

ORDU
ÜNİVERSİTESİ

Sayı: 6(3) Aralık 2016

Issn: 1309 - 9302

**SOSYAL BİLİMLER
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ**

Sayı: 6(3) Aralık 2016

T.C.ORDU ÜNİVERSİTESİ

ISSN: 1309 - 9302
SOSYAL BİLİMLER
E N S T İ T Ü S Ü

ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
(ODÜSOBİAD) ARALIK 2016

ISSN: 1309 - 9302

SAHİBİ

**Ordu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına**

**Doç. Dr. Gökhan ÖZSOY
(SBE Müdürü)**

EDİTÖR

**Yrd. Doç. Dr. Fevziye EKER
(SBE Müdür Yardımcısı)**

YABANCI DİL DANIŞMANI

Doç. Dr. Erdiç PARLAK

KAPAK TASARIM

Yrd. Doç. Dr. Adem YÜCEL

DİZGİ / MİZANPAJ

Yrd. Doç. Dr. Fevziye EKER

ARALIK 2016

EDİTÖRDEN...

Değerli Okurlarımız,

Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (ODÜSOBİAD) olarak öncelikle sayımızın gecikmesinden dolayı özrü bir borç biliyoruz. Fakat yapılan ve yapılması düşünülen yeniliklerle birlikte dergimizin bilim dünyasına kattıklarını ve niteliğinin giderek arttığını görmek bize sonsuz mutluluk vermektedir.

İnsanoğlunun doğduğu andan itibaren öğrenme çabası içerisinde olmasıdır belki de bizi bilim aşkıyla yanıp tutuşturan. Her daim öğrenmeye ve öğretmeye aç olarak düşündüğüm saygıdeğer yazarlarımıza, sayımıza katkı sağladıkları ve değerli bilgilerini bizlerle paylaştıkları için ve sayın hakemlerimize, yazılarımızın değerlendirilmesi aşamasında engin tecrübe ve bilgilerini dergimizden esirgemedikleri için minnettarım.

2017 ve sonrasındaki sayılarımız için editöryal ekibimizi çok değerli ve başarılı akademisyenlerden oluşturduk. Teklifimizi kabul ettikleri ve en önemlisi dergimize sağlayacakları katkılardan dolayı şimdiden kendilerine de tek tek teşekkür ederim.

Yapılan bu özverili çalışmaların geniş kitlelere ulaşabilmesi ve insanların daima bilgi ışığıyla aydınlanabilmesi dileğiyle....

Yrd. Doç. Dr. Fevziye EKER

ODÜSOBİAD

Editör

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Klasik Türk Şiirinde Müddeî <i>Contender in the Classical Turkish Poem</i>	607-614
Abdullah EREN	
Yoksul Yardımlarını Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma Bağlamında Yeniden Düşünmek <i>Rethinking the Poor Relief in Terms of Poverty and Social Exclusion</i>	615-628
Ali ERKUL & Mehmet KOCA	
Fiyat İstikrarı ve Enflasyon Hedeflemesi <i>Achieving Price Stability with Inflation Targeting Strategy</i>	629-642
Bahar BURTAN DOĞAN & Zeki AKBAKAY	
Anayasa Mahkemesi ve Danıştay Kararlarında Yerel Yönetimler ve Yerel Özerklik <i>Local Governments and Local Self-Government in the Decisions of the Constitutional Court and the Council of State</i>	643-656
Cem ANGIN	
Işık Ünitesinde Öğrencilerin Başarıları ve Tutumları Üzerinde Branş Derslik Sisteminin Etkisi <i>The Impact of Rotating Class System on the Success Levels and Attitudes of the Students in the Light Unit</i>	657-664
Cengiz ÖZYÜREK, Yunus PINARKAYA & Erol TAŞ	
Tahmasb–Hümayun İttifakında Şiilik'in Rolü <i>Tahmasb-Humayun Alliance and the Role of Shiism</i>	665-670
Cihan ORUÇ & Mehmet DAĞLAR	
Türk Kültürü Yusuf Has Hâcib'e Neler Borçludur? <i>What Owes the Turkic Culture to Yusuf Khass Hajib?</i>	671-680
Ergin AYAN	
Müze ile Eğitim Yoluyla Ortaokul Öğrencilerinde Kültürel Miras Bilinci Oluşturma <i>Creating Cultural Heritage Consciousness on Middle School Students Through Museum Education</i>	683-696
Handan BÜLBÜL	
Konumu Geçmişi ve Kimliği ile Anavarza <i>Anazarbus with its Location, Past and Identity</i>	695-710
Hasan BUYRUK	
İnkılapsever Bir Cumhuriyet Aydını: Hilmi Adnan Malik Bey (D.1900- Ö.1972) <i>One Revolutionary Republican Intellectual: Hilmi Adnan Malik Bey (B.1900- D.1972)</i>	711-726
Hüseyin Hilmi ALADAĞ	
5018 Sayılı Kanun Kapsamında Yerel Yönetimlerin Denetimi: Getirdiği Yenilikler, Uygulamalar Ve Karşılaşılan Eksiklikler <i>The Audit of Local Governments as Parts of The Law 5018: Its Novelities, Practises and Encountered Imperfections</i>	727-738
Hüseyin KARA & Yusuf KARAKILÇIK	
19. Yüzyıla Ait Ermeni Harfli Türkçe Atasözleri Üzerine <i>On the Turkish Proverbs in Armenian Alphabet Belonging to 19th Century</i>	739-766
Hüseyin YILDIZ & Abdulkadir ÖZTÜRK	

Batı İnan'da Tarım ve Hayvancılığın Başlangıcı: İklim, Doğal Kaynaklar ve Kültürel Temas (MÖ. 10000-7000)
*Early Food Production in The Central Zagros Region: Climate Change, Natural Resources (Plants, Animals)
And Cultural Contacts (10000-7000 Bce.)*.....767-792
İzzet ÇIVGIN

İhmal Edilmiş, Normal ve Popüler Pay Senetlerinin Performanslarının Görelî Değerlendirilmesi: Borsa
İstanbul'da Bir Uygulama
*An Evaluation the Performance of Neglected, Normal and Popular Stocks: An Application in Istanbul Stock
Exchange*.....793-802
Mehmet CİHANGİR & Gökben ADANA KARAĞAÇ

Sağlık İletişimi Çerçevesinde Çevrimiçi Destek Grubu İşlevi: "Böbrekle Hayat Bulanlar"
Online Support Group Function in Health Communication: "Böbrekle Hayat Bulanlar".....803-820
Mehmet YILMAZ & Ferdi CANDAN

Tüketici Temelli Marka Denkliği: Gazete Markaları Örneği
CONSUMER BASED BRAND EQUITY: Example of Newspaper Brands.....821-838
Mine YENİÇERİ ALEMDAR & Çiğdem DİRİK

Bir Kamu Hastanesinde Hasta Memnuniyetinin Ölçülmesine Yönelik Bir Araştırma
An Research for the Measurement of Public Hospital Patient Satisfaction.....839-848
Mustafa NAL, Ergün HASGÜL & Burcu NAL

Hizmet Kalitesinin Servqual Analizi ile Ölçümü: Kahramanmaraş İlinde Bir Uygulama
*The Measurement of Service Quality by Servqual Analysis: A Case Study in
Kahramanmaraş*.....849-860
Ömer Okan FETTAHLIOĞLU, MEHMET POLAT & SEVDA DEMİR

Frigya Bölgesi'nde Bizans Dönemi Kaya Mimarisi
Byzantine Period Rock-Cut Architecture in Phrygia.....861-876
Seçkin EVCİM

Eğitim Sendikalarının Görsel Sanatlar Öğretmenlerinin Niteliklerine İlişkin Beklentileri
*The Expectancies of Education Unions in Relation to Visual Arts Teachers'
Qualifications*.....877-894
Selahattin YILMAZ & Altay EREN

Alman Borsalarında İşlem Gören Alternatif Enerji Firmalarının Fiyatlarına Etki Eden Faktörler
*The Factors Affecting the Stock Prices of Alternative Energy Firms Listed on German Stock
Exchanges*.....895-902
Şahnaz KOÇOĞLU & Cihan TANRIÖVEN

Bölgesel Kalkınmada Kümelenme Yaklaşımı; Bayburt İli'ndeki Arıcılık Sektörü Üzerine Bir Uygulama
*Cluster Approach in Regional Development: An Application on Apiculture Sector in
Bayburt*.....903-916
Turgut BAYRAMOĞLU, Yılmaz Onur ARİ & Atakan DURMAZ

"Gurbet Kuşları" Filmi Örneğinde İç Göç Olgusunun Sosyolojik Açından İncelenmesi
Sociological Investigation of Internal Migration for the "Gurbet Kuşları" Film.....917-926
Ufuk UĞUR

Klasik Türk Şiirinde Müddeî Contender in the Classical Turkish Poem

Abdullah EREN¹

Geliş Tarihi: 27.10.2016 / Düzenleme Tarihi: 04.11.2016 / Kabul Tarihi: 11.11.2016

Özet

Klasik Türk şiirinde gerek olumlu gerekse olumsuz tipler kendilerine özgü bir takım ortak karakter özellikleri etrafında birleşir. Olumlu tiplerin başlıca karakter özellikleri samimiyet, sadakat ve marifet gibi çeşitli faziletler iken; olumsuz tiplerinki riyakârlık, menfaatçilik ve yalancılık gibi kötü huylardır. Şairler bu tipleri özellikleri ile birlikte karşılaştırarak ideal insan tipi ve onunla ilgili telakkileri örnekleme yoluyla belirginleştirmeye çalışır.

Olumlu ideal tipler başta âşık, arif ve rindler olmak üzere gönül ehli kimselerdir. Bunlar benlikten uzak bir şekilde yaşar. Bu tiplerin kendilerini başkalarına hoş göstermek ve sahip oldukları üstün vasıfları ispatlamak gibi bir derterli bulunmaz. Rakip, zahid, vaiz ve sofu gibi olumsuz tipler ise yaşantısını benlik üzerine kurmuştur ve bunun gereği olarak şan, şöhret, makam, mal ve mülk gibi dünya menfaatlerine ulaşmak için tavır, davranış ve sözleriyle çeşitli faziletlerle donanmış olduğunu iddia ederler. Hayatları genel itibarıyla bu çerçevede şekillendiğinden dolayı bu tipler müddeî olarak adlandırılır. Müddeîlik bunların âdeta üst kimliğidir.

Müddeî, ideal insan tipinin sahip olduğu özellikleri taşıdığı ileri süren fakat bunların hiç birisini taşımayan kimsedir. Onun içi ile dışı, özü ile sözü bir değildir. Her hareket ve fiili yanıltıcıdır. Sözleri daima yalandır. İlişkilerini dünya menfaatlerine göre düzenler ve bu yüzden alçaldıkça alçalır. Kendisiyle bir menfaat çatışması olmadığı hâlde kendine rakip gördüğü gönül ehli kimselere şiddetle düşmanlık yapar. Onları her fırsatta kınayarak değersiz göstermeye ve böylece kendini başkalarının gözünde yükseltmeye çalışır.

Kabiliyetsizlik ve cehalet bir yana bırakılırsa bu kötü özelliklerin başlıca sebebi onun aşk ve muhabbetten uzak olmasıdır. Çünkü bunlardan uzak olan kimse benlik ve hevanın esiri olduğundan marifet ve hakikate ulaşmanın şartı olan terk ve fenâ hâllerini yaşayamaz. Müddeînin bu yolda bir gayreti yoktur. Kendi fikrinde bu hâlleri yaşamış ve ulaşılması gereken yere ulaşmış olduğundan gönül ehlinin bu konulardaki telkinlerine kulak asmaz. Böylece zan ve hayâllerinin hak ve hakikat olduğu iddiası peşinde sürüklenir ve çeşitli hilelerle bu davasını ispata çalışır.

Bu çalışma, klasik Türk şiirinde müddeîlik kavramını, müddeî olarak adlandırılan tiplerin ortak karakter ve davranış özelliklerini ve diğer tiplerle münasebetlerini örnek metinlerden hareketle sergilemeye yöneliktir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Şiiri, Müddeî, Zahid, Vaiz

Abstract

Positive and negative human types are united around their specific character features in The Classical Turkish Poetry. Main character features of positive types are various virtues such as sincerity, loyalty and ingenuity. On the other hand negative types have bad character features such as hypocrisy, selfishness and lying. Poets compare these types with their characteristics, try to clarify ideal person and his relevant conceptions by sampling.

Positive ideal types are man of heart, especially lover, wise and optimistic persons. They live in a way that is away from selfishness and have no problem of showing themselves like and proving their superior qualifications to the others. From other side, negative types such as opponent, ascetic and preacher found their lives upon selfishness and claim that have been equipped with various virtues in their attitudes, behaviors and words as a requirement of this reaching the benefits of world with glory, fame, authority, property and possessions. These types are called contender (muddeî) because their lives are shaped within this framework in general. This (muddeî) name is their upper identity almost.

Contender is a person that claims that he has ideal persons' features, but has none of these. His inner and external worlds and self and words are not the same. Every move and act misleading. His words are always lies. He regulates his relations according to world benefits and so descends forever. Although there is not a

¹ Yazışma adresi: Doç. Dr. Abdullah Eren, Ordu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ordu, Türkiye. E-posta: abduhaheren@odu.edu.tr

conflict interest among them, he treats man of heart as an enemy. He condemn him in every oppotinity to shows that he is worthless, and so tries to glorify himself in the eyes of the other peoples.

Except for his being talentless and ignorance main reason for these worst features is to be far from love and affection. Because a person that is far from these can not live the states of abandonment and absence that are necessary for ingenuity and truth because of addition to ego and desires. Contender has not an effort in this direction. Based on own opinion, the contender thinks that he had lived these status and reached to all targets whole, ignores the suggestions of the man of heart about these subjects. Thus, he chases his suspicion and dreams, claims that they are truth and tries to prove this case with various tricks.

This study aims to display concept of contender and common character and behavior features of contender types and their relations with other types in Classical Turkish Poem with the sample texts.

Keywords: *Classical Turkish Poem, Contender, Ascetic, Preacher*

Giriş

Klasik Türk şiiri, sahip olduğu medeniyet altyapısına bağlı olarak ortaya koyduğu ideal ve örnek insan tiplerini tasvir ederken, bunların zıddı olan olumsuz tipler ile onlara ait kötü vasıflardan sık sık faydalanır. Bu vasıflar içerisinde bulunan müddeîlik, olumsuz tipler için ayrıca genel bir ad teşkil etmesi bakımından dikkat çekici bir yere sahiptir.

İddia sahibi, dava eden, inatçı gibi anlamlara gelen müddeî, Klasik Türk Şiirinde genel itibarıyla tasavvufî bakış açısının beraberinde getirdiği yaklaşımlar çerçevesinde değerlendirilen bir kavramdır. Tasavvufî bir kavram olarak müddeî, sahtekâr, iddiacı, davacı, şekilci ve taklitçi gibi anlamlara gelir. Hâl ve hareketleri ile mal ve makam sahibi olmak için ermişlik iddiasında bulunan fakat bu iddiası tamamen yalan olan kimseleri karşılar (Uludağ, 2002: 254, 257, 263). Böyle sahtekârlar için “Günahkâr bir kul, müddeiden daha hayırlıdır.” denir. Zira arada ikiyüzlülük farkı vardır (Cebecioğlu, 2005: 451). Bu kimselerin davası kendisinde kötülükten başka bir huy bulunmadığı hâlde ibadet ve güzel ahlâk gibi iyilikleri kendine yükleyen nefsin davasıdır. Oysa kişi, iyilikleri Allah’tan, kötülükleri nefisinden bilmelidir. Bunun aksi durum davadır ve mananın olmadığını göstergesidir. Manaya ulaşmak bu davayı terk etmekle mümkündür (Uludağ, 2002: 100). Mana ehlinde iddia olmaz. İddia sahibinin davası manasız olduğundan bâtıldır (Cebecioğlu, 2005:152).

Klasik Türk şiirinde rakip, zahid, vaiz, sofu ve hoca gibi olumsuz tiplerin tamamı aynı zamanda müddeî tiplerdir. Bunların ahlâkı ve yaşantısı nefsin hevası ile dünya sevgisi ve bedensel hazlar üzerine kuruludur ve başta ikiyüzlülük, menfaatçilik ve hırs olmak üzere kötü özellikler barındırır. Bu kötü ahlâk, kimse tarafından beğenilmeyeceğinden ve menfaatlere ters düştüğünden dolayı sahibini çeşitli güzel vasıflar takınmak suretiyle diğer insanların gözünde olduğundan farklı görünme ve bu sayede üstünlüğünü ispat etme yolunu tutmaya sevk eder. Böyle kimselerin kendilerine atfettiği güzel vasıflar, iddia boyutundan öteye geçemez ve bu yüzden bütün bu kişiler müddeî olarak adlandırılır. Müddeîlik, olumsuz tiplerin ortak özelliği ve âdeta üst kimliğidir.

Olumlu tipler ise anlatıcı-şairin de içinde bulunduğu aşk, ilim ve irfan ile donanmış kemâl sahibi kimselerdir. Âşık, ârif, kemâl ehli, hüner ehli ve derviş gibi genel itibarıyla gönül ehli olarak adlandırılacak bu tiplerin başlıca karakter özellikleri kalp ve ruhun yöneldiği manevî ideallere bağlı samimiyet, sadakat ve teslimiyettir. Manevi ideallere erişme terk ve fenâ yoluyla gerçekleştiğinden kişinin kendi nefsi ile yaptığı mücadeleden başka bir şey gerektirmez. Çünkü nefse ait herhangi bir iddia veya dava bu yolda benlik göstergesi olduğundan en büyük engeldir. Bu engeli aşan kimselerin müddeîlerden tamamen farklı bir zihniyet ve yaşantıya sahip olmaları gayet tabiidir. Şairler, bu ideal insan tiplerinin sahip olduğu üstün meziyetleri, olumsuz örnek teşkil eden müddeîler ve onların kötü meziyetlerini sergilemek yoluyla daha da görünür hâle getirmeye çalışırlar. Bunda temel gaye kötülük karşısında iyiliğin, çirkinlik karşısında güzelliğin, ikiyüzlülük karşısında samimiyetin, yalancılık karşısında doğruluğun, kısacası nefis ve şeytan karşısında gönül ve ruhun desteklenmesi ve güçlendirilmesidir.

Müddeî Tipler

Müddeî tipler biri rakip, diğeri zahid, vaiz ve sofu vb. olmak üzere iki kısımdır. Karakter ve davranış bakımından bu iki kısım aynı özelliklere sahip olmakla birlikte genel hatlarıyla ilki âşık ile sevgili, diğeri ise gönül ehli kâmil insanlar ve bunların sahip olduğu faziletler arasındaki münasebetlerin anlatımında yer almaları bakımından birbirinden ayrılır.

Rakip, sevgili ile âşık arasına giren, âşığın sevgiliye kavuşmasına engel olan kişidir. Onun müddeî olarak adlandırılmasının başlıca sebebi âşıklık alameti olan samimiyet, sadakat, çile çekme ve teslimiyet başta olmak üzere sevgiliye sunmaya veya onun yanında bulunmaya lâyık herhangi bir özellik ile uzaktan veya yakından ilgisinin bulunmamasına rağmen bunun aksi yönde iddialar ile kendini ön plana çıkarmasıdır:

Da’vâ-yı ‘ışkun eyler imiş müdde’î senün

Yaraşmaz ana gevher-i nâ-yâb hey meded (Edincikli Ravzî, G. 171-2)

Zahid ve vaiz gibi tipler menfaati icabı başta dindarlık olmak üzere fazilet namına ne varsa hepsini kullanan ikiyüzlü tiplerdir. Bunların müddeî olarak adlandırılması ise kendilerine yükledikleri faziletlerin hakikati bulunmayan bir iddiadan ibaret olmasından kaynaklanır. Sözleri ancak gizlemeye çalıştığı asıl davaya, benlik davasına, delil olup hâllerinin ne derece kötü olduğunu ispat etmekten başka işe yaramaz:

Degüldür müdde'î vâ'iz tehî üslûb-ı hikmetden
Kemâl-i hâline ağılûta-i da'vâsı bürhândur (Sâkıb Dede, G. 43-7)

1. Karakter ve Davranış Özellikleri

Müddeî tipinin karakteri benlik davası üzerine kurulmuştur. Ön plana çıkardığı ve savunduğu bütün iddialar ile bunlara dayalı tavırlar asıl itibarıyla bu davanın gereğidir. Temelinde benlik bulunan bir dava her ne surete bürünürse bürünsün hakikat yolunda herhangi bir fayda getirmez. Benlik, kesretin bir parçası olduğu için ona dayalı davalar terk edilmedikçe vahdet ve ona bağlı yakîn elde edilemez. Bu yüzden müddeînin gerek kendisi, gerekse başkaları ile ilgili iddiaları hiçbir hakikati ispat etmez:

Müdde'î şâhid-i tevhîde şuhûd eyleme arz
Da'viden geç ki bu da'vâyı kılasın isbât (Usûlî, G. 9-5)

Böyle bir karaktere sahip birinin doğal olarak anlayışsızlık, ikiyüzlülük, kibir ve menfaatçilik gibi daha birçok kötü karakter ve davranış özelliklerine sahip olması kaçınılmaz bir durumdur:

1.1. Anlayışsızlık, Kabiliyetsizlik

Müddeî ne kadar her şeyi anladığını ve bildiğini düşünse ve her hâli ve sözü ile bu düşüncesini ispatlamaya çalışsa da bunun aksi durumdadır. O, anadan doğma şaşı kimselere benzer. Biri iki gibi gördüğü için vahdeti algılama kabiliyeti yoktur. Bu sebeple ona hakikati anlatmak da mümkün değildir. Anlayışsızlıkta meşhur cahillerden olan Bâkıl gibidir. Karşısına Sehban gibi bir fasih belagat âlimini getirsen fayda etmez:

'Âşık u ma'şûk birdir iki görür müdde'î
Nice bir ta'lîm edem dünyâya şaşı gelmişe (Hayâlî, G. 494-3)
Söz nüktelerini müdde'îye açma Sehâbî
Bâkıl sühan-i dil-keş-i Sehban'ı ne bilsün (Sehâbî, G. 298-5)

Anlayışsız olmasının başlıca sebeplerinden biri de aşk hâllerinden hiçbirini yaşamaması ve dolayısıyla gönle ve ancak gönül aracılığı ile idrak edilebilecek manevi âleme yabancı kalmasıdır. Bu yabancılık onun aşkı ve aşkın hâllerini dünyevî zevk ve eğlenceden ibaret görmesine sebep olur. Ezel meclisinde İlâhî sevgiye kapılarak coşmuş ve böylece akıl perdesini aşmış âşıkları anlayamaz. Görünenin ardındaki manayı algılayamadığından dolayı kendi aklınca onların coşkunluğunun dünya sevgisinden kaynaklandığını zanneder:

Biz Ezel bezminde lâ-ya'kıl olan 'âşıklaruz
Müdde'î ammâ bizi medhûş-ı keyf-i mül sanur (Mezâkî, G. 134-4)

Hâl ehli olmadığı ve bu yüzden ten sınırlarını aşmadığı için aşkı sözden ibaret zanneder, maddî bir şey olarak görür ve kendince yorumlayarak bu görüşünü ispata çalışır. Ona ancak hakiki manada yaşayanın idrak edebileceği aşk sırlarından sormak, şeytandan iman istemek gibi bir büyük abesle iştigal etmektir:

Bezm-i 'ışka şâhid-i gûş u zebân bigânedür
Nagme-i harf-âşinâyı müdde'î isnâd ider (Nâmî, G. 1-72-4)
Müdde'îden 'ışk esrârın Sehâbî sorma kim
Rind-i sâhib-ma'rîfet şeytândan îmân istemez (Sehâbî, G. 160-6)

Hakiki aşka talip olması da söz konusu olamaz. Çünkü onun mahiyetinden ve değerinden tamamen habersizdir. Böyle anlayışı kıt biriyle bu konuda konuşmak boşa vakit harcamaktan başka bir şey değildir:

Müdde'î hergiz metâ'-ı 'ışka olmaz müşterî
Degme bir nâ-dân ile ey hâce bâzâr olmaz ol (Edincikli Ravzî, G. 422-2)

1.2. İkiyüzlülük ve Yalancılık

Müddeî, seçkin insanların sahip olduğu olumlu özellikleri kendine hamlederek halkın gözünde yükselmek ister. Oysa bu özelliklerin hiçbiri kendisinde yoktur. Onun kalıbı ile kalbi, dışı ile içi birbirinin tamamen zıddıdır. Sözleri ise hep yalandır:

Dışı saf u içi kallâb imişsin
Yürü ey müdde'î kezzâb imişsin (Usûlî, Mesnevî 3-25)

Kalbini cehalet ve zulmet kaplamıştır. Bu yüzden söylediği her bir söz, bu söz Hak kelâmı da olsa, yalan ve hile ile karışıktır. Sözlerini eğip bükmesi ve onlara genzinde çeşitli edalar yüklemesi bu durumun açık bir delilidir:

Cehl ü zulmet kaplamışdur müdde'înin kalbini
Hak kelâmı togrı gelmez genzinden bellüdür (Ümmî Sinân, 48-9)

Âşıklık iddiasında olmasına rağmen onda âşıklık alâmeti olan kendini feda etme, sadakat, samimi gözyaşı ve âhlardan eser bulunmaz. Zaten kendisinde o yolda ilerleyecek kabiliyet ve kapasite de yoktur. Fakat yine de aşk hakkında sözler söyleyip âşıklıktan dem vurmaktan vaz geçmez. Bu konudaki sözleri boş lakırdıdan başka bir şey değildir:

Fârig ol ey müdde'î 'âşık mı dirler ana kim
Yer yüzünde seyl-i eşki gökde dūd-ı âhı yok (Necâtî, G. 277-2)
Cânı mı var müdde'î yolunda cân ide revân
Da'vâ-yı 'aşkunda yok yire ider lâf ü güzâf (Edirneli Nazmî, G. 3241-2)

Sevgili hakkında söylediği sözler de samimiyetten uzaktır. Son nefeste bulunan kimseye İblis'in gösterdiği su gibi işitene zarar verir:

Yâr için bârid söz anmış müdde'î gûş eylemen
Hastaya su 'arz ider İblîs îmân almada (Nev'î, G. 422-5)

Bir diğer iddiası, dindarlık üzerinedir. Bu vasfa sahip olduğunu göstermek için tespih ve seccade gibi halkın gözüne hitap eden unsurlardan faydalanır. Fakat muhabbet ve samimiyetten uzak olduğundan dolayı bu dindarlık sadece şekilden ibarettir:

Tesbîh ile seccâdeyi elden bırak ey müdde'î
Şol zülfü ü hâle bak anun gör kim ne dâm u dânedir (Nesîmî, G. 168-4)

O, kâl ehlidir. Hâl ehli olmaktan uzaktır. İnsanlar, gerçek âşıklara ve hâl ehline dost, müdde'îye ise şiddetle düşman olmalıdır:

Dost ol erbâb-ı 'ışka müdd'îye düşman ol
Ehl-i hâle gülşen ol ashâb-ı kâle külhan ol (Yahyâ Bey, G. 246-1)

1.3. Nefsin Hevasına Uyuma, Kibir

Nefis ve onun arzularından arınmamış kimsenin hak ve hakikat namına bir şeyi idrak ederek bunun gereği olan hâl ve hareketleri sergilemesi mümkün değildir. Müdde'î, nefsinin esiridir. Nefsin hevasına kapıldığından dolayı onun davası temelde benlik davasıdır. Böylece asıl itibarıyla Hakk'a karşı gelmektedir:

Almayup kendin hevâdan hem esîr-i nefis iken
Hakka karşı müdde'î olmak neden ey derdmend (Vuslatî, G. 31-3)

Fakat kibri yüzünden bu durumun farkında değildir. Kendine nispet ettiği büyüklük ve faziletleri çeşitli kimliklere bürünerek her söz ve tavır ile inatla ispata ve böylece dünya ehlinden hürmet görmeye çalışır. Bu gayret onu yüceltmek yerine alçaltır. O, kibri sebebiyle Hak indinde zelil olmuştur:

Var der imiş 'izzet-i nefsum Beyânî müdde'î
Her denîye meskenetle etdüğü zillet nedür (Beyânî, G. 247-5)
Yüce yerden dem uran şeyh u fakîha gel de kim
Müdde'înin hürmeti Haktan hakârettir bu gün (Nesîmî, G. 330-10)

1.4. Dünyaperestlik, Menfaatçilik, Kavgacılık, İnatçılık

Müdde'înin asıl hedefi dünya menfaatlerine erişmektir. Dünya sevgisi onun can gözünü kör ederek maneviyatı algılamaz hâle getirir, ten gözünü dahi hirs ile perdeler ve kalbini lâihî tecellilere mazhar olmaktan alıkoyar:

Hubb-ı dünyâ dîdede olur sebel ey müdde'î
Çeşm-i cânâ irüşür andan hâle ey müdde'î
Mazhar-ı meclâ-yı Hak kıl kalbi gel ey müdde'î
Ben cihân sevdâlarından çekdüm el ey müdde'î
Ser-te-ser gavgâ-yı dehrî al sana şimden girü (Bursalı Rahmî, Musammat 22-4)

O, hakiki sevgiliden mahrumdur. Sevgili için dünyayı, ukbayı ve canını terk etmek yerine onun bunun peşine düşer. Kimseye yar olmamış ve davası bitmeyen dünya için kavga edip durur. Arifler, böylelerinden uzak durmayı ve onları kavgalarıyla baş başa bırakmayı yeğler:

Cân ile dünyâ vü ukbâ her kim ol terk etmedi
Müdde'îdir sanma kim ol vara cânân isteye (Nesîmî, G. 397-3)
Ey müdde'î sen anun mahrûmsan deminden
Andan durur ki her dem der-bend-i îñ ü ânsın (Nesîmî, G. 300-9)
Müdde'îye virelüm 'âlemi gavgâsı ile
Kim kabûl eyler o vîrâne-yi da'vâsı ile (Nev'î-zâde Atâyî, G. 2-1)

Kavgacılık müdde'înin en belirgin huylarından biridir. Çünkü kendine ait gördüğü faziletler hakkında halkı ikna ve bu faziletlerin beraberinde getireceğini düşündüğü menfaatler ister istemez kavga etmeyi ve bu kavgada inatla ayak diremeyi gerektirir. Kavgası genellikle âşıklar ve arifler iledir. Fakat bu kimseler ona uymaktan uzak durur. Eğer karşılık verirse de ne kadar ısrar ederse etsin onun davasının boş olduğunu ortaya çıkarır:

‘Ârif oldur ki çekiş eylemeye yârî için
Müdde’î birle ki hûdur ana her gâh çekiş (Edirneli Nazmî, G. 2937-4)
Ehl-i ‘aşk-ıla turub bahs idicek mülzem olur
Müdde’î her ne kadar kim olur-ise bahhâs (Edirneli Nazmî, G. 1071-4)

Yine de o, hakikatle bir bağlantısı olmayan fakat kendi aklınca hakikat kabul ettiği davasının ardında koşmaktan vazgeçmez:

Müdde’î târîk-i zu‘mından halâs olmaz gider
Dîdedür ‘ârif ser-â-pâ seyr ider çün âfitâb (Nâmî, G. II-6-6)

1.5. İnkâr, Şirk, Şüphe

Müddeî, aklını üstün gördüğü ve sabit fikirli olduğu için kendi fikirlerinden başka bir hakikat bulunmasına ihtimal vermez. Bu durum onu, özellikle rakip seçtiği ve üzerinden kendini yüceltmeye çalıştığı kemâl sahibi kimselerin faziletlerini inkâra sevk eder:

Müdde’î fazlın anun gam degül inkâr itse
Yem-i ‘irfânı bulandurmaz efendi hâşâk (Türâbî, Tarih 59-5)

Aşkı inkâr ettiğinden tevhide ulaşamaz. Bu sebeple şirk ve şüphe içerisindedir, yakîn ehli içerisinde yer alması söz konusu olamaz:

Ey aşka münkir müdde’î gir âşkın tevhdine
Tâ ser-be-ser içindeki şirk ü gümânı yakasın (Nesimî, G. 314-4)
İrmedi merd-i müdde’î ehl-i belâ gibi sana
Ehl-i yakîne ey sanem sanma ki ehl-i şek yiter (Hamdullah Hamdî, G. 63-2)

1.6. Kırıcılık, Yıkıcılık

Âlemin merkezine kendini yerleştiren, heva ve hevesinin sevki ile dava güden kişinin etrafındakilere, özellikle menfaatine ters düşen kimseler ile bunların hâl ve hareketlerine muhalif olması ve böylece onlara karşı tahripkâr tavırlar takınması kaçınılmaz bir durumdur. Müddeî, bu tavırları sergilerken acımasızlıkta sınır tanımaz. Özellikle katı ve nahoş sözlerle gönülleri yıkar, insanları âdeta helak eder:

Katıdur taşdan sözün iy müdde’î söz söyleme
Şîşedür gönüm sahin uşatma batar pâyuna (Dede Ömer Rûşenî, G. 70-5)
Müdde’î enfâsı gibi erdigin eder helâk
Tir-i sermâ kim kemân-ı çarhdan pertâb olur (Ahmed Paşa, G. 91-2)

2. Diğer Tiplerle Münasebetleri

2.1. Âşık

Âşık, aşk hâllerini samimi bir şekilde yaşayan kimsedir. Buna karşılık rakip ise kendisinde aşka dair herhangi bir hâl bulunmadığı hâlde söz ve fiilleriyle bunun aksini iddia eden ve böylelikle âşığın hilafına olarak sevgilinin yanında yer alan kişidir.

Müddeî rakip, âşığın aşkında samimi olmadığı, kendini feda etmediği ve çile çekmediği gibi ithamlarda bulunarak onun hâllerini inkâr ile yalanlar. Bunları yaparken hiçbir delili yoktur. Âşığın gözyaşları, yanıp yakılması, âhlarının şahitliği bu iddiaları boşa çıkarır:

Gözlerümçün gayrılar gözler dir imiş müdde’î
Dîde-i giryânuma olan kuru bühtâna bak (Hayretî, G. 188-4)
İnkâr iderse hâlet-i ‘ışkını müdde’î
Eşk-i revân u şu’le-i serdür güvâh-ı şem’ (Nâmî, G. I-217-3)

Âşığın gözyaşı nehri ve âh rüzgârı karşısında çerçöp gibi güçsüzdür. Bunlar karşısında ayak direyip maksadına ulaşması imkânsızdır:

Müdde’îler gözümün yaşına hâ’il olamaz
Har u hasler yolunu bağlayamaz Ceyhûnun (Hayâlî, G. 270-3)
Müdde’îler beni men’ eyleyemez kûyundan
Bâd-ı âhum tagıdur anları hâşâk gibi (Edirneli Nazmî, G. 6771-3)

Fakat onunla savaştan vaz geçmez. Mücadelesinde haklı çıkmak için sevgiliyi kendine şahit tutar:

Şâhidümdür diyü ol âfet-i hurşid-cemâl
Müdde’înün günü ‘uşşâk ile gavgâda geçer (Azmî-zâde Hâletî, G. 228-3)

Sözlerinin çirkinliği itibarıyla kargaya benzer. Onun hoş nağmeler çıkararak kuşlar gibi olan âşıklarla bahse girişmesi mümkün değildir. Tilki gibi kurnazca sözler söyleyip âşiğe zarar vermeye çalışır. Fakat âşık, aslan gibidir. Ondan korkmaz:

Ehl-i ‘ışka fâriğ ol ulaşma gel ey müdde’î
İdemez zâğ u zağan murğ-ı hoş-elhân ile bahs (Hayretî, G. 30-4)

Ey Sehâbî müdde'î lâf-ı güzâfından ne bâk
Hamle-i rûbâhdan itmez tevehhüm şîrler (Sehâbî, G. 91-5)

Bütün bunlarla birlikte âşığa rahatsızlık vermekte başarılıdır. Çünkü âşık, onun âdeta soğan ve sarımsak kokusu yayan acı sözlerinin, gül gibi temiz ve hoş kokulu olan dimağına sirayet etmesini engelleyemez:

Müdde'inin nefesi Şeyhî dimâğın acıdır
Gülü basdırsa nola sîr ü soğandır kokusu (Şeyhî, G. 186-7)

2.2. Sevgili

Müddeî, hiç de uygun bir tip olmamasına rağmen sevgili katında kendine yer edinmiştir. Sevgili ile münasebetlerini genellikle yanında bulunma, dostluk kurma, sohbet etme ve yönlendirme şeklinde gerçekleştirir ve bu faaliyetlerinde gayet başarılıdır. Bir gölge gibi takip ettiği sevgili, âdeta âşığa nispet edercesine ona sürekli olarak ihsanlarda bulunur:

Yıllar ile görmezem yârüm yüzün ben müdde'î
Sâyesi gibi katından eksük olmaz bir nefes (Mihri, G. 65-2)
Lutf u vefâsı müdde'îye oldı dâ'imâ
Cevr ü cefâsı bana nasîb oldı 'âkıbet (Mihri, G. 9-3)

Âşığı sevgiliye şikâyet ederken havlayan bir köpek gibidir. Sevgiliyi yönlendirerek onun âşığı reddetmesine sebep olur. Feryat edip ağlayan âşığa tam acıyacakken hile ile onu bundan vazgeçirir:

Eyleme ey müdde'î dil-dâra sen benden gile
Sen bir itsin seng atarsam ceng edersin seng ile (Ahmed Paşa, Müfredat 33)
İşitip efgânımı rahm etmek ister hâlîme
Müdde'î bir mekr ile bîzâr eder fi'l-hâl anı (Ahmed Paşa, G. 351-4)

Selvi boylu ve tatlı dilli sevgilinin yanında bir murdar pelit ağacı ve kargaya benzeyen müddeînin bulunması akla ziyan bir durumdur. Hele sevgilinin onun meclisinde yer alarak sohbet etmesi âşığı büyük ıztıraplara gark eder ve gönülden yaralar:

Yârla bir yirde turdukca görünür müdde'î
Servle bir yirde bir murdâr agacı ol pelîd (Edirneli Nazmî, G. 1306-4)
Şol lebi şekker nigâra yâr olmuş müdde'î
Hem-nişîni tûtînün zâğ u kelâğ olmak ne güç (Vusûlî, G. 16-4)
Lâle bigi bagruma ben nice tag urmayayım
Karşumuzda müdde'îler sohbetin tezyîn ider (Ahmedî, Zeyl, G. 6-4)

2.3. Gönül Ehli

Arif, âşık ve rind gibi gönül ehli kimseler, nefsin tanıyan ve onu daima kusurlu gören kimseler olduğundan müddeî tiplerin içerisine düştüğü benlik davası ile buna bağlı boş davalar peşinde koşmak yerine görerek ve yaşayarak hakikate ulaşmış kimselerdir:

İtdüğüm cürmi havâle idemem iblîs'e
Nefsüm iblîs'i iken müdde'î-i istibdâd (Nâbî, K. 2-132)
Da'vîden geçmek durur ehl-i şuhûd ey müdde'î
Şâhid-i zôr ile bu da'vâ kaçan isbât olur (Usûlî, G. 18-8)

Kendilerini ve düşüncelerini ispatlamak ve kabul ettirmek gibi bir dertleri bulunmaz ve dolayısıyla kimseyle cedelleşme ihtiyacı hissetmez. Müddeînin iddialarının aksine söylediği sözler ise yalnızca hakikat adına bir had bildirme ve insanları bu şeytan tabiatlı kişilerin tuzağından uzaklaştırmaya yöneliktir:

'İlm-i cedelde eylemezem kimse ile bahs
Hâşâ ki müdde'î gibi ehl-i 'inâd olam (Sehâbî, G. 275-3)
Müdde'î vardır dimiş agzın ben inkâr eyledüm
Söz kimündür ol şeh-i hûbâna söylen söylesün (Nev'î, G. 346-3)
Müdde'îyle sohbet etme ey habîbim zinhâr
Müdde'inin sohbetin şeytâna nisbet kılmişim (Nesîmî, G. 281-3)

Müddeîler, onların sahip olduğu faziletleri idrak etmekten uzaktır. Kendilerinden hiçbir kötülük görmediği hâlde onları rahat bırakmaz, kinayarak üzmeye çalışır. Gönül ehli bu durumdan üzülme yerine mutluluk duyar. Çünkü o, bu âlemde abat olmak yerine viran olmayı, var olmak yerine yok olmayı tercih etmiştir:

Müdde'î fazlın anun gam degül inkâr itse
Yem-i 'irfânı bulandurmaz efendi hâşâk (Türâbî, Tarih 59-5)
Kaçmazuz ger müdde'î atsa melâmet taşını
Kim bizüm vîrânemüz ol seng ile âbâddur (Sehâbî, G. 122-5)

Anlayışsızlığı itibarıyla bir eşek gibi olan müddeînin, onların bu hâllerine ve âdeta ölüleri diriltiren sözlerindeki inceliklere vâkıf olması düşünülemez:

Lutf-ı suhanumdan ola zâhir dem-i 'İsî
Fehm eylemeye müdde'î-i har ne dimekdür (Nev'î, G. 127-5)

Sonuç

Klasik Türk Şiirinde müddeî, olumsuz tiplerin genel adıdır. Bu tiplere müddeî denmesinin başlıca sebepleri onların tavır, davranış ve sözleriyle kişilik ve karakterleri arasında zıtlık bulunması, hakikatle ilgisi bulunmayan fikirlerini inatla savunması ve bu uğurda kemâl sahibi kimselerle acımasızca mücadele etmesidir.

Müddeînin davası güzel suretlere bürünse de asıl itibarıyla benlik davasıdır. Bu yüzden öne sürdüğü bütün iddialar hak suretine bürünmüş bătıldır. Gerek kabiliyetsizliği ve cehaleti, gerekse dünya sevgisine bağlı olarak elde etmeye çalıştığı menfaatleri onun bu bătıl davadan vazgeçmesinin önünde en büyük engeldir.

Karakter ve davranışları kötü ahlâk üzerine şekillenmiştir. İkiyüzlülük, yalancılık, inatçılık ve kibir gibi kötü hasletler onun ayrılmaz bir parçasıdır. Kendi kusurlarını görmediği ve dolayısıyla melâmet ehli olmadığından dolayı içine düştüğü bu kötü durumdan kurtulamaz. Bu yolda nasihatlere de aldırılmaz.

Onu bu hâllerden kurtarabilecek olan en etkili vasıta aşktır. Fakat aşk teslimiyet, fedakârlık, çile, fakr ve terk gibi benliğin kabullenemeyeceği hususiyetleri taşıdığından onun meşrep ve zihniyetine terstir. Böylece nefsinin heva ve hevesi peşinde sürüklenip durur. Kalbi kesret perdesi ile perdelenir, vahdet ve buna bağlı manevi güzelliklerden mahrum kalır. Fakat o, bunların farkında değildir. Diğer konularda olduğu gibi aşk konusunda da kendini ehil sayar.

Bütün kemal ve faziletleri kendine mahsus gördüğünden başkalarında bunların bulunabileceğine ihtimal vermez. Âşık ve arifleri ve bunların fazilet ve kemallerini inkâr eder ve onlara düşmanlık yapar. Düşmanlığı çok şiddetlidir ve mücadelesinde her türlü hileyi kullanır.

Şairler müddeînin bu ve benzeri kötü yönlerini sergilemek suretiyle gönül ehli kâmil insanların ve bunlara ait hasletlerin ne derece kıymetli olduğunu vurgular; insanları iyilik, dürüstlük, samimiyet, aşk ve irfana sevk etmeye çalışır.

Kaynakça

Ahmed Paşa Divanı, hzl.: Ali Nihat Tarlan (1992). Ankara: Akçağ Yay.

Ahmedî Dîvânı, hzl.: Yaşar Akdoğan, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78357/ahmedi-divani.html>, ET: 15.09.2016.

Azmî-zâde Hâletî Dîvânı, hzl.: Bayram Ali Kaya, <https://groups.yahoo.com/neo/groups/metinbankasi/files>, Sep. 2. 2008 versiyonu.

Beyânî Dîvânı, hzl.: Fatih Başpınar, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78363/beyani-divani.html>, ET: 15.09.2016.

Bursalı Rahmî Dîvânı, hzl.: Mustafa Erdoğan, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78364/bursali-rahmi-divani.html>, ET: 15.09.2016.

Cebecioğlu, E. (2005). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anka Yay.

Dede Ömer Rüşenî Dîvânı, hzl.: Orhan Kemâl Tavukçu, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78365/dede-omer-ruseni-divani.html>, ET: 15.09.2016.

Edincikli Ravzî Dîvânı, hzl.: Yaşar Aydemir, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78366/edincikli-ravzi-divani.html>, ET: 15.09.2016.

Edirneli Nazmî Dîvânı, hzl.: Sibel Üst, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78367/edirneli-nazmi-divani.html>, ET: 15.09.2016.

Hamdullah Hamdî Dîvânı, hzl.: Ali Emre Özyıldırım, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78375/hamdullah-hamdi-divani.html>, ET: 15.09.2016.

Hayâlî Dîvânı, hzl.: Ali Nihat Tarlan (1992). Ankara: Akçağ Yay.

Hayretî Dîvânı, hzl.: Mehmed Çavuşoğlu, M. Ali Tanyeri, <http://groups.yahoo.com/neo/groups/metinbankasi/files>, Dec. 31. 2004 versiyonu.

Mezâkî Dîvânı, hzl.: Ahmet Mermer, <http://groups.yahoo.com/neo/groups/metinbankasi/files>, Dec. 1. 2008 versiyonu.

Mihri Hatun Dîvânı, hzl.: Mehmet Arslan, <http://groups.yahoo.com/neo/groups/metinbankasi/files>, Jan. 8. 2008 versiyonu.

Nâbî Dîvânı, hzl.: Ali Fuat Bilkan (1997). İstanbul: MEB Yay.

Nâmî Dîvânı. hzl. Ahmet Yenikale. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78389/nami-divani.html> ET: 15.09.2016.

Necatî Beg Divanı. hzl.: Ali Nihat Tarlan (1997). İstanbul: MEB Yay.

Nesîmî Dîvânı. hzl.: Hüseyin Ayan (1990). Ankara: Akçağ Yay.

Nev'î, Divan, hzl.: Mertol Tulum, Ali Tanyeri (1977). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yay.

Nev'î-zâde Atâyî Dîvânı. hzl.: Saadet Karaköse. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78393/nevizade-atayi-divani.html>. ET: 15.09.2016.

Sâkîb Dede Dîvân. hzl.: Ahmet Arı (2003). Ankara: Akçağ Yay.

Sehâbî Dîvânı. hzl.: Cemal Bayak. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78399/sehabi-divani.html>. ET: 15.09.2016.

Şeyhî Divanı. hzl.: Mustafa İsen, Cemâl Kurnaz (1990). Ankara: Akçağ Yay.

Tanıdır, G. (2002). *Divan-ı Vuslatî İnceleme-Tenkitli Metin-İndeks*. (Yüksek Lisans Tezi). KSÜ /Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş. <https://tez.yok.gov.tr>.

Türâbî Dîvânı. hzl.: Cihan Okuyucu. <http://groups.yahoo.com/neo/groups/metinbankasi/files>, Jun. 21. 2005 versiyonu.

Uludağ, S. (2002). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yay.

Usûlî Divanı. hzl.: Mustafa İsen (1990). Ankara: Akçağ Yay.

Ümmî Sinan Divanı (İnceleme-Metin). hzl. Azmi Bilgin (2000). İstanbul: MEB Yay.

Vusûlî Dîvânı. hzl.: Hakan Taş, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78409/vusuli-divani.html>, ET: 15.09.2016.

Yahyâ Bey Dîvânı. hzl.: Mehmed Çavuşoğlu (1977), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.

Yoksul Yardımlarını Yoksulluk Ve Sosyal Dışlanma Bağlamında Yeniden Düşünmek¹

Rethinking the Poor Relief in Terms of Poverty and Social Exclusion

Ali ERKUL²
Mehmet KOCA³

Geliş Tarihi: 19.10.2016 / Düzenleme Tarihi: 02.11.2016 / Kabul Tarihi: 09.11.2016

Özet

Bu çalışmanın amacı, her ne kadar tüm sosyal sorunların temel nedeni değilse de, önemli bir nedeni olarak, yoksulluk ve yoksullukla mücadelede kullanılan yoksul yardımlarının, kişilerin kendilerini dışlanmış olarak hissetmelerinde ne kadar belirleyici olduğunu irdelemektir. Bu nedenle çalışmanın hemen başında yoksulluk kavramı üzerinde kısaca durulduktan sonra; yoksulluğun neden olduğu, yoksul yardımlarının mevcut yapısının da destekleyip genişlettiği sosyal dışlanma kavramı üzerinde durulmuş, ardından yoksulluk, sosyal dışlanma ikilemine yer verilmiştir. Sonrasında yoksullukla mücadele ve sosyal dışlanma konusu ele alınarak, yoksul yardımlarına yoksulluk ve sosyal dışlanma ekseninde farklı bir bakış açısı kazandırılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yoksulluk, Yoksullukla Mücadele, Yoksul Yardımları, Sosyal Dışlanma

Abstract

The aim of this study is to determine to what extent the poor relief used in poverty and struggle against poverty which is an important reason though not the basic reason of the social problems, is determinative on the people's feeling themselves excluded. In this context, following the brief the explanation of poverty, both the social exclusion stemming from poverty and the available structure of poor relief were investigated, and finally the social exclusion dilemma was addressed. This is followed by a discussion on poverty control and social exclusion which aims to develop an alternative perspective to relieve poor from the viewpoint of poverty and social exclusion.

Keywords: Poverty, Poverty Control, Poor Relief, Social Exclusion

Giriş

Türkiye'de "Yoksulluk Halleri" "Nöbetleşe Yoksulluk(ta)" mekânsal hareketliliğin son dalgası olarak nöbet tutmaya başlayan ama aradığını bulamayan, buna karşılık çaresizliğin bir sonucu olarak yoksulluk kültürü içine girmiş mekânsal ayrışmalar ve sosyokültürel (bireysel) bilinç farklılıkları ile dışlanmış müebbet yoksulluktur. Türkiye'de uygulanan sosyal yardım programlarının sosyal hakların dışında gönüllülük ve hayırseverlik şeklinde olması başka bir deyişle, "yoksullukla mücadelenin, sosyal hak anlayışını dışlayacak bir biçimde piyasayla hayırsever arasına sıkışıp kalması..." (Buğra, 2008: 275) yardımların geçici ve bu geçiciliklerin aynı bireyler üzerinde tekrar etmesi ile süreklilik gösteren bir anlayış üzerinde süregelenleşmesine neden olmuştur. Bu durum Türkiye'de uygulanan sosyal yardımların bireyler arasındaki eşitsizlikleri ve bu eşitsizliklere bağlı olarak dışlanmaları arttırmıştır. Yoksullar sosyal ilişkiler ağının dışına itilerek dışlanmakta, mevcut koşulları değiştirebilecek yeterliliklerden kısmen veya tamamen yoksun kalmaktadır. Dolayısıyla yoksullukla mücadele aracı olan yoksul yardımları, aile ve iş planlamalarında, kurumlarla olan ilişkilerde ve bunlar etrafında şekillenen davranış kalıplarında önemli roller oynamaktadır.

Bu çalışma ile yoksulluğun neden olduğu ve modern dünyanın en büyük sorunlarından olan sosyal dışlanma, yoksul yardımlarının mevcut yapısı bakımından ele alınmış ve irdelenmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede yoksul yardımlarının çok çeşitli ve dağınık bir görünüm sergilediği, bu çok çeşitli ve dağınık düzende,

¹ Bu çalışmada "Kentsel Yoksulluk Yoksul Yardımları ve Dışlanma: Sivas Merkez İlçe Örneği" başlıklı doktora tezinden faydalanılmıştır.

² Yazışma Adresi: Prof. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Sivas, Türkiye. E-Posta: erkul@cumhuriyet.edu.tr

³ Yazışma Adresi: Yrd. Doç. Dr., Ordu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Ordu, Türkiye. E-Posta: e_mehmetkoca@hotmail.com

yoksulların ihtiyaç duyduğu yardımların belirlenip sunulmasının birçok zorluğu beraberinde getirdiği görülmektedir. Ayrıca yoksullukla mücadele aracı olan bu yardımların sunuluş şeklinin de bazı sorunlara yol açtığı söylenebilir. Haliyle bu sorunların başında sosyal dışlanma gelmektedir. Çünkü yoksul yardımlarının dağıtımında muhtaçlık tespitine yönelik alanın muğlak oluşu, hanenin sosyo-ekonomik yapısı ve bu yapıyı belirlemeye yönelik incelemeler yoksulları sosyal dışlanmaya maruz bırakabilmektedir. Bununla beraber inceleme esnasında yardım kuruluşlarında çalışan görevlilerle muhtaçlar arasında kurulan iletişim, yardım kuruluşlarından nakdi yardımlara oranla ağırlıklı olarak gıda, giyecek, ilaç, ev eşyası, kırtasiye malzemesi, ekmek, odun ve kömür gibi aynı nitelikli yardımların dağıtılması da sosyal dışlanmayla sonuçlanabilmektedir. Yine yoksullarında diğer bireyler gibi sosyo-kültürel ihtiyaçlarının olduğu, yoksullukla mücadele edilirken bu ihtiyaçların göz ardı edildiği yapılan nakdi yardımların bu anlamda yetersiz kaldığı da sosyal dışlanma açısından irdelenen diğer konular arasındadır.

Yoksulluk Kavramı

Mevcut literatür incelendiğinde, yoksulluk kavramına yönelik herkesin mutabık kaldığı tek ve objektif bir tanım yoktur. Yoksulluk ülkeden ülkeye, bölgeden bölgeye hatta bir bölgeyi oluşturan iki farklı alanda değişiklik göstermektedir. Zira ülke, bölge ve alanlara yönelik zamana bağlı geçişkenler de söz konusudur. Yoksulluğun bu geçişken ve geçişken yapısı bu olgunun bir durum değil, bir süreç olarak algılanmasına, herkesin bu sosyal probleme farklı anlamlar yükleyip, kriterler geliştirmesine neden olmuştur. Dolayısıyla, yoksulları bir sınıfta toplamak, yoksulluğu da bir yönüyle ele alıp açıklamak olanaklı değildir. Çünkü yoksulluğun nedenleri ve sonuçları farklı sosyo-kültürel durumlara, ülke, bölge ve alanlara göre değişiklik göstermektedir. Ayrıca konunun sosyoloji, siyaset bilimi, ekonomi, psikoloji ve antropoloji gibi farklı disiplinler tarafından ele alınıp incelenmesi, kavrama yönelik tanımlamaların farklılık göstermesine neden olan diğer bir etkidir.

Yine de yoksulluk kavramına yönelik en yaygın tanımlamanın gelir ve tüketim harcamaları temel alınarak yapıldığı görülmektedir. Örneğin yoksulluk üzerine modern anlamda ilk sistemli çalışmaları yapan ve yoksulluğa yönelik her toplum için geçerli olacak pragmatik bir tanımlamada bulunan Rowntree (Akt., Spicker, Leguizamón ve Gordon, 2006: 185)'e göre, "toplam kazancı sadece fiziksel etkinliğinin devamı için minimum gereklilikleri karşılamada yetersiz olan bir aile yoksul olarak sayılır". Ona göre yoksullar hayatta kalmak için gerekli temel fiziksel ihtiyaçlarını karşılayamayan insanlardır. Benzer şekilde Drewnowski (1977: 189) de yoksulluğu, "asgari yaşam standartlarının gerektirdiği temel gereksinimlerin karşılanabilmesi için yeterli miktarda gelirin elde edilmemesi durumu..." olarak tanımlar. O'Boyle (1999: 282)'e göre ise yoksulluk, insanın fiziksel ihtiyaçlarının karşılanamamasıdır. Yani, yoksulluk, kişilerin ve ailelerin yaşamlarını geçindirmek ve sürdürmek için ihtiyaç duydukları mal ve hizmetlerden yoksun olmaları, bu mal ve hizmetleri satın alabilecek yeterli gelirin olmamasıdır.

Bu tanımlamalara karşın Townsend'da sadece geliri ve tüketimi temel almayarak aile, birey ve grupların toplumun bir üyesi olarak kabulünün zorluğuna vurgu yapar ve yoksulluk olgusuna yönelik sınırları belirler. Ona göre, "toplum içindeki aileler, bireyler ve gruplar, beslenme imkânlarında, yaşadıkları toplumun alışılmış aktivite ve davranışlarına katılmada ya da en azından toplumun üyesi olarak kabul edilmede kaynaklarındaki yetersizlikler nedeniyle zorluk yaşadıklarında yoksulluk içinde olarak kabul edilirler" (Townsend, 1979: 31). Bununla birlikte yoksulluğu insanların yetenekleri ve işlevleriyle ilişkili olduğunu savunan görüşler de vardır. Örneğin Sen (1992: 109)'e göre yoksulluk, kabul edilebilir bir hayat düzeyine erişebilmek için gerekli temel yapabilirliklerden yoksun olma durumu olarak tanımlanmaktadır.

Gül ve Sallan Gül (2008: 59)'de yoksulluğun sosyal yönüne vurgu yaparak, yoksulluk; "insanların kabul edilebilir yaşam koşullarına özgür ve insana yakışır, kendine ve başkalarına saygılı, uzun, sağlıklı ve yaratıcı bir hayat sürdürebilmeleri için gerekli insani, en temel öge olan fırsat ve olanaklardan yoksun olmalarıdır" demektedir.

Özetle yoksul, topluma entegre olma konusunda yeterli maddi koşullara ve yapabilirliklere sahip olamayan, sosyal bütünleşme ve eşit fırsatlar sağlama hedefiyle tasarlanmış programlar tarafından yeterince korunamayan, rasyonel seçim yapamayan, ayrımcılığa maruz kalan ve damgalanan kişiler olarak tanımlanırken; yoksulluk ise, yaşamın sürdürülmesi amacıyla fiziksel olarak hayata tutunmak için sadece maddi yetersizliklerin değil, aynı zamanda yaşamın sosyal yönünün de olduğu ve bu sosyal yönünde hesaba katılması gerektiği, ancak katılmadığı bir olgu olarak tanımlanabilir.

Görüldüğü üzere, her düşün insanı yoksulluğa farklı şekilde yaklaşmakta ve bu toplumsal soruna yönelik tanım geliştirmektedir. Bu tanımlar ele alınıp alt alta konulduğunda mutlak ve göreceli olmak üzere iki temel yoksulluk türü ile karşılaşılmaktadır. Ancak daha sonra dünyada yaşanan ekonomik, sosyal ve politik gelişmeler sonucunda bu iki temel yoksulluk türüne özne ve insani yoksulluk gibi türler de eklenmiştir. Bu yoksulluk türlerine tek tek değinmek ve bu yoksulluk türlerini açıklamak bu çalışmanın kapsamı içinde olmadığından dolayı, çalışmanın bundan sonraki kısmında yoksulluğun hem nedeni hem de sonucu olarak gösterilen sosyal dışlanma ele alınacaktır.

Sosyal Dışlanma Sorunu

Kentlere özgü bir problem olarak ortaya çıkan sosyal dışlanma kavramını (Power, 2000: 1), Avrupa'da sosyal politika alanında ilk kullanan, 1960'lı yıllarda Fransa olmuştur. Bu dönemde sosyal politika alanında faaliyet gösteren politikacılar, bürokratlar, aktivistler, akademisyenler ve gazeteciler yoksullardan üstü kapalı olarak dışlanmış olarak söz etmiş, fakat kavram ekonomik krizlere kadar, çok fazla yayılma olanağı bulamamıştır (Silver, 1994: 532). İlerleyen yıllarda Fransa'da, standart sosyal kazanımlar sisteminin geç tamamlanması ve savaş sonrası ekonomik büyümenin 1970'li yıllarda yavaşlamasıyla birlikte, dışlanmada sosyal bir sorun⁴ olarak tanımlanmıştır (Sapancalı, 2005a). O dönemde, Fransa nüfusunun onda birinin çeşitli biçimlerde dışlanmış olduğu ileri sürülmüş ve bu kişiler; intihar eğilimli insanlar, istismar edilen çocuklar, madde bağımlıları, fiziksel ve zihinsel engelliler, suçlular, çok yaşlılar, tek ebeveynli aileler, marjinal kişiler, sorunu çok olan hane halkları, sosyal kişiler ve diğer sosyal uyumsuz kişiler olarak sıralanmıştır (Sen, 2000: 1; Silver, 1994: 532; Haan, 2011: 7).

Dışlanmanın toplumda sosyal bir sorun olarak görülmeye başlaması ve hangi kişi ve grupların dışlanmış olduğunun belirlenmesinin ardından, aynı yıllarda Fransa'da, bu sosyal soruna yönelik mücadele konusunda çeşitli politikaların geliştirildiği açık bir şekilde gözlemlenmiştir. O yıllarda tartışmaların odak noktası, tüketim toplumunda ücretli olmanın yabancılaştırıcı niteliği üzerineydi ve sosyal koruma sisteminin güçlendirilmesi, dışlanmayla mücadele konusunda kendisine önemli bir alan bulmuştu (Schwartzman, 2004: 9).

1970'li yılların sonlarına doğru sosyal dışlanma Fransızlar tarafından, öznel ve nesnel dışlanma olarak ikiye ayrılmıştı. Öznel dışlanma, marjinal sınıfları ve göçmenleri içerip, sınıfsal mücadelelerin politik söylemlerini ve kentsel, toplumsal, kitlesel ayaklanma savaşımını da içerecek biçimde kullanılırken nesnel dışlanma ise; bireyin, kendi iradesi dışında meydana gelen nedenlerden dolayı, toplumsal sistemin dışında kalması olarak kullanılmıştır (Silver, 1994: 532; Şahin, 2009: 18). Böylece, daha önce kişisel nedenlere bağlı olarak ele alınan sosyal dışlanma kavramının kapsamı genişletilerek yapısal olarak da ele alınmaya başlanmıştır.

Fransa'da pek çok kitlenin toplumdan dışlanmış olduğunu gösteren kişi ve gruplara, işsizlerin ve yoksulların eklenmesi 1980'li yıllarda gerçekleşmiş, sosyal dışlanma kavramı eşitsizlik ve yoksulluk olgularıyla açıklanmaya çalışılmıştır (Çakır, 2002: 84). Özellikle, söz konusu yıllarda yaşanan ekonomik krizler ve yeniden yapılanma süreciyle, sosyal refah devletinin krize girmesi, bu yıllarda dışlanmaya verilen önemi daha da arttırmış; dışlanma, değişik tipteki sosyal dezavantajlardan söz edilirken de kullanılmaya başlanmıştır. Örneğin; aile yaşamındaki köklü değişimler, geçekondulaşma, artan işsizlik gibi ortaya çıkan yeni sosyal sorunlar dışlanmayla ilişkilendirilmiştir. Geleneksel refah uygulamalarının bu sorunlarla mücadelede yetersiz kalması, sosyal politika alanında böyle bir gerekliliği doğurmuş (Silver, 1994: 532; Sapancalı, 2005a: 14; Gökbayrak, 2005) ve yoksullukla mücadele, yerini yavaş yavaş sosyal dışlanmayla mücadeleye bırakmıştır (Peace, 2001: 19).

Diğer bir deyişle, kapitalist üretim sürecinin yeniden yapılanma aşamasına geldiği bu yıllar, sosyal problemlerinde su yüzüne çıktığı yıllar olmuştur. Literatür, bu noktada; sosyal eşitsizliklerin sadece yoksullukla açıklanamayacağı, ortada çok boyutlu bir yoksulluk süreci olduğu ve yeni bir kavramsallaştırmaya gidilmesi gerektiği konusunda birleşmiştir (Tartanoğlu, 2010: 2). Yeni liberal politikalar ve küreselleşme süreciyle eşitsizlik, güvencesizlik, adaletsizlik, ayrımcılık, bağımlılık gibi sosyal dışlanmayla ilişkili sorunlar daha da belirginleşmiştir. Yeni liberal politikaların neden olduğu yeni sosyal krizler, artan işsizlik ve uzun süreli işsizlikle birlikte, devletin sosyal koruma politikalarını azaltması geniş toplum kesimlerinin sosyal dışlanma olgusu ile karşılaşması ile sonuçlanmıştır. 1980'li yıllardan itibaren tüm dünyada, özellikle Avrupa'da, kullanılabilir bir kavram haline gelmesi bu nedenledir. İşsizlik, eşitsizlik ve yoksulluk gibi sorunlar, bireylerin toplumsal yaşamla bütünleşmesini engelleyen süreçlerdir ve toplumların özelliklerine göre çeşitli oranlarda sosyal dışlanmaya yol açmaktadır (Erdoğdu, 2004; Şahin, 2009: 19).

Fransa'da politika olarak kendine uygulama alanı bulan sosyal dışlanma, daha sonra diğer Avrupa ülkelerinde de kabul görmüş ve hızla yaygınlaşmıştır. Sapancalı'ya göre, özellikle refah devletinin gerilemesi, uluslararası göç ve işsizlik oranlarındaki artış dışlanma sorununa yönelik ilgiyi arttıran faktörler olarak sıralanmaktadır (Sapancalı, 2005a: 15-17). Bu nedenle 1988 yılında Avrupa Komisyonu, yeni tür yoksulluk, marjinalleşme ve sosyal dışlanmayla ilgili bir belge yayınladıktan hemen sonra, 1989 yılında Avrupa Bakanlar Komisyonu tarafından sosyal dışlanma terimi onaylanmış ve "sosyal dışlanmayla mücadele" benimsenmiştir (Costa, 1977: 60). Ardından 1990 yılında sosyal dışlanmanın sosyal ve siyasal düzen sorunlarına yol açacağı düşüncesi ile Avrupa Topluluğu Komisyonu tarafından, '*Sosyal Dışlanmayla Mücadelede Ulusal Politikalar Gözlemevi*' kurulmuş ve birçok raporlar hazırlanmaya başlanmıştır. Ayrıca, büyük bölgesel eşitsizliklerin yıkıcı potansiyeli, AB'nin sosyal dışlanmayı bölgesel boyutta ele almasına neden olmuş; yoksullukla mücadele konusunda merkezi konumda olan yoksulluk kavramının yerini, doksanlı yılların ortasından itibaren sosyal dışlanma kavramı almaya başlamıştır. Sosyal dışlanma AB'de, sosyal ve

⁴ Chirac Hükümeti döneminde Sosyal İşlerden Sorumlu Devlet Bakanı olarak görev yapmış olan Rene Lenoir 1974 yılında yayınlamış olduğu "Les Exclus: un Francais sur Dix" kitabında sosyal dışlanma terimini sosyal bir sorun olarak ilk kullanan kişi olmuştur.

kültürel dışlanmaya vurgu yapan Fransız unsurlar ile gelir eşitsizliği ve maddi dışlanmaya odaklanmış olan Anglo-saxon geleneğinin birleştirilmesiyle, yeniden kuramsallaştırılmıştır (Sapançalı, 2005a: 15-17).

Avrupa'da bu yönde gelişme gösteren sosyal dışlanma kavramı, Birleşik Devletler'de daha farklı bir kullanım ile uluslararası literatürde yerini almıştır. Avrupa ile hemen hemen aynı kişi ve gurupları temsil eden dışlanmışlar, burada sınıftaltı (underclass) kavramı ile ifade edilmiştir.

Sınıftaltı kavramı, büyük kentlerin merkezinde yoğunlaşan, istihdam olanaklarının yetersiz kalması ile işgücüne sürekli dâhil olamayan ve çalışma konusunda isteksiz davranan insanları temsil etmektedir. Formel ekonomik sistemin dışında kalma ve buna bağlı olarak sapkın davranış bozuklukları gösterme ve sosyal açıdan kendilerini yalnız hissetme, bu birey ve gruba ait özelliklerdir (Şenses, 2013: 90-91). Diğer bir deyişle, bireylerin ekonomik sistemin dışında kalması sonucu; ortaya çıkan aksamalar, sosyal açıdan kenara itilme gibi diğer yoksul gruplardan farklı özellikleri olan ve davranış biçimleri sergileyen bireyler, sınıftaltı oluşturmaktadır. Kapitalist düzenle bütünleşmeyi başaramamış, yeni kent yoksulları bu sınıftadır. Sınıftaltı sadece ekonomik değil, psikolojik ve sosyal patolojik olarak nitelendirilenlerde vardır. ABD gibi gelişmiş ülkelerde ekonomik dışlanma ile karşılaşanlar, buna bağlı olarak siyasi, sosyal ve kültürel alanlardan da kopmaktadır. Bu grubun artık sınıf dahi olmayan sınıftaltı ortaya çıkardığı söylenebilir (Şahin, 2009: 22).

Sonuç olarak dışlanma, "belirli toplum kesimlerinin sermaye birikim sürecinin dışında kalması, ekonomik büyümeden adil ölçüde yararlanamaması üzerinde odaklanan ve daha çok kıta Avrupa'sında (özellikle Fransa) önem kazanan bir yaklaşımdır" (Şenses, 2013: 90). Ayrıca, kavrama özgü nitelikler sadece Avrupa ile sınırlı kalmamış, diğer kıta ülkelerinde de gelişme olanağı bulmuştur.

Gelişmekte olan ülkelere bakıldığında, sosyal dışlanmanın yoksullukla eş anlamlı kullanıldığı görülmektedir. Örneğin Hindistan'da sosyal dışlanma; içilebilir su, temizlik, konut, eğitim, sosyal güvenlik ve sağlık gibi bazı temel haklardan dışlanma olarak algılanmaktadır. Aynı durum Afrika içinde geçerlidir. Belirli uygulamalar dışlanmayla ilişkili olarak değerlendirilebilir. Bölgede yaşanan dışlanma türü en çok kırsal alanlarda yaşanan mülkiyetten dışlanmadır. Burada, kırsal bölgelerden yapılan yoğun göçler, kentsel yoksulluğu da beraberinde getirmiştir. Bu nedenle enformel ekonomi dışındaki alanlarda istihdamın daralması da önemli bir dışlanma nedenidir (Sapançalı, 2005a: 21; Saith, 2001: 8).

Arap ülkelerinde ise, sosyal dışlanma marjinalite olarak nitelendirilmekte ve kalkınma ile beraber değerlendirilmektedir. Bu ülkelerde dışlanma bireylerin kendine özgü kusur ve engelleri olarak görülmektedir. Örneğin okuma-yazma bilmeyenlerin büyük bir bölümü işgücü piyasasının dışında kalmakta, okuma-yazma ile dışlanma arasında bağlantı kurulabilmektedir. Benzer şekilde cinsiyet ayrımcılığından dolayı, kadınların çoğu sosyal yapıdan ve çalışma hayatından dışlanmış durumdadır. Ayrıca okulların tüm öğrencilere hizmet verecek kapasiteye sahip olmadığı gibi birçok ailede, çocuğunu okula göndermekte isteksizdir (Sapançalı, 2005a: 21).

Gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye'yi dışlanma konusunda diğer ülkelerden farklı yerde tutmak gerekir. Her ne kadar Türkiye'de sosyal dışlanma terimi ile yeni tanışılmış olmasına karşın, AB'ye adaylığı bulunduğu için sosyal dışlanma ile mücadele konusunda politikalar geliştirmeye başladığı söylenebilir. Türkiye'de sosyal dışlanma konusunda yapılan mücadeleler AB fonları ve ulusal kaynaklar ile sağlanmaktadır.

Sapançalı'ya (2005a: 29-30) göre, günümüzde sosyal dışlanma kavramı; eşitsizlik, işsizlik, yoksunluk ve yoksulluk gibi olgularla beraber açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu dışlanma biçimleri insanların toplumsal yaşamla bütünleşmesini engelleyen ve hemen her toplumda karşılaşılan olgulardır. Fakat bu olgulara dayalı olarak işsiz, yoksul ve eşitsizliğe maruz kalmış bireylerin, her toplum ve her dönemde dışlanmış olarak kabul edilmesi mümkün değildir. Çünkü gelişmiş bir toplumdaki işsiz bir bireyin karşılaştığı sorunlar ile gelişmekte olan bir ülkedeki işsizlerin yaşadığı sorunlar ve yoksulluk düzeyi farklı olabileceği gibi, yoksullukta ülkeden ülkeye farklı biçimlerde algılanabilmektedir. Bu nedenle, sosyal dışlanma sorunu her toplumda ve ülkede görülmesine rağmen, her toplumda ve ülkede farklı anlam ve şekillerde tanımlanabilir ve algılanabilir. Diğer bir ifadeyle, endüstrileşmiş ülkelerle, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler sosyal dışlanmayı farklı boyutta ve şiddette yaşarlar. Örneğin endüstrileşmiş ülkelerde sorun; dışarıdan göç, uzun süreli işsizlik ve kazanılmış hakların kaybedilmesi şeklinde ortaya çıkarken, buna karşılık dışlanmışlık, gelişmekte olan ülkelerde bu sayılanlardan çok daha çeşitli ve fazladır. Ancak, dünyanın her yerinde kabul edilebilir bir sosyal dışlanma, yoksulluklar nedeniyle bireylerin, çeşitli ihtiyaçlarını karşılayamamalarıdır.

Sonuç olarak uzun süreli işsizliğin artması, esnek işgücüne katılım biçimlerinin yaygınlaşması, sosyal hizmet ve korumanın daraltılması/azaltılması, dünya genelinde göreceli yoksulluğun artması ve demokratik katılımın zayıflaması ile bağlantılı çok yönlü dinamik bir süreç olarak beliren sosyal dışlanma, küresel bir olgu olmakla birlikte, sosyal politika alanına Avrupalı bir kavram olarak girmiştir (Erdoğan, 2004). "Avrupa'da sosyal dışlanma kavramının sosyal politika alanında ilk kullanansa, Fransa olmuştur. Kavram, Birleşik Devletler'de sınıftaltı ile özdeşleştirilirken; az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ise, marjinalleşme ile kendine karşılık bulmuştur" (Koca, 2015: 504).

Yoksulluk, Sosyal Dışlanma İkilemi

Günümüz literatüründe yoksulluk ve sosyal dışlanma olgularının sürekli bir arada kullanıldığı, hatta bazen bir biri yerine geçebilen ve aynı anlamlara gelebilen kavramlar gibi sunulduğu görülmektedir. Şahin (2010: 74)'e göre, sosyal dışlanma kavramının yoksulluk ve marjinalleşme kavramları ile aralarındaki benzerlik ve farklılıklar tam olarak belirlenemediğinden, sosyal dışlanma halâ muğlak bir kavram olarak varlığını sürdürmektedir. Özellikle yoksulluk ve sosyal dışlanma olgularının aralarında kurdukları ilişkiye bakıldığında, ayırımın sadece yeni bir adlandırma ile mi ilişkili olduğu; yoksa dezavantajlara ve sosyal politikaya yeni bakış açıları mı getirdiği hususu tartışmalıdır. Buna karşılık Özedemir (2008: 74)'de "akademide ve sosyal politika merkezlerinde, sosyal dışlanma anabilim dallarının ve sosyal dışlanma merkezlerinin kurulmakta olması hem kavramın akademik üretimde kurumsallaşmasının bir ifadesi hem de AB sosyal politikasının temel kavramı haline gelmesinin bir göstergesidir" demektedir.

Yine de bu konuda (sosyal dışlanma, yoksulluk ikilemi konusunda) yapılan tartışmaların ikiye ayrıldığını söylemek mümkündür. Bunlardan birincisi, yoksulluk ve sosyal dışlanmanın aynı; diğeri ise, farklı anlamlar içerdiği yönündeki görüşlerdir. Örneğin Atkinson (1998)'a göre, sosyal dışlanma ve yoksulluk aynı şeyler olmakla birlikte, sosyal dışlanma yalnızca kavramsal vurgu niteliğindedir ve çalışmaların yönünde herhangi bir değişikliğe neden olmamaktadır. Buna karşılık Estivil (2003: 2)'de, sosyal dışlanma ve yoksulluk farklı şeyleri ifade etmektedir. Ona göre, yoksullarla dışlanmışların birçok araştırmada aynı kişiler olmasına karşın, tüm yoksullara dışlanmış demek, tüm dışlanmışlara da yoksul demek doğru değildir. Bu kavramlar aynı anlamlara gelmelerinden ziyade, birbirlerini tamamlayan kavramlardır.

Benzer şekilde Haan (1999: 1)'da bu iki kavramın benzerlik ya da farklılıklarından ziyade, birbirine yakın kavramlar olduğunu ileri sürmekte, ancak Estivil'i destekler şekilde sosyal dışlanmanın, yoksulluğun tanımlanmasıyla açıklanması arasında meydana gelen boşluğun doldurulması konusunda, aracı rolü üstlendiğini ifade etmektedir.

Commins (1995: 142)'e göre ise, sosyal dışlanma yoksulluğu da içeren geniş kapsamlı bir kavramdır. Yoksullar dışlanmanın en yaygın biçimi olan işgücü piyasasının dışında kalmalarının yanı sıra: politik merkezlerden ve karar alma süreçlerinden, kurumsal yardım ve hizmetlere erişimden ya da aileden, toplumsal sistemlerden, sosyal güvenlik ağlarından, zor zamanlarda manevi destekten yoksun olabilirler. Sosyal dışlanma, toplumsal süreç ya da mekanizmalara; fırsatları, avantajları ve normal hakları engellenen insanların dâhil olmaması durumudur. Sosyal bir kategori olarak yoksullun, statik durumu ile ilgili dinamik süreçlerini ifade eder. Sosyal dışlanma, entegrasyonun sosyal değişim anlamına geldiği; yapısal bir olgu, bir perspektiftir. Bu entegrasyon da eylemlerin kapsamı sınırlıdır. Örneğin sosyal politika problemi çözme konusunda dışarıda kalır.

Sapancalı (2005b: 58)'da, yoksulluk ve dışlanmanın farklı anlamlar içerdiğini ve sosyal dışlanmanın, sosyal sorunların analizinde yeni bir kavram olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre, yoksulluk genel olarak yeterli gelir ve tüketime erişebilme yoksunluğu olarak ifade edilen statik bir durum iken; buna karşılık sosyal dışlanma, yoksulluğa göre daha dinamik, çok yönlü ve metodolojik bakımdan çoğul bir kavramdır. Bu yönüyle yoksulluğun hem nedeni hem de sonucu konumundadır. Yalnızca bir yoksunluk durumu olmayan sosyal dışlanma, aynı zamanda yoksulluğa neden olan ilişkileri, davranışları ve kurumsal mekanizmaları da kapsayan bir süreçtir. Diğer bir ifadeyle sosyal dışlanma yoksulluktan ziyade, yoksulluğu ortaya çıkaran süreçlere yoğunlaşır. Buna bağlı olarak nedensel analizleri kullanır. Ayrımcılığa ve diğer dezavantajlılık durumlarına etki eden nedenleri kapsar. Çok yönlü yoksulluğa dikkat çekerek, yoksulluğun anlaşılmasına yardımcı olur. Kişilerin niçin yoksul oldukları konusu üzerinde durarak, doğrudan onların yoksullaşmasına neden olan değişik biçimler üzerine odaklanır.

Tablo 1. Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma Arasındaki Bazı Önemli Farklılıklar (Kenyon, Lyons ve Rafferty, 2002: 208)

Yoksulluk	Sosyal Dışlanma
Maddi Kaynaklar	Topluma Katılım
Dağıtımsal	İlişkisel
Süreçler Sonuçlar	Süreçler Sonuçlar
Ekonomik Haklar	Vatandaşlık Hakları
Aşağıdan Yukarıya	Dışarıdan İçeriye

Tek–Zeminli Boyutluluk	Çok–Yönlü Boyutluluk
Kolay Ölçülebilir	Ölçümün Zorluğu

Tablo 1’den de anlaşılacağı üzere Kenyon, Lyons ve Rafferty’de, yoksulluk ve sosyal dışlanma arasındaki bazı önemli farklılıkları yukarıdaki gibi belirlemişlerdir. Onlara göre, yoksulluğun temelinde maddi kaynaklar yer alırken; sosyal dışlanmanın temelinde ise topluma katılma durumu yer almaktadır. Yoksulluk dağıtımsal iken, sosyal dışlanma ilişkiseldir. Yoksulluk sonuç iken, sosyal dışlanma bir süreçtir. Yoksullukta ağırlıklı olarak ekonomik haklardan mahrum kalınırken, sosyal dışlanmada vatandaşlık haklarından mahrum kalınır. Yoksulluk aşağıdan yukarı şekilde ivme kazanırken, sosyal dışlanma dışarıdan içeri ivme kazanır. Ayrıca yoksullukta tek zeminli boyutluluk söz konusu iken, sosyal dışlanmada çok yönlü boyutluluk söz konusudur. Son olarak sosyal dışlanmanın ölçümü yoksulluğa oranla daha zordur.

Özetle çok boyutlu bir kavram olan sosyal dışlanma, yalnızca geliri değil; yaşam standartlarını da belirleyen birçok göstergeye sahiptir. Sosyal dışlanma dinamik bir bakış açısıyla ve bir süreç olarak değerlendirilmelidir. Yoksulluk genel olarak, kişi ya da hanelerin kaynaklara yönelik yetersizlikleri anlamında bir bölüşüm sorununa karşılık gelirken, sosyal dışlanma ise daha çok gücün olmayışı, sosyal entegrasyonun sağlanamaması ve ilişkilerde sosyal katılımın yetersizliği gibi sorunlara karşılık gelir. Diğer bir deyişle sosyal dışlanma, ilişkilerde vuku bulur ve toplumun geri kalanıyla ilişki kopuşunu ifade eder. Ayrıca sosyal dışlanma mekânsal bir boyutta içermektedir. Yoksulluk yalnızca bireysel ve hanesel ekonomik kaynakların yetersizliğinden kaynaklanmayabilir. İkamet edilen alana yönelik kamusal hizmetlerin eksik ya da yetersiz kalitede sunumu da, kişi ya da haneyi toplumun dışına itebilir. Bununla birlikte dışlanmışlığın yoğun olarak yaşandığı bir mekânda bu durumdan kurtulmak için gerek ilişkileri kurmakta imkânsızlaşmakta, gerek bireysel motivasyon, gerekse de toplumsal fırsatlar boyutunda dışlanmanın kendini sürdürme riski çoğalmaktadır (Adaman, 2010: 45; Room, 1999).

Sonuç olarak toplum, sosyal ağlar ve desteklerden oluşan ahlaki bir düzendir. Kişiler bu düzenin bir parçası olmaktan çıktıkları an, dışlanmada ortaya çıkar (Room, 1999: 167). Bu nedenle yoksulluğu dışlanmadan ayıran farklılıkların olduğu ve bu farklılıkların dikkate alınarak yoksullukla mücadele politikalarının geliştirilmesi gerektiği söylenebilir. Zira Avrupa’da birçok ülke yoksullukla mücadele konusunda geleneksel uygulamaları terk edip, sosyal dışlanma ekseninde modern koruma yöntemlerini uygulamaya koymuştur. “Türkiye gibi neo-liberal politikalarla uyum içinde olmaya çalışan ve sosyal dışlanma sorununu yoğun bir biçimde yaşayan ülkelerde böyle bir gerekliliğe daha fazla ihtiyaç vardır. Bu gerekliliğin öneminin anlaşılması açısından Türkiye’de uygulanan yardım programlarının niteliğine bakmak yerinde olacaktır. Çünkü sadece son zamanlarda yaşanan yapısal dönüşümler değil, aynı zamanda bu yapısal dönüşümlerin kaynaklık ettiği yoksulluk ve yoksullukla mücadele yöntemleri de bazen sosyal dışlanma şeklinde tezahür edebilmektedir” (Koca, 2015: 504). Bu çerçevede çalışmanın bundan sonraki kısmında yoksullukla mücadele ve yoksul yardımları üzerinde durduktan sonra, ardından bir yoksullukla mücadele aracı olan yoksul yardımlarının nasıl kişileri yoksulluktan daha büyük bir sorun olan sosyal dışlanmaya maruz bırakabileceği üzerinde durulacaktır.

Yoksullukla Mücadele ve Yoksul Yardımları

Yoksul yardımları sosyal güvenlik sisteminde meydana gelen açıkları kapatmaya ve tamamlamaya yönelik bir kavram olarak tanımlanır (Metin, 2011: 185). Buna karşılık yoksullukla mücadele ise, bu açıkları kapatırken ve tamamlarken izlenen yolları ifade eder. Çalışmanın bu kısmında Türkiye’nin yoksullukla mücadele konusunda izlediği bu yollar üzerinde durulacaktır.

Yoksulluk 1980’li yıllara değin, köylerde kayıt dışı yaşanmaktayken, göçle birlikte kırsal kesimden kentlere taşınmıştır. Kentlerde yeterli iş imkânlarının kısa sürede sağlanamaması, yoksullukla kalıcı bir şekilde mücadeleyi öngören politika ve çözümlerden çok; yoksulluğun olumsuz etkilerini bertaraf etme ve yoksul kesimlerin gününbirlik ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik mekanizmalara ağırlık verilmesi, yoksullukla mücadeledeki etkinliği sınırlamıştır (CDDK, 2009: 10). “Sosyal yardımların gelişimi miktar ve kapsam bakımından incelendiğinde, 2001 yılında yaşanan ekonomik kriz sonrasında önemli gelişmeler yaşandığı görülmektedir. Kriz sonrası dönemde diğer ekonomik ve sosyal faktörlerin de etkisiyle yoksulluk, toplumda en önemli sorunlardan biri haline gelmiş ve bu durum yoksullukla mücadele konusunda yeni politikalar geliştirilmesini ve sosyal yardım faaliyetlerinin nitelik ve nicelik bakımından yeniden ele alınmasını zorunlu hale getirmiştir” (CDDK, 2009: 10).

Bu çerçevede Türkiye’deki sosyal yardım sistemi içinde çok sayıda yardım programı mevcut olup, bu programlar farklı kurumlar tarafından yürütülmeye çalışılmıştır. Sistemde genellikle farklı sosyal yardım programları, farklı kurumlar tarafından yürütülmekle birlikte; aynı türdeki bazı sosyal yardım programları

birden fazla kurum tarafından yürütülebilmektedir. Sosyal yardım programlarını yürüten kurumlar; 'Sağlık Bakanlığı', 'Milli Eğitim Bakanlığı', 'Sosyal Güvenlik Kurumu', 'Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu', 'Vakıflar Genel Müdürlüğü', Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu (SYDTF) kapsamında Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü (SYDGM) ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları (SYDV) ve yerel yönetimlerdir. SYDGM ve buna bağlı SYDV'ler dışındaki kurumlar, sosyal yardım yapma görevini diğer görevleriyle birlikte yürütmektedir. Dolayısıyla doğrudan sosyal yardım kurumu olarak tanımlanmaları uygun olmamaktadır. Kuruluş amacı sadece sosyal yardımların uygulanmasını sağlamakla görevli olan kurumlar SYDGM ve buna bağlı SYDV'lerdir.

Bu nedenle çalışmanın bu kısmında bütün bu kurumlar tarafından yapılan yoksul yardımları üzerinde durulmayacak olup, ağırlıklı olarak Türkiye'de yoksul yardımları konusunda baş aktör olan SYDGM ve buna bağlı SYDV'lerin yapısı ve bunlar tarafından yapılan yardımlar üzerinde durulacaktır.

Modern devlet olmanın bir koşulu olarak, yoksulları korumaya yönelik ortaya çıkan kamusal yardımlar, onların korunmasını sağlamada önemli araçlardan biri olmuştur. Bu yardımların esas amacı, muhtaç durumdaki kişilere, muhtaçlık hali ortadan kalkıp, yardımlar olmadan gündelik yaşamlarını devam ettirebilecek hale gelinceye kadar, gelir güvencesi sağlamaktır (Öğülmüş, 2011: 93). Bu nedenle Türkiye'de yoksullukla mücadele konusunda ilk ciddi adımlar, 1986 yılında yürürlüğe giren, '3294 Sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu Kanunu' ile atılmıştır. Bu fonun idaresi, 2004 yılının sonuna kadar Başbakanlığa bağlı bir genel sekreterlikle yürütülürken; bu tarihten sonra yine başbakanlığa bağlı bir genel müdürlük olarak teşkilatlandırılmasıyla kurumsal bir yapıya kavuşmuştur. 2011 yılının ortalarından itibaren de Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'na bağlı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü (SYGM) olarak faaliyetlerini sürdürmektedir (Buğra ve Keyder, 2003: 36; Kesgin, 2013: 172; Yıldırım, 2010: 12).

Başlangıçta bu fonun amacı, "fakrüzaret içinde ve muhtaç durumda bulunan vatandaşlar ile gerektiğinde her ne surette olursa olsun Türkiye'ye kabul edilmiş veya gelmiş olan kişilere yardım etmek, sosyal adaleti pekiştirici tedbirler olarak gelir dağılımının adilane bir biçimde tevzi edilmesini sağlamak, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik etmek" şeklinde belirlenmişken son yıllarda genel müdürlük yapısına kavuşunca, "gerek yurt çapında sürdürdüğü yardım faaliyetleri ile sosyal güvencesi olmayan yoksul, kimsesiz, muhtaç vatandaşlarımıza gerekse, istihdam odaklı mesleki eğitim ve proje destekleri ile işsiz, eğitimsiz vatandaşlarımıza ilişkin devletin sosyal sorumluluklarını yerine getirmek..." olarak belirlenmiştir (Buğra ve Keyder, 2003: 36; Kesgin, 2013: 172; Yıldırım, 2010: 12; www.sosyalyardimlar.gov.tr).

Fonun gelirleri; kanun ve karamelerle kurulu bulunan ve kurulacak olan fonlardan, Bakanlar Kurulu kararıyla yüzde 10'a kadar aktarılacak miktardan, bütçeye konulacak ödeneklerden, Radyo ve Televizyon Üst Kurulu reklam gelirleri hâsılatından aktarılacak yüzde 15'lik miktardan, trafik para cezası hâsılatının yarısından, her nevi bağış ve yardımlardan, diğer gelirlerden ve son olarak Gelir ve Kurumlar Vergisi tahsilât toplamının yüzde 2,8'i'nden sağlanmaktadır. Buna karşılık SYDV'nin gelirleri ise, SYDTF'nden aktarılan miktardan, her nevi fitre-zekat-kurban derileri ve bağırsak yardımlarından, işletme ve iştiraklerden elde edilecek gelirler ve diğer gelirlerden oluşmaktadır. Bu şekilde fonda toplanan kaynak, fon kurulu kararları ile ülke genelinde kurulu bulunan vakıflara aktarılmakta, bu kaynaklarla birlikte vakıfların kendi gelirleri de kullanılarak, ihtiyaç sahibi yoksul vatandaşlara aynı ve nakdi yardımlar ulaştırılmaktadır.

SYDV'nin yönetimi vakıf başkanı ve mütevelli heyeti tarafından gerçekleştirilmektedir. Vakfın ve mütevelli heyetin başkanı mahallin en büyük mülki idare amiridir. Buna göre vakıf başkanı illerde valiler, ilçelerde kaymakamlardır. Mütevelli heyeti ise, geniş toplum kesimlerini yansıtacak biçimde tasarlanmakla birlikte; daha çok kamu kesim ve kamu görevlileri ağırlıklıdır.

Oysa vakıflar kurularak sosyal yardım hizmetinin halka yakın birimlerde yürütülerek sivilleşmesi ve yerelleşmesi amaçlanmıştır. Böylece, bireyler arasında dayanışma ve yardımlaşmanın sağlanabileceği ve yerel halkın kendine yapılacak yardımlarda söz sahibi olması hedeflenmiştir. Ancak vakıf mütevelli heyetlerinin bileşimi resmi görünümü silmekten uzak kalmıştır.

Çünkü 3294 sayılı Kanunun 7. Maddesi'ne göre mütevelli heyetleri, yerel yönetim temsilcilerinden, STK temsilcilerinden, kamu görevlileri ve hayırsever vatandaşlardan kuruludur. Vakıfların bulunduğu yerin mülki idare amirleri vakfın tabii başkanı olup, mütevelli heyetleri illerde; İl Sağlık Müdürü, İl Millî Eğitim Müdürü, İl Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Müdürü, İl Tarım Müdürü, İl Müftüsü, Defterdar ve Belediye Başkanı'ndan oluşmaktadır. İlçelerde ise: İlçe Tarım Müdürü, İlçe Millî Eğitim Müdürü, Sağlık Bakanlığı'nın İlçe Üst Görevlisi, İlçe Müftüsü, Mal Müdürü ve Belediye Başkanı Vakfın Mütevelli Heyetini teşkil etmektedir. Ayrıca, gerek il gerekse ilçelerde her faaliyet dönemi için; mahalle ve köy muhtarlarının kendi aralarından seçtikleri birer muhtar üye, ilde/ilçede kurulu ve 3294 Sayılı Kanunda belirtilen amaçlara uygun faaliyette bulunan STK yöneticilerinin kendi aralarında belirledikleri temsilci (ilde 2, ilçede 1 temsilci) ve hayırsever vatandaşlar arasından İl Genel Meclisi'nin seçtiği iki kişi, vakıfların mütevelli heyetinde görev almaktadır (Coşkun ve Tireli, 2008: 127-128).

Vakıflar muhtaç ve engelli vatandaşların; başta yakacak, giyecek ve yiyecek üzere eşya ve tedavi giderleri ile fonksiyon kazandırıcı ortopedik ve diğer yardımcı araç ve gereç ihtiyaçlarını, maddi yardım ve

eğitim ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Vakıflardan, şehit ve gazilerin ihtiyaçları da karşılanmaya çalışılmakta, ramazan ayı ve dini bayramlarda yoksul ailelere giyecek, gıda ve nakdi yardımlar yapılmaktadır. Sosyal güvencesi olmayan vatandaşların yeşil kart uygulanması kapsamına girmeyen sağlık giderleri de karşılanmaktadır. Ayrıca vakıflardan nüfusun en yoksun kesimindeki ailelerine, 0-6 yaş grubundaki çocukların düzenli sağlık kontrollerinin yaptırılması şartı ile şartlı nakit sağlık yardımları verilmektedir. Engelli vatandaşlara yaşamları için zorunlu olan protez işitme cihazı araç-gereç vb. ihtiyaçları için yardımda bulunmaktadır. Türkiye genelinde eğitim çağındaki engelli çocukların tüm engelli gruplarını kapsayacak şekilde, ücretsiz olarak okullarına ulaştırılması hedeflenmektedir.

SYDV'ler tarafından yapılan yardımların belli başlı olanları bu şekilde sıralanırken bunların dışında belediyelerin yapmış olduğu yardımlarda bulunmaktadır. Ayrıca belediyeler yoksullukla mücadele konusunda en büyük ikinci aktör konumundadır.

5393 Sayılı Belediye Kanunu'nun 14. Maddesinde, sosyal yardım ve hizmetleri yapmak ya da yaptırmak belediyelerin görevleri arasında yer almaktadır. Bu kanun çerçevesinde belediyeler, gelir durumlarına göre farklı tutarlarda sosyal yardım yapmaktadır. Belediyelerin yardım verme imkânları, bütçelerinin büyüklüğü ölçüsündedir. Diğer bir ifadeyle, büyükşehir belediyeleri ve yüksek nüfusa sahip diğer belediyelerin küçük nüfusa sahip belediyelere göre, daha yüksek miktarlarda sosyal yardım yapma imkânları bulunmaktadır. Belediyelerin sosyal yardımları hangi kriterlere göre yapacakları ve ne tür sosyal yardımları yürütecekleri konusunda herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Ayrıca yaptıkları sosyal yardımlarla ilgili bilgi verme yükümlülükleri de yoktur. Dolayısıyla, belediyelerin yaptıkları sosyal yardımlarla ilgili yeterli bilgi mevcut değildir (Hacımahmutoğlu, 2009: 136).

Özetle, belediyelerin yaptığı yardımları; meslek kazandırma kursları, kadın koruma evleri, bakımevi, aşevleri, gıda ve yakacak dağıtımı, giyecek yardımı bazen de nakit yardımı olarak sıralamak mümkündür (Gül, Gül ve Memişoğlu, 2007: 262).

Elbette yardım kuruluşları sadece SYDV'ler ve belediyelerle de sınırlı değildir. Bu kurumların dışına çıkıldığında da yoksullukla mücadele eden çok çeşitli kurum ve kuruluşların olduğu söylenebilir. Haliyle yardım kurumlarının ve kuruluşlarının fazla olması yardım türlerinin farklılığını da beraberinde getirmiştir. Bu fazlalık ve farklılıklarda yoksul yardımlarının çok çeşitli ve dağınık bir duruma dönüşmesine neden olmuştur. Çalışmanın bundan sonraki kısmında yoksullukla mücadele aracı olan bu yardımların yoksulluktan daha büyük bir sorun olan sosyal dışlanmaya nasıl yol açabileceği konusu üzerinde durulacaktır.

Yoksullukla Mücadele ve Sosyal Dışlanma

Simmel, "birinin yoksul olması gerçeği, onun özgül 'yoksul' toplumsal kategorisine ait olduğu anlamına gelmez...(Yoksullar) ancak yardım edildikleri andan itibaren, yoksullukla tanımlanan bir grubun parçası haline gelirler..." (Coser'dan Akt. Erdoğan, 2011: 32) demektedir. Bu nedenle kimin yardım alacağı, ne alacağı, ne kadar alacağı ve nasıl alacağı önemli soru ve sorunlar olarak karşımızda durmaktadır. Ayrıca bu sorulara verilecek olan cevaplar yoksulluktan daha büyük bir sorun olan sosyal dışlanma açısından da önemlidir. Diğer bir ifade ile yoksulluk ve yoksullukla mücadele modern dünyanın en büyük sorunlardan olan ve "sosyal bir hastalık" olarak görülen sosyal dışlanma açısından da değerlendirilmelidir. Çünkü yoksul yardımlarının dağıtım şekli yoksulluktan daha büyük bir sorun olan sosyal dışlanmaya sebebiyet verebilir. Ayrıca yoksullukla mücadele yoksulları yoksulluktan kurtarmaz (zira böyle bir amaç taşımaz, taşıyamamalıdır da) ancak kişilerin taşımış olduğu dışlanma hissini minimuma indirebilir. Bu nedenle yoksul yardımı yapılması konusunda izlenen bazı yollar kişilerin dışlanma hissini kabartabilir.

Bu yollardan biri de sosyal yardımların sorunlu bir alanı olarak görülen muhtaçlık tespiti, diğer bir deyişle gelir tespitine veya varlık soruşturmasına yönelik farklı uygulamaların varlığıdır. Yardım kuruluşları tarafından bu uygulamalara yönelik tek ve nesnel bir ölçütün olmayışıdır (Daşlı, 2015). Dolayısıyla farklı koşullarda fakat aynı muhtaçlık düzeyinde olan kişilere yönelik yapılan yardım miktarlarında farklılıklar olabilmektedir. Bu durumda yardımların adil olup olmadığını tartışmaya açabilmektedir. Kentel Yoksulluk Yoksul Yardımları ve Dışlanma: Sivas Merkez İlçe Örneği (Koca, 2015: 190) isimli çalışma kapsamında yapılan araştırmada katılımcılara, aldığı yardımları başkalarının aldığı yardımlarla karşılaştırması istenmiştir. Katılımcıların yüzde 70,5'i kendilerinin başkalarından daha büyük daha az yardım aldığını, yüzde 9,3'ünde daha fazla yardım aldığını belirtmiştir. Buna karşılık bizde başkaları kadar yardım alıyoruz diyenlerin oranı ise yüzde 20,3 olarak saptanmıştır. Bu bulgulardan anlaşıldığı üzere, yoksulların büyük çoğunluğu yardımların adil bir şekilde dağıtılmadığını düşünmektedir.

Çalışmanın geride kalan bölümünde, yoksul yardımlarının çok çeşitli olduğu ve dağınık bir görünüm sergilediği vurgulanmıştır. Bu çok çeşitli ve dağınık düzenekte, yoksulların ihtiyaç duyduğu yardımların belirlenip, sunulması birçok zorluğu da beraberinde getirmektedir. Çünkü hangi yoksulun neyi ne kadar alacağı tamamen o günün kişisel performans ve inisiyatifine bağlıdır. Kişisel performans, yoksulun o gün kullanacağı dil ile doğrudan bağlantılı iken, inisiyatif de yardımı veren görevlilerin açığa duygularının yoğunluğu ile bağlantılıdır. Dolayısıyla o günün kişisel performans ve inisiyatiflerinin birbiri ile örtüşmesi, ihtiyaç sahibinin de beklentisinin karşılanması anlamına gelir. Beklentilerin karşılanması, yardımların adil bir şekilde dağıtılmasının en temel göstergesidir. Aksi durumda faydalanıcı, diğer faydalanıcılarla kendini

karşılaştırmaya, verilen yardımların niteliğini ve niceliğini tartışmaya başlar. Diğer bir deyişle dışlanma hissini devreye sokar.

Yoksul yardımları sosyal dışlanma açısından düşünüldüğünde muhtaçlık tespitinin önemli bir parçası olan ve yapılacak olan yardımın nitelik ve niceliğine zemin hazırlayan hane ziyaretleri de önemli sorunlardan biri olarak görülmektedir. Haliyle, hane; ev, konut (TDK, 1998: 940) anlamına gelirken; hanehalkı: Birbiriyle akrabalık ilişkisi olsun veya olmasın aynı meskende yaşayan kişilerin ortak bir bütçeyi veya kaynakları paylaştıkları yerler olarak tanımlanır (Bosch et al., 1993: 237). Bu nedenle yardım verilmeden önce hane ziyaretleri yapılarak incelemelerde bulunulur ve yardım talebinde bulunan kişinin yaşadığı mesken ve bu meskende birlikte yaşadığı kişiler haneye giren gelir açısından değerlendirmeye tabi tutulur.

Yapılan araştırmada katılımcılara, “hane ziyaretleri yapılırken (inceleme esnasında) gururunuzun incindiğini düşünüyor musunuz?” diye sorulmuş ve katılımcıların, yüzde 44,5’i evet yanıtını verirken; yüzde 45,5’i ise hayır yanıtını vermiştir. Buna karşılık bu konuda fikrim yok diyenlerin, diğer bir deyişle bu soruya cevap vermekten sakınanların oranı da yüzde 10,0 olarak saptanmıştır (Koca, 2015: 182).

Modern yardımlar irdelendiğinde yardım alacak kişinin belirlenmesi konusunda gelir getirici bir işin olmaması ya da yeterli düzeyde gelire sahip olunmaması ölçü alınmaktadır. Mahrem olanı meşrulaştırıcı ve gurur incitici haneye yönelik durum tespitleri yapılmamaktadır. Ancak Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde mutlaka yardıma muhtaç kişilerin yardım talebinde bulunması beklenir. Varlık soruşturması yapılmadan da yardım verilmez.

Yardıma başvurmak sadece onur kırıcı bir durum değil, aynı zamanda güçsüzleştirilen ve anlam koridorlarını sarsan bir durumdur (Bora, 2011: 108-109). Ayrıca, yoksul yardımlarının veriliş verilmemesine yönelik yapılan durum tespiti incelemeleri özel hayatı meşrulaştırmakta, gizli olanı açığa çıkarmaktadır. Yoksulun kendine ait bir mahremi yoktur ve yoksulluk kamusal alanı genişletmektedir. Fakat bu durum bir özgürleşme olarak yorumlanmamalıdır.

Bu çerçevede yoksulların yardım için başvuruda bulunması, sosyal inceleme görevlilerine eve davet etmesi anlamına gelir. Görevlilerin eve gelerek incelemelerde bulunması, diğer bir deyişle durum tespiti yapması, mahrem olanın dışa açılması olarak yorumlanabilir. Bora (2011: 108-109), bu duruma yoksulluğun itirafı açısından bakmakta, yapılan şeyin mahremiyetin açılması olarak değerlendirmekte ve mahrem alana ait bilginin açığa çıkarılmasını kamusallaştırma olarak görmektedir. Ona göre böyle bir itiraf yoksulluk anlam değiştirmiş ve alenileşmiştir. Mahrem, yoksulun geri çekilebileceği son nokta ve stratejik bir mevzi haline gelen yeridir. İçerideki ağır mahremiyet koşullarını dışa nasıl ve ne kadar yansıtaacağı neleri öne çıkarıp nelerin üzerini örteceği, ne tür bir dilin içinden konuşacağı gibi kararları verirken, mahrumiyet dâhil her şeyini birer stratejik araca dönüştürür.

“Yoksulluğu, yoksulluğun nasıl yaşandığını anlamaya çalışırken öncelikle haneye bakmak, mağduriyetin boyutlarını anlamamızı kolaylaştırırken aynı zamanda insanları birlikte ve ayrı ayrı mağduru oldukları koşullarla başa çıkmak için çeşitli yollar üreten, güç koşulları kendi lehlerini değiştirmeye, hiç olmazsa hafifletmeye çalışan toplumsal özneler olarak görebilmemizi de sağlar” (Bora, 2011: 99). Ancak Bauman (1999: 74)’a göre, “varlık soruşturmasının genel sonucu bütünlüşmeden ziyade bölünme; içirme yerine dışlanmadır”. Çünkü toplumun belli bir kesimini hedef alan gelir tespitine dayalı yoksul yardımları bazı kişilerin etiketlenip, damgalanmasına neden olmaktadır.

Özetle, yoksulların yardım alabilmeleri için yardım kuruluşlarına başvuruda bulunmaları, gelir testi yaptırıp, varlık soruşturmasına tabi olmaları gerekmektedir. İnceleme görevlileri haneyi ziyaret ettiğinde ya da yardım eve geldiğinde, yoksulun utanma duygularını devreye soktuğu ve çekimser davranışlar içine girdiği söylenebilir. Yoksullar, benzer duygu ve davranışları sadece yardım aldıklarında değil, aynı zamanda yardım başvurusu esnasında da göstermektedir.

Bunların dışında gerek yardım talebinde bulunulduğu esnada gerekse hane ziyaretleri sırasında kurulan ilişkilerde sosyal dışlanma şeklinde tezahür edebilmektedir. Özellikle DDK (2009: 29)’nın ‘Araştırma ve İnceleme Raporu’nda da belirtildiği üzere, “sosyal yardım mekanizmalarının işleyişinde en önemli sorunlardan birisi de yardım talep eden yoksul kimselere yönelik olumsuz ve ön yargılı bakış açısı ve bundan kaynaklanan çeşitli olumsuz davranışlardır. Yardım için yetkili mercilere başvuru yapılmasıyla başlayan ve bürokratik aşamaların tamamlanması, yardım kararının alınması ve yardımın fiilen yapılmasıyla sonuçlanan süreçte birçok aşamada yardım talep eden vatandaşların horlandığı, küçümsendiği ve sonuçta onur kırıcı ve incitici davranışlar sergilenebildiği kamuoyuna yansıyan bilgilerden anlaşılmaktadır”.

Yardım almak, alınan bu yardımlarla gereksinimleri karşılamak, insan hakkıdır. Yardım veren kuruluşların, özellikle de devlet organlarının, bu anlayışla verilen hizmetleri insanların yararına sunması beklenmektedir. Ancak Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu Araştırma ve İnceleme Raporu (2009)’nda da açık bir şekilde belirtildiği üzere, yardımlaşma hizmetlerini gerçekleştirmekle yükümlü görevlilerin asık suratlı ve sinirli hallerde oldukları vurgulanmıştır. Diğer bir deyişle, görevliler muhtaçlara yönelik ön yargı ve peşin hükümler taşımaktadırlar. Dolayısıyla yapılan yardımların “hak” bilinci ile değil, “görev/destek” bilinci ile yapıldığı söylenebilir. Zira hak temelli yapılan yardımlarda peşin hükümler ve ön yargılar yer almaz. Bu

nedenle Kentsel Yoksulluk Yoksul Yardımları ve Dışlanma: Sivas Merkez İlçe Örneği (Koca, 2015: 189) isimli çalışmada katılımcılara alınan yardımların, bu yardımı kendilerine ulaştıranlar açısından nasıl görüldüğü sorulmuş ve katılımcıların yüzde 59,5'i görev/destek olarak, yüzde 40,5'i ise hak olarak görüldüğünü belirtmiştir. Benzer şekilde bir başka araştırma sorusunda katılımcılara, kendilerinin almış oldukları yardımları nasıl gördükleri sorulmuştur. Katılımcıların yüzde 31,8'i görev/destek olarak, yüzde 68,2'si de hak olarak gördüklerini söylemişlerdir. Bu bulgulara bakıldığında, yardım alanın gözüyle, yardımı verenler ile alanlar arasında yardımlara yüklenen anlamlar bakımından farklılıklar vardır. Yardım almak muhtaç durumda olan her yurttaşın hakkıdır. Yardımların hak olarak görülmemesi, yardım alanları dışlanma durumları ile karşı karşıya getirebilmektedir.

Kendisinin ve aile üyelerinin ihtiyaçlarını sağlayabilmek için gerekli olan maddi yeterliliğe sahip olmayan yoksullar bunun sıkıntısını fazlasıyla üzerlerinde hissederler. Özellikle bu sıkıntılar gündelik hayatın zorlukları ve gelecek kaygısıyla birleştiğinde yoksullar üzerinde ruhsal çöküntüye neden olabilmektedir. Aksan (2009: 90)'ın yoksullar üzerinde yapmış olduğu çalışmada bu durum açık bir şekilde görülebilmektedir. Söz konusu çalışmada yoksulların ruhsal durumu sorulmuş ve katılımcıların yüzde 34,2'si ruhsal açıdan gayet iyi olduğunu, yüzde 35,7'si ise kendisini gergin hissettiğini belirtmiştir. Kendisini bunalımda, depresyonda hissedenlerin oranı ise yüzde 22,1 olarak dağılım göstermiştir. Buna karşılık ciddi ruhsal rahatsızlığım var ve tedavi görüyorum diyenlerin oranı ise yüzde 3,9 olarak saptanmıştır. Bu bulgulardan da anlaşılacağı üzere yoksulların büyük bir çoğunluğu ruhsal erozyona uğramış durumdadır. Bu nedenle yoksullarla kurulan ilişki yüksek hassasiyeti gerekli kıldığı gibi belli alanda eğitim almış uzmanların desteğini de zorunlu hale getirmiştir.

Türkiye'de son yıllara kadar inceleme görevlilerinin yetkinliği ve eğitim seviyesinin hangi düzeyde olduğunun önemi yoktu. İnceleme yapmak isteyen kişinin bu konudaki yetkinliği çok fazla dikkate alınmazdı. 2012 yılında yardımlara yönelik kurumların Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı bünyesinde toplanmasıyla SYDV'da inceleme görevlilerine yönelik en az yüksek okul bitirme şartı getirilmiştir. ASAGM'nin yardım alan yoksullar üzerinde yapmış olduğu çalışmaya bakıldığında, azda olsa inceleme görevlilerine yönelik olumsuz tutumun var oluşu Bakanlık'ın bu konuda ne kadar doğru adım attığının göstergesidir.

ASAGM (2010: 106) tarafından yapılan çalışmada katılımcıların yüzde 71,5'i yardım yapan görevlilerin kendilerine iyi davrandığını, yüzde 21,3'ü normal davrandığını ve yüzde 7,2 ise kötü davrandığını söylemiştir. Kötü davrandıklarını söyleyenlerin büyük kısmı görevlilerin kendilerini azarladıklarını, ters ve kaba davrandıklarını, yeterince ilgilenmediklerini, zorluk çıkardıklarını belirtmiştir. Bu bulgulardan da anlaşılacağı üzere yardım konusunda çalışan görevlilerin sosyolog, sosyal çalışmacı ve sosyal psikolog olmaları gerektiği yönünde kanaat uyandırmıştır.

Yardım kuruluşlarının çok olmasına bağlı olarak, yoksulların aldıkları yardım türleri de farklılık göstermektedir. Bu yardım türleri arasında olan ve aynı nitelik taşıyan yardımlar ağırlıklı olarak; gıda, giyecek, ilaç, ev eşyası, kırtasiye, temizlik, ekmek, mutfak için doğalgaz, ısınmak için doğalgaz, odun, kömür şeklindedir.

Araştırmada araştırmaya katılanlara nakdi, aynı ve her iki yardım türünün ikisini birden alıp almadıkları sorulmuştur. Katılımcıların yüzde 12,5'i nakit/maddi yardımları aldığını belirtirken, yüzde 25,0'ı aynı yardımları aldığını belirtmiştir. Buna karşılık iki yardım türünden de aldığını belirtenlerin oranı ise yüzde 37,5 olarak saptanmıştır. Bu rakamlardan da anlaşılacağı üzere, araştırmaya katılanların büyük çoğunluğu aynı yardım almaktadır. Geçim sıkıntısı çeken ve muhtaç durumda olanlara aynı yardım verilmesi, "biz senin neye ihtiyacın olduğunu senden daha iyi biliyoruz", "sen parayı harcamayı bilmezsin. Biz senin yerine harcarız" anlamı taşımaktadır. Bu durum aynı zamanda veren ile alan arasındaki güvensizliği de göstermektedir (Koca, 2015: 180).

Yoksullara aynı yardım verilmesinin doğurduğu diğer bir sakınca da, bireyin tercih yapma hakkının elinden alınmasına yol açmasıdır. Neyi, ne kadar ve ne şekilde alacağına kendisinin değil başkalarının karar vermesi, bireyin rasyonel seçimde bulunmasının önüne geçmektedir. Dolayısıyla yoksullara aynı yardım verilmesi, aynı zamanda özgürlüklerin sınırlandırılması olarak da değerlendirilebilir. Ayrıca yapılan bu aynı yardımların çevredekiler tarafından görülme olasılığının çok yüksek olduğu aşikârdır ve kişilerin dışlanmasına yol açabilmektedir.

İslam kültüründe, "sağ elin verdiğini sol el görmemeli!" diye yerleşik ve üzerinde hassasiyet gösterilmesini gerektiren bir gelenek vardır. Yoksul yardımlarına yönelik izlenen hükümet politikalarına bakıldığında, yardımların ayan-beyan yapıldığını söylemek mümkündür. Bunun en önemli göstergesi, geçmiş yıllarda bazı devlet görevlilerinin kömür kamyonlarına çıkarak, kameralar eşliğinde ve mahalle sakinlerinin önünde, yardım dağıtmasıdır. Resmi ve üzerinde vakıf veya derneklerin isimlerinin yazılı olduğu araçlarla yardımların yapılmasıdır.

Yardımların üçüncü şahıslara açık olarak yapılması, yardım alan açısından küçümseyici ve onur kırıcı olabileceği gibi; sosyal dışlanma açısından değerlendirildiğinde, damgalayıcı ve etiketleyici bir duruma dönüşebilmektedir.

Yoksulun, çevresindekiler tarafından yardım aldığı biliniyor olması, sosyal ilişkilerinde hasara yol açabileceği gibi, siyasi tercihte bulunmasını da güdüleyebilmektedir. Dolayısı ile sosyal ilişkileri zedelenen ve siyasi anlamda tercihte bulunması güdülenen birey, dışlanmaya maruz kalmaktadır. Bu nedenle Kentsel Yoksulluk Yoksul Yardımları ve Dışlanma: Sivas Merkez İlçe Örneği (Koca, 2015: 185) isimli çalışma kapsamında katılımcılara yardım aldığını çevresindekilerin bilip bilmediği sorulmuş ve katılımcıların yüzde 71,5'i evet, yüzde 12,5'i de hayır cevabını vermiştir. Bu konuda fikrim yok diyenlerin oranı ise yüzde 16,0 olarak saptanmıştır.

Araştırma bulgularına bakıldığında, evet diyenlerin oranı toplam sonuç içinde büyük bir orana sahip olsa da, yapılan saha araştırması esnasında, bazı kurumların yardım dağıtırken, hane ziyaretlerini akşam saatlerinde yapması, gerek gıda, gerekse de giyim yardımlarını ilin bilinen mağaza ya da marketlerinin poşetleri ile vermesi gibi güzel örnekler de rastlanılmıştır.

Her ne kadar yoksulluğun en önemli göstergelerinden biri temel gereksinimlerin yeteri kadar karşılanamamasıysa, sosyal dışlanmanın da temel göstergelerinden biri sosyal aktivitelere yeteri kadar katılmama durumudur. Biri bedensel doyumun önemini referans alırken, diğeri bedensel doyumun yanı sıra ruhsal doyumunu da referans alır. Diğeri bir deyişle, yoksulluk daha çok maddi olanla ilişki kurarken, dışlanma ise maddi olanla ek manevi olanla da ilişki kurar.

Aynı araştırmada manevi olanın ilişki durumunu görmek için, yardım alan yoksullara, son bir ayda yapmış olduğu sosyal aktivitelerin neler olduğu sorulmuştur. Katılımcıların yüzde 5,3'ü sinemaya, konsere, yüzde 4,3'ü bir restorana, kafeye, yüzde 3,1'i konferansa, seminere ve panele gittiğini, yüzde 3,5'i de tarihi yerleri gezdiğini belirtmiştir. Buna karşılık hiçbir etkinlikte bulunmayanların oranı da yüzde 83,8 olarak saptanmıştır. Başka bir araştırma sorusunda da katılımcılara, geçen yıl aile üyeleri veya arkadaşları ile birlikte tatile gidip gidilmediği sorulmuştur. Araştırmaya katılanların yüzde 12,5'i gittiğini belirtirken, 87,5'i ise gitmediğini belirtmiştir (Koca, 2015: 199).

Yapılan bir başka araştırmada katılımcılara iş dışında şehir merkezine gidilip gidilmediği sorulmuş ve katılımcıların yüzde 19'u haftada birkaç kez gittiğini, yüzde 22'si ayda bir iki kere gittiğini, yüzde 8'i iki üç ayda bir gittiğini, yüzde 22'si ise daha seyrek gittiğini belirtmiştir. Araştırmaya katılanların yüzde 30'u ise hiç gitmediğini belirtmiştir (Adaman ve Keyder, 2006: 104). Bu bulgulardan elde edilen sonuçlara göre, yardım alan yoksulların sosyal aktivitelere katılım oranlarının yok denecek kadar az olduğu ve çoğunluğunun toplumdan ayrıştığı yorumu yapılabilir.

Sonuç

Bu çalışmada, yoksullukla mücadele aracı olan yoksul yardımları sosyal dışlanma açısından ele alınmış, yardımların dağıtımı konusunda var olan bazı uygulamaların bireyler üzerinde sosyal dışlanma şeklinde tezahür ettiği sonucuna varılmıştır. Özellikle bunların başında yoksul yardımlarının sorunlu bir alanı olarak görülen muhtaçlık tespitine yönelik her yardım kuruluşu tarafından belirlenen farklı uygulamalar yer almaktadır. Çünkü bu uygulamalar farklı koşullarda fakat aynı muhtaçlık düzeyinde olan kişilere yönelik yapılan yardım miktarlarında farklılıklar yaratabilmekte, bu durum yardımların adil olup olmadığını tartışmaya açabilmektedir.

Ayrıca, muhtaçlık tespitinin önemli bir parçası olan hane ziyaretleri de mahrem olanı meşrulaştırmakta ve gurur incitici bir duruma dönüşebilmektedir. Bununla birlikte gerek yardım talebinde bulunduğu esnada, gerekse hane ziyaretleri sırasında kurulan ilişkilerde sosyal dışlanma şeklinde tezahür edebilmektedir. Özellikle yardımlaşma hizmetlerini gerçekleştirmekle yükümlü görevlilerin asık suratlı ve sinirli hallerde olmaları, diğeri bir deyişle, görevlilerin muhtaçlara yönelik ön yargı ve peşin hükümler taşımaları bu çerçevede değerlendirilebilir.

Bunların dışında hane ziyaretleri sonrasında yapılması gereken yardım türünün nitelik ve niceliği de yoksulların dışlanma hislerini arttıran bir duruma dönüşebilmektedir. Yapılan aynı yardımları bu açıdan değerlendirmek mümkündür. Gıda, giyecek, ilaç, ev eşyası, kırtasiye, temizlik, ekme, mutfak için doğalgaz, ısınmak için doğalgaz, odun ve kömür şeklindeki aynı yardımlar buna çanak tutabilmektedir. Yoksullara buna benzer yardım verilmesi onların tercih yapma hakkını elinden almaktadır. Örneğin kışın dağıtılan kömür ya da odun yardımları yoksulların ısınma konusundaki tüketim davranışlarını belirlerken giyecek, yiyecek gibi yardım türleri de onların tüketim alışkanlıklarını belirlemektedir. Dolayısıyla bu durum yoksulun (bireyin) tüketim davranışları ya da tüketim alışkanlıklarını kendisinin değil de başkaları tarafından belirlenmesi sonucunu doğurmaktadır. Ayrıca nakdi yardımlara kıyasla aynı yardımların dağıtımının çevredekiler tarafından görülme olasılığı daha yüksektir. Kişinin çevredekiler tarafından yardım aldığının bilinmesi küçümseyici ve onur kırıcı olabileceği gibi; sosyal dışlanma açısından değerlendirildiğinde damgalayıcı ve etiketleyici bir duruma dönüşebilmektedir.

Sonuç olarak yoksullukla mücadele aracı olan yoksul yardımları yoksulluk ve sosyal dışlanma açısından tekrar gözden geçirilmeli, toplumdan ayrıştıran ve küçük düşüren uygulamalara son verilmelidir. Yoksul yardımları yoksullukla mücadele etmenin yanı sıra toplumsal bütünleşmeyi sağlayıcı niteliklerde taşınmalıdır. Özellikle tarihte de uygulaması olan ve günümüze gelindiğinde modernize edilen asgari/minimum gelir

dayanak alınarak yapılan ve Avrupa'da birçok ülkede yürürlükte olan, yardım programları temel alınmalıdır. Çünkü küresel düzenle birlikte eşitsizlik ve sapkın davranışlar artmış, özgürlük ve dayanışma yok olmaya başlamıştır. Kent ve yoksulluk, yoksulluk ve dışlanma birbirini besleyen olgular olarak dünyada yerini almıştır. Artık yoksullukla mücadele, sadece yetersizliklerle değil, aynı zamanda dışlanmayla da mücadele etmeyi ifade etmektedir. Çağın yaşadığı yapısal dönüşümler yoksullukla mücadele konusunda geleneksel yardımların terk edilmesi ve yerine asgari gelir/nakit gelir güvencesinin sağlanması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Kaynakça

ADAMAN, F. (2010). Yoksulluk-Sosyal Dışlanma-Mikrokredi: Türkiye'den Kimi Kesitler. Lofca, İ., Vd. (Ed.). *Mikrokredi ve Yoksulluk: Yoksulluğun Olmadığı Bir Dünyaya Doğru* içinde (ss .40-53) Kahramanmaraş Valiliği: Yayın No: 8.

ADAMAN, F., ve KEYDER, Ç. (2006). Türkiye'de Büyük Kentlerin Gecekondu ve Çöküntü Mahallelerinde Yaşanan Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma. *Avrupa Komisyonu'nun Çalışma, Sosyal İşler ve Fırsat Eşitliği Dairesi Raporu*. İnternet Adresi: http://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/docs/2006/study_turkey_tr.pdf Erişim Tarihi: 26.09.2014

AKSAN, G. (2009). *Yoksulluk ve Yoksulluk Kültürünün Toplumsal Görünümleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya Selçuk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

ASAGM (2010). *Sosyal Yardım Algısı ve Yoksulluk Kültürü: Türkiye'de Kamusal Sosyal Yardım Alanlarının Yardım Algısı ve Yoksulluk Kültürü Araştırması* (Genel Yayın No: 144). Ankara: Ermat Matbaacılık.

ATKINSON, A. B. (1998). Social Exclusion Poverty and Unemployment. Atkinson. A. B. ve Hills, J. (Ed.). *Exclusion, Employment and Opportunity*. <http://sticerd.lse.ac.uk/dps/case/cp/Paper4.pdf>

BAUMAN, Z. (1999). *Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar*. Ümit Öktem (Çev.). İstanbul: Sarmal Yayınevi.

BORA, A. (2011). Kadınlar ve Hane: Olmayanın Nesini İdare Edeceksin. Necmi, E. (Ed.). *Yoksulluk Halleri: Türkiye'de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri* içinde (ss. 97-132). İstanbul: İletişim Yayınları.

BOSCH, D. V. et al. (1993). A Comparison of Poverty in Seven European Countries and Regions Using Subjective and Relative Measures. *Journal of Population Economics*. (6), pp. 235-259.

BUĞRA, A. (2008). *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika*. İstanbul: İletişim Yayınları.

BUĞRA, A., ve KEYDER, Ç. (2003). *Yeni Yoksulluk ve Türkiye'nin Değişen Refah Rejimi* (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı İçin Hazırlanan Proje Raporu). Ankara.

CDDK (2009). *Sosyal Yardımlar ve Sosyal Hizmetler Alanındaki Yasal ve Kurumsal Yapının İncelenmesi* (Araştırma ve İnceleme Raporu Özeti). Say. 2009/4. Ankara.

COMMINS, P. (1995). Social Exclusion in the Context of the European Union's Third Poverty Programme. *Družboslovne Razprave*. Vol. XI, No. 19-20, pp. 137-150.

COSTA Da, B. A. (1977). Social Exclusion and the New Poor: Trends and Policy Initiatives in Western Europe. *Social Exclusion and Anti-Poverty Policy: A Debate*, ed. Charles Gore and José B. Figueiredo, International Institute for Labour Studies, ILO Publications, Geneva, pp. 59-63.

COŞKUN, S. ve TİRELİ, M. (2008). *Avrupa Birliğinde Yoksullukla Mücadele Stratejileri ve Türkiye*. Ankara: Nobel Yayınları.

ÇAKIR, Ö. (2002). Sosyal Dışlanma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Cilt. 4, Sayı: 3, s. 83-104.

DAŞLI, Y. (2015). Sosyal Yardımların Sorunlu Alanı: Muhtaçlık Tespiti. *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2015, Cilt: 39, Sayı: 2, s. 135-154.

DREWNOWSKÍ, J. (1977). Poverty: It's Meaning and Measurement. *Development and Change*. 8/2, 183-206.

ERDOĞAN, N. (2011). Garibanların Dünyası: Türkiyede Yoksulların Kültürel Temsilleri Üzerine İlk Notlar. Necmi E. (Ed.). *Yoksulluk Halleri: Türkiye'de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri* içinde (ss. 29-46). İstanbul: İletişim Yayınları.

ERDOĞDU, S. (2004). Sosyal Politikada "Avrupalı" Bir Kavram: Sosyal Dışlanma. *Çalışma Ortamı Dergisi*. Sayı: 75.

ESTİVİLL, J. (2003). Concepts and Strategies For Combating Social Exclusion: An Overview. *ILO*. Portugal.

- GORDON, D., SPICKER P., and LEGUIZAMÓN A. S. (Eds.) (2006). The international glossary on poverty. *CROP International Studies in Poverty Research*. London: Zed Books.
- GÖKBAYRAK, Ş. (2005). Avrupa Birliğinin Sosyal Koruma Sorunsalı Olarak Sosyal İçerme Politikaları. *Çalışma Ortamı Dergisi*. say. 80.
- GÜL, H., GÜL, ve S. S. (2008). Yoksulluk ve Yoksulluk Kültürü Çalışmaları. Oktik, N. (Der.). *Türkiye’de Yoksulluk Çalışmaları* içinde (ss. 57-96). İzmir: Yakın Kitabevi Yayınları.
- GÜL, H., GÜL, Songül S. ve MEMİŞOĞLU, D. (2007). Türkiye’de Yoksullukla Mücadele Politikaları, Kentsel Yoksulluk ve Yerel Yönetişim. Özgür, H. ve Kösecik M. (Der.). *Yerel Yönetimler Üzerine Güncel Yazılar-II: Uygulama* içinde (ss. 246-283). Ankara: Nobel Yayınları.
- HAAN, A. D. (1999). Social Exclusion: Towards an Holistic Understanding of Deprivation, *Department for International Development*. London.
- HAAN, A. D. (2011). Social Exclusion And The Road Not Taken: An Insider Account Of Conceptual Travel Within Development Practice, *Chronic Poverty Research Centre*, Working Paper, July, No: 218.
- HACIMAHMUTOĞLU, H. (2009). *Türkiye’deki Sosyal Yardım Sisteminin Değerlendirilmesi* (DPT Yayın No: 2803). Ankara.
- KENYON, S., LYONS, G., RAFFERTY, J. (2002). Transport and Social Exclusion: Investigating the Possibility of Promoting Inclusion Through Virtual Mobility. *Journal of Transport Geography*. 10 (2002) 207–219.
- KESGİN, B. (2013). *Kamu Sosyal Politikalarında Sosyal Yardım*. İstanbul: Açılım Kitap.
- KOCA, M. (2015). Kentsel Yoksulluk Yoksul Yardımları ve Dışlanma: Sivas Merkez İlçe Örneği (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- KOCA, M. (2015). Sosyal Dışlanma Sorunu ve Asgari Geçim Desteğinin Gerekliliği. *Ulusal Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Cilt:8, Sayı:39, ss. 501-510.
- METİN, O. (2011). Sosyal Politika Açısından AKP Dönemi: Sosyal Yardım Alanında Yaşananlar. *Çalışma ve Toplum*. 2011/1, s. 179-200.
- O’BOYLE, E. J. (1999). Toward an Improved Definition of Poverty. *Association For Social Economics In Conjunction With The Allied Social Science Associations National Convention*. New York: January, pp. 281-301.
- ÖĞÜLMÜŞ, S. (2011). Sosyal Yardım Algısı ve Yoksulluk Kültürü. *Aile ve Toplum: Eğitim Kültür ve Araştırma Dergisi*. Temmuz-Ağustos-Eylül, s. 83-96.
- ÖZDEMİR, Y. G. (2008). AB Sosyal Politikasının Kavramlarını Yeniden Düşünmek: Güvenceli Esneklik, Sosyal Diyalog ve Sosyal Dışlanma Üzerine Notlar. *MEMLEKET Siyaset Yönetim*. Cilt: 3, Sayı: 7, 2008/7, s. 61-85.
- PEACE, R. (2001). Social Exclusion: A Concept In Need Of Definition?. *Social Policy Journal of New Zealand*. Issue 16. July. pp.17-36.
- POWER, A. (200). Poor Areas and Social Exclusion. *Social Exclusion and the Future of Cities, Centre for Analysis of Social Exclusion*, CASEpaper 35, Centre for Analysis of Social Exclusion, London School of Economics. pp. 1-20.
- ROOM, J. G. (1999). Social Exclusion, Solidarity and the Change of Globalization. *International Journal Of Social Welfare*. Vol: 8, pp. 166-174.
- SAİTH, R. (2001). Social Exclusion: The Concept and Application to Developing Countries. *QEH Working Paper Series*. Number: 72.
- SAPANCALI, F. (2005a). *Sosyal Dışlanma*. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- SAPANCALI, F. (2005b). Avrupa Birliğinde Sosyal Dışlanma Sorunu ve Mücadele Yöntemleri. *Çalışma ve Toplum*. Mart. s. 51-106.
- SCHWARTZMAN, S. (2004). *Poverty, Social Exclusion and Modernity*, Sociology 187. Harvard University.
- SEN, A. (1992). *Inequality Reexamined*. Harvard University Press. Cambridge: Massachusetts.
- SEN, A. (2000). *Social Exclusion: Concept, Application and Scrutiny*. Social Development Papers No. 1, Asian Development Bank. Manila.

SİLVER, H. (1994). Social Exclusion and Social Solidarity. Three Paradigms. *International Labour Review*. Cilt: 133, Sayı: 5-6, s. 531-578.

ŞAHİN, T. (2009). *Sosyal Dışlanma ve Yoksulluk İlişkisi*. (Yayımlanmamış Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi). T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü. Ankara.

ŞAHİN, T. (2010). Sosyal Dışlanma ve Yoksulluk İlişkisi. *T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü Yardım ve Dayanışma Dergisi*. Yıl: 1, Cilt: 1, Sayı: 2, s. 71-80.

ŞENSES, F. (2013a). *Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk*. İstanbul: İletişim Yayınları.

TARTANOĞLU, Ş. (2010). Sosyal Dışlanma: Küreselleşme Perspektifinden Bir Kavramsallaştırma Çabası. *Sosyoloji Konferansları Dergisi*. say. 42, s. 1-13.

TDK (1998). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

TOWNSEND, P. (1979). *Poverty in the United Kingdom*. Penguin Books, Harmondsworth.

YILDIRIM, A. (2010). Türkiye’de Yoksullukla Mücadele ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü. *Yardım ve Dayanışma Dergisi*. Yıl:1, Cilt:1, Sayı:1, s. 9-16.

URL: <http://www.sosyalyardimlar.gov.tr/hakkimizda/sosyal-yardimlasma-ve-dayanisma-tesvik-fonu/icerik> (Erişim Tarihi: 01.05.2014)

Enflasyon Hedeflemesi Stratejisi ile Fiyat İstikrarının Sağlanması¹

Achieving Price Stability with Inflation Targeting Strategy

Bahar BURTAN DOĞAN²
Zeki AKBAKAY³

Geliş Tarihi: 21.09.2016 / Düzenleme Tarihi: 07.11.2016 / Kabul Tarihi: 11.11.2016

Özet

1970'lerde uygulanan aktivist para politikaları bir taraftan enflasyon oranını artırırken, diğer taraftan işsizlik oranlarını düşürmede başarısız olmuş ve sonuçta stagflasyon krizi yaşanmıştır. Bu durum teorik alanda Monetaristlerin ortaya koyduğu gibi, para politikasının uzun dönemde ancak fiyatlar üzerinde etkili olabileceğini pratikte de göstermiştir. Teorik ve pratik alanda yaşanan bu gelişmeler literatürde "para politikasının öncelikli amacı fiyat istikrarıdır" şeklinde bir fikir birliğini doğurmuştur. Böylece enflasyon oranının sorun olduğu bir ortamda ülkelerin çoğu fiyat istikrarını önceleyen para politikalarını uygulamaya başladılar. Bu amaçla uygulanan parasal hedefleme ve döviz kuru hedeflemesi başarılı olamamıştır. En son uygulanan politika ise ilk olarak 1990'da Yeni Zelanda tarafından kabul edilen enflasyon hedeflemesidir. Bu çalışmanın amacı enflasyon hedeflemesinin gerekçelerini ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Para Politikası, Fiyat İstikrarı, Hedefleme Stratejileri, Enflasyon Hedeflemesi

Abstract

The activist monetary policies that were imposed in the 1970s increased inflation rate on one hand, and failed to reduce the unemployment rate on the other hand; consequently, the stagflation crisis was experienced. This situation, as the Monetarists put forward in theory, shows that, in practice, monetary policy may be effective on prices only in the long run. These developments that were experienced both in theory and practice led to the emergence of a consensus in literature that "the primary goal of monetary policy is price stability". Thus, in a situation that inflation was a serious problem, most of the countries began to impose monetary policies that gave priority to price stability. To that end, countries used monetary targeting and exchange rate targeting, but nevertheless, these strategies failed. The last policy to be imposed is inflation targeting that was adopted for the first time by New Zealand in 1990. The objective of this study is to put out the rational for inflation targeting.

Key Words: Monetary Policy, Price Stability, Targeting Strategies, Inflation Targeting

Giriş

1970'li yıllarda dünya ekonomisinde görülen stagflasyon krizi aynı zamanda para politikası uygulamaları için bir dönüm noktası olmuştur. Keynezyen⁴ iktisat yaklaşımının para politikasını kullanarak, enflasyon oranlarını artırması karşılığında işsizlik oranlarını düşürme çabası yaşanan stagflasyon ile birlikte başarısızlığa uğramıştır. Böylece para politikası kullanılarak neyin başarılı olup neyin başarısız olacağını tartışmaları hız kazanmıştır. Monetaristlere göre kısa dönemde enflasyon ile işsizlik arasında var olan değiş tokuş (tradeoff) ilişkisi uzun dönemde yoktur. Yani Phillips Eğrisi uzun dönemde diktir. Diğer bir ifadeyle genişlemeci bir para politikası uygulayarak artan fiyatlar karşılığında işsizlik oranları azaltılamaz. Öyleyse para politikası uzun dönemde reel değişkenleri değil, sadece fiyatları etkileyebilir. Pratik ve teorik alanda yaşanan bu gelişmelerin birbirini desteklemesi, *para politikasının öncelikli amacı fiyat istikrarı olmalıdır* argümanı etrafında bir ortak görüşün oluşmasına neden olmuştur.

¹ Bu çalışma Doç. Dr. Bahar Burtan Doğan danışmanlığında Zeki Akbakay tarafından hazırlanan ve 2016 yılında Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde kabul edilen "Dünyada ve Türkiye'de Enflasyon Hedeflemesi Politikaları ve Türkiye Uygulamasının Etkinliği" başlıklı doktora tezinden oluşturulmuştur.

² Yazışma Adresi: Doç. Dr., Dicle Üniversitesi İİBF, İktisat Bölümü, Diyarbakır, Türkiye. E-Posta: baharburtandogan@yahoo.com

³ Yazışma Adresi: Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, Türkiye. E-Posta: zekiakbakay@gmail.com

⁴ Keynezyen İktisat; 1929 krizi ile birlikte Klasik İktisat yaklaşımının ileri sürdüğü argümanların inandırıcılığını yitirmesinden hareketle, hasılanın ve buna bağlı olarak istihdamın ancak toplam talebi artırmakla mümkün olabileceğini savunan bir iktisadi ekoldür. Keynezyen iktisatçılara göre toplam talebin artması için devlet kamu harcamalarını artırmalıdır. Ayrıca merkez bankası genişleyici bir para politikası uygulayarak istihdam düzeyini yükseltebilir.

Yaşanan bu gelişmeler karşısında, ülkeler fiyat istikrarını sağlamaya yönelik nominal çapaları esas alan yani kural odaklı yeni para politikası arayışlarına girdiler. Bu anlamda günümüze kadar fiyat istikrarını nihai hedef olarak belirleyen üç önemli hedefleme stratejisinin uygulandığı görülmektedir. Bunlardan birincisi parasal büyüklüklerin nominal çapa olarak kullanıldığı parasal hedefleme stratejisidir. Bazı gelişmiş ülkeler başta olmak üzere birçok ülke 1970'lerin ortalarına doğru parasal hedefleme stratejisini uygulamaya başladılar. Ne var ki, parasal büyüklükler ile amaç değişkenler arasındaki ilişkinin istikrarlı olmayışı, parasal hedeflemenin sorunlu bir strateji olmasına neden olmuş ve terk edilmiştir. Diğer bir hedefleme stratejisi ise döviz kurunun nominal çapa olarak kullanıldığı döviz kuru hedeflemesidir. Finansal krizlere neden olmasından dolayı döviz kuru hedeflemesi rejimini uygulayan ülkelerin birçoğu özellikle 1990'larda parasını dalgalanmaya bırakmıştır.

Hedefleme stratejilerinin en sonucusu ve en yenisi enflasyon hedeflemesidir. Parasal hedefleme ve döviz kuru hedeflemesi deneyimlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından ülkeler fiyat istikrarını sağlamak amacıyla yeni bir para politikası olan enflasyon hedeflemesi stratejisini uygulamaya başladılar. İlk kez 1989 yılında Yeni Zelanda tarafından kabul edilen enflasyon hedeflemesi başta gelişmiş ülkeler arasında, sonrasında ise gelişmekte olan ülkeler arasında hızla geniş bir alana yayıldı. Bu anlamda, enflasyon hedeflemesi bir anda ortaya atılan yeni bir fikrin ürünü değil, pratik deneyim ve teorik gelişmelerin sunucunda olgunlaşan bir stratejidir.

Enflasyon hedeflemesinin nihai amacı fiyat istikrarının gerçekleştirmek ve sürdürmektir. Fiyat istikrarı genel makro ekonomik istikrarın bir ön koşulu olarak kabul edilmesinden dolayı diğer hedefleme stratejilerinde olduğu enflasyon hedeflemesine geçişin de bir gerekçesi olarak kabul edilmelidir. Enflasyon hedeflemesi stratejisinin diğer bir gerekçesi ise döviz kuru ve parasal hedefleme stratejilerinin uygulamada başarısız olmasıdır. Enflasyon hedeflemesinin kabul edilmesi ve yaygınlık kazanmasındaki üçüncü bir gerekçe enflasyon hedeflemesinin sağlam bir nominal çapa sunmasının yanında şeffaflık, hesap verebilirlik ve esneklik gibi operasyonel özelliklere sahip olmasıdır. Çalışmada enflasyon hedeflemesinin gerekçelerini ortaya koyabilmek amacıyla öncelikle fiyat istikrarının yararları üzerinde durulduktan sonra döviz kuru ve parasal hedefleme stratejileri anlatılarak başarısız olmalarındaki etkenlere vurgu yapılacaktır. Daha sonra, yine aynı amaçla, enflasyon hedeflemesinin kuramsal ve operasyonel özellikleri üzerinde durulacak ve böylece sahip olduğu avantajlar ortaya konulacaktır.

1. Para Politikasının Nihai Hedefi Olarak Fiyat İstikrarı ve Gerekçeleri

Fiyat istikrarı, gerek literatürde ve gerekse merkez bankacıları arasında para politikasının öncelikli amacı olmasının gerekliliği konusunda geniş bir kabul görmektedir. Birçok merkez bankası fiyat istikrarını para politikasının birincil amacı olarak kabul etmekle birlikte, fiyat istikrarının tanımlanması hususunda bazı farklılıkların öne çıktığı görüldü de (Castelnuovo vd. 2003:9) 1990'larda Fed başkanı A. Greenspan'ın yaptığı tanımlama sıkça kullanılmaktadır. Buna göre fiyat istikrarı, "iktisadi ajanların tüketim, tasarruf ve yatırıma yönelik kararlarında fiyatlar genel düzeyindeki değişmeyi dikkate almadıkları durum" olarak ifade edilmektedir.

Bu tanımlamaya göre, ekonomik birimlerin karar alma sürecinde dikkate almadıkları enflasyon oranının ne olduğu konusu tam olarak açıklanmamıştır. Bunun temelinde ise *sıfır enflasyon- pozitif enflasyon* tartışması bulunmaktadır. Fiyat istikrarının hangi tanımlanmasının daha uygun olduğu tartışması devam ederken, pratikte fiyat istikrarı denince düşük ve istikrarlı bir enflasyon oranı anlaşılmaktadır. Yalnız, optimal enflasyon oranlarının ne olması gerektiği konusunda tam bir uzlaşma sağlanamamıştır. Bununla birlikte, %1-3 arasındaki bir enflasyonun fiyat istikrarı tanımlamalarına uygun olduğu düşünülmektedir.

Günümüzde fiyat istikrarının para politikasının öncelikli amacı olması konusundaki ortak görüşün temelinde 1970'lerden bu yana yaşanan teorik tartışmalar ve para politikasına yönelik uygulamalar bulunmaktadır. Uzun dönemde fiyat istikrarını para politikasının öncelikli amacı kılan temel dinamiklerin başında 1970'lerde uygulanan aktivist⁵ para politikalarının başarısızlığı gelmektedir. 1970'lere kadar temel amacı üretim ve işsizlik seviyesini tam istihdama yakın tutmak olan aktivist politikalar birçok politika yapıcı ve ekonomist tarafından destek bulmuştur. Aktivist politika taraftarları uzun dönemde enflasyon ile işsizlik arasında bir değiş-tokuş olduğuna inanmaktaydılar. Buna göre para otoritelerinin yüksek bir enflasyon karşılığında düşük bir işsizlik oranını devamlı bir şekilde sürdürmesi mümkündür. Ne var ki 1960 ve 1970'lerin aktivist para politikaları vaat etmiş oldukları yüksek makroekonomik performansı başaramadıkları gibi aynı zamanda yüksek bir ekonomik maliyeti olan stagflasyon problemi ile karşı karşıya kaldılar.

Aktivist para politikalarına karşı üç önemli argüman ileri sürülmektedir. Bunlar fiyat istikrarının öncelikli amaç olmasındaki teorik gerekçeleri oluşturmaktadırlar (Mishkin, 1997:9). İlk argümana göre para politikasının makroekonomik değişkenler üzerindeki etkileri gecikmeli olarak ortaya çıkmaktadır. Aktivist politikaların uygulanması durumunda, uzun ve değişken gecikmelerin varlığı ekonomide belirsizliklere yol açmaktadır. Bu yüzden Monetaristler aktivist politikaların ekonomi üzerinde sadece negatif etkilerinin olduğunu ileri sürerek, para arzının sabit bir oranda büyümesini gerektiren pasif politikaları savunurlar.

İkinci argüman ise uzun dönemde işsizlik ve enflasyon arasında değiş-tokuşun (trade-off) bulunmamasıdır. Bilindiği gibi Paul A. Samuelson ve Robert Solow'un geliştirdiği Phillips eğrisi analizinde enflasyon oranı ile işsizlik oranı arasında bir değiş-tokuş ilişkisi bulunmaktadır. Buna karşın Edmund Phelps (1967) ve Milton Friedman (1968) enflasyon beklentilerinin gerçekleşen enflasyona göre belirlendiğini ve böylece Phillips Eğrisi'nde kaymalar olacağını ileri sürmüşlerdir. Bu şartlar altında işsizlik oranını devamlı olarak doğal

⁵ Aktivist para politikası, işsizlik düzeyinin tam istihdam seviyesinin üstüne çıkması durumunda genişlemeci para politikaları kullanılarak işsizlik düzeyinin düşürülmesi çabası şeklinde tanımlanabilir.

düzeyinin altında tutulamayacağı ve böyle bir girişimde bulunmanın sadece enflasyonu artıracığı kabul edilmiştir (Fischer, 1995:8). Bu yüzden Friedman'a göre uzun dönemde genişleyici bir para politikası sadece enflasyon oranlarını etkilemekte, üretim ve işsizlik kendi 'doğal' düzeylerine geri dönmektedir. Dolayısıyla Friedman'a göre 'uzun dönemde enflasyon ile işsizlik arasında bir değiş-tokuş olamaz'. Bu yüzden para politikası uzun dönemde öncelikli amacı fiyat istikrarı olmalıdır (Bernanke vd. 1999:14).

Aktivist politikalara karşı ileri sürülen bir başka argüman Kydland ve Prescott(1977) tarafından ortaya atılan ve sonrasında Calvo(1978), Barro ve Gordon(1983) tarafından geliştirilen para politikasının "zaman tutarsızlığı problemi" argümanıdır ((Mishkin, 1997:12). Zaman tutarsızlığı probleminin temelinde üretim ile enflasyon arasında var olan değiş-tokuş ilişkisi yatmaktadır. Buna göre, ekonomide var olan bazı nominal katılıklar, politikacıların kısa dönem Phillips eğrisinden faydalanmasını teşvik eder. Bu şekilde politika yapıcılar kısa dönemde istenilen çıktı düzeyine ulaşmaya çalışırken ekonomik ajanların yüksek enflasyon beklentileri, söz konusu politikalarda enflasyon sapmasına (inflation bias) yol açar ve uzun dönemde de reel hasıla artmamış olur (Freedman and Laxton, 2009:19).

Fiyat istikrarı amacının ön plana çıkmasındaki ikinci ve daha önemli nedeni yüksek ve değişken enflasyonun düşük ekonomik büyümeye sebep olduğuna dair güçlü ampirik kanıtların olmasıdır (Khan, 2003:4). Enflasyon-büyüme ilişkisini ele alan çalışmalarda, sadece yüksek enflasyonun değil, ılımlı bir enflasyonun bile ekonomik büyümeye zarar verdiği sonucuna varılmıştır. Enflasyonun vermiş olduğu bu zararlar uzun bir periyot göz önüne alındığında dramatik seviyelere ulaşmaktadır. Nitekim Barro, enflasyon oranında %10'luk bir artışın reel GSMH büyüme oranını yıllık %0.2-0.3 civarında düşürdüğünü, bu oranın küçük olmasının aldatıcı olduğunu belirterek 30-40 yıl içinde GSMH büyümesi üzerindeki etkisinin %4-7 civarında olacağını ifade etmektedir (Barro, 2013:107).

2. Alternatif Para Politikası Hedefleme Stratejileri

Fiyat istikrarının sağlanması için para politikasının nasıl yürütüleceği konusunda günümüze kadar çeşitli para politikası rejimleri uygulanmıştır. Para politikası hedefleme stratejileri olarak da nitelendirilen bu rejimler; döviz kuru hedeflemesi, parasal hedefleme ve enflasyon hedeflemesi şeklinde uygulanmıştır.

Nihai hedefi fiyat istikrarı olan bu stratejilerin temeli kurallara yani nominal çapalara dayanmaktadır. Hedefleme stratejilerinde temel değişken enflasyon ve döviz kuru gibi nominal çapa olarak kullanılmaktadır. Nominal çapa ekonomik karar alma süreçlerinde referans olarak alınan büyüklükleri ifade eden değişkenlerdir. Merkez bankasının belli bir değişken için öngördüğü değer, ekonomik birimlerin davranışlarını şekillendirir.

2.1 Döviz Kuru Hedeflemesi

Bretton Woods sisteminin çökmesiyle birlikte döviz kuru rejimlerinde önemli değişimler yaşanmıştır. Öncelikle gelişmiş ülkeler sabit döviz kuru sistemini devam ettirmedeki çabalarını sona erdirerek dalgalı döviz kurunu kabul ettiler. Gelişmekte olan ülkeler ise 1982'de yaşanan borç krizinden sonra sabit döviz kurunu terk etmeye başlamışlardır. Ülkelerin çoğu dışsal finansmanda ani kesilmelerle (sudden cuts) karşı karşıya kalmışlardır. Daha fazla kredi sağlayabilmek amacıyla ülkeler devalüasyonlar dahil birçok düzenlemeye gitmişlerdir. Bu şartlar altında ülkelerin birçoğunda uzun süredir uygulanan sabit döviz kuru uygulamaları önemli ölçüde terk edilmiştir (Edwards, 1992:2-3).

Döviz kuru hedeflemesi, enflasyonu düşürmek ve enflasyonist beklentileri kontrol altına almak amacıyla bir ülkenin ulusal parasının değerini, güçlü bir ülkenin parasına bağlayarak yürüttüğü parasal bir stratejidir. Döviz kurunun sabit bir değerde kalması veya önceden belirlenmiş bir oranda değiştirilmesine izin verilmesinden amaç, çapa olarak seçilen ülkenin politikalarından ve güvenilirliğinden yararlanmaktır (Quispe-Angoli, 2001:3).

2.1.1 Döviz Kuru Hedeflemesinin Avantajları

1. Geleceğe ilişkin belirsizliklerin azalması ve ticaret hacminin genişlemesi: Dalgalı kur rejiminin öngörülemeyen değişkenliği ekonomi üzerine bazı maliyetler yükleyebilir. Bu maliyetler uluslararası ticaretin azalması ve yatırımların engellenmesi şeklinde kendisini gösterir (Obstfeld ve Rogoff, 1996:76). Bu bağlamda katı bir döviz kuru hedeflemesi ticarete açıklığı ve ekonomik entegrasyonu teşvik eder. Bu yüzden ticaret hacmini genişletme arayışı içinde olan ülkeler ticari ortakları ile aralarında sabit döviz kurlarının geçerliliğine oldukça önem verirler (Calvo ve Mishkin, 2003:110).

2. Disiplin ve kredibilitayı sağlaması. Bir ülkede yurt içinde para politikasının kredibilitesi sağlanamıyorsa, bu ülke ulusal parasının değerini kredibilitesi yüksek, daha güçlü bir ülke parasına sabit bir oranda bağlayarak bir anlamda o ülkeden kredibilitayı ithal etmiş olur. Döviz kuru hedeflemesi parasal ve mali disiplini sağlaması açısından da destek görmektedir. Gevşek mali politikaların uygulanması sabit döviz kuru sisteminin son bulmasına yol açabilir. Sabit döviz kurunun çökmesiyle oluşan politik bedeli ödemek istemeyen politika yapıcılar para ve maliye politikasında disiplini sağlamak zorundadırlar (Valesco, 2000:3).

3. Enflasyonu düşürmesi: Döviz kurunun nominal çapa olarak seçilmesi uluslararası ticareti yapılan malların fiyatlarını sabitleştirmek suretiyle enflasyonun kontrol altında tutulmasına doğrudan bir katkı yapmaktadır. Diğer taraftan enflasyon beklentileri çapa ülkenin enflasyon oranlarına bağlanır ve sonuç olarak düşük enflasyon beklentileri enflasyon oranını kısa bir süre içinde düşük enflasyonlu çapa ülkenin enflasyon oranına yaklaştırır (Mishkin, 2007:445-446).

2.1.2 Döviz Kuru Hedeflemesinin Dezavantajları

1. Para politikasının bağımsızlığını yitirmesi: Döviz kuru hedeflemesine yöneltilen en önemli eleştiri, sabitlemeyi yapan ülkede para politikasının bağımsızlığını kaybetmesidir. Döviz kuru hedeflemesi yapan ülkenin faiz oranları, çapa ülkenin faiz oranları ile yakın bir ilişki içindedir ve benzer şekilde para arzı çapa ülkedeki parasal büyüme tarafından sınırlanmaktadır. Bu yüzden parasını çapa bir ülkenin parasına bağlayan ülke, çapa ülkeyi vuran şoklardan bağımsız olarak gerçekleşen yurt içi şoklara karşı para politikasını kullanabilme kabiliyetini kaybeder (Mishkin, 1997:18).
2. Çapa ülkeden aktarılan şoklar: Döviz kuru hedeflemesine karşı yöneltilen önemli eleştirilerden biri de çapa ülkede gerçekleşen şokların sabitlemeyi yapan ülkeye, negatif sonuçları ile birlikte, kolayca aktarılabilmesidir. Örneğin 1994'te ABD'de faiz oranlarının %3'ten %6'ya çıkması Meksika ekonomisine anında aktarılmış ve faiz oranları %10'dan %20'ye çıkmıştır. Faiz oranlarındaki bu artış 1994'te Meksika'da başlayan finansal krizin temel nedenlerinden biri olmuştur (Mishkin, 2007:448).
3. Spekülatif ataklara açık olma: Bir kriz sırasında mevduat sahipleri ticaret bankalarındaki ulusal para cinsinden olan mevduatlarını çekerek merkez bankasından döviz satın alırken, aynı zamanda merkez bankası da bankaları desteklemek amacıyla ulusal para basmaya devam eder. Sabit döviz kuru rejiminde art arda gerçekleşen bu eylemler merkez bankasının döviz stokunu tüketmek suretiyle kendi kendini besleyen bir paniğin oluşmasına neden olur. Oysa esnek döviz kuru şartları altında merkez bankası spekülatif ataklara karşı koymak için kasasındaki döviz rezervlerinin tümünü satmak gibi bir sorumluluğu yoktur (Chang ve Valesco, 2000:72-73).
4. Finansal krizlere yatkın olması: Gelişmekte olan ülkelerde ulusal paranın değerindeki keskin düşüş döviz cinsinden borçlanmaları borçlarını geri ödeyememe riskiyle karşı karşıya bırakır. Çünkü bu ülkelerde ekonomik ajanların geliri ulusal para cinsindeyken, borçlanmaları döviz karşılığında olmaktadır. Borçların dolarizasyonu (liability dollarization) olarak ifade edilen bu durumda ulusal paranın değerinde bir düşüş aynı zamanda ekonomik ajanların net değerinde de düşüşlere neden olur. Bunun sonucunda ise banka iflasları, borç ödeyememe, kredilerde düşüşler ve ekonomik daralma yaşanır (Calvo ve Mishkin, 2003:105).

2.2 Parasal Hedefleme

Parasal hedefleme, enflasyonist beklentileri kontrol altına almak amacıyla, belirli bir parasal büyüklüğe ilişkin artış oranının hedef olarak belirlenmesidir. Parasal hedefleme stratejisinin tercih edilmesi, para arzı değişkeninin yetkili para otoritelerince kısa süre içerisinde yönlendirilebileceği gerekçesine dayanmaktadır (Erdoğan, 2005:39).

1960'ların başında Keynesyen ekonomistler, tam istihdamı gerçekleştirmek için aktivist para ve maliye politikalarını yoğun bir şekilde kullandılar. Başta Friedman olmak üzere aktivist politikalara karşı tepki gösteren Monetaristlere göre uzun dönemde Phillips eğrisi diktir ve işsizliği doğal seviyesinin altına indirme girişimleri sadece enflasyonu yükseltir. Bu anlamda para politikası sadece enflasyonu kontrol altına almaya yönelik olarak kullanılmalıdır. Enflasyonu kontrol edebilmek için en etkin strateji ise Keynesyenlerin kullandığı faiz oranları değil, para arzında sabit bir büyüme kuralının takip edilmesidir (Mishkin, 2006:2-3). Döviz kuru hedeflemesi ile karşılaştırıldığında parasal hedeflemenin en önemli avantajı, parasal otoriteye diğer ülkelerden bağımsız bir enflasyon hedefi seçme olanağı sağlamasıdır. Diğer taraftan, parasal hedefleme stratejisinde para ile ilgili verilerin diğer verilere göre daha kısa bir sürede elde edilmesi, enflasyondan önce nominal para arzının doğrudan kontrol edilebilmesine imkan verir. Para arzı üzerindeki sıkı bir kontrol aynı zamanda borç monetizasyonu ile bağdaşmadığı için maliye politikasını disipline edici bir etkisinin olduğuna inanılmaktadır (Batini vd. 2005:164).

Parasal hedefleme stratejisinin belirtilen avantajları iki önemli koşula bağlı olarak ortaya çıkmaktadır (Mishkin, 1998:12-13). Birinci ve görece olarak daha önemli olan koşul, amaç değişken (enflasyon veya nominal gelir) ile hedeflenen parasal büyüklük arasında güçlü ve güvenilir bir ilişkinin var olması zorunludur. Eğer dolanım hızı istikrarsız ise, hedeflenen parasal büyüklük ile amaç değişkenler arasındaki ilişki zayıflayacağından parasal hedefleme stratejisi çalışmayacaktır. Sinyal değerini kaybeden parasal büyüklükler aynı zamanda hesap verebilirliğe dair nominal çapa olma özelliğini de yitirecektir. İkinci koşul ise hedeflenen parasal büyüklüğün merkez bankası tarafından kontrol edilebilmesi ile ilgilidir. Dar tanımlı parasal büyüklükler merkez bankası tarafından daha kolay kontrol edilmesine rağmen, aynı şey geniş tanımlı (M2, M3 gibi) parasal büyüklükler için geçerli değildir.

Gelecek enflasyon oranları sadece parasal büyüme oranıyla öngörülebilir olsaydı, parasal hedefleme enflasyon hedefinin başarılmasında optimal bir yol olabilirdi. Daha açıkçası, parasal büyümenin ideal bir ara hedef olarak kullanılabilmesi için para politikası araçlarının sadece para üzerinde yaptığı etkinin sonucuna bağlı olarak gelecek fiyat seviyesini etkilemesi gerekir. Ne var ki, para politikası aktarım mekanizması ile ilgili baskın görüş parasal büyüklüklerin önemli bir role sahip olmadığı şeklindedir. Bu nedenle parasal hedeflemenin genellikle ideal bir ara hedef olarak görülmediği vurgulanmaktadır (Svensson, 1998:22-23). Sonuç olarak enflasyon hedeflemesinin uygulanmasındaki gerekçelerin başında fiyat istikrarının genel olarak makro ekonomik istikrar için önemli bir unsur olduğunun anlaşılmış olması gelmektedir. Enflasyon hedeflemesi stratejisinin bir diğer gerekçesi ise fiyat istikrarını sağlamaya yönelik olarak kullanılan döviz kuru hedeflemesi ve parasal hedefleme stratejilerinin başarısız olması ve böylece başvurulacak alternatif bir stratejinin olmamasıdır. Enflasyon hedeflemesinin kullanılması ve yaygınlık kazanmasının üçüncü bir gerekçesi ise bu stratejinin enflasyonun kendisini hedeflemek suretiyle sağlam bir nominal çapa sunmasının yanında şoklar karşısındaki esnekliği, yüksek standartlı şeffaflık ve hesap verebilirlik gibi operasyonel özelliklere sahip olmasıdır. Şimdi enflasyon hedeflemesinin üçüncü gerekçesini daha iyi anlayabilmek için stratejinin kuramsal ve operasyonel yönlerini incelemeliyiz.

3. Enflasyon Hedeflemesi

Fiyat istikrarı amacının gerçekleştirilmesi için birçok ülkede para politikası uzun bir süre parasal büyüklükler ve döviz kuru gibi ara hedefler kullanılarak yürütülmüştür. Ne var ki finansal yeniliklerin parasal büyüklükler ile enflasyon ve nominal gelir arasındaki ilişkilerin öngörülebilirliğini azaltması, parasal hedefleme stratejisinden kopuşları hızlandırmıştır. Diğer taraftan döviz kuru hedeflemesinin özellikle finansal yapısı zayıf ekonomilerde finansal krizlere neden olması üzerine birçok ülke döviz kurlarını dalgalanmaya bırakarak bu stratejiden vazgeçmişlerdir. Döviz kuru ve parasal hedefleme stratejilerinden istenilen sonucu elde edilememesi üzerine başta Yeni Zelanda olmak üzere bazı gelişmiş ülkeler 1990'ların başında para politikasının yürütülmesinde yeni bir strateji olarak enflasyon hedeflemesini kabul ettiler. Sonrasında özellikle Latin Amerika ve Avrupa'da gelişmekte olan bazı ülkeler gelişmiş ülke deneyimlerinden de faydalanarak enflasyon hedeflemesine geçiş yaptılar. Bu anlamda enflasyon hedeflemesi, literatürdeki gelişmelerin ve pratik deneyimler sonucunda olgunlaşan bir para politikası stratejisi olarak kabul edilmektedir.

Günümüzde enflasyon hedeflemesi dünyanın her kıtasında uygulanan küresel bir para politikası stratejisi konumundadır. Avrupa Parasal Birliği'ne katılan ülkeler haricinde, parasal hedefleme ve döviz kuru hedeflemesinin aksine enflasyon hedeflemesini kabul eden ülkelerden hiç biri enflasyon hedefindeki sapmalar karşısında bu stratejiyi uygulamaktan vazgeçmemiştir. (Roger and Stone, 2005:4).

3.1 Kuramsal Çerçeve

3.1.1 Enflasyon Hedeflemesinin Tanımlanması

Günümüzde fiyat istikrarının birçok merkez bankası tarafından öncelikli amaç olarak belirlenmiş olması ve bunlardan bazılarının enflasyon hedefleyicisi olarak adlandırılmaması, sadece fiyat istikrarı kriteri göz önünde bulundurarak bir enflasyon hedeflemesi tanımını yapmanın yeterli olamayacağını göstermektedir. Bunun en iyi örneği Avrupa Merkez Bankası (ECB)'dir. Avrupa Merkez Bankası (ECB) fiyat istikrarını para politikasının öncelikli amacı olarak belirlemesine rağmen, enflasyon hedefleyicisi olarak kabul edilmemektedir. Bu yüzden yapılacak bir tanımlamada enflasyon hedeflemesinin ayırt edici özelliklerinin ortaya konulması gerekir.

Literatürde enflasyon hedeflemesinin en genel tanımlaması Bernanke vd. (1999) tarafından yapılmaktadır. Buna göre enflasyon hedeflemesi, enflasyon oranı için yıllık ya da daha fazla bir zaman ufkunu içeren resmi bir sayısal hedefin (ya da hedef aralığının) kamuoyuna ilan edildiği ve fiyat istikrarının açık bir şekilde para politikasının nihai ve öncelikli amacı olarak kabul edildiği bir para politikası çerçevesidir. Enflasyon hedeflemesinin diğer karakteristikleri arasında para otoritelerinin para politikasının yönü ve geleceğine ilişkin planları ve amaçları ile ilgili olarak kamuoyu ile güçlü bir iletişim prosedürü ve şeffaflığa dayalı politika süreçleri oluşturmaları yanında söz konusu amaçlara ulaşmak için merkez bankasının hesap verebilirliğini sağlayıcı mekanizmaların bulunması yer almaktadır (Bernanke vd. 1999:4).

Yukarıdaki tanım çerçevesinde bakıldığında enflasyon hedeflemesinin şu temel özelliklerinin öne çıktığı görülmektedir:

- Belli bir zaman ufkunun varlığı
- Rakamsal bir hedefin kamuoyuna ilan edilmesi
- Fiyat istikrarının para politikasının nihai ve öncelikli amacı olması
- Para politikası uygulamalarının şeffaflık içinde yürütülmesi
- Merkez bankasının hesap verebilir olması
- Enflasyon hedeflemesinin bir para politikası çerçevesi olması

Yukarıdaki açıklamalar çerçevesinde, enflasyon hedeflemesi yeni bir para politikası rejimi veya formel bir kural olmaktan çok farklı para politikası rejimlerinin en iyi özelliklerini de içinde barındıran genel bir para politikası çerçevesi olarak ifade edilebilir. Temel karakteristiği merkez bankasının bir sayısal enflasyon hedefi ilan etmek suretiyle, bir anlamda bu hedefe ulaşmada kendini yükümlü kıldığı enflasyon hedeflemesi ileriye dönük bir para politikası rejimidir. Esnek bir politika çerçevesi olarak enflasyon hedeflemesi reel ekonomideki kısa dönemli hareketlenmeleri hesaba katarak uygulandığından dolayı katı para politikası kuralı ve saf ihtiyari para politikasının temel avantajlarını da içermektedir. Bu yüzden, bir enflasyon hedefinin varlığı bir sınırlılığı veya kuralı empoze ederken, yorumlanması ve uygulamasının esneklik sunduğu enflasyon hedeflemesini Bernanke vd. 'sınırlandırılmış ihtiyarilik' olarak tarif etmektedirler (Bernanke ve Mishkin, 1997:104). Kısa dönemli şoklar ile karşılaşıldığında, sınırlı ihtiyarilik yaklaşımı çerçevesinde davranan merkez bankası üretim ve istihdam istikrarı ile ilgili kararları vermekte serbesttir. Bu yüzden enflasyon hedeflemesini klasik Friedmancı anlamda bir para politikası kuralı şeklinde yorumlamak doğru değildir (Bernanke, 2003:2-3).

3.1.2 Merkez Bankasının Kayıp Fonksiyonu ve Katı-Esnek Enflasyon Hedeflemesi Ayırımı

Merkez bankasının sadece enflasyon oranlarına odaklandığı ve reel değişkenleri göz ardı ettiği strateji katı enflasyon hedeflemesi, enflasyon yanında reel değişkenlere de belli bir ağırlığın verildiği stratejiye ise esnek enflasyon hedeflemesi denilmektedir. Esnek enflasyon hedeflemesi şartlarında merkez bankasının amaçları ikinci dereceden bir kayıp fonksiyonu çerçevesinde incelenmektedir. Merkez bankasının kayıp fonksiyonu, Svensson tarafından geliştirilen ve enflasyon tahminlerinin merkezi bir rol oynadığı enflasyon hedeflemesi teorisinde toplam arz ve toplam talep eğrileri ile birlikte incelenmektedir. Modelde nominal faiz oranları üretimi bir yıllık gecikme ile etkilemekte, üretim ise enflasyonu bir yıllık gecikme ile etkilemektedir. Dolayısıyla

nominal faiz ile enflasyon arasında iki yıllık bir kontrol gecikmesi (control lag) söz konusudur (Svensson, 1996:4).

Merkez bankasının enflasyon(π^*) dışında başka bir amacının olmadığı katı enflasyon hedeflemesinde kayıp fonksiyonu şu şekilde ifade edilebilir (Svensson, 1996:5):

$$L = \frac{(\pi_t - \pi^*)^2}{2} \quad (1)$$

Üretim amacının da dahil edildiği esnek enflasyon hedeflemesi uygulamasında merkez bankası uzun dönem enflasyon hedefini π^* olarak belirlemekte ama para politikası uzun dönemde üretimi etkileyemediği için merkez bankasının uzun dönem üretim hedefi söz konusu olamaz. Kısa dönemde para politikasının amacı uzun dönem enflasyon hedefi ve doğal üretim (hasıla) etrafında hem enflasyonun hem de üretimin istikrarını sağlamaktır. Esnek enflasyon hedefleyici bir merkez bankasının kayıp fonksiyonu şu şekilde ifade edilmektedir (Svensson, 1996:20).

$$L = \frac{(\pi_t - \pi^*)^2}{2} + \frac{\lambda y^2}{2} \quad (2)$$

Burada; π_t dönemdeki enflasyonu, π^* enflasyon hedefini veya hedef aralığının orta noktasını, y değişkeni t dönemindeki üretim açığını ve λ ise merkez bankasının kayıp fonksiyonunda üretim istikrarına verilen ağırlığı göstermektedir. Katı enflasyon hedeflemesi olarak ifade edilen $\lambda = 0$ durumunda para politikasının tek amacı olarak sadece enflasyon kayıp fonksiyonunda yer almaktadır. Oysa $\lambda > 0$ olması durumunda üretim açığı da kayıp fonksiyonuna dahil edilmekte ve böylece reel ekonominin de istikrarına dikkat edilmektedir.

Merkez bankasının üretim ve fiyat istikrarına vereceği ağırlığın derecesi fiyat istikrarının sağlanıp sağlanmadığına bağlı olarak değişir. Enflasyon bir defa kontrol altına alındıktan sonra merkez bankası politika enstrümanlarını reel ekonomiye eskisinden daha çok ağırlık verecek şekilde seçer (Cukierman, 2006:19-20).

3.1.3 Açık Ekonomi Enflasyon Hedeflemesi

Enflasyon hedeflemesinin standart teorik analizi kapalı ekonomi modeli temelinde yapılmaktadır. Svensson (1998) ve Ball (1998) analize döviz kuru kanalını da katarak standart kapalı ekonomi enflasyon modelini açık enflasyon modeline genişletmişlerdir. Kapalı bir ekonomiden farklı olarak açık bir ekonomide merkez bankası döviz kurunun reel ekonomi ve enflasyon üzerindeki etkilerini hesaba katmak zorundadır. Bu anlamda açıklık modelin temel parametrelerini etkileyen önemli bir faktördür. Zira merkez bankasının enflasyonist bir baskıya karşı faiz oranlarını ne kadar agresif bir şekilde kullanacağı açıklık derecesine bağlıdır (Clarida vd. 2001:1). Açık ekonomi enflasyon hedeflemesi çalışmalarında iki konunun öne çıktığı görülmektedir (Agenor, 2002:95-96). Birincisi, döviz kuru kanalının üretim istikrarı için önemli olup olmadığı ile ilgilidir. Bu bağlamda merkez bankası TÜFE hedeflemesi yaparsa Svensson modeli çerçevesinde açık bir ekonomide enflasyon hedeflemesi üretimde istikrarsızlığa yol açar. Bunun temel nedeni, nominal döviz kurundaki değişmelerin dış ticareti yapılan mallar üzerinden enflasyonu etkiliyor olmasıdır. Aktarım kanalı çok hızlı bir şekilde işlediği için döviz kurundaki büyük hareketlenmeler faiz oranlarında önemli değişimlere yol açmak suretiyle üretimde aşırı dalgalanmaların oluşmasına neden olabilir. Dövizdeki hareketlenmeler karşısında dış ticareti yapılan malları üreten ve üretmeyen sektörlerin kısa dönemde farklı tepkiler verebildiği göz önüne alındığında, eğer merkez bankası amaç fonksiyonunda sektörel üretimdeki dalgalanmalara farklı ağırlıklar verirse toplam üretim üzerindeki istikrarsızlaştırıcı etki yumuşatılabilir.

İkinci konu ise enflasyon hedeflemesinin sadece dış ticareti yapılmayan mallar (yurt içi enflasyon) esas alınarak yapılmasının TÜFE'ye göre daha uygun olup olmadığıdır. Merkez bankası yurt içi enflasyona göre hedefleme yaparsa kayıp fonksiyonu şu şekilde yazılabilir:

$$L = \frac{(\pi_t^N - \pi^{*N})^2}{2} + \frac{\lambda y^2}{2} \quad (3)$$

Burada; π_t^N dış ticarete konu olmayan mal ve hizmetlerin enflasyon oranını, π^{*N} ise beklenen enflasyon oranını göstermektedir. Kısa dönemde sermaye çıkışlarının yaşanması nominal döviz kurunun değer kaybetmesine yol açacaktır. Kurdaki değer kaybının kısa bir süre içindeki ilk etkisi, ithal malları fiyatlarının artması şeklinde olacaktır. Diğer taraftan dış ticarete konu olmayan malları üreten sektörler eğer üretim süreçlerinde ithal ara malları girdilerini kullanıyorlarsa bu sektörlerde de enflasyonist baskılar yaşanacak ve fiyatlar artacaktır.

3.2 Enflasyon Hedeflemesinin Ön Koşulları

Enflasyon hedeflemesi rejiminin uygulanabilmesi ve başarılı olabilmesi için ekonomide bazı ön koşulların sağlanması gerekmektedir. Literatürde enflasyon hedeflemesinin başlangıç veya ön koşulları genel olarak; merkez bankasının bağımsızlığı, şeffaflık ve hesap verebilirlik, enflasyon hedefinin önceliği, mali baskınlığın olmayışı ve finansal derinlik olarak kabuk edilmektedir.

3.2.1 Merkez Bankasının Bağımsızlığı

Merkez bankası bağımsızlığının neden önemli olduğunu Frazer (1994) enflasyonist baskının iki önemli kaynağına bağlamaktadır. Birincisi enflasyon sapmasına neden olan zaman tutarsızlığı problemi, ikincisi ise hükümetin bütçe açıklarını merkez bankasından borçlanmak suretiyle finanse ettiği mali baskınlık ortamıdır. Merkez bankası bütçe açıklarını finanse ettiği müddetçe fiyat istikrarı merkez bankasından ziyade mali otoritelerin kontrolüne geçmiş olur. Enflasyonist baskılara karşı ancak bağımsız bir merkez bankası durabilir (Frazer, 1994:2-3).

Merkez bankasının bağımsızlığı; amaç bağımsızlığı, araç bağımsızlığı ve hedef bağımsızlığı açısından değerlendirilmektedir. Amaç bağımsızlığı merkez bankasının nihai hedefleri politik bir baskıya maruz kalmaksızın belirleyebilmesidir. Enflasyon hedeflemesi rejimini uygulayan merkez bankalarından çoğu amaç

bağımsızlığına sahip değildir. Diğer bir ifade ile para politikasının amaçlarını belirleyen temel mercii merkez bankası değil hükümettir. Demokrasiye temel teşkil eden bir ilke olarak politika yapımcıların hesap verebilir olması açık bir şekilde para politikası amaçlarının seçilmiş bir hükümet tarafından belirlenmesi gerektiğini önermektedir. Yani merkez bankası amaç bağımsız olamaz. Bu yaklaşımın doğal bir sonucu fiyat istikrarına yönelik kurumsal taahhüdün hükümet tarafından açık bir şekilde yapılması ve fiyat istikrarının takip edilmesinde merkez bankasının yasal yükümlülüğünün olmasıdır. Merkez bankasının amaç bağımlı (goal dependent) olması maliye politikasının para politikasına uyumunu sağlamak suretiyle zaman tutarsızlığı probleminin gerçekleşme ihtimalini azalttığı için de önemlidir (Mishkin, 2000:5-6).

Merkez bankası bağımsızlığının ikinci boyutunu araç bağımsızlığı oluşturmaktadır. Araç bağımsızlığı merkez bankasının kendi amaçlarını gerçekleştirirken kullanabileceği araçları dışsal bir baskıya maruz kalmadan serbestçe seçebilmesi şeklinde ifade edilmektedir. Para politikasının etkileri gecikmeli olarak ortaya çıktığı için politika yapımcılar karar verirken uzun dönemli bir perspektife sahip olmaları gerekir. Merkez Bankasının bağımsız kabul edildiği bir rejimde politika yapımcıların böyle bir perspektife sahip olmaları kaçınılmazdır. Böylece araç bağımsızlığı merkez bankasının politik süreçlerin bir özelliği olan miyopik davranışlardan alıkoyarak ileriye dönük yaklaşımlar içinde olmasına da katkı sağlar.

Merkez bankasının politika enstrümanlarını belirlemede yeteri kadar bağımsız davranabilmesi güvenilir ve etkin bir enflasyon hedeflemesi için oldukça önemlidir. Enflasyon amacının takip edilmesi konusunda merkez bankasına verilen sorumluluk aynı zamanda bu amaca ulaşmak için kendi politika enstrümanlarını belirleme yetkisinin de verilmesini gerektirir. Merkez bankasına para politikası enstrümanlarını belirleme yetkisinin verilmesi, kısa dönemde enflasyon ve istihdam arasındaki değiş-tokuş ilişkisinden yararlanmayı amaç edinen politik baskıyı elimine eder.

Merkez bankası bağımsızlığının diğer bir boyutu hedef bağımsızlığıdır. Hedef bağımsızlığı, merkez bankasının seçilmiş olan temel amacı doğrultusunda rakamsal hedefini kendisinin belirleyebilmesidir. Uygulamada enflasyon hedeflerinin rakamsal olarak belirlenmesi merkez bankası veya merkez bankası ile hükümetin ortak kararıyla belirlenebilmektedir. Kamuoyu tarafından daha iyi anlaşılması açısından hedeflerin belirlenmesinde alınan kararlar maksimum ortaklığı yansıtmalıdır. Hedefin belirlenmesinde hükümet kararlarının da olması mali otoritelerin planlarında ve alacağı kararlarda enflasyon hedefini ciddi bir şekilde hesaba katmalarını gerektiren önemli bir faktördür. Merkez bankasının hükümetin açık desteğini olması para politikasının güvenilirliği açısından oldukça önemlidir (Heenan vd. 2006:7-9).

3.2.2 Şeffaflık ve Hesap Verebilirlik

1990'lardan önce merkez bankaları genellikle kapalı kurumlar olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Enflasyon hedeflemesi rejimine geçilmesi ile birlikte merkez bankaları şeffaflığın başarılı bir para politikası için gerekli olduğunu kabul etmişlerdir (Mishkin, 2004:1-2). Giderek artan şeffaflık trendi merkez bankalarının uzun süredir ortaya koydukları pratiklerinin bir yansımasıdır. Bu bağlamda Dincer ve Eichengreen merkez bankası şeffaflığındaki artışın birbiriyle bağlantılı bazı konuların irdelenmesi ile daha iyi anlaşılabilirliğini belirtmektedirler. Öncelikle 1989'da Yeni Zelanda'da uygulamaya konulan enflasyon hedeflemesi rejimi ile birlikte merkez bankasının şeffaflığı bir gereklilik olarak kabul edilmiştir. İkinci olarak şeffaflık merkez bankası bağımsızlık alanı içerisinde hesap verebilirliğin temel bir unsuru olarak görülmektedir. Şeffaflık, merkez bankasının eylemleri ile amaçları arasında uyumun olup olmadığının değerlendirmesine imkan veren bir mekanizma görevi üstlenmektedir. Üçüncüsü merkez bankasının şeffaflığı arttıkça para politikası kararlarında bir sürprizin yaşanması olasılığı azalacaktır. Dördüncü olarak şeffaflık merkez bankasının kredibilitelerini arttıranın bir aracı olarak görülmektedir. Merkez bankasının düşük ve istikrarlı bir enflasyon oranını sağlamaya yönelik bir taahhüt ile kendini yükümlü kılması, güvenin temel kaynağını oluşturmaktadır. Güven verici bir taahhüt, beklenmeyen durumlar karşısında merkez bankasına belirlenen hedeflerden daha rahat bir şekilde sapabilme imkanı verebilir, çünkü kamu oyu söz konusu sapmaların geçici olduğunu ve uzun dönem para politikası hedefleri ile bir uyumsuzluğun olmayacağına inanmaktadır. Dolayısıyla şeffaflık sadece kredibilitiyi değil, aynı zamanda esnekliği de artırır (Dincer ve Eichengreen, 2013:1-3).

Şeffaflık şu uygulamaları içermektedir (Khan, 2003:11).

1. Enflasyon hedeflerinin açık bir şekilde ilan edilmesi
2. Kamuoyunun para politikasına dair yeterli bir bilgiye ulaşabilmeleri
3. Para politikası uygulamalarındaki değişimlerin kamuoyuna ilan edilmesi
4. Olası hedef sapmaları, sapmanın nedenleri ve enflasyonu hedefe geri getirebilecek politika önlemlerinin açıklanması

Esasen merkez bankasının bağımsızlığı ile şeffaflık ve hesap verebilirlik birbiri ile yakın bir ilişki içerisindeyler. Demokratik toplumlarda merkez bankası bağımsızlığının hesap verebilirlik ile desteklenmesi gerekmektedir. Bununla birlikte daha fazla şeffaflık, hesap verebilirliğin sağlanabilmesi için önemli bir araç olarak görülmektedir (Walsh, 2007:277). Merkez bankalarının hesap verebilir durumda oldukları kesimler; kamuoyu, hükümet ve yasal organları kapsamaktadır. Tipik olarak merkez bankasının performansı gerçekleşen enflasyonun hedef oranından sapmalar temelinde değerlendirilmektedir. İlgili kesimlerin (kamuoyu, hükümet, yasal organ) enflasyon hedefine bağlılığı açısından merkez bankasını hesap verebilir konumda tutmaları için merkez bankası operasyonlarında ve ne yapmak istediği konusunda şeffaf olmak zorundadır (Roger ve Stone, 2005:14). Bu anlamda, merkez bankasının amaçları ne kadar açık olursa, şeffaflık ve hesap verebilirlik düzeyi o derece artacak ve böylece merkez bankasının bağımsızlığı da dengelenmiş olacaktır.

3.2.3 Enflasyon Hedefinin Önceliği

Para politikasının öncelikli amacının enflasyon hedefi olması enflasyon hedeflemesinin en temel özelliğidir. Merkez bankasının tek bir amacının veya en azından açık bir şekilde tanımlanmış öncelikli bir amacının olması merkez bankası bağımsızlığı ve hesap verebilirliği için açık bir dayanak teşkil etmektedir. Tersine çoklu amaçlar merkez bankasının etkinliğini ve hesap verebilirlik derecesini azalttığı gibi ekonomik politikalar arasındaki koordinasyonu da daha karmaşık hale sokar.

Düşük ve istikrarlı bir enflasyon oranını para politikasının temel amacı olarak kabul etmek, prensip olarak, para otoritelerinin enflasyon hedefi dışında döviz kurları gibi nominal değişkenlere ilişkin katı bir taahhütte bulunmamasını gerektirir. Bununla birlikte esnek döviz kurunu resmi olarak seçmiş gelişmekte olan ülkelerin birçoğunda parasal otoriteler, fiili olarak bir hedef patikası kabul etmek suretiyle, ulusal paranın değerinin korunmasına yönelik çabalarını sürdürmektedirler. Yalnız, döviz kurundaki dalgalanmaların sınırlandırılması para politikasının örtük bir hedefi olarak kabul edildiğinde merkez bankalarının fiyat istikrarına öncelik vermeye yönelik niyetlerini güvenilir ve şeffaf bir şekilde kamuoyuna aktarmaları oldukça zor olacak ve böylece yaşanan kredibilite sorunu daha yüksek enflasyon beklentilerine neden olacaktır. Bu yüzden enflasyon hedefinin diğer politika amaçlarından önce geldiğinin açık bir şekilde ortaya konulması, enflasyon hedeflemesine geçiş için önemli bir ön şart olarak kabul edilmektedir (Agenor, 2002:104-105).

Gelişmekte olan ülkelerden bazıları özellikle enflasyon hedeflemesini kabul ettikten sonraki başlangıç periyodunda nominal çapa olarak hem enflasyon hem de döviz kuru hedeflerini seçmişlerdir. Böyle bir tercih birçok açıdan sorunludur. Öncelikle her iki hedefin çatışma içinde olduğu bir durumda hangisinin baskın geleceği kamuoyu ve finansal piyasalar açısından belirsizdir. Bu yüzden İsrail ve Şili'de olduğu gibi enflasyon hedeflemesinin başlangıç safhasında hem enflasyon hem de döviz kuru oranlarını hedefleyen ülkelerde döviz kuru hedefi aşamalı olarak önemini yitirmiş ve sonuç olarak tamamen terk edilmiştir (Freedman ve Ötke-Robe, 2010:5).

Enflasyon hedefinin para politikasının öncelikli amacı olması merkez bankasının üretim ve istihdam gibi diğer ekonomik değişkenlere karşı kayıtsız kalacağı anlamına gelmez. Zira esnek enflasyon hedeflemesini kabul eden merkez bankaları fiyat istikrarı yanında üretim istikrarını da içeren bir kayıp fonksiyonuna sahipmiş gibi hareket etmektedir. Bu bağlamda enflasyon hedeflemesi 'sadece enflasyonu hedefleyen' bir rejim olarak anlaşılmamalıdır.

3.2.4 Mali Baskınlığın Olmaması

Mali baskınlık (fiscal dominance), yüksek düzeydeki kamu borcunun merkez bankası tarafından belirlenen kısa vadeli faizler ile piyasa faizleri arasındaki ilişkiyi zayıflatarak aktarım mekanizmasının istenildiği gibi çalışmasını engellemesi ve böylece para politikasının etkinliğini azaltması şeklinde ifade edilebilir (TCMB, 2006:6).

Tabsova iki tür mali baskınlığın geçerliliğinden söz etmektedir. Daha çok gelişmekte olan ülkelerde geçerli olan birinci tip mali baskınlıkta kamu açıklarının finanse edilmesi merkez bankasının para basımı (money creation) yoluyla gerçekleşir. Bu şartlar altında eğer merkez bankası düşük bir enflasyon hedefi taahhüdünde bulunmuşsa hükümet kamu açıklarını enflasyon vergisi ile finanse etmeyi sürdüremez. Çünkü düşük bir enflasyon oranı düşük enflasyon vergisi ve böylece daha düşük senyoraaj geliri anlamına gelmektedir. Dolayısıyla enflasyon hedeflemesi hükümetleri enflasyon vergisinden çok vergi toplama sistemini güçlendirmeye, kamu harcamalarını rasyonelize etmeye teşvik etmektedir. İkinci tip mali baskınlık, borçlanma maliyetlerini düşürmek için faiz oranlarını düşük tutması konusunda hükümetin merkez bankasına baskısı şeklinde ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan enflasyonun düşük bir seviyede tutulması için merkez bankası agresif bir şekilde kısa dönem faiz oranlarını arttırması gerekecektir. Sonuçta, enflasyon hedefine ulaşmak için merkez bankasının faiz oranlarını arttırma isteği ile borçlanma maliyetini düşürmek için hükümetin faizleri düşürme isteği arasında bir çatışma çıkacaktır. Bu çatışmayı önlemek ve buna bağlı olarak ekonomik ajanların güvenini sağlamak için para politikasının maliye politikasına bağımlı olmaması gerekir. Bu yüzden hükümet vergi toplama sistemini güçlendirmek ve harcamalarını rasyonelize etmek suretiyle mali yönetimini disipline etmelidir (Tabsova, 2010: 6).

Merkez bankası bir taraftan bütçe açıklarını finanse etme diğer taraftan enflasyon hedefine ulaşmak gibi iki amacı gerçekleştirmek isteyebilir. Ne var ki merkez bankasının bunu sahip olduğu tek enstrüman olan faiz oranını kullanarak yapması her iki amaçta da başarısız olmasına neden olabilir. Daha teknik anlamda, eğer merkez bankası kamu açıklarını finanse ederse, kendi bilançosunu kontrol edebilme kabiliyetini kaybedecektir. Bu yüzden merkez bankası çok yüksek veya düşük enflasyon oranlarına karşılık verilmesi gereken durumlarda faiz oranları üzerinde yeteri kadar etkili olamaz ve böylece aktarım mekanizması istenilen şekilde işleyemez (Freedman ve Ötke-Robe, 2010:5).

3.2.5 Güçlü ve Gelişmiş Finansal Piyasalar

Aktarım mekanizmasının iyi çalışabilmesi, yani merkez bankası faiz kararlarının enflasyon üzerinde istenen etkileri yaratabilmesi ve dolayısıyla enflasyon hedeflemesi rejiminin iyi işleyebilmesi için finansal sistemin temellerinin güçlü olması gerekir. Bu ise ancak sağlam bir bankacılık sektörü ile gelişmiş para, sermaye ve döviz piyasalarının varlığı ile gerçekleşen finansal istikrar ile sağlanabilir. Finansal sistemin istikrarlı oluşu para politikasının kredibilitésini arttırarak enflasyon beklentilerinin çapa olmasına yardımcı olur.

Para politikasının yürütülmesi sürecinde ortaya çıkabilecek problemlerden biri parasal bir sıkılaştırmanın finansal krizlere neden olabileceği korkusudur. Zayıf veya sığ bir finansal sistemin ortaya çıkardığı bu durum, para politikasının nominal çapa olan enflasyon hedefine ulaşılması amacına yönelik olarak uygulanamayacağı beklentisinin oluşmasına neden olabilir. Fraga vd. bu durumu 'finansal baskınlık'

(financial dominance) olarak karakterize etmektedir. Zira bankacılık krizi ile karşı karşıya kalan bir merkez bankasının sıkı bir para politikasını tercih etmesi düşük bir ihtimaldir (Fraga vd. 2003:25).

Yeterince derin olmayan sermaye piyasaları aynı zamanda mali baskınlığın da bir boyutunu yansıtmaktadır. Uluslar arası sermaye piyasalarına tam olarak ulaşamayan, mali esnekliği ile yerel servet düzeyi düşük ve dar bir finansal sisteme sahip olan ekonomiler hükümetin finansal piyasalardan borçlanma kapasitesini sınırlandırır. Böylece senyoraaj ve faiz tavanları, yüksek karşılık oranları, sektörel kredi politikaları gibi diğer bazı finansal yöntemler tek seçenek olarak kalmaktadırlar (Masson vd. 1997:23).

Finansal piyasaların iyi işlemesi enflasyon hedeflemesi altındaki bir para politikasının uygulamasını kolaylaştırır. Derin ve likit finansal piyasalar, varlık fiyatlarındaki hareketlenmeler sayesinde, piyasa bekleyişleri üzerinden merkez bankasına bilginin taşınmasını sağlamaktadırlar. Diğer taraftan derin ve likit finansal piyasaların şokları emebilme özelliğinden dolayı merkez bankası enflasyon hedefi üzerine daha çok odaklanma olanağı elde edebilir (Carare vd. 2002:5).

3.3 Enflasyon Hedeflemesinin Operasyonel Yönleri

Enflasyon hedeflemesinin kabul edildiği ülkelerde üretimdeki büyümeyi engellemeden düşük ve istikrarlı bir enflasyon amacına ulaşılması enflasyon hedeflemesinin bir başarısı olarak kabul edilmekle birlikte bu rejimin en iyi şekilde nasıl uygulanacağı konusu tartışılmaya devam etmektedir. Ülkeden ülkeye farklılık gösteren enflasyon hedeflemesinin operasyonel çerçevesinin belirlenmesi için; fiyat endeksi, hedef ve zaman ufku parametreleriyle ilgili tercih yapılması gerekir.

3.3.1 Fiyat Endeksinin Seçimi

Enflasyon hedeflemesi rejiminin dizaynında atılması gereken ilk adım hangi fiyat endeksinin hedefleneceğine karar vermektir. Maksimum şeffaflık için, seçilecek olan fiyat endeksi kamuoyu tarafından iyi bilinmeli, geniş tabanlı olmalı (broad-based), doğru bilgiler içermeli (accuracy) ve zamanında elde edilip yayınlmalıdır (timely). Maksimum esneklik için ise seçilecek olan fiyat endeksi dar tanımlı sektörlerdeki fiyat değişimlerini içermemelidir (Bernanke vd. 1999:27).

Enflasyon hedefinin hesaplanmasında kullanılacak olan fiyat endeksinin seçimi kısmen Tüketici Fiyat Endeksi(TÜFE)'nin hesaplanmasındaki farklı metodolojileri, kısmen de TÜFE enflasyon oranının arz şoklarına olan görel duyarlılığını yansıtmaktadır. TÜFE temelinde hesaplanan çekirdek enflasyon oranını manşet TÜFE enflasyon (headline CPI inflation) oranına tercih eden ülkelerin temel amacı enflasyonun parasal olmayan belirleyicilerini enflasyon hesaplamalarının dışında tutmaktır. Genellikle iklim gibi doğa koşullarına bağlı olmasından dolayı gıda fiyatlarının öngörülebilirliği düşüktür. Bu ise TÜFE enflasyonunun daha değişken olmasına neden olur. Bununla birlikte, her ne kadar olası geçici şokların etkilerini içermeyen ve böylece daha kolay kontrol edilebilen dar tanımlı bir çekirdek enflasyonun hedeflenmesi daha uygun olsa da, gıda fiyatlarını içermeyen bir enflasyon hesabı yaşam maliyetini (cost of living) tam olarak yansıtamaz. Bu durumun özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki merkez bankaları tarafından kamuoyuna anlatılması oldukça zordur. Bu yüzden çekirdek enflasyonun hedeflenmesi bağımsız bir merkez bankasının arkasındaki kamuoyu desteğini azaltabilir (Levin vd. 2004:70).

Tanım gereği geçici şokların gelecek enflasyon üzerinde etkilerinin olmayışı veya çok az olmasından dolayı, geçici şokların etkilerini kapsamayan çekirdek enflasyon ile manşet enflasyonun gelecek enflasyon tahminleri üzerindeki etkileri birbirine oldukça yakındır. Bu bağlamda Meyer para politikası uzun dönem enflasyon amacına odaklandığı müddetçe, kısa dönem enflasyon oranlarının artmasına neden olan gıda ve enerji fiyatlarındaki dalgalanmaların etkileri uzun dönemde kaybolacaklarından dolayı manşet enflasyonun hedeflenmesinin uygun olduğunu belirtmektedir (Meyer, 2001:11).

Tüm bu dezavantajlarına rağmen çekirdek enflasyon politikaların oluşturulması ve hesap verebilirlikteki temel rollerini devam ettirmektedir. Bu bağlamda tüm enflasyon hedefleyici ülkeler farklı çekirdek enflasyon hesaplamalarını geliştirmekte ve izlemektedirler. Bu hesaplamalar enflasyon tahminlerinde ve ileriye dönük politikaların oluşturulmasında olduğu kadar hem merkez bankası içinde hem de kamuoyuna karşı sorumluluk açısından enflasyon gelişmeleri analizlerinde kullanılmaktadır (Roger ve Stone, 2005:9).

Sonuç olarak; her ay hesaplanmış olması, daha geniş tabanlı olması, kamuoyu tarafından kolayca anlaşılması ve merkez bankası manipülasyonlarına fazla açık olmaması gibi genellikle pratik ve operasyonel nedenlerden dolayı enflasyon hedefleyici ülkelerin tamamı manşet TÜFE enflasyonunu hedeflemektedirler.

3.3.2 Hedefin Seçimi

Hedef bandının açık bir şekilde belirlenmesi ihtiyacı para politikasının enflasyon oranı üzerindeki kontrolünün tam olmaması ve geçici şoklara uyum sağlama ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Para politikasının uzun ve değişken etkileri ile gelecek enflasyon tahminlerine yönelik yetersiz kapasitesi göz önüne alındığında belli bir düzeyin altındaki enflasyon değişkenliğini azaltmak mümkün değildir. Bant genişliği aynı zamanda kısa süreli şoklara karşılık verilmesinde bir miktar esneklik sağlamasından dolayı da ihtiyaç duyulduğu ifade edilmektedir (Debelle, 1997:14).

İyi dizayn edilmiş bir enflasyon hedefi şu özelliklere sahip olmalıdır (Heenan vd. 2006:17):

Enflasyon hedefi enflasyonist bekleyişler için çapa olmalıdır.

Merkez bankasının hesap verebilirliği için bir kriter sunmalı, merkez bankası tarafından kolayca manipüle edilmemeli ve sıkça revizyona tabi tutulmamalıdır.

Merkez bankası amaçları ile uyum içinde olmalıdır.

Merkez bankasının hedef için bir aralık seçmiş olması durumunda, geniş bir aralığa nazaran dar bir aralık, merkez bankasının enflasyon hedefine yakın bir taahhütte bulunduğu anlamına gelmektedir. Bu ise merkez bankasının hedeflenen enflasyonu başarabileceğine dair beklentileri güçlendirerek kredibilitésinin artmasına yardımcı olur. Bununla birlikte, hedef aralığından sapmanın merkez bankası kredibilitésine verdiği zarar nokta hedeften sapmanın verdiği zarardan oldukça büyüktür (Bernanke vd. 1999:32). Çünkü enflasyon oranını bir bant içinde tutmak ve sürdürmek aynı şeyi bir nokta hedef için yapmaktan daha kolaydır. Dolayısıyla daha kolay başarılabilir bir hedeften sapmak doğal olarak merkez bankasının kredibilitésini zayıflatacaktır. Bu bağlamda, optimal hedef bandının seçilmesinde kredibilité (credibility) ile esneklik (flexibility) arasında bir değiş-tokuş ilişkisinin olduğu açıkça görülmektedir. Buna göre bant ne kadar geniş olursa hedefe ulaşılma olasılığı ve şoklara karşılık verebilme yeteneği o kadar yüksek olurken, tersine hedefin kredibilitésini o kadar düşük olacaktır.

Yapılan çalışmalar, orta ve uzun vadede nokta hedefin enflasyon beklentileri üzerinde daha etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu anlamda Levin vd. yaptıkları çalışmada, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, nokta hedefin enflasyon beklentilerinin önemini arttırmada oldukça etkili olduğunu ifade etmektedirler (Levin vd. 2004:26). Benzer şekilde DeBelle bir hedef bandının tercih edilmesi durumunda, beklentiler sadece üst sınır üzerinde yoğunlaşacağından dolayı enflasyon hedefinin nominal çapa olma yönü zayıflayacak ve böylece fiyat istikrarı zarar görecektir (DeBelle, 2001:75).

3.3.3 Enflasyon Hedefinin Zaman Ufku

Enflasyonu uzun gecikmelerle etkilemesinden dolayı para politikası spesifik bir enflasyon oranına kısa bir sürede değil ancak zamanla ulaşabilir. Bununla birlikte ekonomik şoklar para politikası eylemleri ile etkileri arasındaki bu ara dönemde ortaya çıkarlar. Bu yüzden politika yapıcılar enflasyon hedefini gerçekleştirebilmek için hangi zaman ufkunun uygun olacağına karar vermek zorundadırlar. Yapılan çalışmalarda ortaya çıkan ortak görüş şudur ki; para politikasının şoklara vereceği tepki merkez bankasının politika duruşundan ziyade enflasyonun hedef ufkunu ayarlamak ile mümkün olabilmektedir. Böylece para politikasının kısa dönem enflasyonist şokları emebilme ve üretim dalgalanmalarını bastırabilme yeteneği artmış olur.

Hedef ufku iki değişkene bağlı olarak değişmektedir. Birincisi merkez bankasının kabul ettiği enflasyon değişkenliği/üretim değişkenliği oranı (üretim değişkenliğini azaltmak için enflasyon değişkenliğindeki artışı kabul etmek), ikincisi ise şokların özelliği ve süresidir. Bu yüzden hedef ufku merkez bankasının tercihleri ve amaçlarını yansıtmaktadır (King, 1997:8).

Merkez bankası kararlarını verirken fiyat istikrarı yanında reel ekonomideki gelişmeleri de dikkate almaktadır. Bu anlamda merkez bankalarının diğer bir amacı da üretim istikrarının sağlanmasıdır. Ne var ki enflasyon istikrarı ile üretim istikrarı amaçları arasında çoğu zaman bir çatışma söz konusudur. Beklenmeyen bir şok enflasyon tahminlerinin yükselmesine neden olursa, merkez bankası ekonomik aktivite düzeyini düşürmek için kısa dönem faiz oranlarını yükseltecektir. Bununla birlikte eğer merkez bankası üretim istikrarına da belli bir ağırlık veriyorsa politika tepkisi enflasyon istikrarının tek amaç olduğu duruma göre daha yumuşak olacaktır. Bu durumda doğal olarak, enflasyonun tekrar hedefe geri gelmesi iki yıldan daha uzun bir sürede gerçekleşir. Bu bağlamda hedef ufkunun uzunluğu üretim istikrarı ve fiyat istikrarının merkez bankası amaç fonksiyonundaki görece önemine ve beklenmeyen şokların büyüklüğüne bağlı olarak değişmektedir. Eğer merkez bankası sadece enflasyon istikrarına ağırlık verirse ($\lambda = 0$), enflasyon iki yıl gibi bir süre içinde hedefe geri dönecektir. Bunun tersine, enflasyon ve üretim istikrarına eşit bir ağırlık verilirse ($\lambda = 1$) enflasyon oranı iki yıldan daha uzun bir süre sonra hedefe geri dönecektir. Diğer taraftan yaşanan şok ne kadar büyük olursa hedefleme ufku o kadar uzun olur (Apel vd. 1999:17).

Genel olarak enflasyonu kendisi açısından optimal bir dengeye getirmiş olan ülkelerde zaman ufku, dezenflasyon sürecini hala devam ettiren ülkelere göre daha uzundur. Bu anlamda cari enflasyon oranı uzun dönem enflasyon oranı üzerinde olan ülkeler, dezenflasyon sürecini hızlandırdığı için daha kısa zaman ufkunu tercih ederlerken, enflasyon oranı uzun dönem hedefi düzeyinde olan ülkelere hedef ufku genellikle politika aktarım gecikmeleri ile para politikası enstrümanları ve üretimdeki değişikliklerden kaçınma isteğini yansıtacak şekilde genişlemektedir. Dolayısıyla farklı ülkelere kabul edilen enflasyon hedefinin zaman ufku kısmen de başlangıç hedefi dönemindeki enflasyon oranına bağlıdır.

Sonuç

1970'lerde gerçekleşen yüksek enflasyon oranları fiyat istikrarının önemi artırmıştır. Ekonomistler ve merkez bankacıları arasında fiyat istikrarının para politikasının öncelikli amacı olması konusunda bir görüş birliği oluşmuş ve buna bağlı olarak ülkelerin birçoğu fiyat istikrarını esas alan kural odaklı nominal çapalara başvurmuşlardır. Bunlardan biri parasal hedefleme stratejisidir. Özellikle parasal büyüklüklerin enflasyon ve gelir gibi nihai hedefler ile arasındaki ilişkinin zayıf olması ve bu anlamda iyi bir çapa olamayışından dolayı parasal hedefleme stratejisi terk edilmiştir. Fiyat istikrarının sağlanmasına yönelik uygulanan stratejilerden bir diğeri ise döviz kuru hedeflemesidir. Sağladığı birçok avantaja rağmen döviz kuru hedeflemesi bağımsız bir para politikasının uygulanmasına izin vermediği için uygulandığı ülkelere finansal krizlere neden olmuş ve sonuçta uygulayıcı ülkelerin çoğu bu stratejiyi terk etmişlerdir. Parasal hedefleme ve döviz kuru hedeflemesini terk eden ülkelerin çoğu yeni bir hedefleme stratejisi olan enflasyon hedeflemesini kabul etmişlerdir. Döviz kuru hedeflemesi ve parasal hedefleme stratejisinin fiyat istikrarını sağlamada başarısız olması ve dolayısıyla uygulamada başarılı bir alternatif stratejinin olmaması enflasyon hedeflemesi stratejisinin önemli bir gereğesidir. Bununla birlikte diğer stratejilerde olduğu gibi fiyat istikrarının makro

ekonomik istikrar için önemli olması enflasyon hedeflemesinin kabulündeki diğer bir gerekçe olarak kabul etmek gerekir. Tüm bunların yanında enflasyon hedeflemesinin kabul edilmesi ve yaygınlık kazanması stratejinin kendi özellikleri ile yakından alakalıdır. Zira gerek enflasyon hedeflemesi stratejisinde enflasyonun kendisinin hedeflenerek güçlü bir nominal çapa sunmuş olması gerekse şeffaflık esneklik ve hesapverebilirlik gibi operasyonel özelliklere sahip olması stratejinin daha talepkar olmasını sağlamıştır. Tüm bu gerekçelerden dolayı, parasal hedefleme ve döviz kuru hedeflemesinde kullanılan ara hedefler yerine enflasyonun kendisini doğrudan hedefleyen bir strateji olan enflasyon hedeflemesi ilk kez 1989'da Yeni Zelanda'da kabul edilmiş ve kısa bir sürede hızla yayılmıştır. Enflasyon hedeflemesini kabul eden ülkelerden hiç biri (Avrupa Birliği'ne katılan Finlandiya ve İspanya hariç) bu stratejiyi uygulamaktan vazgeçmemiştir.

Kaynakça

- Agenor, P.-R. (2002). Monetary Policy Under Flexible Exchange Rates: An Introduction To Inflation Targeting, Norman L. ve Raimundo S. (Ed). *Inflation Targeting: Design, Performance, Challenges*, içinde (ss.79-169), Santiago, Chile, Central Bank of Chile.
- Apel, M., Nassen, M., Söderström U. ve Vredin, A. (1999). Different Ways of Conducting Inflation Targeting- Theory and Practice, *Quarterly Review* 4
- Barro, R. J., (2013). Inflation and Economic Growth, *Annals Of Economics And Finance* 14-1, 85–109.
- Batini, N., Kuttner, K. Ve Laxton, D. (2005). Does Inflation Targeting Work in Emerging Market? Chapter 4, *World Economic Outlook*, İMF
- Bernanke, B. S. (2003). Constrained discretion and Monetary Policy, Remarks before the Money Marketeers of New York University, New York.
- Bernanke, B. S. ve Mishkin, F.S. (1997). Inflation Targeting: A New Framework for Monetary Policy?, *Journal of Economic Perspectives*, Vol.11 No.2, 97-116
- Bernanke B. S., Laubach, T., Mishkin F.S. ve Posen, A.(1999). *Inflation Targeting: Lessons from International Experience*, Princeton, Princeton University Press,
- Calvo, G. A. ve Mishkin, F. S. (2003). The Mirage of Exchange Rate Regimes for Emerging Market Countries, *The Journal of Economic Perspectives*, Vol. 17, No. 4., 99-118
- Carare, A., Schaechter, A., Stone M., ve Zelmer M. (2002). Establishing Initial Conditions in Support of Inflation Targeting, IMF Working paper, 02/102. Washington, D.C.: International Monetary Fund
- Castelnuova, E., Altımarı S. N. Ve Palenzuela, D. R. (2003). Definition of Price Stability, Range and Point Inflation Targets: The Anchoring of Long Term Inflation Expectations, Issing O.(Ed). *Background Studies for the ECB's Evaluation of its Monetary Policy Strategy* içinde (ss. 43-90) European Central Bank
- Chang, R. ve Valesco, A. (2000). Exchange-Rate Policy for Developing Countries, *AEA Papers and Proceedings*, Vol.90, No.2, 71-75
- Clarida, R. Gali J. ve Gertler, M. (2001). Optimal Monetary Policy in Open versus Closed Economies: An Integrated Approach, *NBER Working Paper* 8604,
- Cukierman, A. (2006). Central Bank Independence and Monetary Policymaking Institutions: Past, Present, and Future, *Central Bank of Chile Working Papers*, N° 360
- Debelle, G. (1997) Inflation Targeting in Practice, *IMF Working Paper*, WP/97/35,
- Debelle, G. (2001). The Case for Inflation Targeting in East Asian Countries, Gruen D. Simon J. (Ed) *Future Directions for Monetary Policies in East Asia* içinde (ss.67-87). Reserve Bank of Australia,
- Dincer, N. N. ve Eichengreen, B. (20013). Central Bank Transparency and Independence: Updates and New Measures, *BOK Working Paper* No.2013-21
- Edwards, S. (1992), Exchange Rates As Nominal Anchors, *NBER Working Paper* No. 4262

- Erdoğan, S. (2005). Alternatif Para Politikası Stratejileri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (9)/1
- Fischer, S. (1995). Modern Approaches to Central Banking, *NBER Working Paper*, No.5064
- Fischer, S. (1996) Why Are Central Banks Pursuing Long Run Price Stability?, *Achieving Price Stability*, içinde (ss.7-37) A Symposium Sponsored by The Federal Reserve Bank of Kansas City, Wyoming
- Fraga, A., Goldfajn I., ve Minella, A. (2003). Inflation Targeting In Emerging Market Economies *NBER Working Paper* No. 10019.
- Frazer, B. W. (1994). Central Bank Independence: What does it mean?, *Reserve Bank of Australia Bulletin*,
- Freedman C. ve Ötke-Robe, I.(2010) Important Elements for Inflation Targeting for Emerging Economies, *IMF Working Paper*, WP/10/113
- Freedman, C. ve Laxton, D. (2009). Why Inflation Targeting, *IMF Working Paper*
- Heenan, G. Peter, M. ve Roger, R. (2006), Implementing Inflation Targeting: Institutional Arrangements, Target Design, and Communications, *IMF Working Paper*, WP/06/27
- Khan, M. S. (2003). Current Issues in the Design and Conduct of Monetary Policy, *IMF Working Paper*, WP/03/56
- King, M. (1997). The Inflation Target Five Years On, *Speech At the London Schools of Economics* 29 October 1997, www.bankofengland.co.uk/publications/Pages/speeches/default.aspx, (erişim: 06.06.2014)
- Levin, A. T., Natalucci, F.M. ve Piger, J.M. (2004). The Macroeconomic Effects of Inflation Targeting, *The Federal Reserve Bank of St. Louis Review*, July/August, 2004
- Masson, P. R., Sharma S. ve Savastano, M.A. (1997). *The Scope For Inflation Targeting In Developing Countries*, *IMF Working Paper* No.130
- Meyer, L. H.,(2001). Inflation Targets and Inflation Targeting, , Federal Reserve Bank of St. Louis,
- Mishkin, F.S. (1995) Symposium on the Monetary Transmission Mechanism, *Journal of Economic Perspectives*, Volume 9,
- Mishkin, F. S. (1998) International Experiences of Different Monetary Policy Regimes, *IIES Seminar Paper*, No.648,
- Mishkin, F. S. (2000) What Should Central Banks Do?, *Federal Reserve Bank of St. Louis Review*, November/Desember
- Mishkin, F. S. (2004) Can Central Bank Transparency Go Too Far?, *NBER Working Paper*, 10829,
- Mishkin, F. S. (2006) Inflation Targeting: True Progress or Repackaging of an Old Idea?, <https://www0.gsb.columbia.edu/faculty/fmishkin/papers/05snb.pdf>, (erişim: 10.03.2014)
- Mishkin, F. S. (2007) *Monetary Policy Strategy*, MIT Press.
- Obstfeld, M. ve Rogoff, K. (1995) The Mirage of Fixed Exchange Rates *Journal of Economic Perspectives*, Volume 9, Number 4, 73-96
- Quispe- Angoli, M. (2001). Monetary Policy Aternatives for Latin America, *Fedefal Reserve Bank of Atlanta Economic Review*, Third Quarter
- Roger, S. and Stone, M. (2005). On Target? *The International Experience With Achieving Inflation Targets*, *IMF Working Paper*, WP/05/163
- Svensson, L. E.O. (1996) Inflation Forecasting Targeting: Implementing And Monitoring Inflation Targets, *NBER Working Papers* 5797
- Svensson, L. E.O. (1998). Inflation Targeting as a Monetary Policy Rule, *IIES Seminar Paper*, No.646, A

Tapsoba, R. (2010), Does Inflation Targeting Improve Fiscal Discipline? An Empirical Investigation *CERDI, Etudes et Documents*, E 2010.20,

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2006). *Enflasyon Hedeflemesi Rejimi*, Ankara: TCMB, 2006

Velasco, A. (2000) Exchange-rate Policies for Developing Countries: What Have We Learned? What Do We Still Not Know?, *G-24 Discussion Paper* No. 5

Walsh, C. E. (2007) Transparency, Flexibility, and Inflation Targeting, Frederic Mishkin and Klaus Schmidt-Hebbel (Ed), *Monetary Policy under Inflation Targeting*, içinde (ss. 227-263) Central Bank of Chile

Anayasa Mahkemesi ve Danıştay Kararlarında Yerel Yönetimler ve Yerel Özerklik

Local Governments and Local Self-Government in the Decisions of The Constitutional Court and The Council of State

Cem ANGIN¹

Geliş Tarihi: 19.07.2016 / **Düzenleme Tarihi:** 14.11.2016 / **Kabul Tarihi:** 23.11.2016

Özet

Bu çalışma yerel yönetim birimlerinin çok önemli bir yönü olan idari özerkliği yargı kararları ışığında ele almayı amaçlamaktadır. Bildiğimiz üzere çoğu alan yazında ve değerlendirmede ülkemiz merkeziyetçi bir ülke olarak değerlendirilmektedir. Yapılan bu değerlendirmenin çalışmamızla olan bağı ise merkeziyetçilik ile yerel özerkliğin ters orantılı olmasından kaynaklanmaktadır. Yani merkeziyetçi uygulamalar arttıkça yerel yönetimlerin özerk yapısı aşınmakta ve silikleşmektedir. İşte bu noktada yargı kararları oldukça önemli bir fonksiyon üstlenmekte ve merkeziyetçilik-yerel özerklik konusunda denge sağlayıcı bir mekanizma konumuna dönüşebilmektedir. Diğer bir ifadeyle yargı kararları merkeziyetçilik karşısında yerel özerkliğin teminatı olabilmektedir. Ancak bu çalışmanın temel sorunsalı ülkemiz açısından yargı kararlarının merkeziyetçilik ile yerel özerklik arasında tam olarak bir denge fonksiyonu işlevine sahip olamadığını ortaya koyabilmek ve bu durumun nedenlerini belirtebilmek üzerinedir.

Anahtar Kelimeler: Özerklik, Yerel Özerklik, Yerel Yönetim, Merkeziyetçilik, Yargı Kararları

Abstract

This study aims to discuss the self-governance which is a very important element of local government units in the light of judicial decisions. As we know, our country is considered as a centralist state in many bodies of literature and evaluations. The relation between this evaluation and our study originates from the inversely proportional relationship between centralism and local self-government. In other words, as the centralist implementations increase, self-governing structure of local governments is eroded and becomes vague. At this point, judicial decisions undertake a crucial function and can become a position of a mechanism providing balance with respect to centralism and local self-government. In other words, judicial decisions can be the assurance of local self-government against centralism. However, the main problem of this study is upon revealing that judicial decisions regarding our country cannot have the exact balance function between centralism and local self-government and stating the reasons of this situation.

Keywords: Self Government, Local Self-Government, Local Government, Centralism, Judicial Decisions

Giriş

Anayasaya göre (m.123 ve m.127) yönetsel yapımız merkezden yönetim ve yerinden yönetim şeklindeki bir ayırım üzerinden işlemektedir. Ancak her ne kadar ikili bir ayırımdan bahsedilse de anayasa "İdare, kuruluş ve görevleriyle bir bütündür ve kanunla düzenlenir." şeklindeki bir ifadeyle idarenin bir bütün olduğunu belirtmektedir. Belirtilen bu bütünlük hiyerarşi ve vesayet gibi mekanizmalarla sağlanmaktadır. Ancak merkezi idarenin kamusal hizmetleri tek merkezden yürütebilmesinin zor olması ya da bu durumun rasyonel olmadığı yönündeki düşünce veya ülkelerin geçmişten gelen yönetsel anlayışı gibi nedenler merkez-yerel şeklindeki bir ayırımı ortaya çıkarmaktadır. Bu ikili ayırım içerisinde siyasi yapısı nasıl olursa olsun tüm ülkeler kendi sosyal, siyasal ve ekonomik şartlarına göre örgütlenmekte ve yine yönetsel gelenekleri çerçevesinde ya yerel yönetimlere ya da merkezi yönetime ağırlık vermektedirler.

Türkiye yukarıda belirtilen merkez-yerel ayırımında geçmişten gelen tecrübe ve yönetsel gelenekleri nedeniyle merkeziyetçi yapıyı ön plana çıkartan ve bu yönde de tercihini sürdüren bir ülkedir. Ancak bu sürdürüş günümüzde ön plana çıkartılan yerellik, yetki devri, yönetişim, yerel=İdari özerklik² gibi hususlarla ters orantılı bir ilişki içindedir. Çünkü merkezi idarenin etki alanı genişledikçe ayrı bir tüzel kişiliğe sahip yerel yönetimlerin yetki alanları daralmakta dolayısıyla özerk yapıları silikleşmektedir. Belirttiğimiz bu özerk yapı

¹ Yazışma Adresi: Arş. Gör., Ordu Üniversitesi IIBF, Kamu Yönetimi Bölümü, Ordu, Türkiye. E-Posta: angin52@gmail.com

² Bu çalışmanın temel konusu anayasal ve yasal dayanağa sahip olan Yerel=İdari Özerklik olup, kendi yönetsel yapımız içerisinde olmayan siyasi, kültürel, grupsal özerklik bu çalışmanın kapsamı dışındadır.

ya merkezi idarenin yerel yönetimlerden rol çalması ya da yerel yönetimleri merkezin uzantısı haline getirilmeye çalışılmasıyla aşırıma uğratılmaktadır. Örneğin çalışma içinde de ele aldığımız gibi merkezi idare genelge düzeyindeki düzenlemeyle kendine ait görevleri yerel yönetimlere yükleyebilmekte veya tam tersi bir şekilde yerel yönetimlere ait bir yetkiyi çeşitli düzenlemelerle kendine aktarabilmektedir. Bu durum ise idari açıdan özerk olduğu belirtilen-kabul edilen yerel yönetim anlayışıyla çelişmektedir. Bu çelişki karşısında ayrı bir tüzel kişiliğe, kendine ait mallara, personele, bütçeye, organlara sahip yapılar olarak yerel yönetimler, merkezi idarenin karar ve düzenlemelerini yargı yoluyla iptal ettirebilmektedirler. Bu anlamda yargı kararları, yerel yönetimlerin ve onun özerk yapısının merkezi düzenlemeler karşısında güvence mekanizması konumunda olabilmektedir. Ancak bu çalışmada belirtilen bu durumun tersine yargı kararlarının çeşitli gerekçelerle yerel yönetimler ve onun özerk yapısı lehinde olamadığı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu durumun ise yerel yönetimler karşısında zaten güçlü konumda olan merkezi idarenin elini, yerel yönetimlere karşı daha da güçlendirebilecek bir husus olabileceğinin altı çizilecektir.

1. Özerklik ve Yerel Özerklik Kavramları

Özerklik (Muhtariyet/Autonomie), etimolojik olarak özerklik 'öz + erk + lik' kök ve eklerinin birleşiminden meydana gelmektedir. Buna göre 'öz' kelimesi kendi, ben, tin, temel kişiliği oluşturan varlık, anlamlarını taşımakta iken, 'erk' kelimesi güç, yeti, yetenek anlamlarına gelmektedir. Burada kavramı oluşturan ve son ek olan 'lik' eki kavrama olma hali anlamı katmaktadır. Latince, Autos (öz/kendi/kendini) ve Nomos (yönetme, yönetim, kuralını koyma, karar verme, kural, düzen, hukuk)sözcüklerinin birleşiminden meydana gelmektedir (Ulusoy & Akdemir, 2013: 36). Arapça kökenine değinecek olursak kavram 'seçmek' anlamına gelen 'Hayr'dan (kendi kendini seçen) gelmektedir. Bu kavramın Osmanlıcadaki kökeni ise 'Muhtar' dır (Karasu, 2013: 397). Muhtar, ihtiyar eden, seçilmiş seçkin, hareketinde serbest olan, istediği gibi davranan, dilediğini yapan, köy veya mahalle işlerine bakmak üzere halkın seçtiği kimse anlamlarına gelmektedir (Develioğlu, 2013: 785). Özerklik kavramı birçok disiplinle ilgili bir kavram olup, bu durum onu aynı zamanda tartışmalı bir kavram kılmaktadır. Örneğin sosyolojideki karşılığına baktığımızda akılcı, kendi yolunu çizen, determinizmin herhangi bir biçimine eğilim duymayan, kendi hedefleri ile çıkarlarını dile getiren bir toplumsal aktör. Psikolojideki karşılığı, benliğin bütünlüğün korunması anlamında kullanılmaktadır. Felsefede özellikle de Kantçı felsefede, insanın yönlendirici ilkesini kendi içinde taşıdığı öğretilidir. Siyaset bilimindeki karşılığı, öz yönetim hakkı üzerinden açıklanmaktadır (Marshall, 2014: 570-571). İdare hukuku açısından özerklik ise teknik ve toplumsal özellikleri nedeniyle hükümetin siyasi etkisine tabi olmadan kamu hizmeti üreten ve tüzel kişilik sahibi olan örgütlenmeler için kullanılan bir terimdir (Karahanoğulları, 2013: 65). Burada kavrama ilişkin dikkati çeken husus ise, kavramın hemen hemen her disiplin içindeki karşılığında, yönetime ilişkin ve kendi kendinelik halinin varlığıdır. Kavrama ilişkin diğer tanımlar ve kavramın temel özellikleri şu şekildedir:

Bir üst organa bağlı olmakla beraber ayrı bir yasayla kendini yönetme yetkisi olan (kuruluş, devlet vb.), muhtar, otonom... Bir topluluğun, bir kuruluşun ayrı bir yasaya bağlı olarak kendi kendini yönetme hakkı, muhtariyet, otonomi, otonomluk... (www.tdk.gov.tr, 2016). Hukuki bir terim olarak özerklik, bir kişi veya kurumun kendi iradesiyle hukuken geçerli karar alabilme ve bu kararı uygulayabilme hak ve yetkisidir (Aytaç, 1996: 6). Teknik bir terim olarak özerklik ise, kendi başına yürütebilir, (kesin) kararlar alıp bunu uygulama yani yürütme gücüne malik, tüzel kişiliğe sahip olan/olmayan hukuksal varlık olarak kullanılmaktadır (Özay, 2002: 178-180). İdare hukukunda özerklik, bir kanun ile herhangi bir teşkilat, kurum veya kuruluşa kendi kendine yönetme hakkının tanınması, diğer bir ifadeyle kamu kurum ve kuruluşlarına, üstlendikleri hizmetleri kendilerinin düzenleyebilmesi ve bunların gerektirdiği düzenlemelerin söz konusu kurum ve kuruluşlar tarafından yapılabilmesidir (Kalabık, 2013: 141-142). Bir topluluğun, kendi kendini yönetme hakkı. Kuralların hariçten değil insanın içinden olduğunu kabul eden görüş (Altay, 1983: 139). Özerklik kavramına yönelik yapılan tanımlamalara kısaca baktıktan sonra çalışmamız açısından önemli bir diğer kavram olan yerel özerklik kavramını ele alacak olursak şunları söyleyebiliriz.

Yerel özerklik, yerel toplulukların temsil edildiği yönetim birimlerinin özerk bir yapılanma ve işleve sahip olmalarıdır. Ve ayrıca bu kavram yerinden yönetimle iç içe olan bir kavramdır (Parlak, 2011: 852). Kendine ait görevleri yerine getirirken ve hizmetlerini sunarken merkezi yönetimden bağımsız hareket edebilmesi, merkezi yönetime müdahalesine gerek kalmaksızın kendini yönetme kapasitesine sahip olabilmesi, sundukları hizmetleri belirleyebilmesi ve hizmetlerin finansmanı için vergi koyma yetkisinin olması yerel özerkliğin kapsamını bizlere sunmaktadır (Sadioğlu & Ömürgönülşen, 2013: 348). Alada(2013: 5)'ya göre yerel özerklik 'merkezi devletin yerele bırakmış olduğu inisiyatif – eylem alanı ve görece özgürleştirilmiş bir kurumsal durumu' ifade etmektedir. Keleş ise yerel özerkliğin iki yönlü bir kavram olduğunu ortaya koymaktadır (Keleş, 2008: 52). Bunlardan ilki yerel organların merkezle olan ilişkileri üzerinedir. Buna göre yerel yönetimlerin, bu ilişkilerinde, merkezden tamamıyla bağımsız olmaları gibi bir şey söz konusu değildir. Çünkü bağımsızlık ile özerklik ayrı şeylerdir. Burada asıl olan yerel birimlerin kendi işlerini merkezin müdahalesi olmaksızın kendi olanakları ile görebilmeleridir. İkinci boyut ise yerel yönetimlerin yerel toplulukla (halkla) olan ilişkilerini ilgilendirir. Bu boyut seçilmiş organların halkı gereği gibi temsil edebilmesi ile ilgilidir. Yine Keleş(2008: 23)'e göre yerel özerkliğin siyasi ve idari özerklik şeklinde iki boyutu mevcuttur. Siyasi özerklik (siyasi ademi merkeziyet), federal devlet yapılarında desantralize edilmiş, iç işleyişinde ve örgütlenmesinde serbest olan federal devlete bağlı federe devlet birimlerini kapsar. Yani siyasi adem-i

merkeziyet, daha çok federal devletlerde anayasa tarafından ulusal kimliğe sahip olmayan yerel birimlere tanınmış olan özerk ya da yarı özerk statüye dayanan bir yönetim biçimini ifade etmektedir ve değişik ülkelerde eyalet, kanton, land, cumhuriyet gibi çeşitli adlara sahip olup, üniter devletlerde kamu tüzel kişiliğine sahip yerel yönetimlerden farklıdır(Keleş, 2008: 93). Siyasi özerkliğe yönelik Onar(1952: 463)' ın yaklaşımı ise şu şekildedir: Ülkenin taksim edildiği muhtelif kısımlar üzerinde mevcut mahalli idareler teşri ve bir dereceye kadar kazai muhtariyete malik iseler siyasi bir adem-i merkeziyet mevcuttur. Bu sistemlerde anayasalar bir dereceye kadar akdi bir mahiyet arz eder ve muhtar iradelerin muhtariyetleri ve bu muhtariyetlerin derecesi kendi rıza ve muvafakatleri olmadıkça tadil veya ilga edilemezler. Bir diğer boyut olan idari özerkliği ise Kalabık(2014:246) merkezi idarenin vesayet denetimi altında kendi organları tarafından kendi kendine yönetilebilme hali olarak tanımlamaktadır. Akyılmaz vd. (2009:178)' ne göre idari özerklik belli alanlarda veya konularda kanuni sınırlar çerçevesinde hareket serbestisini ifade etmektedir. Son olarak Günday(2015:564-565) idari özerkliği, kurumların(yerel yönetim birimlerinin) kendi iradelerine göre hareket edebilmesini ancak bu hareket serbestisinin devletten tamamen bağımsız olmayı, kendi kuruluş biçim ve statülerini etkileyebilmeyi içermediği bir durum olarak tanımlamaktadır.

Geray, yerel özerkliği üç boyutta ele almaktadır (Geray, 2016). Bunlar: Yönetimsel, siyasi ve mali boyutlardır. Yerel özerkliğin siyasi boyutunu, 'Yerel toplumun kendini ilgilendiren konularda yasa çıkarma yetkisi ile dilediği gibi bağımsız davranmasına olanak sağlayan siyasi özerklik, genellikle tekil yani üniter devletlerde değil, birlik devletlerinde yani federatif devletlerde söz konusudur.' şeklinde açıklamaktadır. Bunun yanında Geray, yerel özerkliğin temel öge ve kurallarını; yerel halkın gereksinimlerini karşılayan hizmetleri yerine getirmek üzere kurulmuş, ayrı bir tüzel kişiliğe sahip, yürütme ve karar organlarının seçimle iş başına geldiği, serbestçe toplayacağı ve halkın gereksinimlerine göre serbestçe harcayabileceği gelir kaynakları ile donatılmış ve tüzellik denetimi dışında karar serbestliğine sahip olmak şeklinde belirtmektedir.

Karasu'ya göre yerel özerklik, yerel yönetimlerin karar alma sürecinde serbest olmasına bağlıdır. Karar almada serbestlik ise şu şartlara bağlanmıştır (Karasu M. , 2013: 478): Kendi gündemini oluşturma, diğer otoritelere karşı karar alma özgürlüğü, kararlarını uygularken başkaca bir otoriteye bağımlı olmamak... Buna göre yerel özerlikten bahsedebilmemiz için, karar alma, sorunların tespiti, bunların çözümü ve çözüme yönelik kararları uygulamada diğer bir otoriteye bağımlılık halinin olmaması gerekmektedir. Başka bir deyişle eylemlerinde inisiyatif alabilme kabiliyetinin olması yerel özerkliğin temel çekirdeğini oluşturmaktadır. Alan yazın kapsamında kavramsal değerlendirmesini yaptığımız özerklik ve yerel özerkliğe yargı kararları ışığında bakacak olursak şunları belirtebiliriz.

2. Anayasa Mahkemesi Kararlarında Özerklik

Bu başlık altında Anayasa Mahkemesinin seçili bazı kararlarında yerel yönetimler ve onun özerklik boyutunun nasıl ele alındığını ortaya koyarak değerlendirmeye çalışacağız.

Anayasa Mahkemesi E.1965/32 - K.1966/3 nolu kararında özerkliği şu şekilde tanımlamıştır:

"Özerklik belli sınıflar içerisinde serbestçe hareket edebilmeyi gerektirir özerk olan bir kuruluşun, kanunla belli sınırlar içerisinde kalmak şartıyla, kendi hareketlerine hakim olacak kaideleri de yine kendisinin düzenlenmesi gerekir" (AYM, E.1965/32, K.1966/3, 04.02.1996).

Anayasa mahkemesi bu kararında özerkliğin üç yanına vurgu yapmış olup, bunlar: hareket serbestisi, kendi hareket kaidelerini belirleyebilme, kanuni sınırdır.

Anayasa mahkemesi E.2014/72 – K. 2014/14 nolu kararında ise yerel yönetim ve özerkliğe ilişkin şu şekilde bir açıklamada bulunmuştur:

...Anayasa'da, merkezi yönetim-yerel yönetim ayrımının yapılması, yerel yönetimlerin organlarının seçimle göreve gelmesinin öngörülmesi, seçimlerinin süreli olması, kararlarını kendi organları eliyle alması ve uygulaması, kendilerine özgü bütçelerinin bulunması, görevleri ile orantılı gelir kaynakları sağlanması gibi yetki ve ayrıcalıkların tanınmış olması, bu idarelerin özerkliklerinin göstergeleridir. Anayasa'nın 127. maddesinde öngörülen "yerel yönetimlerin özerkliği" ilkesi, yerinden yönetimin varlık şartlarından olan mali özerkliği de kapsamaktadır. Mali özerklik kavramı ise mahalli idarelerin mali kaynaklarının bir bölümünü yerel vergi ve harçlardan oluşturmalarını, gelirlerini ve varlıklarını kendi amaçlarına uygun bir biçimde kullanabilmelerini ve esnek bir bütçe sistemine sahip olmalarını öngörmektedir. Diğer bir ifade ile mahalli idarelerin mali özerkliği, merkezi yönetimin malvarlığından ayrı malvarlığı, bağımsız gelir kaynakları ve bütçeleri olması esasına dayanır. Nitekim Anayasa'nın 127. maddesinin altıncı fıkrasının son cümlesinde de "Bu idarelere görevleri ile orantılı gelir kaynakları sağlanır, hükmüne yer verilmek suretiyle mahalli idarelerin mali özerkliği teminat altına alınmıştır (AYM, E.2014/72, K. 2014/14, 11.09.2014).

Bu kararda Anayasa Mahkemesi, anayasa madde 127'den hareketle özerkliği açıklamış olup, özerkliği idari ve mali olarak iki boyutlu ele almış ve incelemiştir. İdari özerklik, organlarının seçimle göreve gelmesi, belirli aralıklı seçim, karar serbestisi, alınan kararları uygulatabilme, kendine ait bütçe, kendine ait gelir üzerinden açıklamışken; mali özerkliği, yerel vergi ve harçlar, gelir ve vergileri kendi amaçları için kullanabilme, esnek bir bütçe, merkezden ayrı mal varlığı, bağımsız gelir kaynağı gibi hususlar üzerinden açıklamıştır.

Anayasa mahkemesi E.1987/22, K.1988/19 nolu kararında ise yerel yönetim ve özerklik üzerine şu hususları belirtmiştir:

...Genel anlamda yerinden yönetim, kamu hizmetlerinin bir bölümünün devletin dışında, fakat onun genel denetimi altında başka kamu tüzelkişilikleri eliyle özerk bir biçimde yürütülmesidir. Yerinden yönetimin temelinde, kuruluşun kendi organlarıyla kendi kendini yönetme fikri vardır... Merkezî yönetimin vesayet yetkisini 127. maddenin beşinci fıkrasının sınırladığı durumlar dışına taşımak, yerel yönetim ve yerinden yönetim ilkelerini yadsıma görünümündeki düzenlemelere geçerlik tanımak düşünülemez... Yönetişel ilişkilerde hiyerarşik bağlantının olur vereceği yetki, seçimi temel edinmiş özerk kuruluşlarda geçerli olamaz.... Yerinden yönetimin doğal sonucu olarak özerklik taşıyacaklar, karar organları serbestçe oluşacak, karar alma özgürlükleri bulunacaktır. Merkezî yönetim ve onun hiyerarşisi dışında, seçimle oluşturulan kendi organlarının aldığı kararları uygulama yetkisine de sahip olan bu kuruluşlar demokratik yapının temelidir... Öğretide, uygulama alanı bakımından "yer yönünden yerinden yönetim" nitelemesiyle sözü edilen yönetim türünde, yöresel gereksinimler için örgütlenme temel alınmakla, organlarının halk tarafından seçilmesi ilkesi benimsenmektedir. Demokratik katılıma ilk aşamada etkinlikle anlam kazandıran bu örgütlerin tanımına, yapısına, işlevine, amacına uygun oluşum yöntemleri getirilmesi zorunludur (AYM, E.1987/22, K.1988/19, 13.06.1988).

Anayasa mahkemesi bu kararında, hiyerarşi-idari vesayet, tüzel kişilik, yerinden yönetim, merkezi yönetim, yer yönünden yerinden yönetim gibi önemli hukuki ilke ve kavramlara yer vermiş, bu kavramlar üzerinden özerklik açıklaması yapmıştır. Bu kararda özerkliğin olmazsa olmazları: Devlet tüzel kişiliğinin dışında kendine ait ayrı bir tüzel kişiliğinin bulunması, genel yönetimin denetimi(vesayet) içinde bulunmak, hiyerarşinin dışında bulunmak, seçimle oluşmuş organlar ve bu organlarla kendini yönetebilmek, karar alma serbestisine sahip olmak şeklindedir.

Anayasa mahkemesi E.1976/57, K.1977/71 nolu kararında yerel özerklik için şu ifadeleri kullanmıştır:

...Belediyeler ve köyler merkezî idarenin vesayeti altında olmakla beraber, özerkliği plan yöresel yönetim kuruluşlarıdır... O halde yasa koyucu ve yürütme organı yöresel yönetime görevleri ile orantılı gelir kaynakları sağlamakla yükümlüdür. Yerinden yönetim tüzel kişilerinin yeterli malî kaynaklara sahip olmaları, özerkliklerinin vaz geçilmez bir koşuludur. Bu itibarla da yasalarla ve idarî önlemlerle yöresel yönetime getirilen malî kısıtlamaların yöresel tüzel kişilerin özerklikleri ile ne derece bağdaştığı ve Anayasa'ya uygunluğu derecesi üzerinde önemle durulacak bir konudur (AYM, E.1976/57, K.1977/71, 10.05.1977).

Bu kararda yeterli mali kaynak özerklik için olmazsa olmaz husus olarak belirtilmiştir. Bu kararda belirtilen hususları göz önünde bulundurarak söyleyecek olursak: Günümüz yerel yönetimlerinin mali açıdan merkeze bağlı olması yani bütçesine merkezi idare tarafından yapılan aktarımların oldukça yüksek olması onların aynı zamanda özerkliklerinin de aşırı kırılganlığa sahip olmasına neden olmaktadır.

Anayasa mahkemesi E.1976/57, K.1977/71 nolu kararında konumuzla ilgili olarak şu hususları belirtmiştir:

...Görülüyor ki, mahallî idarelerin kuruluş ve görevleri ile yetkilerine ilişkin düzenlemelerin yasayla ve yerinden yönetim ilkesine uygun olarak yapılabileceği koşulu Anayasa'da öngörülmüştür. O halde, yerel yönetim ilkesinden ne anlaşıldığının ve yerinden yönetimin hangi nedenle meydana geldiğinin belirlenmesi gerekir. Devletin, geniş sınırları içinde türlü görevlerini yapabilmesi için, alması gereken birçok kararı yalnızca kendisinin yürütmesi hem çok zaman kaybına yol açar, hem de yerel nitelikte birçok hizmetlerin öneminin merkezî idare tarafından değerlendirilmesi çok güç bir iştir. Belirtilen nedenlerle, devlet veya merkezden yönetim adına hareket edecek ve yerel nitelikte kuruluşları temsil edecek örgüt ve kişilere gerek vardır. Bunun için de, ya merkezden yönetimin merkeze bağlı ve birer memur olan taşra temsilcilerine merkez adına karar alıp iş yapmaları için geniş yetkiler verilir. Ya da merkezden yönetimin yükünü hafifletecek yerel yönetimler oluşturulur. Ne var ki, yetki genişliğine dayalı yönetim türünde, merkezden yönetimin katı uygulamasının sakıncaları vardır. Merkeze bağlı memurlar, yetki genişliğine sahip olmalarına karşın, yerel gereksinimleri anlama, değerlendirme ve halka yakın olma yönünden yetersiz kalırlar, yerinden yönetim kuruluşları gibi dinamizm ve hareketlilik gösteremezler. Bu nedenle, organları halk tarafından seçilen yerinden yönetim kuruluşlarına gereksinme vardır.

"Yerel yerinden yönetim kuruluşları, yerel çıkarlara, ekonomik, coğrafi ve siyasal duruma göre değişken koşullara daha iyi uyabilme olanağına sahiptir." "İşte bu gereksinimler sonucunda merkezi idare dışında özerk, tüzelkişiliğe, karar verme yetkisine sahip yönetim organları seçmenler tarafından seçimle oluşturulan mahallî idareler doğmuştur." Özerklik; "kamu hizmetlerinin önemli bir kısmının vatandaşların yararına olarak, mahallî idarelerin sorumluluğu altında yerine getirilmesi anlamını taşır." Özerk yerel yönetimler, yerel ve ortak nitelik taşıyan gereksinimlere yönelik kamu hizmetlerinin yürütümü için, karar alma ve bunları uygulama hakkına sahiptirler. Karar alma hakkının gerçekleşmesi ise, karar organlarının özgürce ve seçimle oluşumuna bağlıdır. "Mahallî idarelerin varoluşunun siyasal gerekçesinin özünde demokrasi inancı yatar. Bu sebeptendir ki, mahallî idareler öteden beri demokrasinin temel kurumlarından biri olarak kabul edilmişlerdir. (AYM, E.1976/57, K.1977/71, 10.05.1977)

Anayasa mahkemesi bu kararında yerel yönetim ve onların varlık nedeni üzerine detaylı bir açıklama yaptıktan sonra özerkliği, yerel düzeyli kamu hizmetlerinin sorumluluğu ve yürütümünün yerel yönetim birimlerine ait olması, bu yürütümde serbestçe karar alabilme ve bu yürütümü sağlayacak birimlerin seçimlerce oluşturulması şeklinde açıklamıştır. Ayrıca özerklik vatandaş yararı odaklı olduğu belirtilmiştir. Yani bu kararda özerklik, karar alma serbestisi, karar alacak organların seçimle iş başına gelmesi ve vatandaş yararı şeklinde üç önemli husus üzerinden açıklanmıştır.

Anayasa mahkemesi E.1987/18, K.1988/23 nolu kararında

...Yetki genişliğinde, kamu tüzelkişiliği, dolayısıyla özerklik söz konusu değildir... Bu açıklamalara göre iller, bir yandan Anayasa'nın 126. maddesi uyarınca yetki genişliği sistemi içinde merkezden yönetimin bir kademesi; öte yandan Anayasa'nın 127. maddesi uyarınca kamu tüzelkişiliğine ve yönetsel özerkliğe sahip, idarî vesayete tâbi, yerel yerinden yönetimlerin bir türü olmaktadır. Genel anlamdaki tanımıyla özerklik, sosyal bir topluluğun ya da tüzelkişiliğin kendilerini yöneten kuralların tümünü ya da bir bölümünü bizzat saptayabilmeleri veya anayasa ve yasaların çizdiği sınırlar içinde hareket edebilme özgürlüğü ve yetkisidir. Yerel yönetimler açısından özerklik ise, anayasa ve yasaların belirlediği kamu hizmetlerinin önemli bir bölümünün yurttaşların yararına olarak, yerel yönetimlerin sorumluluğu altında yerine getirilmesi yetkisidir. Anayasa'nın 127. maddesinin ikinci fıkrasında sözü edilen "yerinden yönetim ilkesi", aslında özerklik kurumunun anayasal bir temele oturtulması anlamındadır. Öğretide de işaret olunduğu üzere, bu ilke; yerel yönetimlerin tüzelkişiliğe sahip olmaları, görevli organlarını seçme hakkının verilmesi ve bu organlara karar verme yetkisinin tanınması gibi üç ana öğeden oluşur. Anayasa'nın 127. maddesinin beşinci fıkrasının öngördüğü "idarî vesayet", merkezden yönetimin yerel yönetimler üzerinde yapabileceği ve yasa ile düzenlenmesi gereken bir denetim yetkisidir. Ancak bu yetki, sınırsız ve takdire bağlı olmayıp, "... Mahallî hizmetlerin idarenin bütünlüğü ilkesine uygun şekilde yürütülmesi, kamu görevlerinde birliğin sağlanması, toplum yararının korunması ve mahallî ihtiyaçların gereği gibi karşılanması..." amaçlarına yöneliktir. Ayrıca, idarî vesayet yetkisi, merkezden yönetimin elinde sadece salt ve biçimsel bir denetim ve otorite aracı olarak düşünülemez. Bu yetki, aynı zamanda demokratikleşme sürecinde yerel plandaki katılımcı yönetimi sosyal hukuk devleti anlayışı doğrultusunda geliştirici, toplumsal dayanışmayı güçlendirici, Anayasa'nın öngördüğü temel hak ve özgürlüklere saygı bilincini yüceltici, çağdaş ve uygar bir eğitim yöntemi olarak da değerlendirilmelidir. ...Anayasa'nın 127. maddesinin ikinci fıkrasında yer alan ve daha önce açıklanan "yerinden yönetim ilkesi" ile bir başka ifadeyle "özerklik" kavramıyla bağdaştırılmaz (AYM, E.1987/18, K.1988/23, 22.06.1988).

Bu kararda anayasada yer alan yerinden yönetim ilkesi ile özerklik arasında bir bağ kurulduğuna görmekteyiz. Yani Anayasa mahkemesi bu kararında kamu tüzel kişiliği ve yerinden yönetim ilkesini özerklik ile aynı anlamda tuttuğunu görmekteyiz. Bu yorumu Anayasa Mahkemesinin, "yerinden yönetim ilkesi", aslında özerklik kurumunun anayasal bir temele oturtulması anlamındadır." ve "Yetki genişliğinde, kamu tüzelkişiliği, dolayısıyla özerklik söz konusu değildir." şeklindeki ifadelerinden hareketle ortaya koymaktayız.

Yine Anayasa Mahkemesi bu kararında yerel yönetimleri yönetsel açıdan özerk, idari vesayet tabi ve tüzel kişilik sahibi olarak tanımlamaktadır. Devam eden satırlarda ise Anayasa Mahkemesi özerklik ve yerel özerklik şeklinde bir ayrıma gitmiş ve bunların tanımlarını yapmıştır. Buna göre özerkliği, sosyal bir topluluğun ya da tüzelkişiliğin kendilerini yöneten kuralların tümünü ya da bir bölümünü bizzat saptayabilmeleri veya anayasa ve yasaların çizdiği sınırlar içinde hareket edebilme özgürlüğü ve yetkisi olarak tanımlamışken yerel yönetimler açısından özerkliği ise, anayasa ve yasaların belirlediği kamu hizmetlerinin önemli bir bölümünün yurttaşların yararına olarak, yerel yönetimlerin sorumluluğu altında yerine getirilmesi yetkisidir, şeklinde tanımlamıştır. Yerel yönetime yönelik yapılan bu özerklik tanımı için

dikkat çekmemiz gereken husus, “kamu hizmeti” ifadesidir. Çünkü kamu hizmeti ifadesi bildiğimiz üzere merkezi idarenin sorumluluğunda olan genel idari hizmetleri de kapsamaktadır. Ancak Anayasa Mahkemesi mahalli müşterek ihtiyaç ve hizmetler ifadesini kullanmaması, merkezi idarenin kendine ait kamu hizmetlerini de yerel yönetimlere yaptırabilme imkânı sağlayabilmektedir.

Anayasa Mahkemesi tıpkı diğer kararlarında olduğu gibi bu kararında da özerkliğin olmazsa olmazlarını yerel yönetimlerin tüzelkişiliğe sahip olması, organlarının seçimle oluşturulması, bu organlara karar alma yetkisinin tanınması şeklinde açıklamıştır. Son olarak bu kararda özerkliğin sınırları çizilmiş olup bu sınırlar; idarenin bütünlüğü ilkesine uygunluk, kamu görevlerinde bulunan birlik anlayışı ile çatışmama, toplum yararına uygunluk ve mahallî ihtiyaçların gereğine uygunluk şeklindedir. Ancak burada özerklik ile ters orantılı olan vesayet denetiminin de sınırları çizilmiş olup vesayetin, merkezden yönetimin elinde sadece salt ve biçimsel bir denetim ve otorite aracı olarak düşünülemeyeceği belirtilmiştir.

Anayasa mahkemesi E. 2004/1, K.2008/106 nolu kararında:

...Anayasa'da merkezi yönetim - yerel yönetim ayrımının yapılması, yerel yönetimlerin organlarının seçimle göreve gelmesinin öngörülmesi, seçimlerinin süreli olması, kararlarını kendi organları eliyle alması ve uygulaması, kendilerine özgü bütçelerinin bulunması gibi yetki ve ayrıcalıklar tanınmış olması, bu idarelerin özerkliklerinin somutlaşmış halidir... İl özel idaresi ve köyün, idari ve mali özerkliğe sahip kamu tüzel kişiliği oldukları kuşkusuzdur. İdari özerklik icrai karar alma yetkisini de içermektedir. Merkezi idarenin bu kuruluşlar üzerindeki vesayet yetkisi yerindelik ve hukukilik denetimleriyle sınırlı olup vesayet, yerinden yönetim kuruluşları yerine geçerek icrai karar alma yetkisini geçirmez. (AYM, E. 2004/1, K.2008/106, 15.5.2008)

Özerklik, Anayasa Mahkemesinin tıpkı diğer kararlarında olduğu gibi bu kararında da anayasada merkezi yönetim ve yerinden yönetim şeklinde ayrımın yapılmasına, yerel yönetim organlarının belirli aralılarla yapılan seçimle oluşmasına, kendine ait bütçesi olmasına, çeşitli ayrıcalıklara sahip olmasına, karar alma serbestisi ve alınan kararları uygulatabilme şeklindeki hususlara bağlanarak açıklanmıştır. Son olarak icrai karar alabilme ve merkezin yerel yönetim birimi yerine geçerek karar alamaması hususu da özerklik içinde değerlendirilmiştir.

2.Danıştay Kararlarında Özerklik

Bu başlık altında Danıştay kararlarında özerkliğe nasıl bakıldığı ve özerkliğin nasıl yorumlandığını ortaya koyacağız. Bu kapsamda üç adet Danıştay kararını ele alarak özerklik açısından değerlendirmeye çalışacağız.

Danıştay 5. Daire E.1994/6009 ve K. 1996/3250 nolu kararında:

...Konuya girmeden önce yönetsel denetim ve özerk yerel yönetim kavramları üzerinde durmak yararlı olacaktır. Görüldüğü gibi Anayasamız, yerel yönetimlerin özerkliği sistemini benimsemiş, bunlar üzerindeki devlet denetimini, yönetsel denetim yoluyla çok önemli konularda ve istisna olarak kullanılan bir yetki olarak kabul etmiştir. Ortada genel bir yetki bulunmamakta, konusu ve yöntemi mutlaka yasal bir metinde yer alan yetki söz konusu olmaktadır. Merkez yönetimi ve yerel yönetim olarak iki ayrı tüzel kişilik arasında hiyerarşi ilişkisi dışında bir ilişki kurulmaktadır. Özerk yerel yönetim ise, insan haklarının ve demokrasi ilkelerinin ayrılmaz bir parçasıdır. Ulus-devleti parçalamak için araç olarak kullanma amaçlarına karşı duyarlılık içinde korunması ve sürekli olarak geliştirilmesi zorunluluğu vardır. 1985 yılında kabul edilip 1988 yılında yürürlüğe konulan (Türkiye tarafından bazı çekincelerle 21.11.1988 tarihinde imzalanmış. 3723 sayılı Yasayla yürürlüğe konulmuştur.) Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartının 3. maddesine göre de "Özerk yerel yönetim, yerel yönetimlerin, yasalarla belirlenen sınırlar çerçevesinde, kamu işlerinin önemli bir bölümünü, kendi sorumlulukları altında ve yerel halkın çıkarları doğrultusunda düzenleme ve yönetme hak ve olanağını anlatır." ... Merkezi yönetime, belediyelerin memur ve işçi kadrolarının oluşturulması, onanması aşamalarında ayrı olarak yetki tanınmış ve genel ilke belediye görevlilerini çalıştırma özgürlüğünün kısıtlanmaması yönünde iç hukuk düzenimizde ve şartta ortaya konmuş olduğuna göre, belediyelerin memur ve işçi kadroları üzerinde bir genelge ile kısıtlamaya gidilemez ve konu bir üst yönetimin takdirine ve onayına bırakılamaz. Aksine bir uygulama, belediyelerin özerkliğine aykırı düşer ve demokratik bir nitelik taşımaz. 1950'li yıllarda sürgün amacıyla kullanılan bu uygulamanın, bu kez özelleştirme izlencesi çerçevesinde uygulamaya sokulması iç hukuk düzenlemelerine ve uluslararası anlaşma olan Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik şartına aykırı bir niteliktedir (Danıştay, E.1994/6009 ve K. 1996/3250, 24.10.1996).

Danıştay bu kararında merkezi yönetimin yerel yönetimleri denetleyebileceğini bunu vesayet denetimi ile gerçekleştirebileceğini ancak yerel yönetimler üzerinde vesayetin genel bir yetki olmadığını bunun istisnai

ve yasalarda gösterilmek suretiyle olabileceği belirtilmiştir. Ayrıca Danıştay bu kararında, Anayasa Mahkemesi kararlarından farklı olarak özerkliğin personel boyutuna değinmiştir. Buna göre genel ilke belediye görevlerini çalıştırma özgürlüğünün kısıtlanmaması yönünde iç hukuk düzenimizde ve Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartında ortaya konmuş olduğu, belediyelerin memur ve işçi kadroları üzerinde bir genelge ile kısıtlamaya gidilemeyeceği ve bu konunun bir üst yönetimin takdirine ve onayına bırakılmayacağı belirtilerek aksi durumun özerklik ile çelişeceği belirtilmiştir. Yani Danıştay kararında Anayasa Mahkemesi kararlarında göremediğimiz personel hususunu da özerklik açısından önemli olduğunu görmekteyiz.

Danıştay 1. Daire E. 1995/62 ve K. 1995/60 nolu kararında:

...Bilindiği üzere, mahalli idareler, yerinden yönetim ilkesine dayanan özerk kuruluşlardır; buna "mahalli idare özerkliği" denildiği de malumdur. Özerklik, genel idarenin mahalli idareler üzerinde haiz olabileceği vesayet denetimine engel oluşturmaz; ancak ilgili ya da bağlı olma anlamını da içermez. İlgili veya bağlı olma keyfiyeti, özerkliğin özüne dokunacağından Yasa koyucu, mahalli idareler için bir irtibatı özellikle kurmamıştır. Bu hususun bir takım genellemelerden gidilerek sağlanabilmesi de olanaklı değildir (Danıştay , E.1995/62 ve K. 1995/60, 05.04.1995).

Bu Danıştay kararında tıpkı Anayasa Mahkemesi kararında olduğu gibi özerklik yerinden yönetim ilkesiyle eş tutulmuştur. Yine bu kararda özerklik gereği yerel yönetimlerin merkezi idareyle ilgili ya da merkezi idareye bağımlı olması gibi bir durumun düşünülmemesi belirtilmiştir.

Danıştay 10. Daire E. 1996/5391 ve K. 1998/6116 nolu kararında:

...Demokratik toplum düzeninin vazgeçilmez organları olan yerel yönetimler, merkezi idare dışında özerk, yerel gereksinimlere cevap verecek, karar verme yetkisine sahip, yönetim organlarından bir kısmı seçimle oluşturulan kamu tüzel kişileridir. Özerklik; merkezi yönetim - yerel yönetim ilişkisinde dengenin iki yönetimden birinin aleyhine bozulmasını önlemeye yöneliktir. Anayasa yerel yönetimlere özerklik tanımak suretiyle bu dengeyi korumaya çalışmıştır. Ancak, bu ilke tümüyle kamu hizmetlerinin yerel yönetimlerce yerine getirileceği sonucunu doğurmaz. Zira, Anayasa'nın 123. maddesinde: idarenin kuruluş ve görevleri ile bir bütün olduğu belirtildikten sonra merkezden ve yerinden yönetim esaslarına dayanacağı vurgulanmıştır. Yani kamu hizmetlerinin yürütülmesinin sırf yerinden yönetim ilkesine dayandığı söylenemez (Danıştay, E. 1996/5391 ve K. 1998/6116, 25.11.1998).

Bu kararda özerkliğin, merkez ve yerel ilişkisinde bir denge unsuru olduğu belirtilmektedir. Yine Anayasa Mahkemesi kararında olduğu gibi merkezin dışında bir tüzel kişilik sahibi olma, karar organları, seçimler özerkliğin olmazsa olmazları olarak sıralanmıştır. Ancak bu kararda dikkat edilmesi gereken çok önemli bir husus mevcuttur ki o da Anayasa Mahkemesi kararlarından farklı olarak Danıştay kararında yerel yönetimlerin yönetim organlarından bir kısmının seçimle oluşturulması hususundan bahsedilmesidir. Ancak ilgili anayasa maddesi ve Anayasa Mahkemesi kararlarında karar organlarının bir kısmının seçimle oluşturulması şeklinde bir ifade bulunmamaktadır. Muhtemelen Danıştay bu kararındaki açıklamasını encümenin oluşum şeklini göz önünde bulundurarak yapmıştır. Fakat bu durum anayasa, Anayasa Mahkemesi kararları ile Danıştay'ın kararlarında bir uyumsuzluğun ve belirsizliğin doğmasına neden olabilir. Çünkü Anayasa ve Anayasa Mahkemesi organların seçimle oluşturulmasını öngörürken ve bu durumu özerkliğin olmazsa olmazlarından kabul ederken Danıştay yerel organlardan bir kısmının seçimle oluşturulduğunu ortaya koymaktadır.

Son olarak Yargıtay'ın kararında yerel yönetim ve özerkliğe ilişkin nasıl bir açıklamada bulunulduğunu belirtecek olursak şu kararı ele alabiliriz: Yargıtay 07.03.2012 tarih ve E. 2011/21-788 ve K. 2012/118 nolu kararında özerklik ile ilgili olarak:

Mahalli idarelerin karar organlarının halkın iradesiyle seçilmesindeki amaç yerel özerkliğin ve yerel demokrasi ilkelerinin gereğinin sağlanmasıdır (Yargıtay, E. 2011/21-788 ve K. 2012/118, 07.03.2012).

Görüldüğü üzere Yargıtay kararında da özerkliğin olmazsa olmazı olarak kendine ait organlarının bulunması ve bu organların seçimlerle oluşturulması hususu dile getirilmiştir.

3. Anayasa Mahkemesi ve Danıştay Kararlarının Özerklik Açısından Değerlendirilmesi

Bildiğimiz üzere anayasanın yerel yönetimlerle ilgili olan 127'inci maddesinde yerel yönetimlere doğrudan özerklik atfı bulunmamaktadır.³ Ancak yukarıda ele aldığımız Anayasa Mahkemesi ve Danıştay kararlarında yerel yönetimler özerk kabul edilmektedir. Bu özerklik kabulünün olmazsa olmazlarını ele aldığımız yargı kararları ışığında belirtecek olursak şu hususlar ön plana çıkmaktadır:

- Tüzel kişilik
- Hareket ve karar alma serbestisi
- İcra-i karar alabilme
- Kendine ait karar ve yürütme organlarının bulunması
- Organlarının seçimlerle göreve gelmesi
- Görevleri ile ilgili ve orantılı gelir kaynaklarına sahip olması
- Gelirlerini ve varlıklarını kendi amaçlarına uygun bir biçimde kullanabilme
- Esnek bir bütçe sistemine sahip olma
- Merkezi yönetimin malvarlığından ayrı malvarlığı, bağımsız gelir kaynakları ve bütçeye sahip olma
- Hiyerarşinin dışında ancak kanuni sınırlar içerisinde sınırlı bir vesayete tabi olma
- Yerel ve ortak nitelikli gereksinimler
- Belli bir coğrafya ile sınırlı olma
- Kendine ait personele ve bu personelin durumuna ilişkin karar verebilme

Görüldüğü üzere Anayasa Mahkemesi, Danıştay ve Yargıtay kararları üzerinden gidildiğinde oldukça geniş kapsamlı bir özerklik portresi çizebilmekteyiz. Belirtilen özerklik şartları göz önünde bulundurularak Anayasa Mahkemesi ve Danıştay kararlarının değerlendirmesini yapacak olursak şunları söyleyebiliriz.

Merkezi idarenin hazırlamış olduğu bir genelge ile yerel yönetim birimlerine özelleştirilen ya da küçülten kurumlarda istihdam fazlası konumuna düşen personellerin atanmasına yönelik Danıştay 5. Dairesinde görülen bir davada verilen karar şu şekildedir:

...Her ne kadar 190 sayılı KHK'nin 5. maddesinde mahalli idarelerin (dava konusu olayla ilgili olarak belediyelerin) kadroları, diğer kamu kurum ve kuruluşlarının kadrolarından ayrı olarak düzenlenmiş ise de: belediyeler de 657 sayılı Devlet Memurları Kanununun 1. maddesi hükmü karşısında bu yasa kapsamında olduklarından ve yukarıda sözü edilen 4046 sayılı Kanunun 22. maddesi, "657 sayılı Yasa kapsamında olan ve istihdam fazlası durumunda bulunan personelin de" diğer kamu kurum ve kuruluşlarında istihdam edilmelerini öngördüğünden ve ayrıca: 4046 sayılı Kanunun Geçici 12. maddesi ile, 531 sayılı KHK'nin 5. maddesi gereğince ilgili kuruluşlarca yapılan personel nakil ve atama işlemleri de geçerli kabul edildiğinden, dava konusu genelge ile getirilen ve mahalli idareler de dahil olmak üzere ilgili kamu kurum ve kuruluşlarınca uyulması gerekli hususları içeren düzenlemede kamu yararı ve kamu hizmeti gerekleri bakımından hukuka aykırılık görülmemiştir.

Burada verilen kararda belediye çalışanlarının da 657 Sayılı Devlet Memurları Kanununa tabi oldukları belirtilerek ilgili genelgeye karşı açılan dava ret edilmiştir. Ancak bu durumu yerel özerklik açısından değerlendirecek olursak şunları söyleyebiliriz: Danıştay ve Anayasa Mahkemesi kararlarını ele alarak oluşturduğumuz özerklik portresinde özerkliğin olmazsa olmazları arasında yerel yönetimlerin hiyerarşiye değil idari vesayete tabi olduğunu, bu vesayetin genel değil sınırlı ve bu sınırında kanunda belirtilen sınırlar dahilinde olduğunu, yine merkezin bu vesayeti kanuni sınırlar içerisinde gözetim, denetim, inceleme, araştırma ve soruşturma yapma biçiminde kullanılabileceği belirtmiştik. Yani merkezi idare, ancak yasalarla belirlenmiş konularda mahalli idareler üzerinde gözetim, denetim, inceleme, araştırma ve soruşturma

³ Anayasada doğrudan özerklik atfı iki kurum için söz konusu olup, bu kurumlar Üniversiteler ve Radyo ve Televizyon Kurumudur.

şeklinde vesayet yetkisini kullanabilecektir. Ancak burada yasayla değil genelge düzeyinde bir düzenleme ile merkezi idare mahalli idarenin yerine geçerek, açıktan veya naklen memur ataması yapmaya imkan veren bir düzenleme yapmış olmasına rağmen dava red kararı verilmiştir. Diğer bir anlatımla, yerel yönetimlere ilişkin yapılan düzenleme ve alınan kararlar kanunla olması gerekmektedir. Bunun anlamı merkezi idare, ancak yasalarla belirlenmiş konularda mahalli idareler üzerinde vesayet yetkisini kullanabilmesidir. Bu durum anayasal bir husus olup, Anayasasının 127. maddesinin 2. fıkrasında, mahalli idarelerin kuruluş ve görevleri ile yetkilerinin "yerinden yönetim" ilkesine uygun olarak kanunla düzenleneceği; 5. fıkrasında da, Merkezi idarenin, mahalli idareler üzerinde, mahalli hizmetlerin idarenin bütünlüğü ilkesine uygun şekilde yürütülmesi, kamu görevlerinde birliğin sağlanması, toplum yararının korunması ve mahalli ihtiyaçların gereği gibi karşılanması amacıyla kanunda belirtilen esas ve usuller dairesinde idari vesayet yetkisine sahip olduğu şeklinde hükme bağlanmıştır.

Ancak belirtilen başbakanlık genelgesi ile merkezi idare mahalli idarenin yerine geçerek, açıktan veya naklen memur ataması yapma hakkı elde etmekte bu durum ise idari ve mali özerklik durumu ile çelişmektedir. Çünkü merkezi idareye tanınan vesayet yetkisi yasal durumlar ve bütçe sınırları içerisinde yerel yönetimlerce belirlenen ve talep edilen kadroların onaylanması ve ayrıca genel hizmet ve iş yürütümlerine ilişkin olarak da, İl İdaresi Kanunu, İl Özel İdaresi Kanunu, Belediye Kanunu ve diğer yasalarla gösterilen sınırlar içinde gözetim, denetim, inceleme, araştırma ve soruşturma yapma biçimindedir. Burada genelge düzeyinde bir düzenlemeyle yerel yönetimlerin özerkliğinin aşıldığını görmekteyiz. Bu durumun daha iyi anlaşılması açısından yani genelge düzeyinde bir düzenleme ile merkezi idarenin yerel yönetimlerin alanına nasıl dahil olduğunu gösterebilmek açısından bir örnek verecek olursak Başbakanlığın 2009 yılında çıkardığı ve bölünmüş yollara ilişkin olan 2009/14 sayılı genelgeyi verebiliriz.⁴ Bu genelgenin konumuz ile ilgili kısmı şu şekildedir:

...Yol yapım ve iyileştirme çalışmaları nedeniyle kurulacak ve birleştirilmiş makine parkıyla oluşturulacak şantiyeler il özel idarelerinin sorumluluğunda açılacak ve bu şantiyelerce yapılacak toprak işleri ile nakliye çalışmalarında sarf malzemelerinin giderleri karşılığı olarak 1 m3 lük hafriyatın yapılması, nakledilmesi, serilmesi ve sıkıştırılması karşılığında 0,60 kg. motorin harcanacağı kabul edilecek ve buna ilişkin ödenek Ulaştırma Bakanlığının belirleyeceği usulle Karayolları Genel Müdürlüğüne il özel idarelerine aktarılacaktır. Bu işler için ödenek yetersizliği hallerinde İl Özel İdareleri bütçelerinden yararlanılacaktır. Yol yapım ve iyileştirme işleri, İl Özel İdareleri tarafından köylere hizmet götürme birliklerine ödenek aktarmak suretiyle de yaptırılabilir.

Bu genelge ile ilgili olarak şunları söyleyebiliriz. Her şeyden önce bu genelgenin konusu mahalli müşterek bir ihtiyacı düzenlemekte dolayısıyla yerel yönetimleri ilgilendirmemektedir. Ancak bölünmüş yollara ilişkin olan ve konusu merkezi idareyi ilgilendiren bu genelge ile merkezi idare tarafından yerel yönetimlere merkezi idarenin görevleri yüklenmiştir. Yerel yönetimler yasalarla kendilerine ait alanda işlemler yapabilecekken ve bu durum özerkliğin şartları arasında sayılmış iken merkezi idare genelge düzeyinde bir düzenlemeyle yerel yönetimleri düzenlemiştir.

Ayrıca merkezi idare yerel yönetimler üzerinde vesayet uygulayabilecekken ve bu vesayeti kanuni sınırlar içerisinde gözetim, denetim, inceleme, araştırma ve soruşturma yapma biçiminde kullanılabilecekken belirtilen genelgeyle bizzat kendi görevini yerel yönetim birimine devretmiştir. Yine yasal, anayasal hükümler ve yargı kararları ekseninde çizdiğimiz özerklik portresinde özerklik için kendine ait bütçe ve gelirlerin olması hususunu ortaya koymuştuk. Ancak burada yerel yönetimlerin mali özerkliği aşarak, merkezi idare tarafından bir yerel yönetim birimine kaynak aktarılmak suretiyle merkezin görev alanına giren bir konunun yaptırılabilmesinin önü açılmaktadır.

Bunun yanında kaynağın aktarılamadığı durumda ise yine yerel yönetim biriminin bütçesinden faydalanılabilecektir. Burada sayılan her bir husus hem idari hem de mali özerklik ile taban tabana çelişmektedir. Esasında bu genelgeyi burada dile getirmemizin nedeni yargı kararları ekseninde ele aldığımız yerel özerkliğin Türkiye'de sözde ve kâğıt üzerinde kaldığını uygulamada ise özerkliğin hemen aşılacak bir yapısının yani çok kırılğan ve silik bir yapıda olduğunu gösterebilmektir.

Konumuzla ilgili bir diğer Anayasa Mahkemesi kararı 2985 sayılı Toplu Konut Kanununun 4'üncü maddesi üzerine verilen bir karardır. 2985 sayılı kanunda 2004 yılında bir değişiklik yapılarak 4'üncü madde şu hale getirilmiştir:

Madde 4: Değişik: 5/5/2004 – 5162/2 md.) (Değişik birinci fıkra: 24/7/2008-5793/7 md.) Başkanlık, gecekondü dönüşüm projesi uygulayacağı alanlarda veya mülkiyeti kendisine ait arsa ve arazilerde veya valiliklerce toplu konut iskan sahası olarak belirlenen alanlarda çevre ve imar bütünlüğünü bozmayacak şekilde her tür ve ölçekteki planlar ile imar planlarını yapmaya, yaptırmaya ve tadil etmeye yetkilidir. Bu

⁴ İlgili genelge için erişim: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090725-9.htm>,(15.03.2016)

planlar; büyükşehir belediye sınırları içerisinde kalan alanlar için büyükşehir belediye meclisi tarafından, il ve ilçe belediye sınırları ile mücavir alanları içerisinde kalan alanlar için ilgili belediye meclisleri tarafından, beldelerde ve diğer yerlerde ilgili valilik tarafından, planların belediyelere veya valiliğe intikal ettiği tarihten itibaren üç ay içerisinde aynen veya değiştirilerek onaylanır. Belediyeler ve valilik tarafından üç ay içerisinde onaylanmayan planlar Başkanlık tarafından re'sen onaylanır... Başkanlık kanundaki görevleri çerçevesinde gerçek ve tüzel kişilere ait arazi ve arsaları ve bunların içerisinde veya üzerinde bulunan her türlü eklenti ve yapıları kamulaştırmaya yetkilidir.

Bu maddeye ilişkin olarak Anayasa Mahkemesinin kararı şu yönde olmuştur (AYM, E.2010/41, K.2012/19, 09/02/2012):

...İmar planlarının düzenlenmesinde yerel ortak gereksinimlerin göz önünde tutulacağı, ancak gecekondü dönüşüm projesi ve toplu konut uygulamaları yerel ihtiyaç olmanın yanı sıra ülke düzeyinde çözümlenmesi gereken bir sorundur. Yerel yönetimler kendi olanakları ile bu sorunu çözemediklerinden çoğu kez devletin yardım ve desteğini istemektedirler. Anayasa, kişinin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamayı Devletin temel amaç ve görevleri arasında saymıştır. Nitekim Anayasa'nın Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler Bölümünün Konut Hakkı ile ilgili 57. maddesinde Devlete, şehirlerin özellikleri ve şartlarını gözeterek bir planlama çerçevesinde, konut ihtiyacını karşılayacak tedbirleri alma ve toplu konut teşebbüslerini destekleme görevi verilmiştir. Toplu Konut İdaresi, ülkenin konut sorununu çözmek için kurulmuştur. Gecekondü dönüşüm projesi de konut sorununu çözmeye yöneliktir. Birçok belediyenin planlama dairesi ve elemanı olmadığı gibi yerel planı ihale ile yapacağı maddi gücünün de bulunmadığı bir gerçektir. Ülkenin konut sorununu çözmek üzere kurulan Toplu Konut İdaresi Başkanlığı'na, gecekondü dönüşüm projesi uygulanacak alanlarla, toplu konut alanlarında çevre ve imar bütünlüğünü bozmayacak şekilde imar planı yapma yetkisinin verilmesi sosyal devlet olmanın gereğidir. Ayrıca, Toplu Konut İdaresi Başkanlığı'na verilen imar planı yapma yetkisi yerel yönetimleri tamamen devreden çıkarıp dışlamamaktadır. Yasa, belediye meclislerine veya valiliklere Toplu Konut İdaresi Başkanlığı'nca yapılan/yaptırılan imar planlarını üç ay içerisinde aynen ya da değiştirilerek onaylama yetkisini vermektedir. Üç aylık sürenin ise yerel yönetimlerin planı incelemeleri ve ilgili kuruluş ve tarafların görüşlerinin de alınmasına yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan hak ve menfaatleri ihlâl edilen gerçek ve tüzel kişilerin yargı mercilerine başvurmalarını engelleyen bir hüküm de bulunmamaktadır. Belirtilen nedenlerle, 2985 sayılı Yasa'nın 4. maddesinin birinci fıkrası Anayasa'nın 127. maddesine aykırı değildir. Kuralın iptaline ilişkin istemin reddi gerekir.

Bu kararda dikkat çekilmesi gereken husus şudur. Burada üç ayrı tüzel kişilik mevcuttur. Bunlardan ilki belediye, ikincisi TOKİ ve üçüncüsü de merkezi idare yani devlet tüzel kişiliğidir. Kanunda görüldüğü üzere ayrı bir tüzel kişiliği olan TOKİ tarafından imar planı yapılmakta bu plan yine idari ve mali özerk ve tüzel kişiliği olduğu belirtilen belediyelere sunulmakta, belediye meclislerine bu planı aynen ya da değiştirilerek ama her şekilde kabul edilmesi şartı sunulmakta, her hangi bir işlem tesis edilmemesi halinde ise merkezi idare yerel yönetim biriminin yerine geçerek planı onaylamaktadır.

Her ne kadar Anayasa Mahkemesi bu düzenleme ile yerel yönetim birimlerinin devre dışı bırakılmadığını ve dışlanmadığını belirtse de belediye meclislerine TOKİ tarafından yapılan planı değiştirilerek ya da aynen kabul etmenin dışında bir seçenek(reddetmek, askıya almak, alternatifleri değerlendirmek gibi) bırakılmaması idari özerklikle çelişmektedir.

Bunun yanında meclisin plana yönelik işlem tesis etmemesi halinde merkezi idarenin planı onaylaması da meclisin yerine geçerek karar almayla aynı anlama geleceğinden yine idari özerklikle uyuşmamaktadır. Burada şu hususu da belirtmek gerekirse, çalışma kapsamında yapılan değerlendirmeler Anayasa Mahkemesinin verdiği kararların yanlış ya da doğruluğuna yönelik bir değerlendirme olmayıp daha çok bu çalışmanın iddiasını destekler nitelikteki argümanları ortaya koyabilmek amaçlıdır.

Yine Anayasa Mahkemesi İmar Kanununun 9'uncu maddesine 3394 sayılı kanunla eklemeye de bulunulması üzerine bu eklemeye ilişkin olarak verdiği kararı inceleyecek olursak şunları söyleyebiliriz:

Kanunun 9'uncu maddesi: Bakanlık gerekli görülen hallerde, kamu yapıları ile ilgili imar plânı ve değişikliklerinin, umumî hayata müessir âfetler dolayısıyla veya toplu konut uygulaması veya Gecekondü Kanunu'nun uygulanması amacıyla yapılması gereken plânların ve plân değişikliklerinin, birden fazla belediyeyi ilgilendiren metropoliten imar plânlarının veya içerisinde veya civarından demiryolu veya karayolu geçen, hava meydanı bulunan veya havayolu veya denizyolu bağlantısı bulunan yerlerdeki imar ve yerleşme plânlarının tamamını veya bir kısmını, ilgili belediyelere veya diğer idarelere

bu yolda bilgi vererek ve gerektiğinde işbirliği sağlayarak yapmaya, yaptırmaya, değiştirmeye ve re'sen onaylamaya yetkilidir. Bir kamu hizmetinin görülmesi maksadı ile resmî bina ve tesisler için imar plânlarında yer ayrılması veya bu amaçla değişiklik yapılması gerektiği takdirde, Bakanlık, valilik kanalı ile ilgili belediyeye talimat verebilir veya gerekirse imar plânının resmî bina ve tesislerle ilgili kısmını re'sen yapar ve onaylar. Bakanlık birden fazla belediyeyi ilgilendiren imar plânlarının hazırlanmasında, kabul ve onaylanması safhasında ortaya çıkabilecek ihtilafları halleder, gerektiğinde re'sen onaylar. (Ek: 20.6.1987-3394/7 md.) Yukarıdaki fıkralarda öngörülenler dışında da gerekli görülen hallerde, 3030 sayılı Kanuna tabi belediyeler dahil, imar plânı hususunda belediyelere verilen bütün yetkiler, Başbakanın onayı ile geçici olarak Bayındırlık ve İskân Bakanına verilebilir. Bu durumda Bakan; bölge çevre düzeni plânları bulunan alanlar dahil mücavir alan, belediye ve imar hudutları içindeki çevre düzeni, nazım, ve uygulama imar plânları ile revizyonlarını, tamamen veya kısmen plân değişiklikleri dahil ada ve parsel bazına kadar re'sen yapmaya, yaptırmaya, değiştirmeye ve onaylamaya yetkilidir. Belediyeler bu şekilde onanan plân ve değişikliklerine uymak zorunda olup; bunlar üzerinde her türlü revizyon ve değişiklikler de aynı usulle yapılabilir.

Bu maddeyle ilgili olarak Anayasa Mahkemesinin verdiği karar ise şu yöndedir (AYM, E.1990/38, K.1991/32, 26/09/1991):

...3194 sayılı İmar Yasası'nın 8. maddesinde belediye ve mücavir alanları içerisinde nazım ve uygulama imar plânlarının ilgili belediyelerce yapılacağı veya yaptırılacağı ve belediye meclisince onaylanarak yürürlüğe gireceği hükme bağlanmıştır. Aynı Yasa'nın 9. maddesinde ise, maddede sayılan hallerde plân yapma yetkisi istisnai olarak Bayındırlık ve İskân Bakanlığı'na verilmiştir. 3194 sayılı Yasa'nın bu maddesine daha sonra yürürlüğe giren 3394 sayılı Yasa ile eklenen fıkra, uyarınca gerekli görülen hallerde 3030 sayılı Yasa'ya tabi belediyeler dahil imar plânı yapma hususunda belediyelere verilen yetkilerin Başbakan onayı ile geçici olarak Bayındırlık ve İskân Bakanına verilebileceği kabul edilmiştir. Dava konusu Başbakanlık işlemi ise, anılan yetkiye dayanılarak re'sen plân yapma, yaptıрма, değiştirme ve onama yetkisinin üç yıl süre ile Bayındırlık ve İskân Bakanı tarafından kullanılmasına ilişkin bulunmaktadır. Anayasa'nın 6. maddesinde hiçbir kimse veya organın kaynağını Anayasa'dan almayan bir Devlet yetkisini kullanamayacağı belirtilmiş, 127. maddesinde ise, kamu tüzelkişileri olan yerel yönetimlerin kuruluş, görev ve yetkilerinin yerinden yönetim ilkesine uygun olarak yasa ile düzenleneceği belirtildikten sonra aynı maddenin beşinci fıkrasında, "Merkezî idare, mahalli idareler üzerinde, mahalli hizmetlerin idaresinin bütünlüğü ilkesine uygun şekilde yürütülmesi, kamu görevlerinde birliğin sağlanması toplum yararının korunması ve mahalli ihtiyaçların gereği gibi karşılanması amacıyla kanunda belirtilen esas ve usuller dairesinde idarî vesayet yetkisine sahiptir. hükmüne yer verilmiştir. Bu hükümle merkezî idareye yerel yönetimler üzerinde yasada belirtilen esas ve usuller içinde idarî vesayet yetkisi verilmiş, ancak merkezî idareye bu yetkinin ötesine geçerek yerel yönetimlere yasa ile verilen yetkileri bizzat kullanma izni verilmemiştir. Bilindiği üzere idarî vesayet merkezî yönetimin vesayet yetkisine bağlı diğer kamu tüzelkişilerinin yürütülebilir (icrai) kararlarını onaylama, reddetme, istisnai olarak da yerine geçerek karar verme yetkisidir, idarî vesayetten, söz edilebilmesi için herşeyden önce idarî makamlarca oluşturulmuş bir işlem veya kararın bulunması gerekir. Oysa 3194 sayılı Yasa'nın 9. maddesine 3394 sayılı Yasa ile eklenen fıkra hükmü, merkezî idareye tanınan idarî vesayet yetkisinin sınırlarını aşarak belediyelere yasa ile verilen plân yapma yetkisinin Başbakan tarafından merkezî yönetime aktarılması olanağını getirmektedir. Diğer bir anlatımla merkezî idare yerel yönetimin yerine konulmaktadır. Bu durumun, merkezî yönetimin yerel yönetimler üzerindeki denetimini vesayetle sınırlayan Anayasa'nın 127. maddesine aykırılığı açıktır. Öte yandan Anayasa'nın Başbakanın görev ve sorumluluğunu düzenleyen 112. maddesinde, Başbakanın Bakanlar Kurulunun başkam olarak, bakanlıklar arasındaki işbirliğini sağlamak ve hükümetin genel siyasetinin yürütülmesini gözetmekle görevli olduğu belirtilmiştir. Başbakana verilen bu genel koordinasyon ve gözetim yetkisinin, yerel yönetimlerin yasal görevlerinden olan imar plânı yapma yetkisinin merkezî idareye aktarılmasını kapsamayacağı açıktır. Üstelik yasa hükmü ile Bayındırlık ve İskân Bakanlığının şahsına geçici fakat belirsiz bir süre için parsel bazına kadar her ölçekli plânlarda re'sen değişiklik yapmaya yetki verilmektedir. Başbakanın, yasa ile böyle bir yetki ile donatılması, O'nun Anayasa ile çizilen görev ve yetki sınırını aşmaktadır. Bütün bu nedenlerle 3194 sayılı İmar Yasası'nın 9. maddesine 3394 sayılı Yasa ile eklenen fıkranın Anayasa'nın 6., 112. ve 127. maddelerine aykırı olduğu kanısına varılmıştır.

Anayasa Mahkemesi bu kararında yerel yönetimlerle ilgili olan bir hususta merkezi idarenin yerel yönetim birimlerinin yerine geçerek onun adına karar alamayacağını belirtmektedir. Bu durumun hem vesayet yetkisini aştığını hem de idari ve mali özerk ile çeliştiğini belirterek ilgili düzenleme iptal edilmiştir. Bu gibi düzenlemeler karşısında Anayasa Mahkemesinin verdiği kararlar yerel yönetimlerin varlığını ve onun özerkliğini daha güçlü kılmaktadır.

Son olarak belirtilmesi gereken diğer bir husus, ele aldığımız önceki düzenlemede, TOKİ tarafından yapılan imar planı belediyelere sunulmakta, belediye meclislerine ise bu planı aynen ya da değiştirerek ama her şekilde kabul etmesi şartı sunulmakta ve her hangi bir işlem tesis etmemesi halinde ise yerel yönetim biriminin adına başkanlık tarafından resen onaylamaktaydı. Ele aldığımız son iki karar yerel adına merkezin resen onayını içermesine rağmen yani hemen hemen aynı durumlar söz konusu olmasına rağmen Anayasa Mahkemesi farklı kararlar vermiştir. Bu durum özerkliğin ve idari vesayetin farklı şekillerde değerlendirdiği şeklinde yorum yapmamıza olanak sağlamaktadır.

Danıştay'a yönelik ele alacağımız şimdiki karar daha önce yerel yönetimlerde olan gıda denetim görevinin genel idareye verilmesi yönündeki düzenlemeye yöneliktir. Davanın istemi "Belde sakinlerinin yerel mahiyetteki ortak ihtiyaçlarından en önemlilerinden biri olan gıda konusundaki yerel yönetimlerin yetkilerinin, Türkiye'nin de taraf olduğu Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı Anlaşmasına aykırı olarak belediyelerin elinden alındığı iddiaları ile iptali" şeklinde olup verilen karar ile karara gerekçesi şu şekildedir (Danıştay, E. 1996/5391 ve K. 1998/6116, 25.11.1998):

...Yerel yönetimlere tanınan gıda denetim yetkisinin genel sağlığı ilgilendirmesi bakımından merkezi yönetime aktarılmasını öngören yasal düzenleme anayasanın yerel yönetimlerin özerkliği ilkesine aykırı değildir. Sağlık bakanlığı temel sağlık hizmetleri genel müdürlüğü genelgesinin sadece yasal düzenlemenin öngörüldüğü yönetmelik yürürlüğe girene kadar çalışma izni başvurularının gayri sıhhi müesseseler mevzuatı çerçevesinde sonuçlandırılmasının öngörülmüştür ve hukuka aykırı bir yön yoktur.

...Gıda maddelerinin teknik ve hijyenik şekilde üretimi işlenmesi, depolanması ile ilgili esasların belirlenmesi ve denetiminin yapılması bir idari kolluk görevidir. Bu davada uyumsuzluğun çözümü için, kamu düzeninin bir unsuru olarak sağlık alanında "önleyici" önlemleri alacak olan yetkili organın belirlenmesinde yasa koyucunun takdirini sınırlayan Anayasal kuralların bulunup bulunmadığının saptanması gerekmektedir. Anayasanın 127. maddesinde yerel yönetimlerin (bu kapsamda belediyelerin belediye halkının) mahalli müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere karar organları seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzel kişileri olduğu belirtilmiş, ikinci fıkrasında da yerel yönetimlerin kuruluş ve görevleri ile yetkilerinin yerinden yönetim ilkesine uygun olarak yasayla düzenleneceği öngörülmüştür. Anayasal düzenleme karşısında, gerek kamu hizmetlerinin gerekse kolluk faaliyetlerinin merkezi idare veyahut yerel yönetim idareleri tarafından mı yürütülmesi gerektiği konusunda yasa koyucunun sahip olduğu takdirin anayasal kurallarla sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, öncelikle hangi hizmetin, hangi kolluk faaliyetinin yerel ve ulusal nitelikte olduğu belirlenmelidir.

...Hiç duraksamada bulunmadan söylenebilir ki kolluk hizmetleri, özellikle sağlıkla ilgili olarak, hem ulusal hem de yerel düzeyde yürütülmekte olduğundan yasa koyucunun takdirine bağlı olarak, bazı konularda merkezi idare bazı konularda da yerel yönetim organları yetkili kılınmaktadır. Nitekim 560 sayılı KHK ile gıda maddeleri üretiminin ülke çapındaki etkisi gözönüne alınarak bu maddeleri üreten işyerlerine teknik ve hijyenik koşulları dikkate alarak çalışma izni verilmesi yetkisi Sağlık Bakanlığı'na tanınmış, gıda maddeleri satış yerleri ile ilgili olarak ise bu işletmelerin yerel düzeyde faaliyetlerini sürdürmeleri, faaliyet alanlarının belediye sınırları içinde olması gözönüne alınarak denetimlerinin Belediyeler ile işbirliği içinde yapılacağı KHK'nin 10. maddesinde öngörülmüştür.

İlgili kararda görüldüğü üzere yerel yönetimlere tanınan gıda denetim yetkisinin merkezi yönetime aktarılması durumu yerel özerkliğe aykırı bulunmamıştır. Bu karardan anlaşılmaktadır ki Danıştay, hem merkezi hem de yerel yönetim birimlerinin görevleri arasında sayılabilecek bir hususta kanun koyucunun takdirine bakarak merkezi idareden yana karar almaktadır.

Sonuç

Yargı kararları, yerel yönetimler ve yerel özerklik için çok önemlidir. Çünkü merkezi idarenin yerel yönetim ve yerel özerklik üzerine tesir edebileceği düzenlemelere karşı yargı kararları adeta bir can simidi vazifesi görmektedir. Ele aldığımız kararlarda yerel yönetimler ve onun özerkliğine ilişkin yapılan değerlendirmelerin hemen hemen hepsi Anayasanın 127'inci maddesine atıfla çözüme kavuşturulmuştur. Bunun yanında yerel

yönetimlerin kendi yasalarına ve Türkiye'nin taraf olduğu Avrupa Yerel Yönetim Özerklik Şartına da atıflarda bulunulmuştur.

Çalışmamızın başında temel sorunsalımızın yargı kararlarının merkezîyetçilik ile yerel özerklik arasında tam olarak bir denge fonksiyonu işlevine sahip olamadığını ve bu durumun nedenlerini belirtebilmek olduğunu dile getirmiştik. Bu kapsamda incelenen ve değerlendirilen yargı kararlarında her ne kadar yüksek yargı yerel yönetimlerin önemli özelliklerine değinse ve bunları önplana çıkarsa da aldığı kararlarda kamu yararı, ülke çapında genel hizmet alanı, yerel yönetimlerin mali açıdan ve personel açısından yetersizlikleri gibi hususları ön plana çıkartarak merkezden yana kararlar alabildiğini gördük. Yani yerel yönetimlerin hizmet alanına dahil olan bir görev ve yetki; kamu yararı, idari-mali açıdan ve personel açısından yetersizlik gibi hususlar önplana çıkartılarak merkezi idareye aktarılabilmektedir. Ancak bu durumun yerel yönetimleri işlevsiz kılabileceği ortadadır. Yine benzer şekilde belirttiğimiz durumun tersi de söz konusu olabilmekte yani merkezi yönetim tarafından yerel yönetime kaynak aktarılacak merkeze ait bir görev merkez tarafından yerel yönetimlere yaptırılılabilmektedir. Bu husus ise yerel yönetimleri merkezin uzantısı haline getirebilmektedir. Ancak her iki durumun da yerel yönetimlerle ve özerklik ile çalışmakta olduğu da gözden kaçırılmamalıdır.

Burada asıl olması gereken yerel yönetimleri tıpkı anayasa ve yasalarda belirtildiği gibi idari ve mali anlamda güçlü, yasal sınırları içerisinde özerk, personel açısından da yeterli kılarak yerelin işinin yerel yönetimlerce yapılmasını sağlayabilmektir. Ancak günümüzdeki mevcut durum; çeşitli düzenlemeler ile yerel yönetimlerden ya yetki-görev koparılmakta ya merkezi idare kendi görevlerini bütçe aktararak-aktarmayarak yerel yönetimlere yaptırmakta ya da yereli bir şekilde merkeze bağlayan tali düzenlemeler yapılmakta olduğunu göstermektedir.

Yerelere ilişkin belirttiğimiz bu hususların oluşmasında etkili olan birçok faktör olmakla beraber iki faktör oldukça önemlidir. Bunlardan ilki, yerel yönetimlerin görevlerinin net olmaması yani bir görev alanı belirtilip bu görev alanında neleri yapabileceğinin belirtilmemesi merkezi idarenin yerel işlere ve yerel yönetimlere her daim müdahale edebilmesini sağlamaktadır. Diğer faktör ise yerelin kendine ait gelirleri yerel yönetimlere mali açıdan yetmemekte bu durum ise merkeze bağımlı olmasına neden olmaktadır. Bu husus ise merkez-yerel yönetim görev paylaşımında yerel yönetimlere ait bir görevin mali açıdan yetersizlik nedeniyle merkeze aktarılmasına neden olabilmektedir. Bu duruma karşı açılacak dava ise yine aynı sebeplerle yani idari ve mali yetersizlik ve kamu yararı gibi hususlar nedeniyle merkezden yana karar verilme ile sonuçlanabilmektedir.

Özetle belirtecek olursak incelenen yargı kararlarında merkezi yönetimin, yerel işleri yerel yönetimlere göre mali yetersizlik, personel eksikliği, kamu yararı ve geneli ilgilendiren hizmet alanı gibi gerekçelerle daha iyi yapabileceğinin belirtildiğini görmekteyiz. Bu durum zaten yerel yönetimler karşısında güçlü olan merkezi idarenin elini, yerel yönetimlere karşı daha da güçlendirebilecek bir husus olduğu ortadadır.

Kaynakça

Akyılmaz, B., Sezginer, M. ve Kaya, C. (2009), Türk İdare Hukuku, (1. Baskı), Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Alada Bayramoğlu, A. (2008), Türkiye'de Yerel Yönetimleri 'Özerklik Meselesi' Üzerinden Düşünmek, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, 17(4), Ekim, 5-44.

Altay, Ş. (1983), Hukuk ve Sosyal Bilimler Sözlüğü, Bilgi Yayınları, Ankara.

Aytaç, F. (1996), Merkezi İdarelerden Mahalli İdarelere Devredilecek Hizmetler, Türk Belediyecilik Derneği, Mahalli İdareler Eğitim Araştırma Geliştirme Merkezi, Ankara.

Develioğlu, F. (2013), Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitapevi, Ankara.

Geray, C. (2016), Yerel Demokrasi Özerklik ve Halk Katılımı, [www.ekodialog.com: http://www.ekodialog.com/makaleler/yerel-demokrasi-ozerklik-halk-katilimi.html](http://www.ekodialog.com/makaleler/yerel-demokrasi-ozerklik-halk-katilimi.html), (23.06.2016)

Günday, M. (2015), İdare Hukuku, (10. Baskı), İmaj Yayıncılık, Ankara.

Kalabık, H. (2014), İdare Hukukunun Temel Kavram ve Kurumları, (5. Baskı), Sayram Yayınları, Konya.

Kalabık, H. (2013), "Yerel Yönetimlerin Fonksiyonel Özerkliği", Beşinci Ulusal Yerel Yönetimler Sempozyumu, Türkiye Blediyeler Birliği, Ankara, s. 139-211.

Karahanoğulları, O. (2013), Onur Karahanoğulları, "Yerel Özerklik: Mahalli Müşterek İhtiyaçların Yerinden Yönetimi" Beşinci Ulusal Yerel Yönetimler Sempozyumu, Türkiye Belediyeler Birliği, Ankara, s. 65-95.

Karasu, K. (2013), "Yönetim İlişkisi ve Yerel Özerklik", Beşinci Ulusal Yerel Yönetimler Sempozyumu, Türkiye Belediyeler Birliği, Ankara, s. 397-429.

Karasu, M. (2013), Büyükşehir İlçe Belediyelerinin Özerklik Sorunu, Beşinci Ulusal Yerel Yönetimler Sempozyumu, Türkiye Belediyeler Birliği, Ankara, s. 475-502.

Keleş, R. (2008), Yerinden Yönetim ve Siyaset (6. Baskı), Cem Yayınevi, İstanbul.

Marshall, G. (2014), Sosyoloji Sözlüğü, Bilim Sanat Yayınları, Ankara.

Onar, S. S. (1952), İdare Hukukunun Umumi Esasları, Marifet Basımevi, İstanbul.

Özay, İ. (2002), Gün Işığında Yöneti, Alfa Yayınları, İstanbul.

Parlak, B. (2011), Kamu Yönetimi Sözlüğü, MKM Yayıncılık, Bursa.

Sadioğlu, U., & Ömürgönülşen, U. (2013), "Yerel Özerklik Algılamaları: Türkiye'de İl Belediyeleri Örneği", Beşinci Ulusal Yerel Yönetimler Sempozyumu, Türkiye Belediyeler Birliği, Ankara, s. 343-375.

Ulusoy, A., & Akdemir, T. (2013), Mahalli İdareler, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

www.tdk.gov.tr, Özerklik, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimesec=252734, (2016, 07.07).

YARGI KARARLARI

AYM, E.1965/32, K.1966/3, 04.02.1996.

AYM, E.1976/57, K.1977/71, 10.05.1977.

AYM, E.1987/18, K.1988/23, 22.06.1988.

AYM, E.1987/22, K.1988/19, 13.06.1988.

AYM, E.1990/38, K.1991/32, 26/09/1991.

AYM, E. 2004/1, K.2008/106, 15.05.2008.

AYM, E.2010/41, K.2012/19, 09/02/2012.

AYM, E.2014/72, K. 2014/14, 11.09.2014.

Danıştay, E.1995/62, K. 1995/60, 05.04.1995.

Danıştay, E. 1996/5391, K. 1998/6116, 25.11.1998.

Danıştay, E.1994/6009, K. 1996/3250, 24.10.1996.

Yargıtay, E. 2011/21-788, K. 2012/118, 07.03.2012.

Işık Ünitesinde Öğrencilerin Başarıları Ve Tutumları Üzerinde Branş Derslik Sisteminin Etkisi

The Impact of Rotating Class System on the Success Levels and Attitudes of The Students in the Light Unit

Cengiz ÖZYÜREK¹
Yunus PINARKAYA²
Erol TAŞ³

Geliş Tarihi: 18.11.2016 / Düzenleme Tarihi: 24.11.2016 / Kabul Tarihi: 25.11.2016

Özet

Bu çalışmanın amacı, branş derslik sisteminde işlenen 7.sınıf ışık ünitesinin öğrencilerin akademik başarıları ve Fen'e yönelik tutumlarına bir etkisinin olup olmadığını belirlemektir. Ön test-son test kontrol gruplu yarı-deneysel tasarımın kullanıldığı bu çalışma 2014-2015 eğitim ve öğretim yılında Karadeniz'in orta ölçekli bir ilindeki bir ortaokulda 7.sınıfta eğitimlerine devam eden 46 öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın deney grubunda bulunan öğrencilerin(n=23) dersleri branş derslik sınıfında, kontrol grubunda bulunan öğrencilerin (n=23) dersleri ise aynı süreçte klasik sınıfta yıllık plandaki gibi haftada 4 ders saati olmak üzere toplam 4 hafta süreyle işlenmiştir. Araştırmada kullanılan nicel veriler, başarı testi ve tutum anketinden elde edilmiştir. Bu veri araçları uygulama öncesi ön test, uygulama sonrası ise son test için kullanılmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen nicel verilerin değerlendirilmesi SPSS16.0 programı kullanılarak yapılmıştır. Çalışmada veriler normal dağılım gösterdiğinden parametrik testler kullanılmıştır. Analiz sonuçlarında branş derslik sistemi ile eğitim gören öğrencilerin akademik başarıları ve tutumlarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu bağlamda okullarda branş derslik sisteminin daha yaygın bir şekilde uygulanmasının istenilen başarı düzeyine ulaşmada olumlu etkilerinin olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Branş Derslik Sistemi, Fen Eğitimi, Işık

Abstract

The purpose of this study is to examine whether 7th grade "light topic" taught in rotating class has an impact on students' attitudes towards science and technology. This study, which was designed as a semi-experimental design in the form of pre-test post-test control group, was carried out with 46 7th grade students at a secondary school in a medium-sized city of Black Sea Region in 2014-2015 academic year. The quantitative data used in the study have been obtained from the achievement test and The Attitude survey. This data tools were used as a pre-test before the application process and a post-test after the application process. The collected quantitative data in the study were analyzed using SPSS 16.0 package programme. And since the data in the study showed a normal distribution, parametric tests were used. The results of the analyses revealed that the success levels and attitudes of the students who were taught in rotating classrooms were higher. In this sense, it is believed that wider use of rotating classroom system will have positive effects on success levels.

Key words: Rotating Class System, Science Education, Light

1. Giriş

Günümüzde uygulanan eğitim sistemimizde derslikler öğretmenler yerine öğrenciler ile ilişkilendirilmektedir. Bu durumda öğretmenler kendi ders programlarına uygun bir şekilde dersi olan sınıflara giderek derslerini anlatmaktadırlar. Sınıflarda öğrencilerin ve öğretmenlerin kullanacakları demirbaşlar bulunurken aynı sınıfta gün içerisinde birde fazla öğretmen ders işlediği için sınıflarda derslerin içeriğine uygun materyaller bulunmamaktadır (İbret ve diğerleri, 2011). Eğitim ve öğretimin yapıldığı ortamın şekillendirilmesinde dersin

¹ Yazışma Adresi: Prof. Dr., Ordu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik Ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü, Ordu, Türkiye. E-Posta: cengizozzyurek@odu.edu.tr.

² Yazışma Adresi: Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, 60.Yıl Ortaokulu, Ordu, Türkiye. E-Posta: yunuspinarkaya@gmail.com.

³ Yazışma Adresi: Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik Ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü, Ordu, Türkiye. E-Posta: eroltas@odu.edu.tr

içeriği ve öğrenci yaş grubunun özellikleri gibi durumlara dikkat edilmelidir. Çünkü bu durum öğretmen ve öğrencilerin motivasyonunu olumlu yönde etkileyerek başarıyı artırabileceği gibi tam tersi de olabilir (Niemeyer, 2003). Derslerle ilgili her türlü araç ve gerecin bulunduğu, öğrencilerin kendi öğrenmelerinde görev aldığı ve birçok uyaran ile karşılaşma fırsatı bulunduğu ortamlar zengin öğrenme ortamını oluşturur. Bu ortamlarda öğrenme daha kolay gerçekleşebilmektedir. Bu ortamların dışındaki fiziki mekânlar birçok okulda geleneksel sınıf olarak tanımlanmakta ve kullanılmaktadır (Keser ve Akdeniz, 2002).

Bu durumda öğretmenlerimizin zengin öğrenme ortamlarında eğitim ve öğretim yapabilmeleri için sınıfların derslerle ilişkilendirilmesi ve branş öğretmenlerine derslerini kendi dersliklerinde işleme imkanının sunulması gerekmektedir. Böylece mevcut okullardaki dersliklerin daha çok kullanılması sağlanabilir. Bunun yanı sıra yeni yapılacak okullarda da bu durumun dikkate alınmasının faydalı olabileceği düşünülmektedir (Şimşek, 1995). Okullarımızda uygulanan şube sisteminde öğrenciler bütün dersleri aynı sınıfta görmektedirler. Ancak derslerin içeriğine göre, ortamda bulunduğu zaman başarıyı artırabilecek birçok araç ve gerecin sınıflarda yer almaması, öğrencilere kazandırılması amaçlanan hedef ve kazanımlara ulaşmayı zorlaştırmaktadır. Örneğin fen derslerinin laboratuvarında yapılması ile sınıfta yapılması arasında çok fark vardır. Bu durumda diğer derslerin de kendi dersliklerinde yapılmasının olumlu katkılarının olabileceği söylenebilir. Çünkü bu durumda öğrenciler öğrendiklerini günlük yaşamla daha kolay ilişkilendirebilir (Akgün, 2005).

Eğitim ve öğretim sürecini gerçekleştirdiğimiz sınıf ortamında bulunan araç ve gereçlerin öğrencilerin farklı duyu organlarına hitap edecek şekilde çeşitlendirilmesi öğrenmeyi kolaylaştırmakla birlikte öğrenmenin daha kalıcı olmasını sağlayabilir (Yiğit ve ark., 2013). Örneğin üç boyutlu olarak izlediğimiz bir film ile beş boyutlu olarak izlediğimiz bir filmin bizde bıraktığı izlenimin aynı olmayacağı düşünülmektedir. Çünkü boyut sayısının artmasıyla birlikte ortama dahil edilen bir kokunun bile izleyenler üzerinde olumlu etkiler oluşturacağı düşünülmektedir. Eğitimde araç-gereç kullanımı ile ilgili yapılan birçok çalışma, araç ve gereç kullanımının öğrencileri motive etme, ön kazanımları daha kolay hatırlatma, yaparak ve yaşayarak öğrenme ortamı oluşturma, zamanı daha verimli kullanma ve öğrenilenlerin daha kalıcı olmasını sağlama gibi olumlu sonuçlarını ortaya koymuştur (Kuzu ve Yeşilyurt, 2008).

Eğitim ve öğretim sürecinde istenilen amaca ulaşmada öğretmelerin birçok sorumluluğu bulunmaktadır. Süreci planlamak, farklı yöntem ve teknikleri kullanmak ve okullarda bulunan araç-gereçlerden faydalanmak bunlardan bazılarıdır (Öztürk ve Oltuoğlu, 2003). Özellikle geleneksel sınıf sisteminin uygulandığı okullarda öğretmenlerin ders araç ve gereçlerinden yeterince faydalanamayacağı düşünülmektedir. Ülkemizin TIMSS ve PISA gibi uluslararası testlerdeki başarısı da bu durumun bir göstergesidir (Yazıcı, 2006).

Cangelosi ve Lemoine 'ye göre, (1988), farklı branşlardaki öğretmenlerin aynı sınıf düzeninde ders işlemeleri bazen istenilen amaca ulaşamamada bir sebep olabilir. Bu durumda öğrencilerde istediğimiz davranış değişikliklerinin gerçekleşebilmesinde sınıf düzeninin de önemli bir etkisinin olduğu söylenebilir (Başar, 1998). Günümüzde de giderek yaygınlaştığı düşünülen derslik sisteminde sınıfların dersin içeriğine göre düzenlenmesinin başarıya olan etkisinin olumlu sonuçları olduğu görülmektedir (Gültekin ve diğerleri, 2014).

Eğitim ortamını meydana getiren unsurlardan, öğretmen, öğrenci ve öğretilecek konunun içeriği bir araya geldiğinde, eğitimin daha etkili olabilmesi için ortamında amaca hitap edecek şekilde düzenlenmesi gerekmektedir (Uçar, 1999). Örneğin merasim yapılacak bir salonun amacına uygun bir şekilde süslenmesinin, gelen kişiler üzerinde olumlu etkileri olduğu söylenebilir. Bu durumun ders yapılan sınıflar içinde aynı olacağı düşünülmektedir. Ersöz, (2012)'de yapmış olduğu çalışma sonucunda derslik sisteminin uygulandığı okullarda öğretmenleri araç ve gereçlerde daha çok faydalandığını, öğrencilerin her dersi kendi dersliğinde işlemekten daha çok zevk aldıklarını tespit etmiştir. Alan yazın incelendiğinde; branş derslik sistemiyle ilgili yapılan çalışmaların anket ölçme aracı ile öğrenci, öğretmen ve idarecilerin görüşlerinin belirlenmesi ile sınırlı kaldığı görülmektedir (Bayraktar ve Karataş, 2016; Çakır ve ark., 2007; Ersöz, 2012; Gültekin ve ark., 2014; İbret ve ark., 2011). Yapılan bu çalışma ile deneysel olarak branş derslik sisteminin öğrencilerin akademik başarıları ve tutumları üzerindeki etkileri incelenmiştir.

1.1. Araştırmanın Amacı

Işık ünitesinde öğrencilerin başarıları ve tutumları üzerinde branş derslik sisteminin etkisinin belirlenmesi bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

1.2. Araştırmanın Problemi

Çalışmanın problem cümlesi "Işık ünitesinde öğrencilerin başarıları ve tutumları üzerinde branş derslik sisteminin etkisi nedir?" olarak belirlenmiştir. Sonrasında da şu alt problemlere cevap aranmıştır.

1. Işık ünitesinin öğretiminde derslik sisteminin şube sistemine göre öğrenci başarısı üzerinde bir etkisi bulunmakta mıdır?
2. Derslik sisteminin öğrencilerin fen ve teknolojiye yönelik tutumları üzerinde bir etkisi var mıdır?

2. Materyal ve Yöntem

2.1. Araştırma Modeli

Araştırmada yarı deneysel model kullanılmıştır. Özellikle eğitimde yapılan çalışmalarda grupların oluşturulmasında uyulması gereken yansızlık (Random) kuralını gerçekleştirmek kimi zaman olanaksız, gereksiz veya pahalı olabilir. Bu durumda kullanılmaya en uygun olan model ön test- son test kontrol gruplu modeldir (Kaptan, 2000; Karasar, 2012). Çünkü bu modelde gruplardan yalnız birisi bağımsız değişkenin etkisinde bırakılır. Uygulamadan önce yapılan ön test sonuçlarına göre grupların birbirine denk olması halinde, grupların son testten aldıkları puanlar ön test puanları ile karşılaştırılır. Sonrasında da bir fark olup olmadığı belirlenir (Büyükoztürk ve ark., 2012).

2.2. Çalışma Grubu

Bu çalışma 2014-2015 eğitim ve öğretim yılında Karadeniz'in orta ölçekli bir ilindeki bir ortaokulda 7.sınıfta eğitimlerine devam eden 46 öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma örneklemini kolay ulaşılabilir örneklem metoduyla seçilmiş ve deney ve kontrol grubu seçilen örneklemden rastgele belirlenmiştir.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada kullanılan ışık ünitesi başarı testi 27 maddeden oluşmakta ve Cronbach Alpha değeri 0,73'tür. Çil (2010) tarafından geliştirilen bu test kendisinden izin alınarak kullanılmıştır. Ayrıca öğrencilerin tutumlarını ölçmek için Aydın (2011) tarafından geliştirilen Cronbach Alpha değeri 0,94 olan fen ve teknolojiye yönelik tutum anketi kendisinden izin alınarak kullanılmıştır.

2.4. Deneysel Uygulama

Araştırmanın uygulandığı okulda müsait bir sınıf branş dersliği olarak düzenlendi. Araştırmanın deney grubunda bulunan öğrencilerin(n=23) dersleri branş derslik sınıfında, kontrol grubunda bulunan öğrencilerin (n=23) dersleri ise aynı süreçte klasik sınıfta yıllık plandaki gibi haftada 4 ders saati olmak üzere 4 haftada toplam 16 ders saati işlenmiştir.

2.5. Verilerin Analizi

Çalışma sonucunda elde edilen nicel verilerin değerlendirilmesi SPSS16.0 programı kullanılarak yapılmıştır. Yapılan Shapiro-Wilks testlerinin sonuçlarına göre verilerin normal dağılım gösterdiği görülmüştür. Bu sebeple analizlerde parametrik testler kullanılmıştır. Büyükoztürk'e göre, (2012), grup büyüklüğünün 50'den az olması durumunda verilen normal dağılım gösterip göstermediğini anlamak için Shapiro-Wilks testini kullanmak daha uygundur.

3. Bulgular ve Tartışma

3.1. Birinci Alt Problem

Araştırmanın birinci alt problemi olan "Işık ünitesinin öğretiminde derslik sisteminin şube sistemine göre öğrenci başarısı üzerinde bir etkisi bulunmakta mıdır?" şeklinde ifade edilmiştir. Öğrencilere Çil, (2010) tarafından geliştirilen başarı testi çalışma öncesi ve sonrası uygulanmıştır. Öğrencilerin aldığı puanlar normal dağılım gösterdiğinden t-testleri yapılarak sonuçlar tablo halinde sunulmuştur.

Tablo 1. Grupların Ön Test Başarı Puanlarını Karşılaştırmak İçin Yapılan t-Testi Sonucu

Puan	Gruplar	N	\bar{x}	SS	Sh \bar{x}	t Testi		
						t	Sd	p
Başarı Testi Puanı (Ön Test)	Kontrol	23	24,00	8,090	1,687	-0,640	44	0,525
	Deney	23	25,70	9,791	2,042			

Tablo 1 incelendiğinde, grupların uygulama öncesi başarı testi puanlarında dikkate alınacak bir fark bulunmamıştır (p>0,05). Bu sonuca göre grupların birbirine denk olduğu söylenebilir.

Tablo 2. Deney Grubunun Uygulama Öncesi ve Sonrası Aldığı Puanları Karşılaştırmak İçin Yapılan t-Testi Sonucu

Puan	Gruplar	N	\bar{x}	SS	Sh $_{\bar{x}}$	t Testi		
						t	Sd	p
Başarı Testi Puanı	Ön test	23	25,70	9,791	2,042	-6,693	22	0,000
	Son test	23	45,30	11,315	2,359			

*p<0,05

Tablo 2 incelendiğinde deney grubunun uygulama sonrasında başarı puanında anlamlı bir artışın meydana geldiği görülmektedir (p<0,05).

Tablo 3. Kontrol Grubunun Uygulama Öncesi ve Sonrası Aldığı Puanları Karşılaştırmak İçin Yapılan t-Testi Sonucu

Puan	Gruplar	N	\bar{x}	SS	Sh $_{\bar{x}}$	t Testi		
						t	Sd	p
Başarı Testi Puanı	Ön test	23	24,00	8,090	1,687	-5,022	22	0,000
	Son test	23	33,83	10,478	2,185			

*p<0,05

Tablo 3 incelendiğinde kontrol grubunun uygulama sonrasında başarı puanında anlamlı bir artışın meydana geldiği görülmektedir (p<0,05).

Tablo 4. Grupların Son Test Başarı Puanlarını Karşılaştırmak İçin Yapılan t-Testi Sonucu

Puan	Gruplar	N	\bar{x}	SS	Sh $_{\bar{x}}$	t Testi		
						t	Sd	p
Başarı Testi Puanı(Son Test)	Kontrol	23	33,39	10,845	2,261	-3,645	44	0,001
	Deney	23	45,30	11,315	2,359			

*p<0,05

Tablo 4 incelendiğinde, uygulamadan sonra kontrol grubundaki öğrencilerin başarı testi puan ortalamalarının 33,39; deney grubundaki öğrencilerin başarı testi puan ortalamalarının ise 45,30 olduğu görülmektedir. Bu durumda grupların her ikisinin de başarı puanlarını artırdığı söylenebilir. Deney grubunun puanında meydana gelen artış dikkate alınması gereken bir artıştır. Dolayısıyla branş derslik sisteminin öğrencilerin başarıları üzerinde, mevcut şube sisteminden daha etkili olduğu söylenebilir.

3.2. İkinci Alt Problem

Araştırmanın ikinci alt problemi olan "Öğrencilerin fen ve teknolojiye yönelik tutumları üzerinde derslik sisteminin bir etkisi var mıdır?" şeklinde ifade edilmiştir. Öğrencilere Aydın, (2011) tarafından geliştirilen fen ve teknolojiye yönelik tutum anketi çalışma öncesi ve sonrası uygulanmıştır. Öğrencilerin aldığı puanlar normal dağılım gösterdiğinden yapılan t-testleri sonuçları tablolar halinde sunulmuştur.

Tablo 5. Grupların Ön Test Tutum Puanlarını Karşılaştırmak İçin Yapılan t-Testi Sonucu

Puan	Gruplar	N	\bar{x}	SS	Sh $_{\bar{x}}$	t Testi		
						t	Sd	p
Fen ve Teknoloji Karşı Tutum Anketi Puanı(Ön Test)	Deney	23	122,61	15,421	3,216	0,633	44	0,530
	Kontrol	23	119,35	19,286	4,021			

Tablo 5 incelendiğinde, grupların uygulama öncesi tutum puanlarında dikkate alınacak bir fark bulunmamıştır ($p>0,05$). Bu sonuca göre grupların birbirine denk olduğu söylenebilir.

Tablo 6. Deney Grubunun Uygulama Öncesi ve Sonrası Aldığı Tutum Puanlarını Karşılaştırmak İçin Yapılan t-Testi Sonucu

Puan	Gruplar	N	\bar{x}	SS	Sh $_{\bar{x}}$	t Testi		
						t	Sd	p
Fen ve Teknoloji Karşı Tutum Anketi Puanı	Ön test	23	122,61	15,424	3,216	-7,015	22	0,000
	Son test	23	147,09	16,814	3,506			

* $p<0,05$

Tablo 6 incelendiğinde deney grubunun uygulama sonrasında tutum puanında anlamlı bir artışın meydana geldiği görülmektedir ($p<0,05$).

Tablo 7. Kontrol Grubunun Uygulama Öncesi ve Sonrası Aldığı Tutum Puanlarını Karşılaştırmak İçin Yapılan t-Testi Sonucu

Puan	Gruplar	N	\bar{x}	SS	Sh $_{\bar{x}}$	t Testi		
						t	Sd	p
Fen ve Teknoloji Karşı Tutum Anketi Puanı	Ön test	23	119,35	19,286	4,021	-2,229	22	0,036
	Son test	23	132,65	21,027	4,384			

* $p<0,05$

Tablo 7 incelendiğinde kontrol grubunun uygulama sonrasında tutum puanında anlamlı bir artışın meydana geldiği görülmektedir ($p<0,05$).

Tablo 8. Grupların Son Test Tutum Puanlarını Karşılaştırmak İçin Yapılan t-Testi Sonucu

Puan	Gruplar	N	\bar{x}	SS	Sh $_{\bar{x}}$	t Testi		
						t	Sd	p
Fen ve Teknoloji Karşı Tutum Anketi Puanı(Son Test)	Kontrol	23	132,65	21,027	4,384	-2,571	44	0,014
	Deney	23	147,09	16,814	3,506			

* $p<0,05$

Tablo 8 incelendiğinde, uygulamadan sonra kontrol grubundaki öğrencilerin Fen ve Teknolojiye yönelik tutum puan ortalamalarının 132,65; deney grubundaki öğrencilerin tutum puan ortalamalarının ise 147,09 olduğu görülmektedir. Bu durumda her iki grubun da son test tutum puan ortalamalarında bir artış meydana geldiği söylenebilir. Bu artışlar karşılaştırıldığında, Deney grubunun tutum puanında meydana gelen artış dikkate alınması gereken bir artıştır. Bu bağlamda branş derslik sisteminin öğrencilerin tutumları üzerinde, mevcut şube sisteminden daha etkili olduğu söylenebilir.

4. Tartışma ve Sonuçlar

Yapılan çalışmada deney grubu ön test başarı puanı ortalaması 25,70; son test başarı puanı ortalaması ise 45,70 olarak bulunmuştur. Bu sonuçlar kontrol grubu için ise sırası ile 24,00 ve 33,83 olarak bulunmuştur. Sonuç olarak deney grubunun başarı testi ortalamasında 20,00 puanlık bir artış; kontrol grubunun başarı testi ortalamasında ise 9,83 puanlık bir artış meydana gelmiştir. Bu durumda yapılan uygulama sonrasında her iki grubun başarı testi puan ortalaması artmıştır. Ancak bu artış deney grubunda daha fazla gerçekleşmiştir. Deney grubunda bulunan öğrencilerin derslik sınıfında bulunan araç gereçleri kullanma imkânı bulması onların daha iyi öğrenmelerini sağlamıştır. Hung' da (2011) yapmış olduğu çalışmada benzer sonuçlara ulaşmıştır.

Derslik sisteminde yapılan uygulama sürecinde deney grubundaki öğrencilerin teneffüslerde sınıf panolarındaki görselleri incelediği ve konu ile ilgili kendi aralarında tartıştıkları ve bazı görselleri sorguladıkları gözlenmiştir. Yenilenen öğretim programında sınıf içi öğrenme ortamlarının araştırma-sorgulamaya dayalı öğrenme stratejilerine göre tasarlanması gerektiği ifade edilmiştir (MEB, 2013). Derslik sisteminde yapılan uygulamada öğrencilerin daha sorgulayıcı oldukları ve bilimsel süreç becerilerini kontrol grubundaki öğrencilerden daha iyi kullandıkları görülmüştür.

Uygulama sonunda deney grubu öğrencileri ile yapılan görüşmede öğrenciler; panolardaki görsellerin dikkatlerini çektiğini, ders araç gereçlerini daha çok kullanma imkânları olduğunu belirtmişlerdir. Ersöz'de (2012) yapmış olduğu çalışmada benzer sonuçlara ulaşmıştır. Derslik sisteminde konu ile ilgili her türlü görsel ve araç-gereç öğrencilere kolaylıkla gösterilmiştir.

Derslik sisteminde yapılan etkinliklerde kullanılan araç, gereç ve malzemelerin kolay ulaşılabilen ve maliyeti düşük malzemeler olmasına dikkat edilmiştir. Malzemelerin sınıfta malzeme dolabında hazır olarak bulundurulması uygulama süresince kolaylık sağlamıştır. Bu durum, aynı zamanda öğrencilerin zaman zaman teneffüslerde tekrar uygulama yapmalarına imkân sağlamıştır. İbret, (2011)'de sosyal bilgiler öğretmenleri ile yapmış olduğu çalışma sonucunda, öğretmenlerin, derslik sistemi sayesinde öğrencilerin sınıflardaki materyallere daha kolay ulaşabileceği ve bu durumun da dersi daha etkili kılacağı sonucuna ulaşmıştır.

Öğrencilerden kendilerine ait bir çalışma odası olanların daha başarılı oldukları tespit edilmiştir. Bu durum öğrencilerin tutumlarına da olumlu bir şekilde yansımaktadır (Çakır ve ark., 2007). Branş derslik sistemi sayesinde öğrenciler, dersle ilgili uygulama ve çalışmalarını gerçekleştirebilecekleri uygun ve belirli ortamlarda bulunabilmektedirler. Nasıl ki bir futbol sahasında basketbol maçı yapılması uygun değilse, aynı sınıf ortamında da içeriği birbirinden farklı derslerin işlenmesinin uygun olmayacağı düşünülmektedir. Zaten Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı da 17.08.2006 tarih ve 8738 sayılı yazısında, şartları uygun olan okulların branş dersliği uygulamasına geçmesini istemiştir.

Yapılan çalışmada deney grubu ön test tutum puanı ortalaması 122,61; son test başarı puanı ortalaması ise 147,09 olarak bulunmuştur. Bu sonuçlar kontrol grubu için ise sırası ile 119,35 ve 132,65 olarak bulunmuştur. Bu sonuçlar doğrultusunda deney grubunun tutum puan ortalamasında 24,48 puanlık bir artış; kontrol grubunun tutum puan ortalamasında ise 13,3 puanlık bir artış meydana gelmiştir. Bu durumda yapılan uygulama sonrasında her iki grubun tutum puan ortalaması artmıştır. Ancak bu artış deney grubunda daha fazla gerçekleşmiştir. Bu sonuç öğrencilerin başarılarına da aynı şekilde yansımıştır. Öğrencilerin fen bilimlerine yönelik tutumları, onların başarılarını %27 oranında etkileyebilmektedir (Bloom, 1995, akt. Demirbaş ve Yağbasan, 2004).

Eğitimde verimi artırmak için teknolojiye mümkün olduğunca yararlanmak gerekmektedir. Bu durumda eğitim ortamlarında bilgisayar teknolojilerinden de faydalanılması eğitim ve öğretimi daha etkili hale getirecektir. Ancak bilgisayarın da öğrenci başarısında ve öğretim kalitesinde tek etken olduğunu düşünmek yanlış olacaktır (Geban ve diğerleri, 1994; MEB, 2013). Derslik sisteminde yapılan uygulamada sınıf imkânlar dâhilinde dersin içeriğine göre düzenlenmiştir ve teknolojinin sınıf içerisine entegrasyonu sağlanmıştır. Uygulama sırasında zaman zaman bilgisayar teknolojilerinden yararlanılmasının olumlu katkıları deney grubunun son test puanlarında görülmektedir.

Branş dersliği uygulaması ile birlikte sınıflar branş öğretmenleri ile ilişkilendirilecektir. Bu durum, öğretmenin okulda kendisine ait bir çalışma ofisi gibi kullanabileceği bir ortam oluşturacaktır. Böylelikle motivasyonları artan öğretmenler, derslerini daha etkili işleyeceklerdir (Ersöz, 2012). Bu süreçte öğretmenler, kendi sınıfları ile ilgili değişik düzenlemeler yaparak, bu etkenlerin öğrenci başarısı üzerindeki etkilerini inceleme ve en doğru olanı bulma imkânına sahip olabileceklerdir.

Sonuç olarak branş derslik sistemi ile öğrenciler, kalıplaşmış sınıf ortamlarından alınıp, daha çok uygulama yapabilecekleri, öğrendikleri bilgileri daha çok sorgulayabilecekleri ve sorguladıklarını deneme fırsatı bulabilecekleri ortamlarda ders görme imkanına sahip olacaklardır. Yapılan bu çalışma sonucunda da öğrencilerin başarı ve tutumlarında meydana gelen artışın istatistiksel olarak anlamlı olması, branş derslik sisteminin etkilerini açıkça ortaya koymaktadır.

5. Öneriler

Branş derslik sistemi ile ilgili diğer dersler için de benzer çalışmalar yapılabilir.

Branş derslik sistemi ile ilgili yurt dışındaki uygulamaların ve çalışmaların incelenmesi ve mevcut okullarımızın branş derslik sistemi ile ilgili eksiklerinin genel olarak belirlenmesine yönelik çalışmalar yapılabilir.

Yapılan bu çalışmada kullanılan branş dersliği eldeki imkânlar doğrultusunda oluşturulmuştur. Bu bağlamda branş derslik sistemlerinde ortam düzeninin nasıl olması gerektiği ile ilgili çalışmalar yapılabilir. Bu konuda da alanında uzman eğitimcilerden ve iç mimarlardan görüş alınabilir.

Altyapısı uygun olan okullarda kademeli bir şekilde branş derslik sistemine geçilmesi ve sistemin artı ve eksilerinin yaparak ve yaşayarak öğrenilmesi faydalı olabilir.

Yapılan bu çalışmada deney ve kontrol gruplarında bulunan toplam kırk altı öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Örneklem sayısı artırılarak daha kalabalık gruplar üzerinde de branş derslik sisteminin etkileri incelenebilir.

Kaynakça

Akgün, A. G. D. Ö. E. (2005). Bilgisayar destekli ve fen bilgisi laboratuvarında yapılan gösterim deneylerinin öğrencilerin fen bilgisi başarıları ve tutumları üzerindeki etkisi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 2(1).

Aydın, G. (2011). Öğrencilerin " Hücre Bölünmesi ve Kalıtım" konularındaki kavram yanlışlarının giderilmesinde ve zihinsel modelleri üzerinde yapılandırmacı yaklaşımın etkisi, *DEÜ Eğitim Bilimleri Enstitüsü*.

Başar, H. (2014). *Sınıf Yönetimi*. (19. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.

Bayraktar, İ. ve Karataş, İ. H. (2016). Eğitime İlişkin Sosyal Politikalar Konusunda Okul Müdürlerinin Görüşleri: Göynük İlçesi Örneği. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4(1): 71-88.

Büyükoztürk, Ş. (2012). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*. Ankara: Pegem Akademi.

Büyükoztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, O. E., Karadeniz, S., Demirel, F. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.

Cangelosi, V. E. ve Lemoine, L. F. (1988). Effects of open versus closed physical environment on employee perception and attitude. *Social Behavior and Personality: an international journal* 16(1): 71-77.

Çakır, N. K., Şenler, B., Göçmen-Taşkın, B. (2007). İlköğretim II. kademe öğrencilerinin fen bilgisi dersine yönelik tutumlarının belirlenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi* 5(4): 637-655.

Çil, E. (2010). Bilimin Doğasının Kavramsal Değişim Pedagojisi ve Doğrudan Yansıtıcı Yaklaşım ile Öğretilmesi: Işık Ünitesi Örneği. *Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon*.

Demirbaş, M. ve Yağbasan, R. (2004). Fen Bilgisi Öğretiminde, Duyuşsal Özelliklerin Değerlendirilmesinin İşlevi ve Öğretim Süreci İçinde, Öğretmen Uygulamalarının Analizi Üzerine Bir Araştırma, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5 (2), 177-193.

Ersöz, Y. (2012). İlköğretim İkinci Kademe Branş Derslik Sistemi Uygulamasına İlişkin İdareci, Öğretmen ve Öğrenci Görüşleri: Malatya ve Elazığ örneği.

Geban, Ö. ve diğerleri. (1994). Bilgisayar Destekli Eğitimin Öğrencilerin Fen Bilgisi Başarılarına ve Fen Bilgisi İlgilerine Etkisi. *Ulusal Fen Bilimleri Eğitimi Sempozyumu: Bildiri Özetleri Kitabı*: 1-2.

Gültekin, A. B. ve diğerleri.(2014). 4306 Sayılı Kanun Kapsamında İlköğretim Okul Binalarının Mekânsal Yeterliliklerinin İncelenmesi: Ankara Örneği. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* 34(1).

Hung, H. T.(2011). Design-based research: designing a multi-media environment to support language learning. *Innovations in Education and Teaching International*, 48(2), 159-169.

İbret, Ü., Bayraktar, M. ve Kocaman, H. (2011). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin branş dersliği uygulamasına ilişkin görüşleri. *Dünya'daki Eğitim ve Öğretim Çalışmaları Dergisi*, ISSN: 2146-7463 (124-132).

- Kaptan, S. (2000). Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri. (11. Baskı). Ankara: Bilim Yayınevi
- Karamustafaoğlu, O. (2006). Fen ve teknoloji öğretmenlerinin öğretim materyallerini kullanma düzeyleri: Amasya ili örneği. Atatürk Üniversitesi Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi 1(1): 90-101.
- Karasar, N. (2012). Bilimsel Araştırma Yöntemi. 24. Baskı. Nobel Yayınları. Ankara
- Keser, Ö. F. ve Akdeniz, A. R. (2002, 16-18 Eylül). Geleneksel Öğrenme Ortamlarını Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi. V. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi, ODTÜ, Ankara.
- Kuzu, H. ve Yeşilyurt, E. (2008). Öğretmenlerin Öğretim Araç-Gereçlerini Kullanım Amaçları. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 18 (2), 175-188.
- Niemeyer, D. (2003). Hard facts on smart classroom design. Lanham, MD: Scarecrow Press.
- Öztürk, C. ve Oltuoğlu, R. (2014). Sosyal Bilgiler Öğretiminde Edebi Ürünler ve Yazılı Materyaller. (6. Baskı). Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Şimşek, N. (1995). Eğitsel fizik mekân kullanımında verim ve etkililiğin sağlanması. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 28, (2), 329-347.
- Talim ve Terbiye Kurulu 17.08.2006 tarih ve 8738 sayılı yazısı <<http://www.memurlar.net/haber/102185>> (2016, Mayıs 4)
- Uçar, M. (1999). Bilgisayar Destekli Fen Bilgisi Öğretimi ve Öğrenci Başarısı Arasındaki ilişkinin Kuramsal Çözümlemesi. AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 3, Afyonkarahisar.
- Yazıcı, K. (2006). Sosyal Bilgilerde Kullanılan Görsel Araçlar: Haritalar-Küreler, Resimler, Tablolar ve Grafikler. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. (15), 651-662.
- Yiğit, N., Alev, N., Özmen, H., Altun, T., Akyıldız, S. (2013). Öğretim Teknolojileri Materyal Tasarımı. (5. Baskı). Trabzon: Süzer Kitabevi Yayınevi.

Tahmasb–Hümayun İttifakında Şiilik'in Rolü

Tahmasb-Humayun Alliance and the Role of Shiism

Cihan ORUÇ¹
Mehmet DAĞLAR²

Geliş Tarihi: 16.10.2016 / Düzenleme Tarihi: 14.11.2016 / Kabul Tarihi: 16.11.2016

Özet

Şiilik, Safevi-Babür ilişkilerinde en başından itibaren önemli bir faktördü. Babürlü Devleti'nin kurucusu Babür, Özbek saldırılarına karşı Şiilik'i kabul ederek Safeviler'in desteğini almıştı.³ Babür'den sonra devletin başına geçen Hümayun, Afgan Şir Şah'a karşı başarısız olduktan sonra kaybettiği tahtını tekrar kazanmak istiyordu. O, Safevi hükümdarı Şah Tahmasb'ın yardımını almak amacıyla Şiilik'e meyletti. Tahmasb ise Şir Şah'ın Osmanlı ile ittifak arayışı içerisinde olmasından dolayı Hümayun'a Şiilik'i kabul etmesi şartıyla yardım etmeyi kabul etmişti. Bu şekilde Hindistan'da Şiilik'i ve Fars kültürünü yayma imkanı elde etmiş olacaktı. İki hükümdarın Şiilik üzerinden yaptıkları bu iş birliğinde Hümayun'un siyasi, Tahmasb'ın ise hem siyasi hem de dini hedefleri vardı. Bu çalışmamızda Hümayun ve Tahmasb'ın Şiilik üzerinden bu hedeflerine erişmek için nasıl bir yol izledikleri incelenmeye çalışılacaktır. Ayrıca bu hükümdarların amaçlarında başarılı olup olmadıkları ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Şiilik, Safeviler, Şah Tahmasb, Babürlüler, Hümayun Şah.

Abstract

Shiism was an important factor in Safavid-Mughal relationships since the very beginning. Babur, the founder of the Mughal Empire, had received the support of the Safavids against the Uzbek attacks by accepting Shiism. Humayun who took the helm of the state after Babur wanted to regain the throne he lost after being unsuccessful against Afghan Shir Shah. He inclined to Shiism in order to get help from Shah Tahmasb, the ruler of Safavid. Tahmasb had agreed to help to Humayun provided he accepted Shiism due to Shir Shah was in search of making an alliance with the Ottomans. Thus, he would have obtained the opportunity to spread the Shia and Persian culture in India. Humayun had political goals and Tahmasb had both political and religious goals on this cooperation of the two rulers on Shiism. In this study, it will be examined how Humayun and Tahmasb follow a way of achieving their goals through Shiism. In addition, it will be revealed whether these rulers are successful or not to achieve their goals.

Keywords: Shiism, Safavids, Shah Tahmasb, Mughals, Humayun Shah.

Giriş

Şah İsmail, Özbek hükümdarı Muhammed Şeybani Han'ı mağlup ederek Babürlü Devleti'nin kuruluş aşamasında önemli bir engelin ortadan kalkmasını sağlamıştır. Semerkant'a hakim olan Özbekler'in güçlerinin kırılması iki yeni devletin birbirine yaklaşmasının da önünü açmıştır. Bu durum ayrıca Babür'ün elini kuvvetlendirmiş, ona Maverünnehir hakimiyetinin kapılarını aralamış, Safeviler'in de doğu sınırlarının güvenliğini temin etmiştir. Babür ve adamları Şah İsmail'in desteğini alabilmek için Semerkand'da on iki imam adına hutbe okutmuş ve Kızılbaş tacını giyerek iki devlet arasındaki yaklaşmayı hızlandırmışlardır (Münşi, 1387: 40; Duğlat: 2006, 419-420; Bıyıktay, 1991: 25). Babür bu vesile Şah İsmail'in vassalı olmayı kabul ederek kendisine miras kaldığını düşündüğü toprakları elde etmiş olacaktı. Şah İsmail ise Babür

¹Yazışma Adresi: Arş. Gör., Çoruh Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Artvin, Türkiye. E-Posta: coruc@artvin.edu.tr

²Yazışma Adresi: Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, Türkiye. E-Posta: mehmetdaglar34@gmail.com

³ Şah İsmail'in Özbeklere karşı Babür'e askeri destek vermesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Çınar, 2011: 41-45.

sayesinde Şiilik'i Horasan'ın dört bir tarafına yayacaktı (Erdoğan, 2014: 33). Bununla birlikte Maverannehr'de Şiilere zulmeden Özbekler'e ağır bir darbe vurulacaktı (Münşi, 1387: 40).

Babür'ün Hindistan'da hâkimiyet kurmasından kısa süre sonra vefat etmesi üzerine ülke dört oğlunun elinde kalmıştır. Oğullarından Hümayun Hindistan'da, Kamran Mirza ise Kabil, Kandahar ve Pencap'a hakim olmuştur (Streusand, 2013: 214). Babür'ün ölüm haberini alan Sultan Mahmut Ludi ve birçok Afgan Bey'inin hedefi Bihar'a giderek oradaki Afganlarla birleşmek, sonra da Afgan Ludi Devleti'ni yeniden tesis etmektir. Bu sıralarda Hindistan'daki Afganlar'ın reisi olarak yükselen Şir Şah soy olarak düşük bir Afgan kabilesinden gelmesine rağmen onun Afganlar'ı birleştirmeye çalışması Hümayun için önemli bir tehlike ortaya çıkarmıştır. Hümayun, babası Babür'ün yayılmak istediği yerleri ele geçirmek istemiş ve Şir Şah'la karşı karşıya gelmiştir. Bu durum, Babürlü Devleti'ni ve Hümayun'u maceralara sürüklemiştir. O, Çunar Kurganı'nı Şir Şah'dan talep etmiş, ancak onun bu talebi reddedilince dört ay boyunca burayı kuşatmış, Şir Şah'a karşı geçici bir üstünlük kurmuştur. Yapılan anlaşma gereğince oğlu Abdürreşid'i 500 Afgan ile birlikte hizmet etmeleri için Hümayun'a bırakmıştır (Bayur, 1947: 35-37; Kumi, 1383: 301).

Şir Şah'a karşı üstünlük kurarak Gücerat'ı da ele geçiren Hümayun gücünün zirvesine çıkmasına rağmen devlet işleriyle ilgilenmeyip eğlenceye dalmıştı. Bu durum, onun Gücerat'ı kaybetmesi ve kardeşi Askeri Mirza da kendi hükümdarlığını ilan etmesiyle sonuçlanmıştı. Diğer taraftan gün geçtikçe güçlenen Şir Şah ve Afganlara karşı zayıflamaya başlayan Hümayun önce Şir Şah'la anlaşma yolları aramaya çalışır. Şir Şah'ın Bihar ve Bengal'de bağımsız hareket etme isteğine karşı çıkan Hümayun, 1539 yılında Afganlar'ın baskınına uğrayarak 300 kişilik ordusu ile kaçmak zorunda kalır. Şir Şah bu baskından sonra kendisini "Es-Sultan-ül Adil Şir Şah" ilan etmiş ve Hindistan'daki Afganlar'ın yegane lideri vasfını kazanarak Sur Devleti'ni kurmuştur (Bayur, 1947: 46). Şir Şah'ın gittikçe artan kuvveti karşısında sıkıntı içerisine giren Hümayun, Maldev Racasına sığınmayı dener, ancak Şir Şah'ın takibi karşısında bu kez yönünü Kandahar'a çevirir. Burada da kardeşi Askeri Mirza'ya karşı mücadelesinde başarılı olamayarak etrafında kalan 30 kişi ile İran'a sığınmaya karar verir (Hurşah, 2000: 147; Streusand, 2013: 215).

Hümayun İran'da

Hümayun, Babürlü Devleti'ni ayakta tutamamaya Afgan Şir Şah'a karşı başarısız olduğundan geriye tek çaresi kalmıştı, o da Şii Safevilerin desteğini sağlamaktı. O, Babür Şah'ın Şah İsmail'in desteğini almak için Şiilik'i kabul etmesi siyasetini, kendisi üzerinden şekillendirmeye çalışmıştır. Rakiplerine karşı başarılı olabilmesinin tek çaresi Safevilerin desteğini almak olduğundan Şiilik'e karşı bir eğilimi olduğunu Tahmasb'a göstermesi gerekmektedir. Bu nedenle en azından davranışlarını Şiilik'e uygun olarak düzenlemeye başlamıştır. Hümayun'un Şiilik'e meylenmesinde en yakın adamı Karakoyunlu Türkmenlerinden olan Bayram Beg'in etkisi büyüktür. Bu kararın alınmasında önemli bir etken de Şir Şah'ın güttüğü Ehl-i Sünnet'i ihya siyasetidir. Onun İran'ı Kızılbaş Safeviler'den alarak Hac yolunun güvenliğini sağlama ve Osmanlı Devleti ile ittifak arayışına dahi girişmeye kalkışması, Hümayun'u zorunlu olarak Şiilik'i benimseyip Tahmasb'ın desteğini aramaya itmiştir. Şir Şah'ın Osmanlı ile birlikte hareket etme ihtimali de Tahmasb'ın⁴ Hümayun'a kucak açmasını kolaylaştırmıştır (Bayur, 1947: 55).

Hümayun, mağlup olduktan sonra Safevi Şiilik'ine ilgi duymasından dolayı çok sayıda ileri gelen devlet adamı onu terk etmişti. Bu gelişme, Hümayun'un Hindistan'da hâkimiyeti yeniden ele etme ümidini kaybetmesine sebep olmuştu. O, İran'a ilerlemeden önce Kandahar üzerine bir girişimde bulunmaya karar verdi. Kamran Mirza'nın hâkimiyet alanı içerisinde olan Kandahar kalesi, Hümayun'un üvey kardeşi olan Askeri Mirza'nın (Kamran'ın öz kardeşi) idaresi altında idi. Askeri Mirza, bu durumdan haberdar olunca Hümayun'un üzerine yürüdü. Ancak Hümayun, Askeri Mirza karşısında tutunamayacağını anlayınca hemen kaçış yolunu tuttu (İslam, 1970: 25; Kumi, 1383: 303-305).

Bayram Beg'in tavsiyesi ile hareket eden Hümayun, Tahmasb'a bir mektup yazarak İran'a girmek için izin istedi. Ancak kardeşi Askeri Mirza'nın takibinden kaçan Hümayun çaresizce Tahmasb'ın iznini beklemeden Sistan'a girmişti. Ayrıca Bayram Beg de Şii olmasının verdiği güvenle Kızılbaş emirlere bir mektup yazarak onların desteğini almaya çalıştı. Sistan hakimi Sultan Ahmet, Hümayun ve adamlarının Sistan'a gelmesinden haberdar olunca onu karşılamak için askerleriyle birlikte yola çıktı. Sultan Ahmet, Hümayun'u karşılayınca onun 50 kişiden az olan askerleriyle olduğunu, Horasan Emirü'l Ümerası Muhammed Han'a haber göndererek tehlike arz etmediğini ve Herat'a doğru yöneldiğini bildirdi (Rumlu, 1389: 1290-1292; Kumi, 1383: 303). Muhammed Han, Hümayun'un Herat'a geldiğini haber alınca Korucubaşı Ali Sultan'ı onu karşılamaya gönderdi. Daha sonra da şehrin ayanları ve mülazımları ile birlikte Hümayun'u karşılamaya çıktı (Kumi, 1383: 304; Handmir, 1390: 322).

Tahmasb, Hümayun'un İran'a geldiğini duyunca bu durumdan oldukça memnun kalmış, Hümayun'a gönderdiği mektubunda ondan "*Mühibban-ı Haydar-ı Kerrar*" diye bahsetmişti. Hümayun'un İran'a gelişini Allah'ın kendisine bir hediyesi olarak değerlendiren Tahmasb bu durumu Şiilik'in Hindistan'da yayılması için bir fırsat olarak görmüştü. Şiilik'e mutaassıp bir şekilde bağlı olan Tahmasb, Osmanlı Devleti ile mücadele

⁴ Şah Tahmasb hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kütükoğlu, 1994: 297-317.

ederken doğu sınırlarında Sünnilik doğrultusunda hareket eden Özbekler ve Afganlara karşı yeni bir müttefik kazanmanın sevincini yaşamıştı (Parsadust, 1391: 418).

Hümayun, İmam Ali b. Musa al-Rıza'nın (12 Şia imamından 8'incisi) türbesini ziyaret etmek amacıyla Meşhed'e gitmek istiyordu. Hümayun'un Meşhed'i ziyaret etmek istemesinin sebebi burada bulunan İmam Rıza türbesinin Şiiler için kutsal sayılan bir mekân olmasıdır.⁵ Özellikle sekizinci İmam Rıza ile beraber Şiiler arasında ayrılığın ortadan kalkması İmam Rıza'ya olan teveccühü arttırmıştır. Hümayun muhtemelen bunun bilincinde olması hasebiyle Meşhed'e giderek türbeyi ziyaret etmek istemiştir. Bu ziyaret için Şah'a gönderdiği mektup aracılığıyla müsaade istedikten sonra 1544 Mart ayının sonuna doğru Herat'dan ayrıldı. Bu mektup, Şah Tahmasb'in mezhepsel ön yargılarına karşı onun iyi niyetini kazanmak için tasarlanmıştı. Şah, onun talebini memnuniyetle karşıladı ve zarif bir dille yazmış olduğu mektupla ona izin verdi. Bunun üzerine Hümayun, Herat'tan Cam yoluyla Meşhed'e ilerledi (Islam, 1970: 28-29). Meşhed'e yaklaşınca Meşhed hakimi, seyyiler, nakibler ve şehrin ileri gelenleri onu karşılamaya gittiler. Meşhed'e ulaşan Hümayun burada kırk gün kaldı. Hümayun, "Murtaza hanedanının muhabbetinden gusul ederek, namaz elbiselerini giydi". Meşhed'de kaldığı süre boyunca sürekli İmam Rıza'nın türbesini ziyaret ederek birçok bağışta bulundu. Ayrıca türbe görevlilerine, seyyidlere hediyeler ihvan etti. Türbe'nin tüm kurallarına riayet ederek ziyaret merasimini Şiilik'e uygun bir şekilde tamamladı. İmam Rıza türbesinin maneviyatından çok etkilendi. Burada bulunduğu sürece Bayram Beg'in tavsiyesi ile Şiilik'e uygun hareket ederek Tahmasb'a yaklaşmanın yollarını aradı (Kumi, 1383: 306-307).

Hümayun, Meşhed'de iken Şah Tahmasb, ona bir mektup yollayarak Kazvin'e gelmesini istedi. Hümayun, mektubu aldıktan sonra Mayıs 1544 tarihinde Meşhed'den ayrıldı. O, Nişabur ve Sebzvar'da bu bölgelerin idarecileri tarafından hazırlanan merasimlerle karşılandı. Şah'ın talebi üzerine Hümayun, Bayram Beg'i önden gönderdi. Bayram Beg, Şah'ın Sultaniye'deki yazlık mıntıklarına vardı. O, burada Şah ile Hümayun'un ziyaretiyle ilgili meseleler üzerinde mütalaada bulundu. Şah Tahmasb, Bayram Beg'den saçlarını kesmesini ve tac takmasını istedi. Bayram Beg, kendi hükümdarından müsaade almadan bu talebi yerine getiremeyeceğini ve bunu mazur görmesini istedi. Şah Tahmasb bu duruma çok öfkeleni. O, öfkesini Bayram Beg'e ima etmek amacıyla bazı kafirlerin getirilmesi ve Bayram Beg'in önünde infaz edilmeleri emrini verdi. Muhtemelen bu olay Şah Tahmasb'in canını sıkışmış olmalı ki, hemen sonra Hümayun'a bir mektup göndererek onu çağırıcaya kadar beklemesini istemişti (Islam, 1970: 29).

Şah Tahmasb'in Bayram Beg'in önden gelmesini talep edip Hümayun'u bir süre daha bekletmesi aslında bir mesaj niteliğinde idi. Tahmasb bu şekilde hareket ederek kendisine muhtaç durumda olduğunu bildiği Hümayun'a karşı ezici bir diplomasi dili kullanmıştı. Mahir bir devlet adamı olan Bayram Beg, Şii mezhebine mensup olmasına rağmen Şah Tahmasb'in tac giyme talebini kabul etmemesi dikkate değer bir hadisedir. Bize göre Bayram Beg'in bu talebini kabul etmemesindeki amacı Şah'ın Hümayun'a karşı izlemiş olduğu ezici diplomasi dilinin öcünü almaktır. Bayram Beg'in bu tavrı karşısında Şah'ın bazı kâfirleri onun gözünün önünde öldürtmesi ise açıkça bir tehditti. Ancak Bayram Beg, tavrını değiştirmeyerek Hümayun'a karşı yapılan saygısızlığın öcünü almıştı.

Hümayun, kısa bir süre sonra Şah'ın kendisinden Kazvin'e doğru ilerlemesini ve buradan da otağına gelmesini istediği mektubunu aldı. Hümayun, üç gün Kazvin'de misafir olduktan sonra akşam vakti Şah'ın otağına doğru harekete geçti. Hümayun Şah'ın ordusuna doğru yaklaşınca Vekâlet makamında bulunan Seyyid Kadı Cihan Kazvinî diğer ümera ile birlikte Hümayun'u karşılayıp elini öptüler. (Handmir, 1390: 327) Ancak, Bayram Beg, Hümayun Şah Tahmasb ile buluşmadan yolda karşıladı. Bayram Beg, Hümayun'a geri dönmeyi teklif etti. Hümayun, ona geriye dönmenin mümkün olmadığı cevabını verdi. Ertesi gün Şah'ın ileri gelen adamları, soylular ve Şehzadeler, Hümayun'u Şah'ın otağına götürmek için geldiler. Şah'ın kardeşi Sam Mirza, Hümayun'u attan indirdi. Hümayun ise ona kibarca karşılık verdi. Şah'ın diğer kardeşi Bayram Mirza, bir kaftan ile geldi ve giymesi için Hümayun'a yardım etti. Mezhebi bir önemi olan tac giyimi bu süreçte hariç bırakıldı, muhtemelen onu burada mahcup etmekten kaçınmak için tac giyme önerisinde bulunmadılar. Hümayun, daha sonra kendisini karşılayan Safevi ileri gelenleriyle Şah'ın otağına ilerledi. Şah, otağının dışına çıktı ve onu karşıladı (Islam, 1970: 30).

Tahmasb ise Hümayun'a "*Binlerce tümen nakit para ve altın, değerli kılıç ve hançerler, kıymetli elbiseler*" hediye etti. (Şirazi, 1391: 634) Hümayun'a çok iyi davranan Tahmasb Hümayun'un en yakın adamlarından olan Şii Bayram Beg'e "Han" unvanı ve Hacı Mahmut'a da "Sultan" unvanı vererek onları taltif etti (Parsadust, 1391: 447). Hümayun'un İran'a gelmesinden önce Hindistan'da iken Şiilik'e karşı meyli olmasına rağmen Sünni idi. Tahmasb Hümayun'un İran'a sığınmasından sonra ona Şiilik telkininde bulunarak ona şöyle demiştir. "*eğer Şia mezhebini kabul etmezsen ateşte yanarsın*" (Parsadust, 1391: 449). Şah Tahmasb, yaptığı telkinlerle Hümayun ve adamlarını Şiilik'e geçmeğe ikna etmiş, onlara Kızılbaş tacı takarak on dört masuma selam ve salâvat getirmeği kabul ettirmişti. Hümayun ve adamları Osman, Ömer, Ebubekir'e ve

⁵ Meşhed şehrinin Şiiler açısından önemi hakkında bkz. Streck, 1979: 146-147.

Yezid'e lanet etmişlerdir. Onlar, daha sonra Erdebil şehrine giderek Şeyh Safi türbesini tavaf etmişlerdir (Şirazi, 1391: 93).

Şah Tahmasb, Hümayun İran'da bulunduğu sırada ona bir süre kötü davranmıştı. Şah Tahmasb'ı kardeşi Behram Mirza ve onun etrafındaki bazı şahıslar dolduruşa getirmişlerdi. Onlar, Timur soyundan gelen Hümayun'un yeniden Hindistan'ı ele geçirmesi durumunda İran ve Horasan'ı da ele geçirebileceğini düşünüyordu. Hümayun'un daha önce Kızılbaşlar'ı kandırması ve çok sayıda Kızılbaş'ı kendi uğruna öldürttüğünden sonra onlara arkasını dönmüş olan Babür'ün oğlu olduğunu, bu yüzden ona güvenilmemesi gerektiğini ileri sürmüşlerdi. Şah Tahmasb'ı en çok endişelendiren şey, Hümayun'un Osmanlı yardımına başvurarak Hindistan'ı ve hatta İran'ı ele geçirme ihtimalidir. Hümayun ise Tahmasb ile ilişkilerini düzeltmek için ona birçok şiir yollamış, bu şiirlerde Şiilik vurgusu yapmıştır (Gülbeden, 1987: 91).

Diğer taraftan Hümayun Gucerat'ı fethinden sonra kendisinin büyük bir güç olduğunu ve bunun Şah'a prestij katacağını iddia ettiğini bildiriyordu. Şah, Hümayun'un bu söylemleri nedeniyle kendisiyle görüştüğünde Hümayun, Gucerat'ın Hindistan ve İran arasındaki bölgesel genişlik kadar olduğunu söyledi. Doğal olarak bu açıklama, Şah'ı memnun etmedi. Şah ona içinde bulunduğu bu durumun kibir ve kendini beğenmişlik olduğunu ifade etti (Islam, 1970: 35). Hümayun'un sığındığı İran topraklarında böyle bir söylemde bulunmuş olması aslında onun bir çıkmaza girdiğini göstermekteydi. O, Şah'ın kendisine karşı tavırlarından dolayı daha önce elde etmiş olduğu başarılar üzerinden saygınlığını korumaya çalışıyordu. Fakat bahsettiği bu toprakları kaybetmişti. Onun İran'da olmasının sebebi de zaten kaybettiği toprakları geri almaktı.

Safevi Birlikleri Eşliğinde Hümayun'un Kandahar Seferi

Şahın kız kardeşi Sultanum Begüm'ün ve Hümayun'un adamlarından Bayram Han'ın gayretleriyle Tahmasb'la Hümayun'un arası tekrar düzeldi. Tahmasb, Şir Şah'ın kendisine karşı Kanuni Sultan Süleyman ile ittifak girişimlerini duymuş ve Şir Şah'a karşı Hümayun'dan istifade etmek istemişti. İki hükümdarın yaptığı anlaşmaya göre Hümayun ele geçireceği yerlerde Şiilik'i yaymayı ve 12 imam adına hutbe okutmayı, Tahmasb da oğlu Murat'la birlikte onun lalası Budak Han'ı ve 10 bin kişilik atlı birliği Hümayun'a yardım için görevlendirmeyi kabul etti (Bayur, 1947: 58). Şah Tahmasb, bu anlaşmadan sonra Hümayun'u Kandahar'a yollamaya karar verdi. Yapılan plana göre Hümayun bir yoldan, onun Kızılbaş yardımcıları ise başka yoldan gidecekti. Kandahar alındıktan sonra burası Şah'ın oğlu Şehzade Murad'a bırakılacak, Hümayun ise Kabil ve diğer yerleri kendisi için alacaktı. Hümayun bazı Şii ziyaret yerlerini, Tebriz ve Erdebil'de Safevi türbelerini ve Şii mezhebi için önemli mekânlardan olan Meşhed'i ziyaret ettikten sonra Kandahar'a doğru ilerledi (Gülbeden, 1987: 94-95). Hümayun Tahmasb'ın desteği ile 21 Mart 1545'te Kandahar'a gelmiştir. Tahmasb Kızılbaş emirler Şah Kulu Sultan (Afşar), Budak Han (Kaçar), Sistan valisi Ahmet Sultan, Aykut Beg, Edhem Beg ve 300 korucuyu Şahverdi Begin komutasında 1000 atlı asker ile birlikte Hümayun'a destek olmaları amacıyla Zemindevar ve Kandahar taraflarına göndermiştir. Kızılbaş askerlerin desteği ile Hümayun Şah Kandahar'ı ele geçirmiştir (Rumlu, 1389: 1292).

Hümayun, Tahmasb'ın desteğini sağlayabilmek için Şiilik'i kabul etmesinin yanı sıra Hindistan'a yeniden hakim olursa İran'lı alimlerin ve sanatkarların Hindistan'a gönderilip İran kültürü ve Farsça'nın yayılmasını sağlayacağı sözünü vermişti (Mehdevi, 1364: 36). Hindistan'ın sınırlarını Kabil'den başlatan Babürler Kandahar üzerinde hakimiyet kurarak bölgeyi Hindistan'a geçiş noktası yapmak istiyorlardı (Gommons, 2002: 21). Kandahar'ın ele geçirilmesinden sonra daha önce yapılan anlaşma gereğince Hümayun Kandahar'ı Şehzade Murad ve onun atalığı Budak Han'a bıraktı. Ancak kısa süre Murat Mirza öldü. Budak Han ise Şehzade'nin vefatından sonra Kandahar'ı terk etti (Yiğit, 2014: 50). Hümayun Kandahar'ı kendi kontrolüne aldı ve burayı Şii olduğu için Tahmasb'ın makul karşılayacağı Bayram Han'ın kontrolüne bıraktı (Islam, 1970: 44). Hümayun'un Kandahar'ı alması onun Şah Tahmasb ile arasındaki samimi ve dostça ilişkiye engel olmadı. Hümayun Kamran Mirza'nın elinde bulunan Kabil'i ele geçirdikten sonra iki hükümdar arasındaki elçilik diplomasisi devam etti (Islam, 1970: 45). İlerleyişine devam eden Hümayun, sonra da Bedeşhan'ı ele geçirerek Belh civarında Safeviler'in düşmanı olan Özbekleri yendi (Yiğit, 2014: 51). Hümayun'un asıl amacı Hindistan'a geri dönmektir. O, bu fırsatı Şir Şah'ın ani ölümüyle elde etti ve Şir Şah'ın vefatıyla varisleri arasında çıkan taht kavgasını fırsat bilerek Pencap'a girdi. Hümayun daha sonra Mart 1555'de Lahor'u zapt etti. Suriler'den Sultan İskender Şah'ın Sirhind'de yenilmesinden sonra 23 Temmuz 1555 tarihinde Delhi kapıları Babürlü birliklerine açıldı. Hümayun şehre girerek tahta oturdu. Babürlü İmparatorluğu on beş yıl sonra yeniden kurulmuş oldu (Konukçu, 1999: 482).

Hümayun İran'dan ayrıldıktan sonra herkes onu Şii olarak tanımlıyordu. Ancak Hümayun, Tahmasb'ı kızdırmamak için Şii adetlerine saygı gösteriyor olabiliirdi. Hümayun'un Şiilik'inin şüpheli olduğunu ünlü müfessirlerden Sembelli Şeyh Hamid'in onu Kabil'de ziyaret ettiğinde aralarında geçen konuşmadan anlayabiliriz. Şeyh Hamid, Hümayun'a "Padişahım sizin bütün askerlerinizin Rafizî⁶ olduğunu gördüm" demesi üzerine Hümayun neden bu şekilde konuştuğunu sordu. Şeyh der ki : "Sizin askerlerinizin adları Yarı-Ali, Kefşi Ali, Haydar Ali gibi isimler olduğunu gördüm ve hiç kimseyi görmedim ki öbür yarılardan (Ebu-Bekir, Ömer, Osman) birinin adı taşın." Hümayun, Şeyh'in bu sözlerine kızdı ve ona hitaben: "Büyük

⁶ Rafizilik ve inanç yapıları hakkında geniş bilgi için Bkz. Ekinci, 2010: 219-228.

babamın adı Ömer Şeyh idi, başka bir şey bilmem” ifadelerini kullandı (Gülbeden, 1987: 100). Hümayun'un Şeyh'in sözleri karşısında öfkelenmesi ve sarf ettiği sözlerden onun adı geçen üç halifeye karşı saygısının devam ettiğini görmekteyiz.

Sonuç

Safevi ve Babürlü gibi iki komşu devletin ilişkilerinin Şiilik ekseninde başlaması ilerleyen yıllarda bu şekilde devam etmesini sağlamıştır. Safeviler kuruluşundan itibaren aşırı Şiilik politikası sürdürmüş, düşmanları arttırınca onlardan sıyrılabilmenin tek yolunu kendilerine müttefikler aramakta bulmuşlardır. Babürlü Devleti Şii Safeviler'in bu ihtiyacını karşılayacak yegane güç olarak ortaya çıkmıştır. Babürlü hükümdarı Hümayun Şah'ın böyle bir ortamda Şiilik'i kabul ederek Safeviler'e yanaşması, Tahmasb'ın içte ve dışta yürüttüğü Şiileştirme politikalarına uygun bir hareketmiş gibi görünse de Hümayun ve Tahmasb için geçici bir ittifaktan öteye gidememişti. Şah Tahmasb, Şiilik'in Hindistan'a yayılması konusunda hayallerini gerçekleştirme fırsatını elde edememiştir. Siyasi çıkarlar üzerinden şekillenen mezhep değiştirme ve bunun üzerinden ittifak kurma anlayışı Hümayun-Tahmasb örneğinde olduğu gibi uzun vadeli bir duruma yol açacak boyutta olmamıştır.

Hümayun, Şiilik'i kabul etmesi sayesinde Şah'ın askeri yardımını elde etmişti. O, İran'dan ayrıldıktan sonra elde ettiği başarılarında Şah'ın onun hizmetine verdiği askeri birliklerin büyük payı olduğu tartışılmaz bir gerçek. Bu askeri birliklerin varlığı ile Bayram Han gibi yetenekli devlet adamlarının rehberliği onun siyasi ikbalini yeniden elde etmesinde etkin rol oynamıştır. Hümayun, İran'da misafir olarak kaldığı süreçte Şah'ın kendisine karşı sert tutumuna maruz kalsa da Şiilik'i kabul ederek istediğini elde etmişti. Bize göre Hümayun bu siyasetinde başarılı olmuş, hedefine ulaşmıştı. Hümayun, İran'dan ayrıldıktan sonra Şii mezhebine mensupmuş gibi davransa da onun bu hususta samimi olup olmadığı hususu net değildir. Bununla birlikte Sembelli Şeyh Hamid ile yaptığı bir konuşmada Hz. Ebubekir, Hz. Osman ve Hz. Ömer' karşı olan hassasiyetini bildirmesi, onun Sünni olduğu ihtimalini akıllara getirmektedir. Hümayun, İran'dan ayrıldıktan sonra Tahmasb ile yapmış olduğu anlaşma doğrultusunda ele geçirdiği yerlerde on iki imam adına hutbe okutmamış ve Şiilik'i yaymak için herhangi bir gayret göstermemiştir. Onun bu tutumu, Sünni olduğunun veya Sünniliğini gizlediğinin başka bir delili olduğunu söyleyebiliriz.

Kaynakça

- Abdi Beg Şirazi. (1391) Tekmiletü'l Ahbar, Neşr: A. Nevai, Tahran: Çap-ı Tulu-i Azadi.
- Abdulrıza Hoşenk Mehdevi. (1364) Tarih-i Revabit-ı Harici-i İran (1500-1945), Tahran: İntişar-ı Emir-i Kebir.
- Bayur, Y. H. (1947) Hindistan Tarihi, II. Cilt, Ankara: TTK.
- Bıyıktay, H. (1991) Timurlular Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu, Ankara: TTK.
- Çınar, G. K. (2011) Safevi-Özbek Siyasi İlişkileri ve Osmanlı'nın Tesiri (1524-1630) (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Afyon Kocatepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ekinci, M. (2010) Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı, İstanbul: Beyan Yayınları.
- Emir Mahmut Handmir. (1992) Tarih-i Şah İsmail ve Şah Tahmasb-ı Safevi –Zeyli Habib-ü Siyer-, Neşr: M. Ali Cerahi, Tahran: Neşr-i Gustare.
- Erdoğan, E. (2014) Babürlü İmparatorluğu'nun Kuruluş Safhasında Şah İsmail ile Babür İttifakı, *History Studies*, Volume: 6/4, s. 31-39.
- Gommons, J. (2002) Mughal Warfare Indian Frontiers and High Roods to Empire (1500-1700), London: Routledge press.
- Gülbeden. (1987) Hümayunname, Çev: Abdürreb Yelgar, Ankara : TTK.
- Hasan-ı Rumlu. (1389) Ahsenü't Tevarih, Cild-i Süvven, Neşr: Abdü'l Hüseyin Nevai, Tahran: Çap-ı Diba.
- Hurşah B. Kubad el –Hüseyni. (2000) Tarih-i Elçiy-i Nizamşah, nşr: M.R. Nasırı –Koichi Haneda, Tahran : İntişar-ı Umur-u Fenni.

Islam, R. (1970) Indo-Persian Relations: A Study of The Political and Diplomatic Relations Between The Mughal Empire And Iran, Tahran: Ripon Printing Press.

Kadı Ahmet Kumi. (1383), Hülâsatü't Tevârih, Cild-i Evvel, Neşr: E. İşraki, Tahran: İntşarat-ı Danişgah-ı.

Konukçu, E. (1999) Hümayun, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 18. İstanbul: 481-483.

Kütükoğlu, B. (1994) Şah I. Tahmasb (1514-1576), *Vekayi'nüvis Makaleler*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yay. 297-317.

Mirza Haydar Duğlat. (2006) Tarih-i Reşidi, Çev: Osman Karatay, İstanbul: Selenge Yayınları.

Muhammed Muhsin Müstevfi. (1375) Zübdetü't Tevârih, Tahran: İntşarat-ı Danişgah-ı.

İskender Bey Münşi. (1387) Tarih-i Alem Ara-yı Abbasi Neşr: İrec Afşar, Tahran: Müeesse-i İntşarat-ı Emir-i Kebir.

Parsadust. M. (1391) Şah Tahmasb-ı Evvel, Tahran: Çap-ı Haydari.

Streusand, D. E. (2013) Ateşli Silahlar Çağında İslam İmparatorlukları: Osmanlılar, Safeviler ve Babürlüler, Çev: Bahar Fırat, İstanbul: Ufuk Yay.

Streck, M. (1979), "Meşhed", *İslam Ansiklopedisi*, C.8, Ankara: 145-158.

Şerefhan-ı Bitlisi. (2014) Şerefname, Çev: Osman Arslanoğlu, İstanbul: Nubihar Yayınları.

Yiğit, H. Ç. (2014) XVI. Yüzyılda Kandahar. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

Türk Kültürü Yusuf Has Hâcib'e Neler Borçludur?

What Owes the Turkic Culture to Yusuf Khass Hajib?

Egin AYAN¹

Geliş Tarihi: 17.10.2016 / Düzenleme Tarihi: 08.11.2016 / Kabul Tarihi: 10.11.2016

Özet

Bu çalışma doğumunun bininci yıldönümü vesilesiyle Balasagunlu Yusuf Has Hâcib anısına yapılmıştır. Balasagunlu Yusuf, Karahanlı ülkesinde has hâciblik mevkiine kadar yükselen ve ününü *Kutadgu Bilig* adlı esere borcu olan, Türk kültür tarihinin en nadide şahsiyetlerinden birisidir. Ayrıca, Yusuf Has Hâcib'in Türk-İslâm kültürünün henüz oluşmakta bulunduğu bir zamanda toplumu daha iyi anlamamızı amaçlayan, siyasetnâme yazım geleneğinin en güzellerinden birini temsil ettiğini söyleyebilirim. Eserde yer almış olan "Bu kitap çok aziz bir kitaptır. Türkçe olarak, bu kitaptan daha iyi bir kitabın hiç kimse tarafından tasnif edilmemiş olduğunda Çin ve Maçin âlimleri ile hâkimlerinin hepsi ittifak etmişlerdir" cümleleri bu kimliğinin tipik bir örneğidir. Yusuf Has Hâcib, Orhun Yazıtlarından beri, Kaşgarlı Mahmûd ile birlikte Türk diline ve kültürüne yaptığı hizmetin gururunu ne kadar taşısa azdır. İşte bu nedenle onun anısına kaleme alınmış olan bu çalışmada, eserinin Türk kültürüne yaptığı hizmetlerin irdelenmiş olması son derece tabiidir. Bu da geçmişten mümkün merteye hâl-i hazır ve geleceğe bakmayı ihtiva eden riskli ve bazen hayal kırıklığı yaratan ama yapılması da elzem olan bir çalışmadır.

Anahtar Kelimeler: Karahanlılar, Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig, Siyasetnâme, Kün-Toğdı

Abstract

This study was carried out in the memory of the millenary anniversary of the birth of Yusuf Khass Hajib of Balasagun. Yusuf of Balasagun mostly known for his own work-Kutadgu Bilig- and awarded as a Khass Hajib in Kara-Khanid Khanate (or Qarakhanid State) is one of the most precious personalities of Turkic world's cultural history. Besides, I can say that Yusuf Khass Hajib represents one of the most beautiful writing tradition of political treatise aiming to understand society in a better way in the nascent time of Turkic-Islamic culture. Statements such as "This book is so valuable. In Turkish, there are no better books than this one and China's and the Machin's scholars and rulers agreed on this." have been involved in the work is a typical example of that identity. Since Orhon inscriptions, Yusuf Khass Hajib, like Mahmud al-Kashgari, carries pride and honor of his services to the Turkish language and culture. Therefore, in this study that was written in his honor, analyzing the contributions of his master work to Turkic culture is extremely usual. However, it may be a risky –and sometimes disappointing- study which requires looking at the present and future from the past, but is a crucial work to be done at the same time.

Key Words: Qarakhanids, Yusuf Khass Hajib, Kutadgu Bilig, Political Treatise, Küntogdi

Giriş

Yusuf Has Hâcib, Orhun Yazıtlarından beri, Kaşgarlı Mahmûd ile birlikte Türk diline ve kültürüne yaptığı hizmetin gururunu ne kadar taşısa azdır. İşte bu nedenle onun anısına kaleme alınmış olan bu çalışmada, eserinin Türk kültürüne yaptığı hizmetlerin irdelenmiş olması son derece tabiidir. Bu da geçmişten mümkün merteye hâl-i hazır ve geleceğe bakmayı ihtiva eden riskli ve bazen hayal kırıklığı yaratan ama yapılması da elzem olan bir çalışmadır. Yusuf Has Hâcib'in gerçek dünyayla ilgili bütün tasavvurları yapılan çıkarımlara dayanmaktadır. Bu nedenle onun eseri kültür alanında çalışma yapan bir tarihçiyi ilgilendiren konuları ihtiva etmektedir ve bu münasebetle tarihsel kültürü etkilemekten kaçınamayacağı görülmektedir. Yani *Kutadgu Bilig*'de zikredilen pek çok tema geçmişe aittir ama araştırmacıların bunların üzerine söyleyecekleri şeyler geleceği ilgilendirmektedir.

Türk-İslâm uygarlığının başlangıcı sayılan on birinci yüzyıl, entelektüel açıdan *Kutadgu Bilig* gibi günümüze kadar ulaştırmış Türkçe bir eserin onurunu taşımakta ve bunu bizlere yaşatmaktadır. Yalnız aynı dönemdeki Türkçe tarih yazımının bu başarıda bir payının olduğu söylenemez. Gerçekten de dönem itibarıyla Türkçe tarih yazımında, kaynak olarak Orhun yazıtları dışında, aslında kökü çok derinlere giden Türk tarih ve kültürü

¹Yazışma Adresi: Prof. Dr., Ordu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ordu, Türkiye. E-Posta: alpsunkar@hotmail.com

yeterince belgelenmemiştir. Yusuf Has Hâcib'in öğretici ve bu nadide örnek eserinden esinlenerek, son dönemlerde ortaya çıkan akademik araştırmaların bu esere atfettikleri değer kuşkusuz bunu hak etmektedir. Eserde, bütün çaba hükümdara öğüt verme görevine yoğunlaştırıldığından ve dolayısıyla belirli muhtevada belgesel kanıtları içermediğinden, hassaten Türk dili ve kültürü için taşıdığı muazzam önemi dışında, eserin tarih ilmine fazla katkıda bulunmadığı da bir gerçektir.

Kutadgu Bilig'deki konular ve bilgiler ancak sınırlı alandaki tarihsel fenomenler için geçerli olabilir, çünkü akademik tarih disiplini bazı fenomenleri mahsusen araştırıp, incelemeğe değer görür. Yani mutlaka olayların kronolojik tarihi üzerinde yoğunlaşmaya kalkışmayan sosyal ve kültürel tarih, *Kutadgu Bilig*'de pekâlâ kendisine uyan alanlar açabilir. Akademik tarihçiliğin kendisini siyaset, savaş ve diplomasi tarihine hapsetmediği takdirde, eserde tarihçileri ilgilendiren çerçevelerin bulunduğunu varsaymağa eğilimli olduğuna kuşku yoktur. Bilgi ve yöntemle yaklaşıldığı takdirde *Kutadgu Bilig*'de devlet, hükümdâr, halk, yasalar, dini, kültürel ve bilim tarihi gibi nitelenen çeşitli araştırmaların yolları bulunabilir.

1-İlk Türkçe Manzum Siyasetnâme

"Bu kitap çok aziz bir kitaptır"

Yusuf Has Hâcib

Bu çalışmada, Yusuf Has Hâcib'in Türk kültürü üzerindeki etkileri, ölümünün üzerinden dokuz yüz otuz dokuz yıl geçtikten sonra irdelenecektir. Doğumunun bininci yıldönümü bir kutlama töreni olmamakla birlikte çalışmama Balasagunlu Yusuf'un, İslâmî devirde ilk Türkçe siyasetnâme ve mesnevî yazımında benzersiz bir nazım örneği verdiğini hatırlatarak başlamayı önemli telakki ediyorum. Şimdi bunu doğrulayan üç açıklama yapacağım.

İlk açıklamam biyografik niteliklidir. Balasagunlu Yusuf eserini 1070 yılında Karahanlı Hükümdârı Tamgaç Buğra Kara Hakan'a sunmuştur². Türklerdeki çifte krallık yönetim tarzı dolayısıyla hakanın yanında bir de ortak kağan bulunurdu ki, buna 'Kağantaş' da denilmektedir. Karahanlılarda Buğra Han tabiri bu lakabın yerini tutmuştur. Karahanlı hükümdârlarında Tamgaç, Tavgaç veya Tabgaç da denilen bir unvan vardı. Bilindiği gibi Tabgaç Türkçe'de Uygur ve Çinli demektir. Maçin'e de Tavgaç adı veriliyordu. Burası Çin'e dört aylık yolculuk uzaklığındadır. Çin, aslında üç bölümden oluşur: doğudaki: Yukarı Çin'dir. Buraya Tavgaç da denir (Kaşgarlı, 2005: 542). Ancak bu ad, Çin'den çok aslında Türk iken Çinlileşen Altaylı Pai-Wei sülalesine ve onların hâkim oldukları Kuzey Çin sahasına veriliyordu. Kuzey Çin'deki Liao sülalesine de bu ad verilmiştir. Bu tabir genellikle Tibet ile Çin arasındaki bölgeler için kullanılmıştır. Türklerin hükümdârları, doğuda bulunan ülkelere de sahip oldukları vakit bunu belirtmek için kendilerine Tamgaç Han diyorlardı (Togan, 1966-1967: 10; Pritsak, 1954: 20).

Türklerin aklı, hayatı ve yaşama sisteminin bulunduğu bu kitap dolayısıyla Yusuf Has Hâcib'in şairlik kudretini takdir eden hakan, kendisine görevlerin en incisi olan Has hâciblik mansıbını vermiştir. Tamgaç Buğra Kara Hakan, Kaşgar ve Balasagun taraflarını idare ediyordu ve bu şehri önemli bir kültür merkezi haline getirmişti. Keza Taşkent'in kuzeyi Sayran ve Taraz tarafları da Türk kavimlerinin en eski kültür merkezlerindendi. Buradaki şehirli Türklere Argu denilmiştir ve edebî Türkçe bunların dili olmuştur. Kaşgarlı Mahmûd'un verdiği malumata göre, Taraz ile Balasagun arasındaki şehirlere Argu denmiştir; çünkü orası iki dağ arasında olup, şehirli halkının dili arı değildi. Kaşgar'ın Kañçak lehçesinde konuşan köyleri vardı. Şehrin içinde ise Hakani (Karahanlı) Türkçesi konuşulurdu. Balasagun ve o civardaki Argu şehirleri halkının dilinde "şehir (balda)" demektir. Nitekim Balasagun şehrine Kuz-Uluş da denirdi. Ordu "Kağanın oturduğu şehir (balda el-ikame ve kasaba el-mülûk)" demektir. Bundan alınarak Kaşgar şehrine "kağanların oturduğu şehir" anlamında Ordu kent denilmiştir. Yine Ordu adında Balasagun'a yakın bir şehir vardır. Balasagun şehrine de Kuz-Ordu denirdi (Kaşgarlı Mahmud, 2008: 16, 31, 63, 205; Karş. G. Le Strange, 1930: 487).

Yusuf Has Hâcib'in yaşadığı günler Türk-İslâm tarihinde her bakımdan çok parlak bir devir olduğundan âlimler dizlerinin dibinde oturdukları büyük hükümdârları derinlemesine etkileyecek eserler yazmışlardır. Bilindiği gibi Yesevîlik bu muhitten çıkmış, *Kuran*'ın ilk Türkçe tefsiri de aynı bölgede yazılmıştır. Şüphesiz *Kutadgu Bilig*, Karahanlılar devrine kadar sürüp gelen Türk devlet anlayışından, devlet yönetme sanatından ve bilgisinden esinlenerek yazılan en büyük edebiyat örneklerinden birisidir. Karahanlı hükümdârları eski Budist geleneklerinden etkilenmiş olan Türk devlet anlayışını İslâmî ölçülere göre yazdırmışlardır. Bu hususta eserde şu ifadeler yer almaktadır: "Bu kitap çok aziz bir kitaptır. Çin hâkimlerinin hikmetleri ile bezenmiş ve Maçin âlimlerinin şiirleri ile süslenmiştir. Bu kitabı okuyan ve bu beyitleri başkalarına bildiren bu kitaptan daha iyi ve daha azizdir. Meşrik eyâletinde (bütün Türkistan memleketlerinde) Buğra Han dilinde, Türkçe olarak, bu kitaptan daha iyi bir kitabın hiç kimse tarafından tasnif edilmemiş olduğunda Çin ve Maçin âlimleri ile hâkimlerinin hepsi ittifak etmişlerdir. Bu kitap hangi padişaha veya hangi diyara erişti ise, fevkalâdeliğinden ve sonsuz güzelliğinden dolayı, o memleketlerin hâkimleri ve

²Eser'de şu bilgilere yer verilmektedir: " Bu kitabı yazan Balasagun şehriden takva sahibi bir zattır. Fakat eserini Kaşgar memleketinde tamamlayıp, meşrik meliki Tavgaç Buğra Han'ın huzuruna sunmuş ve Buğra Han da müellifin değerini takdir ederek, yükseltip, ona kendisinin has hâcibliğini vermek lütfunda bulunmuştur. Bundan dolayı Yusuf Ulu Has Hâcib olarak, onun adı ve şöhreti dünyaya yayılmıştır." Yusuf Has Hâcib, 1959: II, 24-29.

âlimlerince makbul görülerek, her biri ona bir türlü ad ve lakap verdiler. Çinliler, *Edebü '1-mülûk* adını koydular. Maçin mülkünü hâkimleri, *Ayînü'l-memleke* ve meşrikliler, *Zînetü'l-ümerâ* dediler, İranlılar, *Şâhnâme-i Türkî* diye ad koymuşlar. Bazıları da *Pendnâme-i Mülûk* demişler. Turanlılar ise, *Kutadgu Bilig* demişlerdir” (Yusuf Has Hâcib, 1959: II, 9-23)

Yukarıda iddia edildiği gibi kimin izleyicisi olursa olsun, eski Türk kültürü ve devlet felsefesini yansıtan esin kaynağı olarak Yusuf Has Hâcib ile boy ölçüşebilecek tek bir şaire bile rastlayamayız. Yalnız Kaşgarlı Mahmûd, bir sözlük yazarı olarak bunun dışındadır.

İkinci açıklamam *Siyasetnâme* yazma geleneğine ilişkindir. *Kutadgu Bilig*'den yaklaşık yirmi yıl sonra 1092'de Selçuklu Vezîri Nizâmülmülk *Siyasetnâme* adlı eserini tamamlayıp, kitabı has kitapların kâtibi Muhammed b. Nasih'e vererek Sultan Melikşâh'a sunmasını istemişti. Ne var ki Bağdat'a gider iken vezir suikasta kurban gitmiştir. Nizâmülmülk eserinde şöyle yazıyordu: “Hem nasihat, hem hikmet, hem destan, hem *Kur'an* tefsiri, hem peygamber sözleri, hem peygamberler kıssası, hem geçmiş adil padişahların maceralarıdır. Bizden evvelkilerden haber verirken kalanlardan meyveler devşirir. Uzun olmasına uzun, lakin özlüdür ve adil hükümdâra yaraşır yazılmıştır.” (Nizamü'l-Mülk, 2009: XII, 345).

Bu açıklamasıyla Nizâmülmülk bize tarihin genel yönünü tayin etmek istediğine dair ipuçları vermektedir. Bununla birlikte yine de *Siyasetnâme* yazma geleneğinin geçmişine değinmeden edemeyeceğim. Samanîlerin son zamanlarında enderznâme, pendnâme gibi isimlerle yaygınlık kazanan bu nasihatnâme/siyasetnâme türü, özellikle Abbâsîlerle birlikte İranlı unsurlar yönetime taşındığında, ilim çevrelerinde revaç bulmaya başlamış ve zamanla bir “edeb” literatürü oluşmuştur. Nasihatü'l-mülûk, Umdetü'l-mülûk, Tuhfetü'l-mülûk, Zahiretü'l-mülûk, Enisü'l-mülûk, Kitabü's-siyase, Rumuzu'l-kenz gibi isimlerle de karşımıza çıkan bu kitaplar Müslüman toplumun veya devletinin karşılaştığı meselelere acil çözümler üretilmesi gerektiğini gören tecrübeli devlet ricali veya hatırı sayılır ilim adamları tarafından yapılan tavsiye ve tenkitleri içermektedir³.

Yine de *Kutadgu Bilig*'den sonraki birkaç yüzyılda çok az sayıda özgün Türkçe eser çıkması da olağandışı bir durumdur. İslâmî devirde, muhtelif Türk ülkelerinde Uygur alfabesi ile yazılan eserlerin en büyüğünü *Kutadgu Bilig* teşkil etmektedir. Bu eserin Uygur harfleri ile mi, yoksa Arap harfleri ile mi yazıldığı meselesi aslında henüz tespit edilmemiştir. Bugün ele geçen üç nüshadan ancak birisi Uygur harfleri ile yazılmıştır. Uygur harfleri ile yazılan diğer eserlerin en mühimleri, *Atebetü'l-hakayık=Hibetü'l-hakayık*, *Bahtiyarnâme*, *Miraçnâme*, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, *Mahzen-i Mir Haydar*, Harezmî'nin *Muhabbetnâme*'si, *Sirâcû'l-Kulûb*, *Rahatü'l-Kulûb*, vesairedir (Caferoğlu, 1984:179; Sertkaya, 1977).

Kutadgu Bilig bize Fatih Sultan Mehmed sayesinde malûm olmuştur. Uygur yazısına sempatisi ve merakı olan Fatih'in çalışma albümünde Uygurca yazılar da vardır. Bu kendisine Baysungur tarafından gönderilmiş olmalıdır. İşte *Kutadgu Bilig* İstanbul'da oturmakta olan Herâtlî Abdürrezzak Bahşi, Fatih için yazmıştır. Çok açık olmayan bu Uygurca metnin yanında Arap alfabesiyle yazılan bir diğer nüshası Memlûkler sarayında okunmuştur. H. Vambéry, sonradan Viyana'ya giden Uygurca metnin bazı parçalarını neşr ve tercüme etmiştir (Vambéry, 1870). Mısır nüshası da bulunduktan sonra *Kutadgu Bilig*'i Radloff (1910) neşretti (Togan, 1966-1967: 62 vd.).

Yapacağım üçüncü açıklama *Kutadgu Bilig*'le bir bağlantı kurulan Firdevsî'nin görkemli eseri *Şehnâme* ile ilgilidir. Bu nefis eserde efsanevî Türk kahramanı Afrasiyab'ın adı sık sık anılmaktadır. İranlı bir şair tarafından bir Türk kahramanının bu derece övülmesi şüphesiz etkileyici bir durumdur.

Firdevsî'nin Yusuf Has Hâcib üzerindeki etkisi aslında pek vâzih bir surette değildir. Zira Firdevsî'nin yazdığı her şey tarihle yüklü olmakla birlikte, Yusuf Has Hâcib tarihçilerin anladığı biçimiyle fazla tarih metni çıkarmamış, tarihe yapılan atıfları örneklemeler biçiminde kullanmış, zaman zaman *Şehnâme*'den alıntılar yapmıştır. Ebette ki Yusuf Has Hâcib'in de tarih üzerinde çalışmış ve bu konuda geniş bilgi sahibi olduğu eserinden anlaşılacaktır. Fakat meselâ içerisindeki “Küstah Dahhak neden sövüldü de, Feridun neden medhe ve ikbâle kavuştu” veya “Nuşirevan akıl gözüyle dünyayı aydınlattı” (Yusuf Has Hâcib, 1959: II, 290-6550) gibi *Şehnâme*'ye atfedilen bazı ifadeleri saymazsak, eseri bir tarih çalışması değildir. Müellif bu ifadeleri iyiyi ve kötüyü açıklamak için kullanmıştır. Bizim Yusuf Has Hâcib'in tarihle ilgili yazıları olarak bir araya toplayabileceğimiz metinler bir ölçüde tarihsel arka plana yerleştirilmiş nasihat malzemelerinden ibaret kalmaktadır.

³Müellifleri, genellikle idarede çalışan üst düzey yetkililer olduklarından, felsefeciler gibi devlet ve hükümet teorileriyle uğraşmayı, “devlet işleri en iyi şekilde nasıl yürütülebilir” sorusunun cevabını aramakla meşgul olmuşlardır. Cevap için başvurdukları kaynaklar ise genellikle İran yönetim anlayışı, adet ve gelenekleri olmuş, fakat yoğunluğu müellifinin yetişme tarzına göre değişen oranlarda, dini ve ahlaki mevize ve menkıbeler ve mümtaz tarihi şahsiyetler hakkında anlatılan hikâyeler de kullanılmıştır. “*Siyasetnâme*'nin yazarı Nizâmülmülk'ün de aralarında bulunduğu bu tür müellifler, meseleyle ilgili gelenek ve hikâyeleri nakledecekleri bölümden önce, ekseriyetle bu bölümün öğreteceği şeyleri özetleyen genel bir ifadeyle konuya giriş yapmayı tercih etmişlerdir (Nizamü'l-Mülk, 2009: XVII).

Hâlbuki Barthold ve Otto Alberts gibi bazı Avrupalı müelliflere göre *Kutadgu Bilig*, orijinal bir eser olmayıp, müellifin gördüğü Farsça *Şehnâme*'ye benzeyen bir eser yazmak istemesinden ortaya çıkmıştır. Hatta bunun, Aristo felsefesinin İbn-i Sina vasıtasıyla Müslümanlığa geçen rivâyetlerinin yeniden işlenmesinden ibaret olduğunu söylemişlerdir. Dili de suni olup, güya konuşulanlardan ayrı bir dilde, hükümdârın hoşuna gitmek üzere yazılmıştır. Oysa bu bir ideoloji halinde Türkler arasında geleneksel olarak yaşamaktaydı. Nitekim Altınordu'nun ikinci başkenti olan Saraycık'ta yapılan kazılarda kenarlarına *Kutadgu Bilig*'den beyitler yazılmış kâseler meydana çıkarılmıştır ki, bu *Kutadgu Bilig*'in halk arasında yaşadığını göstermektedir (Togan, 1966-1967: 64).

Şehnâme'nin Türklerle ilgili bir parçası olarak, İranlıların Afrasiyab dedikleri Alp-Er Tunga Türk kahramanını anlatmaktadır. İyi bir insan olarak tanınan, iyi ad bırakan ve kitaplara geçen büyük Türk begi örneği olarak *Kutadgu Bilig*'de Alp-Er Tunga gösterilmektedir. Bilgi ve erdem sahibi anlayışlı ve seçkin bit yiğit. Bu üstünlüklerinden dolayı Alp-Er Tunga kitaplara geçmiş olmasaydı onu kim tanıyabilecekti? diye sorulmaktadır (Dilaçar 1995: 28-29). Dolayısıyla eserin felsefî muhtevasının Türk kültürü olduğu, yasa ve yönetim alanında Türk geleneklerine sıkı sıkıya bağlı kalındığı ortaya çıkmaktadır.

Yusuf şüphesiz *Şehnâme*'yi görmüştür. O, Türklerin efsanevi kahramanı Tonga Alp-er'e İranlıların Afrasiyab dediklerini kaydeder. Dahhak ile Feridun'un akıbetine dair sözleri kendi çevresinde *Şehnâme*'nin iyi bilindiğine delil olarak alınabilir. Nihayet *Kutadgu Bilig*, *Şehname* vezninde (faülun faülun faülun faül) yazılmıştır (İnalçık 2000: 12).

Eserde örnek alınması gereken şahsiyet olarak gösterilen Alp-Er Tunga'ya nisbet edilen vecizeler yer almaktadır. Bunlar *Şehnâme*'de olduğu gibi, Saalibî, Zemâhşerî gibi müelliflerin eserlerinde de bulunmaktadır. Kaşgarlı Mahmûd'un da Alp Er Tunga'nın yuğ törenine dair naklettiği şiirler meşhurdur (Kaşgarlı Mahmûd, 1940: I, 41). Uygurların Hoço'daki duvar fresklerinde Tunga Tekin Yuğu diye bir resim bulunmuştur. Burada yüzünden kanlar akan bir insan resmi vardır. Ayrıca Göktürkler 714 tarihinde Beşbalık kentini, şehir bu Türk kahramanının anma merasiminde iken basmışlardı (Togan, 1966-1967: 65; Karş. Taşağül, 2015: 165). Tamgaç Buğra Kara Hakan'ın örnek aldığı kahraman şu halde M. Ö. yedinci yüzyılda yaşamış olan bir tarihi şahsiyettir. Alp Er Tunga, M. Ö. 626-624'te öldürülmüştür. Şahsiyetin ölümünden sonra söylenen sagunun, on birinci yüzyıla kadar gelmesi son derece ilgi çekicidir. Bu dörtlükleri herhalde Türk destanlarının parçalarından saymak lâzımdır. O, Amûderyâ'yı geçerek, İran ve Ön Asya ile savaşmıştır. Oralarda birçok fetihlerde bulunan bu Türk kahramanı Afrasiyâb olarak İran rivâyetlerinde de tanınmıştır. Nizâmülmülk Farsça eserinde Afrasiyâb'ı Türklerin atası olarak göstermektedir (Nizâmülmülk, 1999: 7, 126, 133). Alp-Er Tunga'nın felsefesi işte bu devlet idaresinin ahlakî felsefesidir. Yusuf Has Hâcib, Karahanlıların eski Budist cedleri tarafından miras bırakılan "Hükümdârlar Bilgisi"ni bu şekilde işlemiştir (Togan, 1966-1967: 65).

Yukarıda görüldüğü gibi Kaşgarlı Mahmûd bütün Türk hükümdârlarının Afrasiyab soyundan geldiğini, Afrasiyab soyundan olmayanlara "Hakan" veya "Han" denilemeyeceğini söyler. Üstelik başta Karahanlılar olmak üzere Koçu (İdikut) Uygur Devleti ve Selçukluların hükümdârlarının kendilerinin Afrasiyab soyundan olduğunu iddia ettikleri yerli ve yabancı birinci el kaynaklardaki bilgilerden de anlaşılıyor.

İnalçık'a göre *Kutadgu Bilig* dil ve konu yönünden Arap ve İran tesiri altında kalmıştır. Türk-İslâm kültürünün ilk zamanlarına ait Türkçe bir eser olması bakımından *Kutadgu Bilig*, hem konu hem de dilce Arap ve İran tesiri altında kalmıştır Bu nedenle diğer siyasetnâmelerde olduğu gibi *Kutadgu Bilig*'de de dolaylı olarak Fars krallarının efsanevi kahraman tiplerine rastlıyoruz. Genel olarak siyasetnâmeler, konuları ilginç hale getirmek için, hikâyeler, sözü güzelleştirmek ve anlamı kuvvetlendirmek için tanınmış şairlerden mısralar naklederler. Tarihe mal olmuş hükümdar, hekim, filozof veya şair gibi önemli şahsiyetlerin sözlerinden veya uygulamalarından temsiller sunarlar. Örneğin, Batı dünyasından Makedonya kralı Büyük İskender'in hayatından ve siyasi uygulamalarından, ünlü tabipler Calinus, Hipokrat'tan ve antikçağ Yunan filozofları Sokrates, Platon ve Aristoteles'in hikmetli sözlerinden pasajlar sunarlar. Bununla birlikte eski Hint hekimlerinden ve Çin filozoflarından veya krallarından hikmetli sözler naklederler. Bazılarında İran krallarının davranışları, saray ve idare hayatları model olarak alınır. Bu bağlamda *Kutadgu Bilig*'de, yalnızca İran kralları Enûşirvân, Dahhâk ve Feridun'un isimleri ile Batı dünyasına ait Büyük İskender'in ismi geçmektedir (Yusuf Has Hâcib, 1959: 241-290-6550, 6548).

Yusuf Has Hâcib Arapça ve Farsça bilen bir Türk-İslâm mütefekkeri idi ve çağdaşları olan Firdevsî (934–1020), el-Birûnî (972–1048), İbn-i Sina (980–1037), Ömer Hayyam (1040–1123) gibi bilginlerden haberdar olduğu sanılmaktadır. Mansıp sahiplerinde ve devlet reislerinde bulunması gereken vasıfların izahında, Yusuf ile Farabî arasında çok sıkı bir yakınlık olduğu göze çarpmaktadır. Şairin soydaş ve vatandaşı olan Farabî'nin eserlerini incelemiş ve onun fikirlerini belki herkesten daha iyi anlamış olduğunu kabul etmek mümkündür (Yusuf Has Hâcib, 1959: I, XXII). Yusuf Has Hâcib, kendinden önceki âlimlerin bilgilerinden faydalandığını, şu sözlerle belirtmektedir: "Yazanlar kitapları yazmamış olsalar idi, bu hikmet ve bilgileri biz nasıl öğrenebilecektik. Âlim ve hâkimler yazıp bırakmamış olsalardı, bizden evvel gelenlerden kim bahsedebilirdi." Yusuf Has Hâcib, astronomi, kimya, tabii ilimler, coğrafya, matematik gibi ilimlerden

bahsetmekte ve Öklid'den söz ederek tavsiyede bulunmaktadır: "Daha da istersen cebir ve mukabele oku; bir de Öklid'in kapısını da iyice çal" (Yusuf Has Hâcib, 1959: 2698, 2699, 4382).

Yukarıdaki sözleriyle Yusuf Has Hâcib, şüphesiz 'her bilginin, kendisinden önceki bilgiler üzerine bina edildiğine' vurgu yapmakta ve kendinden öncekilerin bilgilerinden istifade etmekten hicap duymadığını bilakis onur duyduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle *Kutadgu Bilig*'in bir taklit, bir özentî mahsülü olduğuna dair iddialar yanıtlanmaya dahi değer olmamakla birlikte eser üzerine yapılan çok dikkat çekici analizleri içermektedirler. Bunlar her koşulda Yusuf Has Hâcib'in kendi yöntemiyle kendi zamanının devlet ve toplum meselelerine uyguladığı örneklerdir. Yalnız bunlar, geçmişî inceleyen tarihçilerin kolayca anlayabileceği gibi, tarih metni olarak yazılmamışlardır. Son olarak Yusuf Has Hâcib'in öğüt dolu mısralarında çok değerli tarihsel malzemeler kullandığını vurgulamalıyız. Demek ki, Yusuf Has Hâcib'in eserinin büyük kısmında felsefî ve tarihî yazıları birbiriyle iç içe geçmiş vaziyettedir. Burada tarihten verilen dersler, genel bir çerçevede hükümdârın davranışlarının tümünü kapsayacak şekilde ele alınmaktadır.

2-Türk Kültürünün Tutuşturucu Maddesi "*Kutadgu Bilig*"

*"Şimdi dinle, Türkçe bir ata-sözü,
başından çok şeyler geçmiş olan
bu ak sakallı ne der"*

Yusuf Has Hâcib

İnceleyeceğimiz mesele Yusuf Has Hâcib'in Türk kültürünün yeni gelişmesinde ne kadar katkısının ve payının olduğudur. Diğer bir mesele ise *Kutadgu Bilig*'in Türk kültürünün yeni yönelimine katkısını hangi biçimde devam ettirdiğidir. *Kutadgu Bilig*'in yazılışından itibaren Türk kültürüne ciddi bir etki yaptığı tartışılmaz bir gerçek olarak kabul edilmelidir. *Kutadgu Bilig* genel olarak on birinci yüzyılda Türkçe olarak yazılıp, Türk siyasi ve içtimai felsefesinin yeniden kurulmasını hedefleyen tek kitaptır. Devletin yıkılması veya devamının neden ileri geldiği, hâkimiyetin nasıl elden çıktığı, ordunun nasıl toplanacağı, konak ve sefer yollarının nasıl seçileceği, hükümdarla halkın karşılıklı hak ve vazifeleri bu; kitapta ayrı ayrı açıklanmış olup (Tafsilat için Bk. Kafesoğlu, 1970), felsefesi dört temel üzerine kurulmuştur: adalet, devlet (saadet ve ikbâl), akıl, kanaat ve afiyet. Fakat on dokuzuncu yüzyıldan itibaren gecikmiş bir şekilde ele alınmış olan bu eser, sonraki yüzyılda ilim dünyasının sınırsız hayranlığına mazhar olmuştur.

Kutadgu Bilig'in Türk kültür tarihine en önemli katkısı harp sanatı, cihân hâkimiyeti, sağlık, içtimâyât, tıp, devlet adamlığı, adalet vesaire gibi konularda kavramlar, modeller ve yöntemlerin günümüze kadar aktarılmasıdır. Yusuf Has Hâcib belki bir filozof değildi ama hayalinde canlandırdığı ideal bir devlet modelini tasvire çalışan yüksek görevli bir devlet adamıydı. Bu nedenle eseri onun ilmi değerini bir kat daha artırmaktadır. Herhalde bundan dolayıdır ki, *Kutadgu Bilig* 1825 yılından beri Türk kültürünü araştıran ilim adamlarına bir kılavuzluk görevi yapmıştır (Jaubert, 1825: 39-55; Geniş bibliyografya için bk. Kaymaz, 2009: 1408-1422). Sonuçta, Radloff, L. Bonelli, S. E. Malova gibi ilim adamlarının esinlendirdiği araştırmacıların sayısı başlangıçta bir avuçtu ve bizdeki F. Köprülü (Köprülü, 1920) ile R. R. Arat gibi tarihçi ve edebiyatçıların bu eser hususunda Türk araştırmacılar üzerindeki etkisi de geçici bir süre sınırlı kalacaktı. Yerli veya yabancı araştırmaların uzun bir süre zayıf kalmasına rağmen, *Kutadgu Bilig*'in çağının Türk toplumunu karakterize eden görüngüler hakkında söyleyecek çok fazla sözünün olduğu günümüzde anlaşılmiş bulunmaktadır. Eserin çağının beşeri karakterini açıklama ve yorumlama konusundaki görüşler de çoğunlukla spekülâtif olmaktadır.

Demek ki, bu eserde toplumun dönüşümünü isteyen bir tarzda ahlak, siyaset ve hukuka dair fikirler hülâsa edilmiştir. Devlet idaresinden, hukuktan, toplumsal ahlaktan bahseden Yusuf Has Hâcib'in, bugün bir Türk düşünürü olarak tanımlanması alışkanlığa dönüşmüştür. Fakat böyle bir tanıma sahip çıkmayan Yusuf Has Hâcib, toplumsal gelişmenin ahlaki ve felsefî temelini ilk kez kendisinin vurguladığını ve de devlet idaresinde akıl ve ilimin rehberliğinde toplumdaki sosyal gruplaşmaları teker teker göz önüne serdiğini belki de bilmiyordu. Nitekim *Kutadgu Bilig*'in tarif ve tasnif ettiği toplum, yönetenlerle çeşitli iş ve meslek sahibi zümrelerden teşekkül etmiştir. Ziraatla uğraşanlar, tüccarlar, hayvan besleyenler ve zanaat erbâbı yanında tabipler, şâirler ve edipler vardır. Bir de tabiatının, bilgisinin, akıl ve tavrının ayrı, işi ve gücünün karın doyurmaktan ibaret olan "Kara Bodun"dan söz edilmektedir. Bu babda Ögdülmiş Ogdurmuş'a avam ile nasıl münâsebet kurulması lâzım geldiğini söylemektedir (Yusuf Has Hâcib, 1959: 4320-4335).

Türk boylarının örfî hukuk uygulamalarının büyük Türk hükümdarları tarafından düzenlenmesiyle meydana getirilen "törü" (töre) ve Tanrı tarafından Türk hükümdarlarına bahşedilen "kut" (baht, devlet ve talih); *Kutadgu Bilig*'deki Türk devletinin ve hâkimiyet anlayışının temelini teşkil eder. Elbette ki, *Kutadgu Bilig*'in Karahanlı toplumunun dönüşümüne yaptığı katkının izini sürmek bu makalenin sınırlarını aşmaktadır. Belli ki eserin etkisi hükümdârın insiyatifine bırakılmıştır. Örneğin Yusuf Has Hâcib'in ortaya attığı fikirlerin, en azından on birinci yüzyılda Karahanlı toplumunun entelektüel yaşamına er veya geç belli ölçüde bir etki

yaptığı söylenebilir. Şüphesiz eser bir ihtiyaca binaen yazılmıştır ve Karahanlılar devrine kadar Türk devlet anlayışını yansıtmaktadır. Karahanlı hükümdarları eski Budist ananelere karışmış olan Türk devlet anlayışını onlardan temizleyip, İslâmî ölçüde ele alıp yazdırmışlardır. Yusuf Has Hâcib'in etkisinin on birinci yüzyılda Ortaçağ Türk-İslâm dünyasının Siyasetnâme yazma geleneğini kapsayan oldukça siyasal bir alana girmiş olduğundan bir ölçüde söz edilebilir ki, Nizâmülmülk'ün *Siyasetnâme*'si buna bir örnek teşkil etmektedir.

Yalnız hemen hatırlatalım ki, Fârâbî'nin, *el-Medinetü'l-fâzıla* (Farabi, 2001) adlı eserinde cemiyet ve siyaset hakkında sergilemiş olduğu yerli düşünce geleneklerinden alınmış fikirler, Eflâton ile Aristoteles'in fikirleriyle bir arada harmanlanmıştır. Farabî, tarihi süreç içerisinde ortaya çıkan aristokrasiye dayalı bir devlet düzeninden farklı bir ideal bir toplum tasarısı üzerinde durmuştur. Platon ve Aristoteles ise bir yönetim modeli olarak ilk defa, ahlakî ve entelektüel bakımdan "üstün" veya "en iyi" nitelikli olan az sayıdaki insanın yönetimini esas alan bir model olarak aristokrasiden söz etmişlerdir (Aristoteles, 1993: 121; Platon, 1994: 208). Platon (Eflâton) (M. Ö. 427-MÖ 347) çok önemli bir klasik Yunan filozofu olduğu gibi, matematikçi ve siyasetnâme yazarı olarak eserinde ideal toplum düzeninin, adaletli bir devletin nasıl olması gerektiğini anlatmaktadır. Bu tür felsefi konularda Eflâton ile Aristoteles'in fikirlerine eskiden beri duyulan ilgiler, henüz yakın zamanlarda bile filozofların bunların etkisi altında olduklarını yazmasına neden olacak kadar güçlü bir eğilimdi. Buna karşılık, Ortaçağda Asya'da ya da Avrupa'da bilim ve felsefede gerçekleşen köklü değişimlerin hemen her örneğinde Eflâton ile Aristoteles'in etkisinin gözlemlenebileceği söylenebilir. Demek ki, bu filozofların genel çapta etki ettiği kabul edildiğine göre biz Farabî'nin, Eflâton diyalogları (Platon, 1996) ile İslâm siyaset görüşünü uzlaştırma gayretlerini bir yana bırakalım.

Bizim burada üzerinde duracağımız şey, Yunan filozoflarının etkisinin batıda ve doğuda yazılan Siyasetnâmeler üzerinde önemli bir rol oynadığını saptamaktan ziyade, *Kutadgu Bilig*'in kesin katkılarını belirlemekte ciddi güçlükler bulunduğunu ortaya koymak olacaktır. Çünkü, kendisinden sonra yazılmış olan siyasetnâmelere Yusuf Has Hâcib'in etkisi şöyle ya da böyle Eflâton'la veya onun düşüncelerinden esinlenmiş hareketlerle ilişkilendirilen, birkaç güçlü ama görece basit fikirle özdeşleştirilmiştir. Bu tipteki bir etkiyi bozulan ve mutluluktan uzak dünya düzenini idealer âlemine uydurmak üzere yeryüzünde değişmez sosyal müesseseler, inanç ve değerler ortaya koymak olarak tanımlayacağız. Buradaki irdelemenin başlıca problemi de tarihsel tahlildeki Yunan filozoflarının etkilerini, *Kutadgu Bilig*'in felsefesinden ayırmaktır.

Şimdi bundan bazı örneklemeler verelim. Eflâton'un esas olarak aşağıdaki öğeleri benimsemiş olduğu açıkça görülmektedir. Tarihin akfî yorumu, yani Eflâton'un deyişiyle aktarırsak, beşeri arzulara ve duygulara değil, akla uymak gerekir. Eflâton'a göre cesaret ve içgüdülerin bağlı olduğu temel faktör akıldır ve topluluklar akli temsil eden bilgiler tarafından idare edilmelidir. Bilgeler kanun gücünü, yürütmeyi, devletin zekâsını yöneten toplumun üç sınıfından birincisidir. Bu bir bakıma kanunun ihtiraslardan kurtulmuş akıl olduğunu söyleyen Aristoteles'in fikirleriyle örtüşmektedir. Aynı zamanda rasyonel bir düşünceye sahip olan Konfüçyüs'un akıl ve erdem hakkındaki yorumu da bu minvaldedir: "Halkın adaleti için çalışan ve ruhlara saygılı olan, ama yine onlardan uzak kalan bir kimseye akıllı denir. Güçlükleri yenmeyi birinci ödevi olarak kabul eden ve ödülü sonraya bırakan bir kimseye 'erdemli' denir." (Konfüçyüs, 2000: 12). Keza Hegel'in akıla vurgusu da bir kitabın ismini alabilecek kadar meşhurdur: "Us sonsuz güç olarak bütün doğal ve tinsel yaşamın sonsuz maddesidir; sonsuz form olarak ta kendinde taşıdığı içeriğin gerçekleşmesidir (Hegel, 1995: 32).

Hegel, akıla yaptığı vurguyla, tarihin kesin gerçeklerini de açığa çıkarabileceğini varsayıyordu. Hakikaten tarih on dokuzuncu yüzyılın standartlarına göre, henüz geride kalmış bir sosyal bilimciydi. Yani tarih ilminin geçmiş ve halî hazırdaki beşeriyetin anlaşılmasına katkısı zahiri düzeyde idi. Fakat, toplumların anlaşılması tarih disiplininde yeni anlayışları da gerektiriyordu. İşte bu çalışmanın mevzuu Yusuf Has Hâcib'in eserinin eski Türk toplumunun ve hâkimiyet anlayışının anlaşılmasına yaptığı katkıyı irdelemektir.

Yusuf Has Hâcib'in katkılarını üç ana başlık altında toplamak mümkün görünüyor:

1-Yaşadığı devirde ve sonraki yüzyıllarda siyasî ve kronolojik tarih bol miktarda yazılırken, buna karşılık Yusuf Has Hâcib, Siyasetnâme tarzında sosyal tarihe doğru dikkat çekici bir yönelimin öncüsü olmuştur.

2-Siyaset felsefeleri ve fikirlerini, sosyal nizamı kurma ve müesseseleşme bakımlarından tarihin bir açıklaması olarak kullanmak o devir için kolay bir durum değildi ve olağan dışı bir üslup sayılmaktaydı.

3- *Kutadgu Bilig*'de devlet yönetimi konusundaki açıklamalarda toplumsal güçler temel alınmıştır. Bu husus tarihsel olayların açıklanması ile hükümdarın ferdî yönetimi arasındaki münasebet sorununu aktif bir biçimde yazım alanına taşımıştır (*Kutadgu Bilig*'de halkın yöneticide aradığı birçok özelliğe ilişkin olarak bk. Yusuf Has Hâcib, 1959: II, 217-225).

Yusuf Has Hâcib'in kendisinden sonrakilere olan tesirinin genel hatlarını ifade eden bu üç gözlemin yanı sıra, Siyasetnâme yazımında eskilere istinat eden kalıcı temayülleri temsil ettiğini de ayrıca yukarıda belirtmiştik. On dokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren hatta günümüzde bile *Kutadgu Bilig* hakkında yapılan araştırma ve incelemelerde idealist bir çerçeveye birlikte materyalist bir anlayışı koyarak, sosyal tarih alanında bir yükselişe yol açabilecek girişimlerde pek çok kere bulunulmuştur (Örneğin bk. Kafesoğlu, 1970; İnalçık, 2000). Kuşkusuz bu teşebbüslere yol açan motivasyon, bu yüzyılda sosyal sorunların çözümünü

meselesinin tarihçilik alanına da hâkim olmaya yüz tutmasıydı. Doğrusu *Kutadgu Bilig*'in üniversiteli olması oldukça uzun bir süreyi almıştır. 1825'lerden itibaren bir kaynak olarak sosyal ve kültürel tarihte emsallerinden ve benzerlerinden biraz daha fazla yer işgal edebilmiştir. Bu cümleden olarak, eserin Türk kültür tarihinde kapladığı karakteristik yerden ve başarısından şüphe edilemeyeceği ortadadır.

Şimdi bazı örneklerle *Kutadgu Bilig*'de benimsenmiş olan bazı öğelerden söz edelim:

1-"Hâkimiyet anlayışının yorumu", yani (Yusuf Has Hâcib'in sözleriyle "Ey devletli hükümdar, Tanrı sana saadet verdi" "Kün-Toğdı (hükümdâr) dediğim doğrudan doğruya kanundur", Yusuf Has Hâcib, 1959: II, 109, 353) bütün iktidar faktörlerinin, yasayı temsil eden hükümdara bağlı olduğu telakkisi. Daha özele inerek, Tanrı tarafından kendilerine kut verilmiş olan Türk hükümdarı, Tanrı'ya karşı mesuliyet hissi ile hareket etmeli ve yasayı temsil etmekle ilâhî irâdenin emrini yerine getirmektedir.

2-Hükümdâr ile halk arasındaki bağımlılık ve egemenlik ilişkilerinin yorumlanması. *Kutadgu Bilig*'de halkın yöneticide aradığı birçok özelliğe değinilmiştir ki, akıl ve bilgi modeli bunların başında gelmekte olup, esere felsefî özellik kazandıran da bu fikrî sistemdir. Hükümdâr ile halk arasındaki mukayesenin en çarpıcı yorumu ise şudur: " Beyler tavır ve hareketlerini temiz ve doğru tutmalıdırlar; halk yolunu ve gidişini beyin yoluna uydurur. Beyler örf ve kanuna nasıl riâyet ederlerse, halk da aynı şekilde örf ve kanuna itaat eder" (Yusuf Has Hâcib, 1959: II, 2110, 2111).

3-Sosyal tabakalaşma meselesi. Orta Çağ toplumlarına baktığımızda sosyal tabakalaşmanın mevcut olduğunu görüyoruz. O zamanlar İslâm toplumlarında da sosyal sınıflar mevcuttu. Genellikle aristokrasi, ulema, reaya ve kölelerin meydana getirdiği bir tabakalaşmadan söz edilebilir. Buna bakarak *Kutadgu Bilig*'de birçok yerde kul ve bey ayrımı yapılmıştır (Örneğin "Eğer kullar beyin karşısında hizmet ile onun hakkını yerine getirirlerse beyin de, hizmetlerine göre, kullarının hakkını vermesi lâzımdır.", Yusuf Has Hâcib, 1959: II, 2954) ama topluluk genel olarak idare edilenler ve idare edenler olmak üzere ikiye ayrılmıştır denilebilir.

4-Yasalar, akıl ve bilgi. Yusuf Has Hâcib'in, tarihte insan toplumlarının gelişiminde haklı olarak yasalara atıfta bulunmakta⁴ ısrar ettiği görülmekle birlikte genel olarak akıl ve bilgiyle⁵ yükselmeye muazzam bir inancının olduğu görülmektedir. O'nun tarihte bireyin veya tesadüflerin rolünden ziyade aklın ve bilginin üzerinde durmasının nedeni budur. Diğer taraftan onun bu yaklaşımı, insanı adeta toplumların ilerlemesinde başka bir alternatif prensip bulunmadığı noktasına getirmektedir ki, günümüzde dahi geçerli olan temel prensipler bunlardır.

5-Tarihî ve kültürel incelemelere mevzu teşkil eden hususi alanlar, Yusuf Has Hâcib'in meselâ cihan hâkimiyeti anlayışının (Hakan tahta oturunca, dünya âsâyış buldu; bundan dolayı dünya ona şâhâne hediyeler gönderdi. Hakanın nâmı, sâni dünyaya yayıldı; onu göremeyen gözlerin uykusu kaçtı. Dünya asayişe kavuştu ve nizam kuruldu; o adını kanunla yükseltti. Yusuf Has Hâcib, 1959: II, 93, 103)⁶ veya iktisadî istikrarın, törenin, ahlâkın, asayişin (Halk zenginleşti ve memleket nizâma girdi; halk hükümdara dualar etti. Halk kurtuldu ve zahmet denilen şey ortadan kalktı; kuzu ile kurt birlikte yaşamağa başladı. Memleketi tanzim edildi, idaresi düzeldi; hükümdarın saadeti gündend-güne arttı. Bir müddet böyle huzur ve âsâyiş içinde geçti; halkın ve memleketin her işi yoluna girdi. Memlekette yeni şehir ve kasabalar çoğaldı; hükümdarın hazinesi altın ve gümüş ile doldu. Hükümdar rahat etti ve huzura kavuştu; şöhre ve nüfuzu dünyaya yayıldı. Yusuf Has Hâcib, 1959: II, 1039-1044) uygulananıyla bağlantılı olarak kendisinin ilgi duyduğu temalardan seçilmiştir.

6- *Kutadgu Bilig*'in yazımının tabiatı ve kapsadığı alanla ilgili çeşitli araştırmalar, esasen hükümdâr ile halk ilişkileri modelinden esinlenerek, kendilerinin aslında gerçeğin peşinde olduklarını ortaya atan kültür tarihçilerinin dürtüleriyle yapılmıştır.

⁴ Yusuf Has Hâcib'in "yasa" ile ilgili sözlerinden bazıları: "Memleketi ve halkını kanun yolu ile nizam altında bulundurur. Ey âlim hakîm, maksadım söz söylemek idi; akıl ve bilgiden bahsetmek istedim. Akıl karanlık gecede bir meş'ale gibidir; bilgi seni aydınlatan bir ışıktır. İnsan akıl ile yükselir, bilgi ile büyür; bu ikisi ile insan itibâr görür. Buna inanmazsan, Nûşirevân'a bak; o akıl gözû ile dünyayı aydınlattı. Kanunu doğruluk ile tatbik etti ve halk zenginleşti; Beylik çok iyi bir şeydir, fakat daha iyi olan kanundur ve onu doğru tatbik etmek lâzımdır. Halkın içinde yükselip, ikbâle eren insan halka hep iyi kanunlar tatbik etmelidir. Benim bu sertliğim, kaşların bu çatıklığı ve bu asık suratım bana gelen zâlimler içindir. İster oğlum, ister yakınım veya hısımlım olsun; ister yolcu, geçici, ister misafir olsun; Kanun karşısında benim için bunların hepsi birdir; hüküm verirken, hiç biri beni farklı bulmaz. Bu beylik işini hep beyler bilir; kanun ve nizam, örf ve âdet onlardan gelir." Yusuf Has Hâcib, 1959: II, 286, 287, 289, 290, 291, 454, 545, 816, 817, 818, 1931.

⁵ Yusuf Has Hâcib'in akıl ve bilgi ile ilgili sözlerinden bazıları: "İnsandan bahsettim; onun değeri bilgi, akıl ve anlayışdır. Akıl karanlık gecede bir meş'ale gibidir; bilgi seni aydınlatan bir ışıktır. İnsan akıl ile yükselir, bilgi ile büyür; bu ikisi ile insan itibâr görür. Bütün bu hürmet ve itibar akıl içindir; akılsız adam bir avuç balçık gibidir. Bilgi kimya gibidir, eşya onun etrafında toplanır; akıl onun sarayıdır, içinde eşya yığılır." Yusuf Has Hâcib, 1959: II, 147, 288-289, 297, 309.

⁶ *Kutadgu Bilig*'deki Türk cihan hâkimiyeti anlayışı hakkında yapılan örnek bir araştırma için bk. Öz, 2011: 30.

Bu mütalaaların en iyimser ihtimalle Yusuf Has Hâcib'in Türk kültürü hakkındaki görüşlerinden derlenmiş bir takım seçmeleri, en kötü ihtimalle de genellikle lisansüstü tezlerde görüldüğü şekliyle Yusuf Has Hâcib'in düşüncelerinin, kendisine uyumlu olmayan çağdaş felsefelerle tahvil edilmiş halini yansıttığı da açıktır⁷. Ayrıca bu araştırmaların kahir ekseriyetinin Yusuf Has Hâcib'in görüşlerini hiçbir şekilde yansıtmadığı görülmektedir. Örneğin *Kutadgu Bilig*'de demokratik devletin tanımının yapıldığına dair kaleme alınan bir çalışmada konunun açıklanmasında Yusuf Has Hâcib'in görüşleriyle örtüşen hiçbir ögeye rastlayamazsınız ve bu çalışmanın bakış açısı Yusuf Has Hâcib'i işin işine sokmadan da gerçekleştirilebilecek niteliktedir⁸.

Yukarıda çıkarılan kısa örneklerin bilançosunda geleneksel tarih birikimlerinin bazı kritik noktalarını berhava etmeyi hedefleyen entelektüel atışları temsil etmektedir. Yine de Yusuf Has Hâcib'den alınmış veya *Kutadgu Bilig*'le ilişkili olan öğelerin dikkatle titizlikle seçilmiş olduğu çalışmalar da vardır. Bunlar tarihte karanlıkta kalmış ihmal edilmiş bazı yerleri aydınlatma yetenekleri bakımından çok güçlü çalışmalardır. Akıllı ve bilgili bir sosyal bilimcinin şu tür gözlemlerle karşılaştığı zaman takdir duymaması da şaşırtıcıdır: "*Kutadgu Bilig*, birçok açıdan Türk dil ve kültür tarihi için çok önemli bir eserdir. Yusuf Has Hâcib; *Arapça Tacikçe kitaplar üküş*, *bizing tlimizke burunku ukuş* dizeleriyle bu çevrede yazılmış ilk eserin *Kutadgu Bilig* olduğunu vurgulamış, yazdığı eserin Arap ve İran edebiyatındaki örnekleriyle mukayese edilebilecek kadar kıymetli olduğunu da ifade etmiştir. Yine *Kutadgu Bilig*'de geçen "Türk Begi", "Ötüken Begi", "Tonga Alp Er" gibi adlandırmalar, Yusuf Has Hâcib'in Türk kültür ve medeniyetini yakından tanıdığını ve bunları yansıttığını göstermektedir." (Ağca, 2014: 83).

Görüldüğü gibi, *Kutadgu Bilig*'le ilk kez tanışılıyormuş gibi yapılan bu tür basit keşifler bile, eserin Türk kültürüne taşıdığı müthiş etkiye tanıklık etmektedir. Yusuf Has Hâcib'den alınmış öğelerle bir çalışma ortaya koymak, *Kutadgu Bilig*'in etkileri bakımından basit bir şablon hazırlamayı gerekli ve zorunlu kılmış olsa bile, aynı zamanda tarihi ve kültürel bir bakış açısını da yansıtmaktadır. Örneğin Yusuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig*'de hükümdâr ile halk arasındaki ilişkiyle ilgili beyitleri, genelde Türk kültüründe hâkimiyet anlayışının temelleri meselesinden, özeldense Ortaçağda Türk-Islam düşüncesi sentezinin tabiatından dolayı yoğun ilgi duyulan konuların başında gelmiştir. Diğer yandan Yusuf Has Hâcib'in zaman zaman yazmaya çok yaklaştığı tarihi bilgiler, hiçbir ayrıntı içermediği için, tarihçiler açısından uyarıcı bir fonksiyon icra etmemiştir.

Yusuf Has Hâcib'in özgül düşüncelerinin Türk kültür tarihindeki ve sosyal bilimlerdeki başlıca yeri, eski Türk siyasal düşüncesi kuramını, yani birbirleriyle etkileşim halindeki yöneten-yönetilen modelini yansıtmamasından dolayıdır. Elbette ki bu, Yusuf Has Hâcib'in öngördüğü hiyerarşik sistemin ve toplum modelinin bugün için kabul edilmesi gerektiği anlamını taşımaz ama gerçekten de bu model sonraki yüzyıllarda bile Siyasetnâmelere çok yaygın biçimde değerli katkılar yapmıştır. Yusuf Has Hâcib'in Siyasetnâme yazımıyla ilgili özgün modeli, bazı örneklerde Osmanlılarda bile yaygınlaşmıştır.

Osmanlı döneminde Türkçeye tercüme edilen bir diğer önemli siyasetnâme ve nasihatnâme kitabı Keykavus'un *Kâbüsnâmesi*'dir. Eserin Anadolu'da yapılan ilk tercümesinin Germiyan Beyi Süleyman Bey'in emri ile Şeyhoğlu tarafından yapıldığı bilinmektedir (Keykavus b. İskender, 1974; Korkmaz, 1966: 267-275). Şeyhoğlu'nun *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulema*'sı, Osmanlı Devleti'nde ilk siyasetnâme olup, 1401'de tamamlandıktan sonra Osmanlı devlet erkânından Paşa Ağa b. Hoca Paşa'ya sunulmuştur. Geniş bir devlet tecrübesine dayanan eser, Türkçe'de *Kutadgu Bilig*'den sonra devlet idaresi ve cemiyet işlerini etraflıca ele alan ikinci eser olarak nitelendirilmektedir (Şeyhoğlu, 1991; Altay, Summer 2011; Unan, 2001: 314-339).

Elbette *Kutadgu Bilig*'in ilk Türkçe siyasetnâme olma gibi geçerli bir iddiası birlikte, aynı zamanda Türk dilinde yazılmış ilk devlet felsefesi ve toplum kuramı olma hususiyetine de haizdir⁹. Yalnız bilhassa iki noktada diğer siyasetnamelerden ayrılmaktadır. Birincisi Yusuf Has Hâcib, devlet ve halk gibi toplumsal kavramlar içinde bir hiyerarşik yapı bulunduğunda, ikincisi her toplum için geçerli olan, sistemin kendisini işlerlikli bir biçimde korumasını dengeleyen şeyin akıl, bilgi ve adalet olduğunda ısrar etmektedir.

Kutadgu Bilig'in bu hususiyetlerinin ehemmiyetini tarih alanında tespit etmek mümkündür. Zira tarih ilmi, toplumsal tekâmülün olgularını bu özgünlükler sayesinde izah edebilmektedir. *Kutadgu Bilig*'in harikulâde cezbese, toplumsal değişimlerin dinamiklerine yaptığı ısrarlı vurgulardan ileri gelmektedir

⁷ Mesela bk. Demirtaş, 2004: 161-174; Özmen, 2014, 55-60.

⁸ Bu çalışmada şu cümleler yer alıyor: "*Kutadgu Bilig*'in yöneten-yönetilen ilişkisinde vurguladığı iki özellik, bizi bu eserin demokratik yapısı konusunda ikna etmektedir. Demokratik bir devlette yöneten-yönetilen ilişkisinde esas, karşılıklı hak ve yükümlülüklerin olmasıdır. *Kutadgu Bilig*'de hükümdâr ile vezirleri ve Oğurmuş arasında geçen konuşmalarda tekrar tekrar bu konu ele alınır. Örneğin, Ögdülmüş hükümdara su hatırlatmada bulunur: "Kullar üzerinde beyin o kadar hakkı var da, beyler üzerinde kulların hakkı yok mudur?" Doğan, 2002: 136. Burada ilk olarak ifade edilen "eserin demokratik yapısı" Türkçe anlam bakımından yanlıştır, zira eserin demokratik yapısı olmaz. İkinci olarak yazarın demokrasi ile Yusuf Has Hâcib'den aktardığı sözleri örtüştürmeye çalışması tamamen hayali olup, gerçeğe uymamakta, bir defa ve en başta "kul" tabiri bu çabalamayı bozmaktadır.

⁹ Ancak Yusuf Has Hâcib, kendisinden yaklaşık üç asır önce yazılmış olan Gök Türk yazıtlarındaki ifadelerle birebir örtüşen bir anlayışa sahipti: "Hâkan Tanrı tarafından "kut" ile donatıldığı için tahta çıkabilmekte ve onun buyruğuyla milleti doyurmak, giydirmek ve dağınmak halkı toplamak, çoğaltmak gibi görevleri yerine getirebiliyordu. Orkun, 1994: I D 26, I D 29.

Sonuç

Kültür tarihçileri, sosyal bilimciler *Kutadgu Bilig*'i ciddi biçim ve ölçüde incelemiş olsalar da olmasalar da onların katkıları, günümüzde tarih ve kültür felsefesinin değişmiş olması hasebiyle yeni bir önem kazanmaktadır. Yusuf Has Hâcib'in ölümünden yaklaşık yirmi iki yıl sonra yazılan Nizâmülmülk'ün *Siyasetnâme*'sinin başlıca foksionu, Sultan Melikşâh'a devletin müesseseseleşmesi ve yönetilmesi hususlarında düstur göstermek olduğu halde, bugün *Kutadgu Bilig*'in sosyal bilimlerin her alanında mümtaz bir mevkiye sahip olduğunu anlıyoruz. İşte Yusuf Has Hâcib'in, dil, edebiyat, kültür tarihi, toplum siyaset ve felsefe nazariyeleri, ahlak, din vs. konularında ayrıcalıklı görüleceği yerler burasıdır.

Yukarıdaki çalışmada tarih ve kültür içerikli bazı alanlardaki yorumlarda Yusuf Has Hâcib'in eserinde manzum olarak yer verdiği fikirlerin emsalleri arasında tartışmasız bir üstünlüğe sahip olup olmadığını açıklayıp açıklamadığı şüphesiz başka bir tartışmanın konusudur. *Kutadgu Bilig*'in tartışılmaz üstünlüğü kesinlikle son yüzyıldaki araştırmacıların, entelektüellerin yoğun çalışmalarıyla ortaya çıkan edebiyat, tarih, sosyoloji ve felsefe üzerindeki etkisinin anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Eserin çağımızda yeniden ele alınışından itibaren, okuyan ve araştıranları dil, üslup ve felsefe bakımlarından etkilememesi zaten mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte Yusuf Has Hâcib'in doğumunun bininci sene-i devriyesinde *Kutadgu Bilig*'in Türk kültürüne ciddi katkıları münasebeti ile Yusuf Has Hâcib'den etkilenen çok sayıdaki ilim adamının en azından bir yazım mahfilinde bir araya gelmesinden mutluluk ve onur duyacağımızı ifade etmemelik edemeyiz.

Kaynakça

Adaloğlu, H. H. (Güz 2013). "Bir Siyasetname Olarak Kutadgu Bilig", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 34, 237-253.

Ağca, F. (2014). "Türkistanlı Bir Bilge: Yusuf Has Hacıp". *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması. 26-28 Mayıs 2014*. Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). s. 79-88 (<http://bilgelerzirvesi.org>).

Altay, A. (Summer 2011). "Klâsik Dönem Osmanlı Siyasetnâme Geleneğine Genel Bir Bakış", *Turkish Studies*, Volume 6/3, s. 1795-1809.

Aristoteles, (1993). *Politika*, Terc. Mete Tuncay, İstanbul: Remzi Kitapevi.

Caferoğlu, A. (1984). *Türk Dili Tarihi I-II*, İstanbul: Enderun Kitabevi.

Demirtaş, A. (2004). "Kutadgu Bilig'deki Hükümdar Küntogdı Tipine Göstergibilimsel Açından bir Yaklaşım Denemesi", *TÜBAR*, XV, s. 161-174.

Doğan, N. (2002). "Kutadgu Bilig'in Devlet Felsefesi", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 12, s. 127-158.

Farabi, (2001). *Medinetu'l-Fâzıla*, Çev. Nafiz Danışman, Ankara: M. E. B.

Hegel, G. W. E. (1995). *Tarihte Akıl*, Çev. Önay Sözer, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

İnalçık, H. (2000). "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Geleneği" *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, İstanbul: Eren Yayınları.

Jaubert, A. (1825). "Notice du'n Manuscrit turc en caractères ouigours" envoyé par M. d. Hammer à M. Abel Remusat", *Journal Asiatique*, VI, 39-55.

Kafesoğlu, İ (1970). "Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 1.

Kâşgarlı Mahmûd (2005), *Divânü Lugâti't-Türk*, Çev. S Erdi-S. T. Yurteser, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Kaşgarlı Mahmud (2008). *Diwanu lugati't-turk*, I, Çev. Mustafa S. Kaçalın, İstanbul: Asia Yayınları.

Kâşgarlı Mahmûd, (1940). *Divânü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, Çev. Besim Atalay, Ankara: Türk Dil Kurumu.

Kaymaz, Z. (2009). "Kutadgu Bilig Hakkında Türkiye'de Yapılan Yayınlar Üzerine Bir Deneme", *Turkish Studies*, Spring 2009, C. 4/3, s. 1408-1422.

Keykavus b. İskender (1974). *Kabusnâme*, Haz. Atilla Özkırmı, İstanbul: Tercüman Gazetesi.

Konfüçyüs, (2000). *Konuşmalar*, Çev. Muhaddere Nabi Özerdim, İstanbul: Çağdaş Matbaacılık.

- Korkmaz, Z. (1966). "Kabus-nâme ve Marzuban-nâme Çevirileri Kimindir?", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, 267-275
- Köprülü, M. F. (1920). *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Nizamü'l-Mülk (2009), *Siyasetnâme*, Terc. Ayar, M. T., İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Nizâmülmülk (1999). *Siyasetnâme*, Çev. M. A. Köymen, İstanbul: Türk Tarih Kurumu.
- Orkun, H. N. (1994). *Eski Türk Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Öz, Ş. (2011). "Kutadgu Bilig'de Türk Cihan Hâkimiyeti Düşüncesi", *Dilbilimsel Akademik Araştırma Dergisi*, C. 11, S. 1, s. 19-35.
- Özmen, A. (2014). "Kutadgu Bilig'de Yöneten-Yönetilen İlişkileri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 41, s. 55-60.
- Platon (1996), *Mektuplar (Epistodai)*, Çev. İrfan Şahinbaş, İstanbul: Çağdaş Matbaacılık.
- Platon, (1994). *Yasalar*, Çev. Candan Şentuna-Saffet Babür, İstanbul: Kabalıcı Yayınları
- Pritsak, O. (1954). "Die Karachaniden", *İslam*, S. 31.
- Radloff (1910). *Das Kudatku Bilik des Jusuf Chass-Hadschib atış Bâla-sagun*, Petersburg.
- Sertkaya, Osman F. (1977). *İslami Devrenin Uygur Harfli Eserlerine Toplu bir Bakış*, Bochum.
- Strange G. L. (1930). *The Lands of the Eastern Caliphate*, New York: Barnes&Noble.
- Şeyhoğlu Sadreddin Mustafa (1991). *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulema: İnceleme, Metin, İndeks*, Haz. Kemal Yavuz, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Taşgılı, A. (2015). *Kök Tengri'nin Çocukları*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Togan, Z. V. (1966-1967). *Karahanlılar*, Ders Notları.
- Unan, F. (2001). "Bir XIV. Yüzyıl Yazarının Kaleminden Çağının 'Devlet İdâresi ve İdeal Devlet Adanı' Anlayışı", *Koomduk İlimder Jurnalı /Sosyal Bilimler Dergisi* (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi), S. 2, s. 314-339.
- Vambéry, H. (1870). *Uigurische Sprachmonumente und das Kudatku Bilik*, Innsbruck: Wagner'schen Uniyersitâts-Buchdruckerei.
- Yusuf Has Hâcib (1959). *Kutadgu Bilig*, II, Türkçe Terc., Reşit Rahmeti Arat, Ankara:Türk Tarih Kurumu.

Müze ile Eğitim Yoluyla Ortaokul Öğrencilerinde Kültürel Miras Bilinci Oluşturma

Creating Cultural Heritage Consciousness on Middle School Students Through Museum Education

Handan BÜLBÜL¹

Geliş Tarihi: 13.10.2016 / Düzenleme Tarihi: 24.11.2016 / Kabul Tarihi: 25.11.2016

Özet

Kültürel mirasın korunması ve yeni nesillere aktarılmasında müzelerin ayrıcalıklı bir işlevi bulunmaktadır. Zaman ve mekânda dağıntık olarak bulunan nesnelere bir araya getirilerek geçmişle bu gün arasında köprü kuran müzeler, öğrenciyi yaşayarak öğrenme olanağı sunması nedeniyle etkili bir okul dışı eğitim ortamlarıdır. Bu çalışmada, ortaokul öğrencilerine kültürel mirasın müze ile eğitim yoluyla nasıl aktarılabilirliğine yönelik planlı bir müze gezisi örneği hazırlanmıştır. Tümevarımsal bir yaklaşım benimsendiği için çalışma, temel nitel araştırma yöntemiyle desenlenmiştir. Çalışmanın verileri doküman incelemesi tekniğiyle toplanmış, verilerin çözümlenmesinde betimsel analiz tekniğinden yararlanılmıştır.

Örnek müze gezisi planlaması; müze gezisi öncesi hazırlıklar, müze ortamındaki etkinlik süreci, müzedeki inceleme sonrası sanatsal uygulama süreci aşamaları ile açıklanmıştır. Planlamanın müze gezisi öncesi hazırlıklar aşaması, izin işlemleri, araç temini, müze hakkında bilgilendirme, müze rehberi hazırlamayı içermiş, müze ortamındaki etkinlik süreci; öğrencilerin müzedeki eserlerle ilgili sanat tarihi bilgisi edinebilme, seçtikleri bir eseri derinlemesine inceleyebilme ve bu eserin çizimlerini yapmaya ilişkin planlamalarla açıklanmıştır. Müzedeki inceleme sonrası sanatsal uygulama süreci ise öğrencilere, müzede inceledikleri eserin üç boyutlu uygulamasını yaptırma şeklinde biçimlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Müze ile eğitim, kültürel miras, arkeoloji müzesi, etnografya müzesi.

Abstract

Museums play an indispensable part in the preservation and handing down of cultural heritage to new generations. Building a bridge between the past and the present by putting together objects scattered in time and place, museums create an effective environment for non-formal education. This study aims to provide an example of a planned museum tour to describe how information on cultural heritage can be provided to middle school students through museum education. Adopting an inductive approach, the design for this study was based on basic qualitative methods. Data was compiled by document analysis, and analyzed through descriptive analysis methodology.

The example of museum tour plan provided in this study consisted of three stages: pre-tour preparations including obtaining of permission from relevant authorities for the tour, hiring of shuttle bus, briefing on, and the preparation of a guide of the museum; activities in the museum setting, including providing students with information on the history of the artefacts, the opportunity to analyze an artefact they choose, and to make drawings of that artefact; and post-tour artistic production aiming to have the students produce the artefacts they have chosen in three-dimensional form.

Keywords: Museum education, cultural heritage, archeological museum, ethnography museum.

Giriş

Toplumlar sürekli üretme ve bu üretimlerini biriktirme eğilimindedirler. Bu eğilim, kendi içinde aktarımı da beslemektedir. Binlerce yıldır oluşturulan bilgi, kültür ve sanatı içeren birikiminin yeni nesillere aktarımı, gelişme ve ilerlemeyi sağlamaktadır. Bireyin var olduğu dünyadaki ve bugündeki kültürünü anlaması, anlamlandırması ve var olanın üzerine yeni şeyler eklemesinin en işlevsel yollarından biri de yaşadığı topraklardaki kültürel varlıklara yönelik bilinç oluşturulmasıdır. Kültürel mirasın korunduğu arkeoloji ve etnografya müzeleri yoluyla verilecek eğitim, kültür varlıklarının korunmasında etkili bir yöntem olarak düşünülmektedir.

¹ Yazışma Adresi: Yrd. Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Giresun, Türkiye.
E-Posta: handanbulbul05@hotmail.com.

Toplumların biriktirdiği somut ve somut olmayan tüm kültürel değerler, kültür mirası olarak adlandırılır ve toplumun ilerleyebilmesi için sonraki kuşaklara aktarılmasını gerekli kılar. Can (2009: 3), kültürel mirası; geçmişten miras alınan ve geleceğe miras bırakılmak istenen, insanlar tarafından yapılmış her türlü somut varlığı olan eserler ve bir topluma ait değerler bütünü olarak tanımlamaktadır. Bu miras, binaları, tarihi yerleri, anıtları ve insan eliyle yapılmış olan her şeyi kapsayan ve gelecek nesiller için korunması, saklanması önemli görülen eserlerdir.

Kültürel mirasın korunması ve yeni nesillere aktarılmasında müzelerin ayrıcalıklı bir işlevi bulunmaktadır. Müzeler; kültür ve doğa varlıklarını içeren ve insanlarca değerli görülen nesnelere toplandığı, sergilendiği, bilimsel, eğitici ve tanıtıcı nitelikte olan açık ya da kapalı alanlardır (Artut, 2007: 104; Buyurgan ve Buyurgan, 2007: 70). Zaman ve mekânda dağınık olarak bulunan nesnelere bir araya getirilerek ziyaretçilerin zevk alacağı şekilde düzenli olarak sergileyip, geçmişle bugün arasında köprü kurmaktadır (Gerçek, 1999: 11). Bu nedenle de yaşayan veya yaşamayan uygarlıkların tüm mirasını yeni nesillere aktaran önemli kurumlar olarak değerlendirilmektedir.

İnsanların kendi tarihleri boyunca unutulmaya ve unutmaya karşı direniş içinde olmaları onları, her türlü belge, bilgi ve nesneyi kendinden sonraki nesillere iletebilme yeteneği geliştirmeleri sonucunu doğurmuştur ki bu da tarih yazıcılığını, kütüphaneleri ve müzeleri ortaya çıkarmıştır. Müzelerin bir diğer ortaya çıkış nedeni ise insanların değerli ve nadir olan nesnelere biriktirme ve saklama tutkusudur (Gerçek, 1999: 2-3). Maddi servetlerine manevi bir boyut katmak isteyen zenginlerin, ender ve ilginç bulunan çeşitli nesnelere bir araya getirilerek özel koleksiyonlar oluşturmaları müzeciliğin başlangıcı sayılmaktadır (Shaw, 2004: 9). M.Ö. III. yy.'ın ortalarında İskenderiye'de Museion- Musa'lar mabedi adı verilen sarayda açılan sergi alanı ise tarihteki ilk müze olarak görülmektedir. 17- 18. yy.'lar ise eski eser toplama merakının ve koleksiyonculuğun oldukça geliştiği, büyük saraylarda bulunan koleksiyonların konularına göre sistematik olarak gruplandırıldığı dönemler olmuştur. Koleksiyonların çoğalıp zenginleşmesine rağmen, çok az kişi tarafından görülmesi halkın gezebileceği müzeler oluşturma fikrinin gelişmesine olanak sağlamış, koleksiyonların bağışlanması ve satılması yoluyla sanat galerileri ve müzeler kurulmuş, böylelikle koleksiyonlar devlet himayesi altına girmiştir (Gerçek, 1999: 1-5). 20. yüzyıla gelindiğinde ise müze, sergi ve koleksiyonların sergilendiği mekânlar olmanın ötesine geçerek bir araştırma mekânı ve bilginin tartışılıp yorumlandığı bilimsel bir kurum haline almıştır. Bireylerin, herhangi bir kültürü anlama ve anlamlandırma çabası, geçmiş kültürlerle dayalı gelecek özelemleri, modern yaşamın karmaşasından bir süreliğine kaçış isteği gibi çeşitli nedenler müzeye duyulan ihtiyacı artırmıştır. Müzelerin devlet himayesine girmesiyle ziyaretçiler sergilenen nesnelere kendi servetini, kudret ve ihtişamı görmüş, insanlık tarihinin oluşturduğu eserlerin kendi elinde olduğuna inanmıştır. Bu da müzelerin, geçmiş ve geleceğin temsil edildiği yer, bir bilgi deposu, zaman ve mekânın kontrol altına alınarak denetlenebildiği bir alan olduğu algısını doğurmuştur (Gümü, 2013: 11).

Yaşadığımız çağda her ülke, sahip olduğu doğal ve kültürel varlıkları korumak ve uluslararası alanda tanıtabilmek için çaba göstermektedir. Ekonomik yönden büyük masraflar gerektiren bu çaba; mevcut değerleri gelecek nesillere aktarabilme, medeniyetler arası mücadelede üstünlük kurma ve ülkeler arasında itibarlı bir konuma sahip olma arzudur (Akt. Akpınar, 2007: 82).

Türkiye'de Kültürel Miras'ın korunması ve yeni nesillere ulaştırılmasında, Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı görev üstlenen iki önemli kurumdur. "Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu" ile Kültür ve Turizm Bakanlığı; kültürel değerleri yaşatmak, geliştirmek, yaymak, tanıtmak, değerlendirmek ve benimsetmek, tarihi ve kültürel varlıkların tahribini ve yok edilmesini önlemek, yurdun turizme elverişli bütün imkânlarını ülke ekonomisine olumlu katkı sağlayacak şekilde değerlendirmeyi görevleri arasına almıştır (KTB, 1983). Kültürel mirasın fiziki olarak korunması, yasalar çerçevesinde Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın görevleri arasında yer almasına karşın, bu mirası koruyup gözetleme bilincini taşıyan bireyler yetiştirmek kuşkusuz ki eğitim kurumlarının sorumluluğundadır. Nitekim Türk Milli Eğitiminin genel amaçları arasında, "Türk milletinin bütün fertlerini; Türk milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan... yurttaşlar olarak yetiştirmek" hükmü yer almaktadır (MEB, 1973). Bu amaç, ulusal kültürün değerini bilen bireyler yetiştirmenin milli eğitimin ana hedeflerinden birisi olduğunu göstermektedir.

Müzelerin eğitim işlevi, onu okul programlarının bir parçası haline getirmiştir. Türkiye'deki ortaokul ders programlarında da müze ile eğitim konularına yer verilerek müzeler yoluyla öğrenmeyi sağlamak amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, başta görsel sanatlar ve sosyal bilgiler dersleri olmak üzere hayat bilgisi, matematik, Türkçe, fen ve teknoloji, derslerinin öğretim programlarında yer alan çeşitli konuların müze eğitimi ile ilişkilendirildiği görülmektedir.

MEB Sosyal Bilgiler Öğretim Programı içinde "müze ile eğitimin hedefi şöyle açıklanmıştır:

- Kültürel varlıkları, tarihî eserleri anlama, koruma, değerlendirme ve yorumlama becerisi ile zaman ve mekân algılama becerisi gelişmiş,
- Kültürel ve kültürler arası hoşgörü becerisi kazanmış, kendilerini çevreleyen dünyaya karşı görsel farkındalıkları olan,

•Geçmiş, bugün ve gelecek arasında bağ kurabilen, arşivleme bilincine sahip, toplumsallaşmış, bireyler yetiştirmektir (MEB, 2008).

Görsel sanatlar eğitimi, bireyin kültür ve sanata karşı duyarlı bir biçimde yetiştirilmesinde işlevsel bir rol oynamaktadır. Nitekim ilkököl ve ortaokul görsel sanatlar dersi öğretim programında yer alan öğrenme alanlarından birisi de “Kültürel Miras” olarak tanımlanmıştır. Dersin genel amaçları arasında ise, kültürel mirasa değer vermenin önemini kavratma yer almaktadır (MEB, 2013). Kültürel Miras öğrenme alanında öğrencilerin;

- Tarihî süreç içerisinde Türk kültürü başta olmak üzere farklı toplum ve kültürlerde ortaya konulan sanat eserlerini ve sanatçıları incelemeleri,
- Sanat ile kültürün birbirini şekillendirdiğini ve yansıttığını kavramaları,
- Müze, ören yerleri, tarihî mekânlar, sanat galerisi, sanatçı atölyeleri ve bunun gibi yerlerdeki kültür-sanat eserlerini incelemeleri,
- Sanatın farklı duygu, düşünce ve inanışları iletmede bir araç olduğunu anlamaları,
- Görsel sanatların geçmiş ile gelecek arasında köprü vazifesi gören araçlardan biri olduğunu kavramaları,
- Müzeler ile görsel sanatları ilişkilendirmeleri,
- Görsel sanatların tarihsel sürecini incelemeleri,
- Kültür-sanat örneklerini incelemeleri, analiz etmeleri ve yorumlamaları amaçlanmıştır (MEB, 2013).

Eğitimin yaşamın her alanında ve her zaman gerçekleşen bir süreç olduğu kabul edildiğinde okullarla sınırlı kalmayıp, okul dışı kurumlara da devamlılığı sağlanmalıdır (Erdoğan, 1995: 18). Müzeler ise en işlevsel okul dışı kurumlar olarak değerlendirilebilir. Müzelerin eğitimdeki en önemli ayrıcalığı, öğrenciye yaşayarak öğrenme olanağı sunmasıdır. Soyut bir öğrenmenin ötesinde; görerek, dokunarak geçmiş dönemlere ait eserleri inceleme, öğrenenlerin öğrenilecek konuya araştırma ruhu ile yaklaşmalarını olanaklı kılmaktadır (Seidel ve Kenneth, 1999). Bilgi biriktirme işlemini eğitim ile birleştiren ve gerçek anlamda bir okul vazifesi görerek çağdaş yurttaş yetiştirme görevini de üstlenen müzeler, kendilerini ziyaret eden halka teşhirindeki nesnelere aracılığı ile tarih ve kültüre dokunma imkânı sunmaktadır. Müze ile eğitim, kültürel varlıkları, eski eserleri anlama, koruma ve yaşatma, kendi kültürünü ve farklı kültürleri çok yönlü ve hoşgörülü bir yaklaşımla tanımayı sağlamaktadır. Bu da müzenin kültürlerarası anlayış ve duygudaşlık geliştirme gibi hedeflere hizmet etmesini beraberinde getirmektedir (San, 2008: 149).

Anadolu toprakları, tarih öncesinden başlayarak günümüze kadar pek çok uygarlığa ev sahipliği yapması nedeniyle kültürel miras birikiminde dünyanın en zengin bölgelerinden biri olma özelliği taşımaktadır. Bu ayrıcalıklı durum Türkiye’de müzeyle eğitim için zengin bir kaynak oluşturmaktadır. Öğrencilerin Türkiye’deki müzelerde bulunan eserleri tanımaları ve içselleştirmeleri kültür aktarımında etkili bir araç olarak görülerek çalışmanın çıkış noktasını belirlemiştir.

1. Çalışmanın Amacı

Müze yoluyla eğitimle bütünleştirilen ortaokul görsel sanatlar dersi kültürel miras öğrenme alanına yönelik bir uygulama önerisi hazırlamak bu çalışmanın amacını oluşturmuş ve aşağıdaki sorulara yanıt aranmaya çalışılmıştır.

1. Müze gezisi öncesindeki hazırlıklar nasıl düzenlenebilir?
2. Müze ortamındaki etkinlik süreci nasıl düzenlenebilir?
3. Müze incelemesi sonrasındaki nasıl bir uygulama süreci oluşturulabilir?

2. Yöntem Model

Çalışma, temel nitel araştırma yöntemiyle desenlenmiştir. Temel nitel araştırmalarda, araştırmacı, bir görüngünün anlamını inşa ederek anlamaya çalışmaktadır (Merriam, 2013: 22). Ortaokul öğrencilerine kültürel mirasın planlı bir müze gezisi ile nasıl aktarılacağına yönelik tümevarımsal bir yaklaşım benimsenmesi nedeniyle bu çalışmada, temel nitel araştırma yönteminin uygun olacağına dair kanaat getirilmiştir.

Verilerin Toplanması

Diğer tüm nitel araştırmalarda olduğu gibi temel nitel çalışmalarda da veriler görüşme, gözlem ve doküman analizi şeklinde toplanabilir (Merriam, 2013: 23). Araştırılması hedeflenen olgu ve olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsayan (Yıldırım ve Şimşek 2011:188) doküman incelemesinin, bu çalışmanın amacına bağlı alt amaçlara yanıt verebileceği düşünülmüştür. Öncelikli olarak müzeyle eğitime yönelik lisansüstü tezlerdeki müze gezisine yönelik planlamalar incelenmiştir. Sonraki aşamada, örneklem olarak belirlenen Kastamonu Arkeoloji Müzesi, Alacahöyük Müzesi ve Yozgat Nizamoğlu Etnografya Müzesi'nde bulunan eserlerin görsellerine ulaşılmış, alanyazın taranarak müzeyle eğitim ve görsel sanat eğitiminin iç dinamikleri, ortaokul görsel sanatlar dersi öğretim programı ile ilişkilendirilerek müzeden bir öğretim ortamı olarak nasıl yararlanılabileceğine yönelik planlama yapılmaya çalışılmıştır.

Verilerin Çözümlemesi

Betimsel analiz, nitel verilerin daha önce belirlenen temalara göre özetlendiği ve yorumlandığı bir analiz tekniğidir (Yıldırım ve Şimşek 2011: 224). Bu çalışmada, incelenen alan yazından elde edilen veriler, betimsel analiz tekniğine göre çözümlenmiştir. Çalışmanın alt amaçları temalara dönüştürülmüş, her bir temaya yönelik olarak kategoriler belirlenmiştir. Taslak temalar ve kategorilerin belirlenmesi aşamasından sonra bir alan uzmanının görüşüne başvurularak tema ve kategoriler kesinleştirilmiş, alan yazınla ilişkilendirilerek açıklanmış ve yorumlanmıştır. Ayrıca müze rehberi kapağı ve çalışma sayfalarının hazırlanma sürecinde de alan uzmanı ile görüş alışverişinde bulunulmuş ve bunların müze ile eğitim uygulamaları için örnek olabileceğine kanaat edilmiştir.

Müzedeki incelemeler sonrasındaki sanatsal çalışma uygulaması için yine aynı alan uzmanıyla çalışılarak örneklem olarak belirlenen müzelerdeki eserlerin seçimi yapılmıştır. Sanatsal uygulamalar için pilot çalışma yapılan öğrencilere bu eserler gösterilmiş, her öğrencinin bir eseri seçmesinin ardından sanatsal çalışma süreci başlatılmıştır. Pilot çalışma ile öğrencilerin çeşitli müzelerdeki eserleri nasıl yaptıkları incelenmeye çalışılmıştır. Elde edilen veriler fotoğraflanmış ve eserin orijinalinin fotoğrafı ile birlikte sunulurken açıklanmıştır.

3. Bulgular

3.1. Müze Gezisi Öncesi Hazırlıklar

Müze gezisi öncesi hazırlıklar teması; izin işlemleri, araç temini, müze hakkında bilgilendirme, müze rehberi dosyası hazırlama kategorileri ile açıklanmıştır.

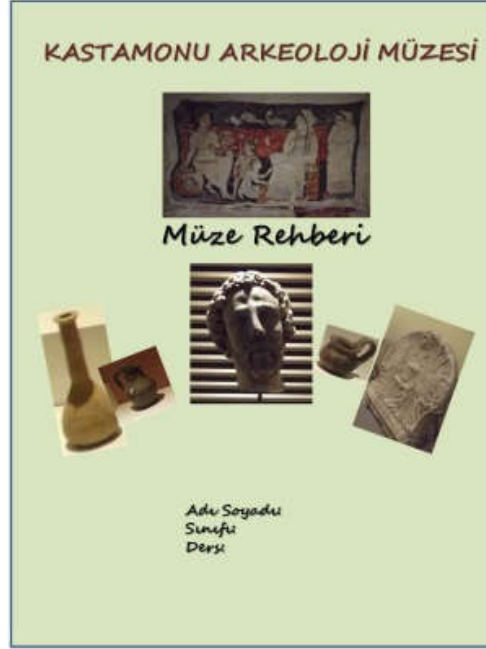
İzin İşlemleri: Müze gezisi okul dışı bir mekânda yapılacak etkinlikleri içermesi nedeniyle öğrencilerin müzeye ulaşımı ve okula geri dönme süreçleri izne bağlı olmaktadır. Bu nedenle öğretmenin müze gezisi öncesinde yapması gereken ilk işlem, gerekli izinlerin alınmasıdır. Okul ve Milli eğitim müdürlüğü kanalıyla alınacak resmi izinler ve velinin imzasının olduğu izin kâğıdı müze gezisi için mutlak gerekli belgelerdir ve alınması zorunludur.

Araç Temini: Sorusuz bir müze gezisi için gerekli olan koşullardan biri de araç teminidir. Bunun için, geziyi planlayan öğretmen, okul müdür yardımcısı veya okul müdürü, belediye ya da diğer kurum ve kuruluşlarla bağlantı kurarak araç temini sağlayabilir. Böylelikle öğrencilerin herhangi bir ulaşım problemi yaşamadan müzeye ve sonrasında okula transferleri sağlanmış olacaktır.

Müze Hakkında Bilgilendirme: Öğrencileri müzeye götürmeden önce onları fikren hazırlamalı, geziyi açıklayarak müzede neler görebilecekleri hakkında bilgiler verilmelidir (Buyurgan ve Buyurgan, 2007: 86). Öğrencileri müze ile ilgili bilgilendirmek amacıyla öğretmenin daha önceden müzeyi ziyaret ederek müze hakkında yazılı ve görsel bilgiler edinmesi gerekir (Akt. Mercin, 2009: 214). Bu doğrultuda, öğretmenin; öğrencilerin müzede karşılaşacaklarını eserleri görmelerini sağlamak için, müzenin tarihçesi, müzede sergilenen eserlerin getirildikleri yerler ve genel özelliklerini içeren görsellerle desteklenmiş bir sunu hazırlaması yararlı olacaktır.

Müze Rehberi Dosyası Hazırlama: Müze gezisi öncesinde öğretmen tarafından her öğrenci için bir müze rehberi dosyası hazırlanması gereklidir. Müze rehberi dosyası, müze ortamındaki etkinliklerin verimli bir biçimde gerçekleşmesini kolaylaştırması bakımından önemlidir. Buyurgan ve Buyurgan (2007: 88), müze rehberi dosyanın ön sayfasında bir kapak tasarımı yapılmasının öğrencilerin ilgisini çekeceğini belirtmektedir. Ayrıca, gidilecek müzenin, öğrencinin ve dersin adının kapakta yer almasının da öğrencinin müzede etkinliklere yönelik motivasyonunu artıracığına değinmektedir.

Bu çalışma çerçevesinde, Kastamonu Arkeoloji Müzesine yönelik müze rehberi dosyasına için bir kapak tasarımı yapılmış ve tasarım aşağıda verilmiştir. Görsel sanatlar öğretmenin gezi yapmayı planladığı müzede bazı eserlerin görsellerinden yararlanarak bu tasarıma benzer çeşitli tasarımlar yapmasının öğrencilerin müzede çalışmalara katılımını kuvvetlendireceği düşünülmektedir.

Şekil 1: Müze Rehberi Kapağı

Müze rehberi dosyasının içerisinde; müzede nasıl davranılması gerektiğini içeren bilgiler, müzede dikkat edilmesi gereken kurallar, müzenin planı ve müze ortamındaki etkinlikler için kullanılacak çalışma sayfaları bulunmalıdır. Ayrıca müze rehberi dosyasında, öğrencinin müze ile ilgili istedikleri notları alıp, çizimler yapabilecekleri boş bir sayfanın da bulunmasında yarar olacaktır (Özsoy ve Alakuş, 2009:170). Bu çalışma için; bağlamsal sanat tarihi çalışma sayfası, sanat eleştirisi çalışma yaprağı ve çizim sayfası örnekleri hazırlanmış ve bu çalışma sayfaları ile yapılabilecek etkinlikler “müze ortamındaki etkinlik süreci” başlığı altında açıklanmıştır.

3. 2. Müze Ortamındaki Etkinlik Süreci

Müze ortamındaki etkinlik süreci teması; bağlamsal sanat tarihi etkinliği, sanat eleştirisi etkinliği ve çizim etkinliği kategorileri ile betimlenmiştir.

Baglamsal Sanat Tarihi Etkinliği: Etkili bir müze ile eğitim süreci için öncelikle öğrencilerin gezi sırasında gördükleri eserlere yönelik sanat tarihi bilgisinin verilmesi gereklidir. Böylelikle öğrenciler, eserin nerede, hangi dönemde, ne amaçla yapıldığı, neden sergilenmeye ve öğrenilmeye değer bir eser olduğuna yönelik düşünce geliştirebileceklerdir.

Sanat tarihi, görsel kültür eserlerini araştıran bilimsel bir alan olarak tanımlanır ve bitmiş bir döneme ait, sanat eserleri aracılığıyla kültürler ve insanlar hakkında bilgi edinmeye ve dünyanın her yerindeki görsel kültürün rolünü çok boyutlu olarak anlamaya çalışır (Stokstad ve Diğerleri, 1995: 32). Sanat tarihinin görevi, yalnızca geçmiş uygarlıkların sanat eserlerindeki güzellikleri arayıp bulmak değil; bu eserler arasında toplumsal, tarihsel değerler yansıtan karakterleri tespit etmektir (Yolcu, 2004: 76). Müzede yapılacak diğer etkinlikler için alt yapı oluşturması amacıyla öğrencilere, müzedeki eserlere ilişkin öğretmen veya müze görevlilerinin sanat tarihi bilgisi vermesi yararlı olacaktır.

Genel sanat tarihi bilgisinden sonra bağlamsal sanat tarihi etkinliği öğrencilerin geçmişle bugün arasında bağ kurmalarını sağlayacaktır. Nitekim bağlamsal sanat tarihi, bir eserin toplumsal ve tarihsel olaylarla bağlantısını anlama ve anlamlandırmayı içermektedir (Özsoy ve Alakuş, 2009: 169). Müzede bulunan eserlere ilişkin bilgilerin öğrenilmesi, bunların geçmişte kullanım alanlarının sorgulanması, bugünle bağlantı

kurulması, böylelikle geçmişe ait kültürün yorumlanmasını sağlamak amacıyla hazırlanan Bağlamsal Sanat Tarihi Çalışma Sayfası aşağıda yer almaktadır.

Sizce yandaki fotoğrafta görülen nesne nedir?

Hangi dönemde yapılmıştır?

Eseri yapan kişi bunu nasıl yapmış olabilir?

Yandaki fotoğraftaki modelin üzerindeki giysinin adı nedir?

Bu giysinin günümüzde kullanıldığını hiç gördünüz mü? Nerede ve ne zaman gördünüz?

Bu giysi geçmişte ne için kullanılmış olabilir?

Yandaki fotoğraf müzedeki hangi esere aittir?

Sizce bu eseri yapan kişi eseri yaparken neler düşünmüştür?

Şekil 2: Bağlamsal Sanat Tarihi Çalışma Sayfası

Bu çalışma kapsamında, Yozgat Nizamoglu Konağı Etnografya Müzesinde sergilenen eserlerden yararlanılmıştır. Müze gezisi yapacak öğretmenin, gidilecek müzede sergilenen eserlerden yola çıkıp yukarıdaki çalışma sayfasının içeriğine benzer bir içerik sunarak etkinliği gerçekleştirmesiyle öğrencilerin müzede bulunan eserlere yönelik bağlamsal sanat tarihi bilgisi kazanabilecekleri söylenebilir.

Sanat Eleştirisi Etkinliği: Sanat eserleri inceleme sanat eserine yönelik içsel ve dışsal ipuçlarının araştırılmasına dayanır (Özsoy, 2003: 173). Diğer bir ifade ile eserin biçimsel ve içerik olarak ne ifade ettiğini anlamayı hedefler. Sanat eleştirisi yapmayı öğretmek için, çeşitli yöntemler bulunmakla birlikte Feldman'ın ortaya koyduğu ve Mittler'in bir dizi soru ile geliştirdiği eğitsel eleştiri yöntemi en çok kabul gören ve kullanılan yöntemdir (Kırıçoğlu ve Stokrocki, 1997). Betimleme, çözümlleme, yorumlama ve yargı basamaklarını içeren eğitsel eleştiri yönteminin betimleme basamağında, eserin ön planında bulunan sanatsal unsurların en ince detayına kadar belirlenmesi amaçlanır. Çözümlleme basamağında, eserdeki sanatsal unsurların nasıl düzenlendiğine ilişkin düşünceler oluşturulurken yorumlama basamağında, sanatçının izleyiciye söylemek

istediklerine ilişkin sorulara yanıt aranır. Yargılama basamağında ise eserin neden değerli veya önemli olduğu tespit edilmeye çalışılır (Alakuş, 2009: 63-66; Boydaş, 2007: 43-47).

Öğrencilerin müzede bir eseri seçip onu derinlemesine incelemeleri eserle güçlü bir bağ kurmasını sağlayacaktır. Bu aşamada öğrencilere bireysel olarak çalışma süresi verilip müzeden bir eseri seçmeleri ve eleştirisini yapmaları sağlanmalıdır. Bu süreçte yapılacak etkinlik için yararlanılabilecek Sanat Eleştirisi Çalışma Sayfası aşağıda verilmiştir.

SANAT ELEŞTİRİSİ ÇALIŞMA SAYFASI

A- BETİMLEME

- 1) Sanat eserin adı nedir?
- 2) Bu eser ne zaman yapılmış olabilir?
- 3) Eserdeki nesnelere nelerdir? (ağaçlar, insanlar, hayvanlar, dağlar, nehirler, vb.)
- 4) Bu eser hangi teknikle yapılmıştır? (oyma, suluboya, kolaj, yağlıboya vb.)

B- ÇÖZÜMLEME

- 1) Eserde hangi şekiller etkin görünüyor (düz, eğri, diğerleri)
- 2) İlk baktığında en çok dikkatini çeken nedir?
- 3) Resim genelinde doku var mı? Varsa nerelerde doku kullanılmış?
- 4) Şekiller nasıl düzenlenmiş? (Birbirini tekrar eden şekiller var mı?)

C- YORUMLAMA

- 1) Sence bu eser ne anlatıyor?
- 2) Buradaki şekiller sana ne hissettiriyor?
- 3) Dokunsan ne hissedersin?
- 4) Nasıl bir tat alıyorsun?
- 5) Nasıl bir koku alıyorsun?
- 6) Nasıl bir ses duyuyorsun?
- 7) Simgeler var mı? Varsa ne anlatıyor olabilir?
- 8) Bu çalışma bugün insanlara neyi ifade ediyor?

D- YARGI

- 1) Sizce bu eser güzel mi? Neden?
 - A) Gerçeğe uygun yapıldığı için,
 - B) Alışılmışın dışında renkler, şekiller kullanıldığı için,
 - C) Duyguları açığa vurduğu için,
 - D) Bir şeyler anlattığı için,
 - E) Diğer.....
- 2) Bu eserin sana en değerli ve anlamlı gelen yönü hangisidir?
- 3) Bu yapıt neyi amaçlıyor, neye hizmet ediyor?

Şekil 3: Sanat Eleştirisi Çalışma Sayfası

Estetik, sanatın genel anlamda doğası, kökeni, değerleri, işlevleri ve hedefleri ile ilgili bilgileri içerir. Sanat hakkında ön bilgileri ve tercihleri kazandırmaya ve soru sorarak düşündürmeye yönelir. Öğrencilerin sanat hakkında dikkatlice ve açıkça nasıl düşünceleri gerektiğini ve kendi fikirlerini tutarlı ve ikna edici bir şekilde nasıl ifade etmeleri gerektiğini öğretir (Rayala, 1995: 120). Yargılama basamağı, eserin değerine ilişkin kararın verildiği basamak olduğundan aynı zamanda eserin estetik değerinin de irdelenmesini sağlamaktadır. Sanat eleştirisi çalışma yaprağının yargı basamağındaki sorular ile öğrenciler, inceledikleri eserin kültürel alt yapısına yönelik farkındalık geliştirebilecek, aynı zamanda onun estetik değerine yönelik düşünceler oluşturabilecektir.

Çizim Etkinliği: Müze ortamındaki etkinliklerin diğer biri, öğrencilere, eleştirisi yapılan eserin çizimini yaptırmaktır. Müze rehberinde bulunan çizim sayfası, etkinliğin bu aşamasında kullanılmalıdır. Aşağıda, örnek bir çizim sayfası verilmiştir. Sayfanın üst kısmında, daha önce eleştirisi yapılan ve çizimi

gerçekleştirilecek eserin neden seçildiği ve beğenildiğine yönelik düşüncelerin yazılacağı bölüm, alt kısmında ise çizim alanı yer almaktadır.

MÜZEDE EN ÇOK BU ESERİ NEDEN SEVDİĞİNİ
AÇIKLAR MİSİN?

ESERİN RESMİNİ BU ALANA ÇİZER MİSİN?

ÇİZİM
ALANI

Şekil 4: Çizim Sayfası

Çizim sayfası ile yapılan etkinlik, öğrencilerin bir önceki etkinlikteki incelemelerinin verdiği düşünme gücüyle o eseri neden sevdiğini detaylı olarak açıklayabilmelerini sağlayacaktır. Çalışma sayfasıyla yapılan etkinlikler, öğrencilerin sanat eleştirisi etkinliğinde inceledikleri eseri beğenme nedenlerini ortaya çıkartması ve müze incelemesi sonrası sanatsal uygulamalara alt yapı oluşturması bakımından önemli görülmektedir.

3. 3. Müzedeki İnceleme Sonrası Sanatsal Uygulama Süreci

Müzedeki inceleme sonrası sanatsal uygulama süreci, malzemeleri belirleme ve sanatsal uygulamayı gerçekleştirme kategorileri ile açıklanmıştır.

Malzemeleri Belirleme: Görsel sanat eğitimi tümüyle araç gerece dayalı bir öğretim alanıdır. Gereçler, seçimlerinden kullanımına ve bir sanatsal çalışmaya dönüşümlerine kadar birçok bilgi ve becerinin öğrenilmesini gerektirir. Buna bağlı olarak da sanatsal öğrenme, özenle seçilen ve amaca uygun olarak kullanılan araç ve gereçle yakından ilgilidir (Kırıçoğlu, 2005:126). Müzeyle eğitim kapsamında, inceleme yapılacak müzedeki eserlerin yapısına bağlı olarak öğrencilerin yapacağı sanatsal uygulamalar için çeşitli boyalar, renkli kartonlar, oyun hamurları, kil ve çeşitli tekstil ürünleri gibi gereçler seçilebilir. Bu çalışma için ise kil ve akrilik boya kullanılmasının amaca uygun gereçler olduğu öngörülmüştür.

Sanatsal Uygulamayı Gerçekleştirme: Uygulama çalışmaları, öğrencilerin sanat tarihi, sanat eleştirisi ve estetik alanlarında oluşturdukları birikimlerini yaratıcılıkları ile bütünleştirerek sanatsal bir çalışma oluşturdukları alandır (Kırıçoğlu, 2005: 11). Uygulama, araç ve gereci uygun bir biçimde kullanarak güçlü bir anlatımı olan sanatsal bir form oluşturma sürecini içerir (Yolcu, 2004: 112- 115). Böylelikle öğrenciler, sanatsal uygulama sürecinde önce algılama, düşünme ve sonrasında da bunu yansıtmaya olanağı bulurlar.

Bu çalışma kapsamında, kültürün yeni nesillere aktarımında Kastamonu Arkeoloji Müzesi, Alacahöyük Müzesi ve Yozgat Nizamoğlu Etnografya Müzesinde bulunan eserlerden örnekler yer verilmiştir. Kastamonu Arkeoloji Müzesi koleksiyonundaki mermer heykeller, steller, çanak ve çömlekler, Alacahöyük Müzesi Sfenksli Kapıdaki kabartmalar, Yozgat Nizamoğlu Etnografya Müzesindeki porselen eserler öğrencilere yaptırılacak örnek eserler olarak tespit edilmiştir. Seçilen örnek eserler, öğrenci çalışmaları ile birlikte sunulacak herhangi bir arkeoloji veya etnografya müzesindeki eserlerin öğrencilerce sanatsal uygulamasının yapılabileceğine dair kanıt oluşturma yoluna gidilmiştir.

Uygulama için belirlenen Kastamonu Arkeoloji Müzesindeki eserlerin görselleri Akca'nın (2013) Kültürel Varlıklarımızda İnovasyon'un Etkisi, Teknolojik Yeniliklerin Uygulanabilirliği, Çorum - Kastamonu Arkeoloji Müzeleri başlıklı yüksek lisans tezi için yaptığı ön çalışmalardan elde edilmiştir. Seçilen eserler ve öğrenci sanatsal çalışmalardan bazı örnekler aşağıda verilmiştir.

Şekil 5: Stel

Şekil 6: Öğrenci Çalışması

Şekil 5'te müzenin steller seksiyonunda sergilenen eserlerden biri görülmektedir. Roma dönemine ait mermerden yapılmış olan yuvarlak formlu, bitki motifleri ile bezenmiş bu eserin incelikli bir el işçiliğini yansıması bakımından etkili bir örnek olabileceği düşünülmüştür.

Şekil 7: Pişmiş Toprak Testi

Şekil 8: Öğrenci Çalışması

Şekil 7'de müzenin üst katında camekânlı seksiyonlarda sergilenen Roma dönemi pişmiş topraktan yapılan testiler görülmektedir. Dönem özelliklerini yansıması bakımından bu testilerin ilginç formlarının da kültürel özellikleri yansıttığı ve üç boyutlu sanatsal uygulamalara uygun bir form olarak değerlendirilmiştir.

Alacahöyük Müzesine yönelik sanatsal uygulama örnekleri için, Alacahöyük'teki Sfenksli Kapıda bulunan Hitit uygarlığına ait rölyeflerden ve öğrencilerin yaptığı sanatsal çalışmalardan iki örnek aşağıda verilmiştir.

Şekil 9: Alaca Höyük Sfenksli Kapı Batı Kulesi,

Şekil 10: Öğrenci Çalışması

Boğa/Fırtına Tanrısı ve Tapınma Sahnesi

Şekil 9 Alaca Höyük Sfenksli Kapı Batı Kulesi, Boğa/Fırtına Tanrısı ve tapınma sahnesinin betimlendiği bir rölyef, Şekil 10 ise ilgili rölyeften yola çıkılarak yapılan öğrenci çalışmasını yansıtmaktadır. Batı kulesinde kapıya yakın köşeden itibaren kült töreni sahneleri başladığı bu rölyefin Hititlerin kültürünü yansıtan bir örnek olabileceği düşünülmüştür.

Şekil 11: Alaca Höyük Sfenksli Kapı

Batı Kulesi Akrobatlar Ortostati

Şekil 12: Öğrenci Çalışması

Şekil 11'de Alaca Höyük Sfenksli Kapı Batı Kulesi Akrobatlar Ortostati'nı gösteren bir rölyef yer almaktadır. Sfenksli Kapı'nın batı kulesine, ait ilk kabartma dizisinde, girişe göre beşinci sırada bulunmuş olan ortostat üzerinde üç kişinin bulunduğu bir kompozisyondur. Şekil 12'de kil tablet üzerine öğrenci sanatsal çalışmasında bu sahnenin yeniden yorumlanmasını göstermektedir.

Nizamoğlu Konağı Etnografya Müzesine yönelik uygulamalar için müzedeki eserlerin görselleri Gümüş'ün (2013) Etnografya Müzelerinde Sergileme ve Teşhirin Hikâyesi (Ankara, Çankırı, Eskişehir, Yozgat Etnografya Müzeleri Örneği ile) başlıklı yüksek lisans tezinden alınmıştır. Seçilen eserler ve öğrencilerin sanatsal çalışmalarından bazı örnekler aşağıda verilmiştir. Müzenin eski kapılarındaki kabartmalar ve müzede sergilenen 19. yy. Osmanlı İmparatorluğu dönemi seramikleri, kahve ve baharat kapları ortaokul öğrencilerine yönelik yaptırılabilir eserler olarak tespit edilmiştir.

Şekil 13: Porselen Demlik

Şekil 14: Öğrenci Çalışması

Şekil 13'te müzenin porselen eserler seksiyonunda teşhir edilen 19. – 20. yüzyıllara ait Osmanlı dönemi porselen demlik görülmektedir. Ana formda beyazın kullanıldığı bu eserin yan yüzeyinde yeşil, kırmızı ve mavi renklerin kullanıldığı stilize edilmiş çiçek motifleri yer almaktadır. Şekil 14'de de öğrencinin bu eseri ve süslemelerini yorumlayışı görülmektedir.

Şekil 15: Porselen Kâse

Şekil 16: Öğrenci Çalışması

Şekil 15'de müzenin porselen eserler seksiyonunda teşhir edilen 19. – 20. yüzyıl Osmanlı dönemine ait seramik bir kâse görülmektedir. Şekerlik olarak işlev gördüğü düşünülen kâsenin içi yeşil sırla kaplanmış, dış yüzeyi ise ters yönlü olarak düzenlenmiş üçgenlerle biçimlendirilmiştir. Zemininde kızıl kahvenin kullanıldığı kâse, krem renginin kullanıldığı ince bordür ve küçük çemberlerle bezenmiştir. Bu esere ilişkin öğrencinin yorumunu yansıtan sanatsal çalışma Şekil 16'da görülmektedir.

Yukarıdaki öğrenci sanatsal çalışmaları, pek çok çeşitli arkeolojik ve etnografik eserlerin öğrencilerce yapılabileceğine kanıt oluşturmaktadır. Arkeoloji ve etnografya müzelerine yönelik öğrencilerin keyifle çalışabileceği gereçlerle bütünleştirilen sanatsal uygulamalarının öğrencinin eseri yapan sanatçı (zanaatkar) ile empati kurarak kültürü içselleştirmesinin yolunu açabileceği söylenebilir.

4. Sonuç

Müzeyle eğitim, müzelerin dünyası ile eğitim dünyasını kapsayan bir alandır. Müze ile eğitimin gelişmeye başlaması, müze eğitimcilerinin kendine güvenini ve deneyimlerini artırmış, müzelerin sergileme yöntemlerinin eğitim açısından iyi sonuçlar vermediğinin görülmesine ve müzelerde eğitime yönelik yeni projelerin üretilmesine öncülük etmiştir (Hooper- Greenhill, 1999: 20). Türkiye'de ise bazı resmi ve özel müzeler, çağdaş müzecilik anlayışı doğrultusunda eğitim kurumlarıyla işbirliği yaparak müzelerinde eğitim ortamları sağlasa da bu uygulamalar yaygın ve yeterli düzeyde değildir (Salbacak, 2011). Eğitimler gözetiminde ve özel alanda gerçekleştirilen, eserin yapım malzemesi, işleyişi hakkında bilgi edinme sonucu katılımcının haz ve heyecan duymasını sağlayan hands-on uygulamalarına dayalı etkinliklerin (Yavuzoğlu Atasoy, 2000: 56) yapılabileceği alanların Türkiye'deki çoğu müzede olmaması müze içi etkinliklere yeteri kadar yer verilemeyeşine neden olarak görülmektedir (Kaya Koçak, 2010). Elbette ki her müzede öğrencilerin sanatsal çalışmalarını gerçekleştirebilecekleri eğitim atölyelerinin olması ideal olan bir durumdur. Ancak var olan koşullardan en iyi nasıl yararlanılabilir düşüncesine odaklanılarak, bu çalışma kapsamında hazırlanan müzeyle eğitim önerisinin bağlamsal sanat tarihi ve sanat eleştirisi ve çizim etkinliklerinin müze ortamında, sanatsal uygulamayı gerçekleştirme sürecinin de okul ortamında yapılabileceğine dair görüş ortaya konmaya çalışılmıştır.

Eğitimde müzeleri kullanırken, çocukların yaratıcılığını tetikleyen tekniklerin kullanılmasına, onların başkaları ile birlikte ya da yalnız çalışmalarını için ortam hazırlanmasına ve incelenecek esere yoğunlaşmasına dikkat edilmelidir (Gartenhaus, 2000: 37). Bununla birlikte, bütün müzeyi keşfetmek fikrinin yerine müzede bir koleksiyon üzerine yoğunlaşmak daha verimli sonuçlar doğurabilmektedir (Seidel ve Kenneth, 1999). Hazırlanan bu müzeyle eğitim önerisinin; bağlamsal sanat tarihi etkinlikleriyle öğrencilerin yalnız çalışabileceği ortam hazırlanırken sanat eleştirisi etkinliği ile öğrencinin incelenecek esere yoğunlaşabileceği düşünülmektedir. Bununla birlikte çizim etkinliklerinin gerçekleşeceği süreç, öğrencinin bir koleksiyona ait bir esere yoğunlaşmasını sağlayarak müzeyle eğitimi verimli yapabilecektir.

Görsel sanatlar eğitiminin iç dinamikleri, kültürün aktarımını sağlamada onu en elverişli disiplinlerden biri yapar. Kültürel mirasa değer veren ve onu koruyan bireylerin yetişmesinde okulöncesinden başlayarak verilecek kültürel çalışmalara dayalı görsel sanatlar eğitiminin işlevsel bir rolünün olduğu düşünülmektedir. Bu çalışma kapsamında arkeoloji ve etnografya müzeleri kültürün yeni nesillere aktarımında bir eğitim ortamı olarak değerlendirilerek ortaokul görsel sanatlar dersi kültürel miras öğrenme alanını ile ilişkilendirilen bir müze yoluyla eğitim önerisi geliştirilmiştir. Geliştirilen müze ile eğitime yönelik etkinlik süreçlerini içeren çalışmalar için Kastamonu Arkeoloji Müzesi, Alacahöyük Müzesi ve Yozgat Nizamoğlu Etnografya Müzesi'nde bulunan eserlerden yola çıkılarak örnekleme ve açıklama yoluna gidilmiştir. Türkiye'nin farklı coğrafyalarında bulunan ve küçük ölçekli denebilecek müzelere dikkat çekmek ve kültürün yeni nesillere aktarımında her ölçekteki müzelerden yararlanılabileceği bu müzelerin seçilmesindeki amaç olmuştur.

Akmehmet (2008), müze ortamındaki öğrenmenin etkililiğinin artırmak için müzelerin nesne merkezli eğitim etkinlikleriyle kullanılmasının önemine vurgu yapmaktadır. Ortaokul görsel sanatlar dersine yönelik

hazırlanan bu müze ile eğitim planlaması ile öğrencilerin; geçmişten bugüne uzanan kültür ve sanat tanıyabilecekleri, edindikleri bilgiler ve geliştirdikleri düşünceler ile tanıdıkları kültürde var olan eserleri derinlemesine inceleyerek değer verme yetisi kazanacakları söylenebilir. Planının müze incelemesi sonrası sanatsal uygulamaları kapsayan çalışmalar ise onlara, tarihten gelen bir esere elleriyle yeniden hayat vermenin keyfini tattırarak, böylelikle eserle duygusal bir bağ kurmasını sağlayabilecektir.

Akyürek (2011), öğrencilerin müzelerde etkinliklerde bulunmadıkları, pasif oldukları ve üzerinde yaşadıkları topraklarda başka uygarlıkların yaşadığına tanıklık etmediklerini, planlı bir müze etkinliği sonunda ise öğrenciler yaşamış oldukları yeni tecrübe ile müze ve tarihi eser hakkında, bilgilerini, görüşlerini genişlettiklerini ifade etmektedir. Durmuş ise (2011) öğretmenlerin görsel sanatlar dersinde müze eğitimiyle ilgili olarak var olan görsel sanatlar dersi kılavuz kitabının yetersiz kaldığını, müze eğitimi ile ilgili kaynak ve materyal sıkıntısı çektiklerine dikkat çekmektedir. Bu çalışma kapsamında hazırlanan müze ile eğitim önerisinin içeriği, araştırmacılar tarafından ziyade uygulayıcı olan öğretmenlere kılavuz olabilecek biçimde oluşturulmuştur.

Arı (2010) araştırmasında, sınıf öğretmenlerinin müze bilinci öğrenme alanını önemli ve gerekli görmelerine karşın bu alana yönelik kendilerini bilgi ve uygulama anlamında yeterli bulmadıklarına işaret etmektedir. Demirci'nin (2009) araştırması ise Türkiye'den seçilen örneklemdeki sınıf öğretmenlerinin kültürel öğelerin öğretiminde müze gezilerinin önemli etkilerinin olacağını düşündüklerini ancak uygulamada müze ziyaretlerine pek fazla yer vermediklerini ortaya çıkarmıştır. Bu durumun yasal işlemlerin çok uğraştırması, sorumluluğun çok fazla olması, ulaşım ve maddi problemlerden kaynaklandığı belirtilmektedir. Her iki araştırma sonucu, öğretmenlerin müzelerden eğitim ortamı olarak yararlanılmasına yönelik olumlu tutum sergilemekle birlikte çeşitli nedenlerden dolayı müzelerden yararlanılmadığını göstermektedir. Öğretmenlerin bu olumlu tutumlarını eyleme geçirmek, özellikle kültür eğitimi için başta arkeoloji ve etnografya müzeleri olmak üzere çeşitli müzelerden etkin olarak yararlanılmasını sağlayan müze-okul-öğretmen işbirliğine dayalı projelerin hayata geçirilmesinin gerekli olduğu düşünülmektedir.

Kaynakça

- Akça, E. (2015). *Kültürel Varlıklarımızda İnovasyon'un Etkisi, Teknolojik Yeniliklerin Uygulanabilirliği, Çorum - Kastamonu Arkeoloji Müzeleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karabük Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük.
- Akmehmet, T. K. (2008). Müzelerin Tarih Öğretiminde Nesne Merkezli Eğitim Etkinlikleriyle Kullanılması ve İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretimi. *Milli Eğitim Dergisi*, 180(4), 50-67.
- Akpınar, E. (2007). Türkiye'nin Dünya Mirası Listesi'ndeki Yeri ve Yeni Bir Aday Önerisi. *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi* 9(1), 81-106
- Akyürek, T. (2011). *İlköğretim 1. Kademe Görsel Sanatlar Dersinde Müze Eğitiminin Tarih ve Kültür Bilinci Oluşturmasındaki Önemi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi / Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Alakuş, A. O. (2009). Çok Alanlı Sanat Eğitiminin Yöntemi (ÇASEY). L. Mercin ve A. O. Alakuş (Ed.), *Sanat Eğitimi ve Görsel Sanatlar Öğretimi* içinde (ss. 61-83). Ankara: Pegem.
- Arı, Ç. (2010). *Müze Bilinci Öğrenme Alanı Etkinliklerinin Gerçekleşebilirliğine İlişkin Öğretmen Görüşleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi / Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Artut, K. (2007). *Sanat Eğitimi Kuramları ve Yöntemleri*. Ankara: Anı.
- Boydaş, N. (2007). *Sanat Eleştirisine Giriş*. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Buyugan, S. ve Buyurgan U. (2007). *Sanat Eğitimi ve Öğretimi*. Ankara: Pegem.
- Can, M. (2009). *Kültürel Miras ve Müzecilik*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Çalışma Raporu.
- Demirci, M.T. (2009). *Kültürel Öğelerin Öğretiminde Müze Gezilerinin Önemi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Durmuş, F. (2011). *Görsel Sanatlar Dersinde Müze Bilinci Kazandırılması Amacıyla İllüstrasyon Tekniğinden Yararlanılması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Erdoğan, İ. (1995). Öğretimde Müzenin Yeri. *Yaşadıkça Eğitim*. S:39.
- Gerçek, F. (1999). *Türk Müzeciliği*. Ankara: TC Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gartenhaus, A. R. (2000). *Yaratıcı Düşünme ve Müzeler*. Ruhisar Mergenci, Bekir Onur (Çev). Ankara: AÜ Çocuk Kültürü ve Uygulama Merkezi Yayınları No:7.

- Gümüş, E. (2013). *Etnografya Müzelerinde Sergileme ve Teşhirin Hikâyesi* (Ankara, Çankırı, Eskişehir, Yozgat Etnografya Müzeleri Örneği İle). (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bozok Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yozgat.
- Güvenç, Bozkurt (1997). *Türk Kimliği Kültür Tarihinin Kaynakları*. Remzi Kitabevi: İstanbul.
- Hooper-Grenhill, E. (1999). *Müze ve Galeri Eğitimi*. Meltem Öрге Evren, Emine Gül Kapçı (Çev). Ankara: AÜ Çocuk Kültürü ve Uygulama Merkezi Yayınları No:4.
- Journet, N. (2009). *Evenselden Özele Kültür, Kültür Nedir?* Yümni Sezen (Çev) İstanbul: İz.
- Kaya Koçak, S. (2010). *İlköğretim Görsel Sanatlar Eğitimi Dersindeki Müze Etkinliklerine Yönelik, Öğrenci, Öğretmen ve Müze Yetkililerinin Görüşleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi / Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kırıçoğlu, O. T. ve Stokrocki, M. (1997). *İlköğretim Sanat Öğretimi*. Ankara: Milli Eğitimi Geliştirme Projesi Hizmet Öncesi Öğretmen Eğitimi.
- Kırıçoğlu, O. T. (2005). *Sanatta Eğitim*. Ankara: Pagem Yayıncılık.
- Kırıçoğlu, O. T. (2014). *Sanat Bir Serüven*. Ankara: Pagem Yayıncılık.
- KTB (1983). Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu.
- MEB (2013). İlkokul ve Ortaokul Görsel Sanatlar Dersi Öğretim Programı.
- MEB (2008). İlköğretim 1-8. Sınıflar Türkçe, Matematik, Sosyal Bilgiler, Hayat Bilgisi ile Fen ve Teknoloji Dersi Öğretim Programlarında Müze ile Eğitim.
- MEB (1973). Millî Eğitim Temel Kanunu.
- Mercin, L. (2009). Müze Eğitimi. L. Mercin ve A. O. Alakuş (Ed.), *Sanat Eğitimi ve Görsel Sanatlar Öğretimi içinde* (ss. 211-233). Ankara: Pegem Akademi.
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel Araştırma Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*. Selahattin Turan (Çev Ed.) Ankara: Nobel.
- Özsoy, V. ve Alakuş, A. O. (2009). *Görsel Sanatlar Eğitiminde Özel Öğretim Yöntemleri (Resim-İş Eğitimi)*. Ankara: Pagem Yayıncılık.
- Özsoy, V. (2003). *Görsel Sanatlar Eğitimi, Resim-İş Eğitiminin Tarihsel ve Düşünsel Temelleri*. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Önder, M. (1999). *Türkiye Müzeleri*. İstanbul: İş Bankası.
- Rayala, M. A. (1995). *Guide to Curriculum Planing in Art Education*. Madison, Wisconsin: Wisconsin Department of Public Inctruction.
- Salbacak, Z. (2011). *Müze Eğitimi Alanında Yapılmış Olan Lisansüstü Tezlerin ve Bitirme Projelerinin Belirlenen Ölçütlere Göre İncelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- San, İ. (2008). *Eğitim ve Müze Semineri*. Ankara: Kök.
- Seidel S. ve Kennth H. (1999). *Müze Eğitimi ve Kültürel Kimlik*. Bahri Ata (Çev). Ankara: AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları.
- Shaw, W. M. K. (2004). *Müzeler, Arkeoloji ve Tarihin Görselleştirilmesi Osmanlı Müzeciliği*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Stokstad, M. ve Diğerleri. (1995). *Art History*. New York: A Times Mirror Company.
- Yavuzoğlu Atasoy, N. (2000). Müze Eğitiminde Etkin Bir Uygulama Hands-on. V. Müzecilik Semineri. İstanbul: Askeri Müze ve Kültür Sitesi Yayınları.
- Yıldırım, A ve Şimşek, H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
- Yolcu, E. (2004). *Sanat Eğitimi Kuramları ve Yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayınları.

Konumu Geçmişi ve Kimliği ile Anavarza¹

Anazarbus with its Location, Past and Identity

Hasan BUYRUK²

Geliş Tarihi: 09.11.2016 / Düzenleme Tarihi: 18.11.2016 / Kabul Tarihi: 21.11.2016

Özet

Günümüzde üzerinde kısmen Dilekkaya Köyü'nün kurulu bulunduğu Anavarza, Adana'nın 70 km. kuzeydoğusunda, sınırları içerisinde bulunduğu Kozan İlçesi'nin ise 35 km. güneydoğusunda yer almaktadır. Ova ortasında bir adayı andıran 230 m. yüksekliğinde bir kaya kütlesi ve 33 rakımlı batı düzlüğünde 1145 dönümlük bir alanda kurulu kentin ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu tam olarak saptanamamıştır. Buna karşılık kentin 1375 yılında Memlûklular tarafından alındıktan sonra terk edildiği bilinmektedir. Anavarza, M.S. I. yy. da yerel krallık Tarkondiomotus idaresinden Roma İmparatorluğu topraklarına katıldıktan sonra M. S. II. yy. sonu III. yy. başı itibarı ile kentin statüsü ve imarı ile ilgili kayda değer hızlı gelişmeler yaşanmıştır. Septimus Severus dönemine kadar Kilikya Bölgesi'nin başkenti Tarsus iken bu dönemde Anavarza'nın statüsü metropolis seviyesine yükseltilerek Tarsus yanında Mopsuestia (Misis) ile aynı düzeye getirilmiştir. Bizans döneminde de varlığını sürdüren kent, meydana gelen depremlerden büyük hasarlar görmüştür. Bu dönemde depremlerden yıkılan kent, yeniden inşa edilerek, Justinapolis ve Justinianopolis olarak dönemin imparatorlarının isimleri verilmiştir.

Anavarza, Bizans ve Müslüman Araplar arasında tampon bölge olduğundan bunlar arasında sık sık el değiştirmiştir. VIII. yy. sonunda Arapların eline geçen kent, müstahkem hale getirilerek Ayn Zarba ismiyle anılmıştır. 964 yılında tekrar Bizans'ın hâkimiyetine girmiştir. 1071 Malazgirt Zaferi'nden sonra güneybatıya kaçan Ermeniler, yerleştikleri Kilikya Ovası'ndaki Anavarza'yı 1100 yılında başkent yapmışlardır. Daha sonra başkent Sis'e (Kozan) taşındıysa da kent, Memlûkluların 1375 yılındaki saldırılarına kadar Ermenilerin elinde kalmıştır.

Anavarza hakkında Charles Texier'le başlayıp (1833), Michael Gough'la (1952) süren günümüzde de devam eden yayınlar daha çok tanımlamalardan ibarettir. İnşa edildikleri ve kullanım gördükleri dönemler pek irdelenmemiştir. Bu çalışmada tarihsel süreç ile uyumlu olarak Anavarza'da hüküm sürmüş medeniyetlerin kente mimari katkıları, ulaşan veya ulaşamayan yapıların değerlendirmeleri yapılarak kentin geçirdiği evreler saptanmaya çalışılacaktır. Bununla beraber kentin Bizans kimliği üzerinde durularak, Bizans'ın Anavarza'daki ağırlığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Anavarza, Roma, Bizans, Kilise, Mimari

Abstract

Anazarbus, on which Dilekkaya village is partly existent today, is situated 70 km northeast of Adana, 35 km southeast of Kozan which it is within the borders. Though founded on a mass of rock of 230 meters high, on a plain with 33 meters altitude and an area of 1145 decares, it is not certain when and by whom the city was founded first. Besides, it is known that the city was left after it was conquered by Memluks in 1375. After Anazarbus was included into the Roman Empire from the hands of local kingdom Tarcondiomotus in the first century BC, numerous changes have been taken place on the status and architecture of the city in the 2.nd and early3rd centuries AD. As Tarsus was the capital city of Kilikya Region until the time of Septimus Severus, the status of Anazarbus was changed into metropolis and has gained the equal status together with Mopsuestia (Misis). The city which survived during the time of Byzantium Empire, has greatly been affected by the earthquakes. The city, being collapsed by the earthquakes, was rebuilt and was named Justinapolis and Justinianopolis, the names of the emperors of the time.

As Anazarbus was a buffer zone between Byzantines and Muslim Arabs, it has been governed by these from time to time. The city which was taken by the Arabs at the end of 8th century, has been rebuilt

¹ Bu makale ODÜ BAP tarafından YKD-553 nolu proje ile desteklenmiş ve Sakarya Üniversitesi'nin Sakarya'da 2-5 Kasım 2016 yılında düzenlediği, XX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu'nda sunulan bildirinin, geliştirilip düzenlenerek yayına dönüştürülmüş halidir.

² Yazışma Adresi: Yrd. Doç. Dr. Ordu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Ordu, Türkiye. E-Posta: hasanbuyruk76@gmail.com.

and named after as Ayn Zarba. It was taken by Byzantine again in 964. The Armenians who fled to southeast following the Battle of Manzikert in 1071, has made Anazarbus in Kilikya Plain their capital city in 1100.

The publications started with Charles Texier (1833) and went on with Michael Gough (1952) today consist mainly of definitions. The dates of construction and period have not been dealt with. In the present study, the civilizations in Anazarbus have been investigated together with their architectural contributions and the phases of Anazarbus have been determined. Besides this, its Byzantium identity was focused on and the impact of Byzantine on Anavarza has been stressed.

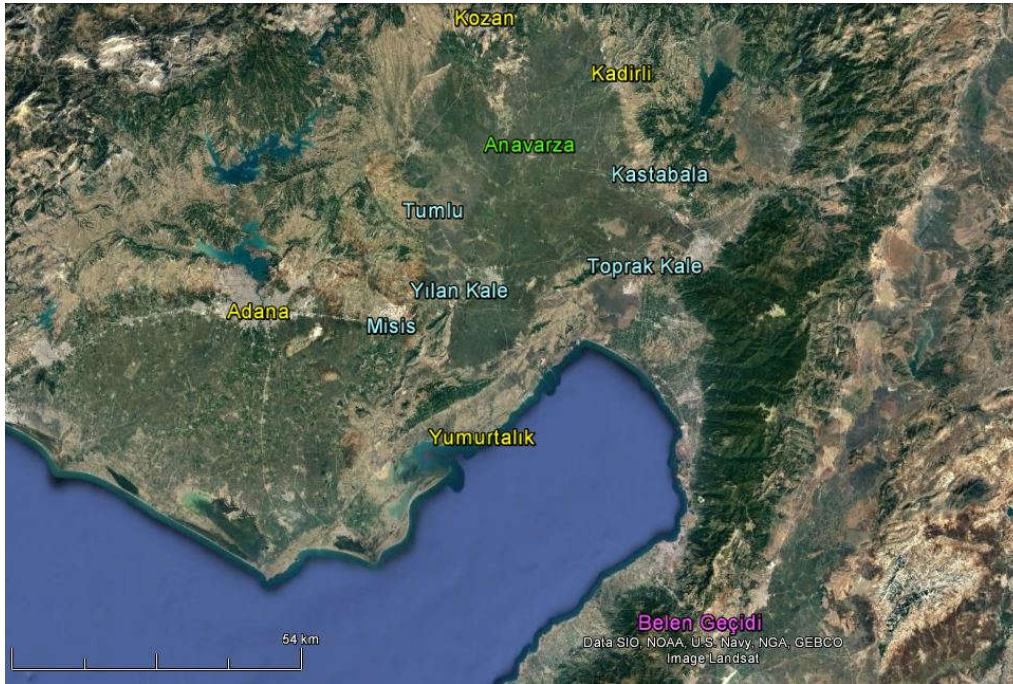
Keywords; Anazarbus, Roma, Bizans, Church, Architecture

Giriş

Aslında bu çalışma bir antik kentin coğrafi, tarihi, ticari, sosyal yönden özetidir. Ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu tam olarak bilinmeyen kent, büyük olasılıkla ilk şekliyle küçük bir yerleşim birimi olmalıdır. Zira kentin Romalıların eline geçtikten sonra hızlı bir şekilde büyüdüğü ve geliştiği bilinmektedir. Düz bir alanda her yönüyle saldırılara açık bir konumda olan kentin gelişmesi ve metropol bir şehir konumuna yükselmesinin, Kilikya'da bulunan Misis, Tarsus, Aegeai, (Ayas-Yumurtalık), Magarsos, Kastabala Hierapolis gibi civar kentlerle birlikte değerlendirildiğinde Romalıların en güçlü dönemlerine denk gelmesi bir tesadüf değildir.

1. Kentin Tarihçesi ve Konumu

Anavarza tarihte karşımıza ilk kez Helenistik dönemde çıkar. O dönemde, kalesinin sahip olduğu doğal gücü nedeniyle olduğu kadar, iç Anadolu'yu Suriye'yle birleştiren yolun üstünde bulunması dolayısıyla sahip olduğu stratejik konumu nedeniyle de Anavarza, önemli bir müstahkem yer ve ticaret merkeziydi (Şekil 1).

Şekil 1. Anavarza'nın Konumu (Google)

M.Ö. I. Yüzyılın ortalarında Anavarza, başkenti Kastabala-Hierapolis olan küçük ama stratejik bir konuma sahip bir ülkenin, Amanos Dağı'nın Kralı Tarkondimotus'un bir kalesiydi. Bir süre daha Tarkondimotus hanedanlığı yönetiminde kalan Anavarza, M.S.18 yılında Roma topraklarına katılmıştır (Frleey, 2008: 175).

Augustus'un M.Ö. 19 yılında Ovalık Kilikya'yı ziyaret etmesinden sonra Anavarza kenti tekrar kurulmuş ve ismi de Kaisareia olarak değiştirilmiştir. Bağlı bulunduğu başkent Hierapolis-Kastabala dinî bir merkez olarak görevini sürdürürken, Anavarza bölgenin siyasi ve ekonomik merkezi olarak ön plana çıkmaya başlamıştır (Sayar, 2001:373-380). Roma'nın büyük imparatoru Augustus gölgesinde vasal kral Tarkondimotus'un yönettiği kentin, bölgedeki küçük kırsal yerleşimlerden farklı, büyük bir cazibe merkezi olması ve kalabalık bir nüfusu barındırması düşünülmektedir.

Septimus Severus dönemine kadar Kilikya Bölgesi'nin başkenti Tarsus iken bu dönemde Anavarza'nın statüsü metropolis seviyesine yükseltilerek Tarsus yanında Mopsuestia (Misis) ile aynı düzeye getirilmiştir.

Ortaçağda Anavarza'yı Akdeniz ve Kapadokya'ya bağlayan kervan yolu kentin batısından geçip, kuzeybatısına doğru Kozan'a buradan da kuzeye yönelip Kapadokya'ya devam ediyordu. Burası hem bir menzil hem de kervanların buluştuğu ve dağıldığı bir kent merkeziydi.

Kalenin kurulu bulunduğu tepenin batı ve kuzeyinde yalçın kayalıklardan dolayı herhangi bir bitki örtüsü görülmezken, güney ve doğu taraflarında sadece dikenli çalılıklar ile kayalar arasında yeşermiş seyrek bitki örtüsü görülmektedir.

2. Antik Dönem Roma Kenti

Roma dönemi kentinin etrafı 3970 m. uzunluğunda ve üzerinde 5 kapısı bulunan bir sur ile çevriliydi. Aşağı kentte Roma döneminde tiyatro, amfiteyatrosu, stadyum, tapınaklar, zafer takları, mezar anıtları, hamamlar, sütunlu yollar, idari binalar, nekropoller ve su kemerleri inşa edilmişti. Aşağı şehirde yer alan yapılardan amfiteyatrosu, tiyatro, stadyum, nekropoller ve su kemerleri surların dışında yer alırken diğer binalar, 2.00 m. kalınlığında ve 10.00 m.'yi aşan yüksekliğe sahip surların içerisinde yer almaktaydı.

Şehir surlarının yaklaşık olarak 1000 m. kuzeyindeki kayalıklarda M. S. 17 yılında ölen Kral Phlopatos'un kız kardeşi genç kraliçe Julia'nın iki hadımının kaya mezarı bulunmaktadır. Mezarın üzerine öfke rölyefi işlenmiştir.

2.1. Sur Dışı Yapılar

Pagan dönemi sur dışı yapılarından, amfiteyatrosu; günümüzde Çeçen Köyü'nden geçen ve antik dönemde Misis'e giden yolun yaklaşık olarak 200 m. doğusunda yer almaktadır. Tamamıyla taş malzemeden inşa edilen amfiteyatrosunun tamamen düzgün ölçülü 22 basamaktan oluştuğu anlaşılmaktadır. Bir elips oluşturan amfiteyatrosu, doğuda sırtını verdiği basamaklarla biter ve üst tarafta daire düz bir yapıyla tamamlanır.

Amfiteyatrosunun yaklaşık olarak 300 m. kuzeydoğusunda stadyum yer almaktadır. Kuzeydoğu-Güneybatı yönünde uzanan stadyum, 410 m. uzunluğunda, 64 m. genişliğindedir. Kalan izlerden güneybatı ucunda süslü bir kapısının olduğu anlaşılmaktadır. Koşu yolunun ortasında stat uzunluğu boyunca uzanan harçlı sırt bulunmaktadır. Günümüzde yerlere dağılmış sütun parçalarından koşu yolu boyunca geniş aralıklarla korint stili sütunların dizildiği anlaşılmaktadır. Güneydoğu bölümündeki seyirci yerleri, küçük basamaklarla ulaşılan, bir tanesi 8 diğeri 9 sıralı iki kayaya kazılmış tribünden ibarettir (Gough, 1952: 85-150). Tribünün arkasındaki kayalık düz bir şekilde kesilerek üst tarafa gölge yapmak üzere gerilecek kalaslar için delikler açılmıştır (Şekil 3).

Şekil 3. Stadium

Stadyumun yaklaşık 50 m. kadar kuzeydoğusundaki kayalık üzerinde yöre halkının "Ali Kesigi" dediği yarık şeklinde 250 m. uzunluğunda ve 4-15 m. genişliğinde bir geçit yer almaktadır. Bu geçit doğal olmayıp, insan gücüyle açılmıştır; muhtemelen Roma döneminde Hieropolis-Castabala ile Anavarza'nın bağlantısı bu geçit ile sağlanıyordu.

Sur dışında bulunan nekropollerden birisi stadyumun yaslandığı kayalıkların hemen üstünden başlayıp, güneybatıya doğru gidip amfiteyatrosunun üzerindeki kayalıkta sonlanmaktadır. Diğer nekropol ise Ali Kesigi'nin

kuzeyi ile tiyatronun doğusundaki kayalık alanda yer almaktadır. Yukarı kentin kalesinin güney surlarının yakınına kadar yayılan bu nekropol Anavarza'nın en büyük nekropolünü oluşturmaktadır (Şekil 4).

Şekil 4. Nekropol

Tiyatro; "Ali Kesiği geçidine" yakın olan tiyatro, şehir surlarının güney doğusunda yer almaktadır. Tepenin eteğine inşa edilen tiyatro, düzlüğe indiğinde kendi ayakları üzerine yükselmektedir. Günümüzde tiyatro oldukça kötü durumdadır. Caveası tam olarak belli olmadığından oturma düzeni hakkında da fikir ileri sürmek zordur. Caveanın her iki kanadında tonozlu girişlerin olduğu anlaşılmaktadır. Orkestrayla birlikte cavea'nın çapının 60 m. civarında olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 5). Tiyatronun hemen üst kısmında ise nekropol alanı yer almaktadır. Nekropolde oldukça fazla miktarda lahdin varlığı dikkat çekmektedir.

Şekil 5. Tiyatro

Şehir surlarının dışında kuzeye doğru uzanan iki su kemeri mevcuttur. Bunlardan; Gough'un (Gough, 1952: 85-150), ilk başta Domitian'ın prensliği döneminde inşa edilmiş olabilir dediği İmparatorluk su kemeri Hacılar

Köyü yolu ile 25 km. ötede Sumbas çayının çıkışına uzanmaktaydı. Su kemerinin 80 cm. yükseklik ve 60 cm. genişliğindeki su kanalı hariç tamamı kesme taş malzeme ile yapılmıştır. Kemerler günümüzde kısmen takip edilebilmektedir (Şekil 6).

Şekil 6. Su Kemerleri

2.2.Sur İçi Yapılar

Günümüze ulaşan kalıntılardan anlaşıldığına göre kenti güneyden kuzeye ve batıdan doğuya doğru kesen iki sütunlu yol bulunmaktadır. Ana cadde güney-kuzey yönde uzanan cadde idi; Ala Kapı denilen zafer takından başlayıp kent içinde yaklaşık olarak 1150 m. kadar uzanmaktadır. Taşlarla döşeli caddenin her iki yanının sütunlarla döşeli olduğu ve bu sütunların gerisinde yan yana dizilmiş sıralı dükkânların yer aldığı anlaşılmaktadır. Günümüzde yürütülmekte olan kazılar bu tabloyu daha da netleştirecektir.

Batı-doğu caddesi kentin batı kapısından başlayıp, doğudaki kayalıklarda son buluyordu. Yaklaşık 950 m. uzunluğundaki bu caddeden günümüze ulaşan kalıntılar bu caddenin de sütunlu olduğunu göstermektedir. Ana caddelerin birleşme yerlerinin yakınlarında ne olduğu anlaşılmayan bina kalıntıları görülmektedir. Ana caddelerin iç taraflarında eksende olmayan sokaklar seçilmektedir. Buradan da şehrin sokak yapısının yeniden yapılan imarlarla bozulduğu anlaşılmaktadır.

Anavarza'da yakın dönemlerde yapılan araştırmalarda otuzdan fazla tuğla yapı tanımlanmış olmasına rağmen birçoğunun işlevleri saptanamamıştır. Anavarza'da araştırmalar yapan C Ricci bu tuğla yapılardan dört veya beşinin hamam yapısı olduğunu belirtmektedir (C Ricci, 2013: 141-166). Roma dönemine tarihlenen bu yapılardan ilki kentin merkezinde sütunlu caddeye yakın olan güneybatı hamamıdır. C Ricci bu yapıyı Anavarza'daki ana yapılardan biri olarak tanımladıktan sonra ikinci büyük hamam olarak, daha kuzeyde yer alan kuzeybatı hamamını ise kentin en büyük hamamı olarak niteler. Hamam batı kenarında büyük su havuzlu 40x25 m. bir alan kaplamaktadır (Şekil 7).

Şekil 7. Hamam

Küçük batı hamam olarak adlandırılan üçüncü hamam ise kuzeybatı hamamının kuzeybatısında yer almaktadır. Dördüncü hamam, Anavarza'nın en kuzeyinde yer alan Kuzey Hamamı denen yapıdır (Cicci, 2013: 141-166).

Anavarza antik kentinde tanımlanamayan birçok işleve sahip yapıların varlığı oldukça fazla olup gizemini sürdürmeye devam etmektedir. Kentte yapılacak çalışmalar neticesinde agora, tapınaklar, gymnasiumlar ve kentin diğer unsurlarını oluşturan yapıların temel seviyesinde de olsa ortaya çıkarılacağı muhtemeldir. Ancak; kentte hali hazırda karşımıza çıkan arşitravlar, frizler, korniş blokları, korint nizamında sütun başlıklar, sütun gövdeleri ve diğer mimari elemanlar Roma dönemi Anavarza'sının muhteşemliğini ortaya koymasından bakımından karşımıza çıkan değerli bulgulardır.

3. Ortaçağ Hıristiyan Kenti

Anavarza; Roma'dan Bizans'a geçişte de varlığını sürdürerek önemini daha da üst seviyelere çıkarmıştır. Bizans döneminde M.S. 408 yılında II. Theodosius (408-450) Ovalık Kilikya'yı "Cilicia Prima" ve "Clicia Secunda" isimleriyle iki eyalete ayırmış ve "Clicia Secunda"nın başkenti Anavarza tayin edilmiştir (Hellenkemper, 1976:191-201-Sayar, 1992: 203-204). M.S. 524 ve 561 yıllarında meydana gelen iki büyük deprem Anavarza'da büyük ölçekli yıkımlara sebebiyet vermiş (Ünal-Girginer, 2007: 424) ve I. İustinianus tarafından yenilenerek tekrar ayağa kaldırılmıştır. Bu sebepten dolayı İustinianopolis ismini de almıştır.

Bütün bu yeniden yapılanma ve imar faaliyetleri sırasında kentte birçok kilisenin inşa edildiği anlaşılmaktadır. Aşağı ve yukarı kentte Bizans döneminde başlayan bu dini yapılaşmanın 1080 yılında Ermenilerin eline geçmesinden sonra da devam ettiği anlaşılmaktadır. Aşağı ve yukarı kentte bu dönemlerde inşa edilen kilise ve şapelilerin büyük bir kısmı tahrip olmuş, bir kilise ve bir şapel kısmen günümüze ulaşmışken diğer yapılar ancak temel seviyesi ve kalıntı şeklinde günümüze ulaşabilmiştir. Kentte tam olarak kilise ve şapel işlevi ile tanımlanabilen ibadethane sayısı yedidir. Bunlardan ikisi aşağı kentte bulunur ki en büyük ve kapsamlı olanları bunlardır. Yukarı kentte ise biri kısmen kayaya oyma iki kilise üç şapel bulunmaktadır.

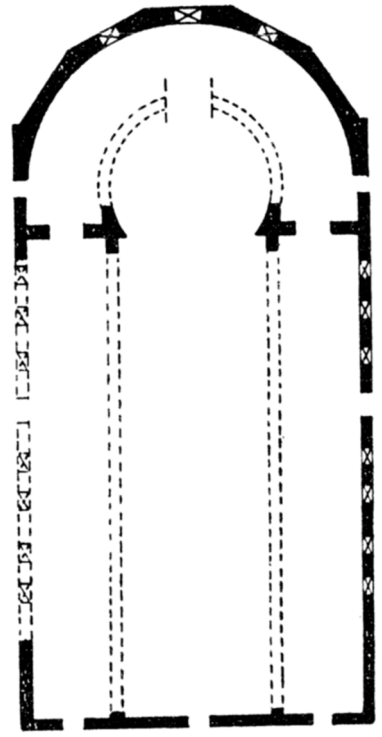
3.1. Aşağı Kent Kiliseleri

3.1.1. Havariler Kilisesi (Kamışlı Kilise)³

Kilise aşağı şehirde; güney-kuzey sütunlu yolun batısında, batı-doğu sütunlu yolun ise kuzeyinde merkezi bir konumda yer almaktadır. Kilise tamamıyla yıkılmıştır. Apsisin güney bölümü dışında çok az bir bölümü ayakta. Güney duvarı düz olarak devrilmiştir ve taşlar üst üste olduğu gibi durmaktadır. Bir narteksi bulunmayan kilise 56.20 x 28. 10 m. ölçülerindedir. Tamamen kesme taşlar ile inşa edilen kilise de şipolien malzeme de kullanılmıştır (Gough: 1952, 85-150). Apsis dış tarafa 5 bölümlü şekilde yansıtılmıştır. Apsisin

³ Etrafında yetişen kamışlardan dolayı Dilekkaya köylüleri tarafından kilise bu isimle tanınmaktadır.

dış tarafında her bölümün üzerinde süslemeler kullanılmıştır. Batıya doğru duvarı devam edildiğinde bu duvar üzerinde iki düz kemerli pencere ve iki metre genişliğinde bir ana kapı mevcuttur. Kilisenin üst örtüsü hakkında tam bir bilgi yoksa da apsisin hemen üstünde bir yarım kubbenin varlığı büyük olasılıktır (Şekil 8, 9).

Şekil 8. Havariler Kilisesi Planı (Gough)

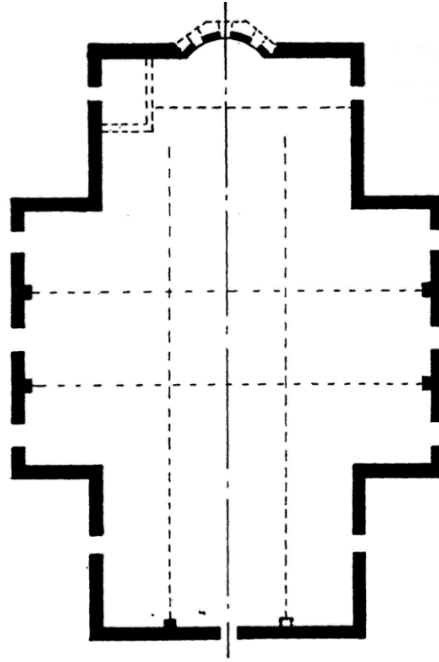

Şekil 9. Havariler Kilisesi

Gough; bütün mimari ve süsleme özellikleri ve ithaf kitabesine bakarak kilisenin İustinianus dönemi tarihlemesine katıldığını belirtmektedir (Gough, 1952: 85-150).

3.1.2. Güneybatı Kilisesi

Kilise kentin batısında, batı giriş kapısının güneydoğusunda yer almaktadır. Kilise günümüzde tamamıyla yıkılmış durumdadır. Kalan izlerden ve çevreye dağılan mimari parçalardan tamamıyla kesme taştan inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bir sıra taş dizisi ile temel seviyesinde ancak plan verebilecek seviyededir. Kalan bir sıra taş dizisi takip edildiğinde kilisenin 52 m.'ye yakın bir uzunluğa ve 24 m. metre civarında bir genişliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kilisenin narteksi yoktur. Haç planındaki kiliseye on bir kapı ile girilmektedir. Kilise Merkezinin her iki yanında orta kısımdan hafif doğuya doğru 24 m. uzunluğunda ve 7.00 m. genişliğinde transeptler uzanmaktadır. Kapıların beşi güney tarafta, beşi ise kuzey tarafta yer alırken, bir kapı batı tarafta yer almakta ve doğrudan apsise yönelmektedir. Kuzey kanadın ortasında bulunan ana kapının basit işlemeli kenger yapraklı parçaları yerlere dağılmış vaziyettedir. Apsisin kuzey tarafında bir odaya işaret eden izler görülmektedir. Kilisenin üst örtüsü hakkında fikir yürütmek güçtür. Gough'un sözünü ettiği (Gough, 1952: 85-150), tabanda kullanılan farklı renkli mozaik taşlar günümüzde görülmemektedir (Şekil 10,11).

Şekil 10. Güneybatı Kilisesi Planı (Gough)

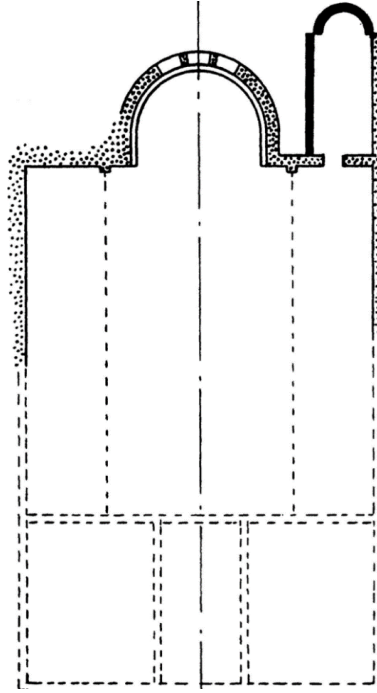

Şekil 11. Güneybatı Kilisesi Apsisi

3.2. Yukarı Kent Kilise ve Şapelleri

3.2.2. Kaya Kilise

Yukarı şehirde kale surlarının güneyinde nekropol alanı içerisinde yer almaktadır. Kalker kayalıkların oyulmasıyla oluşturulan kilise günümüzde büyük oranda tahrip olmuş vaziyettedir. Kilisenin uzunluğu 43 m. civarında, genişliği ise 29 m. civarındadır. Apsisin dış tarafı yuvarlaktır ve içeride bir oturma bulunmaktadır. Kalan izler apsinin üç pencere ile dışa açıldığını göstermektedir. Kilisenin güney bitişiğinde kayalara oyulmuş şekilde yan yana sıralanmış yedi sekiz mezar yapısı görülmektedir. Bunlar belirli bir düzen şeklinde sıralanmışlardır (Şekil 12, 13).

Şekil 12. Kaya Kilisesi ve Şapeli Planı (Gough)

Şekil 13. Kaya Kilisesi

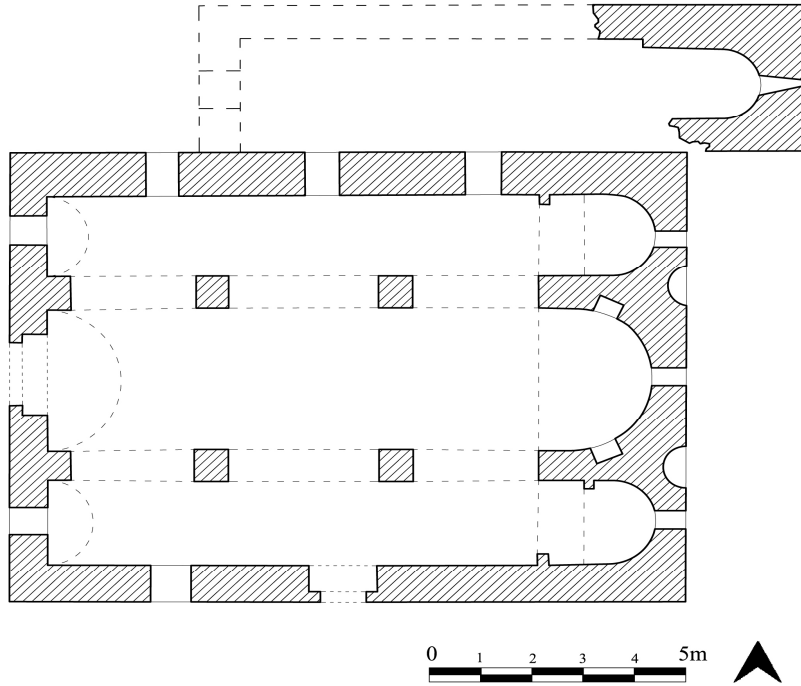
Kaya kilisenin güney doğu ucunda bir şapel yer almaktadır. Bu şapel 12x5 m. ebatlarında olup, batısındaki giriş ile kiliseye güneydoğudan bağlanmaktadır. Bu şapel kilisenin aksine kesme taşlardan inşa edilmiştir. Günümüzde büyük oranda yıkılmış durumdadır.

3.2.2. Ermeni Krallarının Kilisesi

Yukarı kentte, kalenin birinci bölümünde avlu içerisinde yer almaktadır. Düzgün kesme taşlardan, 13.10 x 9.65 m. ölçülerinde ve üç nefli bazilikal planda inşa edilen kilisenin, güney ve batıda olmak üzere iki giriş kapısının olduğu anlaşılmaktadır. Bugün bu kapılardan güneydeki tamamen, batıdaki ise büyük oranda yıkılmıştır.

Dışa taşıntı yapmayan apsisinin bulunduğu doğu tarafında üç dar pencere açılmıştır ve bu pencerelerin her biri içte ayrı bir bölüme aittir. Batı taraftaki kapının her iki yanında birer küçük pencere görülüyor. Kilisenin kuzey duvarında kapıya yer verilmemiştir; sadece üç pencere açıklığı görülmektedir (Şekil 14, 15).

Duvarın üst kısmında, binanın tamamını çevreleyen ancak günümüzde tam olarak okunamayan Ermenice bir kitabe kuşağı görülmektedir. Bu kitabeden anlaşıldığı kadarıyla kilise, Anavarza başkent iken ülkenin erken dönem yöneticilerinin gömüt yeri olarak kullanılmıştır. Kilise günümüze çok az mimari kalıntıyla ulaşmıştır. Üst örtüsü, kuzey ve güney duvarları tamamıyla yıkılmıştır. Batı girişi ve duvarından çok az bir kalıntı günümüze ulaşmışken, en sağlam tarafı doğu duvarı ve bu duvar üzerinde bulunan yapı elemanlarıdır. (Buyruk, 2011: 153).

Şekil 14. Ermeni Kralları Kilisesi ve Bitişik Bizans Dönemi Şapeli Planı

Şekil 15. Ermeni Kralları Kilisesi ve Bitişik Bizans Dönemi Şapeli

3.2.3. Ermeni Kralları Kilisesi'ne Bitişik Şapel

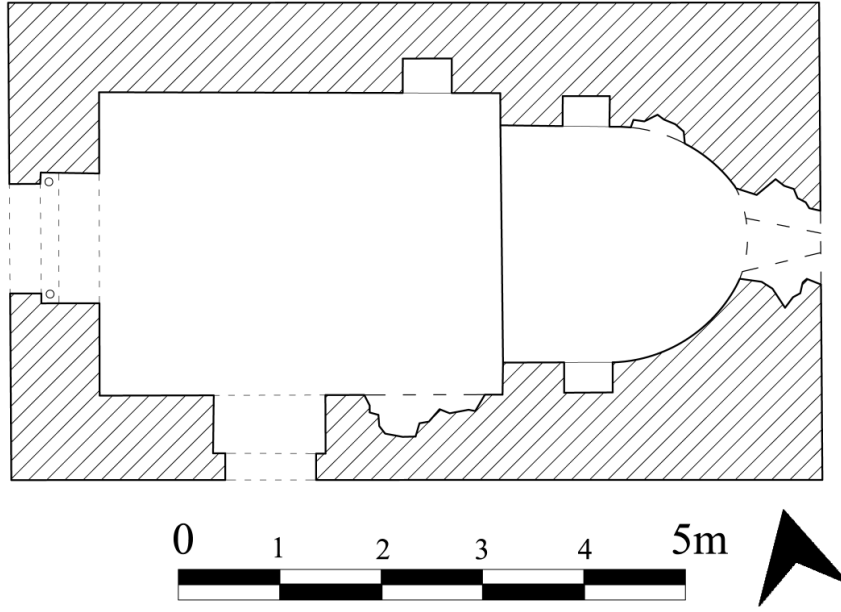
Kilisenin kuzey duvarına bitişik olarak bulunan şapel bugün yıkılmış durumdadır. Doğu tarafta yaklaşık 2 m. yüksekliğe kadar ulaşan apsis kısmının bir bölümü ile kuzeyde bazı duvar parçaları ayakta. Batıya doğru temel izleri takip edilebilen temel izlerinden girişinin bu yönde olduğunu göstermektedir. Kısmen ayakta olan apsis kısmının 3.90 m. çapında olduğu anlaşılmaktadır. Kalan izlerden apside doğuya açılan bir mazgal pencerenin izleri seçilmektedir. Duvar kalınlığının 1.00 m. olduğu şapelin düzgün kesme taş malzemeden inşa edildiği anlaşılmaktadır. Duvar içerisinde harç moloz taş dolgu şeklinde doldurulduğu gözlenmektedir. Plan ve genel özellikleri değerlendirildiğinde şapelin erken dönem bir Bizans yapısı olabileceği görüşü ağırlık kazanmaktadır.

3.2.4. Yukarı Kent; Kalenin 3. Avlusu İçerisinde Bulunan Şapel

Kalenin 3. Avlusu içerisinde ortada bağımsız bir mekân olarak yer almaktadır. Kalenin 3. Avlusunu oluşturan ve günümüzde büyük oranda yıkılan doğu surlarının batısında bulunmaktadır. Şapel, 4.56 x 8. 15 m. ölçülerinde dikdörtgen olarak inşa edilmiştir. Şapel düzgün kesme ve rustik taş işçiliği ile inşa edilmiştir. Günümüzde şapelin üst örtüsü tamamıyla yıkılmış vaziyettedir.

Doğu-batı yönünde bir düzenlemeye sahip olan şapele giriş, batı ve güneyden olmak üzere iki kapıdan sağlanmaktadır. Şapelin dışarıyla bağlantısı bu kapılarla birlikte apside bulunan bugün yıkılmış küçük bir pencereden sağlanmıştır (Şekil 16, 17).

Şapelin batı kapısı üç haç motifi görülmektedir. Haçlar taşa kabartma şeklinde işlenmiş olup, kuzeydeki haçlardan yuvarlak kemere bitişik olan en az tahribata uğrayandır. Doğusunda yer alan apsinin kuzey ve güneyinde karşılıklı yuvarlak kemerli iki niş bulunmaktadır. Dışa taşıntı yapmayan apsis yarım yuvarlağındaki pencere bugün yıkık durumdadır (Buyruk, 2011: 157-158).

Şekil 16. 3. Avlu Şapeli Planı

Şekil 17. 3. Avluda Bulunan Şapel

4. Ortaçağ İslam Kenti

Genel olarak Çukurova Bölgesi, İslam akınları neticesinde fetih edildikten sonra yapılan anlaşmalar ve konulan vergilerden sonra buraların yönetimi başta Ermeniler olmak üzere Hıristiyanlara verildiğinden Çukurova antik kentlerinde birkaç örnek dışında (örn. 1148 tarihli Kozan Hoşkadem Cami) cami veya mescit yapısına rastlanmamaktadır. Ancak; Anavarza'nın 796 yılında Müslüman Arapların eline geçtiği (Edwards, 1997: 65) ve özellikle 860 yıllarında Abbasi Halifesi Mütevekkil zamanında buraya güçlü bir Arap unsurunun yerleştiği göz önünde tutulursa Anavarza Kenti'nde bir caminin inşa ettirilmiş olması veya kentteki mevcut kiliselerin camiye çevrilmesi muhtemeldir.

Yine 10. yüzyılda yıkılmaya yüz tutmuş Anavarza Kenti'ni üç milyon dirhem harcayarak yeniden müstahkem hale getiren Hamdaniler Seyf-ül-Devle'nin (Gough, 1952: 85-150) burada cami ve mescitler yaptırmış

olabileceği kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Abu'l-Farac Nicephorus Domasticus'un 962 yılında 160.000 atıyla Kilikya'ya gelip Anavarza'ya karşı çadırlar kurarak ve buraya karşı şiddetli muhabere açtığını belirtmektedir (Farac, 1999: 261-262). Bu kuşatma sonunda teslim olmaya karar veren Araplar, Nicephorus'tan can ve mallarına dokunulmayacak sözü aldıktan sonra kalenin kapılarını açarak teslim olmuşlardır. Abu'l-Farac bu durumdan sonra Nieporus'un tepkisini şöyle anlatmaktadır "Nicephorus içeri girince kalenin kılıçla alınmasına ramak kaldığını görerek verdiği söz yüzünden pişman oldu ve bütün halkın camide toplanmasını emrederek, camiye girmeyen kimselerin kanından mesul olmayacağını bildirdi. Ertesi sabah Nicephorus ile beraber olan piyadeler şehre girdiler ve sokaklarda veya evler içinde buldukları erkekleri, kadınları ve çocukları öldürdüler. Nicephorus şehirdeki silahları topladı ve burada 40.000 tarpense yani zırhtan elbiseler buldu." Abu'l-Farac, Romalıların şehirde 40.000 hurma ağacını kestiklerini belirttikten sonra Nicephorus'un camide toplanan halkın gidebileceklerini söyledikten sonra oluşan izdihamdan insanların birbirlerini ezdiğini belirtir. Yine Abu'l-Farac bu olayların akabinde Nicephorus'un camiye tahrip ettiğini, şehrin iki surunu ve büyük binalarını yıktığını belirtmektedir (Farac, 1999: 261-262). Bütün bu yaşananlardan sonra harabe haline gelen aşağı kent uzun süre boş bırakılmış, Bizans yönetimi yukarı kente oturmaya devam etmiştir. M.S.1097 yılında haçlıların eline geçerek Antakya Krallığı'na bağlanan (Ünal-Girginer, 2007: 424) Anavarza, M.S. 1100 yılında da Ermenilerin eline geçmiştir (Mac Evitt, 2007: 55-56).

Sonuç

Anavarza'nın ilk yerleşme tarihi tam olarak bilinmese de yerleşimin ve mevcudiyetin 1375 yılında Memlûklular tarafından sonlandırıldığı bilinmektedir. Kentin tarihi incelendiğinde; başlangıcında Tarkandiomotus'un yerel krallığının olduğu bu kentte Romalılar, Bizanslılar, Müslüman Araplar, Haçlılar Ermeniler ve Memlûkluların hüküm sürdüğü anlaşılmaktadır. Küçük bir yerleşim birimiyle başlayan kent, Roma döneminde oldukça hızlı gelişerek metropol kent konumuna yükselmiş, bununla da yetinmeyerek Kilikya'nın ikiye bölünmesiyle de Kilikya Secunda'nın başkenti olmuştur. Roma döneminde kent yapılaşma ve ekonomik yönden üst seviyeye çıkmıştır. Kentte darphane kurularak şehir sikkeleri basılmış olimpiyat oyunları düzenlenmiştir. Bütün bunlarda kentin Kilikya'daki konumu, coğrafi yapısı, üretim ve ticari oluşumlara yakınlığının da etkileri olmuştur.

Anavarza; Roma ve Bizans devrinden başlayarak depremlerle karşı karşıya kalmış, büyük yıkımlar görmüştür. Her defasında tekrardan inşa edilerek varlığını sürdürmeyi başarmıştır. Roma dönemindeki görkemli yaşantısını Bizans döneminde de devam ettiren kent, büyümeye ve gelişmeye devam etmiştir. Hatta bu dönemde kentin kuzey tarafa doğru genişlediği kuzey surlarının kuzeyindeki kayalık alandan başlayarak ikinci bir sur yapısı inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde de iki defa depremlerle yıkılan kent Iustinianus tarafından yeniden inşa ettirilmiştir. Kentin kaderi 7. Yüzyılda Müslümanlığın ortaya çıkmasıyla değişmiş bulunduğu konum ve coğrafi bölge itibarıyla sürekli akınlara ve saldırılara maruz kalmış, bir daha da eski şaşalı günlerini yakalayamamıştır. Özellikle 8. Yüzyıldan başlayarak Bizans, Müslüman Araplar, Ermeniler, kısa bir dönem Haçlılar elinde sürekli el değiştirerek yıkımlara uğrayarak gerilemiştir. Bir ara Ermeniler eliyle başkent olmuşsa da uzun sürmemiştir.

Anavarza kentinden günümüze ulaşan anıtlar ve kalıntılar, kentin geçirdiği tüm evrelere aittir. stadyumdan, kent kapılarından, sütunlu yoldan, tiyatro'dan, amfitiyatro'dan, hamamlardan, kaya kabartmalarından, su kemerlerinden, nekropol'ünden, lahitlerinden Roma dönemi izlerini sürmek ve tanımlamalar yapmak mümkündür. Yukarıda sayılan ortak kullanımların dışında Kilise ve şapeller 'den, sur duvarlarından, kuleler 'den, sarnıçlar'dan Bizans ve Ermeni Dönemini tespit ve tanımlamak mümkündür. Ancak ne yazık ki Ortaçağ İslam dönemine ait herhangi bir eserin varlığından söz etmemiz en azından şimdilik söz konusu değildir. Bu da kentin geçirdiği evrelerin kesintiye uğramasına sebebiyet vermektedir. Oysa Abu'l-Farac Tarihi'nden de anlaşılacağı üzere halkın toplandığı bir caminin mevcudiyeti kesindir. Bir kentin halkının büyük kısmını aldığına göre de cami oldukça büyük olmalıydı. Yine Abu'l-Farac'tan Nicephorus'un yıktığı binaları öğreniyoruz. Umarız yapılan kazılar bu kayıp halkayı ortaya çıkarır ve geçirdiği tüm evreler ile kentin tarihi ve mimari yapısı uyumlu hale gelir.

Kaynakça

- Abu'l-Farac G. (1999). Abu'l Farac Tarihi, (Çev. Ö. Rıza Doğrul) C.1, Ankara, 1999.
- Buyruk H. (2011) Sis'i (Kozan) Akdeniz'den Kapadokya'ya Bağlayan Kervanyolu Kaleleri, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum,.
- Cicci E. C. (2013). "The Bathing Complexes of Anazarbos and the Baths of Cilicia" *Adalya XVI*, ss. 141-166.
- Durukan M. (2015). "Anazarbus, Aegeai ve Tarsus Kentlerinin Ticaret Yollarıyla Bağlantısı", *Çukurova Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.1, Kış 2015.
- Edwards R. W. (1987). *The Fortifications of Armenian Cilicia*, Washington.

Frleey J. (2008). *Türkiye Uygarlıklar Rehberi 4 Akdeniz kıyıları*, (Çev. Tuncay Birkan, Gürol Koca, Aslı Biçen) İstanbul.

Gough M. (1952). "Anazarbus". *Anatolien Studies*.(2) Ankara. ss. 85–150.

Hellenkemper, H. Hansgerd (1976). *Burgen Der Kreuzritterzeit in der Grafschft Edessa Und im Königreich Kleinarmenien*, Bonn.

Mac Evitt C. H. (2007). *Crusades and The Christian World of The East: Rough Tolerance*, Pennsylvania.

Salman İ. (2000). "Adana'nın Antik Kentleri" (Ed. Erman Altun-M. Sabri Koz); *Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprü Başı*, İstanbul.

Sayar M. H. (1992). "Doğu Kilikya'da Epigrafi ve Tarihi-Coğrafya Araştırmaları 1990", IX. AST, Ankara.

Sayar M. H. (2001). "Tarkondimotos Seine Dynastie, seine Politik und sein Reich", E. Jean, A.M. Diñçol and S. Durugönül (edt.) *La Cilicie : Espaces e Pouvoris Locaux Table ronde Internationale*, İstanbul. ss.373-380.

Ünal A. – Girginer, S.(2007). *Kilikya-Çukurova, İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemi'ne Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji*, İstanbul.

İnkılapsever Bir Cumhuriyet Aydını: Hilmi Adnan Malik Bey¹ (d.1900- ö.1972)

One Revolutionary Republican Intellectual: Hilmi Adnan Malik Bey (b.1900- d.1972)

Hüseyin Hilmi ALADAĞ²

Geliş Tarihi: 23.10.2016 / Düzenleme Tarihi: 14.11.2016 / Kabul Tarihi: 21.11.2016

Özet

Dr. Hilmi Malik Evrenol'un da içinde bulunduğu Osmanlı'nın son devri içinde Batılı/Batıcı eğitim ile yetişmiş/yetiştirilmiş kuşak; "İnkılâpçı Cumhuriyet Aydını" kategorisini eserlerinde çok iyi ortaya koyabilmişlerdir. Dr. Hilmi Malik Evrenol'un; muhtelif meselelere dair kafa yorduğu neredeyse tüm çalışmalarında "İnkılâp Prensiplerini" "ahaliye" aşlamayı "görev" edinmiş bir "inkılâpçı cumhuriyet aydını" olduğu anlaşılmıştır. Onun kalemi her daim "inkılâbın memuru" bir "muallim tavrı" ile inkılâpların "vatandaşa" benimsetilebilmesine hasredilmiştir. Tüm disiplinler Hilmi Malik Bey'in özünden bağlı olduğu "Türk İnkılâp Prensiplerini" ulusa benimsetebilmek için "araçsallaştırılmış" birer imkândır. Bu bakımdan Hilmi Malik Bey'in pedagojik çalışmaları birer "politik pedagoji", sosyolojik incelemeleri "politik sosyoloji", edebi bir eseri dahi "İnkılâp edebiyatı" olmuştur. Esasen yazdığı hangi disipline ve hangi konuya ait olursa olsun, "onun kalemi", "İnkılâpçı Cumhuriyet Aydınının Değerleri" ile tüm "vatandaşların" "terbiye edilmeleri" uğrunda seferber edilmiştir. Dr. Hilmi Malik Evrenol; aslında bir "kültür devrimi" sonucunda meydana gelmiş olan Türk toplumunu yeniden dizayn etme çalışmalarına ya da farklı bir söyleyişle "Modern Türkiye Cumhuriyeti" projesine fikirleri, kalemi ile katkı sunan karakteristik bir "inkılâpçı Cumhuriyet aydını" olmuştur. Hilmi Malik Bey'in uzman sıfatı ile vermiş olduğu eserleri ve çalışmaları analiz edildiği zaman, bu projeye direkt ve dolaylı olarak sağladığı politik, kültürel ve pedagojik katkılar anlaşılmaktadır. Hilmi Malik Bey, eserlerinde, cumhuriyet dönemi devrimlerinin izahının sağlanması (determination) ve devrimlerin "vatandaşlara" benimsetilmesi ve böylece "cumhuriyetçi yurttaşlar" yetiştirilme ideali için çalışmıştır. Hilmi Malik çeşitli disiplinlerde çalışmalar yapmış olsa bile onun çalışmalarının tamamı "inkılâbın emrine amadedir".

Anahtar Kelimeler: Türkiye, İnkılâp, Cumhuriyet Aydını, Hilmi Malik Evrenol

Abstract

Dr. Hilmi Malik Evrenol the end of the Ottoman era in which Western / Western-oriented education by trained / trained generations; "Revolutionary Republican Intellectuals " category were able to work very well laid out. Dr. Hilmi Malik's Evrenol; almost all studies to chew on various matters "Principles of Revolution" "population to" vaccination "task" has adopted a "revolutionary intellectuals of the republic" has proved to be. His pen is always "the revolution's official" A "teacher attitude" with the reforms "citizen" is devoted to be adopted. All disciplines Hilmi Bey, the essence of which is connected to Malik, "Principles of Turkish Revolution" to adopt the nation "instrumentalist" is an opportunity. In this regard, Hilmi Malik Bey's pedagogical work is a "political pedagogy", a sociological study of "political sociology", a work of literary genius "Revolution Literature" has been. Essentially what that discipline and summer regardless of what matters, "his pen", "Value of Revolutionary Republican Intellectuals" all "citizens" "in the discipline" was mobilized for. Dr. Hilmi Malik Evrenol; It is actually a "cultural revolution" result, which occurred Turkish society to redesign work, or different words, the "modern Republic of Turkey" project ideas, a characteristic that contributes to the pen "revolutionary republican ideology" was. Hilmi Malik when experts had given the title of the work and analyze the work of this project will provide direct and indirect political, cultural and educational contribution is understood. Hilmi Malik in the works, ensuring the explanation of the republican period of revolution (determination) and the revolution of the "citizens" and thus adopting the "republican citizens" tried to train for the ideal. Hilmi Malik even though has worked in various disciplines all of its work, "the revolution of the order is ready."

Key Words: Turkey, Revolution, Republican Intellectuals, Hilmi Malik Evrenol

Giriş

Dr. Hilmi Malik Evrenol'un ailesi ile birlikte mübadele döneminde Türkiye'ye döndüğü on iki yaşından yirmi yaşına kadar olan Türkiye'deki tahsil çağı boyunca, Ortaokul ve Lise dönemini içine alan İzmir Amerikan

¹Bu makale yazarın Doktora Tezinin ilgili bölümünden üretilmiştir.

²Yazışma Adresi: Dr., KTO Karatay Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Konya, Türkiye. E-Posta: hhilmialadaq42@gmail.com

Koleji (*International Smyrna American College*) kendine özgü misyonu ve eğitim müfredatı ile tamamen “Batılı” ve “Batıcı” bir “insan tipi” yetiştirmeye çalışmıştır. Hilmi Malik’in fikirlerinin ve kimliğinin teşekkülünde bu dönemin tesiri yok sayılamaz. İzmir Amerikan Koleji’nden sonra Hilmi Adnan Malik’i benzer doğrultuda eğiten diğer bir kültür ortamı ise; üniversite öğrenimini ve uzmanlığını tamamlamış olduğu Kolombiya Üniversitesi (*New York Columbia University*) olmuştur. Bu bakımdan New York’ta bulunduğu beş sene Hilmi Malik Bey’in düşünce dünyasını derinden etkilemiştir. Dr. Hilmi Malik Evrenol’un da içinde bulunduğu Osmanlı’nın son devri içinde Batılı/Batıcı eğitimi ile yetişmiş/yetiştirilmiş kuşak; “İnkılâpçı Cumhuriyet Aydını” kategorisini eserlerinde çok iyi ortaya koyabilmişlerdir. Dr. Hilmi Malik Evrenol’un; muhtelif meselelere dair kafa yorduğu neredeyse tüm çalışmalarında “İnkılâp Prensiplerini” “ahaliye” aşılarmayı “görev” edinmiş bir “İnkılâpçı cumhuriyet aydını” olduğu anlaşılmıştır. Onun kalemi her daim “İnkılâbın memuru” bir “muallim tavrı” ile İnkılâpların “vatandaşa” benimsetilebilmesine hasredilmiştir. Tüm disiplinler Hilmi Malik Bey’in özünden bağlı olduğu “Türk İnkılâp Prensiplerini” ulusa benimsetebilmek için “araçsallaştırılmış” birer imkândır. Bu bakımdan Hilmi Malik Bey’in pedagojik çalışmaları birer “politik pedagoji”, sosyolojik incelemeleri “politik sosyoloji”, edebî bir eseri dahi “İnkılâp edebiyatı” olmuştur. Esasen yazdığı hangi disipline ve hangi konuya ait olursa olsun, “onun kalemi”, “İnkılâpçı Cumhuriyet Aydınınının Değerleri” ile tüm “vatandaşların” “terbiye edilmeleri” uğrunda seferber edilmiştir.

Hilmi Adnan Malik, pasaportundan ve evlilik cüzdanından tespit ettiğimize göre 1900 yılında Manastır Nasliç’te doğmuştur. Hilmi Malik Bey’in babasının ismi Malik, annesinin adı Hatice’dir. Soyadı Kanunundan önce ve sonra Dr. Hilmi Malik Evrenol’un kullanmaya devam ettiği “Malik” adı babasından miras kalmış bir isimdir. Belgelerde Rumi 1316 tarihinde doğduğu kaydedilmiştir ki bu tarih Miladi 1900 yılına denk gelir. Hilmi Malik Bey’in çocukluk dönemine ait elimizde detaylı malumatın bulunmayışının temel sebebi, Hilmi Malik Bey’in halen hayatta olan ve uzun yıllardır Almanya’da yaşayan 1932 doğumlu kızı Ülkü Hanım’ın ve İstanbul’da ikamet eden ve sağlık sorunları yaşayan 1934 doğumlu oğlu Önder Bey’in bu döneme ait hiçbir şey bilmediklerini ifade etmiş oluşlarıdır (*Ek A ve Ek B*).³ Hilmi Adnan Malik’in çocukluğuna dair *Türkiye’de Sinema ve Tesirleri* adlı “sosyolojik incelemesinde” çocukluğunda Selanik’te sahilde Beyaz Kule’de gösterilen bir filmi iyi hatırladığını yazmıştır (Hilmi A. Malik, 1933: 8). Demek ki Hilmi Malik çocukluğunda Selanik’te de bulunmuştur. Aynı eserin bir başka yerinde “*çocukluk hatıralarıma istinaden diyebilirim ki eyi bir film insanı alakadar ve ona dair tarihi kitapları okumaya sevk eder*” (Hilmi A. Malik, 1933: 45) ifadelerinden yola çıkarak, Hilmi Malik’in, çocukluğunda sosyal ve okumaya araştırmaya meraklı tecessüs sahibi bir mizacının olduğu tahmininde bulunabiliriz.

Hilmi Malik, 1912 tarihindeki Balkan Göçleri esnasında 12 yaşlarında bir çocukken ailesiyle birlikte Nasliç’ten Batı Anadolu’da Aydın yöresine göç etmiştir. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde Balkanlar demografik olarak Rumlar, Türkler, Slav (Slavlar) ve Vlah (Ulahlar) ayrıca Aşkenaz ve Seferad isimleri ile maruf Hazer ve Endülüs Yahudilerinden müteşekkil kozmopolit ve heterojen bir yapı arz etmekteydi. Yahudilerin ekserisi Selanik’te toplanmıştı. Grebene ve Nasliç’i ise ekseriyeti Müslüman ahali ile bir kısım Hıristiyanlar teşkil etmiştir. Lozan Mübadilleri Derneği’nin eline yeni geçmiş olan mektup türünde ve birinci kuşak mübadillerden olan Zihni Ayalp’e ait ve ölümünden iki ay önce 1956 senesinde yazdığı hatıratında Nasliç ile ilgili çok kıymetli bilgiler mevcuttur. Zira birinci kuşak mübadillerden kalma mektup ve hatırat yok denecek kadar azdır; dolayısıyla ele geçenler çok değerlidir. Bu bilgiler ışığında, Hilmi Malik Bey’in on iki yaşına kadar olan ve hakkında yazılı ya da sözlü çok az bilgi ve belge bulunan bu çocukluk evresi üzerine tahminlerde bulunabileceğiz. *Geçmişten Gelen Mektup* başlıklı bu hatıratta beyan edildiğine göre:

“...Nasliç 400 hane ve dört bin (4000) kadar nüfusu vardır... Nasliç merkezinde üç bin beş yüz İslam ve Türk, beş yüz kadar da Rum vardır. Güneyinde ve 3 saat mesafede nüfusu kâmilen Rum olmak üzere Seçişte ve Kuzey Batısında Jupan nahiyeleri vardır. 44 köyü olup bunlardan 30 tanesi İslam, diğerleri tamamen Hıristiyanlar ile meskündür. (tamamı Hıristiyan’dır). Kuzeyinde vasi kayın, meşe ve kestane ormanları mebzuldür. Seçişte, Selçe ve de bazı köylerde güzel üzüm yetişmekte, şarap ve pekmez yapılmaktadır... İklim iç Ege iklimine yakındır. Yazları serin, kışları serttir. Yarım metreye kadar kar yağdığı vakidir. Yağmur normaldir. Rakım 850 ‘dir... Büyük bir Rüştüye (Ortaokul) ile İptidai (İlkokul) Mektepleri kışlanın yanındadır. Çarşısı çok güzeldir. Sokakları geniş ve tamamen döşemelidir. Leziz suları ile oniki çeşme ve iki şadırvanı mevcuttur. Kurşunlu Cami, Arap Cami, Sinaniye Camileri göze çarpmaktadır... Nasliç, 1912 (1328) tarihinde Yunanlılar tarafından harben işgal edilerek karşı Rum Mahallesi müstesna (dışında) bütün kasaba tamamen yıkılmış ve kül haline gelmiştir... Nasliç muhitinde fazla Rum olması hasabile (nedeniyle) halk Rumca Lisanını da bilmektedirler... (www.lozanmubadilleri.com/28.05.2016)⁴

Hilmi Malik’in bu Nasliçli mübadilin anlatımına göre; Nasliç’te mevcut tek ilkokul olan kışlanın yanındaki *İptidai Mektebinde* ilkokulu tamamlamış olması kuvvetli bir ihtimaldir. Hatıratın okuduğumuza göre Hilmi Malik’in de Rumcaya hiç olmazsa aşına olduğunu iddia edebiliriz.

³Hilmi Malik Evrenol’un büyük oğlu Önder Evrenol ve gelini İpek Evrenol’un kızı Sn. Ebru Evrenol Hanımefendiye bu bilgileri ve pasaportu temin ederek sağladığı katkı için teşekkür ederim.

⁴Lozan Mübadilleri Derneği’nin eline yeni geçmiş olan mektup türünde ve birinci kuşak mübadillerden olan Zihni Ayalp’e ait, ölümünden iki ay önce 1956 senesinde yazdığı, Nasliç ile ilgili kıymetli bilgiler içeren bir hatıratıdır.

1912 senesinde Nasliç'in Yunan işgaline uğramasından hemen sonra, Hilmi Malik ailesi ile birlikte Aydın yöresine göçtüğüne göre, 1913 senesinde başladığı Orta öğrenimini İzmir Kızıl Çullu (Şirinyer-Paradiso) Amerikan Koleji'nde⁵ Adnan Menderes ve Et(h)em Menderes ile sınıf arkadaşı olarak muhtemeldir ki 1920 senesinde tamamlamıştır. (Ek C, Ek D) Bilhassa Adnan Menderes ile iyi arkadaş olduklarını söylemeliyiz (Ek E)⁶. Koleje nehari (gündüzcü) olarak devam eden öğrenciler olduğu gibi yatılı kalan (leyli) öğrenciler için de yurt binası tahsis edilmiştir (Pehlivanlı, 2012: 58–69). Hilmi Malik'in Amerikan Koleji'nde nehari mi yoksa yatılı mı okuduğuna, devam devamsızlık durumuna ve notları ya da başarı performansına dair elimizde bir belge, şahit v.s yoktur.⁷ Fakat ailesi 1913 yılında Aydın havalisinde meskûn bulunduğuna göre kuvvetle muhtemel kolejde yatılı okumuştur. Yüksek eğitimini Amerika'da meşhur *Columbia* Üniversitesinde Pedagoji ve Din Bilimleri dalında yapmıştır (Hilmi Malik, 1928a: 198)⁸. Buradan hareketle Hilmi Malik'in İzmir Amerikan Koleji'nde not ortalamasının yüksek olması ve yabancı dil yeterliliğinin Kolombiya Üniversitesi'ne kabulüne kâfi derecede bulunması; kolej yıllarında Hilmi Malik'in başarılı, hiç olmazsa vasatın üstünde bir ders performansı olduğu fikrini de bize ilham etmektedir. *Türkiye'de Suçlu Çocuk* adlı eserinde yazarın adının altında şu ibare vardır: "Amerika Kolombiya Darü'l Fünûnu Fenn-i Terbiye Şubesi Mezun"⁹. Bu ibare *Yaratıcı Küçük İnsan ve Kabiliyeti* isimli eserinde de bulunmaktadır. Hilmi Adnan Malik'in "...Amerika müesseselerinde üç sene felsefe ve ilahiyat, iki sene çocuk terbiyesi ile içtimai müesseselerde tatbikat gördükten ve bilfiil çalıştıktan sonra, aynı zamanda Profesör James'e, Doktor Dewey'e ve merhum refikasına talebelik ettiğimden fikir inkılâbı geçiren milletdaşlarıma küçük bir yardımda bulunmak ümidiyle..." (Hilmi Malik, 1928b: 322) şeklinde Amerika'da yapmış olduğu yükseköğrenimine dair kendi beyanından hareketle toplam beş yıl Amerika'da kalmış olduğunu söyleyebiliriz. Kaldı ki; Hilmi A. Malik, Üniversitenin 1923–1924 ve 1924–1925 eğitim periyodunda *Teacher's College* öğrenci listelerinde de kayıtlıdır. 1924 senesinde bu bölümden *Master Degree* (Uzmanlık) ile mezun olduğuna dair Kolombiya Üniversitesi arşiv yetkilisinden aldığımız bilgiye de istinaden Hilmi A. Malik'in bu bölüme 1920–1921 yıllarında başlamış olduğunu artık söyleyebiliriz. (Ek F)¹⁰

1924–1925 döneminde ise ya *Doktora* (Ph.D) payesini alabilmek için ya da staj yapmak için kalmış olması gerçeğe en yakın ihtimallerdir. Bu konuda ilgili istatistiklerin incelenmiş olduğu kapsamlı bir başka çalışmada;

"1907–1911 istatistiklerinde 1327 (1911) yılında Amerika'da 5 öğrencinin öğrenim gördüğü bilgisi mevcuttur. Kuran ise 1911'de beş, 1920'de iki öğrencinin Amerika'da öğrenim gördüğünü belirtmektedir. Ayrıca 1928 istatistiklerinde Kolombiya Darülfünununda, Darülfünun bursuyla okuyan 2 öğrenciden söz edilmesi bu tarihten önce Cumhuriyetin erken döneminde Amerika'ya öğrenci gönderildiğinin göstergesidir. Kaldı ki, tablo 4'te görüleceği üzere 1923–24 yılında Amerika'da bulunan 1 öğrenci Kuran'ın sözünü ettiği 1920'de Amerika'da bulunan 2 öğrenciden 1'i olabilir. Sonuç olarak Amerika'ya öğrenci gönderilmesinin Cumhuriyet öncesi başladığı, Cumhuriyetle birlikte ise 1929 yılında bu ülkeye öğrenci gönderilmeye başlandığı söylenebilir. 1924–25 ders yılı süresinde öğrenimlerini tamamlayarak geçen 12 öğrenciden 6'sı öğretmenlik mesleğine, 2'si sıhhiye, 2'si ticaret Vekâletinde çalışmaya başlamışlardır. Diğer 2 kişi hakkında bir bilgiye ulaşılamadığı belirtilmektedir" (Aslan, 2014: 109–110) cümleleri ile ilgili tespitler yapılmıştır.

Şimdi bizde bu ifadelerle istinaden "Amerika'da 1923 yılında bulunan 1 öğrencinin" Hilmi A. Malik olduğunu ifade edebiliriz. 1925 yılını müteakiben yurda dönüş yaptıktan sonra hangi iş ile meşgul olduğu belli olmayan iki kişiden birinin de Hilmi Malik Bey olduğunu da böylece ilk defa bu çalışmamızda ortaya koymuş oluyoruz. Hilmi A. Malik Bey'in 1925 senesinde Kolombiya Üniversitesi'nin yine New York kentinde bulunan *Teacher's College* bölümünden mezuniyetinden evvel çalışma hayatına başladığını *Yaratıcı Küçük İnsan ve Kabiliyeti* adlı eserinde parantez içerisinde (*New York şehri Spring Street İçtimai Müessesesi Çocuk Kulüpleri sabık*

⁵Şu anda İzmir Amerikan Koleji Müdüresi Sn. Didem Erpulat'ın bana beyan ettiğine göre, "Okulumuz Özel İzmir Amerikan Koleji 1878'de İzmir'in Basmane kentinde bir kız koleji olarak kurulmuş ve eğitime 1922'ye kadar orada devam etmiştir. 1922'deki büyük yangında yanan okul 1924'de Göztepe semtine taşınmış ve bu güne kadar eğitim hayatına burada devam etmiştir. 1986'ya kadar okulumuz kız okulu olmuş, ilk erkek öğrenciler 1986'da okula alınmıştır. Sizin araştırmanıza konu olan kişi tahminen okulun erkek kısmının öğrencisidir. Erkek Koleji de Basmane'de kurulmuş ama çok hızlı büyüdüğü için oraya sığamamış ve 1910'da Şirinyer'e (Paradiso) taşınmıştır. Resmî adı International College'dır. (IC). 1936'da okul Türkiye'den Lübnan'ın başkenti Beyrut'taki Amerikan Üniversitesi'nin yanına taşınmıştır. Bugünkü adı "IC Beirut"tur ve eğitime halen karma olarak devam etmektedir."

⁶Hilmi Malik Evrenol'un gelini İpek Evrenol'un kendi arşivinden lütfettiği fotoğraf buna delildir. Adnan Menderes kendi fotoğrafını "derslerin terhisî münasebetiyle Hilmi'ye..." ifadeleri ile imzalamış.

⁷1936 tarihinde kolejin Beyrut'a nakledilmesi esnasında arşivin ve kayıtların kaybolmasına ilişkin bilgi aktaran İzmir Amerikan Koleji Müdüresi Sn. Didem Erpulat Hanımefendi ve Beyrut IC arşivini benim için zahmet edip tarayan Tarih öğretmeni Sn. Reem Haddad olmuştur. Teşekkür ederim.

⁸Kolombiya Üniversitesi'nde bu bölümler *Teacher's College* bünyesinde bulunmaktaydı. Meşhur Eğitim Bilimleri Uzmanı ve Amerikan Filozofu John Dewey'in ve yine Psikolog William Kilpatrick'in burada talebesi olmuştur. Hilmi Malik o yıllara ait bir hatırasında; "...Mısırlı sınıf arkadaşlarımdan biriyle Dewey'in sınıfında bulunuyoruz. Ders tekriri çok yavaş ve ağırdır..." (Hilmi Malik, 1928: 198)

⁹Osmanlıca bir terkip olan *Fenn-i Terbiye*; modern disiplinlerden *Pedagojiye* tekbül etmektedir.

¹⁰Hilmi Malik Evrenol ile ilgili Kolombiya Üniversitesi Mezunlar Kataloğunda 553. sayfanın en üstünde yer alan kısımda mezuniyet tarihi mevcuttur. Bu belgeyi vakit ayırıp benim için temin eden Kolombiya Üniversitesi arşiv memuru Joanna Rios'a teşekkür ederim.

müfettişi) beyanına istinaden iddia edebilmekteyiz. Yine bu unvanını teyit sadedinde ilk pedagojik çalışması olup sadece Osmanlıca baskısı bulunan ve tezimizin ilgili kısmında teferruatıyla incelenmiş olan *Çocuk Ruhü ve Terbiyesi* adlı Osmanlıca kitabının 21. Sayfasında: "...ben New York'ta 1923-24 senelerinde müfettiş bulunduğum İçtimai Terbiye Müessesesinin yurdunda..." ifadeleri yer almaktadır. "Türkiye'de Suçlu Çocuk-İçtimai Derterimiz" isimli eserinin üzerinde adının hemen altında "Çocuk ruhiyatçısı" unvanı yer almaktadır. Dr. Unvanı da bulunmaktadır. 1926 tarihinde Ankara'da kız ve erkek çocuklarına tatbik ettiği test ve anket çalışmasını Maarif Vekâleti adına yürütmüş olduğunu da kendi ifadelerinden biliyoruz (Hilmi Malik,1928c: 272) fakat Hilmi Malik Evrenol Cumhuriyet döneminde yurda dönüşü ile birlikte sadece Amerika Birleşik Devletleri'nin Ankara Büyük Elçiliği'nde Türkçe Genel Sekreteri ve tercüman olarak çalışmıştır. Dr. Hilmi Malik Evrenol'un Ankara Amerikan Büyükelçiliğinde Türkçe Sekreter olarak çalıştığına dair elimizdeki bir başka delil ise bir kartvizit olmuştur (*Ek G*). Hilmi Malik Bey'in Resmi makamlarda herhangi bir memuriyet kaydı yoktur (*Ek H*). Ancak Amerikan Sefaretinde Türkçe Genel Sekreteri ve Tercüman olarak çalıştığı dönemde TDK çalışmalarına "uzman" sıfatı ile katkı sağlamıştır (www.tdk.gov.tr/12.03.2016)¹¹. Chicago Üniversitesi Şarkiyat Araştırmaları Enstitüsü tarafından 1930-31 yıllarında Anadolu'da yapılan bazı tarihi-arkeolojik araştırmalar için uzman sıfatıyla katkı sağlayan kişiler arasında Dr. Hilmi Malik Bey'de yer almıştır. Bu arkeolojik çalışmaların yürütücüsü Alman arkeolog Hans Henning Von Der Osten¹² tarafından derlenen *Discoveries in Anatolia 1930-31* adlı eserin önsözünde Dr. Hilmi Malik Bey'e de teşekkür edilmiştir (*Ek I*). Bu tarihi-arkeolojik kazılar yani Chicago Üniversitesi Şarkiyat Araştırmaları Enstitüsü eliyle yürütülen bu "bilimsel" araştırmalar; Kemalist kadronun ulus-devlet projesini inşaa ederken kullandığı en temel argümanlardan biri olmuştur. Arkeoloji marifetiyle tasarlanan ve inşaa edilen bu "tarihi kanıtların" *Türk Tarih Tezi*'nin omurgası niteliğinde çalışmalar olduğu hesabı katıldığında, Hilmi Malik Bey'in kendi "çalışma hayatı" içinde, Türk Tarih Kurumu'na da bu manada destek sağladığını pekâlâ söyleyebiliriz. Hilmi Malik Bey Ankara Amerikan Sefareti'ndeki pozisyonu sebebiyle bazı müşterek çalışma platformlarında Mustafa Kemal Atatürk ile de yakın temaslarda bulunabilmiştir (*Ek J*)¹³.

Dr. Hilmi Malik Evrenol International Smyrna American College'de Ortaokul ve Lise yıllarını geçirmiştir. Hilmi Malik'in İzmir Amerikan Koleji'ne olan mensubiyet duygusu ve oradaki hocalarına bağlılığı son derece güçlüdür. Sonrasında Yüksek Öğrenim ve İhtisas için gittiği Amerika ise zaten *yenidünya sisteminin* merkezi durumundadır. Hilmi Malik Bey Osmanlı'nın tasfiye ve tahliye projelerini müşahede etmiş ve Kemalist kadro'nun yeni bir ulus-devlet projesinin inşaa çalışmalarında "modernist", "batıcı" dolayısıyla "inkılâpçı" yani "iktidar ile işbirlikçi" bir duruş sergilemiştir. Amerika dönüşünde, 1926 sonrası, bir taraftan Ankara Amerikan Sefaretinde Türkçe Genel Sekreter ve tercüman olarak çalışmaya başlayan Hilmi Malik Bey, 1930 senesinde Emine Berceste Hanım ile dünya evine girmiştir. Dr. Selami Eynegöllüzade Paşa ve Şükriye Hanım'ın kızı Ayişe Güldeste Eynegöllüzade ile Milli Saraylar Umum Direktörü Sezai Selek'in kızı olan Emine Berceste Hanım; Rumi 1325 (M. 1909) İstanbul'da doğmuştur (*Ek K*). Hilmi Malik ile Berceste Malik çiftinin 1932 yılında kızları Ülkü dünyaya gelmiştir. Oğullarından Önder 1934 yılında; Alp ise 1941 yılında doğmuştur (*Ek L*). Hilmi Malik Bey'in yaklaşık on iki on üç sene evli kaldığı eşi Berceste Hanım 107 yaşında ve halen İstanbul'da hayattadır. Aynı zamanda kızı Ülkü Hanım da sağ olup çok uzun senelerden beri Almanya'da meskûn ve orada ikamet etmektedir. (*RC Quarterly Robert College Alumni Magazine*, Spring/Summer 2009-Issue 36).¹⁴ Oğlu Önder Evrenol ise meşhur edebiyatçı çift; Rakım Çalapa ve Nimet Çalapa'nın kızları İpek Hanım ile evlenmiştir. Hilmi Malik'in küçük oğlu Alp ise Robert Kolej'den 1959 yılında mezun olduktan sonra Almanya Stuttgart Üniversitesinde Mimarlık üzerine ihtisas yapmış ve yine bir Amerikan Kız Koleji mezunu olan İzmirli Mehpare Hanım ile izdivaç etmiştir. Alp ve Mehpare Evrenol'un oğulları Can ve Mete Evrenol kardeşler dedeleri Hilmi Malik Bey'e ait olan ve alanında ilk ciddi sosyolojik inceleme sayılabilecek *Türkiye'de Sinema ve Tesirleri* isimli kitaptan belki de pek çokları gibi habersiz olsalar da ödülleri alan iki sinemacı kardeşdir. Alp Evrenol geçirdiği rahatsızlık neticesinde 2012 senesinde vefat etmiştir. Alp Bey'in eşi Mehpare Evrenol ise halen hayatta ve İstanbul'da aileye ait Mimarlık şirketinin yöneticisidir. Evrenol ailesinin tamamı, kız ve erkek torunlar da dâhil belli bir eğitim düzeyinde ve hemen hepsi Amerikan Koleji mezunlarıdır.

Hilmi Malik ise ülkemizde neredeyse hiç tanınmayan bir şahsiyettir. Hilmi Malik çokça eserler ve makaleler kaleme almış ve bunları yayımlamış; fakat garip bir biçimde hayat hikâyesi, kim olduğu vb. gibi kişisel bilgileri

¹¹Dr. Hilmi Malik Evrenol'un 1934-1936 yıllarını kapsayan dönemde TDK çalışmalarına sağladığı katkıya dair "TDK 1934-1936 Çalışmaları Üzerine Genel Sekreterliğin Raporu" bkz. <http://tdkkitaplik.org.tr/kurultaylar/K03010019cb4ba5a0d83417f8c9ddb4e989c5043.pdf>.

¹²Hans Henning Von Der Osten 1899 senesinde Potsdam'da doğdu. 1911 senesinde Alman prenslerle birlikte özel dersler aldı. 1918 yılında Berlin Üniversitesi'ne kabul edildi. Burada Antik Çağ ve Arkeoloji çalıştı. 1922-1925 tarihleri arasında Chicago Üniversitesi'nde doktora yaptı. Şarkiyat Araştırmaları Enstitüsü tarafından 1926-1931 yılları arasında Anadolu'da arkeolojik kazı çalışmaları başkanı olarak görevlendirildi. Von Der Osten Amerika hesabına çalıştığı için muhtemelen Ankara Amerikan Sefareti'nde Türkçe Uzmanı olarak vazifeli Dr. Hilmi Malik Bey ile bu vesile ile tanışıp birlikte çalışmış oldular. Von Der Osten, Mustafa Kemal'in de dostuydu. Hatta 1936 yılında onu Ankara Üniversitesi Arkeoloji Kürsüsünü yapılandırıp yönetmesi için alıyordu. Uppsala'dan Hz. Süleyman ile ilgili bir kazı çalışmasına giderken geçirdiği bir kalp krizi neticesi öldüğü 1960 yılına kadar muhtelif projelerde görev aldı. Daha detaylı malumat için bkz. <http://www.deutschebiographie.de/sfz73895.html>, (Erişim): https://www.google.com.tr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwiG6a22rZfN AhUOrRQKHZkDDr8QFggkMAE&url=http%3A%2F%2Fwww.deutschebiographie.de%2Fsfz73895.html&usg=AFQjCNE Y0YyIyG1OIOABXq4AXTIFbN_bpg, 08.06.2016

¹³Hilmi Malik Evrenol'un büyük oğlu Önder Evrenol Bey'in kişisel albümünden Atatürk ve Amerikan Büyükelçisi Grew ve maiyetinde bulunan Hilmi Malik Bey'in birlikte çektiikleri fotoğrafı paylaşma nezaketini gösterdiği için teşekkür ederim.

¹⁴Ülkü Hanım ciddi sağlık sorunları nedeniyle mülakat isteğimize cevap verememiştir.

arka planda ve biraz gizemli kalmış bir yazar olmuştur. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, bunda en önemli etkenlerden biri de Hilmi Malik'in Amerika dönüşü Ankara Amerikan Büyükelçiliği dışında bir kurumda çalışmamış olması ve Amerikan Büyükelçiliklerinin çalıştırdıkları personel üzerinde tatbik ettiği gizlilik vb. prensiplerden kaynaklı "kişisel bilgilere ulaşılamama" problemi. Hilmi Malik Bey'i her cepheden iyi tanımaya bir başka engel ise üç çocuğa sahip olduğu evliliğinin kısa sürmesi ve daha sonra hiç evlenmeyip yalnız bir yaşam sürmesidir.

Berceste Hanım ile ayrıldıktan sonra Hilmi Malik bir daha hiç evlenmemiştir. Berceste Hanım ile de görüşmeleri olmamıştır. Hilmi Malik anlaşılan uzun süren yatılı Kolej yıllarına ilaveten Amerika'da gurbette geçirdiği tahsil sürecinden öğrenmek mecburiyetinde kaldığı öz disiplin ve kişisel bakım alışkanlıkları sayesinde hayatını tek başına idame ettirebilmiştir. Binaenaleyh, Dr. Hilmi Malik Evrenol'un bize ulaşan ve bulabildiğimiz tüm fotoğraflarını incelediğimizde, evlenmeden önce, evlilikten sonra ve yalnız yaşadığı dönemlerde, kılık kıyafet bakımından "diplomat" duruşunu muhafaza etmeye çalıştığını müşahade ediyoruz. Hilmi Malik "devlet büyüklerinin" hususi konuğu olarak zaman zaman davet edilmiştir. İlk yıllarda Kayınpederi olan Milli Saraylar Umum Direktörü Sezai Selek'in de bürokrat olması sebebiyle bu iltifatlara daha kolay mazhar olduğu düşünülebilir. Celal Bayar'ın Başvekilliği döneminde ve sonrasında köşkte bazı hususi davetlere ailecek davet edilmiştir.

Hilmi Malik Evrenol bazen İstanbul'a kısa ziyaretler gerçekleştirmiş olsa da görevi gereği 1960'lı yıllara kadar Ankara'da ikamet etmiştir. Bu tarihten sonra vefat tarihi olan 1972 yılına kadar İstanbul'da yaşadığını biliyoruz. Hilmi Malik Bey İstanbul'da bugün de Şişli ilçesi sınırları içinde bulunan Pangaltı'da ikamet etmiştir ve yalnız yaşamıştır. Hilmi Malik Bey son yıllarını ciddi sağlık problemleri içinde geçirmiştir. Hilmi Malik'in bu zorlu yıllarının en yakın müşahitleri oğlu Önder Bey ve gelini İpek Hanım olmuştur¹⁵.

Sonuç

Dr. Hilmi Malik Evrenol; özünde bir "kültür devrimi" neticesinde ortaya çıkmış olan Türk toplumunu yeniden yapılandırma çalışmalarına ya da diğer bir deyişle "Modern Türkiye Cumhuriyeti" projesine kalem ile katkı sunan karakteristik bir "inkılâpçı Cumhuriyet aydını" olmuştur. Hilmi Malik Bey'in uzman sıfatı ile vermiş olduğu eserleri ve çalışmaları incelendiğinde, bu projeye direkt ve dolaylı olarak sağladığı politik, kültürel ve pedagojik katkılar anlaşılmaktadır. Hilmi Malik Bey, eserlerinde, cumhuriyet dönemi devrimlerinin izahının sağlanması (determination) ve devrimlerin "vatandaşlara" benimsetilmesi ve böylece "cumhuriyetçi yurttaşlar" yetiştirebilme ölküsü hesabına çalışmıştır. Hilmi Malik muhtelif disiplinlerde çalışma üretmiş olsa da onun tüm çalışmaları "inkılabın emrindedir". Hilmi Malik Bey'in böyle bir görev bilinci içinde mürekkep akıtmış "inkılâpçı bir cumhuriyet aydını" olduğunu da artık biliyoruz. Dr. Hilmi Malik Evrenol pedagoji sahası içinde bilhassa çocuk terbiyesi ve ebeveyn eğitimi gibi konuları incelemiştir. Hilmi Malik sosyolojik incelemelerinde; askerlik ve kışla yaşantısı, köy ve köylü hayatı, hapishanelerin vaziyeti, sinema ve toplumsal yapıya etkileri gibi mevzular üzerinde durmuştur. Teoloji sahasında ise genel anlamda en çok uğraştığı mesele dinin reformasyonu olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında üretilen Psikoloji çalışmalarına katkısı daha ziyade çocuk psikolojisi ve suçlu psikolojisi konularında olmuştur. Edebi sahada Osmanlıca-İngilizce-Türkçe Lügat çalışması ile Linguistik alanda eser vermiştir. Felsefi çalışmalarının özünü ise "Batı Düşünce Dünyası"nın tamamen onaylandığı, bu düşünce birikiminin üretmiş olduğu kültüre beslemiş olduğu hayranlık saikiyle her dem takdir ettiği metinler oluşturmuştur. Esasen O, bir ideolog olarak her mevzuyla Kemalist ideolojinin yerleşikleştirilmesine vesile kılan bir oportünizmin de müdavimi olmuştur. Amerikan Sefaretinde Türkçe Genel Sekreteri ve Tercüman olarak çalıştığı dönemde TDK çalışmalarına Tercüme İşleri Kolu'nda "uzman-danışman" olarak yer almıştır. Chicago Üniversitesi Şarkiyat Araştırmaları Enstitüsü tarafından 1930-31 yıllarında Anadolu'da yapılan bazı tarihi-arkeolojik araştırmalar için uzman sıfatıyla katkı sağlayan kişiler arasında Dr. Hilmi Malik Bey'de yer almıştır. Bu arkeolojik çalışmaların yürütücüsü Alman arkeolog Hans Henning Von Der Osten tarafından Anadolu'da yapılan *Discoveries in Anatolia 1930-31* kazı çalışmalarındaki gayreti sebebiyle teşekkür almıştır. Chicago Üniversitesi Şarkiyat Araştırmaları Enstitüsü eliyle yürütülen bu "bilimsel" araştırmalar; Kemalist kadronun laik milliyetçilik zemini üzerine konumlandığı "Modern Türkiye Cumhuriyeti" projesini inşaa ederken kullandığı delillerden biri olmuştur. Arkeoloji marifetiyle tasarlanan ve inşaa edilen bu "tarihi kanıtlar" *Türk Tarih Tezi*'nin yapı taşını teşkil etmiştir. Hilmi Malik Bey Türk Tarih Kurumu'na da bu manada destek sağlamıştır. Hilmi Malik Bey'in Ankara İlahiyat Fakültesi müfredatının reforme edilmesine ilişkin makaleleri ve köşe yazılarında dile getirdiği tekliflerini 1951 ve 1952 senelerinde yoğun bir şekilde işlediği görülür. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde ise müfredata bu derslerin ilave edilmesi ve ders programında tadilata gidilmesi ise 1953-54 yıllarında olmuştur. Bu çalışmaları vesilesiyle de hiç olmazsa ilgilileri-yetkilileri yönlendirerek ve "kamuoyunu" etkileyerek "dinde reform" çalışmalarına da "inkılâpçı cumhuriyet aydını" duruşunu sergileyerek katkı sağlamıştır.

¹⁵ Bu bilgileri aktaran Hilmi Malik Bey'in torunu Ebru Evrenol'a teşekkür ederim.

Kaynakça

- Aslan, C (2014). *Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Eğitim Bilimleri Alanında Yurtdışına Öğrenci Gönderilmesi Olgusu*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara
- Evrenol, H.M (1926). *Çocuk Ruhü ve Terbiyesi* (Osmanlıca), İstanbul: Hilal Matbaası
- Evrenol, H.M (1928a). "Büyük adamlar: John Dewey ikinci Konfiçyüs". *Türk Yurdu*, 22 (205), 197–198
- Evrenol, H.M (1928b). "Amerika'da Hayat Felsefesi". *Türk Yurdu*, 21 (200), 320–322
- Evrenol, H.M (1928c). "Esas Tabiat". *Türk Yurdu*, 21(199), 270- 272
- Evrenol, H.M (1932). *Yaratıcı Küçük İnsan ve Kabiliyeti*, Ankara: Hâkimiyet-i Milliye Matbaası
- Evrenol, H.M (1933). *Türkiye'de Sinema ve Tesirleri*, Ankara: Kitap Yazarlar Kooperatifi Neşriyatı
- Pehlivanlı, H (2012). "Çocukluk Arkadaşı Hilmi Malik Evrenol'un Kaleminden Menderes Ali Adnan'ın Çocukluk ve Gençlik Hayatı". *Türkiye Günlüğü*, 111, 58–69
- RC Quarterly Robert College Alumni Magazine*, Spring/Summer 2009-Issue 36, 28
- www.tdk.gov.tr
- www.lozanmubadilleri.com

Ekler

- Ek A: Hilmi Malik Bey'e ait Pasaport
- Ek B: Hilmi Malik Bey'e ait Pasaport'un kişisel bilgiler bölümü
- Ek C: Kolombiya Üniversitesi arşiv yetkilisi Sn. Joanna Rios tarafından verilen cevap
- Ek D: Adnan Menderes, Etem Menderes ve Hilmi Malik'in birlikte kolej bahçesinde çektikleri hatıra fotoğrafı
- Ek E: Adnan Menderes'in sınıf arkadaşı Hilmi Malik'e Kolej yıllarında imzaladığı fotoğraf
- Ek F: Hilmi Malik ve Berceste Malik'in evlilik cüzdanları
- Ek G: Hilmi Malik ve Berceste Malik çiftinin çocuklarının birlikte çekilmiş fotoğrafı
- Ek H: Kolombiya Üniversitesi Mezunlar Katalogu
- Ek I: Hilmi Malik Bey'e ait kartvizit
- Ek J: BİMER ve CİMER yazışmaları
- Ek K: Discoveries in Anatolia 1930–31 kitabının teşekkür kısmı
- Ek L: Atatürk ve Amerikan Büyükelçisi Grew'in maiyetinde bulunan Hilmi Malik Bey'in Orman Çiftliğinde birlikte çektikleri fotoğraf

Ek A: Hilmi Malik Bey'e ait Pasaport

İsmi Hilmi Malik Erzenal		Nom Dr. Hilmi Malik Erzenal	
Babasının ismi Malik		Nom du père Malik	
Doğduğu yer Manastır		Lieu de naissance Manastır	
Doğduğu sene 1900		Année de naissance 1900	
Pasaporta aldığı yandaki ibareler Büyük Amerikan Separet Tercimhan Danışmanı, Rumanya ve bütün yabancı ülkelerine memleketlere		Statut de profession Secrétaire turc de l'ambassade ame- ricaine d'Ankara	
Seyahat sebebi Seyahat		But de son voyage pour Voyage ?	
Eskali		Signalements	
Boy		Taille	
Renk		Teint	
Gözün rengi		Couleur des yeux	
Sakalın rengi		Couleur de la barbe	
Saçın rengi		Couleur des cheveux	
Büyük		Moustaches	
Sabit alameti farika №138813 *		Signes particuliers №138813 *	
Fotograf girilmiştir		No i Photo	

Ek B: Hilmi Malik'e ait Pasaportta yer alan kişisel bilgiler...

Dear Huseyin,

A 1932 [Columbia University Alumni Register](#) notes that Hilmi Adnan Malik received a master's degree from Teachers College in 1924 and that he was working at the American Embassy in Ankara / Angora, Turkey in 1931. He is listed as a student in the 1923–1924 and the 1924–1925 student directory.

The 1925 Commencement program indicates he had earned an A.B. degree from the International College in Smyrna in 1920.

Kind regards,
Joanna Rios

2016–04–25 21:45 GMT+03:00 Columbia University Archives

[Columbia University Archives](#)

Butler Library, 6th Floor

Columbia University
535 W. 114th St.
New York, NY 10027

Telephone: [\(212\) 854-3786](tel:(212)854-3786)

Fax: (212) 854–1365

Ek C: Kolombiya Üniversitesi arşiv yetkilisi Sn. Joanna Rios tarafından verilen cevap

Ek D: Askerlik Dönüşü Kolej Bahçesinde... Sağdan ikinci sırada Hilmi Adnan Malik ve soldan ikinci sırada Adnan Menderes... Fotoğrafın en solunda yer alan kişi ise Etem Menderes... 1921 senesi...

Ek E: Hilmi Malik'e sınıf arkadaşı Adnan Menderes'in, derslerin terhisî münasebetiyle vermiş olduğu 30 Teşrinisani 1334 (M. 30.11.1918) yılına ait hatıra fotoğrafı... Menderes el yazısı ile "Hilmi'ye..." ifadeleri ile imza etmiş...

COLUMBIA UNIVERSITY ALUMNI REGISTER 1754-1931

COMPILED BY
THE COMMITTEE ON GENERAL CATALOGUE

NEW YORK M·CM·XXXII
COLUMBIA UNIVERSITY PRESS

Ek F: Hilmi Malik Evrenol ile ilgili Kolombiya Üniversitesi Mezunlar Kataloğunda 553. sayfanın en üstünde yer alan malumat...¹⁶

MALIK		MAMMEN	
Malik, Hilmi Adnan AM 1924 11 American Embassy Annex 111	Malik, Ellen Elizabeth AM 1928 111 521 5 Nubesson Heights 111	Malik, Mary Frances BS 1927 111 179 North Av Bridge- port Conn. 1927	Malik, Clarence Bernard #1925 111 215
Malik, Marie Margaret AM 1928 111 349 15 Colgate Point L.I.B 1928	Malik, Jerome L.I.B. 1928 111 1017	Malik, James Edgar AM 1923 111 405 Brown Av Hopewell 111	Malik, Dorothy Cecie Johnson, Mrs Reginald #1921
Malik, Elias Alexander L.I.B 1928	Malik, William BS 1918 C 111 1918 Atlantic Refining 111	Malik, Ruth Marjorie Cecie 111 111	Malik, Frank J L.I.B 1889 L 111
Malik, Pierrette Berber Blit 111	Malik, Sara Ida #1927 111	Malik, James Mathew #1912 111	Malik, Josephine E BS 1928 111
Malik, Gustav George Blit NY 111	Malik, Max #1920 Phar. 75 111	Malik, Philip Rogers #1911 L 111	Malik, Thomas Edward #1920 111
Malik, Mildred Carl 1920 111	Malik, Mrs. George DDS 1924 111	Malik, Edith Roberts AM 1924	Malik, John Orlan AM 1923 TC 111
Malik, Albert Warner MD 111	Malik, Frank Wickham MD 111	Malik, Annie Weaver #1918 111	Malik, John Patrick CE 1913, 111
Malik, William Converse #1905 111	Malik, Mrs Evelyn Tonkon 111	Malik, Walter Hampton #1917 111	Malik, Louis Smith AM 1909, 111
Malik, William TC 1924, 1964 111	Malik, William BS 1930 TC, 31 111	Malik, Edward Ward AB 1866, 111	Malik, William H ent 1845 111
Malik, John William EM 1910, 111	Malik, Charles Beebe #1892 111	Malik, Thomas Francis #1891 111	Malik, William H ent 1845 111
Malik, Bernard AM 1926 111	Malik, John Bayley AM 1920 111	Malik, William Henry #1862 111	Malik, Charles May AM 1929 111
Malik, Albert Washington #1915 111	Malik, Philip Arthur Ormond 111	Malik, Edward A #1912 E, 111	Malik, William H ent 1845 111
Malik, George #1888 111	Malik, James Reginald #1915 C, 111	Malik, Nils Carl AM 1927 111	Malik, Charles May AM 1929 111
Malik, Mrs J Patrick (formerly Smith) #1935 (M.I.) Detroit 111	Malik, Mary Margaret BS 1925 111	Malik, Rose Susan AM 1928 111	Malik, Hannah Crisp BS 1927 111
Malik, Minerva V. #1920 N Front 111	Malik, Marie Carr 111	Malik, Frank L.L.B 1871, d. 111	Malik, Herman Lawrence DDS 111
Malik, I. Loyd AB 1888, 111	Malik, Ann Estelle BS 1931 TC, 111	Malik, Anne Mary AM 1927 111	Malik, Albert AB 1930, 36 Maple 111
Malik, Arthur AM 1930 TC, 111	Malik, Charles David N. #1914 111	Malik, John James #1888 L, 111	Malik, Harry #1924 C, 140 E 92 111
Malik, Edward Vincent L.I.B 1928	Malik, Madlyn Mass 111	Malik, Joseph #1918 J, 111	Malik, Alice Joseph CE 1893, 111
		Malik, Lawrence Edward L.L.B 111	Malik, Mrs L. E. AM 1912, 111
		Malik, Mrs. William E. #1910 111	Malik, George Schwaiger #1929 111
		Malik, Philip #1866 L, J 111	Malik, Benjamin AM 1917, 111
		Malik, Louise L.L.B 111	Malik, Dmitri AM 1928, 111
			Malik, Louis M.D 1916, 561 111
			Malik, Harry N.A.B 1921, 610 111
			Malik, William AB 111

¹⁶Bu belgeyi Kolombiya Üniversitesi Arşiv görevlisi Joanna Rios'tan temin ettim.

Ek G: Dr. Hilmi Malik Evrenol'un Ankara Amerikan Büyükelçiliğinde Türkçe Sekreter olarak çalıştığına dair bir diğer delil... bir kartvizit...¹⁷

Sayın HÜSEYİN HİLMİ ALADAĞ,

Bimer Başvuru Numaranız: 464504 Müracaat:18.04.2016

Sayın Hüseyin Hilmi Aladağ, Türkiye'deki yabancı ülke temsilciliklerinde çalışan personel hakkında Bakanlığımızda bilgi bulunmamaktadır. Bu personele Bakanlığımızca misyonda çalıştığına dair kimlik kartı düzenlenmesi vb. işlemleri dışında her türlü özlük dosyaları bağlı olduğu Büyükelçilikte mevcuttur. Bu itibarla bahse konu bilgi talebinizi ABD'nin Ankara Büyükelçiliği nezdinde yenilemenizi tavsiye ediyoruz. Saygılarımızla

DİPLOMATİK ARŞİV DAİRESİ BAŞKANLIĞI (DİAD) 25.04.2016

Sayın HÜSEYİN HİLMİ ALADAĞ,

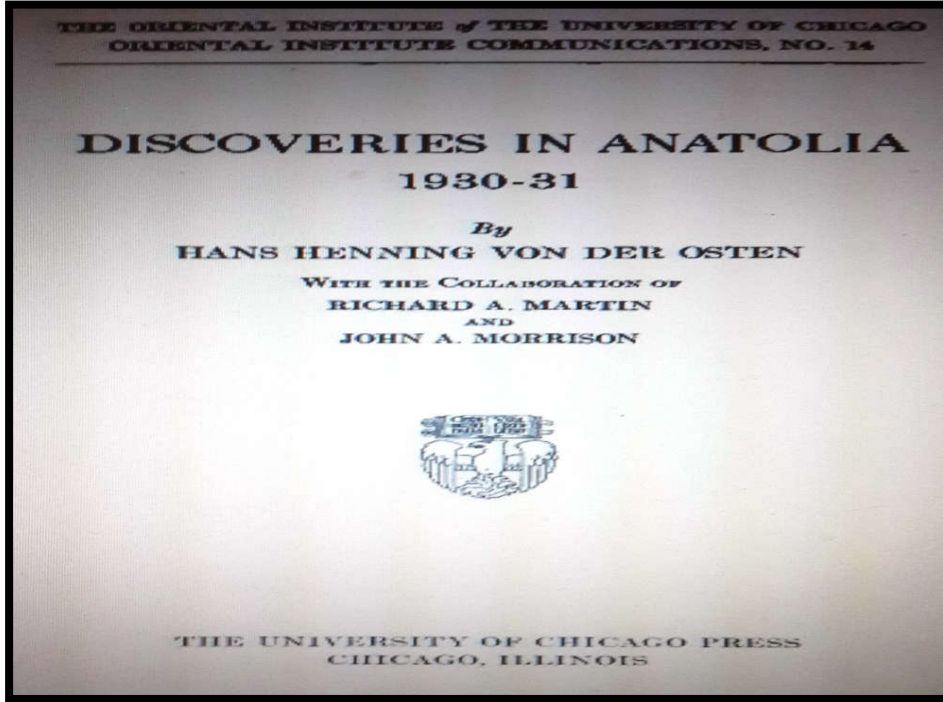
Cimer Başvuru Numaranız: 163923 Müracaat:18.04.2016

Sayın İlgili, 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu kapsamında elektronik posta yoluyla ilettiğiniz dilekçeniz alınmıştır. 4982 sayılı Kanununun 7. maddesinde yer verilen, "Bilgi edinme başvurusu, başvuru alan kurum ve kuruluşların ellerinde bulunan veya görevleri gereği bulunması gereken bilgi veya belgelere ilişkin olmalıdır" hükmü gereğince talebiniz anılan Kanun kapsamına girmemektedir. Bilginizi rica ederiz.

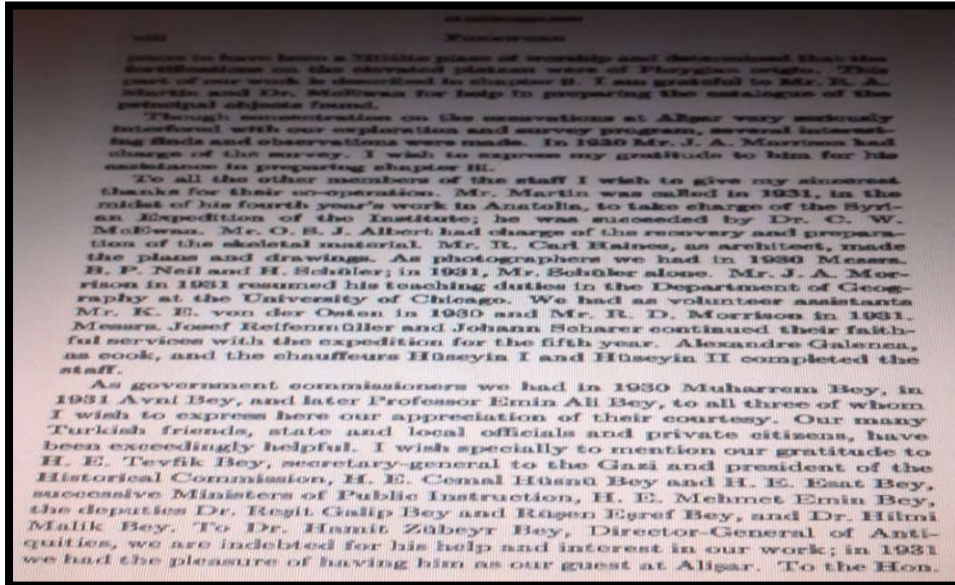
Cumhurbaşkanlığı Halkla İlişkiler Başkanlığı- 25.04.2016

Ek H: Hilmi Malik Bey'in çalışma hayatına dair kayıtlarına ulaşabilmek için Başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığı nezdinde gerçekleştirmiş olduğumuz müracaatımıza BİMER ve CIMER yetkililerinin yapmış oldukları cevabi yazı...

¹⁷Amerikan Büyükelçiliğinde çalışan yetkililer ile yapmış olduğumuz müteaddit görüşmeler neticesiz kalmıştır. Yetkililer almış oldukları kat'i talimat gereği Ankara Amerikan Sefareti ve Konsolosluklarında çalışmış olan bir kişi hakkında sınırlı dahi olsa bilgi veremeyeceklerini ifade etmişlerdir. Bu kartviziti kişisel arşivinden çıkartıp bizimle paylaşma lütfünde bulunan Hilmi Malik Bey'in gelini Mehpare Evrenol olmuştur.

Ek 1: Chicago Üniversitesi Şarkiyat Araştırmaları Enstitüsü tarafından 1930–31 yıllarında Anadolu'da yapılan tarihi arkeolojik bazı araştırmalar için uzman sıfatıyla katkı sağlayan kişilere kitabın önsöz kısmında teşekkür edilmiş... Dr. Reşit Galip, Ruşen Eşref gibi isimlerin de bulunduğu bu listede Dr. Hilmi Malik Bey de yer almış...

Ek J: M. Kemal 1930 senesinde Ankara'da Amerikan Büyükelçisi J. C. Grew ve maiyetine Orman Çiftliğini gezdirirken... Hilmi Malik Bey o sene Amerikan Sefaretinde Türkçe Tercüman Sekreteri... Fotoğrafta ortada M. Kemal ve solda Hilmi Malik...

 Adı ve şöhreti <i>Emin Hanım</i> İşi <i>H.</i> Anasının adı <i>Ayşe Gülsel</i> Babasının adı <i>Mehmet Şevki</i>	 Adı ve şöhreti <i>Hilmi B.</i> İşi <i>Emek Kurumu</i> Anasının adı <i>Hatice</i> Babasının adı <i>Malik B.</i>
--	---

Ek K: Hilmi Malik Bey ve Berceste Hanım'ın evlilik cüzdanından...

KADININ	ERKEĞİN
Doğduğu yer <i>İstanbul</i>	Doğduğu yer <i>Naslıç</i>
» tarih <i>325</i>	» tarih <i>316</i>
Nüfusta yazılı olduğu yer: <i>Emin Bey</i>	Nüfusta yazılı olduğu yer: <i>Ankara Hacı Bayram</i>
<i>Varşova b. 1. 6</i>	
Şimdi oturduğu yer: <i>Ankara</i>	Şimdi oturduğu yer: <i>Ankara</i>
Evlenme beyanını kabul eden: <i>B. o.</i>	Akti icra eden: <i>Galiş Bey</i>
<i>G. F. m.</i>	

Ek L: Hilmi Malik Bey ile Berceste Hanım'ın çocukları... Ükü ve Önder'in arasında Alp... Muhtemelen 1945-46 seneleri...

5018 Sayılı Kanun Kapsamında Yerel Yönetimlerin Denetimi: Getirdiği Yenilikler, Uygulamalar ve Karşılaşılan Eksiklikler

The Audit of Local Governments as Parts of the Law 5018: Its Novelties, Practises and Encountered Imperfections

Hüseyin KARA¹
Yusuf KARAKILÇIK²

Geliş Tarihi: 04.08.2016 / Düzenleme Tarihi: 28.11.2016 / Kabul Tarihi: 30.11.2016

Özet

Bir beldede yaşayanların ortak yerel gereksinimlerini karşılamak ve sorunlarını çözmek amacıyla kurulan yerel yönetimler, demokratik devlet yönetimlerinde yaşamsal öneme sahiptir. Günümüzde yerel yönetimler, yurttaşların yerel karar süreçlerine katılıp, kendi yerel sorunlarının çözümünde söz sahibi olabildiği, yönetsel uygulamaları denetleyebildiği, daha yaşanabilir ve sürdürülebilir bir kent için katkı sunabildiği ve kenttsel yaşam kalitesi standartlarının yükseltilmesi için sorumluluk üstlenebildiği mekanizmalardır. Bu bağlamda, yerel yönetimler bugün daha şeffaf, daha katılımcı ve daha hesap verebilir birimler olmak zorundadır. Bunun yollarından birisi de yerel yönetimlerin etkin, akılcı ve çağdaş denetim ilkeleri çerçevesinde denetlenebilmesidir. 5018 sayılı Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanunu ile merkezi yönetim kapsamındaki kamu idareleri, sosyal güvenlik kurumları ve yerel yönetimlerde mali saydamlığın sağlanması, hesap verebilirliğin yerleşmesi, kamu kaynaklarının etkili ve verimli bir biçimde kullanılması amaçlanmıştır. Bu çalışmada, 5018 sayılı kanun kapsamında yerel yönetimlerin denetiminde getirilen yenilikler incelenmiş, uygulamada görülen yanlışlıklar, eksiklikler üzerinde durularak, çözüm önerileri sunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yerel Yönetim, Kamu Mali Yönetimi, Denetim ve Mali Denetim.

Abstract

The local governments established in order to meet needs and solve problems of the residents that live in a settlement are crucial in democratic state administrations. Today local governments are such instruments that enables citizens to be closely involved with decisions by participating local decision processes; to control practise; to provide contribution to a sustainable and livable city; and to take responsibilities in order to promote city life quality standarts. In this respect, today local governments have to be more transparent, more praticanative and more accountable. One of those ways to said situations is to audit local governments in the frame of effective, rationalistic and contemporary control principles. The providing of financial transparency, settling of accountability and effective and efficient use of public resources was aimed in public administrations contended in central administrations, social security administrations and local governments with the Public Finance Management and Control Law No: 5018. In this study, the novelties in the audit of local governments were reviewed, some wrongs and imperfections in practice were emphasized and solution proposals were tried to be submitted.

Key Words: Local Government, Public Finance Management, Audit and Financial Audit.

Giriş

Küreselleşme süreci devletin küçültülmesi ile birlikte, yönetimdeki yeni anlayışlara paralel olarak, halkın devletten beklentilerini de artırmıştır (Sezer, 2008: 150). Bu bağlamda bireyler artık, daha hesap verebilir yöneticiler tarafından yönetilmek, ödedikleri vergilerin karşılığını yaşadıkları yerde daha kaliteli hizmet alarak görmek istemektedir. Bu aşamada, yerel yönetimlerin üstlendikleri görevleri hangi oranda yerine getirdiği veya getiremediğinin ölçülmesi ve denetlenmesi büyük önem taşımaktadır.

Yerel yönetimlerin mali denetimi Avrupa Birliği (AB) üyesi ülkelerde de büyük önem taşımaktadır. Bulgaristan'da yerel yönetimlerin mali denetiminden Bulgaristan Sayıştay'ı ile yerel yönetimlere bağlı iç

¹ Yazışma Adresi: Dr., İstanbul, Türkiye. E-Posta: hgokara@hotmail.com

² Yazışma Adresi: Pof. Dr., İnönü Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Malatya, Türkiye. E-Posta: yusuf.karakilcik@inonu.edu.tr.

denetçiler sorumludur. Yerel yönetimlerin mali denetimi başlıca; sistem denetimi, performans denetimi, mali denetim ve bilgi işlem teknolojisi denetimlerini kapsamaktadır (Erkul ve Kara, 2014: 214). Yunanistan'da yerel yönetimlerin mali denetiminden Yunanistan Sayıştay'ı ile Maliye Bakanlığı sorumludur. Yerel yönetimlerin harcamalarında şeffaflığı sağlamak amacıyla, yerel yönetimlerin aldıkları kararları internet ortamında sunmaları kabul edilmiştir (Erkul ve Kara, 2014: 222). Fransa'da yerel yönetimler mali açıdan etkin denetim altında olup, Yerel Hesap Bürosu (Yerel Sayıştay Birimi) ile ikinci derece inceleme makâmı olan Sayıştay tarafından denetlenmektedir. 2.000'den az nüfusa sahip olan belediyelerin hesapları ise maliye memurları veya mal müdürleri tarafından denetlenmektedir (Tortop, 1995: 84). İtalya'da yerel yönetimlerin üzerinde, merkezi yönetimin idari vesayet yetkisi bulunmaktadır. Yerel yönetimlerin kesin hesap ve bütçeleri, ilgili meclislerin onayından sonra Bölgesel Akçal (Mali) Denetim Kurulu'nun onayına sunulmaktadır (Geray, 1997: 59). Federal Almanya'da ise yerel yönetimlerin denetim ve gözetimleri, eyalet yönetimlerinin altında yer alan yerel yönetim birimleri tarafından yapılmaktadır. Yerel yönetimlerin kendilerine ait görevleri üzerinde yalnızca hukukilik denetimi yapılabildiği halde, devlet tarafından verilen görevlerde hem hukukilik hem de yerindelik denetimi yapılabilmektedir (Kaplan Mengi, 1997: 107). İngiltere'de yerel yönetimlerin sundukları kamu hizmetlerini iyileştirmek ve performans sistemine geçişi sağlamak amacıyla 2000 yılında, En İyi Değer Yönetimi süreci uygulamaya konulmuştur. Yerel yönetimler, geçmişteki başarıları ile gelecekte belirli dönemler için belirledikleri performans hedeflerini ayrıntılı olarak ortaya koymak ve yayınlamak durumundadırlar. Yerel yönetimler, hedeflerini belirlerken halka danışmak, görevlerini düzenli olarak gözden geçirmek, performans planı yaparak bağımsız denetçi tarafından denetlenmek zorundadırlar. Denetim Komisyonu, İngiltere ve Galler'deki yerel yönetim organlarına denetçi atamaktadır (Ekici, 2004: 37-38). Genel Performans Denetimi adlı diğer bir birimse, yerel yönetimlerin bütün hizmet alanlarında genel performans ölçümleri yapmaktadır. Bu birimin, düşük performans gösteren yerel otoriteler için düzenleyici ve iyileştirici olmak üzere iki tür mekanizması bulunmaktadır. Bu süreçte bu kapsama alınmış belediye motive edilmekte, işlemlerine nezaret edilmekte, yol gösterilmekte ve iyileşme düzeyleri ölçülmektedir. Son olarak hala düzelme olmazsa, üst yöneticiler görevden alınmakta ve atanmış yöneticiler göreve getirilebilmektedir. Bu birim, iyi performans gösteren belediyeler için daha fazla serbestlik ve özgürlük sunarken, başarısız olanlar için merkezin müdahalesini öngörmektedir (Koyuncu, 2011a: 41). Görüldüğü üzere yerel yönetimlerin denetimi, her ülkenin kendi tarihsel, yönetsel ve toplumsal geçmişine uygun olarak şekillenmektedir.

Yönetimin bir parçası olan denetim, yerel yönetimler için de büyük bir önem taşımaktadır. Bu açıdan bakıldığında denetim olmadan, yönetiminin bir parçasının da eksik kalacağı ortadadır. Türk kamu yönetiminde hesap verebilirliğin sağlanabilmesi için, etkin bir denetim sisteminin kurulması zorunlu olduğu düşünüldüğünde kamuoyunda uzun süredir tartışılmaktadır. Ülkemizde kamu mali yönetimi sistemini düzenleyen 1927 tarih ve 1050 sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanunu, 2003 yılında kabul edilen ve bütün hükümleri ile 2006 yılında yürürlüğe giren 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu (KMYKK) ile değiştirilmiştir. KMYKK, yerel yönetimlerin de içerisinde bulunduğu kamu harcamaları alanında, yeni bir anlayış ve kimi yeni uygulamalar getirmiştir. Bu yeni uygulamaların başında harcama öncesi dış denetimin kaldırılması, ön mali kontrol uygulaması ve iç denetim sistemine geçilmesi gelmektedir. Diğer önemli bir yenilikse, Sayıştay tarafından yapılan dış denetimde, ilgili idarelerin performans denetiminin de yapılmasıdır.

5018 sayılı KMYKK ile merkezi yönetim kapsamındaki kamu idareleri, sosyal güvenlik kurumları ve yerel yönetimlerde mali saydamlığın sağlanması, hesap verebilirliğin yerleşmesi, kamu kaynaklarının etkili ve verimli bir biçimde kullanılması amaçlanmıştır. Bu çalışmada, 5018 sayılı kanun kapsamında yerel yönetimlerin denetiminde getirilen yenilikler incelenmiş, uygulamada görülen yanlışlıklar, eksiklikler üzerinde durularak, çözüm önerileri sunulmaya çalışılmıştır.

Yerel Yönetimlerin Denetiminde Mevcut Yasal Durum

Yerel yönetimlerin denetimi, anayasa ve yasalarda yer alan hükümlere göre yapılmaktadır. Yerel yönetimler üzerinde, merkezi yönetimin idari vesayet yetkisinin olduğu Anayasada hükme bağlanmıştır. Buna göre; *"merkezi idare, mahallî idareler üzerinde, mahallî hizmetlerin idaresinin bütünlüğü ilkesine uygun şekilde yürütülmesi, kamu görevlerinde birliğin sağlanması, toplum yararının korunması ve mahallî ihtiyaçların gereği gibi karşılanması amacıyla, kanunda belirtilen esas ve usuller dairesinde idarî vesayet yetkisine sahiptir"* (1982 AY. m.127/5).

Anayasanın 127/5. maddesinde sıralanan amaçları gerçekleştirmek üzere, yerel yönetimlerin kuruluş, görev ve çalışmalarını düzenleyen yasalarda "Denetim" ile ilgili maddeler de yer almaktadır. 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu'nda denetimin amacı; *"İl özel idaresinin faaliyet ve işlemlerinde hataların önlenmesine yardımcı olmak, çalışanların ve il özel idaresi teşkilâtının gelişmesine, yönetim ve kontrol sistemlerinin geçerli, güvenilir ve tutarlı duruma gelmesine rehberlik etmek..."* olarak belirtilmiştir.

5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanununun 15. maddesine göre; *"İl genel meclisi tarafından alınan kararların tam metni, en geç beş gün içinde valiye gönderilir. Vali, hukuka aykırı gördüğü kararları, yedi gün içinde gerekçesini de belirterek yeniden görüşülmek üzere il genel meclisine iade edebilir. Valiye gönderilmeyen meclis kararları yürürlüğe girmez"* (5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu m. 15).

İl genel meclisi denetim komisyonu her yılın Ocak ayında yapılacak toplantısında, il özel idaresinin bir önceki yıl gelir ve giderleri ile hesap ve işlemlerinin denetimi için kendi üyeleri arasından gizli oyla ve üye sayısı üçten az, beşten çok olmamak üzere bir denetim komisyonu oluşturur (5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu m. 17).

İl özel idarelerinde iç ve dış denetim yapılır. Denetim iş ve işlemlerin hukuka uygunluk, mali ve performans denetimini kapsar. İç ve dış denetim 5018 sayılı KMYK Kanunu hükümlerine göre yapılır (5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu m.38/1). Ayrıca, il özel idaresinin mali işlemler dışında kalan diğer idari işlemleri, idarenin bütünlüğüne ve kalkınma planı ve stratejilerine uygunluğu açısından İçişleri Bakanlığı, vali veya görevlendireceği elemanlar tarafından da denetlenir.

5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu'nun 37. 38. ve 39. maddelerine göre; il özel idarelerinin denetimi; faaliyet ve işlemlerinde hataların önlenmesine yardımcı olmak, çalışanların ve il özel idaresi teşkilatının gelişmesine, yönetim ve denetim sistemlerinin geçerli, güvenilir ve tutarlı duruma gelmesine rehberlik etmek amacıyla; hizmetlerin süreç ve sonuçlarını mevzuata, önceden belirlenmiş amaç ve hedeflere, performans ölçütlerine ve kalite standartlarına göre tarafsız olarak analiz etmek, karşılaştırmak ve ölçmek; kanıtlara dayalı olarak değerlendirmek, elde edilen sonuçları rapor haline getirerek ilgililere duyurmaktır.

5393 sayılı Belediye Kanununun 4. Bölümü, belediyelerin denetimine ayrılmıştır. Buna göre; "Belediyelerde iç ve dış denetim yapılır. Denetim, iş ve işlemlerin hukuka uygunluk, mali ve performans denetimini kapsar. İç ve dış denetim 5018 sayılı KMYK Kanunu hükümlerine göre yapılır. Belediyelerin dış denetimleri, il özel idareleri gibi Sayıştay tarafından yapılır. Ayrıca, belediyenin mali işlemler dışında kalan diğer idari işlemleri, hukuka uygunluk ve idarenin bütünlüğü açısından İçişleri Bakanlığı tarafından da denetlenir. Belediyelere bağlı kuruluş ve işletmeler de yukarıdaki esaslara göre denetlenir. Denetime ilişkin sonuçlar kamuoyuna açıklanır ve meclisin bilgisine sunulur (5393 sayılı Belediye Kanunu m.54-55).

İlçe ve il belediyeleri ile nüfusu 10.000'in üzerindeki belediyelerde, belediye meclisi, her Ocak ayı toplantısında belediyenin bir önceki yıl gelir ve giderleri ile bunlara ilişkin hesap kayıt ve işlemlerinin denetimi için kendi üyeleri arasından gizli oyla ve üye sayısı üçten az beşten çok olmamak üzere bir denetim komisyonu oluşturur. 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 54. 55. ve 56. maddelerine göre; belediyelerin denetimi; faaliyet ve işlemlerde hataların önlenmesine yardımcı olmak, çalışanların ve belediye örgütünün gelişmesine, yönetim ve denetim sistemlerinin geçerli, güvenilir ve tutarlı duruma gelmesine rehberlik etmek amacıyla; hizmetlerin süreç ve sonuçlarını mevzuata, önceden belirlenmiş amaç ve hedeflere, performans ölçütlerine ve kalite standartlarına göre tarafsız olarak analiz etmek, karşılaştırmak ve ölçmek; kanıtlara dayalı olarak değerlendirmek, elde edilen sonuçları rapor haline getirerek ilgililere duyurmaktır. Kanunda yer alan performans denetimi ile belediyelerin hem personelinin hem de faaliyetlerinin performansının ölçülmesi beklenmektedir (Köseoğlu, 2008: 24). 5393 sayılı kanunla birlikte belediyelerde, stratejik planlamaya ve performans denetiminde dayalı yeni bir yönetim anlayışının kabul edildiği görülmektedir (Köseoğlu, 2008: 26).

5393 sayılı Belediye Kanununda Belediye Meclis kararlarının kesinleşmesi, 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunundaki gibi düzenlenmiştir. (5393 sayılı Belediye Kanunu m.23). Denetim Komisyonunun oluşturulması da yine 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanununa benzer biçimde (5393 sayılı Belediye Kanunu m. 25) düzenlenmiştir.

5393 sayılı Kanunda Meclisin bilgi edinme ve denetim yollarını; Faaliyet Raporunun değerlendirilmesi, denetim komisyonu, soru, genel görüşme ve gensoru yoluyla kullanacağı (5393 sayılı Belediye Kanunu m. 26) belirtilmiştir.

5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nun 11. maddesine göre; büyükşehir belediyesi ve ilçe belediyelerinin imar uygulamalarını denetlemeye yetkilidir. Denetim yetkisi, konu ile ilgili her türlü bilgi ve belgeyi istemeyi, incelemeyi ve gerektiğinde bunların örneklerini almayı içerir. Bu amaçla istenecek her türlü bilgi ve belgeler en geç on beş gün içinde verilir. İmar uygulamalarının denetiminde kamu kurum ve kuruluşlarından, üniversiteler ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarından yararlanılabilir.

Türkiye'de, il özel idarelerinin karar organı olan il genel meclisi ve belediyelerin karar organı olan belediye meclisi; kendisine kanunla verilen görevleri süresi içinde yapmayı ihmal eder ve bu durum il özel idaresine/belediyeye ait işleri aksatırsa, il özel idaresine/belediyeye verilen görevlerle ilgisi olmayan siyasi konularda karar alırsa, İçişleri Bakanlığının bildirisini üzerine Danıştay'ın kararı ile feshedilmektedir.

442 sayılı Köy Kanunu'na göre; Köy muhtarının köylü faydasına olmayan kararlarını kaymakam bozabilir. Fakat onun yerine kaymakam kendiliğinden karar veremez. Karar, gene köylü tarafından verilir. İl merkezine bağlı köylerde vali, ilçelere bağlı köylerde kaymakamlar, muhtarın köy işlerini ve kanunlarla verilen diğer görevlerini yapmadığını görürlerse muhtara yazılı ihtar da bulunurlar. Buna rağmen iş görmeyen muhtar, yetkili idare kurulu kararıyla görevinden uzaklaştırılır (442 sayılı Köy Kanunu m. 40-41).

Anayasanın 160/3. maddesinde; "Mahalli idarelerin hesap ve işlemlerinin denetimi ve kesin hükme bağlanması Sayıştay tarafından yapılır" hükmü yer almaktadır. Anayasanın ilgili maddesi doğrultusunda

6085 sayılı Sayıştay Kanununun 4. maddesinde “Sayıştay’ın merkezi yönetim bütçesi kapsamındaki kamu idareleri ile sosyal güvenlik kurumlarını, mahallî idareleri...(6085 sayılı Sayıştay Kanunu m.4) denetleyeceği yer almıştır. Sayıştay denetimi, düzenlilik denetimi ve performans denetimini kapsar (6085 6085 sayılı Sayıştay Kanunu m.36/a).

6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu ile Türkiye’de, “idarenin işleyişi ile ilgili şikâyet üzerine, idarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını; insan haklarına dayalı adalet anlayışı içinde, hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve idareye önerilerde bulunmakla görevli” olan (6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu m.1) Kamu Denetçiliği Kurumu hayata geçirilmiştir. Buna göre, mahalli idarelerin, bağlı idarelerinin ve birliklerinin eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarından zarar gören yurttaşlar, 29.03.2014 tarihinden itibaren bu kuruma başvurabilmektedir.

5442 sayılı İl İdaresi Kanunu’na göre, illerde vali ilçelerde kaymakam, yerel yönetimleri denetleme ve denetletirme yetkisi bulunmaktadır (5442 sayılı İl İdaresi Kanunu m.9/d, 31/ç).

Yerel Yönetimlerin Denetim Yolları (Vesayet, İç-Dış Ve Diğer)

Türkiye’de yerel yönetimler; siyasal denetim, yönetsel denetim, mali denetim, yargı denetimi, kamuoyu denetimi ve kamu denetçiliği kurumu denetimi yoluyla denetlenmektedir.

Siyasal Denetim: TBMM, siyasi partiler ve yerel yönetimlerin organları tarafından gerçekleştirilir. TBMM’nin yerel yönetimler üzerindeki denetiminin en önemli biçimi, yerel topluluğun zaman içinde değişen ihtiyaçlarını karşılayacak yasal düzenlemeleri yapmak biçiminde ortaya çıkmaktadır. Ayrıca; soru, meclis araştırması, meclis soruşturması, genel görüşme ve gensoru yoluyla da yerel yönetimler Mecliste denetlenmektedir (Sanal, 2008: 107).

Yönetsel Denetim ve Vesayet Denetimi: Yönetimle ilgili eylem ve işlemlerin ya da hukuksal nitelikli kararların yönetsel birimler tarafından, yönetsel araç ve yöntemlerle yapılan denetimdir (Sanal, 2008: 109). Yönetsel denetim başta İçişleri Bakanlığı olmak üzere, mülki açıdan 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu’na göre vali ve kaymakamlar tarafından gerçekleştirilmektedir. 1982 Anayasasının 127. maddesinin 5. fıkrasında, merkezi idarenin, mahalli idareler üzerindeki vesayet yetkisi, hukuka uygunluk denetimiyle birlikte düzenlenmiştir. Buna göre; “Merkezi idare, mahalli idareler üzerinde... kamu görevlerinde birliğin sağlanması, toplum yararının korunması ve mahalli ihtiyaçların gereği gibi karşılanması amacıyla... idari vesayet yetkisine sahiptir” (1982 AY. m. 127/5). 1982 Anayasasının ilgili bu hükmü gereğince hukuka uygunluk denetiminin sağlanması amacıyla merkezi idareye; yerel yönetimlerle ilgili kanunlarda yerel yönetimlerin organları, işlemleri, eylemleri ve personeli üzerinde idari vesayet yetkisinin verildiği görülmektedir (Kalabalık, 2005: 722).

İç Denetim; 5018 sayılı KMYKK’na göre; “kamu idaresinin çalışmalarına değer katmak ve geliştirmek için kaynakların ekonomiklik, etkililik ve verimlilik esaslarına göre yönetilip yönetilmediğini değerlendirmek ve rehberlik yapmak amacıyla yapılan bağımsız, nesnel güvence sağlama ve danışmanlık faaliyeti” olarak tanımlanmıştır (5018 sayılı KMYKK m. 63/1). İç Denetim kısaca, kuruluş bünyesinde ve kuruluşun yetkili organları eliyle yapılan denetim olarak da tanımlanabilir.

Dış Denetim; denetlenen kurum dışında ve ondan bağımsız olan denetim elemanlarınca yapılan ve ilgili kurumun mali tabloları ve hesap işlemlerinin yasalılığı, düzenliliği ve/veya mali yönetim hakkında kanaat belirtmeye yönelik olarak, merkezi idare, Sayıştay ve yargı organları tarafından yapılan denetimdir (Kalabalık, 2005: 727). 5018 sayılı KMYK Kanununun 68/1. fıkrasına göre **dış denetimin amacı;** “Sayıştay tarafından yapılacak harcama sonrası dış denetimin amacı, genel yönetim kapsamındaki kamu idarelerinin hesap verme sorumluluğu çerçevesinde, yönetimin mali faaliyet, karar ve işlemlerinin; kanunlara, kurumsal amaç, hedef ve planlara uygunluk yönünden incelenmesi ve sonuçlarının Türkiye Büyük Millet Meclisine raporlanması” olarak belirtilmiştir (5018 sayılı KMYKK m. 68/1).

5018 sayılı KMYK Kanununa göre Sayıştay tarafından yapılacak dış denetimde öncelikli olarak, genel kabul görmüş uluslararası denetim standartları dikkate alınacaktır. Kamu idaresi hesapları esas alınarak, mali tabloların güvenilirliği ve doğruluğuna ilişkin malî denetimi ile kamu idarelerinin gelir, gider ve mallarına ilişkin malî işlemlerinin kanunlara ve diğer hukuki düzenlemelere uygun olup olmadığı tespit edilecektir. Faaliyet sonuçlarının ölçülmesi ve performans bakımından değerlendirilmesi suretiyle, kamu kaynaklarının etkili, ekonomik ve verimli olarak kullanılıp kullanılmadığı belirlenecektir (5018 sayılı KMYKK m. 68/2).

Performans Denetimi: Kamu kurumlarının denetlenmesi sürecinde önemli bir yere sahip olan performans denetimi; denetlenen kurumun kaynaklarını, verimli, etkin ve ekonomik bir biçimde yönetmede ve kullanmada gerekli özen gösterip göstermediğinin denetlenmesi (Özer, 1992: 31) olarak tanımlanabilir. 6085 sayılı Sayıştay kanununda ise performans denetimi; hesap verme sorumluluğu çerçevesinde idarelerce belirlenen hedef ve göstergeler ile ilgili olarak faaliyet sonuçlarının ölçülmesi (6085 sayılı Sayıştay Kanunu m. 2/d) olarak ifade edilmiştir. Başka bir anlatımla performans denetimi, belirlenmiş olan bir hedefe ulaşım seviyesinin ölçümüdür (DPT, 2000: 74). Bu bağlamda performans denetimi denetlenen kurumların belirlediği hedef ve göstergelere ulaşıp, ulaşılmadığının ve sonuçlarının ölçülmesini kapsamaktadır. Bu ölçmeyi yaparken, kurumlarının kaynaklarını verimli, etkin ve ekonomik olarak kullanıp, kullanmadıkları da saptanmaktadır. Sonuç odaklı olarak yapılan denetim sonucunda, kurumun performansı da istenilen hedefe

ulaşım ulaşamama derecesi şeklinde ölçülmektedir (Sakal ve Şahin, 2008: 5). Diğer taraftan, kurum faaliyetlerinin ölçüm ve denetimi sonucunda oluşturulan geri bildirimlerle, kurum performansının geliştirilmesi için gerekli araçlar da sağlanmaktadır (Altıntaş, 2004: 4).

Yargı Denetimi: Yönetimin denetlenmesindeki en önemli amaç, yönetilenlerin hak ve menfaatlerinin korunmasıdır. Bunu sağlamanın yolu, yönetim ile yönetilenler arasında ortaya çıkan hukuksal anlaşmazlıkların bağımsız mahkemelerde karara bağlanıp, çözümlenmesidir. Yargı denetimi, yönetimin faaliyetlerinin kanunlar çerçevesinde yürütülmesini sağlar (Öztürk, 1997: 188). Anayasanın 125. maddesine göre; "İdarenin her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargı yolu açıktır". Bu doğrultuda, yerel yönetimlerin her türlü eylem ve işlemleri de yargı denetimi kapsamına girmektedir. Yönetimsel yargı kuruluşları olarak, idare mahkemeleri, bölge idare mahkemeleri, Danıştay, Sayıştay yerel yönetimlerin her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargı denetimi yapan kurumlardır.

Kamuoyu Denetimi: Demokratik denetim mekanizmalarının geliştirilmesi için, halkın da denetim işlevinde rol almasının yollarını açmak gerekmektedir. Diğer taraftan yönetimin kamuoyu tarafından denetlenmesi, en az diğer denetim yolları kadar etkilidir (Öztürk, 1999: 190). Kamuoyu denetimi hemşehriler, medya ve STK'lar tarafından gerçekleştirilir. Türkiye'de hemşehrilerin, yerel yönetimlerde etkin bir biçimde yönetime katılmaları ve denetleyebilmeleri amacıyla belediyelerde Kent Konseyleri hayata geçirilmiştir (Erkul ve Kara, 2014: 226). Yazılı ve görsel basın, kamuoyu desteğini sağlamanın veya sağlayamamanın en önemli aracıdır. Demokratik bir düzende yerel yöneticiler, kamuoyunun etkisi altındadırlar ve kamuoyunun düşüncelerine önem verirler. Ayrıca, kamuoyunun eğilimlerini dikkate almak ve yaptıklarını kamuoyuna açıklamak ve duyurmak isterler (Karanfiloğlu, 2000: 19).

Yerel Yönetimlerde Mali Denetim Ve 5018 Sayılı Kanun

Mali denetim, hesapların, nakit ve diğer varlıkların denetimini kapsamaktadır. Yerel yönetimlerde mali denetimin konusu, yerel yönetimlerin bütün gelir ve giderleriyle ilgili belgelerin doğruluk ve tutarlılığı ile hukuka uygunluğunun araştırılmasıdır (Ekici ve Toker, 2005: 16). Yerel halkın ihtiyaçlarını karşılamak üzere oluşturulan yerel yönetimler, bugün daha şeffaf, daha katılımcı ve daha hesap verebilir birimler olmak zorundadır. Bunun yollarından birisi de yerel yönetimlerin etkin, akılcı ve çağdaş denetim ilkeleri çerçevesinde denetlenebilmesidir. Bu bağlamda, TBMM'de kabul edilerek 24.12.2003 Tarih ve 25326 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan 5018 Sayılı KMYK Kanununun amacı; kalkınma planları ve programlarda yer alan politika ve hedefler doğrultusunda kamu kaynaklarının etkili, ekonomik ve verimli bir şekilde elde edilmesi ve kullanılmasını, hesap verebilirliği ve malî saydamlığı sağlamak üzere, kamu malî yönetiminin yapısını ve işleyişini, kamu bütçelerinin hazırlanmasını, uygulanmasını, tüm malî işlemlerin muhasebeleştirilmesini, raporlanmasını ve malî kontrolü düzenlemek (5018 sayılı KMYKK m. 1) olarak belirlenmiştir.

Kanunun amacına göre;

- Kamu kaynaklarının, 3 E³ kuralı uyarınca Etkili, Ekonomik ve Verimli bir biçimde elde edilmesi ve kullanılabilmesini sağlamak,
- Hesap verebilirliği sağlamak ve
- Mali saydamlığı sağlamak ön plana çıkmaktadır.

Kanuna göre hesap verebilir olması gerekenler ise; her türlü kamu kaynağının elde edilmesi ve kullanılmasında görevli ve yetkili olanlardır (5018 sayılı KMYKK m. 8). Bu bağlamda, hesap verebilirlik alanında ilk başta kamu görevlileri ile yöneticileri gelmektedir.

Kanun, merkezi yönetim kapsamındaki kamu idareleri, sosyal güvenlik kurumları ve mahalli idarelerden oluşan genel yönetim kapsamındaki kamu idarelerinin malî yönetim ve kontrolünü kapsamaktadır (5018 sayılı KMYKK m.2).

KMYKK ile yeni bir düzenleme olarak mali saydamlık, hesap verebilirlik ve raporlama işlevlerinin yer aldığı gözlenmektedir. Kanunda, kamu kaynaklarının kullanılmasında Mali Saydamlığı sağlamak amacıyla;

- Görev, yetki ve sorumluluklar açık olarak tanımlanması,
- Kamuoyunun bilgilendirilmesi amacıyla; Hükümet politikaları, kalkınma planları, yıllık programlar, stratejik planlar ile bütçelerin hazırlanması, yetkili organlarda görüşülmesi, uygulanması ve uygulama sonuçları ile raporların kamuoyuna açık ve ulaşılabilir olması,

³ Etkililik (Effectiveness): İstenilen amaçlara zamanında ulaşmaktır.

Ekonomik (Economy): Kaynakların, doğru olarak ve en az maliyetle kullanılarak amaca ulaşılmasıdır.

Verimlilik (Efficiency): Kaynakları, en iyi biçimde değerlendirerek üretmektir (Economy, Efficiency, Effectiveness, <http://www.en.valuemex.com/node/23>, Erişim: 29.11.2016).

- Genel yönetim kapsamındaki kamu idareleri tarafından sağlanan teşvik ve desteklemelerin bir yılı geçmemek üzere belirli dönemler itibarıyla kamuoyuna açıklanması,
- Kamu hesaplarının standart bir muhasebe sistemi ve genel kabul görmüş muhasebe prensiplerine uygun bir muhasebe düzenine göre oluşturulmasının (5018 sayılı KMYKK m.8) gerektiği belirtilmiştir.

Kanunda getirilen diğer en önemli yeniliklerden birisi de kamu idarelerinin Stratejik Plan hazırlamasıdır (5018 sayılı KMYKK m. 9).

Kanun, kamu kurum ve kuruluşlarında yeni bir yönetici-idareci tanımlamasına giderek “Üst Yönetici” kavramını getirmiştir. Kanuna göre; Bakanlıklarda müsteşar, diğer kamu idarelerinde en üst yönetici, İl Özel İdarelerinde vali, Belediyelerde belediye başkanı üst yöneticidir. Üst yöneticilerin sorumlulukları altındaki kaynakların etkili, verimli ve ekonomik şekilde elde edilmesi ve kullanımını sağlamaktan sorumlu tutmuştur. Üst yöneticiler, bu sorumluluğun gereklerini harcama yetkilileri, malî hizmetler birimi ve **İç Denetçiler** aracılığıyla yerine getirmekle görevlidirler (5018 sayılı KMYKK m.11).

Kanunun beşinci kısmı İç Kontrolle ayrılmıştır. Kanuna göre **İç Kontrol**; idarenin amaçlarına, belirlenmiş politikalara ve mevzuata uygun olarak faaliyetlerin etkili, ekonomik ve verimli bir şekilde yürütülmesini, varlık ve kaynakların korunmasını, muhasebe kayıtlarının doğru ve tam olarak tutulmasını, malî bilgi ve yönetim bilgisinin zamanında ve güvenilir olarak üretilmesini sağlamak üzere idare tarafından oluşturulan organizasyon, yöntem ve süreçle iç denetimi kapsayan malî ve diğer kontroller bütünü (5018 sayılı KMYKK m.55) olarak tanımlanmıştır. İlgili kanun maddesinde iç kontrolün, iç denetim ve ön mali kontrolü de kapsayan daha geniş bir kavram olarak kullanıldığı vurgulanmaktadır. Bu bağlamda; ön mali kontrol ve iç denetim, iç kontrolün iki önemli unsurunu oluşturmaktadır. Kanunun amacı kamu kaynaklarının etkin, verimli ve ekonomik bir şekilde kullanılmasını sağlamaktır. Bu doğrultuda İç Kontrolün amacı; kamu gelir, gider, varlık ve yükümlülüklerinin etkili, ekonomik ve verimli bir şekilde yönetilmesini sağlamak, her türlü malî karar ve işlemlerde usulsüzlük ve yolsuzluğun önlenmesini, varlıkların kötüye kullanılması ve israfını önlemek ve kayıplara karşı korunmasını sağlamak (5018 sayılı KMYKK m. 56) olarak belirlenmiştir.

İç kontrolün ilk önemli unsuru olan *Ön Mali Kontrol*; harcama birimlerinde işlemlerin gerçekleştirilmesi aşamasında yapılan kontroller ile malî hizmetler birimi tarafından yapılan kontrolleri kapsamaktadır. Ön malî kontrol süreci, malî karar ve işlemlerin hazırlanması, yüklenmeye girilmesi, iş ve işlemlerin gerçekleştirilmesi ve belgelendirilmesinden oluşur (5018 sayılı KMYKK m.58). Bu işlemler; yapılacak işle ilgili bütçede yeterli ödeneğin olup olmadığının değerlendirilmesi, yürütülen iş ve işlemlerin yasal düzenlemelere uygun olup olmadığının tespiti, yapılan işin yetki çerçevesinde olup olmadığının kontrol edilmesidir (Mutluer ve Önel, 2009: 207-208).

İç kontrolün ikinci önemli unsuru ise iç denetimdir. Kanunda *İç Denetim*; kamu idaresinin çalışmalarına değer katmak ve geliştirmek için kaynakların ekonomiklik, etkililik ve verimlilik esaslarına göre yönetilip yönetilmediğini değerlendirmek ve rehberlik yapmak amacıyla yapılan bağımsız, nesnel güvence sağlama ve danışmanlık faaliyeti olarak tanımlanmıştır. Bu faaliyetler, idarelerin yönetim ve kontrol yapıları ile malî işlemlerinin risk yönetimi, yönetim ve kontrol süreçlerinin etkinliğini değerlendirmek ve geliştirmek yönünde sistematik, sürekli ve disiplinli bir yaklaşımla ve genel kabul görmüş standartlara uygun olarak gerçekleştirilir. Kamu kurum ve kuruluşlarında iç denetim, iç denetçiler tarafından gerçekleştirilir. Bununla birlikte bütün yerel yönetim birimlerinde iç denetçi atanması öngörülmektedir. “*Kamu idarelerinin yapısı ve personel sayısı dikkate alınmak suretiyle, İç Denetim Koordinasyon Kurulunun uygun görüşü üzerine, doğrudan üst yöneticiye bağlı iç denetim birimi başkanlıkları kurulabilir*” (5018 sayılı KMYKK m. 63).

Kanunda iç denetçinin görevleri sayma yoluyla belirtilmiş olup, kanunun çıkarılış amacına uygun olarak kurumlarda mali saydamlığı sağlayarak, hesap verebilirliği gerçekleştirmek olduğu görülmektedir. Kanuna göre; kamu idarelerinin yıllık iç denetim programı üst yöneticinin önerileri de dikkate alınarak iç denetçiler tarafından hazırlanır ve üst yönetici tarafından onaylanır (5018 sayılı KMYKK m. 64).

Kanunda yer alan diğer bir kavram da risk analizidir. İç denetçiler, nesnel risk analizlerine dayanarak kamu idarelerinin yönetim ve kontrol yapılarını değerlendirmekle görevlidirler. Yine kanunun amacına uygun olarak kaynakların etkili, ekonomik ve verimli kullanılması bakımından incelemeler yapmak ve önerilerde bulunmak başlıca görevlerindedir. Sonuç odaklı olarak hazırlanan bu kanuna göre, “iç denetçiler harcama sonrasında yasal uygunluk denetimi yaparlar. İdarenin harcamalarının, malî işlemlere ilişkin karar ve tasarruflarının, amaç ve politikalara, kalkınma planına, programlara, stratejik planlara ve performans programlarına uygunluğunu denetlemek ve değerlendirmek” de iç denetçinin görevleri arasındadır. Denetim sonunda iç denetçiler, malî yönetim ve kontrol süreçlerinin sistem denetimini yapmak ve bu konularda önerilerde bulunmakla görevlidirler (5018 sayılı KMYKK m.64).

İç denetçiler bu görevlerini, İç Denetim Koordinasyon Kurulu tarafından belirlenen ve uluslararası kabul görmüş kontrol ve denetim standartlarına uygun şekilde yerine getirir. İç denetçi, görevinde bağımsızdır ve iç denetçiye asli görevi dışında hiçbir görev verilemez ve yaptırılamaz. İç denetçiler, raporlarını doğrudan üst yöneticiye sunar. Bu raporlar üst yönetici tarafından değerlendirmek suretiyle gereği için ilgili birimler ile

malî hizmetler birimine verilir. İç denetim raporları ile bunlar üzerine yapılan işlemler, üst yönetici tarafından en geç iki ay içinde İç Denetim Koordinasyon Kuruluna gönderilir.

5018 sayılı kanunla kurulan Maliye Bakanlığına bağlı İç Denetim Koordinasyon Kurulu, yedi üyeden oluşan İç Denetim Koordinasyon Kurulu'nun görev süresi beş yıl olup, üyeleri Bakanlar Kurulu tarafından atanmaktadır (5018 SK. m.66).

Kanuna göre; bütçeyle ödenek tahsis edilen her bir harcama biriminin en üst yöneticisi harcama yetkilisidir (5018 sayılı KMYKK m.31). *“Üst yöneticiler ve bütçeyle ödenek tahsis edilen harcama yetkililerince, hesap verme sorumluluğu çerçevesinde, her yıl faaliyet raporu hazırlanır. Üst yönetici, harcama yetkilileri tarafından hazırlanan birim faaliyet raporlarını esas alarak, idaresinin faaliyet sonuçlarını gösteren idare faaliyet raporunu düzenleyerek kamuoyuna açıklar... Mahallî idarelerce hazırlanan idare faaliyet raporlarının birer örneği Sayıştay ve İçişleri Bakanlığı'na gönderilir. İçişleri Bakanlığı, bu raporları esas alarak kendi değerlendirmelerini de içeren mahallî idareler genel faaliyet raporunu hazırlar ve kamuoyuna açıklar. Raporun birer örneği Sayıştay'a ve Maliye Bakanlığı'na gönderilir. Sayıştay, mahallî idarelerin raporları hariç idare faaliyet raporlarını, mahallî idareler genel faaliyet raporunu ve genel faaliyet raporunu, dış denetim sonuçlarını dikkate alarak görüşlerini de belirtmek suretiyle Türkiye Büyük Millet Meclisine sunar. Türkiye Büyük Millet Meclisi bu raporlar ve değerlendirmeler çerçevesinde, kamu kaynağının elde edilmesi ve kullanılmasına ilişkin olarak kamu idarelerinin yönetim ve hesap verme sorumluluklarını görüşür...”* (5018 sayılı KMYKK m.41). Bununla birlikte, faaliyet raporlarının TBMM'ye gelmesinde uzun süren gecikmeler ve aksamaların olduğu da görülmektedir.

Yerel yönetimlerin mali açıdan dış denetimi Sayıştay tarafından yapılmaktadır. 5018 sayılı kanunda Sayıştay tarafından yapılacak harcama sonrası dış denetimin amacı, *“genel yönetim kapsamındaki kamu idarelerinin hesap verme sorumluluğu çerçevesinde, yönetimin malî faaliyet, karar ve işlemlerinin; kanunlara, kurumsal amaç, hedef ve planlara uygunluk, kamu kaynaklarının etkili, ekonomik ve verimli olarak kullanılıp kullanılmadığının belirlenmesi, faaliyet sonuçlarının ölçülmesi ve performans bakımından değerlendirilmesi ve sonuçlarının Türkiye Büyük Millet Meclisine raporlanması”* (5018 sayılı KMYKK m.68) olarak belirtilmiştir. 5018 sayılı kanun kapsamında, ilgili kurumların performans denetimi, Sayıştay Başkanlığı tarafından yayınlanan Nisan 2013 tarihli Performans Bilgisi Denetim Rehberi doğrultusunda yapılmaktadır.

Kanunda yerel yönetimlerde olağanüstü yolsuzluk ve kamu zararının olduğu durumlarda vali ve belediye başkanının yetkileri artırılmıştır. Kanuna göre; malî yönetim ve kontrol sisteminin tümüyle zaafa uğradığı, belirgin yolsuzluk veya kamu zararına yönelik emarelerin ortaya çıktığı durumlarda; il özel idareleri için ilgili vali, belediyeler için ilgili belediye başkanının talep etmesi veya doğrudan Başbakanın onayı üzerine İçişleri Bakanı, yetkili denetim elemanlarına, ilgili mahallî idarelerin tüm malî yönetim ve kontrol sistemlerini, malî karar ve işlemlerini mevzuata uygunluk yönünden teftiş ettirir. Bu teftişler sonucunda düzenlenecek raporların bir örneği İç Denetim Koordinasyon Kuruluna, bir örneği de gerekli işlemlerin yapılması için ilgili vali veya belediye başkanına gönderilir (5018 sayılı KMYKK m.77).

Yerel Yönetimlerin Denetiminde Karşılaşılan Sorunlar

Türkiye'de, yerel yönetimlerin denetiminde çok çeşitli sorunlar bulunmaktadır. Bu sorunların başında yerel yönetimleri yönetsel açıdan denetleyen pek çok kurumun bulunması gelmektedir. Yerel yönetimler, başta İç İşleri Bakanlığı olmak üzere Devlet Denetleme Kurumu, Sağlık Bakanlığı, Maliye Bakanlığı ile Başbakanlık Teftiş Kurulu tarafından denetlenmektedir (Sanal, 2008: 113). Bu durum yerel yönetimlerin, her denetleyen kurumun kendi görev alanına giren konularda denetlenebildiğini, yerel yönetimlerin bütüncül olarak denetlenemediğini ortaya koymaktadır (Karanfiloğlu, 2000: 80).

Yerel yönetimlerin denetiminde ortaya çıkan diğer bir önemli sorun ise, dış denetim yapan Sayıştay'ın yeterli denetim elemanına sahip olamamasıdır. Sayıştay'ın, yerel yönetimlerin denetimine ayırdığı denetmen oranı yalnızca %13'tür. Bu nedenle, denetim dışı kalan yerel yönetimlerin hesapları “hükmen onama” denilen sistem çerçevesinde, hiçbir incelemeye tabi tutulmaksızın otomatik olarak incelenmiş sayılıp aklanmaktadır (Sanal, 2008: 114). Bu durum, Sayıştay tarafından denetlenen yerel yönetim sayılarında daha belirgin olarak görülmektedir. 2015 yılı itibarıyla ülkemizde toplam 30 büyükşehir belediyesi, 51 il belediyesi, 519 büyükşehir ilçe belediyesi, 400 ilçe belediyesi, 397 belde belediyesi olmak üzere toplam 1.397 adet belediye bulunmaktadır (Türkiye Mülki İdare Bölümleri: 2015). Buna karşılık 2014 yılında Sayıştay tarafından; 51 il özel idaresi, 30 büyükşehir belediyesi, 19 büyükşehir bağlı idareleri, 51 il belediyesi, 88 ilçe belediyesi 28 mahalli idare şirketi denetlenerek, bunlar hakkında faaliyet raporu hazırlanmıştır (Sayıştay 2014 Yılı Dış Denetim Genel Değerlendirme Raporu, 2015: 4). Görüldüğü gibi iş yükü ağır olan Sayıştay, yerel yönetimlerin tamamını denetleyememektedir. Bu durumda yerel yönetimlerin denetiminde bütün yük, iç denetçilere kalmaktadır. Diğer taraftan Sayıştay yasalık ve mali denetim konusunda uzmanlaşmıştır. Yerel yönetimlerin performans denetimi üzerine yeterli deneyimi bulunmamaktadır. Ayrıca, Sayıştay'ın yalnızca merkez yapılanmasının olması taşrada denetim alanında sıkıntıların yaşanmasına yol açmaktadır (Koyuncu, 2011: 75). Bu nedenle, etkili ve verimli yerel yönetim denetlemesini sağlamak için Bölge Sayıştaylarının kurulmasında ve Sayıştay'ın denetmen sayısının artırılmasında büyük fayda bulunmaktadır.

Günümüzde kamuoyu en etkin denetim araçlarından birisidir. Bu nedenle etkin ve sonuç alacak bir denetim için, kamuoyunun sağlıklı olarak bilgilendirilmesi büyük bir önem taşımaktadır. Bununla birlikte uygulamada, Sayıştay tarafından yapılan harcama sonrası idare faaliyet raporlarının TBMM'ye getirilmemesi, bunların kamuoyu ile paylaşılmasına engel olmakta, sonuçta kamuoyu denetiminin eksiz kalmasına yol açmaktadır (Önen ve Özmen, 2011: 101). Bu durumun, diğer bir olumsuz yansıması kurumlarda görev yapan üst yöneticiler ile diğer yöneticilerin hesap verme sorumluluğuna gölge düşürmesidir.

5018 sayılı kanunla iç denetçilere hem denetleme hem de idareye kaynakların etkin, verimli ve ekonomik bir biçimde kullanılması için danışmanlık/rehberlik etme görevi verildiği görülmektedir. İç denetçiler, idarenin iş ve işlemlerini denetlerken aynı zamanda idareye yol göstermekle de sorumlu tutulmuştur. Bununla birlikte uygulamada iç denetçiler, dış denetçiler gibi tamamen bağımsız olmayıp, yönetsel anlamda üst yöneticiye bağımlı durumdadırlar. İç denetçilerin tamamen bağımsız hareket etmeleri ancak objektif bir tutum takınmalarına ve tarafsız kalmalarına bağlıdır. İç denetçilerin aynı zamanda üst yöneticiye bağlı olup, diğer yandan üst yöneticinin yaptığı iş ve işlemleri denetlemesi, denetimin hassas noktalarından birisini oluşturmaktadır. Denetim elemanlarının bağlı olan kurumun en üst yöneticisine bağlı olması, denetmenlerin üst yöneticinin siyasal tutumu veya bireysel tutum ve davranışları nedeniyle, denetim görevini tam olarak yapamadıkları ortaya çıkmaktadır. Yerel yönetimlerde, üst yöneticinin bağlı olduğu siyasi partinin iktidarda olması ve iktidar ortağı olması durumuna göre, bazı suçların soruşturulması için izin verilmemesi veya gerektiği gibi soruşturulamaması ortaya çıkmaktadır. İç denetimin denetlenen yöneticiden tamamen bağımsız olması gerekirken, bu durumun sağlanamadığı görülmektedir.

Yerel yönetimlerin denetiminde karşılaşılan diğer önemli bir sorun ise, yerel yönetimlerin yeterli iç denetçi personeline sahip olamamasıdır. 5018 sayılı kanunda öngörülen, bütün yerel yönetim birimini denetleyecek biçimde geniş bir İç Denetleyici Birimine yalnızca büyükşehir belediyeleri ile bazı büyük belediyeler sahiptir. Geri kalan yerel yönetim birimlerinde ise söz konusu olan iç denetim yapısını oluşturmak oldukça güç görünmektedir. Nitekim Sayıştay tarafından yayımlanan 2014 Yılı Dış denetim Genel Değerlendirme Raporu'nda; *"kamu idarelerinin bir kısmında iç denetim birimlerinin oluşturulmadığı, iç denetim birimleri oluşturulan kamu idarelerinde ise yeterli sayıda iç denetçi atanmadığı, iç denetimde yapılacak uygulamaları kapsayan İç Denetim Plan ve Programlarının hazırlanmadığı, iç denetim birimlerinin kendilerine verilen görevlerin bir kısmını yerine getiremedikleri ve iç denetim birimlerinde rapor hazırlanmadığı"* (Sayıştay 2014 Yılı Dış Denetim Genel Değerlendirme Raporu, 2015: 9) tespit edilerek ortaya konulmuştur.

5018 sayılı kanunla kamu idarelerine Stratejik Plan hazırlama zorunluluğu getirilmiştir (5018 sayılı KMYKK m. 9). Bununla birlikte stratejik planlar; kurum çalışanlarının kurum stratejisini anlamamaları, kurum planlarının kurum stratejisi ile ilişkilendirilmemesi, üst yöneticilerin stratejik düşünceye yeterince zaman ayırmamaları ve insan kaynakları yönetim ve teşvik sistemlerinin stratejik düşünce ve stratejik plan ile bağlantısının kurulmaması gibi nedenlerle, gerektiği gibi uygulamaya konulamamaktadır (Acar, 2011: 91-92).

Performans denetimleriyle yerel yönetimlerde katılımın artması ve yerel yöneticilerin hesap verme sorumluluğunun güçlenmesi beklenmektedir (Köseoğlu, 2008: 26). Diğer taraftan performans denetiminde çeşitli sorunların ortaya çıktığı görülmektedir. 5018 sayılı kanunla Sayıştay'a, kamu idarelerinin mali faaliyet iş ve işlemlerinin hukuka uygunluğunun yanı sıra, performansını da denetlemek görev olarak verilmiştir. Böylece Sayıştay'ın yapacağı dış denetimin **hukuka uygunluk denetimi ve performans denetimi** olarak ikiye ayrıldığı görülmektedir. Bununla birlikte hukuka uygunluk denetimiyle birlikte performans denetiminin de yapılmak istenmesi düşüncesinin uygulamada sorun yaratabileceği değerlendirilmektedir. Yerel yönetimlere daha çok yetki ve özerklik verip, yapılan iş ve işlemlerinin hukuka uygunluğunu denetlemek esas olması gerekirken, kanunun bu düzenlemesiyle yerel yönetimlerin denetiminde performans denetiminin ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Bu durum hukuka uygunluk denetiminin arka planda kalmasına yol açabilecektir. Diğer taraftan performans denetiminden istenilen sonucun alınabilmesi için, kurumların stratejik planlarının yapılması, yıllık eylem planlarının gerçekleştirilmesi, yasal düzenlemelerin ilgili kurumlara, kamu kaynaklarının etkin, verimli ve ekonomik olarak kullanılması konusunda sorumluluk vermesi de gereklidir (Mutluer ve Önel, 2009: 210).

Performans denetiminde karşılaşılan diğer bir sorun, denetim standartlarının (ölçütlerinin) belirlenmesinde ortaya çıkmaktadır. Performans denetiminde her kurumun kendisine özgü değişmez standartları olabileceği gibi, bazı kurumlar için esnek performans denetimi kuralları da olabilir. Bu durum, belirgin performans ölçüm standartları oluşturmayı zorlaştırabilir (Güçlü, 1995: 9-10). Örneğin, yerel yönetimlerin konut bakımı ve temizlik hizmetlerinin kalitesi gibi bazı hizmetlerinin sonucu sayılabilir ölçütlerle ölçülebilirken, kirlilikteki azalma ve çevre kalitesinin geliştirilmesi gibi bazı hizmetlerin ölçülmesi hem oldukça zordur hem de bu alanlarda kapsamlı çalışma ve ölçümleri gerektirmektedir (Köseoğlu, 2008: 37). Performans ölçümü ile ilgili diğer bir sorun ise, Sayıştay tarafından ilgili kurumlarda yapılan dış denetim çerçevesinde, performans denetiminin nasıl yapılacağına ilişkin yeterli yasal düzenlemenin bulunmamasıdır (Mutluer ve Önel, 2009: 258). Yerel yönetimlerin performans denetiminde yaşanan bu sorunları aşmak için merkezi düzeyde performans ölçüm standartlarının geliştirilmesi ve yasal düzenlemelerin hayata geçirilmesi gereklidir.

Sağlıklı Yerel Yönetim Denetimi Nasıl Olmalıdır?

Yerel yönetimlerin sağlıklı denetimini sağlamak için şeffaf, hesap verebilir ve kamuoyu tarafından denetlenebilir yerel yönetim modelleri ortaya koymak gerekmektedir. Bu modelin işlevsel hale gelmesiyle ancak Verimli-Etkili ve Ekonomik yerel yönetimler hayata geçirilebilir. Yerel yönetimlerin denetiminin şeffaf bir yapıya sahip ol-a-maması, yalnızca yerel yönetimlerin değil Türk kamu yönetimin de önemli bir sorundur. Bu açıdan bakınca, yerel yönetimlerin denetim sonuçlarının şeffaf olarak kamuoyuyla paylaşılabilmesi için, Türk kamu yönetiminde de bu alanda bütüncül düzenlemelerin yapılması, Sayıştay tarafında yapılan denetim sonuçlarının TBMM'ye getirilerek, Meclis tarafından yapılacak değerlendirme sonrasında denetim raporlarının kamuoyu ile paylaşılması büyük bir önem taşımaktadır.

Yerel yönetimlerin denetimindeki önemli diğer bir konu ise, denetimlerin objektif ve şeffaf bir biçimde gerçekleştirilmesidir. Denetimin, aynı zamanda yerel yönetimlerin kapasite artırımının sağlanmasına yardımcı olması gerekmektedir. Sağlıklı denetim için yetişmiş, bilgili ve uzman denetçilere gereksinim bulunmaktadır. Performans denetiminden beklenen sonucun elde edilebilmesi için, gerek iç denetim elemanlarının gerekse Sayıştay denetçilerinin performans denetimi konusunda uzmanlaşmalarını sağlayacak bir yapılanmaya gidilmesi gerekmektedir. Uzmanlaşma, etkin denetimin önemli bir unsurudur (Özdemir, 1992: 51). Bu bağlamda iç denetçiler ve Sayıştay denetçileri mesleki bilgi ve deneyime tam olarak sahip olmalıdırlar. Bu amaçla, yıl boyunca denetmenlere gerekli bilgi, deneyim ve gelişmeleri aktaracak eğitimler yapılmalı ve tekrar edilmelidir. Denetmenler, danışmanlık hizmetini de yerine getirip, yerel yönetimlerin amaçlarını nasıl gerçekleştirebileceği yönünde yol gösterici olmalıdır. Denetimin amacı, klasik teftişte olduğu gibi ceza verecek birilerinin (Günah keçisinin) bulunmasından çok, yerel yönetim iş ve işlevlerinin sağlıklı bir yapıya kavuşturulmasında var olan hataların tespit edilip, yol ve yöntemlerin gösterilmesi olmalıdır.

5018 sayılı kanunla kamu kurumlarına getirilen Stratejik Planlama; yalnızca bir defa yapılıp unutulmuş ve tozlu raflara kaldırılan bir işlem olmamalıdır. Stratejik planlama, ortaya çıkan yeni durumlara göre güncellenen ve kendisini yenileyen bir süreçtir. Bu nedenle Stratejik Plan hazırlamakla birlikte, yöneticilere de stratejik düşünme niteliklerini kazandırmak gerekmektedir. Diğer taraftan iç denetçiler tarafından stratejik planların ele alınıp değerlendirilmesi "*Plan üst politikalarla uyumlu mu? Kurum içi katılımçılık sağlanmış mı? Planda yer alan hedefler gerçekçi mi? vb.*", sonucunda kurum içi bir performans göstergesi olarak kullanılabilir (Acar, 2011: 92)

Kamu idarelerinin ve yerel yönetimlerin dış denetiminde; 5018 sayılı KMYK kanununun 68. Maddesiyle, 6085 sayılı Sayıştay kanununun 36. maddesinde Sayıştay denetiminin performans denetimini kapsayacağı hükme bağlanmıştır. Bununla birlikte Sayıştay'ın yapacağı performans denetiminin başarısı, öncelikli olarak yerel yönetimlerin performans yönetimlerini oluşturmalarına ve performans ölçüm tekniklerini/modellerini kurarak uygulamalarına bağlıdır (Söyler, 2012: 89). Yerel yönetimlerde performans ölçümlerinde kurumların performansını; Sosyal, Politik ve Finansal Boyut, Vatandaş Boyutu, Kurumsal Süreç Boyutu ile İnsan Kaynakları Boyutu olmak üzere dört boyutta inceleyen **Kurumsal Karne –Dengeli Ölçüm Kartı Modeli (Balanced Scorecard)** (Usta, 2012; Kurnaz ve diğ.; 2011), veya kurumların performansını; ekonomik verimlilik, insan kaynakları, örgütsel sürdürülebilirlik, örgütsel yerindelik boyutları yönünden ölçen Morin ve arkadaşlarının geliştirdiği **Performans Ölçüm Modeli** (Usta, 2014), gibi modellerden faydalanılarak yeni ölçüm modelleri geliştirilebilir.

Yerel yönetimlerde Sayıştay tarafından yapılacak performans denetiminin, belirli ölçüt ve kurallara göre yapılması yönünde düzenlemelerin yapılması öncelikli olmalıdır. Bu bağlamda yerel yönetimler tarafından düzenlenen Performans Değerlendirme Formlarında; yalnızca yapılan işlerin anlatılması, istenilen hedeflere neden ulaşılmadığının açıklanması, sayısal göstergelerin bütüncül olarak performans değerlendirilmesinde ölçülebilir olması büyük önem taşımaktadır. Performans ölçümlerinde dikkat edilecek diğer bir konu ise, performans ölçümlerinin soyut olmaktan ziyade somut verilerle ölçülebilir olmasıdır (DPT, 2000: 74). Bunun için performans ölçümlerinde; basit, açık, yeterli, uygun ve objektif olan göstergeler seçilmelidir (Özer, 2009: 12). Bu nedenle kamu kurumlarında performans göstergelerinin, performans hedeflerine ulaşıp ulaşılmadığını ölçülebilir, ölçülebilir, ulaşılabilir, güvenilir veri sunacak nitelikte olması, gerek geçmiş dönemlerin gerekse diğer idarelerin benzer göstergeleriyle karşılaştırılabilir olması gerekmektedir (Kamu Mali Yönetimi El Kitabı, 2014: 27).

Yerel yönetimlerde sağlıklı performans denetimi yapabilmek için diğer ülke örneklerinden faydalanılabilir. Örneğin, İngiltere'de olduğu gibi yerel yönetimlerin tüm hizmet ve faaliyetlerinin ölçülmesi/ussal olup olmadığı sorgulanmalı, performans ölçümleri diğer özel ve kamu sektörü kuruluşları ile karşılaştırılmalı, hizmetten faydalananların fikirleri alınmalı ve hizmetlerinin rekabet gücü test edilmelidir (Boyne, 1999, 2004). İngiltere'de bu amaçla, mali yönden performans değerlendirmesi yapan Sayıştay'ın dışında, yerel yönetimlerin etkinlik ve verimliliğini incelemek üzere Denetim Komisyonu adlı bağımsız bir kurul kurulmuştur ve performans denetimi yapmaktadır (Koyuncu, 2011a: 41).

Ülkemizde performans yönetiminin uygulanmasında her yerel yönetim birimi, kendi amaç ve hedeflerini kendisi belirlemektedir. Bu nedenle, her belediye başkanının kendi anlayışı performans ölçütü olarak kabul edilmekte ve uygulanmaktadır. Bu nedenle merkezi hükümet tarafından uzun dönemli stratejik hedefler belirlenmeli ve

açıklanmalıdır. Performans denetimi ile görevli olan merkezi ve bağımsız bir kurum kurulmalıdır. Bu kurum yalnızca ayrıntılı performans denetimi değil, aynı zamanda iyi uygulama örneklerini özendirmeli, uygulama süreci yeterli bütçe ve denetimle desteklenmelidir (Koyuncu, 2011: 75).

Kamuoyunun yerel yönetimlerde, performans yönetim sistemine dâhil edilmesi, yerel yönetimler üzerinde dış baskı oluşturacaktır. “Özellikle stratejik planlama ve hedeflerin öncelik sırasının belirlenmesi aşamalarında daha fazla kamuoyu katılımı kalite yönetiminin başarısında çok önemli başarı faktörüdür” (Koyuncu, 2011: 76).

Diğer taraftan performans ölçümünde unutulmaması gereken diğer önemli bir konu, performansın ölçülmesi gerçekten zor ve karmaşık süreçlerin ve mekanizmaların tasarlanmasını ve uygulanmasını gerektirdiğidir. Performans ölçümü bir amaç değil, daha iyiye ulaşmada kullanılan bir araçtır. Yani performans ölçüleri yoluyla elde edilen bilgilerin değerlendirilmesi yapılmadığı ve gelecek için öğütler çıkarılmadığı sürece performans ölçümü anlamını kaybedecektir (Sayıştay’ın Performans Ölçümüne İlişkin Ön Araştırma Raporu, 2003: iii).

Performans değerlendirme, tüm kurum (çalışanlar, yöneticiler, insan kaynakları, üst yönetim) için oldukça kritik bir konu olup, doğru uygulandığı takdirde kurum içinde verimlilik artıran bir unsur olabilir (Karakılıçık, 2015: 275). Bu bağlamda, daha sağlıklı, daha verimli, daha ekonomik, daha etkin yerel yönetimlere sahip olunması yolunda performans denetim ve ölçüm sistemleri üzerinde önemle durulması gerekmektedir.

Sonuç

Daha iyi yerel yönetimlere sahip olmanın yolu, onlara daha fazla kaynak aktarmak, halkın karar süreçlerine katılımını artırmak, daha fazla kendi öz kaynaklarını yaratmasını özendirmenin yanı sıra, hesap verebilir yöneticiler ve yönetimlerle, yerel yönetimlerde kaynakların verimli olarak kullanılıp kullanılmadığının denetiminden geçmektedir.

5018 sayılı kanunla kamu kurumları, sosyal güvenlik kurumları ile yerel yönetimlerin denetlenmesinde, 6085 sayılı Sayıştay kanununa paralel olarak belirtilen kurumlarda performans denetiminin de yapılacağı hükme bağlanmıştır. Bununla birlikte performans denetiminin hangi ölçüt ve koşullarla yapılacağı tam olarak açıklığa kavuşturulmamıştır. Denetimin ön koşulu ölçülebilir olmasıdır. Yani ölçülemeyen bir şey hakkında bilgi sahibi olmak zordur. Bu açıdan bakıldığında performans denetiminin ölçülebilir formata getirilmesi gereklidir. Performans denetimi, yerel yönetimlerin güçlü ve zayıf yanlarını gösteren, hedeflerine ulaşip ulaşamadıklarını, halkın beklentisini ne derecede yerine getirdiğini saptayacak en önemli araçlardan birisidir. Bununla birlikte uygulamaya bakıldığında, yerel yönetimlerde performans denetiminin tam olarak yerine getirilemediği görülmektedir. Bunun öncelikli nedeni, performans denetimini düzenleyen yasal mevzuatın yetersizliği, dış denetim yapmakla görevli olan Sayıştay’ın yeterli denetim elemanına sahip olamaması, performans ölçümünde belirgin ve anlaşılır formatın geliştirilememesidir. Bu nedenle ülkemizde sağlıklı yerel yönetim denetiminin yapılması için öncelikli olarak, performans denetiminin ilkeleri, ölçütleri ve uygulama aşamalarını belirleyen yasal düzenlemelerin hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bu yasal düzenlemelerin başında, Bölge Sayıştaylarının kurulması gelmektedir. Böylelikle, kamu kurumlarının ve yerel yönetimlerin daha etkin bir biçimde denetimleri sağlanacaktır. Bunun yanı sıra, yerel yönetimlerin performans ölçüm ve denetimlerini yapmak üzere, İngiltere örneğinde olduğu gibi, Bağımsız Denetim Kuruluşları’ndan birer denetim aracı olarak yararlanılmalıdır.

En önemli performans ölçümü göstergesi, halkın yerel yönetimlerden aldığı hizmet kalitesinin artmasıyla ilişkilidir. Bütün bunları sağlamak için yerel yönetimlerin karar alma süreçlerinde halk katılımının sağlanması, yerel yöneticilerin hesap verebilir olması, yerel yönetimlerin yeterli mali kaynaklara sahip olması ve yerel yönetimlerin denetimlerinin etkin olarak sağlanması gerekmektedir. Performans denetimi bu yolda atılan en güçlü adımlardan birisidir. Bu nedenle etkin, verimli ve ekonomik yerel yönetimlere sahip olmak için aynı zamanda etkin performans ölçüm sistemlerini geliştirmeye gereksinim bulunmaktadır. Bütün bu açıklamalarla birlikte, yerel yönetimlerde etkin ve verimli bir performans yönetim sistemi ile performans denetim sistemi kurmanın uzun zaman alacağı da unutulmamalıdır.

Öte yandan, yerel yönetimler üzerinde uygulanan “vesayet denetimi”nin de Avrupa Yerel Özerklik Şartı ilkelerine uygun şekilde yeniden düzenlenmesi ve vesayet denetimi yetkisinin daha da sınırlandırılması önemlidir. Vesayet denetiminin tümden kaldırılması mümkün, hatta doğru da olmayabilir; ancak “yerellik” ve yerindelik ilkesi ile yerel özerklik anlayışı gereği bu denetimin olabildiğince azaltılması, en azından daha da yumuşatılması sağlanmalıdır.

Kaynakça

Acar, İ.A. (2011) “Plan-Bütçe İlişkisi ve Üniversitelerde Stratejik Planlama”, Ege Üniversitesi Kamu Mali Yönetimi ve Denetimi Sempozyumu, 25-27 Mart 2011 Bildiri Kitabı, s.85-98, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.

Altıntaş, A. (2008). “Mahalli İdarelerde Performans Yönetimi ve Riskleri”, Sayıştay Dergisi S.69, Nisan-Haziran 2008, s.3-16.

Boyne, G. A. (1999). “Processes, Performance and Best Value in Local Government”, Local

Government Studies, Vol. 25, no. 2, p.1-15, Aktaran; KOYUNCU, Erhan (2011), “Yerel Yönetimlerde Performans Yönetimi Uygulaması: İngiltere ve Türkiye Örnekleri”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, C. 20 S. 1, s. 53-82, Ankara: TODAİE Yayını.

DPT, (2000). Kamu Yönetiminin İyileştirilmesi ve Yeniden Yapılandırılması Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara: DPT Yayını.

Economy, Efficiency, Effectiveness, <http://www.en.valuemex.com/node/23>, (Erişim: 29.11.2016).

Ekici, B. (2004), “İngiltere’de Yerel Yönetimlerin Uyguladığı Başarı Ölçüm Sistemi ve Denetimi”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, C.13, S.3, s.37-61, Ankara: TODAİE Yayını.

Ekici, B. ve Toker, M. C. (2005). “Avrupa’da ve Ülkemizde Yerel Yönetimlerin Denetimi ve Etkinliği”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, C.14, S.1, s.5-28, Ankara: TODAİE Yayını.

Erkul, H. ve Kara, H. (2014). “Denetim Açısından Yunanistan, Bulgaristan ve Türkiye Yerel Yönetimlerinin Karşılaştırılması”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Y.2014, C.12, S.24, s.205-237.

Geray, C. (1997). “İtalya’da Yerel Yönetimler”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, C. 6, S. 1, s.53-76, Ankara: TODAİE Yayını.

Güçlü, A. O. (1995). “Performans Denetiminin Zorlukları Üzerine Düşünceler”, *Sayıştay Dergisi*, S.18, Temmuz-Eylül 1995, s.8-11.

Kalabalık, H. (2005). Avrupa Birliği Ülkeleriyle Karşılaştırmalı Yerel Yönetim Hukuku, Teori-Uygulama, Ankara: Seçkin Kitabevi.

Kamu Mali Yönetimi El Kitabı, (2014). Ankara: TBMM Basımevi.

https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/Kamu_Mali_Yonetimi_El_Kitabi.pdf, (Erişim: 08.11.2015).

Kaplan Mengi, A. (1997. “Federal Almanya’da Yerel Yönetimler”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, C.6, S.4, s. 93-112., Ankara: TODAİE Yayını.

Karakılçık, Y. (2015). Yeni Yerel ve Bölgesel Gelişmeler Işığında Yerel Yönetimler, Yeni Yerinden Yönetim Uygulamaları-Tartışmalar-Yaklaşımlar, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Karanfiloğlu, A. Y. (2000). Yerel Yönetimlerin Denetimi, Ankara: Sayıştay Başkanlığı Yayınları.
<http://www.sayistay.gov.tr/yayin/yayinicerik/aras09yerelyonetim.pdf>, (Erişim: 21.04.2015).

Koyuncu, E. (2011). “Yerel Yönetimlerde Performans Yönetimi Uygulaması: İngiltere ve Türkiye Örnekleri”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, C. 20 S. 1, s.53-82, Ankara: TODAİE Yayını.

Koyuncu, E. (2011a). “İngiltere ve Türkiye’de Yerel Yönetimlerde Performans Yönetimi”, *İdarecinin Sesi Dergisi*, Temmuz-Ağustos 2011, s. 40-42, Ankara: Türk İdareciler Derneği Yayını.

Köseoğlu, Ö. (2008). “Türk Belediyeciliğinde Performansa Dayalı Yönetim Anlayışına Geçiş: Arka Plan ve Sorunlar”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, C. 17, S. 1, s.19-42, Ankara: TODAİE Yayını.

Kurnaz, N., Çetinoğlu T. ve Yasa, İ. (2011). “Yerel Yönetimlerde Performans Değerlendirmesi İçin Dengeli Ölçüm Kartının Kullanılması: Kütahya Belediyesi’nde Bir Uygulama”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, C. 20, S. 4, s. 25-56, Ankara: TODAİE Yayını.

Mutluer, M. K. ve Öner, E. (2009). Teoride ve Uygulamada Mahalli İdareler Maliyesi, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Önen, S. M. ve Özmen, B. (2011). “Kamu Mali Yönetimine Kontrol ve Sorumluluk”, *Sayıştay Dergisi*, S.81, Nisan-Haziran 2011, s.91-110.

Özdemir, A. (1992). “Performans Denetiminin Türk Sayıştayı Açısından Uygulanabilirliği”, *Sayıştay Dergisi* S.7, Ocak-Mart 1992, s.47-56.

Özer, H. (1992). “Performans Denetimi”, *Sayıştay Dergisi*, S.7, Ocak-Mart 1992, s. 30-40.

Özer, M. A. (2009). “Performans Yönetim Uygulamalarında Performansın Ölçümü ve Değerlendirilmesi”, *Sayıştay Dergisi*, S.73, Nisan-Haziran, s.3-29.

Öztürk, A. (1997), 21. Yüzyıl Türkiye’si İçin Yerel Yönetim Modeli, İstanbul: Furkan Yayıncılık.

Sakal, M. ve Şahin, E. A. (2008). “Kamu Kurumlarında Performans Ölçümü ve Sayıştay Denetimi İlişkisi: Türkiye’deki Düzenlemeler Bakımından Bir Değerlendirme”, *Sayıştay Dergisi*, S.68, Ocak-Mart, s.3-27.

Sanal, R. (2008). "Yeni Yasal Düzenlemelerin Işığında Yerel Yönetimlerin Denetimi", Türk İdare Dergisi, S.458, s. 101-128, Ankara: İç İşleri Bakanlığı Yayını.

Sayıştay'ın Performans Ölçümüne İlişkin Ön Araştırma Raporu, (2003), Ankara: Sayıştay Başkanlığı Yayınları, [http://www.sayistay.gov.tr/yayin/yayinicerik/aras28SayPerOlcArs Rap.pdf](http://www.sayistay.gov.tr/yayin/yayinicerik/aras28SayPerOlcArsRap.pdf), (Erişim: 26.11.2015).

Sayıştay 2014 Yılı Dış Denetim Genel değerlendirme Raporu, (2015), http://www.sayistay.gov.tr/rapor/genel/2014_Dis_Denetim.pdf, (Erişim: 08.11.2015).

Sezer, Ö. (2008), "Kamu Hizmetlerinde Müşteri (Vatandaş) Odaklılık: Türkiye'de Kamu Hizmeti Anlayışı Açısından Bir Değerlendirme", ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C. 4, S. 8, s. 147-171.

Söyler, İ. (2012). "Yeni Kamu Mali Denetim Sistemi Çerçevesinde Sayıştay'ın Rolü", Sayıştay Dergisi, S:87, Ekim - Aralık 2012, s.81-96.

Tortop, N. (1995), "Fransa'da Yerel İdarelerin Devlet Tarafından Denetimi", Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, C. 4, S. 2, s. 81-87, Ankara: TODAİE Yayını. Türkiye Mülki İdare Bölümleri (2015). <https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkildariBolumleri.aspx>, (Erişim: 17.11.2015).

Usta, A. (2012). "Kamu Örgütlerinde Kurumsal Karne Modeli ile Performans Yönetimi: Boyutlar ve Göstergeler", Amme İdaresi Dergisi, C. 45, S. 1, Mart 2012, s.99-120.

Usta, A. (2014). "Yeni Kamu Yönetimi Bağlamında Dengeli Sonuç Kartı Uygulamaları: Belediyeler Üzerine Bir Araştırma", Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, C. 23, S. 1, s. 15-37., Ankara: TODAİE Yayını.

442 Sayılı Köy Kanunu, 07.04.1924 Tarih ve 68 sayılı Resmi Gazete.

1050 Sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanunu, 09.06.1927 Tarih ve 606 Sayılı Resmi Gazete.

5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi Ve Kontrolü Kanunu, 24.12.2003 Tarih ve 25326 sayılı Resmi Gazete.

5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu, 23.07.2004 Tarih ve 25531 sayılı Resmi Gazete.

5302 Sayılı İl Özel İdaresi Kanunu, 04.03.2005 Tarih ve 25745 sayılı Resmi Gazete.

5393 Sayılı Belediye Kanunu, 13.07.2005 Tarih ve 25874 sayılı Resmi Gazete.

5442 Sayılı İl İdaresi Kanunu, 18.06.1949 Tarih ve 7236 sayılı Resmi Gazete.

6085 Sayılı Sayıştay Kanunu, 19.12.2010 Tarih ve 27790 sayılı Resmi Gazete.

6328 Sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu, 29.06.2012 Tarih ve 28338 Sayılı Resmi Gazete.

6360 Sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve KHK'lerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 06.12.2012 Tarih ve 28489 Sayılı Resmi Gazete.

6447 Sayılı On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve KHK'lerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 23.03.2013 Tarih ve 28595 Sayılı Resmi Gazete.

19. Yüzyıla ait Ermeni Harfli Türkçe Atasözleri Üzerine

On The Turkish Proverbs in Armenian Alphabet Belonging to 19 th Century

Hüseyin YILDIZ¹
Abdulkadir ÖZTÜRK²

Geliş Tarihi: 18.11.2016 / Düzenleme Tarihi: - / Kabul Tarihi: 25.11.2016

Özet

Türk milleti, tarih boyunca farklı coğrafyalarda farklı milletler ve topluluklar ile pek çok alanda iletişim ve etkileşim içerisinde olmuştur. Bu milletlerden birisi de Ermenilerdir. Hunların IV. ve V. yüzyıllar arasında Kafkasya'ya yerleşmeleri ile başlayan Türk - Ermeni ilişkileri, Kıpçaklar ile hem Hazar çevresinde hem de Kırım ve Doğu Avrupa'da daha da gelişmiştir. Öyle ki bazı Kıpçak toplulukları Ermeniler ile kurdukları yakın ilişkiler neticesinde Ermenilerin millî kilise dini olan Gregoryanlığı benimsemiş ve Ermeni harflerini kullanarak yazılı eserler meydana getirmişlerdir. Türk - Ermeni ilişkileri bununla sınırlı kalmamış ve Selçuklu ile Osmanlı dönemlerinde de aynı coğrafyayı paylaşmak üzere birlikte yaşamışlardır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin halen bir parçası olarak Türkiye'de yaşayan Ermeniler, tarihe dayalı Türk - Ermeni ilişkilerinin bugün de devam ettiğini göstermektedirler.

Osmanlı Devleti döneminde Ermeniler, özellikle tiyatro alanında sağladıkları katkılar ile tiyatronun yerleşip yaygınlaşmasında ve böylece Türk edebiyatının gelişiminde önemli roller üstlenmişlerdir. Yüzlerce yıl devam eden Türk - Ermeni ilişkilerinin bir sonucunu da her iki dilin söz varlığında görmek mümkündür. Türkçeden Ermeniceye, Ermeniceden de Türkçeye geçen kelimeler sayesinde etkileşimin bu derecede dillere de yansdığı tespit edilebilmektedir.

XIV. ve XV. yüzyıllarda başlayan Ermeni harfli Türkçe edebiyatının oluşumu ile bu alanda folklor, dil, edebî, dinî, tarih gibi konularda pek çok eserler meydana getirilmiştir. 1727 tarihinde Ermeni harfli Türkçe eserler basılmaya başlanmış ve günümüze dek dünyanın farklı şehir ve basım evlerinde iki binden fazla Ermeni harfli Türkçe eser basılmıştır.

Bu eserlerden birisi olan ve çalışmamıza kaynaklık eden *Turkish Proverbs* adlı eser, 1844 yılında S. Lazarus Ermeni Manastırı Basımevinde İngilizceye çevirisi ile yayınlanmıştır. Ermeni harfli Türkçe atasözlerinin yer aldığı bu eserden sonra, Ermeni harfli başka Türkçe atasözleri çalışmaları da yapılmış ve 1844 yılında basılan bu eser, onlara da kaynaklık etmiştir.

Bu çalışmada, *Turkish Proverbs* adlı eserin Ermeni harfleriyle karşılaştırmalı olarak metin çevirisi yapılacak, dizinler ve değerlendirme bölümleriyle sonraki çalışmalara kaynaklık ettiği ve öncü olduğu ispat edilmeye çalışılacak ve böylelikle bu alanda yeni çalışmalar yapacak araştırmacılara katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ermeni Alfabesi, Atasözleri, Türkçe, Ermenice, Dil İlişkileri

Abstract

Throughout history, Turkish nations have been communicated and interacted with the different nations and communities on many areas in different geographies. One of these nations are Armenians. Turkish-Armenian relations, Huns start to settlement to the Caucasus between IV. and V. centuries. It has developed widely with the Kipchaks and also in the Caspian regions as well as in the Crimea and Eastern Europa. So that some Kipchak communities adopted the Gregorian that the religion of the Armenian national church and they brought forth to written works with Armenian alphabet. Turkish-Armenian relations are not limited to this and they lived together to share the same geography in Seljuk and Ottoman periods. Armenians that living in Turkey and as part of the Republic of Turkish show that the Turkish-Armenian relations based on the tarie continue today.

¹ Yazışma Adresi: Dr., Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Edebiyatı Bölümü, Ordu, Türkiye. E-Posta: turkbilimci@gmail.com

² Yazışma Adresi: Yrd. Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ordu, Türkiye. E-Posta: kadirozturk38@gmail.com

During the Ottoman period, Armenians supported an important role in the localization and especially they made in the field of theater with the contributions and thus they supplied in the development of Turkish literature. It is possible to see a result of Turkish-Armenian relations that lasted in the presence of both languages for hundreds years. It can be determined that the interaction is reflected in the languages at this point as well owing to the words which are from Turkish language to Armenian language and Armenian language to Turkish language.

Beginning of XIV. and XV. century, it has been created the some works with Armenian alphabet as folklore, language, literary, religious, history on this area. In 1727, Turkish books in written Armenian alphabet began to printed in different cities and printing house of the world. More than two thousand books printed in 1727-1968.

Turkish Proverbs, which is one of these works and which is a source of our works was published in 1844 as the English translation in S. Lazarus Armenian Monastery printery. After this work, in which the Turkish proverbs with Armenian alphabet were included. The other works about the Turkish proverbs with Armenian alphabet had been done. But this book sourced the other books.

In this work, Turkish Proverbs will translate texts as comparison with Armenian alphabet. It will be the source to the next work and it will be pioneer. So that it will contribute to the researcher who will make new works in this area.

Key words: Armenian Alphabet, Proverbs, Turkish, Armenian language, Language contacts

Giriş

Türk milleti, tarih boyunca farklı coğrafyalarda farklı milletler ve topluluklar ile pek çok alanda iletişim ve etkileşim içerisinde olmuştur. Bu milletlerden birisi de Ermenilerdir. Hunların IV. ve V. yüzyıllar arasında Kafkasya'ya yerleşmeleri ile başlayan Türk - Ermeni ilişkileri, Kıpçaklar ile hem Hazar çevresinde hem de Kırım ve Doğu Avrupa'da daha da gelişmiştir. Öyle ki bazı Kıpçak toplulukları Ermeniler ile kurdukları yakın ilişkiler neticesinde Ermenilerin millî kilise dini olan Gregoryanlığı benimsemiş ve Ermeni harflerini kullanarak yazılı eserler meydana getirmişlerdir. Türk - Ermeni ilişkileri bununla sınırlı kalmamış ve Selçuklu ile Osmanlı dönemlerinde de aynı coğrafyayı paylaşmak üzere birlikte yaşamışlardır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin halen bir parçası olarak Türkiye'de yaşayan Ermeniler, tarihe dayalı Türk - Ermeni ilişkilerinin bugün de devam ettiğini göstermektedirler.

Osmanlı Devleti döneminde Ermeniler, özellikle tiyatro alanında sağladıkları katkılar ile tiyatronun yerleşip yaygınlaşmasında ve böylece Türk edebiyatının gelişiminde önemli roller üstlenmişlerdir. Yüzlerce yıl devam eden Türk - Ermeni ilişkilerinin bir sonucunu da her iki dilin söz varlığında görmek mümkündür. Türkçeden Ermeniceye, Ermeniceden de Türkçeye geçen kelimeler sayesinde etkileşimin bu derecede dillere de yansıtıldığı tespit edilebilmektedir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Öztürk, 2011a; Doğan-Öztürk 2016: 100-103).

XIV. ve XV. yüzyıllarda başlayan Ermeni harfli Türkçe edebiyatının oluşumu ile bu alanda folklor, dil, edebî, dinî, tarih gibi konularda pek çok eserler meydana getirilmiştir. 1727 tarihinde Ermeni harfli Türkçe eserler basılmaya başlanmış ve günümüze dek dünyanın yaklaşık 50 şehrinde ve 200 kadar basım evinde iki binden fazla Ermeni harfli Türkçe eser basılmıştır (Stepanyan, 2005: 22). Bu eserlerden bazıları günümüzde Kevork Pamukçıyan'ın eserlerinde olduğu gibi çeşitli makale ve kitaplara da konu edilmektedir (Pamukçıyan, 2002).

Türk dili tarih boyunca birden çok alfabeyle yazılmış ender dillerden biridir. Sözelimi Araplar, Çinliler, Hintliler, Gürcüler, Yunanlılar, Ermeniler vb. pek çok millet bazı harflerin yazımında değişiklikler olsa da alfabelerini değiştirmemiş, tarih sahnesine çıktıkları andan itibaren asırlar boyunca aynı alfabeği kullanmışlardır. Ancak tarih boyunca farklı alfabelerle yazılmış Türkçe metinlere rastlanabilmektedir.

Nadir İlhan ilgili makalesinde alfabe değiştirmenin şu üç temel sebebinden bahsetmektedir (İlhan, 2011: 787):

1. Kültürel ve sosyal etkilere bağlı olarak alfabe değiştirmeler
2. Din değiştirme veya dini etkilerle alfabe değiştirme
3. Bağımsızlığın kaybedilmesine bağlı olarak alfabe değiştirmeler

Tarih boyunca savaşçı bir millet olan Türkler söz konusu olduğunda, fetih stratejisine bağlı olarak yayılarak değişen geniş coğrafya ve buna bağlı olarak gelişen komşuluk münasebetleri de sayılabilir. Bu dört temel sebepten en az birine bağlı olarak Türkler tarih boyunca pek çok alfabe kullanmışlardır. Türklerin kullandığı alfabeleri inceleyen Ercilasun 1977, Tekin 1997, Şirin 2006 gibi çalışmalarda bu konuya etraflıca değinilmektedir. Bu konudaki en son çalışma olarak Şirin 2015'e bakılacak olursa, Tablo 1'de görüldüğü üzere, iki bölümde toplam on iki alfabenin konu edildiği görülmektedir:

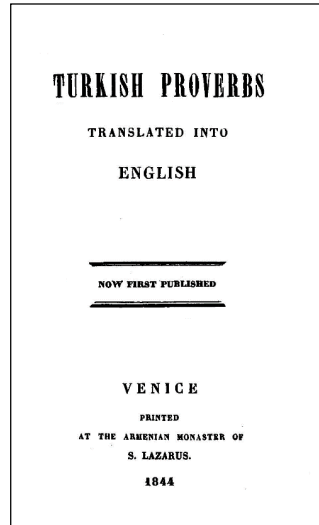
Tablo 1. Türkçenin kullanıldığı yazı sistemlerinin zaman dilimine göre Şirin 2015'ten hareketle gruplandırılması

TÜRK YAZI SİSTEMLERİNİN KULLANILDIĞI ZAMAN DİLİMİ	İLGİLİ ZAMAN DİLİMİNDE KULLANILAN ALFABE
Eski Çağ → Yeni Çağ	Köktürk, Mani, Soğut, Uygur, Brahmi, Tibet, Süryani, İbrani
Yakın Çağ	Grek, Arap, Kiril, Latin

Tekin 1997'de Şirin 2015'ten farklı olarak Ermeni alfabesine de yer verilmiştir (Tekin, 1997: 110-117). Ermeni harfleri Türklerin Kıpçak (Öztürk, 2011b) ve Oğuz tarafından iki farklı zaman diliminde kullanılmış ve buna bağlı olarak iki farklı çalışma alanı oluşmuştur. Hülya Kasapoğlu Çengel bu ayrımı şu şekilde ifade etmektedir (Kasapoğlu Çengel, 2012: 23-24):

16.-17. yüzyıllarda batı Ukrayna'da yazı dili olarak kullanılan ve en parlak dönemini yaşayan *Ermeni Harfli Kıpçakça*, Batılı ve Sovyet Türkologların araştırmalarında *Arméno-Coman*, *Armenisch-Kiptschakisch*, *Armeno-Qıpchaq*, *Armenian Qıpchaq*, *Armyano-kıpçakskiy yazık*, *Armyano-polovetskiy yazık* olarak geçer. Pritsak'ın *Armenisch-Kiptschakisch* yazısının (1959), M. Akalın tarafından Türkiye Türkçesine yapılan çevirisiyle birlikte (1979) bu dil, Türkiye Türkolojisinde *Ermeni Kıpçakçası* olarak benimsenmiştir; ancak, Anadolu sahasında yazılan Ermeni harfli Türkçe eserler, *Ermeni Harfli Türkçe* olarak ifade edilmiştir.

Bu çalışmada Anadolu sahasının dil özelliklerine göre yazılan, ancak Venedik'te yayınlanan *Turkish Proverbs* adlı eser (eserin kapağı için bkz. Şekil 1) üzerinde durulacaktır. Bahsi geçen eser hakkında bilgiler verildikten sonra, eserdeki Türkçe atasözlerinin önce Ermeni harfli orijinal biçimi verilecek sonra da yazıçevrimi yapılacaktır. Liste halinde sunulan atasözlerinin diğer çalışmalarla karşılaştırılarak analiz edileceği değerlendirme ve sonuç bölümüyle çalışma sonlandırılacaktır.

Şekil 1. *Turkish Proverbs* (1844)'ün Kapağı

Ermeni Harfli Atasözleri Üzerine Yapılmış Çalışmalar

Türkiye'de Ermeni harfli Türkçe atasözleri kitaplarından ilk bahseden Turgut Kut'tur. Kut, 1983 yılında yayınlanan 'Ermeni Harfleriyle Basılmış Türkçe Atasözleri Kitapları' başlıklı çalışmasında 11 kitaptan bahseder. Bunların 9'u doğrudan atasözleri kitabıdır. Kut'un bahsettiği kitapların listesi şu şekildedir (Kut, 1983: 5):

1. Mecmua'i- Letayif ve Durub-ı Emsal. Asitane. 1870, 34 s.

2. Simon Culardyan. Türkçe Atasözleri. Dacgagan Aradzk, Venedik, 1882. [Venedik St. Lazare Mikhitarist manastırı kütüphanesinde bulunan Ermeni harfli Türkçe bir elyazmasında bulunan atasözlerinin bir bölümü burada yayınlanmıştır. İlerde başka bir yazımızda bu yazmadan bilgi verilecektir. Burada sözünü ettiğimiz basma kitabın Ermeni harfli Türkçe metni yanında Almanca, Fransızca, İngilizce ve İtalyanca çevirileri de vardır. Bak. No. 6, 7, 8, 9.]
3. Mesel-i Mensur, Venedik, 1882.
4. Malatyalı Hamparsum Benneyan. Atalarsözü Külliyyatı (Aradzabadum), İstanbul, 1897.
5. Yozgatlı Gğemes Dadıryan. Kissadan Hisse ve Mülahazat-ı Ahlâkiye, 2 Cilt, 1901-1902.
6. Türkische Sprichwörter. Almancaya çeviren: A. Mary, Venedik, 1877.
7. Proverbes Türchs. Transcription Armenien. Traduit en Français, Venedik 1881.
8. Proverbi Popolari Turchi. Scritti con lettere Armene e tradotti in Italiano. Venedik, 1871.
9. Turkish Proverbs. Translated into English. Venedik, 1884. [Bundan başka 1860 ve 1880 tarihli baskıları da vardır.]

Türkiye’de Ermeni harfli Türkçe atasözleri kitapları üzerine yapılmış ikinci çalışma Zeki Kaymaz’a aittir. Kaymaz, 2013 yılında yayınladığı ‘Ermeni Harfli Bir Türkçe Atasözleri Kitabı’ başlıklı yazısında Kut 1983’te listelenen 6 numaralı çalışmayı neşretmiştir. Eserde zaman zaman rastlanan *i > e değişmesi*, *a > e değişmesi*, *ünlü türemesi*, *ötümsüzleşme* ve *ğ > y sızıcılığı* gibi ses olaylarına da değinen Kaymaz, eserde geçen 355 atasözünü bilinirlik ve söyleniş bakımından değerlendirmiş, son olarak çalışmanın sonunda da tıpkıbasım vermiştir (Kaymaz, 2013: 173-212).

ALPHABET.		ALPHABET.	
FORM.	NAME.	FORM.	NAME.
Ա.	ipe.	Ն.	noo.
Բ.	pen.	Շ.	shah. (of persia).
Գ.	kim.	Ո.	wo.
Դ.	ta.	Չ.	cha. (as in Charley).
Ե.	yetich.	Պ.	ba.
Զ.	za.	Ղ.	tjay.
Է.	a.	Ռ.	rah. (as in Write).
Ը.	yet.	Ս.	say.
Թ.	toe.	Վ.	vev.
Ճ.	g. (french).	Տ.	deunc.
Լ.	e.	Ր.	ra.
Լ.	lun. (as in Lunatic)	Յ.	zo.
Խ.	ch. (german).	Ի.	hune.
Ծ.	dza.	Փ.	pure.
Կ.	gain.	Ք.	k.
Հ.	ho.	Օ.	o.
Ձ.	taa.	Ֆ.	fa.
Ղ.	gad.		
Ճ.	jai.		
Մ.	men.		
Յ.	he.		

Şekil 2. Turkish Proverbs (1844)’ün başındaki Ermeni Alfabeti (s. 4-5).

Bahsi geçen konuda yapılmış son çalışma, Sabri Koz’a aittir. Koz, 2015 yılında Robert Dankoff Armağanı’nda yayınlanan ‘Ermeni Harfli Bir Türkçe Yazma Mecmûadan Atasözü ve Deyimler’ başlıklı yazısında Ermeni Harfli bir yazmadan hareketle tespit ettiği 75 atasözünden 53’ünü karşılaştırmalı olarak neşretmiştir. Koz, yazmanın 1888’den beş on sene geri tarihli olduğunu düşünmektedir (Koz, 2015: 285-314).

Ne Kut, ne de Kaymaz bu çalışmaya konu olan kitaptan bahsetmektedir. Koz ise esere, bir satırda bir kelimele bir tarih bilgisiyyle (Koz, 2015: 287) değinmektedir.

Eserin baş kısmında atasözü listesine geçilmeden önce Şekil 2’deki Ermeni alfabetine yer verilmektedir.

Alfabe kısmından sonra 7.-33. sayfalar arasında 180 Ermeni harfli Türkçe atasözü bulunmaktadır. Sistem üst satırda Ermeni harfli Türkçe atasözü, alt satırda İngilizce çevirisi şeklindedir. Her atasözü bu sistemde hazırlanmış ve ortalama her sayfada 6-7 atasözüne yer verilmiştir. Bir ön söz, açıklama ya da nota atasözlerinden önce ya da sonra rastlanmamaktadır. Eserdeki son atasözü 180 ile numaralanmıştır, ancak 20. sayfanın sonunda bulunan 93. atasözünden sonra 21. sayfanın başındaki ilk atasözü Şekil 3’te görüldüğü üzere numaralanmamıştır. Onunla beraber doğru sayı 181’e ulaşmaktadır. 181. atasözünün bulunduğu sayfadan sonra kitaptaki yazılı bilgiler tamamlanmaktadır.

30	Միտասֆիկ միտասֆիկ խոնարհեալ, էվ սահալ այլ հէլ պիտի չի	31	The guest is not welcome to the guest, but both to the host.
87	The lie of the tortoise passes in crawling for the tortoise.	94	Կերէք սպասու, կերէք տէրերէ՛ն, փարս էլէ պիտէր հէր էլ :
88	The ferret calls the snake a serpent.	95	Իչ աղը, տիւշման գայլէն թի :
88	Better (fly) than a snake.	96	Չուհայր կիտէն ինչի՞նք մամա, քէնապընը թու գընընքմ :
88	I do not wear the robe of a saint, but I wear the robe of a beggar.	97	Տե՛կէ պուհուզ ալաւուսայ կիթմիլ՝ գուշա պիւզ գայլ էնիլ :
88	As mounted my horse I lost his saddle.	98	Տիւք քէ սնընըն պիլը այաղ գըրըզ կերէք : It is well for a shopkeeper to be lame of one foot.
88	The fox is the last to the spot of the hunt.	99	Տաս պաշա պաշար, տիւշման պաշա :

Şekil 3. Turkish Proverbs (1844)'ün 20. ve 21. sayfaları

Metin

1 **Է՛լ շահասը՝ քէօյլիւ շահասը :**

El şakası köylü şakası. → *El şakası hoyrat şakası.* TAD 4330

2 **Արայա կիտէն՝ փարայա կիտէր :**

Araya giden paraya gider. → *Araya giren daraya çıkar.* TAD 1030

3 **Գըզընը տէօյմէյէն՝ տիզընի տէօյէր :**

Kızını döymeyen dizini döyer. → *Kızını dövmeyen dizini döver.* TAD 7408

4 **Տէնիզէ տիւշէն՝ երլանա սարըլըր :**

Denize düşen yılanı sarılır. → *Denize düşen yılanı sarılır.* TAD 3515

5 **Ալանա սիվրիսինէք սազ տըր , ալմայանա
սապիուզ զուրնա ազ տըր :**

Alana sivrisinek saz dır, almayana davul zurna az dır. → *Anlayana sivrisinek saz, anlamayana davul, zurna az.* TAD 978

6 **Սաչը ուզուհն՝ ագըր գըրսաս :**

Saçı uzun akli kıssa. → *Saçı uzun, akli kısa.* TAD 8884

7 **Շարապ քէպապ հայ հայ , հիսապ քիթապ
վայ վայ :**

Şarab kebab hay hay, hesab kitab vay vay. → *Şarap kebab hay hay; hesap kitab vay vay.* TAD 9425

8 **Ալճակը էշէք՝ պինմէսի գօլայ :**

Alçacık eşek binmesi kolay. → *Alçak eşek binmeye kolay, öksüz çocuk dövmeye kolay.* TAD 678

9 **Աք աքճէ՛ գարա կիւն իջին տիր :**

Ak akce kara gün için dir. → *Ak akça kara gün içindir.* TAD 460

10 **Տօղու սէջլէյէնին պիր այաղը էօզէնկիտէ կէրէք :**

Doğru söyleyenin bir ayağı özengide gerek. → *Doğru söyleyenin bir ayağı üzengide gerek.* TAD 3825

11 **Տէլիէ հէր կիւն սլայրամ :**

Deliye her gün bayram. → *Deliye her gün bayram.* TAD 3470

12 **Գօրգան էվլատըն անասը աղլամամը :**

Korkan evladın anası ağlamamış. → *Kaçanın anası ağlamamış.* TAD 6617

13 **Սարի սիրքէ գասլընա զարար տր :**

Sarp sirke kabına zarar dır. → *Keskin sirke kabına zarar verir.* TAD 7254

14 **Քէօր գուշուն եուվասընը թանղըր եափար :**

Kör kuşun yuvasını Tanrı yapar. → *Garip kuşun yuvasını Hazreti Allah yapar.* TAD 5050

15 **Քէսէմէտիլին էլի էօփ տէ աննընա գօ :**

Kesemediyin eli öp de annına ko. → *Kesemediğin eli öp de başına koy.* TAD 7237

16 **Պագըըզ վերիլէն աթըն տիշինէ պագըլմազ :**

Bakış verilen atın dişine bakılmaz. → *Bakış atın dişine bakılmaz.* TAD 1727

17 **Քէնտինտէն տիւշէն աղլամազ :**

Kendinden düşen ağlamaz. → *Kendi düşen ağlamaz.* TAD 7167

18 **Ալէմ իլէն օլան՝ տիւլիւն սլայրամ տր :**

Alem ilen olan düyün bayram dır. → *El ile gelen düğün bayramdır.* TAD 4307

- 19 **Ճամիկէ լազըմ՝ օլան՝ մէջիտէ հարամ տըր :**
Camiye lazım olan meçide haram dır. → *Mescide lazım olan medreseye haram.* TAD 8220
- 20 **Աճ՝ այր օյնամազ :**
Ac ayı oynamaz. → *Aç ayı oynamaz.* TAD 89
- 21 **Հէր գուշուն էթի եէնմէզ :**
Her kuşun eti yenmez. → *Her kuşun eti yenmez.* TAD 5830
- 22 **Սաղըր նէ քի իշխիրսէ՝ ուշտուրուր :**
Sağır ne ki işidirse uydurur. → *Sağır işitmez uydurur.* TAD 8913
- 23 **Հէր շէյ ինճէլքուն , ինսան գալընըգտան
Կըրըր :**
Her şey incelikden, insan kalınlıktan kırılır. → *Her şey incelikten, insan kalınlıktan kırılır.* TAD 5855
- 24 **Գուրպէթլիքսէ ըրսվայըզ չօգ օլուր :**
Kurbetlikde rısvaylık çok olur.
- 25 **Էօլիւյիւ կիւնիւնտէ աղարըլար :**
Ölüyü gününde ağlarlar.
- 26 **Էր օյանան՝ պախթըլ տըր :**
Er oyanan bakhtlı dır. → *Erken uyanan matlubuna erer.* TAD 4601
- 27 **Գաչան պալըզ պէօյիւք օլուր :**
Kaçan balık büyük olur. → *Kaçan balık büyük olur.* TAD 6613
- 28 **Երլ տէտիլին՝ երլտըրըմ տըր :**
Yıl dediğin yıldırım dır.
- 29 **Ազ վէրէն՝ ճանտան վէրիր :**
Az veren candan verir. → *Az veren candan, çok veren maldan.* TAD 1622
- 30 **Ֆուգարէլիք աթէշտէն կէօմլէք տիր :**
Fukarelik ateşden gömlek dır. → *Borçlunun döşeği ateşten olur.* ADS I 678

- 31 **Վէջտէն նէ եաղմըչ քի՝ եէր գապուէթ յէսին :**
Göyden ne yağmış ki yer kabul etmesin. → *Gökten ne yağar ki yer kabul etmez.* TAD 5206
- 32 **Էլ քէսէսինաէն ճէօմէրտլիք :**
El kesesinden cömerdlik. → *El kesesinden cömertlik olmaz.* TAD 4318
- 33 **Ագըլ եաշտա տէյիլ՝ պաշտա տըր :**
Akıl yaşda deyil başda dır. → *Akıl yaşta değil baştadır.* TAD 528
- 34 **Պօշ իթին մէնզլիլ Եօգ :**
Boş itin menzili yok. → *Boş ite menzil olmaz (dolaşır gelir Van'ı).* TAD 2509
- 35 **Վէճէէր կէպէ տիր , քիմ պիլեր նէլէր ոօ զար :**
Geceler gebe dir, kim bilir neler doğar. → *Geceler gebedir.* TAD 5073
- 36 **Էյեր զէման սանա ույմազսա , սէն զէմա նէ ույ :**
Eyer zaman sana uymazsa, sen zamane uy. → *Zaman sana uymazsa, sen zamana uy.* TAD 10536
- 37 **Մում քէնտինէ ըլըգ վէրմէզ :**
Mum kendine ışık vermez. → *Mum (çıra) dibine ışık vermez.* ADS I 2032
- 38 **Գուշա գանատ եիւք տէյիլ տիր :**
Kuşa kanad yük deyil dir. → *Kuş kanadına kira istemez.* TAD 7891
- 39 **Օգումագ պիլմէզ , կէօզլու տէֆտէրտար լըգտա :**
Okumak bilmez, gözü defterdarlıkda. → *Okumak bilmez, gözü defterdarlıkta.* TAD 8517
- 40 **Վէօնիւլիւզ նամազ՝ կէյլէրէ անղմազ :**
Gönülsüz namaz göylere angmaz. → *Gönülsüz namaz göklere ağmaz.* TAD 5251
- 41 **Պին էօլլ , պիր պիչ :**
Bin ölç, bir biç. → *Bin ölçüp, bir biçmeli!* TAD 2184

- 42 **Իջտիւլինէ պագմազ , գօզ աղաճընտան
Թապուտ իսթէր :**
Öldüyüne bakmaz, koz ağacından tabud ister. → *Öldüğüne bakmaz da koz ağacından tabut ister.*
TAD 8618
- 43 **Իւզիւմ իւզիւմէ պագարազ՝ գարալըր :**
Üzüm üzümə bakarak kararır. → *Üzüm üzümə baka baka kararır.* ADS I 2467
- 44 **Ագ շէքէր , պէյազ շէքէր , պիր տամարը
սոյա շէքէր :**
Ak şeker, beyaz şeker, bir damarı soya çeker. → *Ak şeker, beyaz şeker, bir damarı soya çeker.*
TAD 478
- 45 **Օյունա կիրէն՝ օյնայաճազ :**
Oyuna giren oynayacak. → *Oyuna giren oynamak gerek.* TAD 8579
- 46 **Քիմինէ հայ հայ , քիմինէ վայ վայ :**
Kimine hay hay, kimine vay vay. → *Kimine hay hay, kimine vay vay.* TAD 7451
- 47 **Ի՛ ֆէլէկ ֆէլէկ քիմինէ գալուն եէտի
րիրսին , քիմինէ քէլէկ :**
Ey! Feleg Feleg kimine kavun yedirirsin, kimine keleg. → *Felek, kimine kavun yedirir, kimine kelek.*
TAD 4917
- 48 **Վագըթսըզ էօթէն հօրօզուն պօյնունուքէ
սէրլէր :**
Vakitsiz öten horozun boynunu keserler. → *Vakitsiz öten horozun başını keserler.* TAD 9911
- 49 **Էքեապուր կէօզիւ փէրտէլի օլուր :**
Ekyabur gözü perdeli olur. → *Devletli gözü perdeli olur.* TAD 3670
- 50 **Ինսան տօղտուղունա պագմազ , տօյտուղու
նա պագար :**
İnsan doğduğuna bakmaz, doyduğuna bakar. → *İnsan doğduğu yerde değil, doyduğu yerde yaşar.*
TAD 6322
- 51 **Մաղրուրուն խասմի՛ ալլահ տըր :**
Mağrurun khasmi Allah dir. → *Mağrurun hasmı Allaktır.* TAD 8085

- 52 **Իշտահ տէտիլին՝ տիշ ալթընսա տըր :**
İştah dediğin diş altında dır. → *İştah dediğin dil altındadır.* TAD 6475
- 53 **Ես սիլա , ես Փարմագ գափու :**
Ya sila, ya parmak kapu.
- 54 **Իյնէ իլէ գույու գազըմագ :**
İyne ile kuyu kazımak. → *İğne ile kuyu kazmaya benzer.* TAD 6172
- 55 **Եաղմուրտան գաչար իբէն , տօլույա լասթ
կէտիբ :**
Yağmurdan kaçır iken, doluya rast geldik. → *Yağmurdan kaçarken doluya tutuldu.* TAD 10074
- 56 **Տէվէտէն պէջիբ Ֆիլ վար :**
Deveden büyük fil var. → *Deveden büyük fil var.* TAD 3621
- 57 **Արապա գըրըլտըգտան սօնըրա՝եօլ կէօսթէ
րէն չօգ օլուր :**
Araba kırıldıktan sonra yol gösteren çok olur. → *Araba kırılınca yol gösteren çok olur.* TAD 997
- 58 **Ինսան ումտուղունու եէմէզ , պուտուղու
նու եէր :**
İnsan umduğunu yemez, bulduğunu yer. → *Misafir umduğunu yemez, bulduğunu yer.* TAD 8280
- 59 **Աճը փաթլիճանա գըրաղը չալմագ :**
Acı patlıcana kırağı çalmaz. → *Acı patlıcanı kırağı çalmaz.* TAD 68
- 60 **Չէքիշմէյինճէ՝ պիթիշմէզ :**
Çekişmeyince bitişmez. → *Çekişmeyince pekişmez.* TAD 2976
- 61 **Քէօրիւն իսթէտիլի՝ իբի կէօզ :**
Körün istediği iki göz. → *Körün istediği bir göz, ikisi olursa ne söz.* TAD 7711
- 62 **Կիւն տօղուշունտան պէլլի տիր :**
Gün doğuşundan belli dir. → *Kutlu gün doğuşundan bellidir.* TAD 7906

- 63 **Սէնի համամճը հտէն՝ պէնի տէ քիւլհան
ճը հտէր :**
Seni hamamcı eden beni de külhancı eder. → *Seni hamamcı eden beni de külhancı eder.* TAD 9075
- 64 **Հէր շիչէլին պիրէր գօգուսու օլուր :**
Her çiçeğin bir kokusu olur. → *Her çiçeğin bir kokusu olur.* TAD 5754
- 65 **Հէր խորօզ քէնտի շօփիլիլիւնտէ էօթէր :**
Her khoroz kendi çöplüyünde öter. → *Her horoz kendi çöplüğünde eşinir.* TAD 5791
- 66 **Գարընտաշը գարընտաշ եարատան՝ քէսէլի
այրը էթմիշ :**
Karındaşı karındaş yaradan keseyi ayrı etmiş. → *Kardeşi kardeş yaratmış, rızkını ayrı yaratmış.* ADS I 1668
- 67 **Զիֆթ օլսուն , մուֆթ օլսուն :**
Zift olsun, muft olsun. → *Müft olsun da zift olsun.* TAD 8311
- 68 **Եթէ էլ՝ պիր պաշ իջին տիր :**
İki el bir baş için dir. → *İki el bir baş içindir.* TAD 6209
- 69 **Աթտանկ տիւշիւպ՝ էշէյէ պինմէ :**
Atdan düşüb eşeye binme. → *Attan indirip eşeğe bindirdiler (Attan indi eşeğe bindi).* TAD 1412
- 70 **Գաշ ետփարքէն՝ կէօզ չըգարմա :**
Kaş yaparken göz çıkarma. → *Kaş yaparken göz çıkarır.* TAD 6948
- 71 **Աման տէյէնէ գըրըճ օրմազ :**
Aman deyene kılıc olmaz. → *Aman diyene kılıç kalkmaz.* TAD 889
- 72 **Մալ ճանտան տրր :**
Mal candan dir. → *Mal canın yongasıdır.* TAD 8099
- 73 **Չէքտիրի կէօրտիւմ, իարէնտիւմ. իջինէ
կերտիւմ՝ իրէնտիւմ :**
Çekdiriyi gördüm ibrendim: içine girdim iyrendim. → *Çektiri'yi gördüm imrendim, içine girdim imrendim.* TAD 2982

- 74 **Ֆրրսանսոր էլտէն գաչըրմամա :**
Firsandı elden kaçırmama. → *Fırsat elde iken kaçırma*. TAD 4959
- 75 **Եյեն պիլմէզ , տողլայան պիլըր :**
Yeyen bilmez, doğrayan bilir. → *Yiyen bilmez doğrayan bilir*. TAD 10381
- 76 **Գուրա թիւիւնիւ տէյիշիր , խույունու տէյիշմէզ :**
Kurd tüyünü deyişir, khuyunu deyişmez. → *Kurt tüyünü değiştirir huyunu değiştirmez*. TAD 7846
- 77 **Մարիֆէթ տէտիլին՝ չէօփ ալթընտա տըր :**
Marifet dediyin çöp altında dır.
- 78 **Տէնիզի կէօրմէտէն պաճաղընը սըղամա :**
Denizi görmeden bacağını sığama. → *Dereyi görmeden paçayı sıvar*. TAD 3535
- 79 **Ֆուգարէյէ խըյար վէրմիշէր , էյրի տիր տէյի՝ պէյէնմէմիշ :**
Fukareye khıyar vermişler, eyri dir deyi beyenmemiş. → *Dilenciye bir hıyar vermişler, iğri diye beğenmemiş*. TAD 3731
- 80 **Սինէք նէ տիր , լաֆին աուամըն միտէսինի պուլանտըրըր :**
Sinek ne dir, lakin adamın midesini bulandırır. → *Sinek küçüktür ama mide bulandırır*. TAD 9167
- 81 **Սէյլէյէնէ պագմա , սէյլէտէնէ պագ :**
Söyleyene bakma, söyledene bak. → *Söyleyene bakma söyletene bak*. TAD 9253
- 82 **Տաղ տաղա քիւսմիւշ , տաղըն խասպերի եօգ :**
Dağ dağa küsmüş, dağın haberi yok. → *Tavşan dağa küsmüş, dağın haberi olmamış*. TAD 9592
- 83 **Էկէր վիարան վարըսա , ագըլը սըն • էկէր վիարան եօղուսա , ահմագ սըն :**
Eger paran var isa, akıllı sın: eger paran yokusa, ahmak sın. → *Paran varsa cümle alem kulun, paran yoksa timarhane yolun*. ADS I 2156
- 84 **Վէօմէքսիղին կէյնիւնտէն կիւնտէ օն սը չըն պէզ կէչէր :**

Gömlüksizin göynünden günde on arşın bez geçer. → *Donsuzun gönlünden dokuz top bez geçer.*
TAD 3893

- 85 **Սուֆրատան սօնոյրա ետղըլան մէքթուպ՝
Ճէհէննէմտէ օգուճուր :**

Sufradan songra yazılan mektub cehennemde okunur.

- 86 **Արնավուտ կիպի քիթապսըզ :**

Arnavud gibi kitabsız.

- 87 **Լէյլէյին էօմրիւ լակ լակ ըլան կէչէր :**

Leyleyin ömrü lak lak ilan geçer. → *Leyleğin ömrü lâklâkla geçer.* TAD 8052

- 88 **Գազան գազանա՝ տիպին գարա սըր տէմիչ :**

Kazan kazana dibin kara dır demiş. → *Tencere dibin kara, seninki benden kara.* TAD 9638

- 89 **Գումպարա օլսուն՝ իչէրտէ փաթլաարն :**

Kumbara olsun içerde patlasın.

- 90 **Արտընը քէս քի՝ պիր տէյէլիմ :**

Ardını kes ki bir deylim. → *Ardı arkası kesilmez.* TAD 1039

- 91 **Պէն պինէր իքէն՝ երեք տէ վերտիլէր կէօ
թիւր տէի :**

Bin biner iken yük de verdiler götür dei.

- 92 **Ազալար զէֆէ էթսին, այրլար փարալանսըն :**

Azalar zefk etsin, aylar paralansın.

- 93 **Թիլքինին կիտէճէյի՝ քիւրքճիւ տիւքքեանը :**

Tilkinin gideceyi kürcü dükkânı. → *Tilkinin dönüp geleceği yer kürcü dükkanıdır.* TAD 9677

- 94 **Միսաֆիր միսաֆիրի իսթեմէզ, էվ սահա
պը հիչ պիրինի :**

Misafir misafiri istemez, ev sahibi hiç birini. → *Misafir misafiri sevmez, ev sahibi ikisini de.* TAD 8278

- 95 **Կերէք ապտալ, կերէք տեվըիչ՝ փարա իլէ
պիթէր հէր իչ :**

Gerek abdal, gerek derviş, para ile biter her iş.

96 **Է՛Լ արը , տիւշման գայրէթի :**

El arı, düşman kayreti. → *El ârı düşman gayreti* TAD 4263

97 **Չուհայը կիյմէմիշիմ ամմա , քէնարընը թա
գընմըշմ :**

Çuhayı giymemişim amma, kenarını takınmışım. → *Çuhasını giymedikse, kenarını kuşandık.* TAD 3196

98 **Տէվէ պույնուզ արամայա կիթմիշ՝ գոււա
ղընը գայպ էթմիշ :**

Deve buynuz aramaya gitmiş kulağını kayb etmiş. → *Deve boynuz ararken iki kulaktan da olmuş.* TAD 3587

99 **Տիւքքեանչընըն պիր այաղը գըրըգ կէրէք :**

Dükkâncının bir ayağı kırık gerek.

100 **Տօստ պաշա պագար , տիւշման այաղա :**

Dosd başa bakar, düşman ayağa. → *Dost başa bakar, düşman ayağa.* TAD 3898

101 **Պալըգ պաշտան պօգար :**

Balık başdan kokar. → *Balık baştan kokar.* TAD 1805

102 **Հաստասը արապայ ըլան :**

Hasdası arabay ilan.

103 **Խթէյէնին պիր եիւզիւ գարա , վէրմէյէնին
իքի եիւզիւ :**

İsteyenin bir yüzü kara, vermeyenin iki yüzü. → *İsteyenin bir yüzü kara, vermeyenin iki yüzü.* TAD 6411

104 **Ըրսըզտան ըրզընը սաթըն ալ :**

Irsızdan ırzını satın al.

105 **Փարայը վէրէն՝ տիւտիւշիւ չալար :**

Parayı veren düdüğü çalar. → *Parayı veren düdüğü çalar.* TAD 8729

106 **Քէօր քէօրէ ճըրթ տէմիշ :**

Kör köre cırt demiş.

107 **Սագալում թուլթուլմուշ, չուպուղումու
եագալում տէր :**

Sakalim tutuşmuş, çubuğumu yakayım der. → *Sakalım tutuştu, diyene: dur şu çubuğumu yakayım, der.* TAD 8940

108 **Հէր հօիոունա պիր հօի :**

Her hopuna bir hop.

109 **Մուհապպէթ իբէ պաշտան, տէյիրմէն իբէ
թաշտան :**

Muhabbet iki başdan, deyirmen iki taşdan. → *Muhabbet iki baştan olur.* TAD 8291

110 **Սէյլէսէն՝ սէօզ օլուր, սէյլէմէսէն տէրտ
օլուր :**

Söylesen söz olur, söylemesen derd olur. → *Söylesem söz olur, söylemesem derd.* TAD 9247

111 **Զօր ըլան կիւղէլիք օլմազ :**

Zor ilan güzellik olmaz. → *Zorla güzellik olmaz.* TAD 10694

112 **Եկէքէնի սուտա տըր :**

Yelkeni suda dır. → *Yelkenleri suya indirdi.* TAD 10279

113 **Հասթայա տէօշէք մի սօրարսըն :**

Hastaya döşek mi sorarsın. → *Hastaya döşek mi sorarsın?* TAD 5623

114 **Հաբիմիլէն հէբիմոէն թանղըր գուրթարա :**

Hakimilen hekimden Tangrı kurtara.

115 **Սույա սապունա տօգանմազ :**

Suya sabuna dokanmaz. → *Suya sabuna dokunmaz.* TAD 9348

116 **Կէչէն եանկընտան վէրանէսի վար :**

Geçen yangından veranesi var.

117 **Հէր քէս քէնտի էթտիլինի պուլուր :**

Her kes kendi ettiğini bulur. → *Herkes ettiğini bulur.* TAD 5929

- 118 **Հէր նէ էքերսէն՝ օնու պիչէրսին :**
Her ne ekersen onu biçersin. → *Ne ekersen onu biçersin.* TAD 8381
- 119 **Հէր գօյունու քէնտի պաճալընտան ասար
լար :**
Her koyunu kendi bacağından asarlar. → *Her koyun kendi bacağından asılır.* TAD 5825
- 120 **Ատամ տէյիլ, համամ գուպպէսի • Հէր նէ
տէսէն՝ օ սէսի չըգարրը :**
Adam deyil, hamam kubbesi. Her ne desen o sesi çıkarır.
- 121 **Տէրալի սէջլէյէն օլուր :**
Derdli söyleyen olur.
- 122 **Իպպուճուճու տամա աթարլար :**
Pabucunu dama atdılar. → *Pabuçları dama atıldı.* TAD 8676
- 123 **Քիմ եունտու, քիմ թարատը , սէօհպէթ
քիմէ եարատը :**
Kim yundu, kim taradı, sohbet kime yaradı. → *Kim yudu kim taradı sohbet kime yaradı.* TAD 7434
- 124 **Թօգ՝ աճըն հալինտէն նէ՞ աղնար :**
Tok acın halinden ne ağnar. → *Tok açın halinden bilmez.* TAD 9684
- 125 **Ուճուզ էթին չօրպասը տասարը օլուր :**
Ucuz etin çorbası dadsız olur. → *Ucuz etin yahnisi yavan olur.* TAD 9757
- 126 **Եքմէյի էքմէքճիտէն , էթի գասասպպուտն :**
Ekmeği ekmekciden, eti kassabdan. → *Ekmeği ekmekçide parayı/akçayı sarrafta görmek.* TAZD 1320
- 127 **Խըմիլըմ ըլան պուրունսուզ , պիբի պիբին
տէն ուղուրսուզ :**
Khımkhim ilan burunsuz, biri birinden uğursuz. → *Himhimla burunsuz birbirinden uğursuz.* TAD 5989
- 128 **Գանճա պարապար , մանճա պարապար :**
Kanca barabar, manca barabar. → *Kanca beraber, manca beraber.* TAD 6748

129 **Պիրինէ պիր , պէշ տէ զեյատէ :**

Birine bir, beş de ziyade.

130 **Սապր ըլան քորուք շարսպ օլուր , թութ եափրաղը սանտալ :**

Sabri lan koruk şarab olur, tut yaprağı sandal. → *Sabr ile koruk helva, dut yaprağı atlas üdibâ olur.* TAD 8872

131 **Նէ սօղանըն թաթըսը ,նէ տօնուզուն պէյաղը :**

Ne soğanın tatlısı, ne donuzun beyazı.

132 **Պիզ տէ չըրա սաթմաղա չըգտըգ , այ տա իւք ագչամտան յօղտու :**

Biz de çıra satmağa çıkdık, ay da ilk akşamdan doğdu.

133 **Պուլլուտտան նէմ գափմա :**

Buluddan nem kapma. → *Buluttan nem kapar.* TAD 2626

134 **Զուրնա իջինտէն փեշքէֆ :**

Zurna içinden peşref. → *Zurnada peşrev olmaz.* TAD 10713

135 **Եիւզիւ գասսապ սիւնկերի իւն սիւնմիշ :**

Yüzü kassab süngeri ile silinmiş. → *Yüzü kasap süngeri ile silinmiş.* TAD 10491

136 **Քէփէկք սըրըլը յըլա իշարէթ :**

Kepenk sırığı yıla işaret.

137 **Էվէ գաչան տելիլէրտէն տիր :**

Eve kaçan delilerden dir.

138 **Գուլաղը տելիք :**

Kulağı delik → *Kulağı delik.* TAD 7768

139 **Տէմիրի թավընտա տէօյերլեր :**

Demiri tavında döyerler. → *Demir tavında dövülür.* TAD 3489

140 **Գասապա եաղ գայկըսը , քէչիւն ճան :**

Kasaba yağ kaygısı, keçiye can. → *Kasaba yağ kaygusu, keçiye can korkusu.* TAD 6934

141 **Կեավորուն ազլը սօնդրատան կելիր :**

Gâvurun akli songradan gelir. → *Türk'ün akli sonradan gelir.* ADS I 2437

142 **Աստարը եիւզիւնտէն վիահալը :**

Asdari yüzünden pahalı. → *Astarı yüzünden pahalı.* TAD 1182

143 **Ջէնկինին կէօյնիւ օլունճա , ֆուգարէնին ճանը չըգար :**

Zenginın göynü olunca, fukarenin canı çıkar. → *Zenginın gönlü oluncaya kadar fukaranın canı çıkar.* TAD 10620

144 **Ազաչըգ աչըմ , գավկասըզ պաչըմ :**

Azacık aşım, kavgasız başım. → *Azacık aşım, ağrısız başım.* TAD 1642

145 **Մինարէյի չալան՝ գըլըֆընը հազըր էտէր :**

Minareyi çalan kılıfını hazır eder. → *Minareyi çalan kılıfını hazırlar.* TAD 8269

146 **Քէտի նէքի , պուտու նէ օլսուն :**

Kedi ne ki, budu ne olsun. → *Kedi ne, budu ne?* TAD 7073

147 **Գան էյլէ , գանուն էյլէմէ :**

Kan eyle, kanun eyleme. → *Kan edene kanun ederler.* TAD 6728

148 **Էյրի կէմի , տօղբու սէֆէր :**

Eyri gemi, doğru sefer. → *Eğri gemi doğru sefer.* TAD 4186

149 **Իշտէն արթմազ , տիշտէն արթար :**

İşden artmaz, dişden artar. → *İşten artmaz dişten artar.* TAD 6482

150 **Տաղ տաղա գավուշմազ , ինսան ինսանա գավուշուր :**

Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur. → *Dağ dağa kavuşmaz insan insana kavuşur.* TAD 3229

151 **Քէլ պաշա շիմշիր թարագ :**

Kel başa şimşir tarak. → *Kel başa şimşir tarak yakışır ya!* TAD 7102

- 152 **Ասոր չրգաճաղընա՝ կէօղիւ չրգարն :**
Adı çıkacağına gözü çıksın. → *Adamın adı çıkacağına canı çıksın.* ADS I 80
- 153 **Չրգաճագ գան՝ տամարտա գալմազ :**
Çıkacak kan damarda kalmaz. → *Çıkacak kan damarda durmaz.* TAD 3012
- 154 **Կէօղիւ իշտէ՝ գուլաղը քիրիշտէ :**
Gözü işde kulağı kirişde. → *El işte akıl oynaşta.* TAD 4312
- 155 **Գարկայը պէջիւթ քի՝ կէօզ չրգարմաղա լազըմ օյուր :**
Kargayı böyüt ki göz çıkarmağa lazım olur. → *Kargayı besle gözünü oysun.* TAD 6886
- 156 **Քէնարընա պագ՝ պէզինի ալ, անասընա պագ՝ գըզընը ալ :**
Kenarına bak bezi al, anasına bak kızını al. → *Kenarına bak bezini al, anasına bak kızını al.* TAD 7158
- 157 **Մուֆթ սիրքէ՝ պալտան թաթըլ տըր :**
Muft sirke baldan tatlıdır. → *Bedava sirke baldan tatlıdır.* TAD 1981
- 158 **Ալմա սարը, սաթմա սարը՝ գափուհնտա վարըսա, գօվ տըշարը :**
Alma sarı, satma sarı, kapunda varısa, kov dışarı. → *Alma sarı, satma sarı, kapındaysa kov dışarı.* TAD 833
- 159 **Եարամազ ատամ՝ եարասըզ օլմազ :**
Yaramaz adam yarasız olmaz. → *Yaramaz yarasız olmaz.* TAD 10172
- 160 **Տօսթըլուգ գանթար ըլան, ալըվէրիշ մըս գալ ըլան :**
Dostluk kantar ilan, alışveriş miskal ilan. → *Dostluk kantarla, alışveriş miskalle.* TAD 3926
- 161 **Գավլ օյուհնու պօզար :**
Kavl oyunu bozar. → *Zor, oyunu bozar.* TAD 10686
- 162 **Գավիլսիզ կիրէն՝ հագսըզ չրգար :**
Kavilsiz giren haksız çıkar.

- 163 **Սագայը եօգ, սէօղիւ կէչմէզ :**
Sakalı yok, sözü geçmez. → *Sakalın yok ki sözüm dinlensin.* TAD 8941
- 164 **Պիր վար ըտը ագչամտան, պիր տէ տիւշտիւ պաճտտան :**
Bir var ıdı akşamdan, bir de düşdü bacadan. → *Biri vardı gecedən, biri düştü bacadan.* TAZD 761
- 165 **Գապոււլ օլունմազ տուվայա՝ ամին տէնիւ մէզ :**
Kabul olunmaz düvaya amin denilmez. → *Kabul olunmayacak duaya amin denmez.* ADS I 1631
- 166 **Էյեր էվլատըն էյի իսէ՝ մալը նէյլերսին .
էյեր ֆէնայրսա, կէնէ մալը նէյլերսին :**
Eyer evladın eyi ise, malı neylersin. Eyer fenayısa, gene malı neylersin. → *Oğlum deli malı neylersin, oğlum akıllı malı neylersin.* ADS I 2069
- 167 **Աճը աճըյը ալըր, սու սանճըյը :**
Acı acıyı alır, su sancıyı. → *Acı acıyı bastırır, su sancıyı.* TAD 66
- 168 **Փէք եիւրիւսէն՝ սայը տերէր, եավաշ եիւրիւսէն՝ այը տերէր :**
Pek yürüsen sayı derler, yavaş yürüsen ayı derler. → *Pek yürürsen deli gelin, yavaş yürürsen miskin gelin, derler.* TAD 107
- 169 **Տըշարըսը էլի եագար, իչերիսի պէնի :**
Dışarısı eli yakar, içerisi beni. → *Dışarısı eli yakar, içerisi beni.* TAD 3683
- 170 **Ո՛ւր տետիլերսէ՝ էօլտիւր տեմետիլեր ա՛ :**
Ur dedilerse öldür demediler a. → *Vur dedilerse öldür demediler a.* TAD 9989
- 171 **Սէօզ սէօղիւ աչար :**
Söz sözü açar. → *Söz sözü açar.* TAD 9267
- 172 **Իքի գըլըճ արասընտա :**
İki kılıc arasında. → *İki kılıç bir kına girmez.* TİA 1907
- 173 **Իքի այաղը պիր փապոււճտա :**

- İki ayağı bir pabucda. → *İki ayağını bir pabuca koydular.* TAD 6192
- 174 **Տենիզտէ պալըզ փազար օլմազ :**
Denizde balık pazar olmaz. → *Denizdeki balık pazar olmaz.* TAD 3508
- 175 **Հէր քէս քէնտի չբարընա պագար :**
Her kes kendi çıkarına bakar. → *Herkes kendi çıkarına bakar.* TAD 5937
- 176 **Պիր էլ սէս վերմէզ :**
Bir el ses vermez. → *Bir elin şamatası çıkmaz.* TAD 2275
- 177 **Տելին քէմիյի եօզ , սէյլէր :**
Dilin kemiği yok, söyler. → *Dilin kemiği yok, bildiğini söyler.* TAD 3743
- 178 **Հայտան կէլէն՝ հոյա կիտէր :**
Haydan gelen huya gider. → *Haydan gelen huya gider.* TAD 5653
- 179 **Սու պարտաղը՝ սու եօլունտա գըրըրըր :**
Su bardağı su yolunda kırılır. → *Su testisi su yolunda kırılır.* TAD 9317
- 180 **Չինկեանէ չերկէսինտէ ըրաֆ արամա :**
Çingâne çergenesinde ıraf arama. → *Çingene çergesinde musandıra aramak.* TAZD 992
- 181 **Լաֆ ըլան իմարէթ գայնամազ :**
Laf ilan imaret kaynamaz. → *Lafı pilav pişmez.* TAD 8015

Dizin

a	adı	akıl	alışveriş	anasına	ardını
abdal	ağacından	akıllı	allah	angmaz	arı
ac	ağlamamış	aklı	alma	annına	arnavud
acı	ağlamaz	akşamdan	almayana	araba	arşın
acın	ağlarlar	al	altında	arabay	artar
acıyı	ağnar	alana	aman	arama	artmaz
açar	ahmak	alçacık	amin	aramaya	asarlar
adam	ak	alem	amma	arasında	asdanı
adamın	akce	alır	anası	araya	aşım

atdan	bezi	çeker	denilmez	döyer	fenayısı
atdılar	biç	çekişmeyince	denizde	döyerler	fırsandı
ateşden	biçersin	çergenesinde	denize	döymeyen	fil
atın	bilir	çıkacağına	denizi	düdüyü	fukarelik
ay	bilmez	çıkacak	der	dükkanının	fukarenin
ayağa	bin	çıkarmak	derd	dükkanı	fukareye
ayağı	biner	çıkarmaya	derdli	düşdü	gavurun
ay	binme	çıkarmak	derler	düşen	gebe
ayılar	binmesi	çıkarma	derviş	düşman	geceler
ayrı	bir	çıkarmağa	desen	düşüb	geçen
az	birer	çıkardık	deve	düvaya	geçer
azacık	biri	çıkarsın	deveden	düyün	geçmez
azalar	birinden	çıra	deyelim	eden	geldik
bacadan	birine	çiçeyin	deyene	eder	gelen
baçağından	birini	çingane	deyi	eger	gelir
baçağını	biter	çok	deyil	ekersen	gemi
bak	bitişmez	çorbası	deyirmen	ekmekciden	gene
bakar	biz	çöp	deyişir	ekmeyi	gerek
bakarak	boş	çöplüyünde	deyişmez	ekyabur	gibi
bakhtlı	boynunu	çubuğumu	dır	el	gideceyi
bakılmaz	bozar	çuhayı	dışarı	elden	giden
bakma	böyük	da	dışarısı	eli	gider
bakmaz	böyüt	dadsız	dibin	er	girdim
bakşış	budu	dağ	dilin	eşek	giren
baldan	bulandırır	dağa	dir	eşeye	gitmiş
balık	bulduğunu	dağın	diş	etdiyini	giymemişim
barabar	buluddan	dama	dişden	eti	gömlek
bardağı	bulur	damarda	dişine	etin	gömleksizin
baş	burunsuz	damarı	dizini	etmesin	gönülsüz
başa	buynuz	davul	doğar	etmiş	gördüm
başda	camie	de	doğdu	etsin	görmeden
başdan	can	dedilerse	doğduğuna	ev	gösteren
başım	candan	dediyin	doğrayan	eve	götür
bayram	canı	defderdarlıkda	doğuşundan	evladın	göyden
belli	cehennemde	dei	dokanmaz	ey	göylere
beni	cırt	delik	doluya	eyer	göynü
beş	cömerdlik	delilerden	donuzun	eyi	göynünden
beyaz	çalan	deliye	dosd	eyle	göz
beyazı	çalar	demediler	dostluk	eyleme	gözü
beyenmemiş	çalmaz	demiri	doğduğuna	eyri	gün
bez	çekdiriyi	demiş	döşek	feleg	günde

<i>gününde</i>	<i>insan</i>	<i>kavilsiz</i>	<i>kıssa</i>	<i>mağrurun</i>	<i>ölüyü</i>
<i>güzellik</i>	<i>insana</i>	<i>kavl</i>	<i>kızını</i>	<i>mal</i>	<i>ömrü</i>
<i>hakimilen</i>	<i>ise</i>	<i>kavun</i>	<i>ki</i>	<i>malı</i>	<i>öp</i>
<i>haksız</i>	<i>istediyi</i>	<i>kavuşmaz</i>	<i>kim</i>	<i>manca</i>	<i>öten</i>
<i>halinden</i>	<i>istemez</i>	<i>kavuşur</i>	<i>kime</i>	<i>marifet</i>	<i>öter</i>
<i>hamam</i>	<i>ister</i>	<i>kayb</i>	<i>kimine</i>	<i>meçide</i>	<i>özengide</i>
<i>hamamcı</i>	<i>isteyenin</i>	<i>kaygısı</i>	<i>kirişde</i>	<i>mektub</i>	<i>pabucda</i>
<i>haram</i>	<i>iş</i>	<i>kaynamaz</i>	<i>kitab</i>	<i>menzili</i>	<i>pabucunu</i>
<i>hasdası</i>	<i>işaret</i>	<i>kayreti</i>	<i>kitabsız</i>	<i>miskal</i>	<i>pahalı</i>
<i>hastaya</i>	<i>işde</i>	<i>kazan</i>	<i>ko</i>	<i>mi</i>	<i>para</i>
<i>hay</i>	<i>işden</i>	<i>kazana</i>	<i>kokar</i>	<i>midesini</i>	<i>paralansın</i>
<i>haydan</i>	<i>işidirse</i>	<i>kazımak</i>	<i>kokusu</i>	<i>minareyi</i>	<i>paran</i>
<i>hazır</i>	<i>iştah</i>	<i>kebab</i>	<i>kolay</i>	<i>misafir</i>	<i>paraya</i>
<i>hekimden</i>	<i>itin</i>	<i>keçiye</i>	<i>korkan</i>	<i>misafiri</i>	<i>parayı</i>
<i>her</i>	<i>iyne</i>	<i>keci</i>	<i>koruk</i>	<i>muft</i>	<i>parmak</i>
<i>hiç</i>	<i>iyrendim</i>	<i>kel</i>	<i>kov</i>	<i>muhabbet</i>	<i>patlasın</i>
<i>hisab</i>	<i>kabına</i>	<i>keleg</i>	<i>koyunu</i>	<i>mum</i>	<i>patlicana</i>
<i>hop</i>	<i>kabul</i>	<i>kemiyi</i>	<i>koz</i>	<i>namaz</i>	<i>pazar</i>
<i>hopuna</i>	<i>kaçan</i>	<i>kenarına</i>	<i>kör</i>	<i>ne</i>	<i>pek</i>
<i>horozun</i>	<i>kaçar</i>	<i>kenarını</i>	<i>köre</i>	<i>neler</i>	<i>perdeli</i>
<i>huya</i>	<i>kaçırmama</i>	<i>kendi</i>	<i>körün</i>	<i>nem</i>	<i>peşref</i>
<i>ıdı</i>	<i>kalınlıktan</i>	<i>kendinden</i>	<i>köylü</i>	<i>neylersin</i>	<i>rast</i>
<i>ılan</i>	<i>kalmaz</i>	<i>kendine</i>	<i>kubbesi</i>	<i>o</i>	<i>rısvaylık</i>
<i>ıraf</i>	<i>kan</i>	<i>kepenk</i>	<i>kulağı</i>	<i>okumak</i>	<i>sabrı</i>
<i>ırsızdan</i>	<i>kanad</i>	<i>kes</i>	<i>kulağını</i>	<i>okunur</i>	<i>sabuna</i>
<i>ırzını</i>	<i>kanca</i>	<i>kesemediyin</i>	<i>kumbara</i>	<i>olan</i>	<i>saçı</i>
<i>ısa</i>	<i>kantar</i>	<i>keserler</i>	<i>kurbetlikde</i>	<i>olmaz</i>	<i>sağır</i>
<i>işık</i>	<i>kanun</i>	<i>kesesinden</i>	<i>kurd</i>	<i>olsun</i>	<i>sahibi</i>
<i>ibrendim</i>	<i>kapma</i>	<i>keseyi</i>	<i>kurtara</i>	<i>olunca</i>	<i>sakalı</i>
<i>içerde</i>	<i>kapu</i>	<i>khaberi</i>	<i>kuşa</i>	<i>olunmaz</i>	<i>sakalım</i>
<i>içerisi</i>	<i>kapunda</i>	<i>hasmi</i>	<i>kuşun</i>	<i>olur</i>	<i>sana</i>
<i>için</i>	<i>kara</i>	<i>khımkhım</i>	<i>kuyu</i>	<i>on</i>	<i>sancıyı</i>
<i>içinden</i>	<i>karalır</i>	<i>khıyar</i>	<i>külhancı</i>	<i>onu</i>	<i>sandal</i>
<i>içine</i>	<i>kargayı</i>	<i>khoroş</i>	<i>kürkcü</i>	<i>oyanan</i>	<i>sarı</i>
<i>iken</i>	<i>karındaş</i>	<i>khuyunu</i>	<i>küsmüş</i>	<i>oynamaz</i>	<i>sarılr</i>
<i>iki</i>	<i>karındaşı</i>	<i>kılıc</i>	<i>laf</i>	<i>oynayacak</i>	<i>sarp</i>
<i>ile</i>	<i>kasaba</i>	<i>kılıfını</i>	<i>lak</i>	<i>oyuna</i>	<i>satın</i>
<i>ilen</i>	<i>kassab</i>	<i>kırağı</i>	<i>lakin</i>	<i>oyunu</i>	<i>satma</i>
<i>ilk</i>	<i>kassabdan</i>	<i>kırık</i>	<i>lan</i>	<i>ölç</i>	<i>satmağa</i>
<i>imaret</i>	<i>kaş</i>	<i>kırıldıkdan</i>	<i>lazım</i>	<i>öldür</i>	<i>sayı</i>
<i>incelikden</i>	<i>kavgasız</i>	<i>kırılır</i>	<i>leyleyin</i>	<i>öldüyüne</i>	<i>saz</i>

<i>sefer</i>	<i>söylemesen</i>	<i>tangrı</i>	<i>üzüm</i>	<i>yapar</i>	<i>yıldırım</i>
<i>sen</i>	<i>söyler</i>	<i>taradı</i>	<i>üzüme</i>	<i>yaparken</i>	<i>yok</i>
<i>seni</i>	<i>söylesen</i>	<i>tarak</i>	<i>vakitsiz</i>	<i>yaprağı</i>	<i>yokusa</i>
<i>ses</i>	<i>söyleyen</i>	<i>taşdan</i>	<i>var</i>	<i>yaradan</i>	<i>yol</i>
<i>sesi</i>	<i>söyleyene</i>	<i>tatlı</i>	<i>varısa</i>	<i>yaradı</i>	<i>yolunda</i>
<i>sığama</i>	<i>söyleyenin</i>	<i>tatlısı</i>	<i>vay</i>	<i>yaramaz</i>	<i>yundu</i>
<i>sın</i>	<i>söz</i>	<i>tavında</i>	<i>veranesi</i>	<i>yarasız</i>	<i>yuvasını</i>
<i>sırığı</i>	<i>sözü</i>	<i>tilkinin</i>	<i>verdiler</i>	<i>yaşda</i>	<i>yük</i>
<i>silâ</i>	<i>su</i>	<i>tok</i>	<i>veren</i>	<i>yavaş</i>	<i>yürüsen</i>
<i>silinmiş</i>	<i>suda</i>	<i>tut</i>	<i>verilen</i>	<i>yaz</i>	<i>yüzü</i>
<i>sinek</i>	<i>sufradan</i>	<i>tutuşmuş</i>	<i>verir</i>	<i>yazılan</i>	<i>yüzünden</i>
<i>sirke</i>	<i>suya</i>	<i>tüyünü</i>	<i>vermeyenin</i>	<i>yedirirsin</i>	<i>zarar</i>
<i>sivrisinek</i>	<i>süngerî</i>	<i>ucuz</i>	<i>vermez</i>	<i>yelkeni</i>	<i>zefk</i>
<i>soğanın</i>	<i>şakası</i>	<i>uğursuz</i>	<i>vermişler</i>	<i>yemez</i>	<i>zeman</i>
<i>songra</i>	<i>şarab</i>	<i>umduğunu</i>	<i>ya</i>	<i>yenmez</i>	<i>zemane</i>
<i>songradan</i>	<i>şeker</i>	<i>ur</i>	<i>yağmış</i>	<i>yer</i>	<i>zenginî</i>
<i>sorarsın</i>	<i>şey</i>	<i>uy</i>	<i>yağmurdan</i>	<i>yeyen</i>	<i>zift</i>
<i>soya</i>	<i>şimşir</i>	<i>uydurur</i>	<i>yakar</i>	<i>yıl</i>	<i>ziyade</i>
<i>söhbət</i>	<i>tabud</i>	<i>uymazsa</i>	<i>yakayım</i>	<i>yıla</i>	<i>zor</i>
<i>söyledene</i>	<i>takinmişim</i>	<i>uzun</i>	<i>yangından</i>	<i>yılana</i>	<i>zurna</i>

Değerlendirmeler ve Sonuç

1.1. Eserde yer alan 26 atasözü ADS I, TAD, TAZD ve TİA gibi kaynaklarda geçmemektedir.

1. Adam deyil, hamam kubbesi. Her ne desen o sesi çıkarır. TP 120
2. Arnavud gibi kitabsız. TP 86
3. Azalar zefk etsin, aylar paralansın. TP 92
4. Bin biner iken yük de verdiler götür dei. TP 91
5. Birine bir, beş de ziyade. TP 129
6. Biz de çıra satmağa çıkdık, ay da ilk akşamdan doğdu. TP 132
7. Derdli söyleyen olur. TP 121
8. Dükkâncının bir ayağı kırık gerek. TP 99
9. Eve kaçan delillerden dir. TP 137
10. Geçen yangından veranesi var. TP 116
11. Gerek abdal, gerek derviş, para ile biter her iş. TP 95
12. Hakimilen hekimden Tangrı kurtara. TP 114
13. Hasdası arabay ilan. TP 102
14. Her hopuna bir hop. TP 108
15. İrsızdan ırzını satın al. TP 104
16. Kavilsiz giren haksız çıkar. TP 162
17. Kepenk sırığı yıla işaret. TP 136
18. Kör köre cırt demiş. TP 106
19. Kumbara olsun içerde patlasın. TP 89
20. Kurbetlikde rısvaylık çok olur. TP 24
21. Marifet dediğin çöp altında dir. TP 77
22. Ne soğanın tatlısı, ne donuzun beyazı. TP 131
23. Ölüyü gününde ağlarlar. TP 25
24. Sufradan songra yazılan mektub cehennemde okunur. TP 85
25. Ya silâ, ya parmak kapu. TP 53
26. Yıl dediğin yıldırım dir. TP 28

- 1.2. Eserde yer alan bazı atasözlerinde ses olaylarına uğramış kelimelere rastlanmaktadır.
- 1.2.1. Yuvarlaklaşma: **-u- > -o-** → Deve *buynuz* aramaya gitmiş kulağını kayb etmiş. TP 98; ü- > ö- → Doğru söyleyenin bir ayağı özengide gerek. TP 10
- 1.2.2. İncelme: **-o- > -ö-** → Kim yundu, kim taradı, *söhbət* kime yaradı. TP 123
- 1.2.3. Genişleme: **-u- > -a-** → Suya sabuna *dokanmaz*. TP 115; **-ü- > -ö-** → Kaçan balık *böyük* olur. TP 27; Deveden *böyük* fil var. TP 56; Kargayı *böyüt* ki göz çıkarmağa lazım olur. TP 155
- 1.2.4. Ünlü türemesi: **ø > ı-** → Çingâne çergenesinde *ıraf* arama. TP 180
- 1.2.5. Ünsüz türemesi: **ø > -v-** → Kabul olunmaz *düvaya* amin denilmez. TP 165; **ø > -n-** → *Fırsandı* elden kaçırmama.
- 1.2.6. Ünsüz düşmesi: **v- > ø** → *Ur* dedilerse öldür demediler a. TP 170
- 1.2.7. Sızıcılışma: **-ğ- > -y-** → Kızını *döymeyen* dizini döyer. TP 3; Akıl yaşda *deyil* başda dır. TP 33; *Eyer* zaman sana uymazsa, sen zeman e uy. TP 36; *Öldüyüne* bakmaz, koz ağacından tabud ister. TP 42; *İyne* ile kuyu kazımak. TP 54; Körün *istediyi* iki göz. TP 61; Her *çiçeyin* birer kokusu olur. TP 64; Kurd *tüyünü deyişir*, khuyunu *deyişmez*. TP 76; *Leyleyin* ömrü lak lak ilan geçer. TP 87; Tilkinin *gideceyi* kürkcü dükkânı. TP 93; Parayı veren *düdüyü* çalar. TP 105; Her kes kendi *etdiyini* bulur. TP 117; Demiri tavında *döyerler*. TP 139; *Eyri* gemi, doğru sefer. TP 148; Dilin *kemiği* yok, söyler. TP 177; *Kesemediyin* eli öp de annına ko. TP 15; *Eyer* evladın eyi ise, malı neylersin. Eyer fenayisa, gene malı neylersin. TP 166; Alem ilen olan *düyün* bayram dır. TP 18; Kuşa kanad yük *deyil* dir. TP 38; İştah *dediyin* diş altında dır. TP 52; Her khoroz kendi *çöplüyünde* öter. TP 65; Atdan *düşüb eşeye* binme. TP 69; Fukareye khıyar vermişler, eyri dir deyil beyenmemiş. TP 79; **-k- > -y-** → *Göyden* ne yağmış ki yer kabul etmesin. TP 31; Gönülsüz namaz *göylere* angmaz.
- 1.2.8. Tonsuzlaşma: **g- > k-** → El arı, düşman *kayreti*. TP 96
- 1.2.9. Tonlulaşma: **-t- > -d-** → Akıl *yaşda* deyil *başda* dır. TP 33; Ucuz etin çorbası dadsız olur. TP 125; Her şey *incelikden*, insan *kalinlıktan* kırılır. TP 23; Okumak bilmez, gözü *defderdarlıkda*. TP 39; Kurd *tüyünü deyişir*, khuyunu *deyişmez*. TP 76; Söyleyene bakma, *söyledene* bak. TP 81; *Dosd* başa bakar, düşman ayağa. TP 100; Balık *başdan* kokar. TP 101; Söylesen söz olur, söylemesen *derd* olur. TP 110; Pabucunu dama *atdılar*. TP 122; Ekmeyi ekmekciden, eti *kassabdan*. TP 126; *Buluddan* nem kapma. TP 133; *Asdarı* yüzünden pahalı. TP 142; *İşden* artmaz, *dişden* artar. TP 149; Bir var ıdı akşamdan, bir de *düşdü* bacadan. TP 164; Gözü *işde* kulağı *kirişde*. TP 154; Sağır ne ki *işdirse* uydurur. TP 22; Fukarelik *ateşden* gömlek dir. TP 30; Kuşa kanad yük deyil dir. TP 38; Araba *kırıldıkdan* songra yol gösteren çok olur. TP 57; **-p > -b** → *Şarab kebab* hay hay, *hisab kitab* vay vay. TP 7; Sabrı lan koruk *şarab* olur, tut yaprağı sandal. TP 130; Atdan *düşüb eşeye* binme. TP 69; **-k > -g** → Ey! *Feleg Feleg* kimine kavun yedirirsin, kimine *keleg*. TP 47; **-ç- > -c-** → Tilkinin gideceyi *kürkcü* dükkânı. TP 93; Ekmeyi *ekmekciden*, eti *kassabdan*. TP 126; İki *kılıc* arasında. TP 172
- 1.2.10. Süreksizleşme: **-h- > -k-** → *Bakış* verilen atın dişine bakılmaz. TP 16; **-v- > -ğ-** → Denizi görmeden bacağına sığama. TP 78
- 1.2.11. Aykırılışma: **-r- > -l-** → Üzüm üzüm e bakarak *karalır*. TP 43
- 1.2.12. İkizleşme: **-s- > -ss-** → Ekmeyi ekmekciden, eti *kassabdan*. TP 126
- 1.3. Eserde yer alan bazı atasözleri, günümüzdeki versiyonlarıyla kıyaslandığında 24 atasözünde bazı kelimelerin eksik olduğu görülmektedir:
1. Alçacık eşek binmesi kolay. TP 8 → *Alçak eşek binmeye kolay, öksüz çocuk dövmeye kolay*. TAD 678
 2. Az veren candan verir. TP 29 → *Az veren candan, çok veren maldan*. TAD 1622
 3. Dilin kemiği yok, söyler. TP 177 → *Dilin kemiği yok, bildiğini söyler*. TAD 3743
 4. El kesesinden cömerdlik. TP 32 → *El kesesinden cömertlik olmaz*. TAD 4318
 5. Ey! Feleg Feleg kimine kavun yedirirsin, kimine keleg. TP 47 → *Felek, kimine kavun yedirir, kimine kelek*. TAD 4917

6. Eyer zaman sana uymazsa, sen zamane uy. TP 36 → *Zaman sana uymazsa, sen zamana uy.* TAD 10536
7. Geceler gebe dir, kim bilir neler doğar. TP 35 → *Geceler gebedir.* TAD 5073
8. Gün doğuşundan belli dir. TP 62 → *Kutlu gün doğuşundan bellidir.* TAD 7906
9. Her kes kendi etdiyini bulur. TP 117 → *Herkes ettiğini bulur.* TAD 5929
10. Her ne ekersen onu biçersin. TP 118 → *Ne ekersen onu biçersin.* TAD 8381
11. İki ayağı bir pabucda. TP 173 → *İki ayağını bir pabuca koydular.* TAD 6192
12. İlyne ile kuyu kazımak. TP 54 → *İğne ile kuyu kazmaya benzer.* TAD 6172
13. Kasaba yaz kaygısı, keçiye can. TP 140 → *Kasaba yağ kaygusu, keçiye can korkusu.* TAD 6934
14. Kazan kazana dibin kara dır demiş. TP 88 → *Tencere dibin kara, seninki benden kara.* TAD 9638
15. Kedi ne ki, budu ne olsun. TP 146 → *Kedi ne, budu ne?* TAD 7073
16. Körün istediği iki göz. TP 61 → *Körün istediği bir göz, ikisi olursa ne söz.* TAD 7711
17. Mal candan dır. TP 72 → *Mal canın yongasıdır.* TAD 8099
18. Muhabbet iki başdan, deyirmen iki taşdan. TP 109 → *Muhabbet iki baştan olur.* TAD 8291
19. Oyuna giren oynayacak. TP 45 → *Oyuna giren oynamak gerek.* TAD 8579
20. Tilkinin gideceyi kürkcü dükkânı. TP 93 → *Tilkinin dönüp geleceği yer kürkcü dükkanıdır.* TAD 9677
21. Yaramaz adam yarasız olmaz. TP 159 → *Yaramaz yarasız olmaz.* TAD 10172
22. Yelkeni suda dır. TP 112 → *Yelkenleri suya indirdi.* TAD 10279
23. Zenginın göynü olunca, fakarenin canı çıkar. TP 143 → *Zenginın gönlü oluncaya kadar fakaranın canı çıkar.* TAD 10620
24. Zurna içinden peşref. TP 134 → *Zurnada peşrev olmaz.* TAD 10713

1.4. Eserde yer alan bazı atasözleri, günümüzdeki versiyonlarıyla kıyaslandığında 53 atasözünde bazı kelimelerin farklı olduğu görülmektedir:

1. Ekmeyi ekmekciden, eti kassabdan. TP 126 → *Ekmeği ekmekçide parayı/akçayı sarrafta görmek.* TAZD 1320
2. Bir var ıdı akşamdan, bir de düştü bacadan. TP 164 → *Biri vardı gecedan, biri düştü bacadan.* TAZD 761
3. İki kılıç arasında. TP 172 → *İki kılıç bir kına girmez.* TİA 1907
4. Çingâne çergenesinde ıraf arama. TP 180 → *Çingene çergesinde musandıra aramak.* TAZD 992
5. El şakası köylü şakası. TP 1 → *El şakası hoyrat şakası.* TAD 4330
6. Korkan evladın anası ağlamamış. TP 12 → *Kaçanın anası ağlamamış.* TAD 6617
7. Tok acın halinden ne ağnar. TP 124 → *Tok açın halinden bilmez.* TAD 9684
8. Ucuz etin çorbası dadsız olur. TP 125 → *Ucuz etin yahnisi yavan olur.* TAD 9757
9. Sarp sirke kabına zarar dır. TP 13 → *Keskin sirke kabına zarar verir.* TAD 7254
10. Sabrı lan koruk şarab olur, tut yaprağı sandal. TP 130 → *Sabr ile koruk helva, dut yaprağı atlas üdibâ olur.* TAD 8872
11. Kör kuşun yuvasını Tangrı yapar. TP 14 → *Garip kuşun yuvasını Hazreti Allah yapar.* TAD 5050
12. Gâvurun akli songradan gelir. TP 141 → *Türk'ün akli sonradan gelir.* ADS I 2437
13. Kan eyle, kanun eyleme. TP 147 → *Kan edene kanun ederler.* TAD 6728
14. Kesemediyin eli öp de annına ko. TP 15 → *Kesemediğin eli öp de başına koy.* TAD 7237
15. Adı çıkacağına gözü çıksın. TP 152 → *Adamın adı çıkacağına canı çıksın.* ADS I 80
16. Gözü işde kulağı kırışde. TP 154 → *El işte akıl oynaşta.* TAD 4312
17. Kargayı böyüt ki göz çıkarmağa lazım olur. TP 155 → *Kargayı besle gözünü oysun.* TAD 6886
18. Muft sirke baldan tatlı dır. TP 157 → *Bedava sirke baldan tatlıdır.* TAD 1981
19. Kavl oyunu bozar. TP 161 → *Zor, oyunu bozar.* TAD 10686
20. Sakalı yok, sözü geçmez. TP 163 → *Sakalın yok ki sözüm dinlensin.* TAD 8941
21. Eyer evladın eyi ise, malı neylersin. Eyer fenayısı, gene malı neylersin. TP 166 → *Oğlum deli malı neylersin, oğlum akıllı malı neylersin.* ADS I 2069
22. Bir el ses vermez. TP 176 → *Bir elin şamatası çıkmaz.* TAD 2275
23. Su bardağı su yolunda kırılır. TP 179 → *Su testisi su yolunda kırılır.* TAD 9317
24. Alem ilen olan düyün bayram dır. TP 18 → *El ile gelen düğün bayramdır.* TAD 4307
25. Laf ilan imaret kaynamaz. TP 181 → *Lafı pilav pişmez.* TAD 8015
26. Camiye lazım olan meçide haram dır. TP 19 → *Mescide lazım olan medreseye haram.* TAD 8220
27. Araya giden paraya gider. TP 2 → *Araya giren daraya çıkar.* TAD 1030

28. Sağır ne ki işidirse uydurur. TP 22 → *Sağır işitmez uydurur.* TAD 8913
 29. Er oyanan bakhtlı dir. TP 26 → *Erken uyanan matlubuna erer.* TAD 4601
 30. Fukarelik ateşden gömlek dir. TP 30 → *Borçlunun döşeği ateşten olur.* ADS I 678
 31. Mum kendine ışık vermez. TP 37 → *Mum (çıra) dibine ışık vermez.* ADS I 2032
 32. Kuşa kanad yük deyil dir. TP 38 → *Kuş kanadına kira istemez.* TAD 7891
 33. Vakıtsız öten horozun boynunu keserler. TP 48 → *Vakıtsız öten horozun başını keserler.* TAD 9911
 34. Ekyabur gözü perdeli olur. TP 49 → *Devletli gözü perdeli olur.* TAD 3670
 35. Alana sivrisinek saz dır, almayana davul zurna az dır. TP 5 → *Anlayana sivrisinek saz, anlamayana davul, zurna az.* TAD 978
 36. İnsan doğduğuna bakmaz, doyduğuna bakar. TP 50 → *İnsan doğduğu yerde değil, doyduğu yerde yaşar.* TAD 6322
 37. İştah dediğin diş altında dır. TP 52 → *İştah dediğin dil altındadır.* TAD 6475
 38. Yağmurdan kaçır iken, doluya rast geldik. TP 55 → *Yağmurdan kaçarken doluya tutuldu.* TAD 10074
 39. Araba kırıldıktan songra yol gösteren çok olur. TP 57 → *Araba kırılınca yol gösteren çok olur.* TAD 997
 40. İnsan umduğunu yemez, bulduğunu yer. TP 58 → *Misafir umduğunu yemez, bulduğunu yer.* TAD 8280
 41. Çekişmeyince bitişmez. TP 60 → *Çekişmeyince pekişmez.* TAD 2976
 42. Her khoroz kendi çöplüyünde öter. TP 65 → *Her horoz kendi çöplüğünde eşinir.* TAD 5791
 43. Karındaşı karındaş yaradan keseyi ayrı etmiş. TP 66 → *Kardeşi kardeş yaratmış, rızkını ayrı yaratmış.* ADS I 1668
 44. Atdan düşüb eşeye binme. TP 69 → *Attan indirip eşeye bindirdiler (Attan indi eşeye bindi).* TAD 1412
 45. Aman deyene kılıç olmaz. TP 71 → *Aman diyene kılıç kalkmaz.* TAD 889
 46. Denizi görmeden bacağını sığama. TP 78 → *Dereyi görmeden paçayı sıvar.* TAD 3535
 47. Fukareye khıyar vermişler, eyri dir deyi beyenmemiş. TP 79 → *Dilenciye bir hıyar vermişler, iğri diye beğenmemiş.* TAD 3731
 48. Dağ dağa küsmüş, dağın haberi yok. TP 82 → *Tavşan dağa küsmüş, dağın haberi olmamış.* TAD 9592
 49. Eger paran var isa, akıllı sın: eger paran yokusa, ahmak sın. TP 83 → *Paran varsa cümle alem kulun, paran yoksa tımarhane yolun.* ADS I 2156
 50. Gömleksizin göynünden günde on arşın bez geçer. TP 84 → *Donsuzun gönlünden dokuz top bez geçer.* TAD 3893
 51. Ardını kes ki bir deyelim. TP 90 → *Ardı arkası kesilmez.* TAD 1039
 52. Çuhayı giymemişim amma, kenarını takınmışım. TP 97 → *Çuhasını giymedikse, kenarını kuşandık.* TAD 3196
 53. Zift olsun, muft olsun. TP 67 → *Müft olsun da zift olsun.* TAD 8311

1.5. Eserde {-Dır} bildirme eki ayrı bir kelime gibi yazılmıştır.

1.6. Eserin sözvarlığında bulunan ve TP 13'te geçen *sarp*, TP 67 ve TP 157'de geçen *muft*, TP 49'da *ekyabr* ve TP 180'de geçen *çergene* kelimeleri kelime sıklığı ve sözvarlığı araştırmacılarının dikkatini çekecek türdendir.

Kaynakça

- ADS I = Aksoy, Ö. A. (1993). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I*. İstanbul: İnkılâp Yayınları
 Doğan, İ. ve Öztürk A. (2016). *Sorunları ve Tartışmalarıyla Türkçe*. Ankara: Gece Kitaplığı.
 Ercilasun, A. (1977). *Bugünkü Türk Alfabeleri I-II*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
 İlhan, N. (2011). Türklerde Alfabe Değişirme Sorunu ve Türk Kültürü Açısından Sonuçları. 38. ICANAS (38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi 10-15 Eylül 2007 Ankara, Türkiye) Bildiriler, Ankara, Cilt I-IV, 785-793.
 Kasapoğlu Çengel, H. (2012). Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi, *Dil Araştırmaları*, 10: 17-81.
 Kaymaz, Z. (2013). Ermeni Harfli Bir Türkçe Atasözleri Kitabı. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, XIII/1, 173-212.

- Koz, S. (2015). Ermeni Harfli Bir Türkçe Yazma Mecmûadan Atasözü ve Deyimler. *Çekirge Budu. Festschrift in Honor of Robert Dankoff. Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 44, 285-314.
- Kut, T. (1983). Ermeni Harfleriyle Basılmış Türkçe Atasözleri Kitapları. *Türk Folkloru*, Aralık, 53: 5.
- Öztürk, A. (2011a). Türk Ermeni İlişkilerinde Dil. *IJSES*, 1(1), 81-87.
- Öztürk, A. (2011b). Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin Yayılma Alanları. *Gazi Türkiyat*, 8, 323-334.
- Pamukçuyan, K. (2002). *Ermeni Harfli Türkçe Metinler*. İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Stepanyan, H. A. (2005). *Ermeni Harfli Türkçe Kitaplar ve Süreli Yayınlar Bibliyografyası (1727-1968)*. İstanbul: Turkuaz Yayınları.
- Şirin, H. (2015). *Başlangıçtan Günümüze Türk Yazı Sistemleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- TAD = Milli Kütüphane Başkanlığı. (2001). *Türk Atasözleri ve Deyimleri I-II*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- TAZD = Akyalçın, N. (2012b). *Türkçenin Anlamsal Zenginlikleri Deyimlerimiz*. Ankara: Eğiten Kitap Yayınları.
- Tekin, T. (1997). *Tarih Boyunca Türkçenin Yazımı*. Ankara: Simurg Yayınları.
- TİA = Akyalçın, N. (2012a). *Türkçemizin İncileri Atasözlerimiz. Tanıklı Sözlük*. Ankara: Eğiten Kitap Yayınları.
- TP = (1844). *Turkish Proverbs. Translated into English. Now First Published*. Printed at the Armenian Monaster of S. Lazarus. Venice.

Batı İran'da Tarım ve Hayvancılığın Başlangıcı: İklim, Doğal Kaynaklar ve Kültürel Temas (MÖ. 10000-7000)

Early Food Production in the Central Zagros Region: Climate Change, Natural Resources (Plants, Animals) and Cultural Contacts (10000-7000 Bce.)

İzzet ÇIVGIN¹

Geliş Tarihi: 13.10.2016 / Düzenleme Tarihi: 25.11.2016 / Kabul Tarihi: 02.11.2016

Özet

Makalede yanıtı aranan soru, Orta Zağros'ta besin üretiminin hangi koşullarda ve ne zaman başladığı, iklim ile doğal kaynakların süreç içindeki rolü ve yerlilerin neolitik kültürü icat mı ettikleri yoksa batılı komşularından mı öğrendikleridir. Metnin temel savı, Bereketli Hilal'in diğer parçalarına nazaran çetin bir coğrafyaya, görece zayıf bir nüfusa, ayrıca tarım ve hayvancılığageçiş açısından daha sert bir iklime sahip Batı İran'ın besin üretimine kendi özgün/yerel katkılarını sunmakla birlikte, Yakın Doğu neolitiğinde "ikincil bir merkez" olarak kaldığıdır. Dağ-arası vadilerde ve ovalarda kurulan ilk yerleşimler, ortaya çıkmalarından yüzyıllar sonra bile yılın tamamında değil yalnız 1-2 mevsim iskân edilmişlerdir. Yerleşiklik ve besin üretimindeki gecikme, mimaride ve "Neolitik paket" in yaygınlaşmasında da kendini gösterir. Zağros toplumu, Bereketli Hilal'in batıdaki iki parçasından (Güneydoğu Anadolu ve Levant'tan) bağımsız biçimde arpa ve keçi evcilleştirme süreçlerini başlatmış olmasına karşın, 4 toynaklı hayvan ve 8 bitkiden oluşan yiyecek paketi daha ziyade Zağros dışında evcilleştirilmiş; Neolitiğin Orta Zağros'a ve nihayet Güneybatı İran ovalarına girişi büyük ölçüde kültürel etkileşimler ve kısmen de göçler ile gerçekleşmiştir.

Anahtar Kelimeler: Batı İran Neolitiği, Zağros, Kültürel Temas, Besin Üretimi, Hayvan ve Bitki Evcilleştirme

Abstract

The purpose of this study is to examine the influences of geographic, climatic and cultural factors on the emergence of food production in the Central Zagros region of Western Iran. The article argues that the Zagros region of Iran, i.e., the eastern part of the Fertile Crescent (rich in flora and fauna) played a major role in the process of domestication in spite of unfavorable geographical, demographic and climatic factors; but that the region was a "subsidiary center of domestication" in comparison with the northern (Anatolia – Syria) and western (Levant) parts of Fertile Crescent. 1- The earliest Neolithic sites in Iran were located among the intermontane valleys of the Zagros where rain-fed agriculture was possible. Early settlements (seasonal campsites rather than permanent year-round villages) were few and often widely separated: The first settlers were transhumant herders and early farmers, though hunting and gathering continued to be component economic resource. 2- We know that summer temperatures were up to 2 °C higher than today during the first Holocene millennia (9500-8500 BCE.) and that climatic changes brought seasonal conditions that favored annual plants like cereals. But this climate change took a thousand years to reach Western Iran. 3- The populations of Zagros Aceramic Neolithic villages are smaller and scattered than in Northern Mesopotamia and Levant because of rugged topography and limited arable land. The rapid population growth was often one of the structural determinants of social change (change to the Neolithic way of life), because neighboring communities in cross-cultural interaction change their modes of subsistence. The present article seeks to examine the impact of cross-cultural encounters as a part of the Neolithic expansion across the Fertile Crescent.

Keywords: Neolithic of Western Iran, Zagros, Cultural Contact, Food Production, Plant and Animal Domestication

Giriş

Dünyada besin üretiminin ilk başladığı yer Bereketli Hilal'dir. Doğu Akdeniz kıyılarından başlayıp Güneydoğu Anadolu'ya (Toroslara) oradan da Batı İran'a (Zağroslara) uzanan hat gerçekten bir hilali andırır. İçinde bulunduğumuz yüzyıla kadar, besin üretiminin (tarım ve hayvancılığın) merkezinin Güney Levant (Ürdün-Filistin) olduğu düşünülür; evcil bitki ekiminin burada kurulan ilk yerleşimlerden kuzeye (Güneydoğu Anadolu - Kuzey Suriye) ve daha sonra doğuya (Batı İran'a / Zağros yamaçlarına) ulaştığı öne sürülürdü. 2000'lerde yoğunlaşan kazılar sayesinde bu sav büyük ölçüde zayıfladı, (avcı-toplayıcı pratikler 2-3 binyıl

¹ Yazışma Adresi: Yrd. Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Mardin, Türkiye. E-Posta: izzetciygin@yahoo.fr

daha varlığını korusa da) besin üretiminin birincil merkezinin Güneydoğu Anadolu olduğu görüşü güç kazandı. Buna göre, Güneydoğu Anadolu avcı-toplayıcılar, Genç Dryas'ın (10800-9500) neden olduğu *kuru ve soğuk iklim dalgası* nedeniyle geçim stratejilerini çeşitlendirme gereği duymuş; bölgede bol bulunan, binlerce yıldır avlanan ve küçük cüsseli oldukları için kolayca yönlendirilen keçi-koyun sürülerinin habitatlarını ihtiyaçları doğrultusunda genişletip çeşitlendirmişlerdi. Bu tip müdahalelere *yabani hayvan yönetimi* denir ki daha sonraları sürü bireylerinin en uysal olanları seçilerek *evcilleştirme* sürecine girilecektir. “Yabani tahıl yönetimi” (“evcilleştirme-öncesi ekim”) ise, *Son Buzul Maksimum*'un ardından, yani *Geç Buzul Çağı* (MÖ. 17000- 11000) ve *Genç Dryas*'tan beri, ama özellikle ılık ve nemli bir hava getiren Holosen Çağı (MÖ. 9500 – MS. 2000) boyunca buğdaygiller habitatının yaygınlaşmasına dayanır. Buğdaygiller hasadı yoğunlaştıkça geçici kamplar kalıcı yerleşimler haline gelecek, buğdaygiller habitatı da yerleşime giren tohumlar sayesinde iyice genişleyecektir. Evcilleştirilebilir hayvan/bitki türleri açısından zengin olan Güneydoğu Anadolu, (Göbeklitepe gibi şaşırtıcı anıtsal mimari alanlarının varlığından anlaşıldığı üzere) onlarca avcı-toplayıcı grubun erken dönemlerde bir araya gelip kült merkezleri yaratabildiği canlı bir etkileşim mekânı, B. Hilal *neolitik*inin (erken besin üretiminin) çekirdeğidir. Tarım ve besiciliğe dayalı *neolitik kültür*, bu çekirdekten çevreye (batıda Levant, doğuda Zağros'a) doğru genişleyecek; bu iki bölgenin sunduğu katkılarla çeşitlenecektir.

“Yaklaşık 18 bin yıl önce, son buzul çağı yerini küresel ısınma dönemine bıraktı ve sıcaklıklar artarken yağmur oranı azaldı. Yeni iklim, Ortadoğu buğdayı ve diğer tahıllar için idealdi, bunlar da çoğalarak yayıldı; sonuç olarak insanlar daha çok buğday yemeğe başladılar ve farkında olmadan bitkinin yayılmasına destek oldular. Yabani tohumları elemeyen, öğütmeden ve pişirmeden yemek mümkün olmadığından, bu tohumları toplayan insanlar öncelikle bunları işlemek amacıyla geçici kamplarına götürürlerdi. (...) Buğdayın çok bol bulunduğu yerlerde av hayvanlarıyla diğer besin kaynakları da bol olduğundan, insanlar kademeli olarak göçebe yaşam biçimini bırakıp mevsimsel hatta bazen kalıcı kamplara yerleştiler. (...) İnsanlar kendileri için en iyi olanın, yetişkin koçları veya yaşlı-hasta koyunları avlamak olduğunu öğrenmişlerdi. Sürünün uzun vadede hayatta kalabilmesi için yetişkin dişileri ve genç kuzuları kenara ayırdılar. İkinci adımda sürüyü diğer avcılara karşı aktif olarak savunarak aslanları, kurtları ve rakip insan gruplarını uzaklaştırdılar. (...) Son olarak da, insanlar koyunları kendi ihtiyaçlarına uygun olacak şekilde daha dikkatli seçmeye başlamış olmalıdır. Agresif koçlar, yani insan kontrolüne en çok direnç gösterenler ilk önce kesildi; çok ince ve huysuz dişiler de. (Çobanlar genellikle sürüden uzaklaşan meraklı koyunları pek sevmezler.) Her nesille birlikte koyunlar daha şişman, daha itaatkâr ve daha az meraklı hâle geldiler” (Harari, 2015: 96, 103).

Zağros *neolitikleşmesi* (avcı-toplayıcılıktan besin üretimine geçiş), Bereketli Hilal'in diğer bölgeleri için de geçerli olan 4 dönem halinde incelenebilir. MÖ. 12000-10000 arasına tarihlenen *Ön-Neolitik I*, mağara ve kaya sığınaklarında yerleşikliğe doğru atılan ilk adımı temsil eder. *Epipaleolitik* ve *Mezolitik* (“Eski Taş Çağı”ndan “Yeni Taş Çağı”na geçiş: *Orta Taş Çağı*) terimleriyle de tarif edilen bu devir, Genç Dryas'ın getirdiği kuru ve soğuk hava dolayısıyla Zağros'un avcı-toplayıcıları açısından zor geçmiştir. İnsanlar tarafından *Ön-Neolitik I* boyunca evcilleştirilen yegâne hayvan köpektir; av hayvanları ise, dönemin ikinci yarısında avcı-toplayıcıların denetimi altına girmeye başlamışlarsa da morfolojik (genetik) açıdan yabancı formlarını muhafaza etmektedirler (Helwing, 2015; Lemerrier, 2007: 1-2, 4).

Ön-Neolitik II (10000-8800), yabancı bitki/hayvan yönetimi tekniklerinin Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'de yaygınlaştığı (Batı İran'da da tanınmaya başladığı ve oradaki erken yerleşimlerin tam değilse bile yarı-zamanlı olarak iskân edildiği) devrin adıdır. Bereketli Hilal'de “besin üretimi” ya da “neolitik devrim”in ilk adımlarına tanıklık eden bu dönem, erken yerleşimlerin mimarisine, tüketilen bitki ve hayvanların morfolojik açıdan evcil olup olmamalarına, yerleşimlerin yayılma alanları ve nüfuslarına bakılarak *Çanak-Çömleksiz Neolitik A* (PPNA: Pre-Pottery Neolithic A) olarak da adlandırılır (Lemerrier, 2007: 4, 6). İnsanoğlu, PPNA'da orta cüsseli hayvanların, tahılların ve baklagillerin habitatına müdahale ederek besin kaynaklarını kendine yakın tutmayı, onlar üzerinde denetim kurmayı başarmıştır (Nesbitt, 2002: 122-124). PPNA boyunca, Zağros'ta değilse de, Bereketli Hilal'in diğer iki parçasında yenilikçi gelişmeler gözlenir. Örneğin Jerf el-Ahmar'da (Kuzey Suriye'de, Fırat üzerinde) oluklu taşlar bulunmuş, bunlara ek olarak simgeler ve hayvan figürleriyle bezeli levhalar keşfedilmiştir. Arkeologlar, bunları yazının öncüsü olan piktogramlar ile karşılaştırmaktadır (Simmons, 2007: 93). Jerf el-Ahmar, yuvarlak planlı yapılardan dörtgen planlı mimariye geçişin de ilk örneklerinden biridir. Genişliği 3 hektarı bulan ve içinde yüzlerce kişiyi barındırdığı sanılan Eriha ise (Batı Şeria'da, Lût Gölü yakınlarında), MÖ. 9000'den sonra kurulmuş; MÖ. 7000'e uzanan geç evrelerinde de surlar ve 9 metre uzunluğunda bir burç ile korunmuştur. İçeriden merdivenli burcun taban çapı 8 metredir (Çıvgın, 2015: 86,88). PPNA'da Orta Zağros'ta Şeyh-i Abad, Çoğa Golan, Tepe Asiab, Doğu Chia Sabz gibi yerleşimler boy vermişse de, Zağros köyleri mimari açıdan Levant-Suriye-Anadolu'dakiler gibi görkemli değildir (Helwing, 2015).

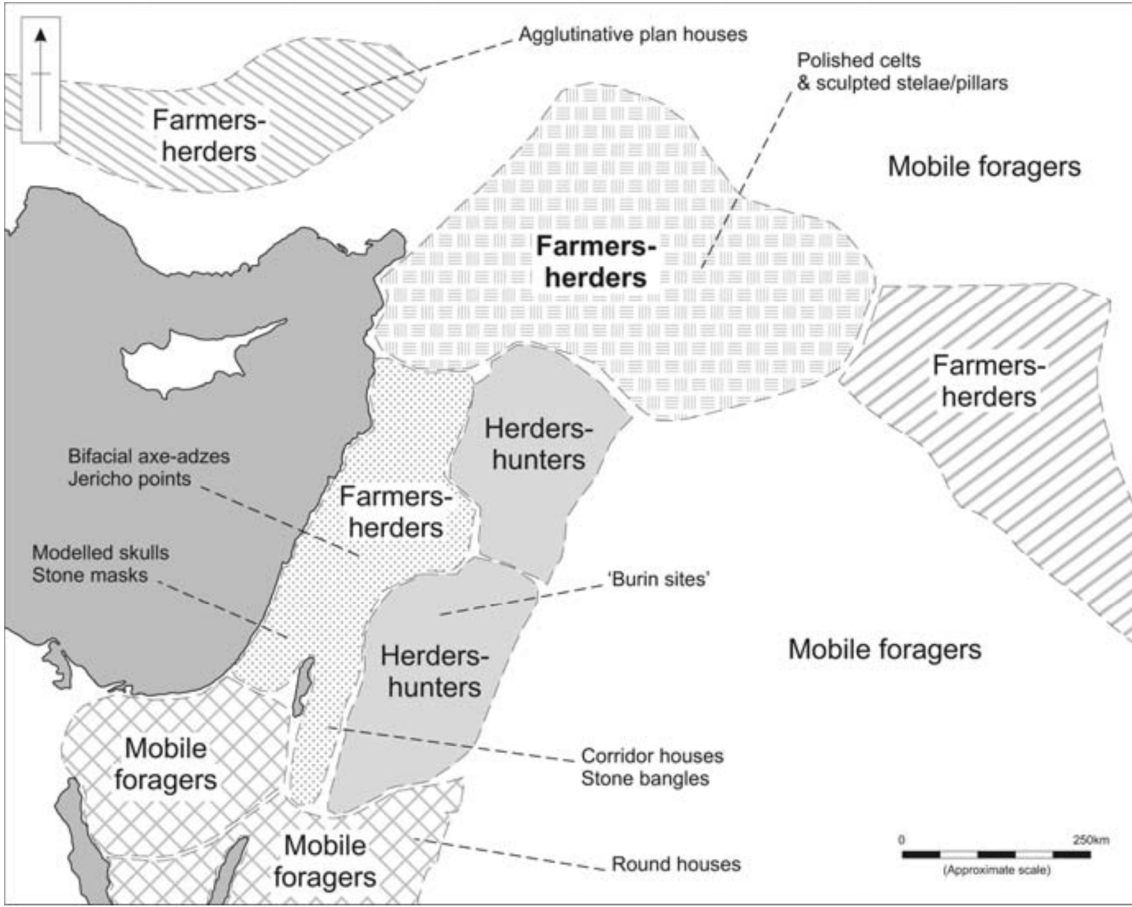
Adlarını saydığımız Zağros yerleşimleri ve hatta (*etkileşim evrenini* daha da genişletirsek) Bereketli Hilal'in üç parçası (Levant, Anadolu-Suriye, Kuzey-Orta Zağros) arasında kültürel bir temasın olduğu ve bu temasın besin üretiminin yaygınlaşmasına katkı sağladığı yadsınamaz. Bu olguyu besin üretiminin “belli bir merkezde

yaratıldığı" ve oradan da *yoğun nüfus hareketleri sonucunda* "Bereketli Hilal'in tamamına yayıldığı" (*kolonileşme*) yönünde okuyan çok yazar vardır. Son 10 yılda güç kazanan *çok-merkezli (dinamik) evcilleştirme* modeline kadar tek-merkezci senaryolar epey rağbet görmüştür. Bu senaryoyu dillendiren yazarlar arasında değerli antropolog/arkeolog F. Hole de vardır. Ona göre, sıcak iklimi dolayısıyla ilk olarak Levant'ta tarıma alınan tahılların İran yerleşimlerinde ekilmeye başlaması 1000 yıl almıştır. Keçi-koyun ise öncelikle Güneydoğu Anadolu ve Zağros'ta evcilleştirilmiş; evcil bireyler ile besiciliğe dair teknik bilgiler de zamanla batıya / Levant'a doğru yayılmışlardır (Hole, 2004). Hole, 1990'lardaki eserlerinde, Neolitik kültürün (özellikle tarımın) Genç Dryas'tan kaynaklanan zor iklim koşullarına (besin kıtlığına) yanıt olarak Güney Levant / Filistin'de doğduğunu, iklim ılıman hale geldikçe yeni geçim stratejisinin sabitlendiğini ve zamanla Kuzey + Doğu B. Hilal yönünde yayıldığını ifade etmişti. Genç Dryas boyunca boşaltılan Zağros, batıdan göçler sayesinde yeniden insanla dolmuş; Ganj Dareh (8100) ve Ali Koş (7500) bu süreçte kurulmuş; sonuç olarak besin üretiminin Levant'ta keşfinden sonra Zağros'a ulaşması 2000 yılı bulmuştu. *Kolonileşme yoluyla neolitikleşme* olarak tanımlayabileceğimiz bu tarz tezleri kanıtlamak aslında zordur. Herhangi bir Neolitik kültürün uzak-mesafeli göç ile başka coğrafyalara taşındığını söyleyebilmek için iki delile odaklanmak gerekir. 1- *Anayurdun maddi kültürü ile kolonileşme sonucunda kurulduğu sanılan yerleşimin maddi kültürü* arasında belirgin paralelliklerin bulunması, 2- Göçmenlerin eseri olduğu varsayılan yerleşimde Neolitik kültürün hiçbir "ön hazırlık ve geçiş evresi" yaşanmadan "aniden" ortaya çıktığının saptanması. Zağros yerleşimlerinde sözü geçen bu iki delile de rastlanmadığı için "kolonileşme" tezinin dayanakları zayıf görünmektedir. Ayrıca son yıllarda yoğunlaşan arkeolojik çalışmalar, (yerleşiklik eğilimi Batı'daki kadar güçlü değilse bile) İran neolitikleşmesinin tamamen ithal olmadığını açıkça ortaya koymaktadır (Darabi vd., 2011: 263; Darabi, 2012: 107). Zağros ile Torosları besin üretimi açısından etkileşim içinde bulunan *bütünleşik bir evren* olarak düşünebilirsek, doğal kaynakları da benzerlik gösteren iki bölgeden birindeki gelişmelerin çok geçmeden diğerine ulaşması bizi şaşırtmaz.

1. PPNA (MÖ. 10000-8800): Toros-Zağros Kavis'i'nin İlk Yerleşikleri Pasif Alıcı Değil, Etkileşim İçinde Olan Dinamik ve Yaratıcı Toplumlardı

Toros-Zağros Kavis'i olarak adlandırılan (Güneydoğu Anadolu ve İran'daki erken neolitik kültürleri birbirine bağlayan) hat, Doğu Akdeniz (Levant: Suriye-Lübnan-Filistin) kıyılarında hayat bulan tarım köylerinden farklı bir neolitikleşme öyküsüne sahiptir. Bereketli Hilal neolitikliği yakın zamanlara kadar hep Levant-merkezli bir olgu olarak incelenmiş; *bu denli geniş bir coğrafyanın farklı neolitik geleneklerden beslenmiş olabileceği ihtimali* göz ardı edilmişti. 1990'ların sonuna doğru, Kuzey Bereketli Hilal'in Çayönü (Diyarbakır; 10200-6200), Hallan Çemi (Batman; 9700-9270), Nemrik (Kuzey Irak; 9800-8270), Kermez Dere (Kuzey Irak; 9600-8750) ve M'lefaat (K. Irak; 9250-8840) gibi *avcı-toplayıcı köylerinde*, Levant'takinden farklı, *tahıl-bazlı olmayıp av hayvanlarının peyderpey evcilleştirilmesine dayalı bir neolitikleşme macerasına* işaret edilmeye başlandı. Yeni paradigmaya göre, Toros-Zağros Kavis'i'nde 10. binyılda kurulan yerleşimler, içlerinde tahıl ekimi yapılmısa da birer *köy idiler*; zira kabuklu yemiş ve bakliyat tüketip koyun-keçi ve geyik avlayan topluluklar hayvan evcilleştirme yolunda ilerleme kat etmiş, yurt belledikleri toprakları *mevsimlik değil kalıcı ikametgâhlara* dönüştürmüşlerdi (Rosenberg vd., 1998: 25).

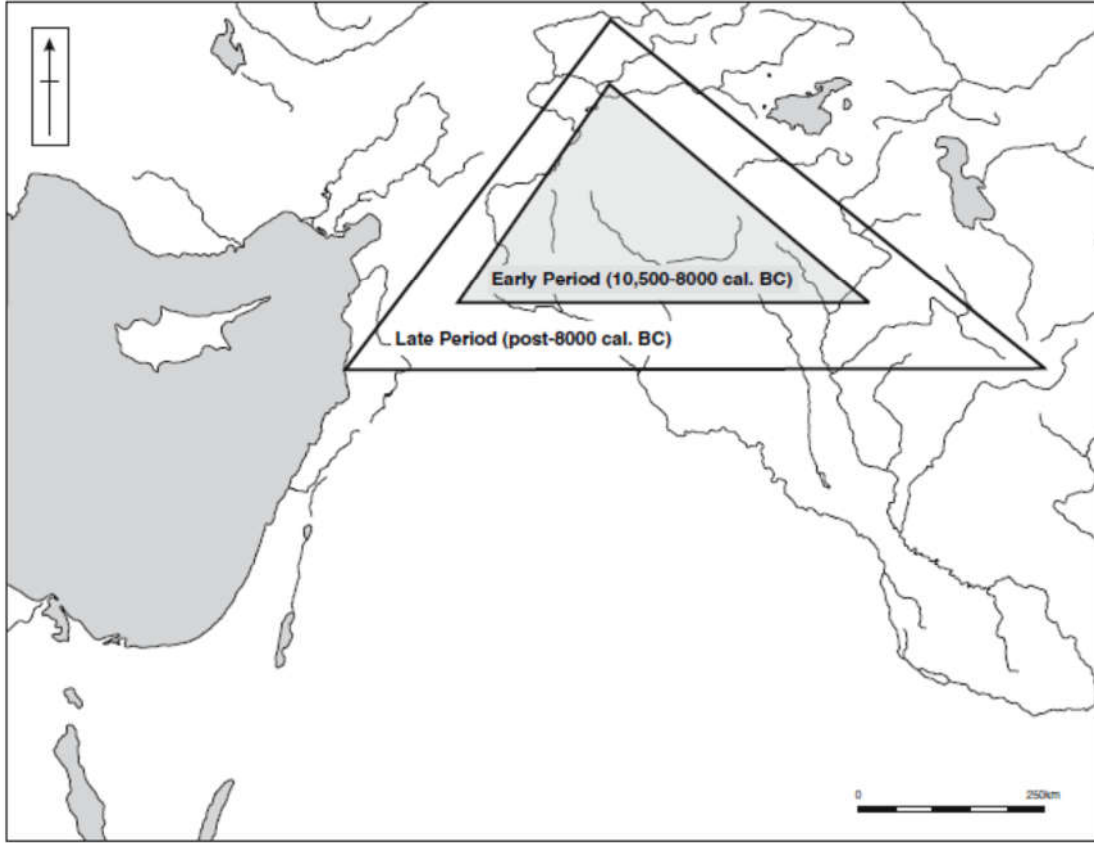
Hallan Çemi, Çayönü, Kermez Dere, Nemrik ve M'lefaat kazıları, Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Irak'ta (Toros-Zağros Kavis'i'nin batısında) yaşayan avcı-toplayıcıların *besin üretiminde* Güney Levant'ın erken köylerinden hiç geri kalmadıklarını, ancak coğrafi koşullar ve fauna-floraya bağlı olarak buralarda farklı bir neolitikleşme sürecinin işlediğini ortaya koymuştur. Son 20 yılda elde edilen veriler, 1990'lara kadar arkeoloji-antropoloji çevrelerine hâkim olan "Levant – merkez; Toros ve Zağros – çevre" paradigmasını sarsmıştır. Artık "neolitiğin Levant'ta doğduğunu ve daha sonra Yukarı Mezopotamya yönünde genişlediğini" öne sürmek mümkün değildir (Yalçın, 2011: 5). O halde, Yakın Doğu neolitiğinin tek değil iki merkezde olgunlaştığını, evcil bitki-hayvan türleri ile belli coğrafyalardaki keşif ve icatların bölgelerarası takas ilişkileri sayesinde bir diyardan diğerine ulaştığını kabullenmek gerekir. 1990'ların ortalarında "iki merkez" in varlığı tanınmışsa da, *Levant'ın "tarımın biricik anayurdu" olduğu inancı* zayıflamamıştır. *Buna göre, ilk kez Levant'ta uygulanan tahıl tarımı, (bitkisel beslenme rejimi kabuklu yemiş ve bakliyat temelli olan) Yukarı Mezopotamya'ya Levant toplulukları ile kurulan kültürel ilişkiler sonucunda girmiştir.* Nitekim 1990'ların sonuna ait çalışmalarda Hallan Çemi toplumunun gündelik hayatında tahılın belirleyici bir rol üstlenmediği saptanmıştır (Rosenberg vd., 1998: 36-37). Demek ki Levant ile Anadolu-Suriye'deki erken yerleşik kültürler yerel fauna-floraya göre şekillenmiş; tahıl tüketimi de tarımsal üretime geçildikten sonra yoğunlaşmış ve Yakın Doğu'nun bütününde aşamalı olarak yaygınlaşmıştır.

Şekil 1: Maddi kültür buluntuları dikkate alındığında, Sina'dan başlayıp Orta-Güney Zağros'a kadar uzanan Bereketli Hilal'i üç alt-bölgeye ayırmak mümkün: a) Batı Bereketli Hilal (Levant), b) Kuzey Bereketli Hilal (Anadolu-Suriye), c) Doğu Bereketli Hilal (Kuzey-Orta Zağros). Haritadan görüldüğü gibi, Orta Anadolu da besin üretimi sürecinin başlangıcından itibaren önemli bir bölgesel merkezdir (Asouti, 2007: 100).

2000'lerde paradigmanın bir kez daha değiştiğini görürüz. Özellikle Güneydoğu Anadolu yerleşimlerinden derlenen veriler, Kuzey Mezopotamya'da da *evcilleştirme-öncesi tahıl-bakliyat ekimi* yapıldığını, hatta tarımın keşfi ile sonuçlanan bu tip deneylerin Levant'tan bile önce olabileceğini ortaya koymuştur. Bu yerleşimlerde 10. binyıl boyunca küçük-ölçekli ekim stratejileri uygulanmış, tahıl ve bakliyat habitatları insan müdahalesi ile genişletilmiş; 9. binyılda da belli türler morfolojik olarak evcil özellikler sergilemeye başlamıştır. Kozłowski ve Aurenche, 2005'te kaleme aldıkları bir eserlerinde tarım ve hayvancılığın ortaya çıktığı 3 coğrafya (Güneydoğu Anadolu, Kuzey Suriye, Batı Zağros) saymış, bu komşu bölgelerin "altın bir üçgen" oluşturduğunu öne sürmüşlerdir (Asouti, 2006: 95).

"Altın Üçgen" in bir parçası olan Hallan Çemi'de tahıl-odaklı bir beslenme rejimi yoktur; yabancı tohum tüketimi vardır ama henüz sistematik ekime de geçilmemiştir. Hallan Çemi'de besin üretimi tahıl ve bakliyat değil, büyük olasılıkla domuz evcilleştirme çabaları üzerinden yürümüştür. Demirköy'de de (Silvan/Diyarbakır) 10. binyılın ikinci yarısında arpa-buğday tüketimi çok sınırlıdır. Çayönü'nde ise karşımıza farklı bir manzara çıkar. Yerleşimin ilk evresi olan *Yuvarlak Planlı Yapılar Evresi*'nde (10200-8500) tahıl ve meyve kalıntısı azdır. Çayönü toplumu bu erken evrede büyük oranda avcı-toplayıcıdır. Av hayvanları arasında da başı domuz, kızıl geyik, alageyik, sığır, koyun-keçi çekmektedir. Sonraki evrelerde (8500'den sonra), hem tahıl (gernik ve siyez buğdayları) hem de baklagiller (burçak, mercimek, bezelye, nohut) miktarının ve çeşitliliğinin belirgin biçimde arttığı görülür. Çayönü'nde yuvarlak yapıların yerini dörtgen planlı yapılar alırken "evcilleştirme-öncesi ekim" de yaygınlık kazanmaktadır. *Evcilleştirme-öncesi ekim* (ya da *bitki yönetimi*) yüzyıllarca sürdürüldüğü ve bu zaman zarfında Levant'tan Toroslara uzanan çok geniş bir coğrafyada uygulandığı için, insanın kendine en yararlı dane ve tohumları seçmesi sonucunda gerçekleşen *evcilleştirme* (bitki morfolojisinin insan müdahalesi ile değişmesi) Bereketli Hilal'in çeşitli noktalarında birden çok kez başarılmış olmalıdır (Willcox ve Savard, 2011: 267-271).

Şekil 2: Kozłowski ve Aurenche'e göre, bitki-hayvan evcilleştirme sürecinin başlangıç yeri "altın üçgen" olarak tarif ettikleri Toros-Zağros Kavsidir (Asouti, 2006: 97).

2. "Evcilleştirme-öncesi Ekim ve Besiciliğin Yaygınlaşması"nı Destekleyen Faktörler: Nüfus Artışı ve Kültürel Temas

2000-2010'lara damga vuran en yeni arkeolojik çalışmalar sayesinde, Kuzey Mezopotamya'nın besin üretiminde öncü bir rol oynadığını açıkça görebiliyoruz. Ancak Levant ve Kuzey Mezopotamya PPNA'da (MÖ. 10000-8800) "besin üretiminin ilk evresi"ni yaşamaktadır. Hayvanların ve bitkilerin morfolojik manada evcil özellikler sergilemediği bu evre, *evcilleştirme-öncesi ekim ve besicilik* olarak tarif edilmektedir. Hasat iyi geçmediğinde yeniden yabani tahıl/bakliyat toplayıcılığına müracaat etmek gerektiğinden, bitki evcilleştirme ağır işleyen bir süreçtir. "Yabani hayvan otlatıcılığından evcil hayvan besiciliğine geçiş" de benzer nedenlerden ötürü uzun sürmüştür. *Ön-Neolitik II (10000-8800) toplulukları*, "hayvan ve bitki yönetimi" yönündeki atılımlara karşın *hala büyük oranda avcı-toplayıcıdır*. Bu belki de adı geçen toplumların yarı-yerleşik olmalarından kaynaklanmaktadır (Peters vd., 2005: 110-111). Hallan Çemi gibi en çok 50 kişinin yaşadığı erken köylerin yakınlarında bulunan hayvanları avlamak ve yabani bitkileri toplamak toplumun geçim ihtiyacını karşılamaya yetebilir. Hallan Çemi sakinleri, koyun, keçi, domuz ve kızıl geyik avlarken kaplumbağa yakalamayı ihmal etmemiş; öte yandan baklagiller (mercimek, burçak) ve kabuklu yemişler (şamfıstığı, badem) ile beslenmiştir (Starkovich ve Stiner, 2009: 44, 48). O halde *besin üretimini destekleyen temel faktör yerleşiklik düzeyinin artmasıdır; zira yerleşiklik nüfus artışına yol açarak besin kaynaklarını çeşitlendirme zarureti yaratmıştır*.

Hallan Çemi'de avcı-toplayıcılık baskındır, ama çevredeki yiyecek bolluğu nedeniyle yerleşim kalıcı olarak iskân edilmiştir. Toplumun eskisi kadar hareketli olmaması, başka avcı-toplayıcılarla temas kurulmadığı anlamına da gelmez. Bunu aynı dönemlere (10. binyıla) tarihlenen diğer yerleşimlerde Hallan Çemi'dekine benzer maddi kültür unsurlarının keşfinden anlıyoruz. Toros-Zağros Kavsi'nde konumlanan yerleşimler arasındaki kültürel temasın ilk kanıtı, Bereketli Hilal'in bütününde yaygın biçimde kullanılan ve anayurdu Doğu Anadolu olan obsidyendir. Hallan Çemi'de kesici obje imal etmek için dışarıdan getirtilen obsidyenin çıkış noktası, 100 km. kuzeydeki Van Gölü kıyıları ile Bingöl arasında yer alan 3 farklı merkezdir (Starkovich ve Stiner, 2009: 48). Hallan Çemi'ye özgü yontma-taş objelerin bazıları Kuzey Irak'taki erken yerleşimlerde de üretilmiştir. Örneğin Kermez Dere ve Hallan Çemi'de aynı tip raspalar kullanılmıştır. Kermez Dere, Nemrik 9 ve Hallan Çemi yerleşimlerinin hiç birinde orak biçimli bıçak yoktur ve oyma kalemi her üçünde nadir bulunan objelerdendir. Çayönü'nde daha geç zamanlarda kullanılan taş kaplar ile Hallan Çemi örnekleri

arasında da paralellik vardır. Ayrıca taştan oyma bezekli havanelerinin benzerleri de Nemrik'te mevcuttur ve kemik işçiliğinde Toros-Zağros yerleşimlerinin ortak bir kültürde bulunduğu hemen anlaşılmaktadır. Hallan Çemi'deki bezekli kemik kolye ve kancaların benzerlerinin Çayönü gibi görece yakın bir yerleşimde keşfedilmesi şaşırtıcı görünmeyebilir. Sonuçta iki höyük arasındaki mesafe kuş uçuşu 100 km.'den biraz fazladır. Ancak Cafer Höyük'te de (kuş uçuşu 250 km.) düğmeye benzeyen aynı tip kolyelere rastlanmıştır. Öte yandan, Hallan Çemi kemik objelerinin bazıları Şanidar Mağarası ve Zawi-Çemi-Şanidar (kuş uçuşu 350 km.) gibi Kuzey Zağros / Kuzeydoğu Irak yerleşimlerinde bulunanlar ile benzerlik gösterir. Buna karşılık, kemik objeler üzerinden Hallan Çemi ile Levant köyleri arasında paralellik saptanamamaktadır (Starkovich ve Stiner, 2009: 47-48). Bu verilerden anlıyoruz ki Güneydoğu Anadolu, Kuzey Suriye-Irak ve Zağros arasında "yoğun bir kültürel geçişlilik" vardır. Bu geçişlilik kimi bölgelerde fauna-flora ve iklim ile desteklenir. Meşe ve şamfıstığı ormanları ile bozkırların şekillendirdiği Toros-Zağros Kavisi'nde avlanan hayvanlar (keçi, koyun, geyik, domuz) ve toplanan bitkiler (tahıl, bakliyat, kabuklu yemişler) aşağı yukarı aynıdır. Komşu toplumlardan biri sözü geçen hayvan ve bitki türlerini evcilleştirmeye başladığında, aynı türleri tüketen diğer toplumların da bu sürece kayıtsız kalamayarak uyum sağlaması kolaylaşmaktadır. Kuşkusuz Levant ve Kuzey Mezopotamya arasında da temas vardır ama bu temas *Toros-Zağros hattında* olduğu kadar güçlü değildir.

Yakın zamanlarda gerçekleştirilen iki çalışmada Zağros ve Anadolu toplumları arasında etnik bir yakınlık olup olmadığı sorusunun yanıtı aranmış ve iki ekip de birbirinden bağımsız olarak neredeyse aynı sonuçlara ulaşmıştır. M. Gallego-Llorente ve arkadaşları, çalışmalarında Orta Zağros'un Ganj Dareh yerleşiminde bulunan bir kadına ait genomu (MÖ. 8000-7700) kullanmış, bu örneği aynı dönemlerde Anadolu ve Kafkasya'da yaşayan avcı-toplayıcıların genomları ile karşılaştırarak Zağros yerlilerinin Kafkasya (Batı Gürcistan) avcı-toplayıcıları ile akraba olduklarını, buna karşılık Neolitik Avrupa'ya taşıyan Batı Anadolu çiftçileriyle bu tür bir yakınlığın bulunmadığını saptamışlardır. Zağroslu ilk çiftçi-çobanlar, günümüzde İran'ın doğusundaki ülkelerde (Türkmenistan, Afganistan ve Pakistan) yaşayan halklarla benzer genetik özellikler sergilerken, Batı Anadolu'da erken çiftçilerle aralarında böylesi bir akrabalığın söz konusu olmadığını göstermektedir (Gallego-Llorente, 2016: 1-4).

F. Broushaki ve arkadaşları ise, erken Zağros yerleşimlerine ait 4 genom kullanmış ve yine aynı sonuca ulaşmışlardır: Evcil hayvanları-bitkileri ile birlikte Ege Denizi'ni aşmış Avrupa'ya Neolitik kültürü götüren Kuzeybatı Anadolu çiftçileri (Bursa, Çanakkale) ile Zağros'ta ilk yerleşimleri kuranlar, genetik açıdan en az 50 bin yıl önce farklılaşan iki farklı soyu temsil ederler. Zağroslu çiftçi-çobanlar, aynı çağı paylaştıkları Kafkasyalı avcı-toplayıcılara ve günümüzün Güneydoğu Asya (İran, Afganistan, Pakistan) halklarına genetik olarak çok yakındırlar. Buradan iki sonuç çıkar: a) Yakın Doğu'da besin üretimi farklı genetik özellikler sergileyen birden çok toplum tarafından başlatılmıştır, b) Batı İran'dan Hindistan'a ve Orta Asya'ya kadar uzanan Neolitik kültür ise, Zağroslu erken besin üreticilerinin doğu yönündeki göçleri ve tabii kültürel etkileri sonucunda doğmuştur (Broushaki, 2016: 499-501).

İki farklı çalışma, Bereketli Hilal'de başlayan besin üretiminin pek çok toplumun katılımıyla şekillendiğini ve "neolitik kültürün yayılımı"nın yalnızca göç ile açıklanamayacağını ortaya koyuyor. Ancak Anadolu çiftçi-çobanlara ait genomların yarımada'nın yalnızca batısını temsil ediyor oluşu ve Güneydoğu Anadolu ile Zağros arasındaki genetik bağlantıya dair tatmin edici sonuçların bulunmaması çok büyük eksiklikler. Toros-Zağros Kavisi'nde yoğun bir kültürel temasın bulunduğu kuşku yok, ama belki aynı coğrafya duraksız nüfus hareketleri sayesinde de muazzam bir bilgi akışına sahne olmuştu.

3. Çanak-Çömleksiz Neolitik B'den (8800-7000) Çanak-Çömlekli Neolitik'e (7000-5500): Bereketli Hilal'de Yerleşim Sayısı Artıyor, Evcil Bitki-Hayvan Türleri Yaygınlaşıyor

Neolitik I (MÖ. 8800-7000) ya da *Çanak Çömleksiz Neolitik B*'de (PPNB), Bereketli Hilal'in tamamında yerleşim sayısı ve nüfus artmış; besin üretimi ile avcı-toplayıcılık birbirlerini tamamlayan geçim stratejileri olarak bir arada yürütülmüştür. *Avcılıktan besiciliğe / toplayıcılıktan tarıma geçişte* en önemli evre Orta PPNB'dir (8200-7500). "Gerçek Neolitik" olarak adlandırılan bu devirde, tahıl/bakliyat ekimi yapan ve toynaklı otlatan toplumların sayısı artmış, besin üretimine dayalı geçim ekonomisi yaygınlaşmıştır (Nesbitt, 2002: 122-124).

PPNA sonu PPNB başına ait en önemli yerleşimler, Kuzey Suriye'de Ebu Hureyre (9500-5000), Jerf el-Ahmar (9250-8500), Mureybet (9200-8000) ve Tell Aswad (9200-7600), Güneydoğu Anadolu'da da Göbeklitepe (9100-7300), Çayönü ve Nevali Çori'dir. MÖ. 9. binyıl başında Kuzey Suriye ve Kuzey Irak yerleşimlerinin geçim ekonomisinde paralellikler görülür. M'lefaat ve Kermez Dere'de tüketilen tahılların ve bakliyatın aynıları Kuzey Suriye'de de tüketilmektedir: yabani arpa, çavdar, burçak, mercimek. Adı geçen yerleşimlerde "evcilleştirme-öncesi ekim" yapılmış olabilir ama bunu kanıtlamak zordur. Ancak Ebu Hureyre'nin PPNA'dan bile önceye giden en erken evresinde çavdar ekimi yapıldığı, hatta bitkinin 10700 civarında belki de evcilleştirilmiş olduğu bilinmektedir (Aurenche vd., 2001: 1195; Savard vd., 2003: 93, 98, 103-105; Pearsall ve Stahl, 2012: 333).

Tablo 1: Bereketli Hilal'de "hayvan/bitki yönetimi" ile "evcilleştirme"nin başlangıcı ve yayılımı (Peters vd., 2005: 111)

Dönem	"Besin üretimi"ne dayalı geçim ekonomisinin gelişim evreleri
PPNA (Çanak-Çömleksiz Neolitik A): 10000-8800	-Yuvarlak planlı evler ile kamusal alanı kapsayan "geniş köyler" -Orta Fırat Havzası'nda dörtgen planlı ilk yapılar -Orta Fırat'ta evcilleştirme-öncesi ekim -Geçim stratejilerinin hala ağırlıklı olarak avcılık, toplayıcılık ve balıkçılığa dayanması -PPNA kültürünün Kuzey Fırat boyunca yayılmaya başlaması
Erken PPNB (Çanak-Çömleksiz Neolitik B): 8800-8200	-Dörtgen planlı evleri ve kamu binalarını kapsayan geniş köyler, nüfus artışları -Bakliyat ve tohumlu bitki ekimi; bazı tahılların evcilleştirilmesi -Avcı-toplayıcılık ve balıkçılığın beslenme rejiminde önceliğini sürdürmesi; koyun-keçi evcilleştirme -Güney Levant'ta PPNA kültürünün devam etmesi, PPNB yolunda gecikme
Orta PPNB: 8200-7500	-Köylerde standart ve dörtgen planlı mimari -"Kuzey Bereketli Hilal"de, yani Orta-Yukarı Fırat'ta "evcil" tahıl ve bakliyat ekiminin yaygınlaşması -Yukarı Fırat'ta (Güneydoğu Anadolu'da) kati surette evcil keçi-koyun besiciliğine geçiş; domuz ve sığır evcilleştirmenin başlangıç evreleri -PPNB kültürünün (dolayısıyla erken tarım ve hayvancılığın Levant Koridoru denen bağlantı yolu ile Güney Levant'a (İsrail-Filistin'e) ulaşması
Geç PPNB: 7500-7000	-Bereketli Hilal'in pek çok parçasında belirgin nüfus artışları -Evcil bitki havuzunun genişlemesi (kabuksuz buğday, keten vb.) -Çiftçi-otlatıcı ekonomiye evcil domuz ve sığır besiciliğinin eklenmesi -Besin üretiminin "Kuzey Bereketli Hilal" dışına (Güney Levant, Batı İnan, Orta Anadolu'ya) yayılışı
PPNB-Final ve PPNC: 7000-6500	-Bereketli Hilal'de çanak-çömlek teknolojisinin ortaya çıkmaya başlaması -Tarım ve hayvancılık ile doğmakta olan çanak-çömlek (besin saklama-taşıma) kültürünün Batı Anadolu üzerinden Avrupa'ya yayılması -Çanak-çömleksiz neolitiğın Güneybatı Asya'nın çöl ve çöl-altı bölgelerine girişi

"Hayvan/bitki teklerinin insan ihtiyaçlarına göre seçilimi ve insanın yarattığı bu yapay habitata uyum sağlayamayan bireylerin ayıklanması (dayanıksız ve küçük tohumların ekilmemesi; hayvanların erken kesilmesi) sonucunda türün genetik değişim geçirmesi" anlamına gelen *morfolojik evcilleştirme* PPNB devrinin eseridir. Besicilik uygulamalarının yaygınlaştığı bu süreçte, temel besin kaynağı olan ceylanın yerini büyük ölçüde keçi-koyun almıştır. Bereketli Hilal'in bütün parçaları arasındaki takas ilişkileri de önceki dönemlerden çok daha canlıdır. Kesici alet yapımında kullanılan obsidyen eskiden beri uzak diyarlara taşınabiliyordu, PPNB'de buna 300-400 km. uzaklara gönderilen taş kaplar da eklenmiştir. Bu devirde Batı İnan'ın en önemli yerleşimi Ali Koş'tur (Lemercier, 2007: 7, 9; Helwing, 2015). Ali Koş'un Zağros vadilerinde değil eteklerdeki ovalardan birinde kurulmuş olması, Batı İnan neolitiğında yeni bir eğilime işaret eder. Geleceğın kalabalık köyleri, kasabaları ve ilk kentleri (Susa/Şuş, Çoğa Miř, Ebu Fanduweh) bu ovalarda doğacak (Wright, 2005: 179-184); erken İnan uygarlığı Elam da MÖ. 3000 civarında buralarda boy verecektir (Stolper ve André-Salvini, 1992:256).

Artık tahıl evcilleştirme sürecinde Toros-Zağros Kavisi'nin Levant'tan aşağı kalmadığını, hatta Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye yerleşimlerinin bu süreçte belirleyici rol oynadıklarını biliyoruz. Örneğın gernik ve siyez buğdaylarının morfolojik anlamda ilk evcil örnekleri Nevali Çori, Çayönü ve Cafer Höyük (Urfa-Diyarbakır-Malatya) gibi Anadolu yerleşimlerinde keşfedilmiştir ki bu örnekler MÖ 8600-8000'e tarihlenirler.

Yabani arpa ekimi daha güneyde, Güney Levant'ın Zahrat edh-Dhra (Orta-batı Ürdün) ile Tell Aswad (Güneybatı Suriye) yerleşimlerinde başlamış olsa da, 9000-8500 arasına tarihlenen ekimlerin sonucunda hemen evcil arpa tohumları elde edilememiştir. O halde, evcilleştirme yolunda ilk adımların Güneydoğu Anadolu'da atıldığını öne sürmekte sakınca yoktur. Uzmanlara göre, siyez buğdayı belirgin bir merkezde, Anadolu'nun Karacadağ bölgesinde ve birkaç yüzyıl içinde evcilleştirilmiştir. Buna karşılık (arpa ve gernik buğdayı da dâhil) diğer ürünlerin evcil özellikler sergilemesi uzun zamana yayılmıştır; bunlar büyük olasılıkla farklı merkezlerde ve zamanlarda birden çok kez evcilleştirilmişlerdir. Örneğin yabani arpa ekiminin hem Güney Levant'ta hem Orta Zağros'ta, yani Bereketli Hilal'in iki ayrı ucunda yapıldığı bilinmektedir. Güneydoğu Anadolu'nun besin üretiminde özel bir konuma gelmesinin nedeni, yabani tahıl-bakliyat habitatının burada geniş/yaygın ve çeşitli olmasıdır. Yabani buğday (gernik-siyez) ve çavdar, bazalt ile kaplı volkanik araziye sever ve bol yağmur ister. Aynı koşullar baklagiller için de idealdir. Diyarbakır, Mardin ve Urfa'yı içine alan Karacadağ bölgesi bazalt kayalar bakımından zengindir. Yabani buğday (özellikle siyez) ve çavdarın doğal habitatı işte bu yüzden Karacadağ'da, yani Yukarı Fırat Havzası'nda yoğunlaşır. Besin üretiminde bir başka merkez olan Orta Fırat ise bazalt yokludur, adı geçen tahılların yetişmesine elverişli değildir. Peki o halde Tell Karamel, Mureybet ve Jerf el-Ahmar gibi Orta Fırat / Kuzey Suriye yerleşimlerinde bulunan yabani ve evcil buğday-çavdar tohumları/başakçıkları ne anlama geliyor? Bu olgunun yegane açıklaması, yabani tahılın Kuzey Suriye'ye insan eliyle getirilmiş olmasıdır. Güneydoğu Anadolu sakinleri tahıl zengini oldukları için yabani tahıl ekimine mecbur değillerdi ama Kuzey Suriye ahalisinin bu ürünlere erişmek için ekim yapmaktan başka şansı yoktu. Kuzey Suriye topluları, özellikle Genç Dryas'ın sonuna (9500) kadar devam eden çetin iklim koşulları nedeniyle tahıl ekimine kuzeyli komşularından önce başlamış olmaları (Willcox ve Savard, 2011: 271-275). Ancak Kuzey Mezopotamya'da yabani tahıl ekiminin Orta Fırat Havzası'nda yoğunlaşmış olması, evcilleştirme adımının da ilk orada atıldığı anlamına gelmez. Yabani tahıl habitatı açısından en zengin bölge olan Güneydoğu Anadolu'da insan ihtiyacına en uygun tohumların seçilmesi ve ekimin bunlar üzerinden yürümesi tohumlarını kuzeyden getiren Orta Fırat'a nazaran kolay olsa gerektir.

3.1 Orta Zağros Neolitiğinin Zaafları: İklim Koşulları, Coğrafi Engeller, Nüfusun Göreli Azlığı ve Yerleşiklik Eğiliminin Kararsızlığı

Orta Zağros neolitiğine dair bilgilerimiz, Batı (Levant) ve Kuzey Bereketli Hilal'e (Anadolu – Suriye'ye) kıyasla zayıf. Bunun başlıca nedeni, Batı İnan kazılarının İnan İslam Devrimi ve onu takip eden İnan-İrak Savaşı'ndan dolayı durmuş olması (1979-1988). Son yıllarda yoğunlaşan arkeolojik çalışmalar sayesinde bu açık bir nebze kapatıldı, ancak Zağros neolitiğinin bu erken dönemlerde çağdaşlarındaki (Anadolu-Suriye yerleşimleri) karmaşık kültüre ve mimariye erişemediği de bu sayede görüldü. Örneğin Zağros'ta Göbeklitepe ve Jerf el-Ahmar'da keşfedilen kamusal/kutsal alanların benzeri yoktur. Zağros'ta Nevali Çori heykelleri ve Körtiktepe mezarlığındaki bezemeli taş kaplarla boy ölçüşecek (estetik değeri yüksek) eserlere de rastlanmamıştır. Belki de bunun nedeni Orta Zağros'un Genç Dryas boyunca büyük ölçüde terk edilmesi ve nüfusun sert iklim koşulları nedeniyle batıya kaymasıydı. Avcı-toplayıcılar Holosen'in başında Orta Zağros'un yüksek bölgelerine geri dönmüş olmaları, ama bu herhalde nüfusun Levant ve Anadolu-Suriye'deki kalabalık/dinamik nüfusa kıyasla zayıf kalmasını önleyememişti. Bu gerçeği, daha doğudaki İnan Yaylası'nın (İç Yayla) ancak 6000'den sonra iskân edilmeye başlamasından da anlayabiliyoruz (Helwing, 2015).

Neolitik II (MÖ. 7000-5800) olarak adlandırılan dönem, iki evreden oluşur *Çanak-Çömleksiz Neolitik C* (PPNC: 7000-6500) ve *Çanak-Çömleklili Neolitik* (PN: 6500-5500). Taş kapların yerini keramik objeler aldığı için yiyecek saklamanın kolaylaştığı bu geçiş sürecinde, morfolojik/yapısal değişim geçiren hayvanlar (keçi, koyun, domuz, sığır) ve bitkiler (buğday, arpa, mercimek, bezelye) Bereketli Hilal'in bütününe yayılmış; avcılık ve toplayıcılık sayesinde elde edilen yiyeceklerin toplam içindeki payı iyice azalmıştır. Artık beslenme rejimi hemen tamamen yerleşim içinde/yakınında yetiştirilen/beslenen bitki ve hayvanlardan oluşmak üzeredir. Bereketli Hilal'in doğusunda konumlanan Zağros da sürece katılmıştır. Ama oradaki *Neolitikleşme* Holosen Çağı iklim değişikliklerinin bölgeye geç gelmesi nedeniyle Kuzey ve Batı Bereketli Hilal kadar hızlı ilerleyememiştir.

3.2 Erken Neolitikten (MÖ. 9600-7000) Geç Neolitiğe (7000-5500): Zağros'ta Besin Üretiminin Yaygınlaşması, Yerleşiklik Sürekli Hale Gelmesi ve Nüfus Artışları

Eski Yakın Doğu'daki gelişmeleri bütünlüklü biçimde incelemek ve İnan'ın bu tablo içindeki yerini saptamak için toplumsal ve siyasal evrimin dönüm noktalarını doğru tayin etmek gerekir. H. Fazeli Nashli ve R. Matthews, yukarıdaki 4 hatta 5'li kronoloji yerine İnan neolitiğinin iki dönem altında incelenmesini öneriyorlar. Buna göre, Holosen Çağı ile başlayan ve çömleğin keşfi ile biten ilk evrenin adı *Erken Neolitik* (MÖ. 9600-7000). Bu devirde, yalnız Zağros sıradağlarının uzandığı Batı İnan'da değil Yakın Doğu'nun tamamında köy-tipi yerleşimler kurulmuş, tarım ve hayvancılığa dayalı yerleşik yaşam kökleşmiştir. *Geç Neolitikte* (MÖ. 7000-5500), imalatı çok zahmetli olan taş aletlerin yanına, sıvı ve kuru yiyecekleri saklamayı-taşımayı-pişirmeyi kolaylaştıran keramik objeler (şekil verilen kilin fırınlanması ile üretilen çanaklar-çömlekler) eklenmiş, bu sayede köylülerin bitkisel-hayvansal gıdalar üzerinde tasarrufta bulunma kapasiteleri artmıştır (Fazeli ve Matthews, 2013: 7).

Bütün bu dönemleme çabaları bize Zağros neolitiğinin dönüm noktalarını belirleme hususunda büyük kolaylık sağlamaktadır. 1- Aslında daha önceden başlayan *yerleşikleşme süreci*, 9600'lerde Genç Dryas'ın sona ermesi ve Holosen'in başlaması ile belirgin/kararlı hale gelmiştir. 2- Erken yerleşimler ilk anda yarı-zamanlı olarak iskân edilmişse de, toynaklı hayvan ve tahıl/bakliyat habitatlarının insan eliyle genişletilip yerleşim yakınlarına kadar getirilmesi (*yabani hayvan ve bitki yönetimi/denetimi*) yerleşiklik kararını ve eğilimini güçlendirmiştir. İnsan müdahalesi altında yetiştirilen bitki ve hayvanların morfolojik açıdan evcil özellikler sergileyen ilk örneklerine 8300-8000 arasında rastlanır. 3- Evcilleştirme süreci bu tarihten sonra hız kazanmış ve evcil türler 7000'e kadar Bereketli Hilal'in bütün bölgelerine girmiştir. 8. binyıl boyunca yerleşim sayılarının ve nüfuslarının da büyük bir hızla arttığı görülür. MÖ. 7000'de tarım ve hayvancılık üzerinde yükselen yeni ekonomi güçlenmiş, bunlara eşlik eden avcı-toplayıcı pratikler de giderek geri plana düşmeye başladığından *neolitik toplum olgunlaşabilmiştir*. Yeni dönemi taçlandıran bir diğer gelişme, yiyecek saklamayı kolaylaştıran çömleğin icadıdır. 7000'de neolitiğin 3 kurucu unsuru tamamlanmış bulunmaktadır: a) artık geri döndürülemez hale gelen yerleşiklik, b) bitki ve hayvanların yabani formlarını kaybedip evcilleşmeleri sonucunda tarımın ve hayvancılığın temel geçim biçimi olması, c) üretilen yiyeceklerin çömlek sayesinde saklanabilmesi, uzağa taşınabilmesi ve böylelikle neolitik kültürün yakın çevreye doğru yaygınlaşması. 4- MÖ. 5500 bir başka önemli tarihtir. Bu tarihten sonra Bereketli Hilal yerleşimleri kasaba büyüklüğüne erişmiş, yiyecek depolama ihtiyacı siyasal seçkinlerin doğumuna zemin hazırlamış ve zanaat bir hane etkinliği olmaktan çıkarak "yiyecek üretmeden de hayatlarını idame ettirebilen" uzmanların elinde şekillenmiştir.

MÖ. 7000 tarihini (gerek Bereketli Hilal'in tamamında, gerekse Orta Zağros özelinde) *Erken Neolitikten Geç Neolitiğe* ya da *Çanak-Çömleksiz Neolitikten Çanak-Çömleklili Neolitiğe* geçiş açısından bir milat sayabileceğimiz anlaşılıyor. Orta Zağros'un besin kaynakları, coğrafi farklılıklar dolayısıyla, alçak rakımlı *dağ etekleri ve ovalar* ile yüksek rakımlı *dağ-arası vadileri* arasında eşitsiz dağılmıştır. Bu hal, Erken Neolitikte *tam yerleşiklik* yerine *yarı-yerleşik bir geçim stratejisi* uygulamayı zorunlu kılmıştır. Erken yerleşimleri kuranlar hala yabani yiyecek kaynaklarına bağımlıydılar; bu nedenle alçak ve yüksek bölgeler arasında yarı-zamanlı ikâmet etmek zorundaydılar. Keçi-koyun çobanlığı da hareketli yaşam tarzını destekleyen bir etkinlikti. Sonraki binyıllarda yine Zağros'un bazı bölümlerinde ve tarımsal üretim olanaklarının kısıtlı olduğu daha doğudaki Orta Asya bozkırlarında gözlenen *göçebe çobanlık* da zaten yiyecek üretiminin temelde besiciliğe dayanmasından kaynaklanmıştır. Anadolu göçerliliğinden bildiğimiz *yaylak-kışlak sistemi*, mutlak bir göçebelik olmayıp yüksek-alçak bölgeler arasındaki *periyodik ve dikey* hareketliliği içermektedir. Bu tip göçerlik 7000'den sonra da sürmüş olmalıdır; ancak Zağros'ta 7. binyıl boyunca besin üretimine dâhil bitki-hayvan türleri çeşitlendiği ve yaban kaynaklara bağımlılık azaldığı için tam-zamanlı iskân edilen yerleşimlerin sayısı da hızla artmıştır.

Erken Neolitik ile Geç Neolitik arasındaki belki de en belirgin fark evlerin boyutu ve yerleşim nüfusundaki belirgin değişimlerdir. *Çanak-Çömleksiz Neolitik* devirde yerleşimlerin ortalama nüfusu 50 ila 100'dür. Bunlar, birbirlerinden uzak mesafede kurulmuş küçük köylerdir. Genelde tek odadan oluşan evlerin inşasında saz, ahşap ve çamur kullanılmıştır. Oval ya da belli-belirsiz dörtgen planlı olan evlerin tabanı genellikle toprak seviyesinden aşağıdadır. *Çanak-Çömleklili Neolitik* devirde, ortalama nüfus 400'e çıkarken çeşitlenen işlevler (pişirme, alet yapımı, yiyecek depolama vb.) nedeniyle evlere yeni bölmeler eklenmiştir (Peasnell, 2003b: 222-224). Zağros'un farklı bölgelerinden gelen veriler yukarıdaki bilgileri doğrular niteliktedir. Örneğin Orta Zağros'un dağ-arası vadilerinden İslamabad Ovası'nda Erken Neolitik boyunca kurulan yerleşimlerin sayısı yalnızca 3 iken (bunların hepsinin yüzölçümü 1 hektarın altındadır), Geç Neolitik'te sayı 18'e çıkmıştır. Bunların 17'si 1 ila 1,5 hektar büyüklüğündedir, yerleşimlerin birinin genişliği ise 2 hektara yakındır (Abdi, 2003: 415). Orta Zağros'un Serfiruzabad Ovası'na ait bulgulardan da benzer bir sonuç çıkmaktadır. Erken Neolitik'te ovada saptanan yerleşim sayısı yine 3'tür; 1 hektardan küçük olan bu yerleşimlerin tamamı su kaynaklarına yakın mevkilere (hem alçak hem yüksek bölgelere geçişi mümkün kılan kavşaklara) kurulmuştur. Deniz seviyesinden 1438-1509 m. yüksekte konumlanan 3 yerleşim arasındaki uzaklık azami 25 kilometredir. Geç Neolitik'te bu 3 köyün ikisi terk edilmiş, yalnızca biri varlığını sürdürmüş, ayrıca ovada 14 yeni yerleşim daha belirmiştir. Deniz seviyesinden 1476-1647 m. yüksekte olan 15 Geç Neolitik yerleşiminden 12'si 1 hektardan küçük iken, diğer 3'ü 1 ila 1,5 hektar büyüklüğündedir (Niknami vd. 2013: 39, 42-43). Görüldüğü gibi, konumu dolayısıyla yerleşim kurmaya uygun olan iki ovada da köy sayısı 5 ila 6 kat artmış, ayrıca bazı köylerin boyutu da 2 ila 3 kat arttığından ovaların her birinin nüfusu aşağı yukarı 10'a katlanmıştır.

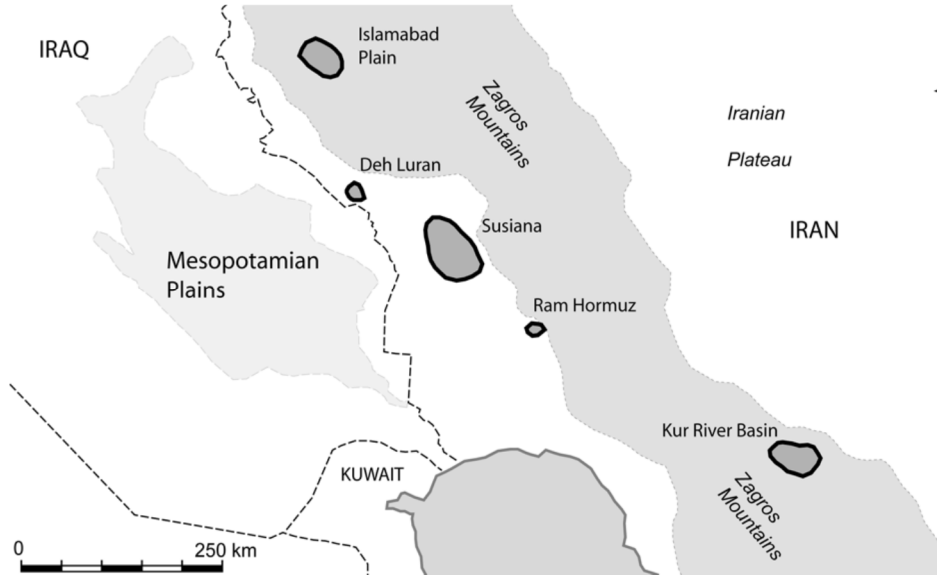
Tarımın karmaşık ve emek-yoğun hale geldiği bu süreçte, tarlayı ekime hazırlama çalışmaları daha uzun zaman almaya başlamıştır. Ama bu devirde takas ilişkileri hala zayıftır ve zanaatta uzmanlaşmaya geçilememiştir. Toplumsal düzende gözlenen başlıca fark, (eşitlikçilik büyük oranda sürse de) kabile tipi örgütlenmenin güç kazanmasıdır (Peasnell, 2003b: 224-225). Neolitik kültürün doğumunu destekleyen faktörlerin başında, yarı-yerleşik yaşamın gebe kalma sıklığını artırması, bunun da nüfus artışına yol açarak Orta Zağros ahalisini daha fazla yiyecek bulmaya zorlaması gelir. Daha fazla yiyecek bulmanın iki yolu vardır: avcı-toplayıcılığın devamı ve *bitki-hayvan yönetimi* denen insan müdahaleleri ile doğal kaynakların habitatlarının genişletilmesi (Darabi, 2012: 106). Başka bir deyişle, yerleşiklik nüfus artışına, nüfus artışı

avcılık-toplayıcılık dışı yöntemlerin keşfine ve bu keşif de yarı-yerleşikliğin tam-yerleşiklik yönünde evrim geçirmesine neden olmuştur.

4. “Orta Zağros İklimi ve Bitki Örtüsü”nün Hem Yerleşikleşme Hem de Besin Üretimi Üzerindeki Olumlu-Olumsuz Etkileri

İran’da iki ana dağ zinciri vardır. Bunların ilki batı sınırını oluşturan Zağros, diğeri kuzeydeki Elburz’dur. Dağlık bölgelerin taş alet imalatını mümkün kılan kireçtaşı yataklarına ve maden (özellikle bakır) rezervlerine sahip olması, buralarda kalıcı yerleşim kurmayı düşünen toplumlar açısından olumlu bir faktördür. Zengin yer-altı suları, Zağros ve Elburz’un çekim merkezi olmalarına katkı yapan bir başka unsurdur. İran’ın kuzeybatısından başlayıp Hürmüz Boğazı’na kadar uzanan 1500 km. uzunluğundaki Zağros’un etekleri ve ona komşu ovalar, üzerinde hayvan otlatılabilen geniş meralara sahiptir. Bozkırları hayvancılığa, ormanları avcı-toplayıcılığa, gölleri ve akarsuları balıkçılığa elverişli olan Zağros’un “dağ-arası vadileri” de tahıl-bakliyat ekimine uygundur. Ancak bütün avantajlarına karşın, Zağros ile daha doğudaki İran Yaylası, yerleşim sayısı ve yoğunluğu itibarıyla Levant ve Güneydoğu Anadolu – Kuzey Suriye’nin gerisinde kalmışlardır (Peasnell, 2003a: 161-162).

İran neolitikünün ilk merkezi olan Zağros’un batısı ile doğusu arasında iklim ve fauna-flora (dolayısıyla nüfus ve yerleşim yoğunluğu) bakımından büyük farklar vardır. Orta Zağros’un batı kanadı, özellikle de Irak’a bakan yamaçları, Bereketli Hilal’in parçası, erken tarım ve besiciliğin doğum yeridir. Dağ zincirinin doğu kanadı ise, kalın kar tabakasının hâkim olduğu kışlar, çok kuru yazlar, 3000 metreyi aşan ve yerleşim kurmayı zorlaştıran yükseklik nedeniyle tenhadır. Avcı-toplayıcı yaşamı destekleyen ormanlık alanların sınırlı oluşu, burada kalıcı yerleşim kurmayı geciktirmiştir. Zağros’u İran Yaylası’na bağlayan doğu kanadının tek avantajı, geniş çayırlıklardır. Çayır göçebe çobanlığa elverişli olsa da, sert iklim nedeniyle bölgede tarım yapmak güçtür. İşte bu yüzden, Doğu Zağros’ta saptanan erken yerleşimler MÖ. 6. binyıla (Batı Zağros’taki erken köylerden en az 2 binyıl sonraya) tarihlenirler. Deniz seviyesinden 1700 ila 2300 metre yüksekteki yerleşimler genellikle nehir kenarlarına kurulmuşlarsa da, bu konumdan sulamalı tarıma geçiş için yararlanılmamıştır. Orta Zağros’un batısında karmaşık toplumun doğmaya başladığı (neolitik kültürün olgunlaştığı) 6. binyıl boyunca, bölgenin doğu kanadında besin üretiminin hala göçebe çobanlığa ve kısmen kuru tarıma dayanması (Abdollahi vd., 2015: 37-43) kuşkusuz iklimin, yeryüzü şekillerinin, fauna-floranın, nüfus yoğunluğunun ve komşu toplumlarla etkileşimin neolitikleşme hızı üzerindeki büyük etkisini açığa vurmaktadır.

Şekil 3: Zağros’ta erken yerleşimler, Deh Luran ve İslamabad ovaları ile bunlar arasında kalan Zağros vadilerinde yoğunlaşır. İran’ın ilk uygarlığı ise Susiana Ovası’nda 4. binyıl sonunda doğacaktır (Hopper ve Wilkinson, 2013: 36).

Batı İran’ın yüksek bölgeleri, Genç Dryas’tan önce, Palegawra, Warwasi, Zarzi, Ghar-i Khar, Mar Gurgalan Sarab, Pa Sangar ve Mar Ruz gibi avcı kamplarına ev sahipliği yapmıştı (Olszewski, 2012: 19). Ne var ki Genç Dryas’la birlikte yükseklerde yiyecek bulmak zorlaşınca avcı-toplayıcılar daha sıcak aşağı bölgelere çekildiler (Darabi, 2012: 105). Bu devirde insan toplulukları yaşama tutunmak için yiyecek kaynaklarını çeşitlendirmek zorundaydılar. Örneğin gelişigüzel avlanmak yerine, özenle gözlemedikleri sürülerin nüfuslarının azalmaması için doğurganlık çağındaki dişileri ve damızlıkları sağ bırakarak “seçici avlanma”ya geçmiş olmalı. Genç Dryas aşılıp Holosen Çağı’nın ılıman koşullarına adım atıldıktan sonra da, (görelî bolluğa karşın) hayvan/bitki habitatlarına insan müdahalesinden geri dönülmedi, yeni strateji kalıcı oldu. Zağros bu dönemlerde (MÖ 9500’den sonra) yeniden avcı-toplayıcı gruplarla dolmaya başladı ve herhalde

bu insanlar Genç Dryas boyunca daha batıdaki avcılarla kurdukları temas sayesinde edindikleri yeni bilgileri de kullanarak "besin üretimi ile sonuçlanan geçiş süreci"ne dâhil oldular.

İran'da besin üretiminin başlangıcını haber veren erken yerleşimler, Zawi Çemi Şanidar, Kerim Şehir (bu ikisi MÖ. 10500-10000'e tarihlenirler), Şeyh-i Abad (10100-7600), Çoğa Golan (9700-7600), Tepe Asiab (8900-8500), Doğu Chia Sabz (8900-7500), Ganj Dareh (8100-7500), Jani (8100-6400), Tepe Guran (7600-6400), Ali Koş (7500-6000), Abdül-Hüseyin (7500-6200), Çoğa Bonut (7200-6200), Çoğa Sefid (7200-5700) ve Sarab'dır (6200-5500). Adı geçen ilk iki yerleşim, Kuzey Zağros'ta, bugünkü Irak Cumhuriyeti içinde bulunurlar. Diğer 12 yerleşim ise, İran İslam Cumhuriyeti'nin Huzistan, Luristan, Kirmanşah ve İlam eyaletlerinde (Orta Zağros'ta) konumlanırlar. Bu tablo bize İran neolitiğinin büyük ölçüde Orta Zağros'taki dağ-arası vadilerde (nehir/çay havzalarında), dağ eteklerinde ve Aşağı Mezopotamya'ya komşu ovalarda geliştiğini kanıtlamaktadır.

4.1 "Holosen İklim Değişikliği" Zağros'a Daha Geç Ulaştığı Halde, Sıcaklık Dereceleri ve Yağmur Miktarındaki Artışlar Buğdaygiller Habitatını 3 Kat Genişletti (MÖ. 9800-8500)

Yukarıda kronolojileri ile birlikte adları verilen yerleşimlerin deniz seviyesinden yükseklikleri 300 ila 1500 metredir. Kuzey ve Orta Zağros'a yılda 250-500 mm yağmur düşmektedir; bu miktar bölgede "kuru tarım" yapmak için uygundur (Rafifar, 2001: 241). Orta Zağros 9000'lere kadar bugüne nazaran daha soğuktü ve az yağmur alıyordu (Matthews, 2016: 9). Ortalama sıcaklıklar bugünkünden 4-7 derece daha düşüktü. Bölge florası, meşe ve şamfistiği-badem ormanları ile artemisia/yavşan gibi çok kısa boylu bitkilerin hâkim olduğu bozkırlardan oluşuyordu. Zağros, hem uzak geçmişte hem de bugün Elburz-Hazar kıyı hattına göre daha kuraktır, bu yüzden de Hazar'ın güney kıyıları kadar zengin bitki örtüsüne sahip değildir. Ama Zağros'un doğusundan başlayan ve neredeyse İran'ın yarısını kaplayan Orta Yayla'da (İran Yaylası'nda) yerleşim kurmak daha zordur. Denizden ortalama yüksekliği 900 metre olsa da, yayla içindeki bazı dağların zirvesi 3000 metreyi bulmaktadır. Orta Yayla'nın kuzeyi ve güneydoğusu daha alçaktır, ama bunun nedeni yerleşikliği teşvik eden ovalar değil, insan kadar diğer canlılara da kapalı olan Lut ve Kebir çölleridir. Nadir vahalar dışında bu iki tuz çölünde yaşamak olanaksızdır. 9000'den sonra, gerek Zağros'un gerekse diğer bölgelerin iklimi açık biçimde değişmiştir. Yazlar, bugünkü değerler ile karşılaştırıldığında 2-4 derece daha sıcak, kışlar ise tersine 2-4 derece daha soğuktur. Yükseklerde yazlar sıcak ve kurak, kışlar yağmurlu ve soğuk hale gelmiştir. Holosen başında Zağros'a düşen toplam yağmur bugünkünden fazladır. Batı İran'ın en ılıman bölgesi, Aşağı Mezopotamya'ya komşu olan Huzistan düzlükleri, eski adıyla Susiana Ovası'dır. Her durumda, değişen iklim koşullarının besin üretimine temel katkısı, yabancı buğday-arpa habitatını genişletmesi olmuştur (Peasnell, 2003b: 216).

"Holosen İklim Optimumu" olarak adlandırılan ve yoğun tarımsal üretime zemin hazırlayan ortam, Genç Dryas biter bitmez değil ondan takriben 2 binyıl sonra (MÖ. 7500-7000) olgunlaşmıştır. Yine de 9. binyıldan itibaren sıcaklığın ve yağmurun aşamalı artışı, avcı-toplayıcıların yaşamında büyük değişim yaratmış olmalıdır. Nitekim Zağros'taki meşe ve şamfistiği ormanlarının bu süreçte genişlediğini, ayrıca bunlara çam gibi kozalaklı türlerin eklendiğini biliyoruz. Bu hal avcı-toplayıcılar için olumludur, zira kabuklu yemişler onların gıda rejiminde önemli yer tutmaktadır. Avcılar, bu dönemde çokça yabancı sığır, kızıl geyik, koyun ve daha sarp coğrafyalarda da yaban keçisi bulabilmiştir. Dağ-arası vadileri ile yamaçlar çayırda örtülünce, bu tip mekânlarda yaban eşeği ve ceylan avlamaya başlayan avcı-toplayıcılar, tahıl hasadı için de elverişli bir ortama kavuşmuşlardır (Peasnell, 2003b: 221).

Palinoloji (polen ve spor bilimi) sayesinde, özellikle göl bölgelerinin eski devirlerde nasıl bir iklim ve bitki örtüsüne sahip olduğunu saptamak kolaylaşmıştır. "*Bitkiler tarafından atmosfere bırakılan polenler yeryüzüne yayıldıktan sonraki birkaç yıl içerisinde iç kısımlarında bulunan yumuşak doku zamanla çürümekte ve şekilsel özelliklerini kaybederek bozulmaktadır. Polen tanelerinin bozulmadan kalabilmeleri için özel ortam koşulları gerekmektedir. Bu tip alanlar genellikle oksijence fakir olan göl ve deniz tabanları, kıyı alanları, eski göl ve akarsu tabanları, bataklık ve lagün sahalarıdır. Bu alanlarda bulunan uygun depolanma koşulları sayesinde polenlerin dış yapıları şekillerini kaybetmeden ve kronolojik kesintiye uğramadan fosilleşebilmektedir*" (Şenkul, 2014: 34). İran neolitiğine dair polen ve oksijen izotop analizlerinde genellikle Kuzey Zağros'un Zeribar, Mirabad ve Urmiye göllerinden alınan örnekler kullanılmıştır. Buralardan derlenen polen kayıtları, Holosen Çağı başında (10-9. binyıllar) Kuzey ve Orta Zağros'ta şamfistiği yoğunluğunun meşeden 2-4 kat fazla olduğunu ortaya koymuştur. Şamfistiği kuraklığa meşeden daha dayanıklıdır; o halde, Batı İran'ın erken yerleşimlerin kurulduğu dönemlerde pek kurak olduğu söylenebilir. Ancak iklim ılımanlaştıkça (yağış/nem arttıkça) meşe ormanlarının genişlediği ve MÖ 4000 civarında en geniş sınıra ulaştığı görülür. MÖ. 5000'den 4000'e dek Kuzey-Orta Zağros'taki meşelik alanlar 5 kat artmıştır. Bölgenin Holosen Çağı boyunca en çok yağmur aldığı dönem 5000-4000 arasındadır. Demek ki Zağros'ta da *iklim optimumu* 7000-4000 arasına sıkışmıştır. Buğdaygiller habitatının genişleme hızı meşeninkinden daha büyüktür. MÖ. 9800'den 8500'e kadar buğdaygillerin flora içindeki ağırlığı 3'e katlanmıştır: Bitki örtüsündeki bu baş-döndürücü gelişme, erken yerleşimlerin ortaya çıkışı ile uyumludur (Matthews vd., 2013: 26-27; Jones vd., 2013: 28, 32).

4.2 Zağroslu Avcı-toplayıcıların Bitki Örtüsüne Müdahalesi; Dağ-arası Vadiler ile Alçak Ovalarda Kurulan İlk Yerleşimler

Peki, yeni bitki örtüsünün oluşumunda iklim kadar insan müdahalesi de etkili oldu mu? Evet oldu: Avcı-toplayıcıların yaşadıkları coğrafyalarda fauna-florayı değiştirebilme gücü zaten insanoğlunun besin üretimini başlatabilme kapasitesine işaret ediyordu. “İnsanın ve diğer hayvanların hayatta kalma şanslarını artırmak için doğal çevrelerini değiştirmeleri”ne *niş oluşturma / niş inşası* denir. İnsanoğlu, niş oluşturmaya karar verdiğinde, diğer hayvanların asla kontrol edemediği muazzam bir enstrümana sahiptir: ateş. Özellikle Zeribar Gölü havzasında, genel olarak da Zağros’un diğer bölgelerinde keşfedilen yanmış bitki örneklerinden anlaşıldığı üzere, Batı İran’da MÖ. 9800’lerden başlayarak niş oluşturmak amacıyla çokça ateş yakılmıştır. Belli bir bölgede yangın çıkarmanın ilk sonucu, ormanlık alanların daralması ve çayırların genişlemesidir. Ateşin yaktığı ormanın yeniden canlanması zor iken, yıllık bitkiler olan otlar ve çalılar hemen boy verebilmekte, hatta eskiden ağaçlarla kaplı arazileri işgal edebilmektedir. Yeni oluşan çayırlar av hayvanlarının beslenme alanı oldukları için, yangından sonraki yıllarda yakın çevrede hem hayvan popülasyonu artmış hem de buğdaygillerin habitati genişlemiştir. Yangının “niş oluşturma” aracı olarak kullanılmaya başladığı 9800’lü yıllar aynı zamanda erken yerleşimlerin de kurulma zamanına denk düşmektedir (Matthews, 2016: 10).

Toplam uzunluğu 1500 km. olan Zağros dağ zincirinin yüksekliği değişkenlik gösterir. Zincirin zirveleri 4500 metreyi bulurken alçak yerlerde rakım 500 metreye kadar düşer. Bu yüzden dağların bazı bölgeleri yerleşim kurmaya uygunken, bazı kısımlar sürekli kar altında kaldığından insanın ve başka canlıların yaşamasına elverişli değildir. Besin üretiminin erken evrelerinde evcilleştirilen 12 türün (4 hayvan, 8 bitki) 4’ünün yabancı habitati, Levant ve Güneydoğu Anadolu + Kuzey Suriye kadar Zağros Dağları’nda bulunmaktadır (arpa, koyun, keçi ve domuz). Bu hal, neolitik kültürü başlatan hayvan/bitki evcilleştirme sürecine Zağros’un da aktif olarak katıldığına kanıttır. Orta Zağros’ta kurulan erken yerleşimlerin tarihi 9800’e kadar uzandığına göre, Zağros toplumlarının süreçteki rolünü yadsımak olanaksızdır. Bu yerleşimler, topografya ve jeobotanik açılarından farklı noktalarda hayat bulmuştur. Orta Zağros’un erken köyleri coğrafi farklılıklarını temelinde 4 kategori altında gruplandırılabilirler. 1- Zağros’un yüksek kısımlarındaki dağ-arası vadilerde kurulan yerleşimlerin rakımı 1200 metreden fazladır. Bozkırın ve ormanların hâkim olduğu bu tip vadiler, genellikle 2500-3000 metrelik dağlarla çevrilidir. 2- Zağros eteklerindeki alçak vadiler ve ovalarda 400 ila 1200 metre yüksekte konumlanan köyler, benzer bir bitki örtüsüne sahiptirler ve bunları çevreleyen dağlar kendileri gibi alçaktır (500-1700 m.). 3- Mezopotamya bozkırlarına yakın mesafede 500 metreden daha alçak dağ eteklerinde ve ovalarda kurulan yerleşimler, meşe ormanlarından uzakta ama yavşan/artermisia kaplı bozkır örtüsünün içinde bulunurlar. 4- Orta Zağros’un bittiği ve düzlüklerin başladığı sulak-alüvyonlu toprakların en büyüğüne Susiana/Huzistan Ovası denir ki burayı Sümer ülkesinden ayıran doğal sınır bataklıklardır (Matthews, 2016: 3). İran’ın ilk kentsel yerleşimi sayılan Susa 4-3. binyıllarda bu ovada boy vermiştir.

5. Orta Zağros’un Erken Köyleri: Avcı-toplayıcı Pratikler Hemen Terk Edilmedi, Yerleşikleşme Süreci Bu Yüzden Çok Yavaş İşledi (MÖ. 9600-7000)

İran’ın neolitik yerleşimlerinin ilki sayılan Şeyh-i Abad, adı geçen 4 kategorinin ilkinde girer. Rakımı 1430 m. olan köy, bereketli bir ovada kurulmuştur ve 3000 m. yüksekliğinde dağlarla çevrilidir (Matthews vd., 2013: 28). Yerleşimin bulunduğu ova/vadi, İran’ın doğusu ile Bereketli Hilal’in kuzeyi ve batısı arasında insanların, hayvanların, metallerin ve kültürlerin dolaşımına elverişli bir coğrafya üzerinde konumlanır. Binlerce yıl sonra yaygın bir ticaret yoluna dönüşecek olan İpek Yolu da bu tip vadilerden geçmektedir. Yerleşimde keşfedilen yapıların en ilginç, ibadethane olduğu düşünülen T-biçimli Bina-2’dir. Burada, Çatalhöyük’teki sığır başlarını andıran yabancı keçi ve koyun kafatasları bulunmuştur. Keçi örneklerinden birinin boynuzlarının uzunluğu 94 cm.’dir. Karbon 14 analizi, Bina-2’nin yerleşimin son evresinde, 7600 civarında yapıldığını göstermektedir. Bölgede yabancı keçi-koyun çobanlığı 8000’lerden sonra yaygınlaştığına ve tapınak benzeri bir yapının ortaya çıkışı 8. binyıl ortalarını bulduğuna göre, Zağros’taki “yerleşikleşme süreci”nin hayli ağır işlediği iddia edilebilir (Matthews vd., 2010).

Şeyh-i Abad halkı MÖ. 8. binyılda yabancı mercimek-şamfıstığı-badem tüketmeyi sürdürmüştür; yabancı bitki-hayvan yönetimine dair adımlar varsa da, toplum büyük ölçüde avcı-toplayıcıdır. Yerleşimde keşfedilen objeler arasında hemen göze çarpanlar, kil figürinler, çentikli-delikli kemik kolyeler ve bezekli kil jetonlardır (Matthews vd., 2010). Bu tip jetonlar (*clay tokens*), MÖ. 5.-4. binyıl Güney Mezopotamya kasabalarında ve erken kentlerinde takas ilişkilerini kolaylaştırmak ve alış-verişlerin kaydını tutmak için kullanılmıştı. Bunlar, erken Sümer kentlerinde uzak-mesafeli gönderilerin içeriğinin karşı tarafa iletilmesi ve malın yekunu hakkında soru işaretlerinin giderilmesi amacıyla *hesap taşları* olarak işlev görmüşlerdi (Çıvgın, 2015: 98). Erken kentlerden binyıllar önce üretilmiş olan bu kil objelerin işlevi de aynı mıydı?

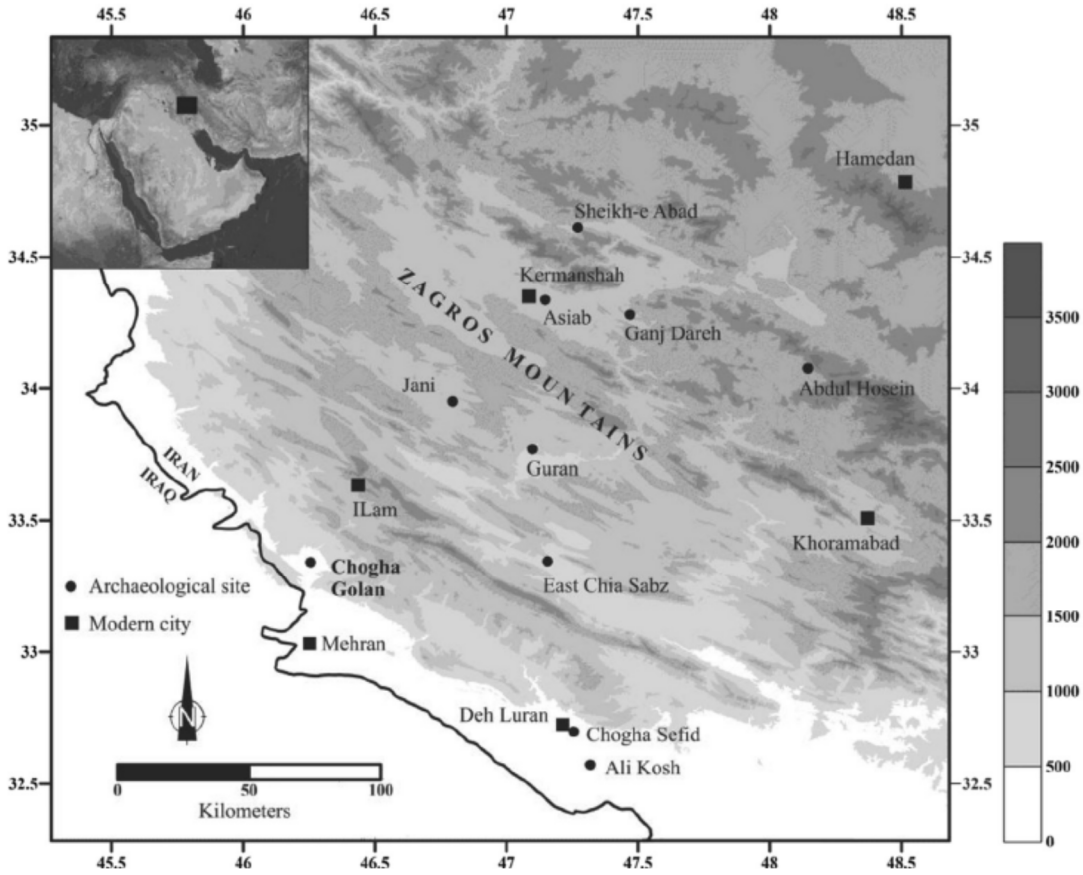
Şeyh-i Abad kazılarında yabancı benzerlerine göre hayli iri bir arpa tohumu keşfedilmiştir. MÖ. 8000 civarına tarihlenen örneğin evcil olması mümkündür. Bu hususta henüz görüş birliği bulunmasa da, şüphelerde haklılık payı olduğu yadsınamaz. 1- Zağros, yabancı arpanın doğal habitatının bir parçasıdır; arpayı hasat ederek evlerine taşıyan yerlilerin yakın çevrede ekim yapmış ve zamanla iri arpa tohumları üretmiş olmaları muhtemeldir. 2- Bugünkü yabancı arpalar ile dünyanın dört yanında yaygın biçimde ekilen evcil tohumlara DNA analizleri uygulandığında, Zağros’un arpa evcilleştirme merkezlerinden biri olabileceği sonucuna

varılmıştır (Matthews vd., 2014: 263). Öte yandan, şeyh-i Abad'da bol miktarda hayvan dışkısına rastlanır (yine MÖ. 8000). Bunların günümüz köylerinde olduğu gibi ısınmakta ve ateşi beslemekte kullanıldığı sanılmaktadır. Yerleşimde ağıl olduğuna inanılan bir yapı da bulunur (Matthews vd., 2014: 252) ki hayvan dışkıları ve ağıl birlikte düşünüldüğünde köy sakinlerinin 8. binyıla girilirken hem tahıl ekimi hem de toynaklı hayvan besiciliği yapıyor olmaları mümkündür.

şekil 4: Kazı çalışmaları başlamadan hemen önce şeyh-i Abad tepesinin konumu (Matthews vd., 2010).

Hayvan dışkıları, ya yakıt olarak kullanılmak üzere yerleşime yakın noktalarda toplanmış ya da ağıl olduğu sanılan muhitte birikmiştir. Her iki durumda da, yerleşim içinde (yakınında) hayvan besiciliği yapıldığı iddia edilebilir. Anlaşılan ř. Abad toplumu "yerleşiklik" yönünde hızla ilerlemekte; yabani yiyecek (kabuklu yemişler, tahıllar, balık, tatlı-su yumuşakçaları) tüketirken bazı hayvan-bitki türlerinin (keçi-koyun ve tahıllar) habitatlarını da yaşadığı bölgeye doğru genişletmektedir (Matthews vd., 2014: 265-266, 271). Bu tip etkinlikler, avcı-toplayıcılıktan çiftçi-otlayıcılığa geçişi kolaylaştıran ya da zamana yayan bir tür ara evreyi oluşturmaktadır: Morfolojik açıdan evcil değil hala yabani olan bitki/hayvan topluluklarının -insan iradesi ve ihtiyaçları doğrultusunda- yönetilmesi, yaşam alanlarının dış müdahale ile değiştirilmesi (*animal and plant management*). Bunlar tabii birbirini "kronolojik olarak" takip eden, birbirlerinin yerine geçerek öncekini tamamen ortadan kaldıran olgular değillerdir: Toplayıcılık sürerken yabani hayvan besiciliği başlayabilmekte, aynı zaman diliminde bazı tahılların morfolojik manada evcil form kazandığı görülebilmektedir. Süreç öyle karmaşıktır ki ekimi yapılan ve hatta evcilleştirilmiş olanlar ile yabani tahıllar birlikte tüketilmekte; yerleşime doğal ortamdan getirilen tohumların sayısı arttığında ise, evcil tohumları değerlendirme isteği azalmakta, bu tohumlar kendilerine ihtiyaç duyulmadığı an depolanmadığında ekim faaliyetleri de gerileyebilmektedir.

Şekil 5: Orta Zağros'un *ön-neolitik* ve *erken neolitik* yerleşimlerinin konumları ve rakımları (Weide vd., 2015: 111).

Şeyh-i Abad gibi erken yerleşimlerde yaşayan insanların yabani bitki ve hayvanlarla kurdukları ilişkinin evrimini anlayabilmek için, buralarda yakıt olarak hangi objelerin kullanıldığına da bakılmalıdır. Zağros'ta (tabii Bereketli Hilal'in batısında da) ısınmak ve yemek pişirmek gibi gündelik ihtiyaçlar sıkça ateş yakılmasını gerektirmiş olmalıdır. Çeşitli analizlerin sonuçlarını birlikte değerlendiren arkeologlar, Orta Zağros'ta ateşi beslemek için başlıca 5 objenin kullanıldığını saptamışlardır. Bunlar odun, çalı, saz, otsu bitkiler ve katılaşmış hayvan gübrelere (Matthews, 2016: 10). Çevredeki hâkim bitki örtüsü orman olduğundan yüksek yerleşimlerde özellikle odun yakılır. Bozkıra ve dağ eteklerine (örneğin düşük rakımlı Huzistan ve Deh Luran ovalarına) az yağmur düştüğü için buralarda meşe gibi su isteyen ağaçların yetişmesi zordur. Erken Holosen'de bu tip ağaçlardan yoksun bölgelerde yakıt olarak saz ve otsu bitkiler kullanılmıştır. "Bitki yönetimi ve yabani sürülerin denetimi" (ön-evcilleştirme) yaygınlaştıkça yakıt tercihlerinin değiştiği görülür. Örneğin Ganj Dareh'te 7950'ye kadar çevreden toplanan kuruyemişlerin (şamfıstığı, badem) kabukları ve aynı ağaçlardan elde edilen odunlar yakılırken (Matthews, 2016: 11-12), herhalde yabani hayvan yönetimine geçildikten sonra tezek yakılmaya başlanmıştır. 2011'de yitirdiğimiz arkeolog/antropolog Hesse, ağaç bakımından yoksul bölgelerde gübrenin aranan bir yakıt olmasını, *keçi evcilleştirme sürecine* katkı sunan faktörler arasında gösterir. Çevrede az bulunan ağaçları yakıt olarak değil de zanaat ve barınak inşasında kullanmak varken, Zağros köylerinde yakıt ihtiyacının ağaçlar yerine (yerleşim yakınında tutulan) hayvanların dışkılarından sağlanması mantıklıdır (Matthews, 2016: 13).

5.1 Zağros'ta Arpa-Buğday Ekimi Yapılan ve Yabani Keçi Otlatılan İlk Merkezler (8000-7500)

Çoğa Golan, Şeyh-i Abad ile çağdaş, ama onun 190 km. güneybatısında konumlanan alçak bir yerleşimdir. Orta Zağros eteklerindeki Emirabad Ovası'nda kurulan 3 hektarlık yerleşimin denizden yüksekliği yalnızca 485 metredir. 200 yıl boyunca iskân edilen Çoğa Golan, nehir kenarında bulunmasına karşın, az yağış alan yarı-kurak bir coğrafyanın parçasıdır. Levant ve Kuzey Mezopotamya köyleri kadar eski olan Çoğa Golan'da çok çeşitli yabani bitki ve hayvan türleri (arpa, buğday, mercimek, mürdümük; keçi, koyun, domuz, ceylan, sığır, atgiller, kemirgenler, tavşan, sürüngenler, kuş, balık, midye ve tatlı-su kabukluları) tüketilmiştir (Riehl vd., 2013: 65, 67). Yerleşimi özel yapan bulgu ise, *morfolojik açıdan evcil olduğu sanılan gemik buğdayının* İran'daki en eski örneklerinin orada keşfedilmesidir (MÖ. 7800). Bunlardan yarım binyıl daha eski olan evcil gernik örnekleri, Güneydoğu Anadolu'nun Karacadağ bölgesi (Nevali Çori, Çayönü), Orta Anadolu (Aşıklı Höyük) ve Güney Levant'ta (Güneybatı Suriye'nin Tell Aswad höyüğü) bulunmuştur. Bu verilerden yola

çıkarak gernik buğdayının Orta Zağros'ta Bereketli Hilal'in diğer iki bölgesinden "bağımsız" biçimde evcilleştirildiğini söylemek kolay değildir (Conard ve Zeidi, 2013: 366). Ancak Şeyh-i Abad (arpa), Çoğa Golan (gernik buğdayı) ve Ganj Dareh'te (keçi) evcil özellikler sergileyen bitki-hayvan örneklerinden anlaşıldığı kadarıyla, Orta Zağros *neolitik kültürün pasif alıcısı ya da taklitçisi* değil, besin üretiminin oluşumuna/gelişimine katkıda bulunmuş, "yabani hayvan ve bitki yönetimi"nden "evcil tahıl ekimi ve hayvan besiciliği"ne varana dek sürecin farklı evrelerinde rol almış bir coğrafyadır (Weide vd., 2015: 111, 116).

MÖ. 9. binyılın ilk yarısında kurulan ve yalnızca 400 yıl (8500'e kadar) iskân edilen Tepe Asiab (Peasnell, 2003b: 233), Şeyh-i Abad'a en yakın Orta Zağros köyüdür (35 km. güneybatıda). Karasu Nehri üzerinde konumlanan Asiab'ın (Alizadeh, 2003: 5-6) denizden yüksekliği 1350 metredir. Bu yerleşimde keşfedilen memeli kalıntılarının en az yarısı keçi-koyundur (keçi sayısı açık biçimde koyundan fazladır). İki tür de morfolojik açıdan yabani olmakla birlikte, yerleşimde keçi çobanlığı yapıldığı yönünde güçlü kanıtlar vardır. Zağros'taki pek çok yerleşim gibi, T. Asiab da yarı-zamanlı iskân edilmiştir. Arkeologlar, özellikle yaz aylarında yerleşimin boşaldığı kanaatindedir. Bunun nedeni herhalde keçi sürülerinin yazın Kirmanşah Ovası'nda kalmayıp başka yerde otlanmalarıdır (Kramer, 1982: 217-218, dipnot 15). Asiab'da keçi besiciliği yönünde önemli adımlar atılmış olabilir, ancak sakinlerinin belli aylarda yerleşimi terk etmelerinden de anlaşıldığı üzere avcı-toplayıcı pratikler sürmektedir. Keçi ve koyun dışında, sığır, kızıl geyik, domuz, ceylan, eşek, porsuk, kızıl tilki, tavşan ve kuş avlayan Asiab ahalisi, bol miktarda tatlı-su istiridyesi tüketmiş ve orak biçimli objelerle yabani tahıl hasadı yapmıştır (Peasnell, 2003b: 233).

5.2 Yaban Keçisinin En Yaygın Olduğu Yer Zağros'dur, Ama Morfolojik Açıdan İlk Evcil Keçiler Orada Değil Güneydoğu Anadolu'da Görülmüştür

Asiab'ın 100 km. güneyindeki Doğu Chia Sabz, Orta-Zağros'un Mezopotamya'ya daha yakın kesimlerinde kurulmuştur. Chia Sabz, Asiab ile çağdaştır: İki yerleşimin de ortaya çıkış zamanı erken 9. binyıldır. Ancak Chia Sabz'ı Asiab'dan farklı kılan iki unsur vardır. 1- Chia Sabz'ın rakımı yalnızca 663 metredir, 2- Burası, Asiab gibi 400 değil en az 1000 yıl boyunca iskân edilmiştir (Darabi vd., 2011: 255, 262). Chia Sabz'da bulunan hayvan kemiklerinin %85'i keçi-koyunlara aittir. Yerleşimde tüketilen diğer hayvanlar, kuş (%3), domuz (%3), ceylan (%2), balık (%2), kemirgenler (%2), antilop (%1), sığır (%1) ve kaplumbağa'dır (%1). Tablodan çıkan sonuç, 9. binyılda kurulan ve 7500'e kadar iskan edilen yerleşimin sakinlerinin et ihtiyacını ağırlıklı olarak keçi-koyundan sağladığıdır. (Young ve Nashli, 2013: 182). O halde, Chia Sabz'ın keçi-koyun evcilleştirme sürecinde Orta Zağros'un kilit önemdeki yerleşimlerinden biri olması mümkündür.

Bunu anlamak için yapılacak şey, "günümüzün evcil ve yabani keçi-koyun DNA'ları"nın MÖ. 8000'e ait "evcilleştirme sürecindeki keçi-koyun kalıntılarının DNA'ları" ile karşılaştırmaktır. Evcilleştirme deneylerinin nerede ve ne zaman başladığını belirlemek için başvurulan *Mitokondri-DNA analizleri*, Zağros özelinde, keçi DNA'sına odaklanır. Türün coğrafi dağılımına göre farklılaştığı, genomik DNA'ya oranla hızlı evrimleştiği ve dişi ebeveynin geçmişine dair kapsamlı bilgi verdiği için mtDNA analizi genetik kodda meydana gelen küçük değişimleri saptamakta kullanılır (Çınar Kul ve Ertuğrul, 2010: 33).

Günümüzde yeryüzünün tamamına dağılmış olan evcil keçiler (*capra hircus*) 6 mtDNA soyuna (haplogrupa) ayrılırlar. Haplogrup A, bunlar içinde coğrafi dağılım ve nüfus açısından en yaygın olanıdır; evcilleştirilme tarihinin eskiliği ve küresel yayılımından dolayı mtDNA analizlerinde öncelik verilen gruptur. Günümüzde yapılan bu tip çalışmaların vardığı sonuç ise aşağı-yukarı aynıdır: İlk evcil keçilerin anayurdu tartışılmaz biçimde Doğu Toroslar + Kuzey-Orta Zağros'tur. Yaban keçisinin (*capra aegagrus*) yalnızca doğal habitatı dikkate alınsa, türün ilk olarak Zağros'ta evcilleştirildiği kolayca savunulabilirdi. Ama mtDNA analizleri ve arkeolojik veriler de eklendiğinde, Güneydoğu Anadolu'nun öncelikli merkez olma ihtimali daha güçlüdür. Türün morfolojik değişim geçirmiş ilk örneklerine Chia Sabz ve Ganj Dareh gibi Zağros yerleşimlerinde değil Urfa-Diyarbakır'da, Nevali Çori ve Çayönü'nde rastlanır (Mazdarani vd., 2014: 945-949). Güneydoğu Anadolu'daki evcil örneklerin Zağros'takilerden en az 200-300 yıl daha eski olduklarını da hatırlatalım.

Bir tür en yaygın olduğu coğrafyadan daha önce *onun periferisinde* evcilleştirilmiş olabilir mi? Evet. Güneydoğu Anadolu, Bereketli Hilal'in 3 parçasının merkezinde, batı (Levant) ve doğu (Zağros) habitatlarının kesişim noktasında bulunmaktadır. Levant, neolitik kültürü kuran bitki/hayvan türlerinin bir bölümüne sahip olsa da diğer bazılarında yoksundur. Aynı durum Zağros için de geçerlidir. Güneydoğu Anadolu (Kuzey Bereketli Hilal) ise, evcilleştirilmeye uygun yabani tahılların/baklagillerin ve toynaklı hayvanların hepsini içinde barındıran ender coğrafyalardan biridir. Böylesi zengin bir bölge, nüfus (ve erken yerleşim) yoğunluğuna bağlı olarak "besin üretimi"ne doğru ilk adımları attığında, her adımın (evcilleştirme sürecinin) yeni hayvan ve bitki türlerini kapsamaması şaşırtıcı değildir. Kuzey B. Hilal'deki gelişmeler, bir ölçüde MS. 18. yüzyılda sanayi devriminin İngiltere'de başlamasına benzer. Mamul mal üretimi yeni bir evreye ulaştığında, bilgi ve teknolojinin aynı merkezde birikmesi ve sonra çevreye doğru genişlemesi tarih boyunca sık karşılaşılan bir durumdur.

5.3 Yüksek Rakımı (1400 m.) Dolayısıyla Yabani Tahıl Habitatının Dışında Konumlanan Ganj Dareh'te MÖ. 8000 Civarında Arpa Ekimi ve Keçi Çobanlığı Yapılmıştır

Besin üretiminin Orta Zağros'taki yayılımını izlemek açısından en uygun örnek, hakkında diğerlerine göre daha fazla bilgi sahibi olduğumuz Ganj Dareh yerleşimidir. Deniz seviyesinden 1400 m. yüksekte kurulan köy ilk kez 1960-70'lerde kazıldığı için radyo-karbon analizleri üzerinden güvenilir tarihlere ulaşılamamıştır. İlk kazı başkanı P. E. L. Smith bu nedenle geniş ve yuvarlak bir tarih aralığı vermek zorunda kalmıştır (8500-7000). Şimdilerde Ganj Dareh'in ağırlıklı olarak 8. binyıl başlarında ve toplam 600 yıl iskân edildiğini biliyoruz, ancak akademik çevrelerde Smith'in 8500-7000 arasına yerleştirdiği 5 yapı evresi hala geçerliliğini korumakta, yerleşimin kültürel evrimi bu evreler ışığında incelenmektedir. En eski E evresine ait bulguların başında, içinde ateş yakıldığına inanılan çukur/ocaklar gelir. Taş aletler ve hayvan kemikleri bunlara eşlik ederken, tahıl ezmeye yarayan öğütme taşlarından eser yoktur. Sözü geçen ocaklar pek çok işlevi birden görmüş olmalıdır: buralarda hem yemek hem de elle şekillendirilen kil objeler pişirilmiştir. 9. binyılın ikinci yarısına tarihlenen bu evrede hâkim geçim etkinliği avcılıktır ve evler dayanıksız malzemeler ile yapılan barakalardır. Eti için avlanan hayvanların sıralaması, diğer Zağros yerleşimleri ile paraleldir: keçi, koyun, ceylan. İkinci evrede (D) besin saklamaya yarayan büyük kapların sayısında artış görülür; yerleşiklik pekişmekte ama yerleşim hala tam-zamanlı iskân edilmemektedir (Thomalsky, 2014: 7-11; Alizadeh, 2003: 5).

Ganj Dareh, yüksek rakımı dolayısıyla yabani tahıl habitatının dışında konumlanıyor olmalıdır. Yine de D evresinden sonra saklama kapları ve öğütme taşlarının çoğalmasına bakılırsa, köylüler alçak bölgelerden yerleşime tohum getirmiş, bunları ekerek buğdaygiller habitatını ihtiyaçları doğrultusunda genişletmiş olabilirler. Bu evreden itibaren sayıları artan kerpiç evler küçük odalardan oluşmaktadır; bu tip yapılar bir peteğin bölümlerini andırır biçimde birbirlerine yapışık düzende inşa edilmiştir. Odaların hepsi ikamet amaçlı yapılmamış olabilir. Belki bunların bir kısmı depo işlevi görüyordu (Peasnell, 2003b: 229-230; Mukhtar, 2014: 214). Köyde ev farelerine ait kemik kalıntılarının zamanla arttığı gözlenir ki bu hayvanların erken yerleşimlere dadanmasının nedeni tahıl depolarıdır. Yerleşimi kuranlar büyük olasılıkla tahıl hasadını izleyen güz ve hatta kış aylarını burada geçiriyorlardı. Geçim ekonomisi aslen yabani bitki ve hayvanlara (şamfistiği, meşe palamudu; keçi, koyun, ceylan, sığır, domuz, alageyik, kızıl geyik, kır tavşanı, İran faresi) dayalı olan Ganj Dareh'te toplanan tohumları ve kabuklu yemişleri kıtlık zamanları için muhafaza etmek gerekir. Adını saydığımız hayvanların hepsi eti için avlanmıyor olabilirler; bunların bir kısmı herhalde derileri için değer gören türlerdi (Kramer, 1982: 216). Her durumda, Ganj Dareh sakinlerinin kuş, balık ve tatlı-su yumuşakçaları ile ilgilenmedikleri, dikkatin daha çok tahıl, kabuklu yemiş ve küçükbaş hayvanlar üzerinde yoğunlaştığı gözlenir ki bu hal yerleşimde belirgin bir kültürel değişimin yaşanmakta olduğuna yorumlanabilir. Klasik avcı-toplayıcı gruplar doğanın sunduğu kaynakların tamamından yararlanmaya çalıştıkları halde, yerleşikliğe ve besin üretimine geçiş sürecinde belli hayvan ve bitki türlerine odaklanılmış, bunlara kolayca ulaşma olanağı var ise tali kaynaklardan uzaklaşmıştır. Anlaşılan, Ganj Dareh'te de keçi ve tahıl gibi ürünler beslenme rejiminde merkeze yerleştikçe istirdiye, midye, karides ve kuş gibi yiyecekleri bulmak için daha az enerji harcanmıştır.

Orta Zağros, (metin boyunca "besin üretiminin öncelikli merkezi" olduğunu ifade ettiğimiz) Toroslara nazaran iki büyük avantaja sahiptir: Bölgede, yabani keçi sürüleri ve arpa habitatının yayılım alanı Toroslarda olduğundan daha fazladır. Bunlar, ilk kez Güneydoğu Anadolu dışında evcilleştirilmiş olduğundan kuşkuyla tahıl türleridir. Keçi (Doğu Toroslarda değilse) Zağros'ta evcilleştirilmiş, arpa Zağros ya da Levant'ta tarıma alınmış olabilir. Ganj Dareh, iki tür için de Orta Zağros'un anahtar yerleşimlerinin başında gelir. Ganj Dareh'te keşfedilen arpa tohumlarının bir kısmının morfolojik açıdan evcilleşmiş oldukları sanılmaktadır ki bu tohumlar MÖ. 7950 civarına aittirler. Şeyh-i Abad'da bulunan evcil arpa tohumu da aynı döneme tarihlenir. Keçi de Zağros'ta on-binlerce yıldır avlanan, dolayısıyla davranış özellikleri bölgedeki avcılar tarafından çok iyi bilinen bir türdür. Ganj Dareh ahalisinin 8100-7800'de avcılıktan keçi çobanlığına geçtiği kesindir. Ancak insan denetimi altında yaşayan sürülerin morfolojik açıdan evcil mi yabani mi oldukları katıyetle saptanamamaktadır. Bildiğimiz, Şeyh-i Abad'dakiler ile benzer dönemlerde otlatılan bu sürülerin evcil olmasalar bile günümüzdeki besicilerin uyguladığı türden kesim stratejilerine maruz kaldıkları, yani genç erkeklerin 2 yaşını doldurmadan kesime gönderildiğidir (Matthews vd., 2014: 263-264).

5.4 Ganj Dareh Bulguları: Zağros Neolitikleşmesi Ne Tamamen Özgün ve Yerli ne de Tamamen İthaldir

Arkeologlar, G. Dareh'in iskân edildiği dönemlerin hepsine ait arpa örnekleri keşfetmişlerdir. Üstelik en erken evrelerde çok az olan örnekler, yerleşimin geç evrelerinde muazzam düzeyde (tüketilen tohumların %50'sine varacak kadar) artmıştır. Ganj Dareh'te tüketilen arpanın bir bölümü yabani diğer bölümü ise evcil özellikler sergilemektedir. Demek ki yerleşim sakinleri evcil arpa ekimi yaparken yabani ortamda tohum toplamayı sürdürmüştür. Ancak arpa tarımı yapılan yerleşimde, evcil gernik buğdayı hiç tanınamamaktadır. G. Dareh kazılarını yürüten ekip, bunu yerleşimin Bereketli Hilal'in diğer parçalarından kopuk olmasına bağlamaktadır (Weide, 2015: 415). Ganj Dareh'te hiçbir obsidyen objeye rastlanmaması da (Thomalsky, 2014: 10), yerleşimin diğer Zağros köylerine nazaran dış etkilere kapalı olduğu yönünde yorumlanabilir. Eğer öyle ise, Zağros neolitikleşmesinin *ne tamamen özgün ve yerli, ne de tamamen ithal* bir neolitikleşme olduğunu kabul

etmek gerekir. Görünen o ki Zağros'un iç dinamikleri G. Dareh'teki keçi ve arpa evcilleştirme sürecinde dış etkilerden çok daha baskın bir rol üstlenmiştir.

Evcilleştirilen bütün hayvanlar ve bitkiler, (insanın en fazla işine yarayacak bireyleri seçmesi; bu bireylerin de evcil sürülerin ataları olması nedeniyle) morfolojik dönüşüm geçirmeye yazgılıdır. Tahıl ve bakliyat seçiminde gözetilen özellikler, tohumların/danelerin iri olması ve hasat zamanına kadar etrafa saçılmadan sap üzerinde kalmayı sürdürmeleridir. Toynaklılar seçilirken de bunların *küçük boynuzlu ve küçük cüsseli uysal hayvanlar* olması gözetilir: Böylesi bireyler, üzerlerindeki insan denetimine boğun eğeler ve direktiflere uyarlar. Ne var ki cüssenin küçülmesi her zaman *evcilleştirme işareti* olmayabilir. Çevre koşulları ile iklim değişiklikleri de bazı türlerin ufalması ya da irileşmesi ile sonuçlanabilir.

Evcilleştirme literatürüne değerli katkılar sunan M. Zeder, yüksek Ganj Dareh ile alçak Ali Koş köyünde (Deh Luran Ovası) bulunan keçi kalıntılarını karşılaştırmış, cüsse küçülmesinin *evcilleştirmeden* değil keçinin doğal habitatının dışına çıkarılmasından kaynaklandığını kanıtlamıştır. Ali Koş'ta güdülen sürüler Ganj Dareh'teki örneklerle nazaran küçüktür; öyleyse, klasik yaklaşıma göre Ali Koş'taki keçilerin evcil, Ganj Dareh'tekilerin yabancı olduklarını varsaymak gerekirdi (Zeder, 2008: 247, 249). Ancak bu sonucun iki mantıksal sakıncası vardır. 1- Ali Koş, keçinin doğal habitatına dâhil değildir, dolayısıyla keçi sürüleri buraya insan eliyle sokulmuş gibi görünmektedir. Peki, herhangi bir hayvan ya da bitki türü doğal habitatı dışında evcilleştirilmiş olamaz mı? Olabilir, zira insanın doğada hazır bulunduğu yabancı sürüleri kurduğu yerleşimin yakınına getirmesi ve daha sonra da ehli olmayan bireyleri kesime ayırması ihtimal dâhilindedir. 2- Ama bu durumda bile iki yerleşim arasındaki dönem farkı karşımıza sorun olarak çıkar. Ganj Dareh'te bulunan keçi kalıntıları MÖ. 7900-7800'lere tarihlenirler, Ali Koş ise 7500 civarında kurulmuş ve 1500-2000 yıl kadar iskân edilmiştir. Başka bir deyişle, Ali Koş'un insan yerleşimine açık olduğu dönemlerde, evcil keçi Güneydoğu Anadolu, Zağros ve hatta Levant boyunca yaygınlaşmıştır: Ali Koş, büyük olasılıkla bir *keçi evcilleştirme merkezi* değildir, sürece sonradan katılan bir yerleşimdir. Bu varsayım 3. bir delille daha desteklenir. Günümüzde de Ali Koş'a benzer sıcak/kurak iklim bölgelerinde yaşayan yabancı koyun-keçilerin boyutu, Zağros'un yüksek kesimlerinde otlanan benzerlerine nazaran küçüktür. Yani çevresel koşullar hayvanlarda morfolojik değişim yaratabilir (Zeder, 2008: 254). Zeder, hiç evcilleştirilmemiş olup Zağros'ta bol bulunan ceylan gibi yabancı hayvanların cüssesinin de sıcak ve kurak iklim nedeniyle küçüldüğünü kanıtlamıştır (Zeder, 2008: 265). Demek ki Ali Koş'taki örneklerin küçük boyutlu olması, Zağros'un ilk evcil keçilerinin burada bulunduğu anlamına gelmez. Zeder'e göre, besin üretimine geçiş süreci incelenirken dikkat edilmesi gereken temel husus boyut farklılığı değil kesim stratejileridir ve Ganj Dareh'te güdülen yabancı keçi sürülerine (nüfusları azalmasın diye) besiciliğe özgü kesim stratejileri uygulanmıştır. Sürü, yetişkin damızlıklar, yeni-doğanlar ve üreme çağındaki dişilerden oluşmaktadır; kesime ilk gönderilenler ise 0,5-2 yaş arası genç erkeklerdir (Zeder, 2008: 262, 264).

5.5 Zağrosular, İçinde Buldukları “Bereketli Hilal Etkileşim Evreni”nden Gelen Bilgileri Kendi Deneyimleri ile Birleştirerek Bir Sentez Yaratmış Olmalılar

Yabancı iken doğal habitatından başka bölgelere sürülen ve avcı-toplayıcı grupların denetimi altında otlatılan keçi-koyunun (*yabancı hayvan yönetimi*) morfolojik değişim geçirerek “evcil özellikler göstermesi” 500 ila 1000 yıl alır. Bereketli Hilal'de “evcilleştirme-öncesi çobanlık” olarak adlandırılan bu tip etkinliğin MÖ. 9000'den sonra adım adım yaygınlaştığı, morfolojik açıdan evcil koyunların ve keçilerin ise ancak 8000 civarında ortaya çıktığı varsayılıyor. Sürü davranışları ve nüfus değişimleri hususunda bilgi sahibi olan avcı-toplayıcılar, etrafta av hayvanı bol iken belki de öldürecekleri hayvanları yaş ve cinsiyet gözeterek seçmeye ihtiyaç duymuyorlardı. Ayrıca soğuk iklim nedeniyle sıkça yer değiştirdiklerinden hayvan topluluklarıyla sürekli ilişki kurmuyor ve her bir sürüyü dönemsel bir yiyecek kaynağı olarak görüyorlardı. Ama Genç Dryas bitip Holosen başlarken (MÖ 10. binyıl) ılımanlaşan iklim nedeniyle insan nüfusu da artınca, herhalde yiyecek kaynaklarını daha rasyonel biçimde değerlendirme zorunluluğu doğdu. İnsanoğlunun yerleşiklik eğilimi de aynı devirlerde başlamıştır. İnsan yılın en azından bazı aylarını erken yerleşimlerde geçirmeyi adet edindikçe, yakın çevredeki sürü popülasyonlarını sabit tutmanın önemini kavramış olmalıdır. B. Hilal'de erken yerleşimlerin yoğunlaştığı coğrafyalar ile *hayvan ve bitki yönetimi* arasında koşutluk vardır. “Ev” sahibi olup yarı-yerleşik yaşamı keşfeden insan, yiyecek kaynaklarını da “evcilleştirmek” zorunda kalmış gibidir. Keçi-koyun, (binlerce yıl önce evcilleşen köpeği hariç tutarsak) faunadaki yüksek temsilieri, ceylan ve geyik gibi ürkek türlere nazaran hem sokulgan hem uysal (yani evcilleştirmeye uygun) olmaları ve tabii küçük cüsseleri nedeniyle evcilleştirme sürecine dâhil olan ilk toynaklılardır. Arkeolojik veriler, yabancı keçi-koyun çobanlığının Bereketli Hilal'in pek çok noktasında 9000-8000 arasında yaygınlaştığını ve morfolojik değişimlerin de bu tarih aralığının sonunda gerçekleştiğini gösteriyor. Bu merkezler arasında ilk olanı bulmak zordur; ayrıca, *ilki* teşhis edebilmek bile, besicilik bilgisinin bir merkezden diğerine “yalnızca” kültürel etkileşimler vasıtasıyla ulaştığı öne sürülemez. Besin üretimine doğru atılan adımın aynısı, ilkinden bağımsız olarak diğerinde de atılmış olabilir. Ama yabancı keçi-koyun çobanlığına dair ilk hamlelerin Güneydoğu Anadolu (Nevali Çori, Çayönü) ile Orta Anadolu (Aşıklı Höyük) yerleşimlerinden geldiğini ve gelişmelerin MÖ. 9. binyılın ikinci yarısına tarihlendiğini biliyoruz. Ganj Dareh'teki bilinçli kesim stratejileri ve Şeyh-i Abad'daki hayvan dışıkları, Zağros'un MÖ. 8000 civarında sürece katıldığını göstermektedir. Buradan iki sonuç çıkar. 1- Zağros yerleşimleri besin üretiminde en erken merkezler olmasalar bile, ilk büyük hamlenin

aktörleri arasındadırlar. 2- Orta Zağros neolitikliği ne taklittir ne de tamamen özgün bir sürecin ürünüdür. *Bereketli Hilal gibi geniş bir coğrafyanın parçası olan Zağros kuşkusuz başka diyarlardaki gelişmelerden haberdardır* (yarı-yerleşiklik, avcı-toplayıcıların hala hareketli topluluklar olduğu gerçeğini değiştirmez), bunları kendine uyarlama kapasitesine sahiptir, bilgilerini kültürel karşılaşmalar ve belki batıdan doğuya nüfus hareketleri (göç ya da kolonileşme) ile genişletmeye yeteneklidir. Yabani hayvan besiciliği bir kez yaygınlaşınca, morfolojik evcilleştirme de yakındır. Kısacası, Zağros'lular, iklim/çevreden kaynaklanan sıkıntılarını, mevcut deneyimleri ve "Bereketli Hilal etkileşim evreni" sayesinde aşmış olmalıdırlar.

B. Hilal toplulukları, besin üretiminin keşfi ve yayılımı sırasında olağanüstü bir dinamizm sergilemişlerdir. Tahıllar, baklagiller ve toynaklı hayvanlar birbiri ardına evcilleştirilmiş; kültürlerarası alış-verişler ve göçler de bu bilgilerin komşu bölgelere aktarılmasına aracı olmuştur. Bu gerçeğin farkına varmak için bakılması gereken yerlerin başında Kıbrıs gelir. Daha önce insan yerleşimine açık olmayan ve MÖ 10. binyıldaki keşfinden hemen sonra da kıtadan gelen göçmenlerce iskân edilen bu ada, 9. binyılın ikinci yarısında, insan toplulukları kadar, *evcilleştirilmekte olan bitki-hayvan türlerinin tamamına kucak açmış*; daha önce üzerinde yetişmeyen tahılların ve hiç tanımadığı hayvanların fauna-florasını şekillendirdiğine tanık olmuştur. İnsanın 8200'den başlayarak Kıbrıs'ın bitki örtüsü ve hayvan türleri üzerindeki belirleyiciliği, nüfus hareketlerinin ve genel olarak kültürel karşılaşmaların "neolitik devrim" sırasındaki gücünü kanıtlamaya yeter (Baird, 2014: 8702).

Hayvanların yaş ve cinsiyete göre kesilmesi, çobanlığın ortaya çıkışını saptayabilmek açısından morfolojik değişim kadar önemli bir faktördür. Uygun görülen kesim yaşı, olgunluğa geçişten hemen önce, yani ergenlik döneminin sonlarıdır. Zira ergenlik bitince hayvanın büyüme hızı aniden yavaşlar, et verimi düşer. Hayvan (saman gibi) ekinde arta kalan yiyeceklerle besleniyorsa, "yem" in yavaş büyüyen bireyle değil de yeni-doğanlara ve ergenliğe girmiş üyelere hasredilmesi daha akılcı bir stratejidir. Bu yüzden yetişkin erkeklerin çoğu kesilir, küçük bir parçası sağ bırakılır. Dişiler, hem üremedeki işlevleri dolayısıyla hem de sütleri sağılmaya başladığında ikincil ürün verdikleri için uzun bir ömür yaşayabilirler (Borowski, 1998: 33). Erken neolitik sona erdiğinde ise, farklı bir kesim stratejisi uygulanabilir. Özellikle koyunların etinden ziyade yünü için beslendiği daha geç dönemlerde, yetişkin erkeklerin 3-4 yaşına kadar sağ bırakıldığı görülür. Ama bu durumda dahi keçiler hep daha erken kesilmiştir: Keçi kılı çadır ve kilim yapmakta kullanılsa bile, koyunyünü kadar çok-işlevli değildir.

5.6 MÖ. 8000-7500'de Batı İran'da Yarı-Yerleşiklikten Tam Yerleşikliğe Geçiş Hızlandı

Jani, 9. binyıl sonlarından 7. binyıl ortalarına kadar iskân edilen bir başka erken yerleşimdir. Deniz seviyesinden 1280 km. yüksekte küçük bir ova üzerinde kurulan yerleşim, 1500 metrelik tepelerle çevrili olup ılıman iklim koşullarından yararlanmaktadır (Matthews vd., 2010). Jani kazılarını yürüten ekip, 8. binyılın ilk çeyreğinde *yerleşiklik* eğiliminin aşamalı olarak güçlendiğini ve bu gelişmenin *sürü denetimi* uygulamalarıyla paralellik sergilediğini ortaya koymuştur. Arkeologlar, Jani'de de Şeyh-i Abad ve Ganj Dareh'tekine benzer bir manzara ile karşılaşmışlardır: MÖ. 7950'lere tarihlenen keçi ya da koyun dışkıları (Matthews vd., 2014: 267-268). Burası, tıpkı Şeyh-i Abad gibi, Zağros'un batı yamaçları ile doğudaki İran Yaylası arasında kültürel iletişimi kolaylaştıran bir mahalde konumlanır (Matthews vd., 2014: 271-272). Başka bir deyişle, Şeyh-i Abad ve Jani gibi geçiş noktalarında (vadilerde ve ovalarda) kurulan yerleşimler *yabani sürü denetimi* Orta Zağros'un bütününe yayılmasında merkezi öneme sahiptirler, zira bunlar toynaklılarla kurulan yeni tip bir ilişkinin ve buna dair bilgilerin yaygınlaşmasına hizmet etmişlerdir (Matthews vd., 2014: 271).

Jani'nin 60 km. güneydoğusunda, ondan 500 yıl kadar sonra kurulan Tepe Guran'ın (7600-6400) deniz seviyesinden yüksekliği 950 metredir. Bir dağ-arası vadisinde ve akarsu havzasında konumlanan yerleşim, çok büyük olasılıkla göçebe çobanların mevsimlik kamp yeri olarak işlev görmüştür (Peasnell, 2003b: 233-234). T. Guran'ın 1000 yılı aşan tarihi birbirini tamamlayan iki geçiş sürecine tanık olmuştur: a) baraka tipi dayanıksız yapılardan küçük odalı ve çok amaçlı evlere geçiş, b) göçebe çobanlıktan tam-yerleşik tarım toplumuna geçiş. Yerleşimde tüketilen keçilerin bir kısmı en erken evrelerde bile evcil morfolojik özelliklere sahiptir. Üstelik bu evrede yabani hayvan örnekleri de son derece nadirdir. Demek ki Tepe Guran'ın ilk sakinleri besin üretmeyi bilen ama ekimden ziyade hayvan otlatmaya odaklanmış insanlardı. Av hayvanları arasında başı su kenarlarında konaklayan göçmen kuşlar çekmektedir. Bu tip bir avlanma, yerleşimin erken evrelerde *mevsimlik kamp* olduğu düşüncesini pekiştirir. Çobanlar herhalde buraya soğuk mevsimlerde iniyor (*kışlak*), hava ısındığında yaylalara çıkıyorlardı. Yerleşiklik pekiştikçe av hayvanlarının çeşitlenmesi (ceylan, siğir, domuz, kızıl geyik) ve kara salyangozu toplayıcılığının önem kazanması (Weeks, 2013: 49-50) da doğaldır. Artık yaylaya çıkmak zorunda kalmayan bir toplum, köyde tarım ve hayvancılık yaparken yakın çevredeki doğal kaynakları daha iyi tanıy ve onlardan sonuna kadar yararlanabilir.

Arkeologlar arasında Tepe Guran'ın 800 yıl (takriben 7600'den 6800'e) besicilere kışlık kamp yeri olarak hizmet ettiği yönünde genel bir konsensüs vardır. Tam da bu yüzden, yerleşimin ilk evleri ahşap ve saz gibi dayanıksız malzemeler kullanılarak inşa edilmiştir. 6800'den sonra ise Guran'ın tam-zamanlı iskân edilen bir köy haline geldiği görülür ki aynı dönemlerde barakaların yerini kerpiç evler almıştır (Hole, 2004). Guran, Zağros'ta yarı-yerleşik avcı-toplayıcılıktan tam-yerleşik çiftçiliğe geçişin dönüm noktalarından saptanabildiği özel bir köydür. Danimarkalı etnograf/antropolog P. Mortensen, 1972 tarihli bir çalışmasında geçiş sürecinin üç evrede tamamlandığını yazar. 1- Avcı-toplayıcı grupların kısa süreli iskân ettikleri çok sayıda mevsimlik

kamp yeri arasında döngüsel nüfus hareketleri... 2- Besici toplulukların kışı geçirmek üzere kurdukları yarı-zamanlı yerleşimler ki bu örnekte nüfus hareketi dikey ve yalnızca iki yönlüdür. 3- Tarım ve çobanlığın tam-zamanlı iskân edilen bir yerleşimde sabitlenmesi (Weeks, 2013: 53). Bu evrede, coğrafi koşulların baskısıyla Zağros'un bazı yörelerinde göçebe çobanlık sürdürülüyor olsa da, bölgede yaşayan toplumların çoğu tercihini tam-yerleşiklikten yana kullanmıştır.

6. Tepe Ali Koş: Besin Üretimi, Kolonileşme ile Zağros Dağ-Arası Vadilerinden Güneybatı İnan'ın Geniş ve Bereketli Ovalarına Erişiyor (MÖ. 7500-7000)

Güneybatı İnan'ın Deh Luran Ovası'nda (Zağros etekleri) kurulan Tepe Ali Koş, hem Dawairij ve Meymeh nehirleri hem de sığ bataklıklarla çevrilidir (Alizadeh, 2003: 6). Köyde geçim ekonomisinin temeli kuru tarım ve keçi-koyun çobanlığıdır. Alçak rakımı dolayısıyla (yalnızca 170 m.) Ali Koş'ta yazlar çok sıcak, kışlar ılıman geçmektedir. Yıllık yağış miktarı (350 mm.) *kuru tarıma elverişli görünse de*, yağışın mevsimsel dağılımı ekim takvimi ile uyumlu değildir. Yerleşimin erken evresine (7500-7000) ait yapılar, 4-6 m² büyüklüğünde, üstü saz hasır kaplı basit kerpiç barakalardır. İkinci evrede (7000) yapılar genişlemiş, çok odalı hale gelmiş, yanlarına da birer avlu eklenmiştir (Peasnell, 2003b: 226-227). Bu devirde kullanılan kerpiçler uzun ve puro-biçimlidir (long cigar-shaped mudbricks); bunlara yüksek Ganj Dareh yerleşimi ile güneydeki Susiana Ovası'nda da rastlanır (Alizadeh, 2003: 6). 7000'lerde yemek hazırlama-pişirme işleri hala evin dışında yapılmaktadır ama evler dar bir yol ile birbirlerinden ayrılmaya başlamıştır. Köyün 3./son evresinde (7000-6000) yapıların temelinin taşlarla pekiştirildiği ve sıvalı duvarların kırmızı aşıboyası ile boyandığı görülür (Peasnell, 2003b: 227).

Şekil 6: Puro-biçimli kerpiç örneği

Ali Koş ahalisi, 1. evrede tarım ve hayvancılık yapmış, ancak avcı-toplayıcılıktan da tamamen kopmamıştır. Ekilen tahılların başında *iki sıralı arpa ve gernik buğdayı* gelir. Şaşırtıcı olan, yakın çevrede iki türün de doğal habitatının bulunmayışıdır (Rafifar, 2000: 245). Yerleşim içinde tüketilen diğer tahıllar, siyez buğdayı ve altı sıralı arpadır (Alizadeh, 2003: 6). Paleo-botanikçi Hans Helbaek, 1969 yılına ait çalışmasında, Ali Koş'ta bulunan gernik örneklerinin yerleşimin en erken evresinde bile (MÖ. 7500-7000) morfolojik açıdan evcil olduklarını öne sürer. Ona göre, gernik buğdayı "doğal olarak yetiştiği" *yüksek bölgelerde evcilleştirilmiş*; Ali Koş gibi düzlüklere oralardan getirilmiştir. Yakın zamanlarda gerçekleştirilen çalışmalar gernik buğdayının Ali Koş'a evcil formda girdiğini doğruluyor ama tahılın Orta Zağros'un yüksek kesimlerinde evcilleştirildiğini kanıtlayamıyor. Eğer Ali Koş'ta ekimi yapılan gernik gerçekten Zağros'un yerlileri tarafından evcilleştirilmiş ise, akla en yakın *evcilleştirme merkezi* Çoğa Golan'dır. Burası, yabani ya da evcil, gernik ekimine geçilen en erken Zağros yerleşimidir (Weide, 2015: 415). Peki, yabani gernik ekimi ilk Çoğa Golan'da başlamış olsa bile, evcilleştirme sürecinin başka bir Orta Zağros köyünde (hatta Zağros dışındaki bir yerleşimde) tamamlanmış olması mümkün müdür?

2010'larda ortaya atılan "çok-merkezli evcilleştirme" modeli, *evcilleştirme-öncesi ekimin* belki belli bir köyde başladığını ama buradaki örneği takip eden başka yarı-yerleşik toplumların da aynı tip tohumları kullanıp aynı ekim tekniklerini kendi köylerine ve arazilerine uygulamış olabileceklerini iddia etmektedir. Son dönemlerde pek çok bilim insanının akla yatkın bulunduğu, arkeolojik ve genetik verilerle uyumlu görünen bu model, evcil tahıl ekiminin nasıl olup da çok kısa bir zaman aralığında yaygınlaştığını ve çeşitlendiğini açıklamaktadır. Eğer *evcilleştirme-öncesi ekim* benzer vakitlerde pek çok merkezde başladı ise evcilleştirme deneyleri de birden çok merkezde yürümüş olmalıdır. Ganj Dareh gibi kısa süreli iskân edilen yerleşimlerde arpa ekimi yapılmış ama gernik örneklerine rastlanmamıştır. Buna karşılık, *tam da tahıl ekiminin yaygınlaştığı geçiş dönemlerinde, (7500 ve sonrasında) Zağros yerleşimlerinin morfolojik açıdan evcil birden fazla tahılın girişine açıldığı görülür*. Nitekim Ali Koş'ta evcil gernik ve arpa birlikte ekilen türlerdir. Zağros tarımına yön veren üçüncü temel bitki mercimektir. Çoğa Golan ve Ganj Dareh ekonomilerinde önemli yer tutan mercimek daha sonraları kurulan Zağros yerleşimlerinde de bolca tüketilmiştir. Ali Koş'ta da mercimek örnekleri vardır, ancak bitki orada MÖ 7. binyılda bile arpa ve gernik kadar çok ekilen bir yiyecek olamamıştır (Weide, 2015: 416).

Tarımın ortaya çıkışına Bereketli Hilal toplumlarının tamamının katkı sağladığını öne süren *çok-merkezli (dinamik) evcilleştirme modeli*, birbirinden bağımsız çalışmalar ile desteklenmiştir. Bunlardan biri, Cíván, Ivaničová ve Brown eliyle gerçekleştirilmiş olup gernik buğdayının evcilleştirilme sürecini merkeze almaktadır: Çalışmanın temel savı, bugün bütün dünyada ekimi yapılan evcil gernik buğdayının genetik atalarının çoğul olduğu, bu tahılın *doğada yabani halde yetişen pek çok gernik popülasyonunun filogenetik izlerini taşıdığıdır*. Evcil buğday ile yabani ataları arasındaki bağ, bir "ağ"ı andıracak denli karmaşıktır. Bu karmaşıklık, evcilleştirme sürecinden "sonra" gerçekleşmiş olamaz. O halde, evcil gernik buğdayı tek bir

genetik çizginin ürünü değildir, farklı yabancı atalardan gelen *melez bir popülasyonun son halkasıdır*. Peki bu melez popülasyon nasıl ortaya çıktı? Akla gelen ilk açıklama, evcilleştirme-öncesi dönemde farklı coğrafyalardan gelen tohumların (göç-kolonileşme-takas yoluyla) aynı ekim alanında bir araya gelmesi ve birden fazla yabancı cinsin birbirine karışık halde ekilmesi (Civáň vd., 2013: 1).

Ali Koş'ta protein ihtiyacı büyük ölçüde keçi besiciliğinden sağlanır. Demek ki yerleşimde güdülen keçiler genç yaşta kesime ayrılmakta, yani bilinçli bir kesim stratejisi izlenmektedir. Ama keçiler henüz morfolojik değişim geçirmiş değillerdir. Keçi ve az miktarda koyuna ek olarak yabancı sığır, ceylan, yaban eşeği ve yaban domuzu avı sürdürülmüştür. Köy sakinleri ayrıca kaplumbağa, balık ve istiridye gibi tatlı-su hayvanları tüketmişlerdir. Yerleşimin ikinci evresinde (7000) avcılık azalmamış, tersine artmıştır; ancak aynı dönemde hem buğday-arpa hem keçi morfolojik açıdan evcil özellikler sergilemeye başlamıştır. 3. evrede (7000-6000) bu özellikler daha belirgindir. Önemli bir gelişme, evcil koyun çobanlığının önem kazanması, keçi sürülerine protein kaynağı olarak koyun sürülerinin de eklenmesidir. Aynı süreçte, yenen-yenmeyen otsu bitkiler ile baklagiller miktarındaki artış, Ali Koş'ta ekin alanlarının yabancı otlardan temizlendiğini, nadas ve tarla rotasyonu gibi tekniklerin uygulandığını gösterir (Peasnell, 2003b: 227). Bu tablodan çıkan sonuç, Ali Koş'un komşu yerleşimlerle iletişiminin (etkileşiminin) MÖ. 7. binyıl boyunca arttığı, Bereketli Hilal'in diğer bölgelerinde (Anadolu-Suriye ve Levant'ta) geliştirilen tarım-hayvancılık tekniklerinin, hatta bazı evcil türlerin *kültürel karşılaşma* yoluyla Zağros'a girdiğidir. Bu gerçeği görmek için Ali Koş'ta bulunan yabancı menşeli objelere göz atmak yeter.

7. Orta Anadolu Obsidyeni 7. Binyılda Güneybatı İran Ovalarına Ulaşıyor; Zağros'ta Ortak Bir Maddî Kültür Oluşuyor; Göçebe-Çobanlar, Yerleşik Kültürleri Birbirine Yaklaştırıyor

Ali Koş'un erken evresinde kullanılan taş objelerin %1'i (347 adet bıçak) Van Gölü civarından geldiği sanılan obsidyenden yapılmıştır (Alizadeh, 2003: 6). 2-3. evrelerde taş alet-edevat sayısı artarken, obsidyen objelerin toplam içindeki oranı %2'ye çıkar. Bu veriler, MÖ 7000'den sonra Doğu Anadolu'dan Orta Zağros'a gelen malların sayısında artış olduğunu gösterir. Aynı dönemlerde, bazı boncukların da türkuaz/firuze, bakır ve deniz kabuğu gibi Zağros'a yabancı maddelerden imal edildiği görülür. Demek ki Deh Luran Ovası ile uzak bölgeler arasında takas ilişkisi vardır. Bakırın çıkış noktası herhalde doğudaki İran Yaylası idi. Firuzenin daha doğudan, Afganistan sınırındaki Meşhed'den geldiği sanılıyor. Deniz kabukları da büyük olasılıkla Basra Körfezi'nden çıkarılan örneklerdi. Bu durumda, Ali Koş halkının yerleşimin güneyi, kuzeybatısı, doğusu ve kuzeydoğusunda yaşayan uzak toplumlarla takas bağlantısı kurduğunu kabullenmek gerekir. Tabii bu bağlantı doğrudan olmayabilir. Uzak toplumlar, ellerindeki malları ihtiyaç duydukları objeler karşılığında komşularıyla takas etmiş, bu mallar da yeni sahiplerinden diğerlerine geçmiş olmalıdır. *Down-the-line* adı verilen takas sisteminde hatırı sayılır miktarda mal komşuya devredilir, komşu bunu başka mallara karşılık bir başka komşuya aktarır. Böylece herhangi bir mal/ürün, *miktari sürekli azalarak* son noktaya ulaşır (Peasnell, 2003b: 228).

Yakın Doğu'daki kültürel etkileşimin eskiliğine delalet eden malların başında, özellikle Doğu Anadolu'da çıkarılan *obsidyen* gelir. Çakmaktaşı gibi yontulabilen bu volkanik cam, güzelliği/keskinliği sayesinde alıcısı bol bir üründür (Çıvgın, 2012: 138). Orta-batı İran'ın en eski yerleşimlerinden Doğu Chia Sabz'da (8800-6800) 20 adet obsidyen obje bulunmuştur. Analiz sonuçlarına bakılırsa, bunların çıkış noktası yerleşimin 750 km batısındaki Nemrut Dağı'dır (Darabi ve Glascock, 2013: 3804). Çoğa Golan, Guran, Ali Koş, Çoğa Bonut, Abdül Hüseyin ve Çoğa Sefid gibi Orta-batı İran yerleşimlerinde de (9000-6000) obsidyen örneklerine rastlanmıştır (Darabi ve Glascock, 2013: 3806). Bu yerleşimlere *down-the-line* yöntemiyle ham olarak gelen obsidyen, Batı İran toplumunun ihtiyaçları doğrultusunda (yerel olanaklarla) şekillendirilir ve sağlam aletlere dönüştürülür.

Son dönem arkeoloji ve antropoloji metinlerinde, obsidyen ve benzeri malların bu denli uzak noktalara (Batı İran'ın yüksek bölgeleri ile daha batıdaki düzlükler arasında gidip gelen) yarı-göçebe topluluklar aracılığıyla taşındığı öne sürülmüştür (Darabi ve Glascock, 2013: 3807). Zira obsidyen Kuzey Irak'a Anadolu halkları eliyle ulaştırılmış olsa bile, oradan Zağros gibi dağlık bir bölgeye gidebilenler, yıl içinde (Anadolu göçerliğine ait terimleri kullanır isek) kışlaklar ve yaylaklar arasında göç eden *mobil toplumlar*dır (Darabi ve Glascock, 2013: 3808).

Aslında göçebe çobanların *Bereketli Hilal takas sistemindeki* rollerini layığıyla ortaya koymak zordur. Yarı-yerleşik besicilerin kurduğu Tepe Guran'daki taş objelerin %5-10'u obsidyenden yapılmıştır (Weeks, 2013: 52; Peasnell, 2003b: 234). Çobanlar Guran'ı *kışlak* olarak kullandıklarına göre, yazı büyük olasılıkla Zağros'un yükseklerinde geçiriyorlardı. Anadolu'lu göçerleri kapsayan dikey nüfus hareketi de herhalde Toros yaylaları ve düzlükleri arasında gerçekleşiyordu. Peki öyleyse Anadolu menşeli obsidyen Zağros'a nasıl ulaştı? Eğer çobanlığı yalnızca *dikey (iki yönlü) göçerlik* üzerinden anlamaya çalışırsak Zağros ve Toros (Batı İran ve Doğu Anadolu) toplumları arasındaki mal-bilgi ve kültür paylaşımını açıklamakta zorlanırsak. Bu durumda, ya erken göçerlik iki değil çok yönlü olarak işlemiştir (kışlak sabit, yaylaklar değişken ve/veya çoğuldur); ya mal-bilgi-kültür alış-verişine yerleşik toplumlar da aktif olarak katılmış, göçebelere aldıkları malları diğer yerleşikler ve göçerlerle paylaşmışlardır; ya da anayurtlarını terk ederek uzak

diyarlarda yeni yurt edinen toplumlar (*kolonileşme*) sahip oldukları bilgileri ve teknikleri yerliere aktarmışlardır.

Deniz seviyesinden 1860 m. yüksekte, Luristan eyaletinin Kawa Vadisi'nde MÖ. 8. binyılda kurulan Abdül Hüseyin, Orta Zağros'un en doğusunda konumlanan bir erken yerleşimdir. Holosen sayesinde Orta Zağros iklimi değişmemiş olsaydı, herhalde bu kadar yüksek bir mevkii insan yerleşimine açılamazdı (Hole, 2011: 3). Abdül Hüseyin'in MÖ. 7500 civarında iskân edilmeye başladığı, yani Orta Zağros'un en batısındaki Ali Koş ile yaşıt olduğu sanılmaktadır (Hole, 2004). Abdül Hüseyin kazılarında keşfedilen çukurların yiyecek depolama amacıyla kullanılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Karbon 14 analizlerine bakılırsa, bu çukurlar MÖ. 6800 civarına aittir (Thomalsky, 2014: 8). Demek ki Abdül Hüseyin'de MÖ. 7. binyıl boyunca tahıl tüketimi yaygınlaşmıştır. Arkeo-botanik veriler de bu bilgiyi doğrulamaktadır: Köy sakinleri 7. binyılda iki sıralı arpa (*Hordeum distichum*), gernik buğdayı (*Triticum dicocum*) ve çok yoğun olmasa da mercimek (*Lens culinaris*) ekimi yapmışlardır. Üç bitkinin tamamı morfolojik açıdan evcil forma sahiptir ve uzmanlar evcil bitkilerin yerleşime dışarıdan geldiği hususunda hemfikirdir. Abdül Hüseyin'de bulunan obsidyen objeler, yerleşimin uzak diyarlarla iletişim halinde olduğunun bir başka kanıtını oluşturur (Weeks, 2013: 51-52).

Ali Koş ile Abdül Hüseyin'i karşılaştırmak, Zağros'ta besin üretiminin nasıl yaygınlaştığını izlemek açısından verimli bir çabadır. Zira ilki Zağros'un en batısında diğer i se en doğusunda bulunan (aralarındaki mesafe, kuş uçuşu 200 km.dir) iki yerleşimin rakımları arasında muazzam fark vardır: ilki deniz seviyesinden 170, ikincisi 1860 metre yüksekte kurulmuştur. Bütün bu uzaklığa, iklim ve fauna-flora farklılığına karşın, iki yerleşimin geçim ekonomileri arasında muazzam bir paralellik vardır. İkisinde de iki sıralı arpa, gernik buğdayı ve mercimek ekilmektedir; bu 3 bitkinin hepsi morfolojik olarak evcildir ve büyük olasılıkla iki yerleşime de dışarıdan getirilmiştir; son olarak iki yerleşimde de Anadolu menşli obsidyen objeler keşfedilmiştir. O halde, MÖ. 7. binyıl başlarında Orta Zağros yerleşimlerinin tamamında geçim ekonomisinin bir-örnekleştiğini söylemek mümkündür. Demek Zağros köylerinin her biri diğerleriyle ve hatta Zağros dışındaki diğer Bereketli Hilal yerleşimleriyle temas halindedir. Keçi ve koyun Zağros'ta müstakil bir evcilleştirme serüveni yaşamış olsalar da, aynı Şey tahıllar için söylenememektedir. Zağros'ta ekilen evcil tahılların Toroslardan getirilmiş olduğu kanıtlanırsa kimse Őařırmayacaktır.

Ali Koş, Orta Zağros'taki kùltürel temasın merkezinde duran bir höyük olabilir. Coğrafı konumuna bakılırsa, Ali Koş'un Zağros'dan inen topluluklar tarafından kurulmuş olması da mümkündür (*kolonileşme*). Zira burada en baştan itibaren (8. binyılın ikinci yarısı) evcil tahıl-mercimek ekimi ve evcil keçi-koyun besiciliği yapılmıştır. İkinisi, Ali Koş'a özgü kil hayvan figürinleri ile parmak-biçimli soyut figürinlerin benzerleri Çoğa Bonut (daha güneydeki Susiana Ovası), Ganj Dareh, Tepe Asiab, Sarab (üçü de Orta Zağros'un yüksek kesimlerinde) ve Jarmo (Sarab'ın 150 km. kuzeybatısında, Kuzeydoğu Irak'ta) gibi uzak yerleşimlerde de karşımıza çıkmaktadır. Üçüncü olarak, çömlek bilgisinin Ali Koş'a güneyden (Susiana Ovası'ndan) geldiği düşünölmektedir (Alizadeh, 2003: 6). Bu veriler alt-alta toplandığında, Orta Zağros'ta yoğun bir kùltürel temasın varlığından kuşku duymak zorlaşır.

Ali Koş'un 13 km kuzeybatısındaki Çoğa Sefid, Deh Luran Ovası'nın diğer erken yerleşimidir. Bunların 130 km güneydoğusunda konumlanan Çoğa Bonut ise, geniş ve bereketli Susiana Ovası'nda keşfedilmiş tek erken yerleşimdir. Bu ikisi, Ali Koş ile aynı zamanlarda, MÖ. 8. binyıl ortalarında kurulmuştur. Adını saydığımız 3 yerleşim, Orta Zağros vadilerindeki örneklerden çok sonra ortaya çıkmış olup büyük olasılıkla oradan göç ile gelen toplumların eseridirler. Olgun bir neolitik kùltürü temsil eden bu köyler, 4 binyıl sonra doğacak erken İnan uygarlığının (Susa ve Proto-Elam kùltürlerinin) habercisi olarak değerlendirilebilirler (Hole, 1992; Hole, 2004).

Çoğa Bonut (MÖ. 7500-6800), Susiana/Huzistan'da kurulan ilk yerleşimdir. Buraya Zağros'tan indiği sanılan ilk yerleşimciler, alçak tepeler ve bataklıklarla çevrili bir bölgede kendilerine kuru tarım için çok elverişli bir mevkii seçmişlerdir. Çoğa Bonut'ta ekilen bitkiler Zağros'takilerle aynıdır: Buğday (evcil gernik buğdayı, daha az sayıda yabancı siyez buğdayı, biraz da durum buğdayı), arpa (çift sıralı ya da altı sıralı) ve mercimek. Evcil hayvanlar da öyle: koyun, keçi ve köpek. Çoğa Bonut'ta ayrıca sığır besiciliği de yapılmış; ceylan, yabancı sığır ve domuz gibi toynaklılar da yaygın biçimde avlanmıştır. Kuş kalıntılarından anlaşıldığı kadarıyla, yerleşim özellikle kiş mevsimlerinde iskan edilmiştir. Özetle, Orta Zağros yerleşimlerinde olduğu gibi, Çoğa Bonut sakinleri hem yerleşim içinde besin üretmiş hem de avcı-toplayıcı pratikleri sürdürmüşlerdir. Çoğa Bonut'ta bulunan taş objeler ile kil-taş figürinler de Orta Zağros vadilerinde ele geçenlere benzemektedir. Buna karşılık, Ali Koş, Çoğa Sefid ve Çoğa Bonut'ta (Deh Luran ve Susiana ovalarında) obsidyen objelerin sayısı Orta Zağros köylerine oranla azdır (Weeks, 2013: 55; Alizadeh, 2009).

Deh Luran (Ali Koş, Çoğa Sefid) ve Susiana (Çoğa Bonut) ovaları, aralarındaki 150 km.'lik mesafeye karşın etkileşim halinde oldukları ve ortak bir kùltürde birleştikleri anlaşılan bölgelerdir. İki ovada da ağaç kıtlığından dolayı odun yakılmamış, yakıt ihtiyacı büyük olasılıkla saz ve hayvan dışkıları ile giderilmiştir. İki ovada üretilen T-biçimli kil figürinler arasında da benzerlik vardır. Aynı tip objelere çok uzaklarda, Orta Zağros'un Sarab, Kuzey Zağros'un Jarmo ve hatta İnan Orta Yaylası'nın Tepe Seng-i Çakmak gibi yerleşimlerinde de rastlanır. Puro-biçimli uzun kerpiçler ise, Orta Yayla'yı aşarak Güney Türkmenistan'ın Jeitun yerleşimine kadar uzanan, bir başka deyişle bugünkü İnan İşlam Cumhuriyeti topraklarının tamamını kat eden bir maddi kùltür unsurudur (Alizadeh, 2003: 45; Weeks, 2013: 55).

Sonuç

Sonlandırmak üzere olduğumuz çalışmanın temel amacı, insanoğlunun gerçekleştirdiği en büyük devrimin (*Neolitik devrim* ya da *besin üretimine geçiş*) kültürel temas halindeki toplumların ortak eseri olduğunu göstermektir. Bereketli Hilal'in 3 parçası, yani Levant, Kuzey Mezopotamya (Anadolu-Suriye) ve Batı İran (Zağros yamaçları), bu devrimi şekillendiren komşu coğrafyalardır. Son dönem çalışmaları sayesinde, devrimin merkezinin eskiden inanıldığı gibi Güney Levant (İsrail-Filistin-Ürdün) olmadığını, Hilal'in 3 parçasının da besin üretimine özgün katkılarda bulunduğunu biliyoruz. Mutlaka bir *öncelikli merkez* aramak gerekirse, bunun Güneydoğu Anadolu + Kuzey Suriye olması bugün itibarıyla daha doğru görünmektedir. Zira özellikle Diyarbakır'dan Urfa'ya uzanan bölge fauna-flora bakımından çok zengindir ve "Neolitik yiyecek paketi"ni oluşturan temel bitkilerin/hayvanların çoğunun (belki arpa hariç) ilk kez buradaki erken yerleşimlerde evcilleştirilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Güneydoğu Anadolu'nun bir diğer avantajı, Kuzey Suriye ve Batı İran toplulukları ile temas kurabilmesini sağlayan coğrafi konumudur. Kuzey Suriye ile İsrail-Filistin arasında da "Levant Koridoru" denen bir geçit vardır. Özetle, Güneydoğu Anadolu, evcilleştirmekte olduğu bitki/hayvan topluluklarını komşularına iletme ve kendinde olmayan evcil ya da yabancı bitkileri/hayvanları komşularından getirtme olanağına sahiptir. Yerleşiklik Levant ve Kuzey Mezopotamya'da MÖ. 10000'e, hatta daha eskiye kadar gider. Henüz kararsız olan ve yılın 1-2 mevsimini kapsayan bu yerleşiklik, MÖ. 9500'de soğuk iklim dalgasının Yakın Doğu'yu terk etmesi ve sıcak-yağmurlu Holosen Çağı'nın başlaması ile hızlanacaktır. Yakın Doğu'daki Sapiens nüfusu neolitik öncesinde de önemli bir yekün tutmaktaydı.

MÖ 9. binyılda ise, Levant ve Kuzey Mezopotamya'da hem nüfus hem de yerleşim sayısı artmış; erken yerleşimlerde "evcilleştirme-öncesi ekim ve besicilik" yaygın biçimde uygulanmaya başlamıştır. Bazı yazarlar, insanın doğanın sunduğu ürünlerin pasif alıcısı olmaktan çıktığı sürecin bu ilk adımını *eko-sistem mühendisliği* olarak tanımlamaktadır (Baines, 2015: 231). Bundan sonraki adım bitki-hayvan evcilleştirilmesidir, ancak insanoğlu (tamamlayıcı bir geçim etkinliği olduğu için) avcı-toplayıcılıktan da hemen/tamamen vazgeçmemiş ve yüzyıllarca "düşük-yoğunluklu besin üretimi" evresinde kalmıştır. Batı İran'ın süreci geriden izlediği doğrudur. Bunun nedeni iklim değişikliğinin Zağros'a geç ulaşması ve zor coğrafi koşullar dolayısıyla Batı İran nüfusunun Bereketli Hilal'in diğer 3 parçasına nazaran düşük kalmasıdır. Öte yandan, Zağros'un dağ-arası vadilerinde kurulan yerleşimler, uzun zaman mevsimlik kamp yeri olmanın ötesine geçemeyen kararsız birimlerdir.

Bugünkü İran sınırları içinde besin üretiminin batıda, yani *Zağros vadileri ve yamaçlarında* başlaması tesadüf değildir. Sapiens nüfusu, neolitikten önce de batıda (Zağros'ta) ve kuzeyde (Hazar'a bakan Elburz eteklerinde) yoğunlaşmıştı. İran'ın bu iki bölge dışında kalan orta ve doğu kısımları, insan yerleşimine neredeyse tamamen kapalıydı. Zağros'un besin üretimine erken katılımı, (Güneydoğu Anadolu ve Levant kadar yüksek değilse de) nüfus yoğunluğundan ve Bereketli Hilal'in doğudaki parçası olmasından kaynaklanır. Besin üretimi büyük ölçüde *Toros-Zağros Kavis'i*nde gelişmiştir. Bu hat, evcilleştirilebilir bitki-hayvan türlerinin hemen hepsine ev sahipliği yapmaktaydı ve türlerin habitatu insan müdahalesi ile komşu bölgelere doğru genişletilebiliyordu. Örneğin evcil keçinin ataları büyük olasılıkla Kuzey Zağros'ta yaşayan topluluklardı ama (evcilleştirme-öncesi besicilik burada da başlamış olsa bile) keçinin morfolojik açıdan evcilleşmesi ilkin Güneydoğu Anadolu yerleşimlerinde gerçekleşmiştir. Farklı kazılardan derlenen sonuçlar bize "evcilleştirme-öncesi ekim ve çobanlık" uygulamalarının Zağros'ta da 9. binyıldan başlayarak yaygınlaştığını ama evcilleştirme ile tamamlanan sürecin daha ziyade Güneydoğu Anadolu'da olgunlaştığını ve 8. binyıl boyunca Orta Zağros köylerinde evcil bitki ve hayvan tüketiminin sürekli arttığını göstermektedir. Kısacası, Zağros toplumu neolitik kültürün ve geçim tarzının oluşumuna katılmıştır ama coğrafya ve iklimden kaynaklanan olumsuzluklar nedeniyle önce Güneydoğu Anadolu – Kuzey Suriye ve sonra Levant'a kıyasla besin üretiminde ikincil bir merkezdir.

Neolitiğin Bereketli Hilal'in bütününe yayılması hiç kuşkusuz kültürel karşılaşmalar ve hatta göç yoluyla olmuştur. Evcilleştirme çabaları uzak diyarlarda birbirlerinden bağımsız olarak başlamış olsa bile, besin üretimine dair bilgilerin ve hatta bizzat evcil hayvanların-bitkilerin komşu topraklara kültürel temas aracılığıyla ulaşması, neolitik kültürün yayılımında daha büyük bir etkiye sahiptir. Orta Zağros'un yarı-yerleşik toplumlarında avcı-toplayıcılıktan aşamalı çıkış ve tarım-hayvancılık pratiklerinin güçlenişi, yerel dinamikler, toplumsal ihtiyaçlar ve içsel dönüşümlerle uyumludur. Ama İran neolitik kültürünün oluşumunda batıdan gelen kültürel katkılar yok saymak da mümkün değildir. Hayvanlarını otlatmak için yarı-göçebe yaşam tarzını benimseyen ve bu sayede bölgeler arasında mal/bilgi akışını garanti eden çoban toplulukları da yerleşikliğin ve erken tarım uygulamalarının yaygınlaşmasını kolaylaştırmış olabilirler. Besin üretiminin Zağros'un yüksek vadilerinden Güneybatı İran düzlüklerine (Deh Luran ve Susiana ovalarına) ulaşması ise büyük olasılıkla yoğun nüfus hareketlerinin sonucudur (MÖ. 7500). Buralarda ekilen bitkiler ile otlatılan hayvanların daha en baştan "evcil" oldukları sanılmaktadır. Demek ki göç eden toplumlar (Kıbrıs'a ve Avrupa kıtasına geçişlerde olduğu gibi) evcil hayvanlarını-bitkilerini yanlarında götürerek neolitiğin yayılışına en büyük katkıyı sağlamışlardır. MÖ. 7000 civarında Bereketli Hilal'in güneybatı ve güneydoğu uçlarının ikisinde birden "Neolitik yiyecek paketi"ni oluşturan bitkilerin aynısı ekilmekte ve toynaklı hayvanların aynısı otlatılmaktadır. Neolitik, 7000'den sonra İran'ın diğer (bakir) bölgelerine, Hazar kıyıları ile Orta Yayla'ya ulaşacak; Anadolu çiftçileri de evcil bitkilerini-hayvanlarını Ege üzerinden Avrupa'ya taşıyacaklardır. *Neolitik paket*, Güney Mezopotamya, Hindistan ve Mısır'a yeni toprak arayışındaki çiftçilerin göçleri ya da

komşular-arası kültürel etkileşimler yoluyla girmiş olmalıdır. Uygarlığın yayılışı ise, tamamen ters bir istikamette gerçekleşecektir: Uruk başta olmak üzere Güney Mezopotamya kentlerinde olgunlaşan erken uygarlığın maddi kültürü, bu kez kuzeye, besin üretiminin başladığı bölgelere doğru yayılmıştır. Uruk etkisinin açık biçimde görüldüğü ilk İran kenti Şuş/Susa da, Orta Zağros'un yüksek vadilerinde değil, neolitikte daha geç tanışan Susiana Ovası'nda hayat bulacaktır.

Teşekkür: Değerli önerileri ile makalenin gözden geçirilmesine ve eksiklerin giderilmesine büyük katkı sağlayan ancak kör hakemlik uygulaması nedeniyle adını bilmediğim hakem hocalara şükran ve minnet borçluyum.

Kaynaklar

Abdi, K. (2003). *The Early Development of Pastoralism in the Central Zagros Mountains*. *Journal of World Prehistory*, 17 (49), 396-448.

Abdollahi, M., Niknami, K. A. ve Hessari, M. (2015). *Settlement Pattern Analysis of the Neolithic Sites in the Azna Plain, Est Central Zagros, Iran*. *Advances in Bioresearch*, 6 (1), 37-44.

Alizadeh, A. (2003). *Excavations at the Prehistoric Mound of Chogha Bonut, Khuzestan, Iran: Seasons 1976/77, 1977/78, and 1996*. Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago.

Alizadeh, A. (2009). Čoğā Bonut. *Encyclopædia Iranica*, <http://www.iranicaonline.org/articles/coga-bonut-archaeological-site>

Asouti, E. (2006). *Beyond the Pre-Pottery Neolithic B interaction sphere*. *Journal of World Prehistory*, 20 (2-4), 87-126, doi: 10.1007/s10963-007-9008-1.

Aurenche, O., Galet, P., Régagnon-Caroline, E. ve Évin, J. (2001). *Proto-Neolithic and Neolithic Cultures in the Middle-East – The Birth of Agriculture, Livestock Raising, and Ceramics: A Calibrated ¹⁴C Chronology 12,500-5500 cal BC*. *Radiocarbon*, 43 (3), 1191-1202.

Baines, J. A. (2015). *From Forager to Cultivator: A Case Study in the Zagros Mountains of Iran*. *International Journal of Social Sciences Studies*, 3 (6), 231-249.

Baird, D. (2014). *Commentary – Origins of caprine herding*. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 111 (24), 8702-8703.

Borowski, O. (1998). *Every Living Thing: Daily Use of Animals in Ancient Israel*. Walnut Creek: AltaMira Press.

Broushaki, F. & 31 co-authors (2016). Early Neolithic genomes from the eastern Fertile Crescent. *Science* 353 (6298), 499-503, doi: 10.1126/science.aaf7943.

Civáň, P., Ivaničová, Z. ve Brown, T. A. (2013). *Reticulated Origin of Domesticated Emmer Wheat Supports a Dynamic Model for the Emergence of Agriculture in the Fertile Crescent*. *PLoS ONE*, 8 (11): e81955, 1-11.

Conard, N. J. ve Zeidi, M. (2013). *The ground stone tools from the aceramic Neolithic site of Chogha Golan, Ilam province, western Iran*. Borrell, F., Ibáñez, J. J. ve Molist, M. (Eds.). *Stone Tools in Transition: From Hunter-Gatherers to Farming Societies in the Near East içinde* (ss. 365-376). Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.

Çınar Kul, B. ve Ertuğrul, O. (2010). Keçilerin Evciltme Tarihinin mtDNA Yoluyla Aydınlatılması. *Veteriner Hekimler Derneği Dergisi*, 81 (2), 33-36.

Çıvgın, İ. (2012). *Avrupa ve Doğu Akdeniz'de Tarihöncesi Kolonileşmeler ve Kültürel Değişme*. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (23), 126-148.

Çıvgın, İ. (2015). *Orta ve Geç Uruk Dönemi'nde (MÖ. 3700 – 3100) Kentler, Devletleşme, Ticaret, Kültürel Etkileşim ve Kolonileşme*. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 24 (1), 75-124.

Darabi, H. (2012). *Towards Reassessing the Neolithisation Process in Western Iran*. *Documenta Praehistorica*, XXXIX, 103-110.

Darabi, H. ve Glascock, M. (2013). *The Source of Obsidian Artefacts Found at East Chia Sabz, Western Iran*. *Journal of Archaeological Science*, 40, 3804-3809.

arabi, H., Naseri, R., Young, R., Fazeli Nashli, H. (2011). *The Absolute Chronology of East Chia Sabz: A Pre-Pottery Neolithic Site in Western Iran*. *Documenta Praehistorica*, XXXVIII, 255-265.

Fazeli Nashli, H. ve Matthews, R. (2013). *The Neolithisation of Iran: Patterns of Change and Continuity*. Matthews, R. ve Fazeli Nashli, H. (Eds.). *The Neolithisation of Iran: The Formation of New Societies içinde* (ss. 1-13). Oxford: Oxbow Books.

Gallego-Llorente, M. & 15 co-authors (2016). *The genetics of an early Neolithic pastoralist from the Zagros, Iran*. *Scientific Reports* 6, published online – 7 p., doi: 10.1038/srep31326.

Harari, Y. N. (2015). *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens: İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi*. Ertuğrul Genç (Çev.). İstanbul: Kolektif.

Helwing, B. (2015). *Le Néolithique en Iran : où en sommes-nous aujourd'hui ? Archéorient – Le Blog*. 7 Mai 2015, URL: <http://archeorient.hypotheses.org/4061>

Hole, F. (1992). Çoğā Safid. *Encyclopædia Iranica*, <http://www.iranicaonline.org/articles/coga-safid>

Hole, F. (2004). *Neolithic Age in Iran*. *Encyclopædia Iranica*, URL: <http://www.iranicaonline.org/articles/neolithic-age-in-iran>

Hole, F. (2011). *Interactions between Western Iran and Mesopotamia from the 9th-4th Millennia B.C.* *Iranian Journal of Archaeological Studies*, 1 (1), 1-14.

Hopper, K. ve Wilkinson, T. J. (2013). *Population and Settlement Trends in Southwest Iran and Neighbouring Areas*. Petrie, C. A. (Ed.). *Ancient Iran and its Neighbours: Local Developments and Long-range Interactions in the Fourth Millennium BC*. içinde (ss. 35-50), Oxford: Oxbow.

Jones, M., Djamali, M., Stevens, L., Heyvaert, V., Askari, H., Noorollahi, D. ve Weeks, L. (2013). *Mid-Holocene Environmental and Climatic Change in Iran*. Petrie, C. A. (Ed.), *Ancient Iran and its Neighbours: Local Developments and Long-range Interactions in the Fourth Millennium BC* içinde (ss. 26-35), Oxford: Oxbow Books.

Kramer, C. (1982). *Village Ethnoarchaeology: Rural Iran in Archaeological Perspective*. New York: Academic Press.

Lemercier, O. (2007). Cours 3: La Néolithisation du Proche Orient. *Cours en ligne – Licence 3: Néolithique européen*, le site de Préhistoire de l'Université de Bourgogne (Burgonya Üniversitesi Tarihöncesi sitesi, ders notları), PDF – 12 s., URL: <http://ubprehistoire.free.fr>

Matthews, R., Mohammadifar, Y., Matthews, W. ve Motarjem A. (2010). Investigating the Early Neolithic of Western Iran: The Central Zagros Archaeological Project (CZAP). *Antiquity*, 84 (323), URL: <http://antiquity.ac.uk/projgall/matthews323/>

Matthews, W. (2016). *Humans and fire: Changing relations in early agricultural and built environments in the Zagros, Iran, Iraq*. *The Anthropocene Review*, Published online before print March 9, 2016, 1-33, DOI: 10.1177/2053019616636134.

Matthews, W., Mohammadifar, Y., Motarjem, A., Ilkhani, H., Shillito, L.-M. ve Matthews, R. (2013). *Issues in the study of palaeoclimate and palaeoenvironment in the early Holocene of the central Zagros, Iran*. *International Journal of Archaeology*, 1 (2), 26-33.

Matthews, W., Shillito, L.-M., Elliott, S., Bull, I. D. ve Williams J. (2014). *Neolithic Lifeways: Microstratigraphic Traces within Houses, Animal Pens and Settlements*. Whittle, A. ve Bickle, B. (Eds.). *Early Farmers: The View from Archaeology and Science* içinde (ss. 251-279), London: The British Academy.

Mazdarani, F. H., Akbari, M. T., Fard, R. M. N., Hessari, M. ve Pour K. C. (2014). *Molecular Identification of Capra Hircus in East Chia Sabz, an Iranian Pre-pottery Neolithic Site, Central Zagros, based on MtDNA*. *The Journal of Animal & Plant Sciences*, 24 (3), 945-950.

Mukhtar, A. (2014). *Ancient Pakistan – An Archaeological History, Volume II: A Prelude to Civilization*. CreateSpace Independent Publishing Platform.

Nesbitt, M. (2002). *When and where did domesticated cereals first occur in southwest Asia?* Cappers, R. T. J. ve Bottema, S. (Eds.). *The Dawn of Farming in the Near East* içinde (ss. 113-132). Berlin: Ex Oriente.

Niknami, K., Nikzad, M. ve Alibaigi, S. (2013). *Neolithic Settlement Patterns of the Sarfirouz Abad Plain, Central West Zagros*. Matthews, R. ve Fazeli Nashli, H. (Eds.). *The Neolithisation of Iran: The Formation of New Societies* içinde (ss. 35-47). Oxford: Oxbow Books.

Olszewski, D. I. (2012). *The Zarzian in the Context of the Epipaleolithic Middle East*. *The International Journal of Humanities*, 19 (3), 1-20.

Pearsall, D. M. ve Stahl, P. W. (2012). *The Origins and Spread of Early Agriculture and Domestication: Environmental and Cultural Considerations*. Matthews, J. A. vd. (Eds.). *The SAGE Handbook of Environmental Change: Volume 2* içinde (ss. 328-354). London: Sage.

Peasnell, B. L. (2003a). *Iranian Chalcolithic*. Peregrine, P. N. ve Ember M. (Eds.). *Encyclopedia of Prehistory, Volume 8: South and Southwest Asia* içinde (ss. 160-195). New York: Springer.

Peasnell, B. L. (2003b). *Iranian Neolithic. Peregrine, P. N. ve Ember M. (Eds.). Encyclopedia of Prehistory, Volume 8: South and Southwest Asia içinde* (ss. 215-235). New York: Springer.

Peters, J., Von den Driesch A. ve Helmer, D. (2005). The upper Euphrates-Tigris basin: cradle of agro-pastoralism? Vigne, J.-D. vd. (Eds.). *The First Steps of Animal Domestication: New archaeozoological approaches içinde* (ss. 96-124). Oxford: Oxbow Books.

Rafifar, J. (2000). *Anthropological Approaches in Neolithic Studies in Iran. Documenta Praehistorica, XXVII, 241-250.*

Riehl, S., Zeidi, M. ve Conard, N. J. (2013). *Emergence of Agriculture in the Foothills of the Zagros Mountains of Iran. Science, 341, 65-67.*

Rosenberg, M., Nesbitt, R., Redding, R. W. ve Peasnell, B. L. (1998). Hallan Çemi, Pig Husbandry, and Post-Pleistocene Adaptations along the Taurus-Zagros Arc (Turkey). *Paléorient, 24 (1), 25-41.*

Savard, M., Nesbitt, M. ve Gale, R. (2003). Archaeobotanical Evidence for Early Neolithic Diet and Subsistence at M'lefaat (Iraq). *Paléorient, 29 (1), 93-106.*

Simmons, A. H. (2007). *The Neolithic Revolution in the Near East: Transforming the Human Landscape.* Tucson: The University of Arizona Press.

Starkovich, B. M. ve Stiner, M. C. (2009). Hallan Çemi Tepesi: High-ranked Game Exploitation alongside Intensive Seed Processing at the Epipaleolithic-Neolithic Transition in Southeastern Turkey. *Antropozoologica, 44 (1), 41-61.*

Stolper, M. W. ve André-Salvini, B. (1992). Cuneiform Texts from Susa. Harper, P. O., Aruz, J. ve Tallon, F. (Eds.). *The Royal City of Susa: Ancient Near Eastern Treasures in the Louvre içinde* (ss. 256-278). New York: The Metropolitan Museum of Art.

Şenkul, Ç. (2014). *Polen Analizlerinin Temel Prensipleri ve Kuvaterner Ortam Koşullarının Yeniden Yapılandırılmasındaki Önemi. Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi, 7 (1), 33-41.*

Thomalsky, J. (2014). Ganj Dareh: New emphasis on an old-fashioned 'villagers site'. Kharanaghi, M. H. A., Khanipour, M. ve Naseri, R. (Eds.). *Proceedings of International Congress of Young Archaeologists içinde* (ss. 7-25). Tehran: University of Tehran Press.

Weeks, L. R. (2013). The Development and Expansion of a Neolithic Way of Life. Potts, D. T. (Ed.), *The Oxford Handbook of Ancient Iran içinde* (ss. 49-75), Oxford: Oxford University Press.

Weide, A. (2015). On the Identification of Domesticated Emmer Wheat, *Triticum turgidum* subsp. *dicoccum* (Poaceae), in the Aceramic Neolithic of the Fertile Crescent. *Archäologische Informationen, 38, 381-424.*

Weide, A., Riehl, S., Zeidi, M. ve Conard, N. J. (2015). Using new morphological criteria to identify domesticated emmer wheat at the aceramic Neolithic site of Chogha Golan (Iran). *Journal of Archaeological Science, 57, 109-118.*

Willcox, G. ve Savard, M. (2011). Botanical Evidence for the Adoption of Cultivation in Southeast Turkey. Özdoğan, M., Başgelen, N. ve Kuniholm, P. (Eds.), *The Neolithic in Turkey, Vol. 2 içinde* (ss. 267-279). İstanbul: Archaeology and Art Publications.

Wright, H. T. (2005). Uruk States in Southwestern Iran. Feinman, G. M. ve Marcus J. (Eds.). *Archaic States içinde* (ss. 173-197). Santa Fe: School of American Research Press.

Yalçın, T. (2011). *Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de Yukarı Mezopotamya'da Küçük Taş Eserler.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Young, R. ve Fazeli Nashli, H. (2013). *Animals and People in the Neolithisation of Iran. Matthews, R. ve Fazeli Nashli, H. (Eds.). The Neolithisation of Iran içinde* (ss. 178-188). Oxford: Oxbow Books.

Zeder, M. (2008). *Animal Domestication in the Zagros: An Update and Directions for Future Research. Villa, E., Gourichon, L., Choyke, A. ve Buitenhuis, H. (Eds.). Archaeozoology of the Near East VIII içinde* (ss. 243-267). Lyon: Maison de l'Orient et de la Méditerranée.

İhmal Edilmiş, Normal ve Popüler Pay Senetlerinin Performanslarının Görelî Değerlendirilmesi: Borsa İstanbul'da Bir Uygulama

An Evaluation the Performance of Neglected, Normal and Popular Stocks: An Application in Istanbul Stock Exchange

Mehmet CİHANGİR¹
Gökben ADANA KARAAĞAÇ²

Geliş Tarihi: 01.11.2016 / Düzenleme Tarihi: 23.11.2016 / Kabul Tarihi: 26.11.2016

Özet

Çalışmanın amacı, Borsa İstanbul'da 2 Ocak 2012 ve 26 Aralık 2014 tarihleri arasında piyasa anomalilerinden "ihmal edilmiş firma etkisi"nin var olup olmadığının tespit edilmesidir. Bu amaçla belirtilen tarihler arasında BİST'te sürekli işlem gören pay senetlerinin ortalama sözleşme sayıları kullanılarak iki ayrı portföy oluşturulmuştur. Bunlar, *popüler* ve *ihmal edilmiş portföy* olarak adlandırılmıştır. Piyasa getirisi olarak da BİST TÜM endeksi kullanılmıştır. 2012 ve 2014 yılları arasında, popüler portföyün anormal getirisi yaklaşık olarak %1,4, ihmal edilmiş portföyün anormal getirisi %1,1, piyasa getirisi ise %1,6 olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçlar ışığında portföylerin birim risklilik düzeyleri de incelenmiş, bahse konu dönem için Borsa İstanbul'da ihmal edilmiş firma etkisinin var olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anomali, İhmal Edilmiş Firma Etkisi Anomalisi, Borsa İstanbul

Abstract

This study aims to determine whether or not the neglected firm effect, one of the market anomalies, exists in Istanbul Stock Exchange between the 2nd January 2012 and 26th December 2014. For this purpose, two different portfolios were formed by using stocks. Average contract numbers, continuously traded at specified date ranges. These portfolios were named popular and neglected. BISTTUM Index was used as the market return. Between 2012 and 2014, the abnormal return of popular portfolio was found approximately %1,4, the abnormal return of neglected portfolio was found %1,1 and the return of market was found %1,6. In the light of this conclusion, the unit risk of portfolios were also examined and the existing of neglected firm effect was not found out in Istanbul Stock Exchange for specified dates range.

KeyWords : Anomaly, Neglected Firm Effect Anomaly, Istanbul Stock Exchange

Giriş

İdeal bir piyasada firmalar, bazı yatırım kararları verirler. Yatırımcılar da bu firmaların ihraç etmiş oldukları menkul kıymetlerin fiyatlarının tüm mevcut bilgiyi 'tamamıyla yansıtmış' olduğunu varsayarak bu firmalar arasından bir seçim yapabilirler (Fama, 1970: 383). Yatırımcıların hangi firmanın menkul kıymetlerine yatırım yapacakları ise üstlenebilecekleri risk düzeyi ile yakından ilgilidir. Bazı yatırımcılar düşük risk düzeyinde düşük bir getiriye razı olurken, bazı yatırımcılar ise yüksek riske katlanarak daha fazla bir getiri elde etmek isteyebilirler.

1950'li yıllara kadar kabul gören Geleneksel Portföy Yaklaşımında yatırımcılar, portföyde yer alan menkul kıymetlerin getirileri arasındaki ilişkileri göz önünde bulundurmadan, sadece portföydeki menkul kıymetlerin sayılarını artırarak riski azaltabileceklerini düşünmüşlerdir (Cihangir vd., 2008:127). 1952 yılında Harry Markowitz yayınlamış olduğu makale ile çeşitli menkul kıymetlerle oluşturulan bir portföyün beklenen getirisinin ve riskinin nasıl hesaplanacağı konusuna yeni bir yaklaşım getirmiştir (Konuralp, 2005:313). Bu yeni yaklaşım finans literatüründe *Modern Portföy Teorisi* adıyla yerini almıştır.

¹Yazışma Adresi: Doç. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İİBF, İşletme Bölümü, Osmaniye, Türkiye. E-Posta: cihangir@osmaniye.edu.tr

²Arş. Gör., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Markowitz' in Modern Portföy Teorisinde öne sürdüğü görüşlerden belki de en önemlisi piyasaların etkin olduğudur. Zayıf, yarı güçlü ve güçlü formda olmak üzere üç türü bulunan bu teoriye göre piyasadaki tüm yatırımcılar rasyonel yatırımcıdır. Düşük riskle yüksek getiri sağlamak, aynı risk düzeyinde daha yüksek getiriyi tercih etmek, ya da aynı getiriye daha düşük riskle sahip olma özelliği rasyonel yatırımcının özelliklerindedir. Hal böyle iken hiçbir yatırımcının aynı risk düzeyinde piyasa getirisinden daha fazla bir getiri elde etmesi olası değildir. (Fama, 1970:383).

Yirmi birinci yüzyılın başlamasıyla beraber etkin piyasalar hipotezinin düşünsel hakimiyeti zayıflamaya başlamıştır (Malkiel,2003:4). Bunun en önemli sebeplerinden biri yapılan ampirik çalışmaların, etkin piyasalar hipoteziyle ters yönde sonuç vermeye başlamasıdır. Bu dönemde yapılan çalışmaların bazılarında yatırımcıların piyasa getirisinden daha fazla getiri elde edebildikleri gözlemlenmiştir. Etkin piyasalar hipotezi ile bağdaşmayan bu durum anomali (anomaly) terimi ile ifade edilmeye başlanmıştır (Karan, 2011:285).

Anomaliler etkin olmayan piyasaların bir göstergesidir. Bazı anomaliler sadece bir kez gerçekleşip sonradan ortadan kaybolmaktadırlar, bazıları ise sık sık ve devamlı olarak gerçekleşmektedir. Bir piyasada anomaliler sürekli görülüyorsa bunlar *piyasa anomalileri* olarak adlandırılmaktadır (Tverskyve Kahneman, 1986:253).

Standart finans teorisinde finansal piyasa anomalileri, bir pay senedinin ya da pay senedi grubunun performansının etkin piyasalar hipotezinin varsayımlarından sapması anlamına gelmektedir. Anomalilerin genel olarak temel anomaliler, takvimsel anomaliler, teknik anomaliler ve diğer anomaliler olarak sınıflandırıldıkları görülmektedir (Bildik, 2000: 16). Temel anomaliler arasında; piyasa değeri/defter değeri anomalisi, düşük fiyat/defter değeri anomalisi, yüksek temettü getirisi anomalisi, fiyat/kazanç oranı anomalisi, aşırı tepki anomalisi ve ihmal edilmiş pay senedi anomalisi gösterilmektedir (Latif vd., 2011:4). Çalışma konumuz gereği diğer anomalilere değinilmeyecektir. Araştırmaya konu olan ihmal edilmiş firma etkisi anomalisi, temel anomaliler içerisinde incelenmektedir. Bazı araştırmalarda dikkatten kaçmış, ihmal edilmiş pay senetlerine yatırım yaparak anormal getiri sağlanabildiği gözlemlenmiştir (Karan, 2011:299).

Çalışmada Borsa İstanbul'da 2 Ocak 2012 ve 26 Aralık 2014 tarihleri arasında piyasa anomalilerinden "ihmal edilmiş firma etkisi"nin var olup olmadığı saptanmaya çalışılmıştır.

Literatür Taraması

Çalışmanın konusunu oluşturan ihmal edilmiş firma etkisi anomalisi ile ilgili yapılan araştırmalardan bazıları şu şekilde sıralanabilir:

Bauman (1964) çalışmasında, popüleritesi düşük adi pay senetleri ile görece olarak daha popüler olan adi pay senetlerinin ortalama getirilerini belirlemek amacıyla toplam varlıkları 15 milyon doların üzerinde olan Amerikan yatırım şirketlerini incelemiştir. Araştırma 1954 ve 1960 periyodu için yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda en az popüler adi pay senetlerinden sağlanan ortalama yıllık getirinin en popüler adi paylardan sağlanan ortalama yıllık getiriden %3.6 daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Bauman (1965) çalışmasında 1954 ve 1963 yılları arasında işlem gören pay senetlerinin yıllık yatırım getirilerini incelediği bu çalışmada, S&P's, en az popüler ve en çok popüler pay senetlerinin yıllık getirileri sırasıyla, %16.1, %15.9 ve %13.7 olarak tespit etmiştir. S&P's en karlı pay senetlerine sahip olan gruptur ve en az popüler pay senetlerinden %1.2 oranında daha fazla yıllık getiri sağlamıştır. Fakat bunun yanında en az popüler pay senetleri de en çok popüler pay senetlerinden %1.2 daha fazla yıllık getiri sağlamıştır.

Arbel vd. (1983), 1971 ve 1980 yılları arasında New York Borsası'ndan, Amerikan Borsası'ndan ve tezgahüstü piyasalardan eşit sayıda tesadüfi olarak seçilen 510 şirket üzerinde araştırma yapmışlardır. Bu 510 şirketin pay senetlerinden, ihmal derecelerine göre üç farklı portföy oluşturulmuş ve ortalama yıllık getirileri hesaplanmıştır. Sonuç olarak da ihmal edilmiş pay senetlerinden oluşan portföyün, diğer iki portföye göre daha fazla getiri sağladığı tespit edilmiştir.

Carvell ve Strebel (1987) çalışmalarında ihmal edilmiş firma etkisi ve Ocak ayı ve küçük firma etkisini incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda ise, ihmal edilmiş firma etkisinin Ocak ayı etkisinden ayrı olarak gerçekleştiği tespit edilmiştir.

Jahera ve Lloyd (1989), çalışmalarında farklı bilgi düzeylerinde ya da daha önceki çalışmalarda ihmal edilmiş olarak tanımlanan ihmal edilmiş firma etkisini araştırmışlardır. Bu amaçla, New York Borsası'ndan, Amerikan Borsası'ndan ve tezgahüstü piyasalardan firmalar seçilmiştir. Sonuç olarak, anormal getirilerin piyasadaki bilgi düzeyiyle ters bir ilişki içerisinde olduğu ve piyasa getirisinin üzerinde getiri sağladığı sonucuna varılmıştır.

Bhardwaj ve Brooks (1992) çalışmalarında menkul kıymet getirileri ile ihmal derecesi arasındaki ilişkinin ölçülmesini hedeflemişlerdir. New York Borsası'ndan ve Amerikan Borsası'ndan elde edilen ve Ocak 1977 ve Aralık 1988 döneminde işlem gören 15.953 pay senedi incelenmiştir. Sonuç olarak, en fazla ihmal

edilen paylardan oluşan grubun anormal getirisi %3.76 iken, en çok takip edilen paylardan oluşan grubun normal üstü getirisi ise -%10 olarak tespit edilmiştir.

Beard ve Sias (1997) çalışmalarında ihmal edilmiş firma etkisinin varlığını araştırmak için Amerikan Menkul Kıymetler Borsası'nda işlem gören 3752 firmanın pay senetlerinin yıllık getirileri üzerinden Ocak 1982 ve Aralık 1995 dönemi için incelemişlerdir. Çalışma ihmal edilmiş pay senetlerinden oluşan portföyün diğer portföylerden daha fazla getiri sağladığını ve Amerikan Menkul Kıymetler Borsası'nda ihmal edilmiş firma etkisinin varlığını ortaya koymuştur. Fakat firma büyüklüğü de çalışmaya dahil edildiğinde ihmal edilmiş firma etkisinin ortadan kalktığı tespit edilmiştir.

Elfakhani ve Zaher (1998), 1 Ocak 1986 ve 31 Aralık 1990 tarihleri arasında New York Borsası'nda ve Amerikan Borsası'nda işlem gören tüm firmaları çalışmalarına dahil edip, firma büyüklüğü ile ihmal etkisinin ilişkisini araştırmışlardır. Çalışmanın sonucunda ise, ihmal edilmiş firma etkisinin tek başına firma büyüklüğü etkisini açıklayamamasına rağmen, az da olsa payı olduğu sonucuna varmışlardır.

Karan (2000) çalışmasında Ocak 1996 ve Aralık 1998 Borsa İstanbul'da ihmal edilmiş firma etkisinin varlığını test etmiştir. Çalışmanın sonucunda, normal üstü getiriler ile firma büyüklüğü arasında ters yönlü ve zayıf bir ilişki, işlem miktarı ve normal üstü getiriler arasında ters yönde anlamlı bir ilişki ve normal üstü getirilerle firma büyüklüğü ve işlem miktarı arasında ters yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, Borsa İstanbul'da ihmal edilmiş firma etkisinin varlığını göstermektedir.

Tripathi vd. (2006) Hindistan Menkul Kıymetler Borsası'nda ihmal edilmiş firma etkisinin var olup olmadığını test etmek amacıyla Haziran 2000 ve Haziran 2004 döneminde pay senetleri menkul kıymetler borsasında işlem gören 190 şirketi incelemiştir. Yapılan uygulamaların neticesinde, Hindistan Menkul Kıymetler Borsası'nda güçlü bir ihmal edilmiş firma etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Akkoç vd. (2009) çalışmalarında İstanbul Borsası'nda yarı güçlü forma piyasa etkinliğini, ihmal edilmiş firma etkisi bağlamında incelemişlerdir. Analiz 1 Ocak 1999 ve 31 Aralık 2008 tarihleri arasında, 10 yılı kapsayan bir dönemde aylık getiri verileri kullanılarak yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda aylık ortalama normal üstü getiriler ihmal edilmiş, normal ve popüler portföyler için sırasıyla, % -1.00, %0.88 ve %2.89 olarak bulunmuştur. Çalışmanın bulguları bahse konu dönem için mevcut verilerle İstanbul Borsası'nda ihmal edilmiş firma etkisinin olmadığını göstermiştir.

Yöntem

Araştırmanın veri setini Borsa İstanbul'da işlem gören şirketlerin pay senetleri oluşturmaktadır. Gerekli veriler www.datastore.com adresinden temin edilmiş ve 2 Ocak 2012 ve 31 Aralık 2014 tarihleri arasında borsada sürekli işlem gören pay senetleri tespit edilerek analize uygun hale getirilmiştir. Çalışmada pay senetlerinin aylık verileri kullanılmıştır. Borsa İstanbul'da ihmal edilmiş firma etkisinin varlığını tespit etmek için portföyler oluşturulurken ihmal edilmişliğin ölçüsü olarak *ortalama sözleşme sayılarından* yararlanılmıştır. Öncelikle her pay senedinin aylık anormal getirisi hesaplanmış ve piyasa getirisi olarak da BİSTTÜM (XUTUM) endeksi kullanılmıştır. Pay senetlerinin aylık anormal getirileri hesaplandıktan sonra, ortalama sözleşme sayılarına göre portföyler oluşturulmuştur. Her ay için en yüksek ortalama sözleşme sayısına sahip 20 pay senedi popüler portföye, en düşük ortalama sözleşme sayısına sahip 20 pay senedi de ihmal edilmiş portföy içerisine dahil edilmiştir. Ve her ay ortalama sözleşme sayıları baz alınarak bu işlem tekrar edilmiştir. Aylık anormal getiriler hesaplanırken kullanılan formül aşağıdaki gibidir;

$$AR_{it} = R_{it} - R_{mt} \dots \dots \dots (I)$$

AR_{it} =i payının t ayındaki anormal getirisi

R_{it} =i payının t ayındaki getirisi

R_{mt} =piyasanın t ayındaki getirisi

Oluşturulan portföylerin aylık anormal getirileri aşağıdaki formül ile hesaplanmıştır;

$$AR_{pt} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n AR_{it} \dots \dots \dots (II)$$

AR_{pt} =portföylerin t ayındaki anormal getirileri

AR_{it} = i payının t ayındaki anormal getirisi

n = pay senedi adedi

Her ay için portföylerin anormal getirisi hesaplandıktan sonra, bu portföylerin yıllık kümülatif anormal getirileri şu şekilde hesaplanmıştır;

$$CAR_k = \sum_{t=1}^k AR_t \dots \dots \dots (III)$$

CAR_k = portföylerin k yılındaki kümülatif anormal getirileri

AR_t = portföylerin t ayındaki anormal getirileri

Son olarak da portföylerin üç yıllık ortalama kümülatif anormal getirileri hesaplanmıştır;

$$ACAR = \sum_{k=1}^3 CAR_k / 3 \dots \dots \dots (IV)$$

$ACAR$ = portföylerin 3 yıllık ortalama kümülatif anormal getirileri

CAR_k = portföylerin k yılındaki kümülatif anormal getirileri

Sonrasında portföylerin riskini ölçmek için kovaryans matrisleri oluşturulup bu matrisler çözülmüştür. Portföydeki her pay bir senedinin ağırlığı da %5 olarak eşit alınmıştır.

Daha sonra çalışmada ihmal edilmişliğin ölçüsü olarak kullanılan ortalama sözleşme sayıları ile anormal getiriler arasında bir ilişki olup olmadığını görebilmek için anormal getirin bağımlı, ortalama sözleşme sayısının bağımsız değişken olduğu aşağıdaki regresyonik model kurularak portföy getirileri ile ortalama sözleşme sayıları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki olup olmadığı saptanmaya çalışılmıştır.

$$AR_{it} = a_1 + a_2 OSS_{it} + u_{it} \dots \dots \dots (V)$$

AR_{it} = Anormal Getiri

a_1 = Regresyon Sabiti (Kesim Noktası)

a_2 = Regresyon Katsayısı

OSS_{it} = Ortalama Sözleşme Sayısı

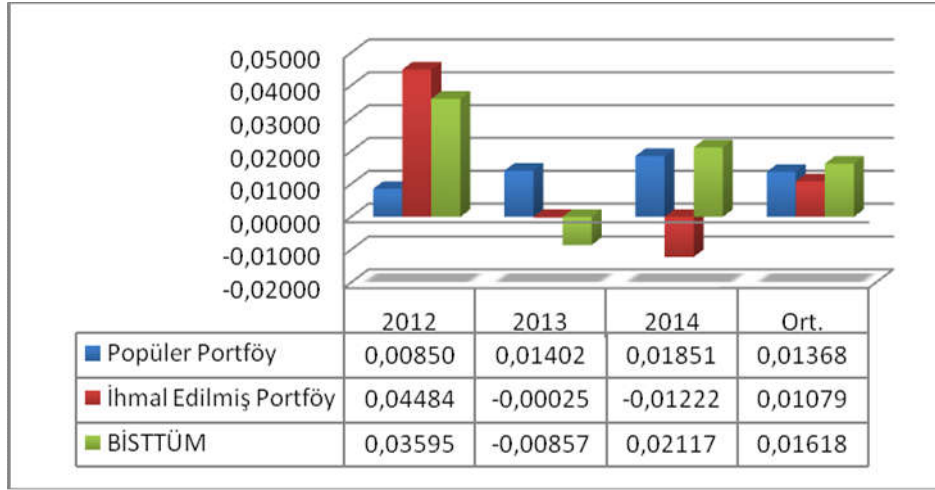
u_{it} = Hata Terimi

Bulgular Ve Yorumlama

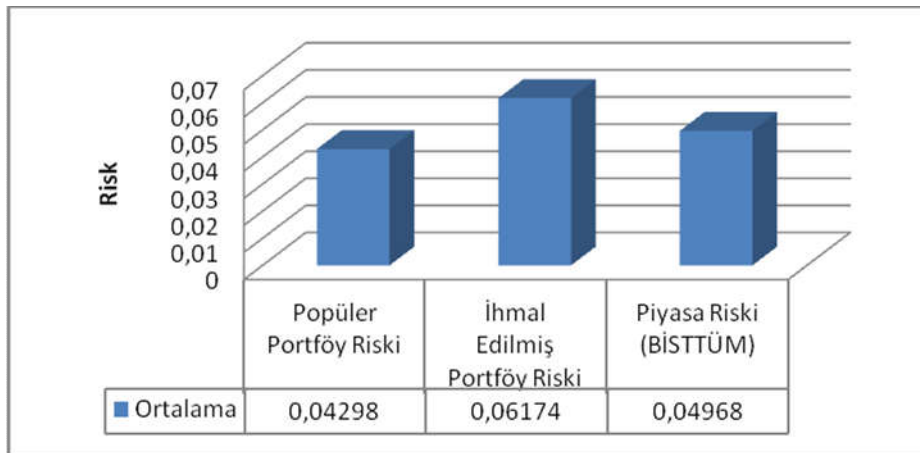
2 Ocak 2012 ve 26 Aralık 2014 tarihleri arasında Borsa İstanbul'da ihmal edilmiş firma etkisinin araştırıldığı çalışmada popüler ve ihmal edilmiş portföylerin aylık anormal getirileri ve piyasa getirisi olarak alınan BİSTTÜM endeksinin getirisi ile risklilikleri Tablo.1'deki gibi hesaplanmıştır;

Tablo 1: Portföylerin Ve Piyasanın Anormal Getirileri

Yıllar	Popüler Portföy	İhmal Edilmiş Portföy	Piyasa Getirisi (BİST TİM)
2012	0,00850	0,04484	0,03595
2013	0,01402	-0,00025	-0,00857
2014	0,01851	-0,01222	0,02117
Ortalama	0,01368	0,01079	0,01618
Portföy Riski	0,04298	0,06174	0,04968

Şekil 1: 2012-2014 yılları arası portföylerin anormal getirileri ve piyasa getirisi

Şekil 2: Portföylerin ve piyasanın ortalama riski

Tablo 1'de ve Şekil 1'de görüldüğü gibi, 2012-2014 yılları arası ortalamaya bakıldığında portföyler ve piyasanın aylık anormal getirileri arasında çok büyük farklılık olmamakla beraber, sonuçlar yıl bazında incelendiğinde;

- 2012 yılında popüler portföyün getirisi yaklaşık olarak %0,9, ihmal edilmiş portföyün getirisi %4,5 ve piyasa getirisi olarak alınan BİST TÜM endeks getirisi de %3,6 olarak bulunmuştur. Bu yıl içerisinde popüler portföy piyasa getirisinin altında kalırken, ihmal edilmiş portföy piyasa getirisinden daha fazla bir getiri sağlamıştır.
 - 2013 yılında popüler portföyün getirisi %1,4, ihmal edilmiş paylardan oluşan portföyün getirisi %0,03 ve piyasa getirisi de %0,86 olarak tespit edilmiştir. Söz konusu yılda popüler portföyün getirisi, ihmal edilmiş portföyün ve piyasa getirisinin üzerinde bulunmuştur.
 - 2014 yılında popüler portföyün getirisi %1,9, ihmal edilmiş paylardan oluşan portföyün getirisi %1,2 ve piyasa getirisi de %2,1 olarak bulunmuştur.
 - 2012 ve 2014 yıllarını kapsayan ortalama getirilere bakıldığında ise, popüler portföyün getirisi %1,4, ihmal edilmiş portföyün getirisi %1,1, piyasa getirisi ise %1,6 olarak saptanmıştır.
- Bu verilerle ortalama olarak piyasa getirisinin diğer portföylere göre daha yüksek olduğu gözlenmiştir. Ancak karşılaştırmaya salt getiriler üzerinden değil getirilerin riskliliğini de dikkate alarak bir sıralama yapmamız daha anlamlı olacaktır. Bu kapsamda sadece 2012-2014 yılı getirilerini içeren ortalama getiri ve risklilikleri üzerinden bir değerlendirme yapılmış. her bir portföyün Değişim (Varyasyon) Katsayısı hesaplanmıştır. Söz konusu model birim riskin saptanmasına olanak tanımaktadır.

$$\text{Değişim (Varyasyon)Katsayısı} = \frac{\text{Risk}}{\text{Getiri}}$$

$$DK_{\text{pop}} = \frac{\sigma_{\text{pop}}}{R_{\text{pop}}} = \frac{0,04298}{0,01366} = 3.14$$

$$DK_{\text{ihm}} = \frac{\sigma_{\text{ihm}}}{R_{\text{ihm}}} = \frac{0,06174}{0,01079} = 5.77$$

$$DK_{\text{BİSTTÜM}} = \frac{\sigma_{\text{BİSTTÜM}}}{R_{\text{BİSTTÜM}}} = \frac{0,04968}{0,01618} = 3.07$$

Daha anlaşılabilir yorum yapılabilmesi için tüm veriler Tablo 2’de bir arada gösterilmiştir.

Tablo 2: Portföylerin Getiri, Risk ve Değişim Katsayıları

Yıllar	Popüler Portföy Getirisi	İhmal Edilmiş Portföy Getirisi	Piyasa Getirisi (BİST TÜM)
2012	0,00850	0,04484	0,03595
2013	0,01402	-0,00025	-0,00857
2014	0,01851	-0,01222	0,02117
Ortalama Portföy Getirisi	0,01368	0,01079	0,01618
Portföy Riski	0,04298	0,06174	0,04968
Değişim Katsayısı	3.14	5.77	3.07

Tablo 2 incelendiğinde de görülecektir ki, Piyasa Getirisi(BİST TÜM) en düşük birim riskle en yüksek getiriyi sağlamıştır.

Söz konusu getiri ve risk hesaplamalarından sonra portföylerin ortalama sözleşme sayısı kriteriyle, portföylerin getirileri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olup olmadığını görmek için V No’lu formül ve model kullanılarak regresyon analizi yapılmıştır.

Tablo 3: Normalüstü Getirilerle Ortalama Sözleşme Sayıları Arasındaki İlişki İstatistikleri

	Popüler Portföy		İhmal Edilmiş Portföy	
	R^2	t	R^2	t
2012	0,016936	0,415075	0,011519	0,341371
2013	0,319913	2,168875	0,019158	0,441958
2014	0,078404	-0,922360	0,025192	0,508370
Ortalama	0,019116	0,814018	0,037629	1,153003

Regresyon analizi sonucu;

- Popüler portföy için t değerlerine bakıldığında bu değer yalnızca 2013 senesinde anlamlı çıkmıştır. Yani popüler portföyün getirileri ile ortalama sözleşme sayıları arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişkinin varlığı yalnızca 2013 senesi için saptanabilmiştir.
- İhmal edilmiş portföy için ise t değerleri, bütün yıllarda anlamsız olarak bulunmuştur. İhmal edilmiş portföyün getirileri ile ortalama sözleşme sayıları arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki hiçbir yıl için tespit edilememiştir.
- Ortalama R^2 değerlerine bakıldığında ise, bu değer popüler portföy için yaklaşık olarak %1,9 ve ihmal edilmiş portföy için de yaklaşık olarak %3,8 olarak tespit edilmiştir. Yani ortalama sözleşme sayılarının, popüler portföyün getirisi üzerindeki etkisi, ihmal edilmiş portföyün getirisi üzerindeki etkisinden görece olarak daha azdır.

Borsa İstanbul'da 2 Ocak 2012 ve 26 Aralık 2014 tarihleri arasında ihmal edilmiş firma etkisinin araştırıldığı bu çalışma sonucu popüler ve ihmal edilmiş pay senetlerinden oluşan portföylere yatırım yapan yatırımcıların ortalama piyasa getirisinden fazla bir getiri elde edemeyeceklerini göstermiştir. Popüler ve ihmal edilmiş portföy ve Borsa İstanbul'daki tüm hisse senetlerinden oluşan portföy (BİST TUM) ile karşılaştırıldığında belirtilen tarihler arasında Borsa İstanbul'da ihmal edilmiş firma etkisi anomalisinin var olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç

Çalışmada Borsa İstanbul'da 2 Ocak 2012 ve 26 Aralık 2014 tarihleri arasında, yatırımcıların gözden kaçırdığı ve çok fazla işlem yapılmayan pay senetlerine yatırım yapan yatırımcıların, piyasa getirisinden daha fazla bir getiri elde edeceğini savunan ihmal edilmiş firma etkisi anomalisinin varlığı araştırılmıştır. Bu amaçla ihmal edilmişliğin ölçüsü olarak ortalama sözleşme sayıları kullanılarak popüler ve ihmal edilmiş portföy adıyla iki ayrı portföy oluşturulmuştur. Portföyler oluşturulurken kullanılan pay senetleri belirtilen tarihler arasında Borsa İstanbul'da sürekli işlem gören pay senetleridir. Öncelikle bu pay senetlerinin anormal getirileri hesaplanmış ve en yüksek ortalama sözleşme sayısına sahip 20 pay senedi popüler portföye, en düşük ortalama sözleşme sayısına sahip 20 pay senedi de ihmal edilmiş portföy içerisine dahil edilmiştir ve bu işlem her ay için tekrarlanmıştır.

Piyasa getirisi olarak BİST TUM endeks getirisinin kullanıldığı çalışmada 2012, 2013 ve 2014 yıllarının her birinde ayrı ayrı sonuçlar çıkmış olup herhangi bir portföy getirisi istikrarlı olarak diğerlerine üstünlük sağlayamamışlardır. Ancak 3 yılın ortalaması alındığında en yüksek getiriyi BİST TUM endeksinin yani piyasanın sağladığı görülmüştür.

Portföy risklerinin dikkate alınmaksızın sadece getirilerin dikkate alınmasının eksik bir değerlendirme olacağı varsayımıyla bu kez 3 yılın ortalama portföy riskleri hesaplanmıştır. Hesaplama sonucunda BİST TUM Portföy riskinin en düşük riskli portföy olmadığı görüldüğünden sağlıklı bir sonuca ulaşılamamıştır.

Bu gibi durumlarda finans literatüründe birim riskin hesaplanması yaygın bir uygulama olduğundan tarafımızca da birim riski ölçen Değişim Katsayıları ölçülmüştür. Bu kez en düşük birim riskin yine BİST TUM Portföyünde olduğu görülmüştür.

Böylelikle en düşük riskle en yüksek getiriyi sağlayan BİST TÜM Portföyünün en ideal portföy olduğu görülmüştür. Bu sonuç hipotezimiz olan “2 Ocak 2012 ve 26 Aralık tarihleri arasında Borsa İstanbul’da ihmal edilmiş firma etkisi anomalisinin var olduğu” tezini reddetmiş, sözkonusu dönemde yine sözkonusu değişkenlerle Borsa İstanbul’da “ihmal edilmiş firma etkisi anomalisi”nin olmadığını ortaya koymuştur.

Kaynakça

- Abalala, T., Sollis, R., 2015, “The Saturday effect: an interesting anomaly in the Saudi stock market” *Applied Economics*, Vol. 47, Issue 58, pp. 6317-6330.
- Abdioğlu, Z., Değirmenci, N., 2013, “İstanbul Menkul Kıymetler Borsası’nda Mevsimsel Anomaliler” *Business and Economic Research Journal*, Volume 4, Number 3, pp. 55-73.
- Akkoc, S., Kayali, M. M., Ulukoy, M., 2009, “The Neglected Firm Effect and an Application in İstanbul Stock Exchange”, *Bank and Bank Systems*, 4(3), pp. 53-58.
- Arbel, A., Carvell, S., Strebels, P., 1983, “Giraffes, Institutions and Neglected Firms”, *Financial Analysts Journal*, 39 (3), 57-63.
- Bauman, W. S., 1964, “Investment Experience with Less Popular Common Stocks”, *Financial Analysts Journal*, Vol. 20, No. 2, pp. 79-88.
- Bauman, W. S., 1965, “The Less Popular Stocks versus the Most Popular Stocks”, *Financial Analysts Journal*, Vol. 21, pp. 61-69.
- Bhardwaj, R. K., Brooks, L.D., 1992, “Stock Price and Neglect as Determinants of Stock Returns”, *The Journal of Finance Research*, 15(2), pp. 101-112.
- Beard, C. G., Sias, R. W., 1997, “Is There a Neglected Firm Effect?”, *Financial Analysts Journal*, pp. 19-23.
- Bildik Recep, 2000, *Hisse Senedi Piyasasında Dönemsellikler ve İMKB Üzerine Bir Çalışma*, İMKB Yayınları, İstanbul
- Carvell, S. A., Strebels, P.J., 1987, “*Is There a Neglected Firm Effect?*” [Elektronik versiyon]. Erişim tarihi [11.12.2015], from Cornell University, School of Hospitality Administration site: <http://scholarship.sha.cornell.edu/articles/231>
- Cihangir, M., Güzeler, A. K., Sabuncu, İ., 2008, “Optimal Portföy Seçiminde Konno-Yamazaki Modeli Yaklaşımı ve İMKB Mali Sektör Hisse Senetlerine Uygulanması”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10/3, 125-142.
- Degutis, A., Novickytė, L., 2014, “The Efficient Market Hypothesis: A Critical Review of Literature and Methodology”, *Ekonomika*, 93(2), pp. 7-23.
- Ege, İ., Topaloğlu, E.E., Coşkun, D., 2012, “Davranışsal Finans ve Anomaliler: Ocak Ayı Anomalisinin İMKB’de Test Edilmesi”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı 56, 175-190.
- Elfakhani, S., Zaher, T., 1998, “Differential Information Hypothesis, Firm Neglect and The Small Firm Size Effect”, *Journal of Financial and Strategic Decisions*, 11(2), pp. 29-40.
- Fama, E. F. “Efficient Capital Markets: A Review of Theory and Empirical.”, *The Journal of Finance*, 25 (2), *Papers and Proceedings of the Twenty-Eighth Annual Meeting of the American Finance Association* New York, N.Y. December, 28-30, 1969 (May, 1970), pp. 383-417.
- Hansen, P. R., Lunde, A. “Testing the Significance of Calendar Effects”, *Working Paper No. 2003-03* January, 1-37.
- Jahera, J. S., Lloyd, W.P., 1989, “Exchange Listing and Size: Effects on Excess Returns”, *Journal of Business Finance & Accounting*, 16(5), pp. 675-680.
- Karan, M.B., 2011, “Yatırım Analizi ve Portföy Yönetimi”, Gazi Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul.
- Karan, M. B., 2000, “İMKB’de İhmal Edilmiş Hisse Senedi Etkisi”, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:18, Sayı:1, 129-142.
- Keim, D. B., 1983, “Size-Related Anomalies and Stock Return Seasonality: Further Empirical Evidence”, *Journal of Financial Economics*, 12, pp. 13-32.
- Konuralp, G., 2005, “Sermaye Piyasaları, Analizler, Kurumlar ve Portföy Yönetimi”, Alfa Yayınevi, İstanbul.

Küçükşille, E. 2012, "İMKB Endekslerinde Ocak Ayı Etkisinin Test Edilmesi", Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı 53, 129-138.

Latif, M.,Arshad, S., Fatima, M., Farooq, S., 2011, "Market Efficiency, Market Anomalies, Causes, EvidencesandSomeBehavioralAspect of Market Anomalies", ResearchJournal of Finance andAccountig, 2 (9/10), pp.1-13.

Malkiel, B. G., 2003, "TheEfficient Market HypothesisAndItsCritics",Journal of EconomicPerspectives, 17(1), pp. 1-47.

Malkiel, B. G., 2011, "TheEfficient-Market Hypothesisandthe Financial Crisis.", Rethinking Finance: Perspectives on theCrisis (Proceedings of a Conference). RusselSage Foundation, pp. 1-59.

Otchere, I.,Chan, J., 2003 "Short-TermOverreaction in the Hong Kong Stock Market: Can a ContrarianTradingStrategyBeatthe Market?", TheJournal of Behavioral Finance, Vol. 4, No. 3, 157-171.

Rathinasamy, R.S.,Mantripragada, K. G., Loh, C., 1993, "Risk andtheJanuaryEffect in the Market forthe U.S. Dollar",Journal of International Financial Markets, Institutionsand Money, Vol. 3, No. 1, pp. 67-81.

Tripathi, V.,Tripathi, N., 2006, "RelationshipbetweenInstitutionalNeglectandStockReturns in India",Business Analyst, newseries, 1(1), pp. 85-92.

Tversky, A.,Kahneman, D., 1986, "RationalChoiceandtheFraming of Decisions", TheJournal of Business, 59 (4), pp. S251-S278.

Wachtel, S. B., 1942, "CertainObversations on SeasonalMovement in StockPrices",Journal of Business, No. 15, pp. 184-193.

Werner F. M. De Bondt , Thaler, R., "DoestheStock Market Overreact?", TheJournal of Finance Vol. XL, NO. 3, PapersandProceedings of theForty-Third Annual Meeting American Finance Association, Dallas, Texas, December 28-30, 1984 (Jul.,1985), pp. 793-805.

Sağlık İletişimi Çerçevesinde Çevrimiçi Destek Grubu İşlevi: “Böbrekle Hayat Bulanlar”¹

Online Support Group Function in Health Communication:

“Böbrekle Hayat Bulanlar”

Mehmet YILMAZ²
Ferdî CANDAN³

Geliş Tarihi: 20.11.2016 / Düzenleme Tarihi: - / Kabul Tarihi: 29.11.2016

Özet

İnternet fenomeni toplumun tüm alanlarında olduğu gibi sağlık sahasını da etkilemiştir. Günümüzde internet, hastaların ve hasta yakınlarının bilgi ve destek aramak için başvurduğu kaynakların başında gelmektedir. İnsanlar, internet sayesinde adını yeni duydukları bir hastalıkla ilgili hızlı ve doğrudan bilgi sahibi olabilmekte, hastalıkları ile ilgili uzmanlara çevrimiçi yollar ile danışabilmekte, onların tavsiyelerini okuyabilmekte veya izleyebilmektedir. Eğer isterlerse aynı hastalığı yaşayan insanların bir arada bulunduğu, hastalıklarına ilişkin çeşitli sorulara cevap bulabileceği, diğer hasta ya da hasta yakınlarından destek alabileceği, karşılıklı bilgi alışverişinin ve yardımlaşmanın yoğun olduğu, empatik bir anlayışla işleyen, çevrimiçi destek gruplarına katılabilmektedir. Özellikle ortak sorunları yaşayan katılımcılar tarafından kurulmuş olan bu çevrimiçi platformlar; fiziksel, psikolojik ve sosyal sorunların paylaşılmasına ve bu sorunların çözümünde katılımcıların birbirlerine yardım etmesine olanak tanımaktadır.

Bu araştırmada, “Böbrekle Hayat Bulanlar” Facebook çevrimiçi destek grubunda, grubun iyileştirici (terapötik) faktörlerinin kullanılması, katılımcıların fiziksel, sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılamakta mıdır?” sorusuna yanıt aranmaktadır. Örnek grubun zaman içerisinde çevrimiçi destek grubu olarak hizmet vermesi, katılımcıların yaşantılarında karşılık bulamadıkları çeşitli ihtiyaçlarının bu toplulukta karşılanmasını sağlamaktadır. Nakil olsalar bile hayatları kronik bir hastalıkla devam eden bu hastalar, yaşamlarını etkileyen bu rahatsızlıkla ilgili, günlük yaşamlarında zor yanıt buldukları birçok soruya bu topluluk sayesinde yanıt bulabilmekte ve benzer sağlık sorunlarını yaşamış ve çözümler bulmuş üyelerin tavsiyeleri ile yaşantılarını kolaylaştıracak ipuçları elde edebilmektedir.

Çevrimiçi grupta yer alan yorumların blog ve forum analizi yöntemi ile ele alındığı bu araştırma için yapılan ön değerlendirme ile; grup üyesi böbrek hastalarının nakil öncesi, nakil ve nakil sonrası dönemde yaşamlarını olumsuz etkileyen, sürekli bir rejeksiyon riski, belirgin yan etkileri olan ilaç tedavisine alışabilme, düzenli kontrol zorunluluğu, enfeksiyon riski, beden imajı ile ilgili kaygılar ve hastaların fiziksel, psikolojik ve sosyal güçlükler nedeniyle yaşam kalitelerinin bozulması gibi olumsuzluklarla mücadele başlıkları üzerinden grubun tedavi edici etmenleri tematik olarak derinlemesine incelenmiş ve grubun işlevleri çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çevrimiçi destek grupları, organ nakli, tematik içerik analizi.

Abstract

Internet phenomenon has affected the health area as all the areas of the community. Today, internet is the leading source that ill people and their families search information and support. People can easily and directly get information about disease which they newly heard, owing to internet, can get consultation from experts online about their illnesses, and can read or watch their advices. If they want to, they may attend to on the online support groups that people who has the same disease are getting together, they can find answers to their questions about their illnesses, can get help from other ill people and their relatives, where is a dence information exchange and helping each other and that works with a emphathetic notion. These online platforms (especially founded by the participants who has the same problems) give the opportunity of sharing the physical, psychological and social problems and letting the participants help each other in solving these kind of problems.

¹ II. Sağlık İletişimi Sempozyumu'nda (3-4.11.2016, Eskişehir) sunulan aynı adlı bildirinin genişletilmiş ve geliştirilmiş tam metni olan bu çalışma Ordu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimince desteklenmiştir. (Proje No: AR-1610)

² Yazışma Adresi: Doç. Dr., Ordu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sinema-TV Bölümü, Ordu, Türkiye. E-Posta: mehmet.yilmaz.dr@gmail.com

³ Yazışma Adresi: Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sinema ve Televizyon Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, Ordu, Türkiye. E-Posta: cinferdi@hotmail.com

In this research, the answer is being sought to the question “ In the Böbrekle Hayat Bulanlar facebook online support group; does the usage of the therapeutical factors of the group fulfill the participants’ physical, social and psychological needs ?” The example group’s serving gradually as an online support group provides the solution to the needs of the participants that they couldn’t ensure from their living. The patients who go on living with a chronic disease even though they have had the transplantation, could find the answer of the questions about the disease that affect their lives owing to the group and they get useful clues with the advices of the members who lived these problems and have found solutions.

With the pre-evolution made about this research that was made by the blog and forum analysis of the online group’s comments, the group’s therapeutical effects deeply observed thematically and the group’s functions are identified. . The topics that are observed are: the risk of rejection, getting used to the drugs that have side effects, the regular control obligation, the risk of infection, the anxieties about the body image and the deterioration of the patient’s life quality due to the physical, psychological and social obstacles.

Keywords: Online support groups, organ transplant, thematic content analysis.

Giriş

İnternetin dünya genelinde yaygınlaşmasıyla birlikte çevrimiçi mecrada çok farklı konular etrafında insanların bir araya gelebildiği sanal topluluklar ve destek grupları kurulmuştur. Özellikle ortak sorunları yaşayan katılımcılar tarafından kurulmuş olan çevrimiçi destek grupları, fiziksel, psikolojik ve sosyal sorunların paylaşılmasına ve bu sorunların çözümünde katılımcıların birbirlerine yardım etmesine imkân vermektedir. Sağlık iletişimi alanında da her geçen gün kullanımı artan çevrimiçi destek grupları işlevleri bakımından araştırma konusu olmaya değerdir. Bu çalışmada, “Böbrekle Hayat Bulanlar” Facebook çevrimiçi destek grubunda, grubun iyileştirici (terapötik) faktörleri grup üyeleri tarafından kullanılarak, katılımcıların fiziksel, sosyal ve psikolojik ihtiyaçları karşılanmakta mıdır?” sorusuna yanıt aranmaktadır.

Çevrimiçi destek grubu özelliklerini taşıyan, yoğunlukla böbrek nakli bekleyen hemodiyaliz hastaları ve böbrek nakli olan hastaların üye olduğu “ Böbrekle Hayat Bulanlar” Facebook çevrimiçi destek grubu, Facebook’un grup kurma özelliğiyle kurulmuş olup zaman içinde bir çevrimiçi destek grubuna dönüşmüştür. Bu grubun zaman içerisinde çevrimiçi destek grubu olarak hizmet vermesi, katılımcıların çevrimiçi olmayan yaşantılarında tatmin edemedikleri bazı ihtiyaçlarının bu topluluk sayesinde karşılanmasına sebep olmuştur. Nakil öncesi, nakil ve nakil sonrası döneme ilişkin paylaşım ve yorumlarla katılımcıların birbirine destek olduğu bu çevrimiçi grupta, grup dinamiğini oluşturan grubun amacı, grubun iletişim kalıpları, gruptaki üyelerin rolleri ve çatışmaları vb. faktörler, katılımcıların bilimsel bir yöntemle analiz edilmesi açısından önem arz etmektedir.

Nakil olsalar bile hayatları kronik bir hastalıkla devam eden bu hastalar, yaşamlarını etkileyen bu ciddi rahatsızlıkla ilgili çevrimiçi bu sanal toplulukta, çevrimiçi olmayan yaşamlarında deneyimleyemediği birçok deneyimi yaşayabilmektedir. Umut aşılama, bilgi aktarma, özgecilik, özdeşleşme, katarsis, evrensellik, ailenin yeniden canlandırılması ve varoluşsal etmenler gibi tedavi edici etmenler aracılığıyla birbirlerini destekleyen hastaların bu iletişim davranışlarının araştırılması hastaların ihtiyaçlarının daha iyi bir şekilde anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

Öte yandan çalışma, bu hastalara yönelik geliştirilmiş sağlık uygulamalarındaki aksaklıkların, sosyal açıdan ve psikolojik olarak yeterli düzeyde desteklenmemesinden kaynaklanan eksikliklerin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Türkiye’de nakil aday sayısının artması ve az sayıda vericinin olması organ bağıışı ile ilgili yenilikçi politikaların geliştirilmesi açısından önemlidir. Hastaların nakille ilgili yeterli düzeyde bilgi sahibi olmaması, nakil sonrası dönemde yaşamlarını olumsuz etkileyen, sürekli bir rejeksiyon riski, belirgin yan etkileri olan ilaç tedavisine alışabilme, düzenli kontrol zorunluluğu, enfeksiyon riski, vücut görünüşündeki değişiklikler gibi stres kaynakları ve hastaların fiziksel, psikolojik ve sosyal güçlükler nedeniyle yaşam kalitelerinin bozulması gibi olumsuzluklarla mücadele etmekte kullandıkları yöntemlerin çevrimiçi sanal bir toplulukta araştırılması, bu hastalara yönelik yeni yaklaşımların geliştirilmesine destek olabilecektir.

Çevrimiçi Destek Grupları

Günümüzde internet, hastaların ve hasta yakınlarının bilgi ve destek aramak için başvurduğu kaynakların başında gelmektedir. Sanal topluluklar elektronik medya aracılığıyla biçimlenen ve ortaya çıkan sosyal ağlar olup yeni medya ortak ilgisi olan insanların sanal olarak bir araya gelerek deneyimlerini paylaşmalarına; sorularına cevap, duygusal destek ve yardım bulmalarına aracılık etmektedir (Kalafatoğlu, 2015). İnsanlar, internet sayesinde adını yeni duydukları bir hastalıkla ilgili anında bilgi sahibi olabilmekte, hastalıkları ile ilgili uzmanlara danışabilmekte, onların tavsiyelerini okuyabilmekte veya izleyebilmektedir. Eğer isterlerse aynı hastalığı yaşayan insanların bir arada bulunduğu, hastalıklarına ilişkin çeşitli sorulara cevap bulabileceği, diğer hasta ya da hasta yakınlarından destek alabileceği, karşılıklı bilgi alışverişinin ve yardımlaşmanın yoğun olduğu, empatik bir anlayışla işleyen, çevrimiçi destek gruplarına katılabilmektedir. Özellikle ortak sorunları yaşayan katılımcılar tarafından kurulmuş olan bu topluluklar, fiziksel, psikolojik ve sosyal sorunların paylaşılmasına ve bu sorunların çözümünde katılımcıların birbirlerine yardım etmesine imkân vermektedir.

Çevrimiçi destek gruplarının özündeki temel ilke, ortak sorunlarını çözmek için, grup üyeleri arasında tecrübelerin paylaşılması, üyelerin birbirlerini desteklemesi ve birbirlerine umut aşılmasıdır. Geleneksel psikoterapi yaklaşımına nazaran bu grupların alternatif ve tamamlayıcı bir işlevi vardır. Bu topluluklar aynen yüz yüze gruplarda olduğu gibi üyelerine sosyal destek hizmeti verir. Üyeler tecrübelerini, hastalıklarının tedavisi ile ilgili pratik bilgileri birbirleri ile paylaşır. Birbirlerine olumlu rol modeller olurlar. Bu gruplar bu yönüyle üyelerinin tedavilerine yardımcı olurlar. Eğer grup içerisinde bir uzman mevcut ise bu gruplarda profesyonel destek hizmeti de verilebilir (Castelnuovo ve Gaggioli, 2003).

Çevrimiçi sosyal ağlar, kullanıcılarına coğrafya ve zamanla ilgili kısıtlamaları aşmasına ve birbirleri ile iletişim kurmasına izin verir. Hastalar ve onların bakıcıları çoğunlukla destek (tavsiye, tecrübe paylaşımları, pratik bilgiler vb.) bulmak için internette arayış içindedirler. Özellikle yaşadıkları bölgede bu desteği sağlayacak kaynaklar mevcut değil ise başka bir seçenekleri de yoktur. "E-hastalar" hastalıkları ilgili durumları ve tedavi olanaklarını sosyal ağ platformlarını kullanarak birbirlerinden öğrenirler. Bu durum geleneksel hasta-hekim ilişkisini etkilemektedir. Bu sayede hastalar, hastalıkları ile hekim seçiminde daha bilinçli tercihler yapmaya başlarlar (Kielstra, 2009). Sanal topluluklar, insanlara benzer deneyimleri yaşayan başka kişilerle, sanal ortamda bir araya gelme fırsatı verir. Bu yolla yer ve zaman kısıtlamalarını da aşarak, anlamlı kişisel ilişkiler kurmak olanaklı duruma gelmektedir. Örneğin, kanser hastalarının ve ailelerinin bir araya gelmelerini sağlayan bir sanal topluluk gibi. Böylelikle aynı acıları yaşayan insanların bir araya gelmeleri, hastalıkları ile ilgili fikir ve bilgi alışverişinde bulunmaları mümkün olmaktadır (Uzkurt ve Özmen, 2016).

Çevrimiçi destek grupları, bir bilgisayar iletişim ağı üzerinde var olan sosyal ağlar aracılığıyla, coğrafi olarak farklı bölgelerde yaşayan, benzer ya da ortak ilgi alanlarına sahip kişilerin, birbirleriyle iletişim ve etkileşim kurmalarını imkân veren sanal topluluklardır (Eysenbach vd, 2004: 1). Bu gruplar, internette var olan sosyal desteğin ana kaynaklarından biridir.

Çevrimiçi destek grupları e-terapiden önce var olan bir olgudur. Bu gruplar, bilgisayar aracılı iletişim potansiyelinin, hassas kişisel meselelerin tartışılmasına olanak vermesiyle, kalıcı bir başarı elde etmiştir. İlk kişisel bilgisayarların 1976 yılında ortaya çıkmasıyla birlikte yerel bülten panoları da gelişmeye başlamıştır. Bazı küçük, gayri resmi destek gruplarının bu bültenlerde var olduğunu varsaymak, hiç de mantıksız değildir (Ainsworth, 2016). Çevrimiçi destek grupları, 1990'lı yıllarda gelişmeye başlamıştır. Başlangıçta internet üzerinde bu gruplardan bahseden tek tük yayınlar ve konferanslarda sunulan birkaç rapor mevcuttu. Bu olgu, zamanla kitlesel sosyal bir fenomen haline dönüşmüştür. Dünya genelinde yüzbinlerce bu tarz grubun var olduğu tahmin edilmektedir (King ve Moreggi, 1998: 77-109).

Çevrimiçi destek grupları, e-posta listesi, sohbet odası, ya da forum gibi çeşitli internet uygulamaları aracılığı ile kullanılabilir. Eşzamanlı olma, kolay erişim, arşiv araştırma fırsatı, kendini kolayca ifade edebilme, paylaşımlara hızlıca erişebilme ve cevap verebilme gibi çeşitli özellikleri nedeniyle, insanlar, bu fenomene yoğun ilgi göstermektedir (Meier, 2004: 479-503).

Teknolojik gelişmeyle birlikte bu gruplar, hastalıkları ile ilgili bilgi arayan insanlar için daha da popüler olmuştur. Çevrimiçi destek grupları, sosyal destek gruplarının teknolojik bir sürümüdür. Bireyler, masaüstü bilgisayar, dizüstü bilgisayar ve cep telefonu gibi internete kolayca erişimi sağlayan iletişim teknolojileri ile bu gruplara rahatlıkla katılabilirler. Yayını 2007 yılına tarihlenen bir rapora göre Amerika Birleşik Devletleri'nde 36 milyon insan, bu grupların üyesidir (Coulson, Buchanan ve Aubeeluck, 2007: 173-178).

Sosyal medyanın yükselişi, özellikle Facebook'un 2004 yılında ortaya çıkması, çevrimiçi destek gruplarına yeni bir bakış açısı getirmiştir. Facebook, genel anlamda olumlu algılanan sosyal bir medya platformu olarak kolay erişilebilirliği ve yüksek kullanım seviyesi ile insanlar tarafından yoğun bir şekilde kullanılmış ve her geçen gün daha fazla insanın günlük iletişim pratiğinin bir parçası haline gelmiştir. Facebook'un popülerliği ve erişim kolaylığı, çevrimiçi destek gruplarının gelişiminde yeni bir aşamanın ortaya çıkması için önemli fırsatlar yaratmıştır. Nitekim, Facebook, sosyal desteği organize etmek için giderek daha yaygın bir araç haline gelmiştir. E-posta listeleri, sohbet odaları ya da forumlar gibi çeşitli bilgisayar aracılı diğer çevrimiçi destek grupları ile karşılaştırıldığında Facebook'un kullanıcılarına hem eş zamanlı, hem de eş zamanlı olmayan bir iletişim olanağı sunduğu görülmektedir. Yine, katılımcılar, Facebook'un 'Beğen', 'Paylaş' ve 'Yorum yap' gibi diğer özellikleri sayesinde, sadece bir tıklamayla, diğer üyelerle kolay ve hızlı bir şekilde etkileşimde bulunabilmektedir. Buna ek olarak Facebook üyeleri, diğer üyelere özel mesaj gönderebilmekte veya ücretsiz sesli ve görüntülü arama hizmetinden faydalanabilmektedir. (Mustafa, Short, ve Fan, 2014). Bununla birlikte, Facebook'un 2016 yılında, iyi, kötü, üzücü veya şaşırtıcı paylaşımlar için 'Beğen' butonu yerine kullanılabilecek ve üyelerinin farklı duygularını ifade edebileceği yeni butonlar (Facebook Reactions) eklemesi sayesinde, üyeler paylaşımlara yönelik farklı duygusal reaksiyonlarını pratik ve hızlı bir şekilde gösterebilmektedir. Yine isteyen herkes, Facebook'un 'Grup kur' özelliğini kullanarak anında çevrimiçi bir destek grubu kurabilmektedir. Facebook, bu özellikleri sayesinde, artık sosyal bir destek arayışı içinde olan hastaların ve hasta yakınlarının birbirleriyle yoğun bir şekilde iletişim kurduğu sanal topluluklara ev sahipliği yapan, en popüler sosyal ağ sitelerinden biridir.

Çevrimiçi Destek Gruplarının Faydaları

Çevrimiçi destek gruplarının en önemli faydası, katılımın zahmetsiz olması ve bu gruplara kolayca erişilebilmesidir. Hastalar seyahat etmeden çevrimiçi bir destek grubuna katılabilirler. Bu grupların önceden belirlenmiş bir toplantı zamanı olmadığından, bu gruplar, herhangi bir zaman kısıtlaması olmadan her zaman erişime açık ve ulaşılabilir (Bacon, Condon ve Fernsler, 2000: 24-33). Ayrıca, nadir bir hastalığa yakalanmış birbirlerinden uzakta yaşayan insanlar, bu gruplar sayesinde kolayca bir araya gelebilir. Bu hastalar ve bu hastaların bakıcıları, fiziksel ve duygusal açıdan kendilerini yeterince iyi hissetmeyebilirler. Bu nedenle seyahat etmek veya aynı rahatsızlığı yaşayan diğer hastalarla yüz yüze gelmek istemeyebilirler. Eşzamanlı iletişim ile katılımcılar, kendileri için uygun zamanlarda, günde 24 saat, haftada 7 gün çevrimiçi gruplara erişim imkânına sahiptir. Eş zamanlılık bireylere, kendi hızlarında ve dikkatli bir şekilde uygun tepkiler geliştirmesine olanak sağlar. Coğrafya ve ulaşım ile ilgili engeller yoktur. Seyahat problemleri olan, konuşma ve işitme güçlüğü çeken veya bakıcı sorumlulukları olan kişiler kolaylıkla bu gruplara katılabilir (White ve Dorman, 2001). Bu nedenlerden dolayı çevrimiçi bir destek grubundan yardım almak daha pratik ve kolaydır.

Çevrimiçi olmanın doğası gereği sürekli bir bilgi alış verişinin (değişimin) olduğu bir ortam mevcuttur. Çeşitli bilgi kaynaklarına kolayca ulaşılabilir. Bu bilgiler kaydedilebilir ve arşivlenebilir. Daha sonraki bir zamanda bu bilgilere ve kaynaklara tekrar ulaşılabilir. Çevrimiçi destek gruplarının içeriğinin arşivlenebilir olması nedeniyle, bu gruplar hastalar için aynı zamanda bir bilgi bankası özelliği de taşımaktadır (Lamberg, 1997: 1422-1423). Bu özelliği nedeniyle, yüz yüze görüşmeye dayanan destek gruplarının aksine bilginin yazılması, fotokopi edilip çoğaltılması ve grup üyelerine dağıtılması zahmeti ortadan kalkar. Grup üyeleri, bir mesajı mükemmel olacak şekilde birlikte geliştirme ve daha sonra bu mesajı diğer üyelere gönderme imkânına sahiptir. Teknolojik gelişmeler sayesinde, sanal ortamda, bilgi kolaylıkla paylaşılır ve bir bağlantı anında bütün diğer üyeler tarafından takip edilebilir. Bu paylaşım ile ilgili üyeler yorum yapabileceği ve çevrimiçi olarak birbirleriyle iletişim kurabileceği imkânlarına sahiptir.

Çevrimiçi destek gruplarının ortamının anonim olması, yüz yüze iletişim kurmakta zorlanan birçok utangaç ve çekingen üyenin daha özgürce duygu ve düşüncelerini paylaşmasına izin vermektedir (Ferguson, 1996). Bazı hastalıklar, hastalarda belirgin değişikliklere neden olmakta, hastaların fiziksel görünümünü değiştirmektedir. Bu hastalar içine kapanmakta, evlerinden dışarı bile çıkamamaktadırlar (Lamberg, 1997: 1422-1423). Diğer hastalar, örneğin HIV pozitif bireyler, yargılanma korkusu nedeniyle herhangi birinin hastalığını bilmesini istemeyebilir. Çevrimiçi ortamın anonim olması, bu hastaların daha rahat bir şekilde kendilerini ifade etmesine izin vermekte, yüz yüze olmaktan kaynaklanan endişelerin büyük ölçüde azalmasını sağlamaktadır.

Çevrimiçi Destek Gruplarının Dezavantajları

Çevrimiçi destek gruplarının hastalara sağladığı avantajların aksine, bu gruplar, bazı ciddi dezavantajlara da sahiptir. Çevrimiçi destek gruplarında bilginin doğruluğunun şüpheli olması, bu grupların en önemli dezavantajlarından biridir. Çevrimiçi destek gruplarının özellikle denetlenebilir olmaması, insanların, konuşma yoluyla alınan bilgilere, meşru kaynaklardan alınan bilgilerden daha fazla değer verme eğiliminde olması, hatalı ve yanıltıcı bilgi alış veriş sorununa neden olmaktadır (Bates ve Gawande, 2000:104-114) Bireylerin hatalı bilgi göndermesi iyi niyetli olabilir ya da bu bilgiyi gönderen, katılımcıların hastalıklarına büyüklüğü bir çare satmaya çalışan bir şarlatan da olabilir. Çevrimiçi destek gruplarının bazı üyeleri, hatalı bilgileri düzeltirken, bütün üyeler bu düzeltmeleri zamanında okuyamaz. Örneğin, Culver ve arkadaşları el ve kol ağrıları ile ilgili elektronik bülten panolarına gönderilen 1658 mesajı inceleme konusu yapmış (1997: 466-470) yazarların yeterliklerini, mesajlarının amaçlarını, içeriklerini, tıbbi tavsiye niteliği taşıyıp taşımadıklarını ve sağlık sistemi hakkındaki yakınma/memnuniyetsizlik ifadelerini değerlendirmişlerdir. Araştırma sonuçları göstermiştir ki, tıbbi konulardaki mesajların büyük çoğunluğu, tıp eğitimi almamış insanlar tarafından gönderilmektedir. Ayrıca bu mesajları gönderenlerin üçte biri tıbbi nitelik taşımayan alternatif tedaviler önermektedir. Bu açıdan bakıldığında bilginin doğruluğunun şüpheli olması bu grupları kullananlar için önemli sakıncalar da barındırmaktadır.

Çevrimiçi ortamın diğer bir sakıncası, katılımcıların mahremiyetinin büyük bir risk altında olmasıdır (Boulding, 2000: 132-139). Sosyal medya platformları, kullanıcıların kişisel verilerinin, profil bilgilerinin ve şifrelerinin başkalarına kolayca ele geçirilebileceği ortamlar olup bunda sosyal medya platformlarına üyeliğin, başka bir ifadeyle "var olmanın" belli bilgilerin verilmesine dayalı olması kadar, bu platformların kişilerin veri, bilgi ve haberleşmelerinin paylaşıldığı ortamlar olmasının etkisi büyüktür (Kaya, 2016). Birçok çevrimiçi grup düzenli denetlenmemektedir. Bu denetim eksikliğinden dolayı sanal ortamın anonim koşullarında kendini kamufle eden kötü niyetli kişiler, diğer üyeleri rahatsız edebilir veya kasten grubu aldatarak üyelerin mahrem bilgilerini ele geçirebilir.

Bilgisayar destekli grupların bağımlılık yapması, katılımcıların yaşam kalitesi ile ilgili bir başka risk faktörüdür. Eğer çevrimiçi ilişkiler, gerçek yaşamdaki etkileşimlerle yer değiştirirse, insanların yaşam kalitesi düşebilir (Burrows ve arkadaşları, 2000: 95-121). Teknolojinin, aşırı kullanımı sonucunda, araç olma özelliğinden uzaklaşarak, bir amaç haline geldiği görülmektedir. Bu durumun sonucunda da yabancılaşma, yalnızlaşma, bireyselleşme gibi olumsuz durumlar ortaya çıkmaktadır (Turan, 2002: 271-281). Çevrimiçi destek

gruplarının aşırı kullanılması, hastalıkları nedeniyle sosyal ilişkiler kurmaktan çekinen katılımcıların yaşamalarını çevrimiçi bir hale dönüştürebilir ve onları gerçek yaşamdan uzaklaştırabilir.

Çevrimiçi ortamın bir başka dezavantajı ise fiziksel dokunma ve sözel iletişim eksikliğidir. Katılımcılar diğer üyeler ile fiziksel temas ve sözel iletişim kuramaz. Elektronik ortamın kısıtlamalarından dolayı sözel iletişimde önemli olan göz teması, mesajın tonu, jest, mimik ve yüz ifadesi gibi fiziksel tepkiler gösterilemez. Bu nedenle mesajlar bazen yanlış anlaşılabilir. Yine, çevrimiçi destek gruplarına erişebilmek için iletişim teknolojilerine (bilgisayar, tablet, akıllı telefon, web tv) ve internet erişimine sahip olunmalıdır. Maddi sıkıntılardan dolayı herkes bu imkâna sahip olmayabilir. İletişim teknolojilerinin yaygınlaşmasıyla birlikte artık toplumun büyük çoğunluğu bu imkânlara sahiptir. Bu nedenle bu dezavantaj, diğerlerine göre katılımcıları daha az etkilemektedir.

Çevrimiçi Destek Grubu Penceresinden Böbrek Nakli Olan Hastalarda Psikososyal Sorunlar

Böbrek nakli sadece basit cerrahi bir operasyon değildir. Bu süreç, hasta ve hasta yakınları üzerinde fizyolojik ve psikososyal kökenli stres kaynaklarının ortaya çıktığı karmaşık bir yapıya sahiptir. Böbrek naklinin yapıldığı evreden, hastanın rehabilitasyonunun yapıldığı evreye kadar her aşamada hastada ortaya çıkan fizyolojik ve psikososyal problemler hastanın oryantasyonunu bozmakta ve tedavi sürecini etkilemektedir (Virzi vd, 2007: 1791-1793). Hastalarda, böbrek nakli sonrasındaki süreçte, fiziksel, psikolojik ve sosyal değişiklikler ortaya çıkmaktadır. Böbrek nakli sonrasında ortaya çıkan bu değişiklikler, hastaların yaşamlarının tüm alanlarını etkilenmekte ve hastaların yaşam kalitesinde değişiklikler meydana getirmektedir (Cürcani ve Tan, 2011: 1092-1097).

Son yıllarda bağışıklığı baskılayıcı (immunosupresif) tedavi, enfeksiyon kontrolü ve cerrahi teknikle ilgili gelişmeler; böbrek naklini, kronik böbrek yetmezliği olan hastalarda en fazla tercih edilen, en başarılı tedavi yöntemi haline getirmiştir. Böbrek nakli, hastaların yaşam süresini artıran ve yaşam kalitesini iyileştiren alternatif bir tedavi yöntemi olarak kabul edilmektedir (Ricka vd. ,2002). Böbrek nakli, hastalarda kesin bir iyileşme sağlamaz. Nakil sonrasında hastalar, eski sağlıklarına kavuşacaklarını, hayatlarının normale döneceğini ve daha etkin olacaklarını düşünmektedirler. Aslında, nakil olan hastanın hayatı kronik bir hastalıkla devam eder ve hastalar nakil sonrası fiziksel, psikolojik ve sosyal güçlükler yaşar ve yaşam kaliteleri olumsuz olarak etkilenebilir (Özşaker, 2012: 39-51). Nakil sonrası süreçte hastalar, ruhsal durumlarını olumsuz şekilde etkileyen ve gündelik yaşamlarında strese sebep olan birçok faktörle mücadele etmek zorundadır. Bağışıklığı baskılayıcı (immunosupresif) ilaçların sıkı bir disiplin içinde kullanılması ve bu ilaçların olası yan etkileri, ilaç kullanımına bağlı olarak vücudun bağışıklık sisteminin zayıflamasıyla ortaya çıkan enfeksiyonlar, nakil sonrası düzenli poliklinik ziyareti, sürekli bir rejeksiyon riski sonucunda hastalarda ortaya çıkan endişeler ve nakledilen organın kaybetme olasılığı, bu stres kaynaklarının başlıcalarıdır (Alevi vd., 2009 ; Police vd. , 2010)

Frey'in (1990) organ nakli olan hastalar için hazırlanmış olduğu bir stressör skalasıyla yaptığı çalışmada, böbrek nakli olan hastaların en çok karşılaştığı stressörler sırasıyla 'hastaneye tekrar yatma ihtimali, rejeksiyon ihtimali, tıbbi tedavinin maliyeti ve enfeksiyon ihtimali' olarak tespit edilmiştir. Bunlar içerisinde enfeksiyon riski, hastalar, hasta yakınları ve organ nakli ekibi için en başat stres kaynağıdır (Frauman, 1996; Voepel-Lewis vd., 1990).

Organ nakli olan hastalarda, nakil sonrası dönemde belli ölçülerde organ reddi meydana gelmektedir. Organ reddi durumu gerçekleşmeden önce hastalarda beklenti kaygısı ortaya çıkabilmektedir. Benzer durumlarla karşılaşmış akraba ve arkadaşlara sahip hastalarda, beklenti kaygısı daha belirgindir. Bağışıklığı baskılayıcı ilaçların kullanım dozları ve ilaç saatleri düzene girdiği zaman, hastalar rahatlamaya başlarlar. Buna rağmen hastalarda, hastaneden taburca oluncaya kadar kaygı durumu devam eder. Tedavide, yan etkilere bağlı tanısı konulmamış kaygı belirtilerine karşı dikkatli olunmalıdır. Hastanın yakınmaları ile ilgili anemnez alınmalı ve cerrahi ekiple eşgüdüm içinde çalışılmalıdır (Surman, 1989: 972-982).

Nakil edilen organın psikolojik ve fiziksel olarak kabulü birbiriyle ilişkilidir. Nakil olan hastalar, rejeksiyona ilişkin duygularını, korku ve endişelerini ifade edemezler. Bu durum bakım ve tedaviyi zorlaştırır; hastalarda öfke, düşmanlık, umutsuzluk ve suçluluk duygularına sebep olur. Hastalar organ rejeksiyonu meydana geldiği zaman öncelikle bu durumu kabullenemezler. Sonrasında korku yaşamaya başlarlar. Dahası nakil edilen organı koruyamadıkları ve bu organa ihanet ettiklerini düşündükleri için suçluluk duygusu yaşayabilirler (Fukunishi, 1993a: 24-28).

Hastalarda, organ nakli sonrası geç dönemde beden imajı ile ilgili kaygılar daha yoğun bir şekilde görülmektedir. Hastalar yeni organı, vericinin özelliklerini kendine geçiren yabancı bir organ olarak kabul edebilir. Hastalar, nakil edilen organın, beyinlerini, düşüncelerini ve kişiliklerini etkileyebileceğini düşünürler. Örneğin kadınlardan organ alan erkek hastalar 'kadınlaşır mıyım?' diye kaygı yaşayabilir. Organ nakli sonrası hastaların kullandıkları yüksek dozdaki kortikosteroidler, hastalarda kilo artışına, ay dede yüzüne, ense, karın ve kalça bölgelerinde yağlanmaya, ekstremitelerin zayıf kalması neticesinde vücudun oransal olarak bozuk görünmesine neden olabilir. Beden imajındaki değişiklikler; hastanın kendisini yabancı

hissetmesine, sosyal ilişkilerinin düşmesine, başkaları tarafından reddedilme korkusuna, bedeniyle ilgili olumsuz duygular yaşamasına, cinsel işlevlerinde problemlere, özgüven kaybına, nakil edilen organa gizli bir düşmanlık yaşamasına, öz bakım becerilerinin azalmasına ve umutsuzluğa neden olabilir (Özşaker, 2012: 39-51).

Böbrek nakli öncesinde ve sonrasında hastalarda cinsel istek ve aktivite kaybı da görülür. Bu durum hastaların yaşam kalitesini bozan önemli bir sorundur. Sağduyu ve arkadaşlarının yaptığı bir çalışmada böbrek nakli olmuş hastalarda, %80 oranında cinsel fonksiyon bozukluklarının olduğu tespit edilmiştir (Sağduyu vd, 2006: 22-31).

Organ nakli, hastaların sosyal yaşamlarını da değiştirmektedir. Bağımsızlığı baskılayıcı ilaçların kullanımı, enfeksiyon riskini artırdığı için, hasta sosyal yaşama karışmamakta ve toplumdan izole bir yaşam sürdürmektedir. Okula veya işe gidememe, sosyal etkinliklere katılamama; hastaların akranlarından geri kalmasına, sosyal ortamlardan uzaklaşmasına ve sosyal desteklerinin azalmasına neden olabilir. Bu durumdaki hastaların özgüvenleri düşüktür. Kendilerini yalnız hissederler (Talas ve Bayraktar, 2002). Organ naklinden sonraki ilk üç aylık dönemde hastalar, toplumdan izole ve sosyal faaliyetlerden uzak bir yaşam sürdürmek zorundadır. Organ nakil merkezlerine yakın bir ortamda yaşama zorunluluğu da, hastaların yaşadığı çevresinden sosyal destek almasını engelleyebilmektedir (Cürcani, 2008).

Böbrek nakli sonrasında hastaların sosyal yaşamlarında birçok değişiklik olmaktadır. Hastaların aile ve çalışma hayatlarındaki rolleri artık eskisi gibi değildir. Uzun süre çalışmamış olan hastaların iş hayatlarındaki kapasite ve performanslarında değişiklikler olmaktadır. Hastalar, sağlık sigortalarını ve iş görememezlik gelirlerini kaybetme risklerini yaşayabilirler, özel ilişkileri eskisi gibi olmayabilir. Uzun süre diyalize bağlı bir şekilde yaşayan hastalar, artık daha özgür bir yaşam sürdürmeye başlarlar, bağımlı olmak ve bağımsız olmak arasında bir çatışma yaşarlar. Bu durum hastaların kimlik krizi yaşamasına neden olabilir (Gittin vd. , 2003).

Organ nakli olan hastaların yaşam kaliteleri psikolojik, fizyolojik ve sosyoekonomik sıkıntılardan olumsuz şekilde etkilenebilmektedir. Hastalar, uygulanan tedaviye uyum sağlayabilmeleri için kendi yaşamlarını yönetme becerisini kazanma konusunda desteklenmelidir. Hastalarda, transplantasyon öncesi ve sonrasında fizyolojik, sosyoekonomik ve psikolojik sorunların çıkma ihtimali yüksektir. Bu nedenle hastaların durumları düzenli olarak takip edilmeli ve değerlendirilmelidir. Bu şekilde daha sonra ortaya çıkabilecek problemler engellenebilir ve hastaların yaşam kaliteleri artırılabilir (Özşaker, 2012: 39-51). Destek grupları, eğitim grupları ve psikoeğitim grupları transplantasyon merkezlerinde standart bir şekilde uygulanmalıdır. Hangi transplantasyon adayının, alıcısının ve hasta yakınının bu gruplardan destek alacağına, hangilerinin destek almayacağına karar vermeye yarayacak ampirik temel eksiktir. Benzer durumlarda hep aynı girişimlerde bulunmanın doğru olduğunu düşünmeye artık devam edilmemelidir. (Perdeci, Ateş ve Algül, 2012:16-23).

Yöntem

Çalışmada, 'Facebook Böbrekle Hayat Bulanlar' çevrimiçi destek grubunun katılımcıları tarafından yaptığı paylaşımlar ve yorumlar; nakil öncesi, nakil ve nakil sonrası dönemlere ilişkin psikososyal sorunlar ve stres kaynakları olarak kategorize edilmiş, bu kategorize işleminden sonra katılımcıların bu sorunlarla ve stres kaynakları ile başetme yöntemleri, grubun tedavi edici etmenleri açısından tematik içerik analizine tabi tutulmuş ve bu temaların katılımcılar tarafından ne sıklıkla kullanıldığı tespit edilmiştir.

Çalışma kapsamında Facebook'un çevrimiçi grup ortamında, sağlık iletişimi çerçevesinden, böbrek nakli olan hastaların psikososyal sorunları ve stres kaynakları, sunulan kavramsal, kuramsal ve araçsal arka plan göz önüne alınarak 'Böbrekle Hayat Bulanlar' çevrimiçi destek grubunun katılımcılarının açılan konular karşısındaki tedavi edici davranışları, grupla psikoterapinin tedavi edici faktörleri (Umut aşılama, bilgi aktarma, özgecilik, özdeşleşme, katarsis, evrensellik, ailenin yeniden canlandırılması ve varoluşsal etmenler gibi tedavi edici etmenler) bağlamında değerlendirilmiştir. Bunun için blog ve forum analizi yönteminden (Uluç, Yılmaz ve Işıkdag, 2010; Yılmaz, Işıkdag, 2011) yararlanılmış olup "Böbrekle Hayat Bulanlar" Facebook çevrimiçi destek grubunda, grubun iyileştirici (terapötik) faktörlerinin kullanılması, katılımcıların fiziksel, sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılamakta mıdır?" sorusuna yanıt aranmıştır.

Bu araştırmanın evrenini 'Facebook Böbrekle Hayat Bulanlar' grubunun katılımcıları ve bu katılımcıların bu grup içerisinde yapmış olduğu bütün paylaşımları ve yorumları oluşturmaktadır. Bu çalışmada amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme, zengin bilgiye sahip olduğu düşünülen durumların derinlemesine çalışılmasına olanak vermektedir. Araştırmacı seçilen durumlar bağlamında doğa ve toplum olaylarını ya da olgularını anlamaya ve bunlar arasındaki ilişkileri keşfedip açıklamaya çalışmaktadır. Ölçüt örnekleme kullanılan araştırmalarda da gözlem birimleri belirli niteliklere sahip kişiler, olaylar ya da durumlardan oluşturulabilir. Bu durumda örnekleme için belirlenen ölçütü (temel nitelikleri) karşılayan birimler örnekleme alınırlar (Büyüköztürk vd., 2009; Patton, 2002). Beş ve üzeri yorum almış paylaşımlar ve bu paylaşımlar kapsamında yapılmış yorumlar araştırmanın örnekleme olarak belirlenmiştir.

Araştırma verilerinin toplanmasında iki kişilik bir araştırma ekibi ile 1 Şubat 2016 tarihinden itibaren beş ay boyunca (Şubat, Mart, Nisan Mayıs ve Haziran) beş ve üzeri yorum almış paylaşımlar ve bu paylaşımlara ilişkin yorumlar (böbrek nakli olan hastaların çevrimiçi ortamdaki etkileşimleri) değerlendirmeye tabi tutulmuş, bunun için iki bölümden oluşan bir ölçek geliştirilmiştir. Bu ölçeğin birinci bölümünde açılan konuların en fazla ilgili olduğu fiziksel, psikolojik ve sosyal sorun veya stres kaynağı, ikinci bölümünde ise açılan konulara ilişkin yapılmış her bir yorum ayrı ayrı değerlendirilerek, yorumların en fazla ilgili olduğu tedavi edici etmen belirlenmiştir. Paylaşımlardaki tüm yorumlar değerlendirildikten sonra genel toplam satırları aracılığıyla açılan konular, grup içinde temaların toplam kullanım sayıları ve yüzdelik oranları, konular kapsamında yapılan toplam yorum sayıları ve yüzdelik oranları, her bir konu için temaların toplam kullanım sayıları ve yüzdelik oranları tespit edilmiştir. Araştırmacılar nitel değerlendirmelerinde kuramsal açıklamalara ve tanımlamalara bağlı kalarak tercihlerini yapmışlardır.

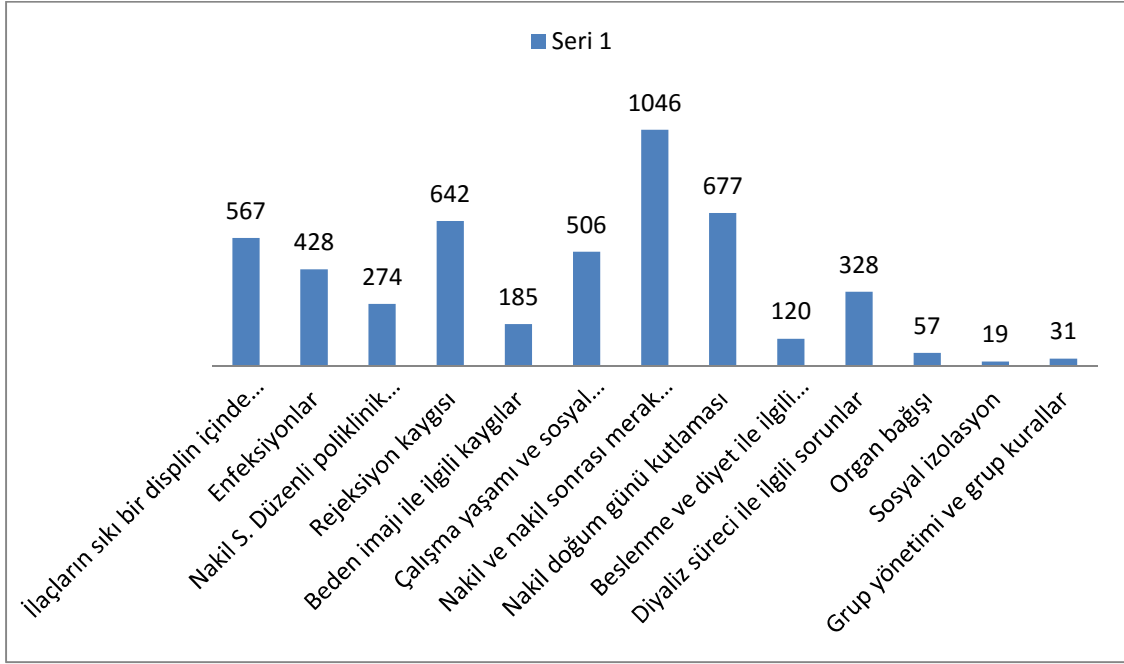
Araştırmada elde edilen verilerin çözümlenmesinde nitel araştırma yöntemine dayalı tematik analizden yararlanılmış ve veriler araştırmanın kuramsal çerçevesine dayalı olarak belirlenen temalar çerçevesinde derinlemesine incelenmiştir. Tematik analiz, analiz için tematik bir çerçeve oluşturma, tematik çerçeveye göre verilerin analiz edilmesi ve elde edilen bulguların yorumlanması aşamalarından oluşmaktadır. Tematik analiz çerçevesinde, elde edilen veriler öncelikli olarak betimlenir, betimlenen veriler yorumlanır ve elde edilen bulgular arasındaki neden sonuç ilişkisi incelenerek araştırmacı tarafından yorumlanır (Yıldırım & Şimşek, 2006). “Grup Psikoterapisinin Teori ve Pratiği” adlı kitabın yazarı psikiyatrist Irvin Yalom, grup psikoterapisinde hastaları tedavi eden onbir etmeden söz etmektedir. Bu araştırmada, hastaları tedavi eden “umut aşılama, bilgi aktarma, özgecilik, özdeşleşme, katarsis, evrensellik, ailenin yeniden canlandırılması ve varoluşsal etmenler (temalar)” olmak üzere sekiz etmen derinlemesine incelenmiştir. Çevrimiçi ortamın doğasından kaynaklanan sınırlılıklardan ve bazı tedavi edici etmenlerin kompleks yapılarından dolayı bu etmenlerin yalnız sekizi bu araştırmada tematik olarak incelemeye tabi tutulmuştur.

‘Böbrekle Hayat Bulanlar’ Grubunun Çevrimiçi Destek İşlevi

Facebook’un ‘grup kur’ özelliğinden faydalanarak kurulan ‘Böbrekle Hayat Bulanlar’ grubu, 13 Aralık 2013 tarihinde faaliyet göstermeye başlamıştır. Kapalı grup özelliğine sahip olan bu sanal topluluk, zaman içerisinde diyaliz hastalarının ve böbrek nakli olan veya olacak hastaların ve bu hastaların bakıcı ve yakınlarının karşılıklı bilgi alışverişinde bulunduğu çevrimiçi bir destek grubuna dönüşmüştür. 27 Ekim 2016 tarihi itibarıyla 4760 katılımcıya sahip olan bu grubun amacı şu şekilde tanımlanmıştır: “Sağlık haberleri (böbrek hastalıkları, diyaliz ve NS gibi) sağlık adına merak ettiğiniz konularda bilgi alışverişleri, organ bağışi hakkında bilgilendirme ve bilinçlendirme, organ bağışına teşvik...’. Grubun adının ‘Böbrekle Hayat Bulanlar’ olması grubun katılımcı kitlesinin çoğunluğunun böbrek nakli olan veya olacak hastalardan oluşmasına sebep olmuştur.

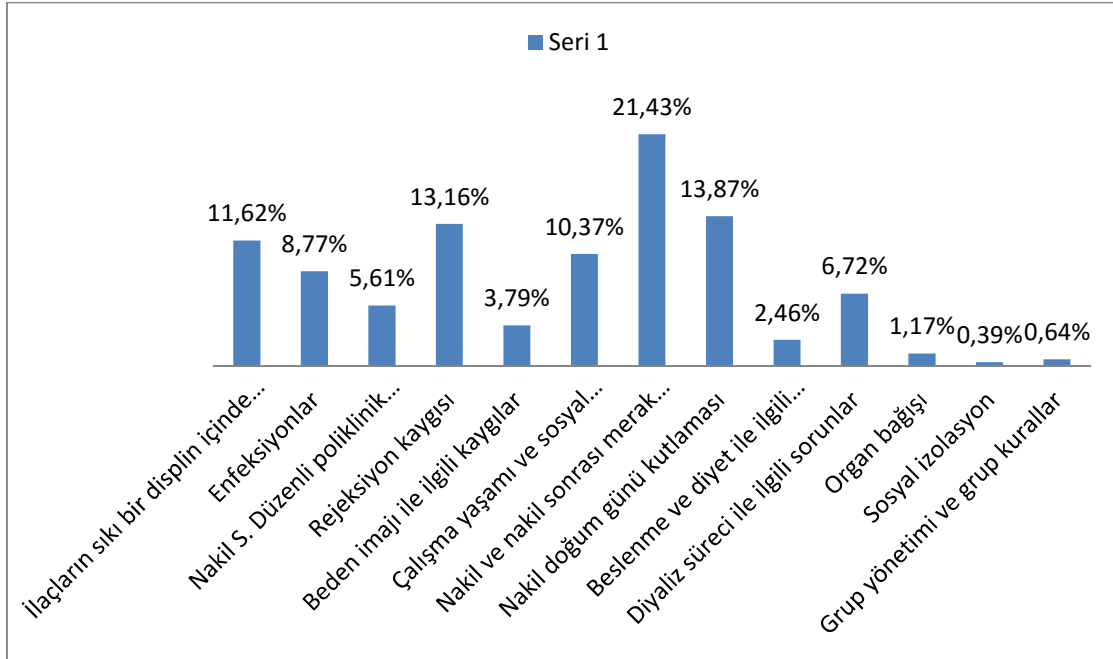
Tartışılan konular ve etkileşimde bulunan kişilerden hareketle, grubun katılımcı kitlesinin böbrek nakli olan veya olacak hastalardan, bu hastaların yakınları ve bakıcılarından, bu alanda çalışan uzman hekimler ve sağlık personelinden oluştuğu gözlemlenmiştir. Grup içerisindeki sağlık uzmanları açılan konulara karşı izleyici olarak kalmayı tercih etmektedir.⁴ Grubun açıklama bölümünde: ‘Sağlık dışı paylaşımlar ayırım yapmaksızın kaldırılacaktır’ grup kuralı olarak belirlenmiştir. Bu kurala katılımcıların sıkı bir şekilde uyduğu gözlemlenmiştir. Çevrimiçi destek gruplarının özündeki temel ilkedden hareketle “Böbrekle Hayat Bulanlar” grubunun katılımcılarının ortak sorunlarını çözmeye çalıştığı, grup üyeleri arasında deneyimlerin paylaşıldığı, karşılıklı bilgi alışverişinin yoğun bir şekilde yaşandığı, üyelerin birbirlerini desteklediği ve birbirlerine umut aşıladığı tespit edilmiştir. Grupta bu özelliklerin mevcut olması, grubun çevrimiçi destek grubu olarak araştırılmasında etkili olmuştur. Ortak sorunlara sahip katılımcılar tarafından kurulan bu toplulukta genel itibarıyla fiziksel, sosyal ve psikolojik sorunlar üzerine paylaşımlar yapılmaktadır.

⁴ 26.11.2015 tarihinde grup yöneticisi Mehmet Doğan ile yapılan yarı yapılandırılmış görüşme.

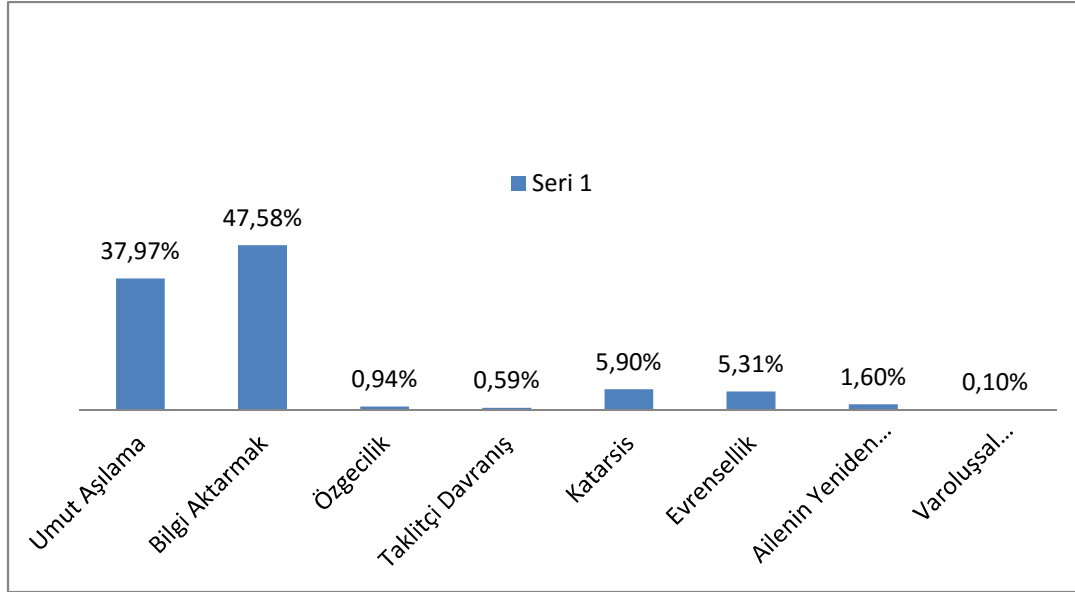
Şekil 1: Fiziksel, Psikolojik, Sosyal Sorun, Stres kaynakları ve Diğer Konuların Yorum Sayıları

1 Şubat 2016 tarihinden itibaren 5 ay boyunca (Şubat, Mart, Nisan Mayıs, Haziran) 5 ve üzeri yorum almış paylaşımlar ve bu paylaşımlara ilişkin yorumlar (böbrek nakli olan hastaların çevrimiçi ortamdaki etkileşimleri) konularına göre kategorileştirildiğinde, yorumların büyük çoğunluğunun hastaların fiziksel, psikolojik ve sosyal sorunlarından ve stres kaynaklarından oluştuğu tespit edilmiştir. Bu zaman süreci içerisinde 4880 yorum yapıldığı, bu yorumların 765'nin diğer konularla ilgili olduğu (organ bağıışı, nakil doğum günü kutlaması, grup yönetimi ve grup kuralları), 4115 yorumun ise katılımcıların fiziksel, psikolojik, sosyal sorun ve streslerinden (ilaçların sıkı bir disiplin içinde kullanılması, enfeksiyonlar, nakil sonrası düzenli poliklinik ziyareti, rejeksiyon kaygısı, beden imajı ile ilgili kaygılar, çalışma yaşamı ve sosyal yaşam ile ilgili sorunlar, nakil ve nakil sonrası süreç ile ilgili merak edilenler, beslenme ve diyet ile ilgili sorunlar, diyaliz süreci ile ilgili sorunlar, sosyal izolasyondan) kaynaklandığı tespit edilmiştir.

Şekil 2: Fiziksel, Psikolojik, Sosyal Sorun, Stres kaynakları ve Diğer Konular Yüzdeler Oranları

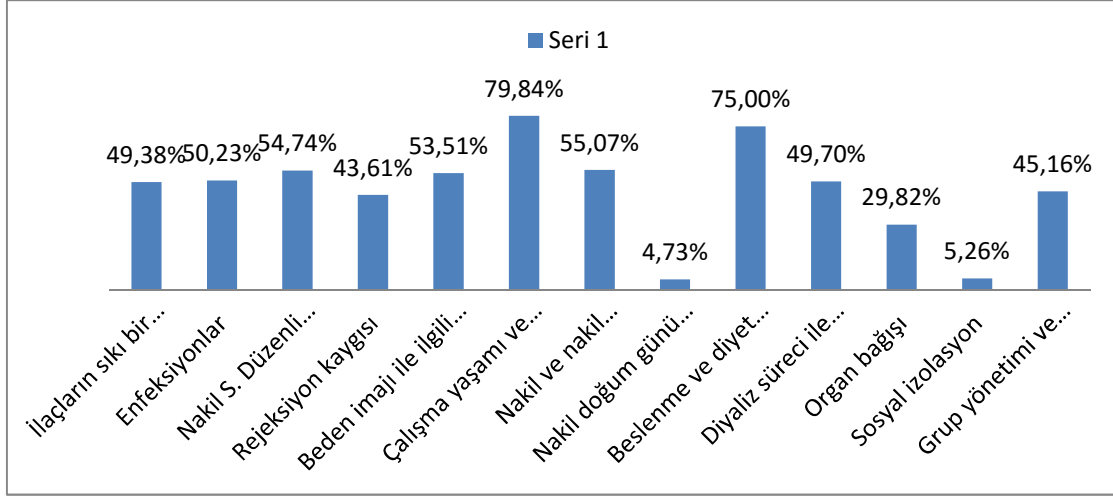
Grup içerisinde en fazla etkileşimde bulunulan konunun %21,43 yüzdeler oran ile nakil ve nakil sonrası merak edilenler olduğu görülmektedir. Bu sonuç grubun nakil olmuş veya nakil olacak hastalara ve bu hastaların yakınlarına ve bakıcılarına rehberlik ettiğini ve destek verdiğini göstermektedir. Grup içerisinde ikinci en fazla etkileşimde bulunulan konunun % 13,87 yüzdeler oranıyla nakil doğum günü kutlaması olduğu görülmektedir. Nakil doğum günü kutlaması hastaların nakil tarihlerini yeniden bir doğuş olarak algılaması ve bu günü kutlamasından kaynaklanan bir etkinliktir. Grubun nakilli üyeleri, grup yöneticisine nakil tarihlerini önceden bildirmekte, grup yöneticisi de oluşturduğu nakil doğum günü listesi aracılığıyla bütün nakilli hastaların nakil doğum günlerini kutlamaktadır. Bu etkinlik grup içerisinde düzenli bir şekilde yürütülmektedir.⁵ Yine grup içerisinde %13,16 yüzdeler oranıyla rejeksiyon kaygısı (Rejeksiyon riski sonucunda hastalarda ortaya çıkan endişeler ve nakledilen organı kaybetme olasılığı) üçüncü en çok konuşulan konu olmuştur. Bu konuları %11,62 yüzdeler oranıyla ilaçların sıkı bir disiplin içinde kullanılmasından kaynaklanan sorunlar, %10,37 yüzdeler oranıyla çalışma yaşamı ve sosyal haklar ile ilgili sorunlar, %8,77 yüzdeler oranıyla enfeksiyonlardan kaynaklanan sorunlar, %6,72 yüzdeler oranıyla diyaliz süreci ile ilgili sorunlar, %5,61 yüzdeler oranıyla nakil sonrası düzenli poliklinik ziyaretinden kaynaklanan stresler, %3,79 yüzdeler oranıyla beden imajı ile ilgili kaygılar, %2,46 yüzdeler oranıyla beslenme ve diyet ile ilgili sorunlar takip etmektedir. Grup içerisinde %1,17 yüzdeler oranıyla organ bağışını teşvik , %0,64 yüzdeler oranıyla grup yönetimi ve grup kuralları, % 0,39 yüzdeler oranıyla hastaların sosyal izolasyonu en az etkileşimde bulunan konular olarak gözükmektedir. Grubun amacı olarak belirlenen organ bağışına teşvikin grup içerisinde çok az konuşulması, grup içerisinde sağlık haberleri ile ilgili paylaşımlarda yorum sayısının azlığı zaman içerisinde grubun ilk kuruluş amacından farklı bir işlevi yerine getirmeye başlamasından (çevrimiçi destek grubuna dönüşmesinden) kaynaklanmaktadır.

Sekil 3: Tedavi Edici Etmenlere Göre Grupta Yapılan Yorumların Yüzdeler Oranları

Çevrimiçi destek gruplarının en önemli iki işlevi grup üyelerinin karşılıklı bilgi alışverişinde bulunması ve üyelerin birbirlerine umut aşılmasıdır. Tedavi edici etmenler açısından 4880 yorumun her biri araştırmacılar tarafından tematik içerik analizi ölçeği aracılığı ile değerlendirilmiştir. Yorumların %47,58'inin en fazla ilgili olduğu tedavi edici etmen: üyeler tarafından sunulan öğütler, öneriler, bilgiler ve doğrudan yol göstermeler kapsayan 'bilgi aktarmak' işlevi olduğu tespit edilmiştir. 'Bilgi aktarmak, ruh sağlığı, akıl hastalığı ve genel psikodinamikler hakkında terapistler tarafından verilen öğretici bilgiler olduğu kadar hem terapist hem de diğer hastalar tarafından sunulan öğütleri, önerileri ve doğrudan yol göstermeleri içeren tedavi edici etmenlerden biridir'(Yalom, 2015: 26).

⁵ 26.11.2015 tarihinde grup yöneticisi Mehmet Doğan ile yapılan yarı yapılandırılmış görüşme

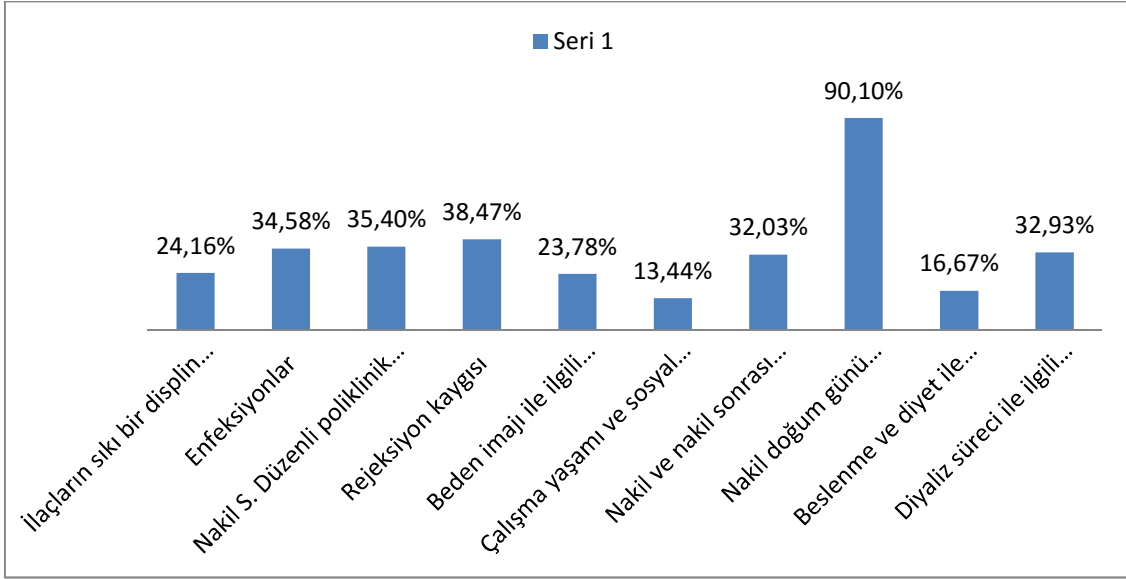

Şekil 4: Bilgi Aktarmak İşlevinin Açılan Konulara Göre Yüzdelerik Oranları

Grubun bilgi aktarmak işlevinin en yüksek olduğu konular %79,84 yüzdelerik oranıyla çalışma yaşamı ve sosyal haklar ile ilgili sorunlar, %75 yüzdelerik oranıyla beslenme ve diyetle ilgili sorunlar, %55,07 yüzdelerik oranıyla nakil ve nakil sonrası süreçle ilgili merak edilenler, %54,74 yüzdelerik oranıyla nakil sonrası düzenli poliklinik ziyaretinden kaynaklanan stresler, %53,51 yüzdelerik oranıyla beden imajı ile ilgili kaygılar, %50,23 yüzdelerik oranıyla enfeksiyonlardan kaynaklanan sorunlar olduğu gözükmektedir. Yine ilaçların sıkı disiplin içinde kullanılması, rejeksiyon kaygısı, diyaliz süreci ile ilgili sorunların görüşüldüğü etkileşimlerde en çok kullanılan tedavi edici etmen 'bilgi aktarmaktır'. Bu sonuçlara göre grubun en önemli işlevinin bilgi aktarmak olduğu gözükmektedir. 'Böbrekle Hayat Bulanlar' grubunda olduğu gibi 'birçok kendi kendine yardım grubu bilginin aktarımını güçlü bir biçimde kullanır. Adsız Ebeveynler, Adsız Kumarbazlar, Bugünü Yaşa (Kanser hastaları için), Eşi Olmayan Ebeveynler ve Sağlığına Kavuşmuş Kalpler (kalp cerrahisi hastaları) gibi gruplar, üyeler arasında bilgi alışverişini teşvik etmekte, çoğu kez gruba bilgi vermek üzere uzmanlar davet edilmektedir.' (Yalom, 2015: 28).

Grubun ikinci en önemli fonksiyonu %37,97 yüzdelerik oranıyla grubun 'umut aşılama' işlevidir. "Umudun aşılınması ve korunması tüm psikoterapiler için can alıcı öneme sahiptir. Tedavi edici etmenlerin etkili olabilmesi için sadece umut aşılama yeterli olmamaktadır. Yine de tedaviye duyulan güven kendi başına etkili olabilmektedir. Terapilerden önceki yüksek yardım beklentisi terapilerin olumlu sonuçlanmasında etkili olmaktadır" (Kaul ve Bednar, 1994). "İnançla iyileştirme ve plasebo tedavisinin –bütünüyle inanç ve umut aracılığıyla yürütülen terapiler- etkinliğiyle ilgili muazzam veri bulunmaktadır" (Yalom, 2015: 21-22). Çevrimiçi destek gruplarının üyelerinin; diğer üyelerin giderek düzeldiğini görmesi ve bundan cesaret alarak olumlu bir şekilde etkilenmesi, diğerlerinin benzer sorunları çözmüş olduklarını görmesi ve bundan cesaret alması gibi "umut aşılama" kapsamında olan bir takım davranışları gözlemlenebilir. 'Böbrekle hayat bulanlar' grubunda yorumların önemli bir kısmında bu davranışlar belirlenmiştir.

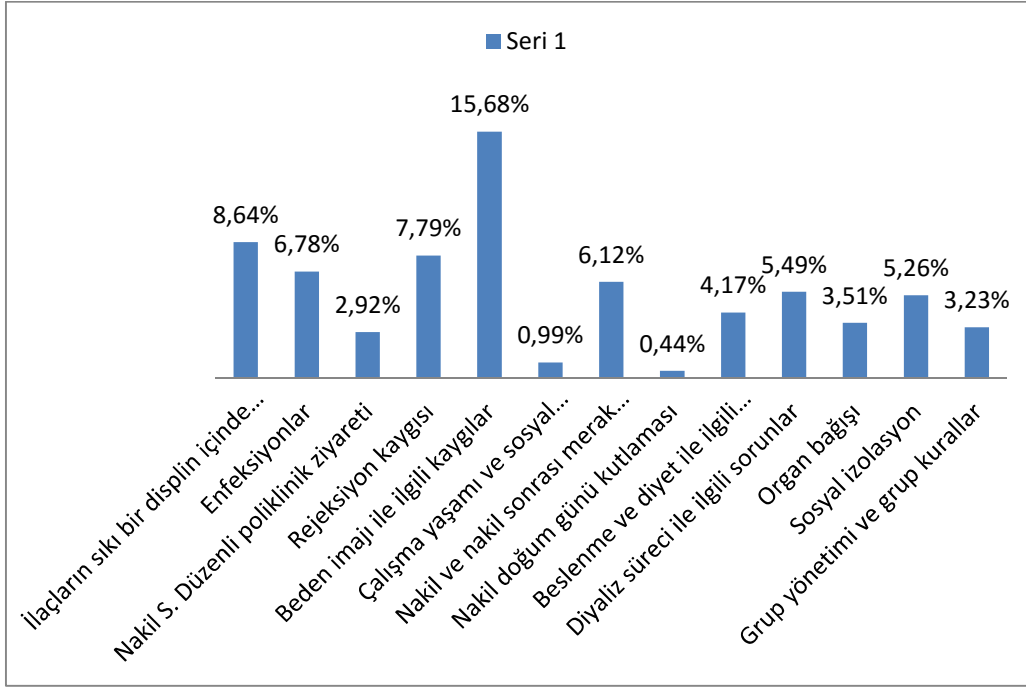
Açılan konulara göre grup, umut aşılama işlevini her konuda yüksek düzeyde kullanmaktadır. Katılımcılar birbirlerinin fiziksel, psikolojik ve sosyal sorunları hakkında konuşurken umut aşılama yorumları yapmaktadır.

Şekil 5: Umut Aşılama İşlevinin Açılan Konulara Göre Yüzdeleri Oranları

Nakil olan hastalarda endişe ve strese sebep olan rejeksiyon kaygısı, enfeksiyonlardan kaynaklanan sorunlar, nakil sonrası düzenli poliklinik ziyaretleri, ilaçların sıkı bir disiplin içinde kullanılmasından kaynaklanan sorunlar, beden imajı ile ilgili kaygılar, nakilden sonra umut aşılamanın en yoğun şekilde kullanıldığı konular arasında yer almaktadır. Nakil sonrası kronik bir hastalıkla yaşamak zorunda kalan hastalar ve bu hastaların yakınları, bu sorunları çözebilecekleri konusunda birbirlerine cesaret vererek telkinde bulunmaktadır. Yine, yeniden doğumu temsilen kutlanan nakil doğum günü kutlamalarında umut aşılama %90'lara kadar çıkmaktadır. Diyaliz süreci ile ilgili sorunlarını paylaşan hasta ve hasta yakınları, nakil ve nakil sonrası süreçle ilgili merak ettiklerini soran grup üyeleri umut aşılama yorumlarıyla diğer grup üyeleri tarafından desteklenmektedir. Grubun umut aşılama işlevini tam olarak yerine getirdiği gözlemlenmiştir. Bu özelliği bakımında 'Böbrekle Hayat Bulanlar' grubu kendi kendine yardım gruplarıyla ortak özellikleri taşımaktadır.

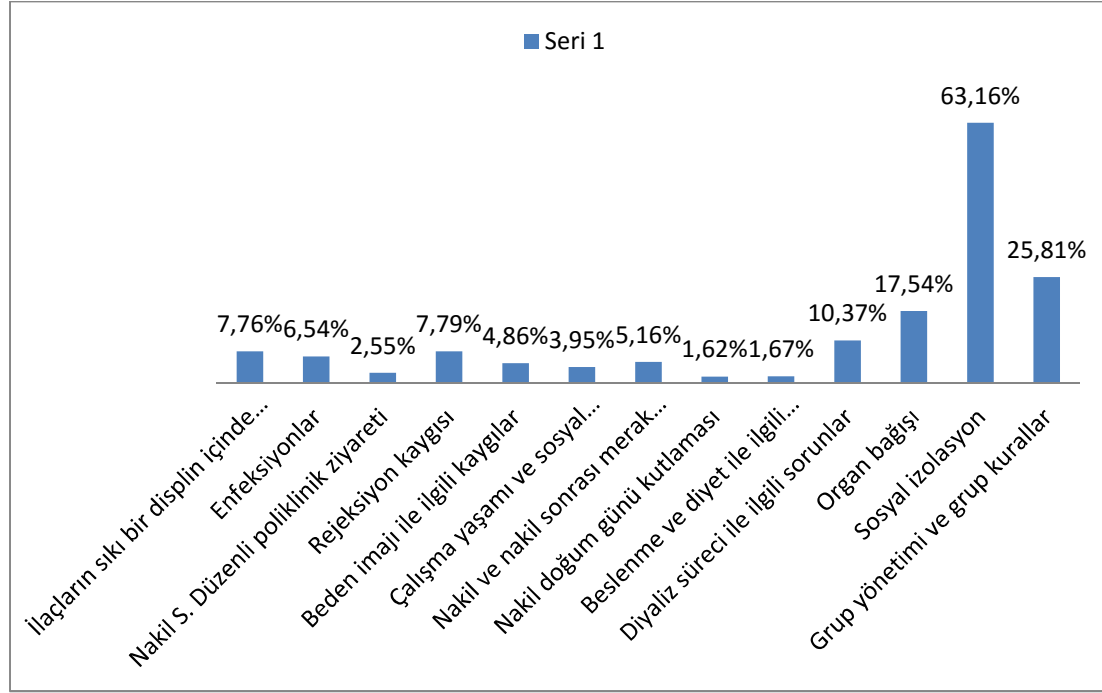
“Kendi kendine yardım gruplarının çoğu –örneğin Şefkatli Dostlar (yastaki ebeveynler için), Şiddeti Yenen Erkekler (dayak atan erkekler için), Sağlığına Kavuşmuş Kalpler (kalp ameliyatı geçirmiş hastalar için)- umut aşılama büyük önem taşımaktadır. Şifa Ortaklığı (eski ve yeni psikiyatrik hastalar için) ve Adsız Alkolikler’in toplantılarının büyük bir bölümü onay ve takdire dayanmaktadır. Şifa Ortaklığı’nın üyeleri, her toplantıda kendi yöntemleri uygulandığında gerilimin azaldığı, potansiyel olarak gerilim dolu olayları anlatırlar. Adsız Alkolikler’in başarılı üyeleri her toplantıda çöküş ve Adsız Alkolikler tarafından kurtarıma öykülerini anlatırlar. Adsız Alkolikler’in en güçlü yanlarından biri liderlerinin hepsinin diğerlerine ilham kaynağı olan eski alkolikler olmasıdır. Benzer biçimde, birçok madde bağımlılığı tedavi programı iyileşmiş madde bağımlılarını grup lideri olarak kullanıp hastaların umutlarını harekete geçirmektedir. Üyeler kendileriyle aynı acıyı yaşamış ve aynı yoldan geçmiş biri tarafından en iyi biçimde anlaşılacakları yolunda güçlü bir beklenti geliştirmektedir.” (Yalom, 2015: 23)

Şekil 6: Evrensellik İşlevinin Açılan Konulara Göre Yüzdeleri Oranları

Çevrimiçi destek gruplarında benzer deneyimlere sahip üyeler, hastalıkları ile ilgili sorunların diğer üyelerde de var olduklarını görerek duygularını aktarma konusunda cesaret kazanırlar. 'Böbrekle Hayat Bulanlar' grubunda tematik olarak 'evrensellik' başlığı altında incelediğimiz bu tedavi edici etmen grupta yapılan tüm yorumların %5,31'inde görülmektedir. Evrensellik işlevinin grup içerisinde açılan konulara göre yüzdeleri oranlarına bakıldığında en yüksek değeri %15,68 yüzdeleri oranıyla beden imajı ile ilgili kaygılarda olduğu görülmektedir. Nakil olan hastaların kullandığı bağışıklık sistemini baskılayan ilaçların hastaların fiziksel görünüşlerini değiştirmesi, hastalarda beden imajı ile ilgili kaygılara sebep olmaktadır. Grup üyeleri bu sorunları paylaştıklarında, diğer üyeler de kendilerinde aynı sorunun olduğunu söylemektedir. Bu durum üyelerin duygularını daha rahat paylaşmasına imkân vermektedir. İlaçların sıkı bir disiplin içinde kullanılması, enfeksiyonlar, rejeksiyon kaygısı, nakil ve nakil sonrası süreç ile ilgili merak edilenler, beslenme ve diyet ile ilgili sorunlar, diyaliz süreci ile ilgili sorunlar, sosyal izolasyondan kaynaklanan sorunlar başlığı altında yapılan paylaşımlarda da aynı sürecin işlediği görülmektedir.

Çevrimiçi destek gruplarında evrensellik faktörü, 'grup üyesinin aynı tip sorunu yaşayan tek kişinin sadece kendisi olmadığını, kendisinde var olan kötümser- olumsuz duygu ve düşüncelerin diğerlerinde de var olduğunu fark etmesi ile ortaya çıkabilir. Grup üyesi kendisini diğerleri kadar şanslı hissetmeye başlar. Kendi geçmişindeki mutsuzluk verici veya karışık durumlar diğer üyelerin yaşamlarında da mevcuttur. Bu durum diğer insanlardan farklı olmadığına yönelik bir duygu yaşanmasına ve gruba kendisine yakın hissetmesine sebep olur. Bu içerikteki paylaşımlar ve yorumlar, evrensellik etmenini içeren davranışlar olarak gözlemlenebilir ve değerlendirilebilir' (Yalom, 2015: 115).

Şekil 7: Katarsis İşlevinin Açılan Konulara Göre Yüzdeleri Oranları

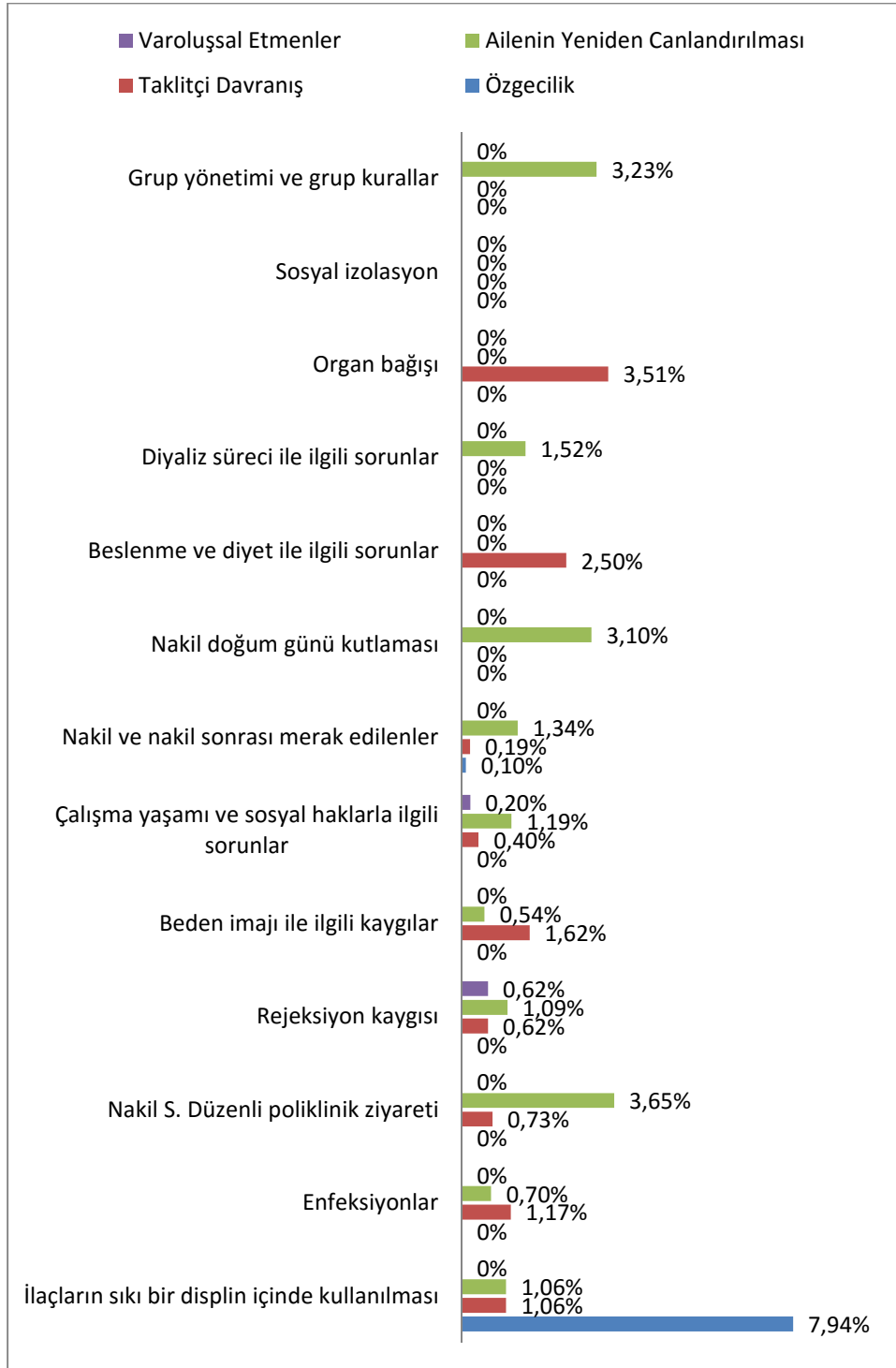
'Böbrekle Hayat Bulanlar' grubunda 'katarsis' tedavi edici etmeninin varlığı, grupta bu işlevin gerçekleşmesine imkân veren bir ortamın bulunmasından kaynaklanmaktadır. Gruptaki diğer tedavi edici etmenlerin varlığı, bu etmenin de sağlıklı bir şekilde işlemesine olanak vermiştir. İnsanların grup ortamında duygularını boşaltması kolay değildir. 4760 üyenin bulunduğu bir grupta katarsis etmeninin %5,90 olması yüksek bir sonuçtur. Konulara göre katarsis etmeninin yüzdeleri oranlarına bakıldığında en yüksek değerin %63,16 yüzdeleri oranıyla sosyal izolasyon konusu başlığı altında olduğu görülmektedir. Nakil olan hastalar bağıışıklığı baskılayıcı ilaçlardan dolayı enfeksiyonlara karşı korumasız kalmaktadır. Bu durum hastaların toplumdan uzaklaşmasına sebep olmaktadır. Sosyal izolasyon konusu grupta bir kez açılmıştır. Bunun nedeni hastaların bu konuyu sürekli bilinçaltlarına atmalarından kaynaklanıyor olabilir. Bu nedenle bu konu açılınca grup üyelerinde yoğun bir duygusal boşalım gözlemlenmiştir. Yine grup yönetimi ve grup kuralları, diyaliz süreci ile ilgili sorunlar ve organ bağıışı başlıkları altında açılan konularda katarsis etmeninin diğer konulara göre yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Diyaliz sürecinin zor bir süreç olması hastaları duygusal açıdan yormaktadır. Bu süreci yaşayan grup üyeleri katarsis yaşayarak rahatlamaktadır. Grup üyeleri sıkıntılarının yüksek olduğu konularda duygusal boşalmalar yaşamaktadır.

Mantık açısından katarsisin kullanımının arkasında yatan faktörler değişken olsa da tedavi edici süreçte katarsis önemli bir rol oynamaktadır. Yıllar boyunca hastalar, kendilerini kötü ruhlardan, toksinlerden ve aşırı öfkelerinden temizlemek için çaba sarf etmiştir (sözcük Yunanca "temizlenmek" kökünden türemiştir). Freud'un ve Breuer'in 1985 yılındaki histerinin tedavisi konulu tezinden bu yana birçok tedavi uzmanı, hastalarını boğucu ve bastırılmış duygularından kurtarmaya çalışmıştır. Grup üyesinin içindeki şeyleri boşaltarak rahatlaması, bir başka üyeye ya da grup liderine karşı olumsuz ve/veya olumlu duygularını dışa vurması, kendisini rahatsız eden şeyi içinde tutması yerine söylemesi şeklinde gözlemlenebileceğimiz bu etmen, grup içindeki tedavi edici süreç açısından yaşamsal öneme sahiptir. Bu etmenin yokluğunda grup dinamiği bozulur, üyeler arasındaki ilişkiler kısırlaşır. Katarsis tedavi edici süreç açısından önemli olmasına rağmen, bu etmenin diğer tedavi edici faktörler tarafından tamamlanması, desteklenmesi gerekir (Yalom, 2015).

Gruptaki yorumlarda % 0,59 oranında taklitçi davranış gözlemlenmiştir. Taklitçi davranışın yüzdeleri oranının düşük olması, grubun çevrimiçi bir ortamda olmasından kaynaklanmaktadır. Yalom ve Linden taklitçi süreçlerin görsel izlenimler sonucunda fark edilebildiğini söylemektedir: 'Hastalar bireysel psikoterapi sırasında zamanla terapistleri gibi oturabilir, yürüebilir, konuşabilir, hatta düşünebilir. Grup terapistleri kendini açma ya da destek gibi belli davranışları modelleyerek gruplarındaki iletişim örüntüleri üzerinde etkili olabilir' (Yalom, 2015: 38). Gruplarda, hastalar kendilerine terapistleri kadar diğer grup üyelerinin çeşitli yönlerini de model olarak alabildikleri için taklitçi süreçler daha yaygındır (Linden, 1990: 43-51). Taklitçi süreçler açısından ortamın çevrimiçi olmasından kaynaklanan görsel veri eksiklikleri bulunmaktadır. Katılımcıların grupla etkileşim kurduktan sonra ne yaptıkları görülemediğinden sadece grup üyelerinin yazılı olarak ifade ettiği taklitçi süreçler değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Grup üyelerinin diğer grup üyelerinin

söylediklerini model olarak çevrimiçi olmayan yaşamlarında taklitçi davranışlar sergilediği tahmin edilmektedir.

Yine, Freedman, Sears ve Carlsmith (1989) tarafından herhangi bir biçimde ödüllendirilme beklentisi (belki iyi bir şey yapmış olmanın verdiği duygu dışında) olmaksızın bir başkasına yardım etme davranışı olarak tanımlanan özgeci davranış, sadece 'ilaçların sıkı bir disiplin içinde kullanılması' konusu başlığı altında net bir şekilde gözlemlenmiştir (ilaç ihtiyacı olan hastalara grup üyelerinin ilaç göndermesi davranışı şeklinde). Çevrimiçi destek gruplarının üyelerinin diğer üyelerin sorunlarına ilişkin yorum yapmasındaki esas etken kendileri gibi ortak sorunlar yaşayan grup üyelerine yardımcı olmaktır. Esasında grup üyeleri diğer tedavi edici etmenler aracılığı ile özgeci davranışlarda bulunmaktadır. Çevrimiçi ortamın sınırlılıkları nedeniyle sadece doğrudan yapılan özgeci davranışlar değerlendirilmiştir. Gruptaki yorumlarda % 0,94 özgeci davranış gözlemlenmiştir. İlaçların sıkı bir disiplin içinde kullanılması konusu başlığı altında yapılan yorumlarda ise özgeci davranış %7,94 oranında belirlenmiştir.

Şekil 8: Özgecilik, Taklitçi Davranış, Ailenin Yeniden Canlandırılması, Varoluşsal Etmenler Açısından Grubun İşlevlerinin Açılan Konulara Göre Yüzdellik Oranları

Gruptaki yorumların % 0,59'unda ailenin yeniden canlandırılmasına ilişkin etkileşimler gözlemlenmiştir. Çevrimiçi destek gruplarının üyelerinin; 'ebeveynleri, kız ve erkek kardeşleri veya diğer önemli insanlar ile olan eski sorunlarını yeniden anlamlandırması, grubu kendisini daha iyi anlayan ve kabul eden bir aile olarak görmesi, grup etkileşimi sayesinde ailesinde nasıl yetiştiğini yeniden kavraması, grup liderlerini ve üyelerini ebeveynlerine ve kardeşlerine benzetmesi gibi "ailenin yeniden canlandırılması" kapsamında olan bir takım davranışları gözlemlenebilir' (Yalom, 2015: 117-118). 'Böbrekle Hayat Bulanlar' grubunda grup yönetimi ve grup kuralları konusu başlığı altında %3,23 , nakil doğum günü kutlaması konusu başlığı altında %3,10 ,

nakil sonrası düzenli poliklinik ziyareti konusu başlığı altında %3,65, 'ailenin yeniden canlandırılması' tedavi edici etmeni gözlemlenmiştir. Ailenin yeniden canlandırılmasına ilişkin etkileşimler sosyal izolasyon, organ bağıışı, beslenme ve diyet konu başlıkları altında belirlenmiştir. Diğer konu başlıkları altında ise %2'nin altında değişik yüzdelik oranlarında ailenin yeniden canlandırılması unsuru görülmektedir.

Çevrimiçi destek gruplarının üyelerinin; 'yaşamın zaman zaman haksız ve adaletsiz olduğunu kabul etmesi, yaşamın acısından ve ölümden kaçış olmadığını kabul etmesi, insanlara yakın olunmasına rağmen yaşamı yine de yalnız göğüslenmek zorunda olduğunu kabul etmesi, yaşam ve ölüm ile ilgili temel konularla yüzleşilmesi ve bu şekilde yaşamın dürüstçe sürdürülmesi ve önemsiz konulara fazla kafa yorulmaması, yaşamı sürdürmede nihai sorumluluğun kendisine ait olduğunu bilmesi gibi "varoluşsal etmenler" kapsamındaki bir takım davranışları gözlemlenebilir' (Yalom, 2015: 133). 'Böbrekle Hayat Bulanlar' grubundaki yorumların % 0,10'unda varoluşsal etmenlere ilişkin etkileşimler gözlemlenmiştir. Bu oran çok düşüktür. 'Böbrekle Hayat Bulanlar' grubunda varoluşsal düşüncelerin yeterli düzeyde ifade edilmediği görülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Çevrimiçi ortamın verdiği olanaklar sayesinde birçok hasta ve hasta yakını çeşitli hastalıklarla ilgili çevrimiçi gruplara üye olabilmektedir. Bu kişiler çevrimiçi olmayan yaşamlarında elde edemedikleri birçok bilgiyi bu gruplar sayesinde öğrenebilmektedir. Hatta bazen bu gruplar, hasta ve hasta yakınlarına psikolojik ve sosyal destek verme görevini de yerine getirebilmektedir. Grupla psikoterapinin tedavi edici etmenleri çevrimiçi destek gruplarında da varlığını sürdürebilmektedir.

'Böbrekle Hayat Bulanlar' grubu, üyelerinin fiziksel, psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarından dolayı zaman içerisinde çevrimiçi bir destek grubuna dönüşmüştür. Grup üyeleri, bu ihtiyaçları karşılamak için grupla psikoterapinin tedavi edici etmenlerini farkında olmadan kullanmaktadır. Tedavi edici etmenlerden 'bilgi aktarmak' ve 'umut aşılama' bu grupta en fazla kullanılan tedavi edici etmenlerdir. Bunun yanında 'katarsis' ve 'evrensellik' etmenleri de yeterli düzeyde kullanılmaktadır. Yine ailenin yeniden canlandırılmasına ilişkin etkileşimler gözlemlenmiştir. Taklitçi davranış ve özgecilik süreçleri çevrimiçi ortamın sınırlılıkları nedeniyle bütün yönleri ile gözlenememiştir. Varoluşsal etmenlere ilişkin etkileşimler çok az düzeyde gözlemlenmiştir.

Hastalar ve hasta yakınları çoğunlukla bu gruba hastalıkları ile ilgili fiziksel, psikolojik ve sosyal sorunlarına çözüm aramak için üye olmaktadır. Diyaliz hastaları, böbrek nakli olan veya olacak hastalar ve bu hastaların yakınları için sosyal ve psikolojik destek veren sistemlerin kurulmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Bu hastalar için hastanelerin ve sağlık odaklı sivil toplum kuruluşlarının bünyesinde kurulacak "kendi kendine yardım" grupları önemli bir alternatif olabilir. Bu amaçla sağlık ve iletişim profesyonellerinden yardım alınarak çevrimiçi ortamlar dizayn edilebilir. Bilişim sektöründe çalışan şirketler için de bu alan yatırım bakımından ilgi çekici olabilir.

Ayrıca çalışma ile, sağlık iletişimi alanında da her geçen gün kullanımı artan çevrimiçi destek gruplarının işlevleri bakımından yeni araştırmalara konu olacak potansiyeli taşıdığı akademik ilgiye sunulmak istenmektedir.

Kaynakça

Ainsworth, M., E-Therapy History and Survey, www.metanoia.org/imhs/history.htm, (Erişim Tarihi: 04.04.2016).

Alavi, N.M., Aliakbarzadeh, Z., Sharifi, K. (2009) Depression, anxiety, activities of daily living, and quality of life scores in patients undergoing renal replacement therapies. *Transplant Proc.* ;41(9):3693–3696.

Bacon, E. S., Condon, E. H., and Fernsler, J. I. (2000) Young widows' experience with an Internet self-help group. *Journal of Psychosocial Nursing*. Volume 38, Number 7 pp. 24 - 33.

Bates, D. W., Gawande, A. A. (2000) The impact of the Internet on quality measurement. *Health Affairs*. Volume 19, Number 6, pp 104 - 114. November/December 2000.

Bednar, R. L. and Kaul, T. (1994)"Experiential Group Research: Can the Cannon Fire?" *Handbook for Psychotherapy and Behavioral Change: An Empirical Analysis*, 4. baskı, (Ed.) S. Garfield ve A. Bergin (New York: Wiley, 1994), s. 201-3

Boulding, M. E., (2000) Self-regulation: who needs it? *Health Affairs*. Volume 19, Number 6, pp 132 - 139. November/December 2000.

Burrows, R., Nettleton, S., Pleace, N., Loader, B. and Muncer, S. (2000) Virtual community care? Social policy and the emergence of computer mediated social support. *Information, Communication, and Society*, 3, 95–121.

Büyükoztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2009), *Bilimsel araştırma yöntemleri* (4. baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

- Castelnuovo, G., Gaggioli, A., Riva, Giuseppe. (2003) 'CyberPsychology meets clinical psychology: The emergence of e-therapy in mental health care'. In Castelnuovo, G., Gaggioli, A., Riva, Giuseppe. (Eds.) Towards, PsyberPsychology: Mind, Cognition and Society in the Internet Age. Amsterdam: IOS Press.
- Coulson, N.S., Buchanan, H. & Aubeeluck, A., (2007), 'Social support in cyberspace: A content analysis of communication within a Huntington's disease support group', *Patient Education and Counselling* 68, 173–178. <http://dx.doi.org/10.1016/j.pec.2007.06.002> (Erişim Tarihi: 28.12.2015).
- Culver, J. D., Gerr, F. and Frumkin, H. (1997) Medical information on the Internet: a study of an electronic bulletin board. *Journal of General Internal Medicine*, 12,466–470.
- Cürçani, M., Tan, M., (2011) The Factors Affecting The Quality of Life of Patients Who Have Undergone Kidney Transplants. *Pak J Med Sci*. 2011; 27(5):1092-1097.
- Cürçani, M., (2008) Böbrek Transplantasyonu Yapılmış Hastalara Verilen Eğitimin Hastaların Yaşam Kalitesi, Tedaviye Uyumluları Ve Yasadıkları Ruhsal Sorunlar Üzerine Etkisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Ferguson, T., (1996) How to find Health information, support groups, and self-help communities in cyberspace. Reading, MA: Addison-Wesley Publishing Company,
- Frauman, A. C., (1996). 'Rehabilitation and Adaptive Development of Young Renal Transplant Recipient'. *Anna Journal* . 23 (5) : 467-484.
- Freedman, J. L., Sears, D. O. , ve Carsmith, J.M. (1986) ,*Sosyal Psikoloji, Çeviren: Ali Dönmez, Ara Yayıncılık, İstanbul :246*
- Fukunishil, I., (1993a). 'Anxiety Associated with Kidney Transplantation', *Psychopathology* . 26:24
- Eysenbach, G., Powell, J., Engelsakis, M., Rizo, C., & Stern, A., (2004). Health related virtual communities and electronic support groups: A systematic review of the effects of online peer-to-peer interactions. *British Medical Journal*, 328, 1166-1172.
- Gitlin, M.H., Sayama, T.H., ve Gaston, R.S., (2003) Böbrek Naklinin Psikososyal ve Ekonomik Boyutları. *Böbrek Nakli El Kitabı*. Ed.: G. M. Danovitch. Çev. Ed.: T. Karpuzoğlu. Çev.: Öğüş, M., M. Yurtkuran. Ankara, Güneş Kitabevi.
- Göka, E., (2001), *Gruplarda Olumlu (Tedavi Edici) Ve Yıkıcı (Destruktif) Etmenler, Avrasya Dosyası, Türkmenistan Özel, Yaz 2001, Cilt: 7, Sayı: 2, s. 261-294.*
- Mustafa, H.R, Short, M., Fan, S., (2014), 3rd World Conference on Psychology and Sociology, WCPS- 2014, Social Support Exchanges in Facebook Social Support Group, <http://ac.els-cdn.com> (Erişim Tarihi:26.03.2016).
- Lamberg, L., (1997) Online support group helps patients live with, learn more about the rare skin cancer CTCL-MF. *JAMA*. Volume 277, Number 18, pp. 1422-1423. May 1997. Accessed online through OVID, format html.
- Linden, P., V., (1990) , " Individual Values in Therapeutic Communities," *International Journal of Therapeutic Communities* 11 :43-51.
- Kalafatoğlu, Ş., T., (2015), Kadın Katılımcıların Sanal Topluluklardaki Deneyimleri: Çevrimiçi Bir Hamilelik Topluluğu, *Global Media Journal TR Edition*, 6 (11) Fall 2015, p:385-414,
- Kaya, M., (2015) Sosyal Medya ve Sosyal Medyada Üçüncü Kişilerin Kişilik Haklarının İhlali, bbdergisi.barobirlik.org.tr/m2015-119-1496 (Erişim Tarihi: 20.03.2016).
- Kielstra, P., (2009) Doctor innovation: Shaking up the health system. (Erişim tarihi: 05.04.2016) <http://www.pewinternet.org/MediaMentions/2009/Doctor-innovation-Shaking-up-the-healthsystem.aspx>.
- King, S. A., & Moreggi, D., (1998). Internet therapy and self-help groups – The pros and cons. In J. Gackenbach (Ed.), *Psychology and the internet, intrapersonal, interpersonal, and transpersonal implications* (pp. 77–109). San Diego: Academic Press.
- Meier, A., (2004). Technology-mediated groups. In C. D. Garvin, L. M. Gutie'rrrez, & M. J. Galinsky (Eds.), *Handbook of social work with groups* (pp. 479–503). New York: Guilford.
- Özşaker, E., (2012) Organ Transplantasyonu ve Yaşam Kalitesi. *Cerrahi Bakım ve Yaşam Kalitesi Sempozyumu Kitabı*. p.39-51.
- Patton, M. Q., (2002). *Qualitative research and evaluation methods* (3. Baskı). housand Oaks, Calif: Sage Publications, Inc.

- Perdeci, Z., Ateş, A. ve Algül A., (2012) , Transplantasyon ve Psikiyatri, Nobel Med ; 8(1): 16-23
- Pollice, R., Di Mauro S., Bernardini, M., Bianchini, V., Giordani Paesani, N., Ussorio, D. et al. (2010) [Psychopathology, quality of life and social functioning in dialysis treatment and kidney transplantation patients] Clin Ter. ;161(4):329–333.
- Ricka, R., Vanrenterghem, Y., Evers GCM. (2002) Adequate self-care of dialysed patients: A review of the literature. Int J Nurs Stud ;39:329-30.
- Sağduyu, A., Şentürk, V., Sezer, S, Emiroğlu, R (2006), Özel S. Hemodiyalize Giren ve Böbrek Nakli Yapılan Hastalarda Ruhsal Sorunlar, Yaşam Kalitesi ve Tedaviye Uyum. Türk Psikiyatri Dergisi. 17(1): 22-31.
- Surman O.S., (1989) Psychiatric aspects of organ transplantation. Am J Psychiatry, 146:972-982.
- Talas, S., Bayraktar, M. (2002) Böbrek Transplantasyonu Olan Hastaların Yaşadıkları Güçlüklerin İncelenmesi, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Cerrahi Hastalıkları Hemşireliği Programı, Doktora tezi, Ankara.
- Turan, S., (2002). "Teknolojinin Okul Yönetiminde Etkin Kullanımında Eğitim Yöneticisinin Rolü", Kuram ve Uygulamalarda Eğitim Yönetimi, Sayı 30, 271-81.
- White, M., Dorman, S., M. , Receiving social support online: implications for health education, <http://her.oxfordjournals.org/content/16/6/693.full>, (Erişim Tarihi:10.02.2016).
- Uluç, G. ve Yılmaz, M. ve Işıkdağ, Ü., (2010). "Blogs and forums in a presidential election process in Turkey", DUMOVA, Tatyana ve Richard FIORDO (der.), Handbook of research on social interaction technologies and collaboration software: Concepts and trends, Hershey-New York: IGI Global Publications.
- Uzkurt, C., Özman, M., , Pazarlama Yöneticileri İçin Yeni Bir Fırsat: Sanal Topluluklar, <http://www.iibfdergi.aku.edu.tr/pdf/8-1/2.pdf> (Erişim tarihi: 05.04.2016).
- Virzi, A., Signorelli, M.S., Veroux, M, Giammarresi, G., Maugeri, S., Nicoletti, A., Veroux, P. (2007) Depression and Quality of Life in Living Related Renal Transplantation. Transplantation Proceedings ; 39: 1791–1793.
- Voepel-Lewis, T., vd. (1990). 'Stress, Coping, and Quality of Life in Family Members of Kidney Transplant Recipients' Anna Journal. , 17 (6): 427-431.
- Yalom, I.D., (2015). Grup psikoterapisinin teori ve pratiği. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H., (2006). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri, Ankara: Seçkin Yayıncılık
- Yılmaz, M. ve Işıkdağ, Ü., (2011). "Reflections on the 2008 U.S. Presidential Election in the Turkish Blogosphere", International Journal of Interactive Communication Systems and Technologies , s. 56-67

Tüketici Temelli Marka Denkliği: Gazete Markaları Örneği

Consumer Based Brand Equity: Example of Newspaper Brands

Mine YENİÇERİ ALEMDAR¹
Çiğdem DİRİK²

Geliş Tarihi: 25.07.2016 / Düzenleme Tarihi: 25.10.2016 / Kabul Tarihi: 08.11.2016

Özet

Tüketici temelli marka denkliği konusunda yürütülen bu çalışmada, Türkiye'deki gazete markalarına yönelik marka denkliği unsurlarının, Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü öğrencileri perspektifinden betimlenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada Yoo ve Donthu (2001) tarafından geliştirilen çok boyutlu tüketici temelli marka denkliği ölçeği kullanılmıştır. Marka sadakati, algılanan kalite, marka farkındalığı-bağlantıları ve tüm marka denkliği (TMD) ölçekte ele alınan boyutlardır.

Marka denkliği unsurları içinde en yüksek ortalamaya marka farkındalığı ve çağrışımları sahip olmuştur. Bu boyut içinde yer alan maddeler incelendiğinde, gazete markalarının tanınması, rakiplerinden ayırt edilebilmesi ve logonun hatırlanabilmesi gibi gazetelerin görsel özellikleri ile ilgili olduğu görülmektedir. En düşük ortalama ise TMD (Tüm marka denkliği) boyutu ile ilgili gerçekleşmiştir. TMD boyutu içindeki 4 madde incelendiğinde ise tamamının satın alma niyeti ile ilgili olduğu görülmüştür. Çalışma öğrencilerin gazete markalarına yönelik sadakat geliştirmediklerine; gazetelerin marka yönetim sürecinde sadakat ve kalitenin birlikte değerlendirilmesi gerektiğine; öğrencilerin gazete markalarına ilişkin görsel-fiziksel özelliklerin farkında olduğuna; okuyucusu oldukları gazeteleri satın alma konusunda ise güçlü bir niyete sahip olmadıklarına işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gazete markaları, tüketici temelli marka denkliği, marka yönetimi.

Abstract

This study is based on consumer based brand equality. In this we aim to define the elements of the newspaper brand equality published in Turkey from the perspective of students of Ege University Communication Faculty Journalism Department. The scale used in this study is the multi dimension consumer based brand equality scale developed by Yoo and Donthu (2001). Brand loyalty, perceived quality, brand awareness-associations and all brand equality has been evaluated in this study.

Brand awareness and associations had the highest average in the brand equality elements. When we examine the elements in this dimension we see that visual specialities of the newspaper are related with the dimension. All brand equality dimension has the the lowest average. When we examine the 4 entry item all students have the intention to buy. In this study we see that the students did not develop a brand loyalty, the evaluation has to be made together for quality and loyalty in the process of brand management of the newspaper, students are aware of visual and physical specialities, but also they do not have a strong intention to buy the newspaper that they usually read.

Keywords: Newspaper brands, consumer based brand equity, brand management.

Giriş

Marka denkliği, marka yönetim sürecinde ele alınan, markanın hem finansal hem de tüketici bazlı değerine işaret eden anahtar kavramlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Güçlü markalar yaratmanın işletmelere

¹ Yazışma Adresi: Doç.Dr., Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, İzmir, Türkiye. E-Posta: mineyeniceri@hotmail.com

² Yazışma Adresi: Yrd. Doç. Dr., Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, İzmir, Türkiye. E-Posta: cigdem.dirik@ege.edu.tr

sunduğu ticari avantajların yanı sıra marka, tüketiciler açısından da güvenin, kalitenin, satın aldığı ürün ya da hizmetten tatmin olmanın yolu haline dönüşmektedir.

Marka denkliği konusunda finansal ve tüketici merkezli olmak üzere iki açılamdan bahsedilmektedir. Birbirleriyle de ilişkili olan bu 2 açılamdan, tüketici temelli marka denkliği tüketiciler açısından markanın ne anlam ifade ettiği ile ilişkilidir. Ve oluşturulan tüketici temelli marka denkliği yolu ile de işletmeye ticari yarar sunulmaktadır.

Tüketici temelli marka denkliği kavramını CBBE (Consumer-based brand equity) kullanan, Keller (1993) müşterinin marka ile ilgili ne öğrendiği, duyduğu, gördüğü, hissettiği konusuna odaklanmaktadır. Alan yazında marka denkliği konusunda yürütülmüş çalışmalar incelendiğinde araştırmalara model oluşturan kavramsal altyapının Aaker (1991) ve Keller'in (1993) marka denkliği konusundaki çalışmalarına dayandığı görülmüştür. Bu çalışmalarda marka denkliği unsurları; marka bağlılığı (sadakat), farkındalık, algılanan kalite, marka bağlantıları, tescilli marka varlıkları ve marka imajı olarak ele alınmaktadır. Bu çalışmalardan yola çıkan Yoo ve Donthu (2001) ise çok boyutlu tüketici temelli marka denkliği ölçeğini geliştirmiş ve bu ölçek farklı akademisyenlerce, farklı sektörleri içeren araştırmalarda kullanılmıştır (Pappu vd. 2005; Pappu ve Quester, 2006; Washburn ve Plank, 2002; Tong ve Hawley, 2009; Spry vd., 2011). Söz konusu bu çalışmanın araştırma tasarımı da tercih edilen ölçekte marka denkliği unsurları marka bağlılığı, algılanan kalite, marka farkındalığı-bağlantıları ve tüm marka denkliği unsurları (TMD) olmak üzere dört başlık altında ele alınmaktadır.

Marka, tıpkı diğer işletmelerde olduğu gibi yazılı basın işletmelerinde de önem arz eden ve yönetilmesi gereken bir süreci ifade etmektedir. Marka denkliği konusundaki iki yaklaşıma dayanarak yani işletmelere ve tüketicilere sunduğu yarar bağlamında, hem gazete işletmeleri hem de okuyucular açısından bu konunun ele alınmasının faydalı olacağı düşünülmektedir. Okuyucuların satın alma davranışında gazete markası önem arz etmektedir. Gazete işletmesi açısından düşünüldüğünde ise marka denkliğinin yüksek olması gazetenin karlılığının ve pazar payının yüksek olduğunun da bir göstergesidir. Karlılığın ve pazar payının yüksek olması da gazete markasının devamlılığı ve ticari faaliyetleri açısından (reklam alımı, yeni gazete markası oluşturma, vb.) olumlu etkilere sahip olacaktır. Bu çalışmada tüketici temelli marka denkliği konusuna odaklanılmakta ve okuyucuların, tercih ettikleri gazete markasının, marka denkliği boyutlarını nasıl algıladıklarının betimlenmesi amaçlanmaktadır.

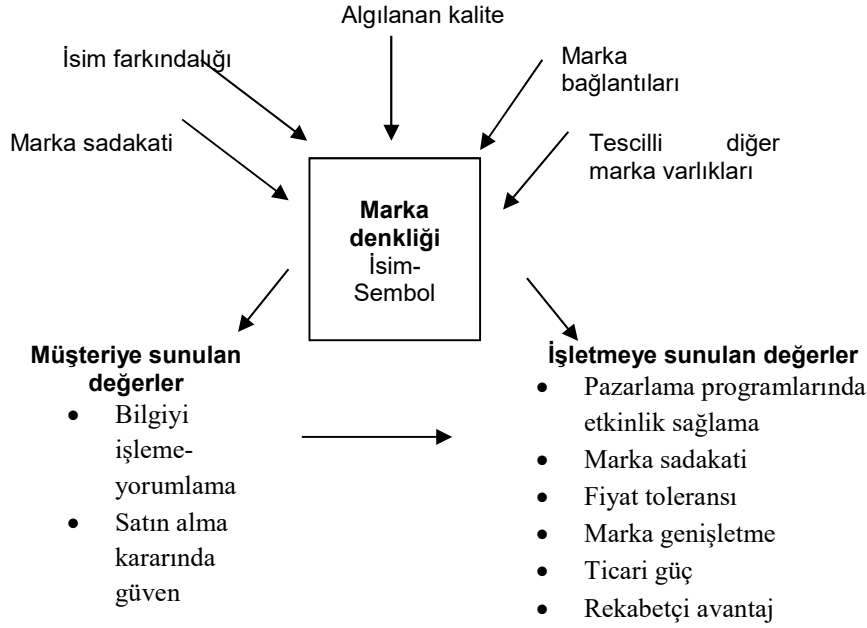
Bu doğrultuda çalışmada öncelikle marka denkliği konusundaki alan yazın ele alınacak, ardından ise Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü öğrencilerinin, okuyucusu oldukları gazete markalarına yönelik, marka denkliği unsurları algıları, çok boyutlu tüketici temelli marka denkliği ölçeği ile ölçümlenmeye çalışılacaktır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Marka Denkliği

Marka denkliği (Brand equity), marka denkliği yaklaşımları, bileşenleri ve nasıl ölçümlenmesi gerektiğine ilişkin bu konudaki alan yazının oldukça geniş ve ayrıntılı olduğundan bahsetmek mümkündür. Bu konuda, farklı sektörlerden markalara yönelik yürütülmüş araştırmalarda, Aaker (1991) ve Keller (1993)'ün marka denkliği bileşenleri ve kavramsallaştırmasının en fazla atıf alan çalışmaları olduğu görülmüştür.

Aaker (1991), marka denkliğini işletmeye ve müşterilere sunulan değer bağlamında ele alarak, marka denkliğinin iki boyutundan bahsetmiştir. Marka denkliğinin hem müşteriler hem de işletmeler açısından yarattığı değeri aşağıdaki şekil yardımıyla açıklamak mümkündür (Aaker, 1991).

Şekil 1. Marka Denkliğinin İşletmeler ve Müşteriler Açısından Yarattığı Değer (D. A. Aaker 1991).

İşletmeler açısından marka denkliği hem yeni müşterileri etkilemek hem de eski müşterilere kendini yeniden hatırlatma ya da onları yeniden kazanma noktasında, avantaj sunmaktadır.

"Marka denkliği markanın firma ve müşteri için sağladığı yararların bütünü olarak tanımlanmakla birlikte, markalaşmanın da başarısını göstermektedir. Değerli bir marka hem müşteriler hem de firmalar için önemlidir. Bu bağlamda markanın müşterilere ve firmaya sağladığı değer ele alındığında şu etkenler göze çarpmaktadır" (Elitok,2003:91-93):

- Marka müşteri kararına güven veren bir etken olmakla birlikte müşteriler yorumlarını marka için yapmaktadırlar.
- Müşterinin memnun olması ise markanın değerinin yükselmesine ve satışların artmasına neden olacaktır.
- Firma açısından düşünüldüğünde ise karlı satışlara ve pazar payının artmasına neden olacaktır.

"Marka denkliği bazı kaynaklarda marka değeri olarak da ifade edilmektedir. Marka denkliği finansal bağlamda ele alındığında imaj tarafından yönlendirildiği görülmektedir. Bir markanın finansal bir değere sahip olmasının yolu ise tüketicilerin zihninden yani marka imajından geçmektedir" (Uztuğ,2002,47).

Marka denkliği ile ilgili literatürde 2 ana konuya odaklanılmaktadır. Bazı yazarlar marka denkliğinin finansal boyutunu ele alırken bazı yazarlar ise müşteri temelli marka denkliğine odaklanmaktadır. Marka denkliğinin temelinde müşteri hatıraları yatmaktadır. Marka denkliği konusunda pek çok tanım yapılmakla beraber Keller'in tanımına dikkat çekmektedir (Dennis, 1995). "Keller (1993) tarafından marka denkliği, tüketicinin marka bilgisinin farklılaştırıcı etkiye sahip olması ve bu etkinin, pazarlanan markaya verilen yanıt olduğu şeklinde tanımlanmaktadır. Marka bilgisi 2 bileşenden oluşmaktadır: Marka farkındalığı ve marka imajı. Tüketici temelli marka denkliği, tüketicinin zihninde markayla ilgili olumlu, güçlü, biricik-tek bağlantıların oluşması ile ilgilidir".

"Keller müşteri temelli marka denkliği kavramını CBBE (Customer based brand equity) kullanmıştır. Bu yaklaşımın gücü tüm zaman boyunca müşterinin marka ile ilgili ne öğrendiği, duyduğu, gördüğü, hissettiğinde yatmaktadır. Yani marka müşterinin zihninde neye ikamet etmektedir? Aaker'e göre ise marka denkliği çok boyutlu bir konsept olup marka bağlılığı, marka farkındalığı, algılanan kalite, marka bağlantıları ve tescillenmiş varlıklardan oluşmaktadır" (Kim ve Kim, 2004).

“Müşteri ve marka arasındaki ilişki, pazarlama literatüründe marka denkliği kavramını üretmiştir. Marka denkliği uzun dönemli odaklanmayı gerektirmekte ve hem finansal hem de pazarlamaya yönelik boyutu içermektedir. Bu nedenle marka denkliğinin müşteri temelli ve işletme temelli olmak üzere iki yaklaşımından bahsedilmektedir” (Wood, 2000). Dolayısıyla marka denkliğiyle ilgili olarak bir finansal (brand value) bir de müşterinin markaya olan bağlılığı (Brand loyalty) ile ilgili 2 yaklaşım bulunmaktadır. Kim vd. (2003) ise “marka denkliğini ele alma noktasında 3 farklı bakış açısı (Srivastava ve Shocker, 1991) olduğundan bahsetmektedir. İlki tüketici temelli marka denkliği perspektifi, ikincisi finansal temelli marka denkliği perspektifi ve üçüncüsü her ikisinin kombinasyonu şeklindeki marka denkliği perspektifidir”.

Farquher (1989:35) tarafından marka denkliği, “marka tarafından ürüne bağışlanan katma değer olarak tanımlanmıştır. Katma değer, işletmeler, ticaret ve tüketiciler açısından ele alınabilir. Hangi perspektiften ele alınırsa alınsın marka hem işletmeye hem ticarete hem de tüketiciye katma değer sunmaktadır. Marka denkliği 3 temel aşamada yönetilmektedir” :

Birinci aşama-giriş: Pozitif tüketici değerlendirmesi isteniyorsa kaliteli bir ürün ve marka imajı ile giriş yapmak (yeni ürün ve marka genişlemeleri için)

İkinci aşama-gelişme: Olumlu değerlendirmeler tek başına tüketici davranışını etkilememektedir. Tüketici zihninde markanın kolay hatırlanabilir hale gelmesi gerekmektedir. Burada amaç marka ve tüketici arasında özel bir ilişki yaratmak ve bunu tekrar eden davranış deneyimlerine dönüştürmektir.

Üçüncü aşama-takviye: Bu strateji marka denkliğinin, marka genişlemesine katkı sağlamasıyla ilgilidir. Bir marka için yaratılacak marka denkliği, marka genişlemesi açısından olumlu transfer sağlamaktadır.

Alan yazına dayanarak marka denkliği yaklaşımları konusunda tüketici temelli marka denkliği (CBBE) ve işletme temelli ya da finansal temelli marka denkliği olmak üzere ikili bir ayırımın yapıldığı görülmüştür. Söz konusu bu çalışmada, tüketici temelli marka denkliği yaklaşımı esas alınmaktadır.

1.2.Marka Denkliği Bileşenleri

Marka denkliği ve bileşenlerine yönelik akademik çalışmalarda hem ürün hem de hizmet markalarının ele alındığı ayrıca; turizm, fast food, beyaz eşya, spor giyim, kongre turizmi, destinasyon markalaşması gibi akla gelebilecek pek çok ve farklı sektörde araştırmaların gerçekleştirildiği görülmektedir. Marka denkliği bileşenlerinin konu başlığı olarak ele alındığı akademik çalışmalar incelendiğinde marka denkliği ve unsurlarının ne olduğu ile ilgili saptamalarda en fazla referans alan yazarların Aaker ve Keller olduğu görülmüştür. Aaker'in (1991) marka denkliği bileşenleri marka bağlılığı, marka farkındalığı, algılanan kalite, marka bağlantıları, tescilli marka varlıklarından oluşurken, Keller (1993) marka denkliği unsurları ile ilgili iki bileşenden bahsetmektedir, bunlar marka imajı ve marka farkındalığıdır. Ve bu 2 bileşen Aaker'in tanımlamasından daha farklı olarak tüketici temelli marka denkliğine işaret etmektedir.

Alan yazındaki çalışmalar incelendiğinde, farklı sektörlerde yürütülmüş araştırmalarda farklı marka denkliği bileşenlerinin ele alındığı görülmekle birlikte, çalışmalara Aaker (1991) ve Keller'in (1993) marka denkliği bileşenleri temel oluşturmaktadır. Örneğin, Yoo ve Donthu (2001); Pappu vd. , (2007) ; Mohd vd. (2007) ; Pappu vd., (2005); Pappu ve Quester (2006); Spry vd. (2011); Washburn ve Plank 'a (2002) göre marka bağlılığı, farkındalık, algılanan kalite, marka bağlantıları marka denkliğini oluştururken; farklı çalışmalarda bu unsurlar, marka bağlılığı, algılanan kalite ve imajdan oluşmuştur (Kim ve Kim,2003; Kim ve Kim,2004; Konecnik ve Gartner, 2007). Aaker'in marka denkliği metodolojisini temel aldığı çalışmasında Su ve Tong, (2015) ayrıca Tong ve Hawley (2009), marka bağlılığı (sadakat), farkındalık, algılanan kalite, marka bağlantıları, tescilli marka varlıklarından bahsetmektedir. Keller'in (1993) marka denkliği kavramsallaştırması temel alan Jin-Soo Lee ve Ki-Joon Back'e (2008) göre ise teorik olarak marka denkliği modeli; marka tatmininin marka denkliğini, marka denkliğinin ise marka sadakatini etkilemesine dayanmaktadır.

Lai vd.'nin (2010) çalışmasında ise bu unsurların yanı sıra marka tatmini ele alınmıştır. Turizm konusunda yürüttükleri çalışmada Nam vd. (2011) , fiziksel kalite, çalışanların davranışları, ideal öz uyum, marka kimliği ve yaşam tarzı uygunluğu üzerinde durmaktadır.

Tüketim deneyimi teorisi ve marka denkliği teorisini birlikte ele alan çalışmaları Mishra vd. (2014) pozitif tüketim değerine bağlı olarak, pozitif marka bağlantıları olduğu belirtilmekte ve marka denkliği unsurlarının marka bağlantıları, algılanan değer, marka güveni ve marka sadakatinden oluştuğunu vurgulamaktadır.

Netemeyer vd. (2004) diğer çalışmalarda belirtilen marka denkliği unsurlarına ek olarak, ödeme için algılanan değer, benzersizlik, tüketicilerin marka için ödemeye gönüllü oldukları ücretten bahsetmektedir.

1.2.Marka Denkliğinin Ölçümü

Marka denkliği konusunda çalışan akademisyenlerin ilgilendikleri bir diğer konu ise marka denkliğinin ölçümünün nasıl olması gerektiğidir.

Farquhar'ın marka denkliği ve marka genişlemesi ilişkisinden de hareketle Park ve Srinivasan (1994), marka denkliği ölçümü konusunda farklı bir yöntem geliştirmişlerdir. Bu yöntemde ürünün ya da markanın sahip olduğu özellikler temelinde ölçümlenmektedir. Marka yöneticilerine yeni marka genişlemesi konusunda mantıksal bir temel ve marka denkliğinin pazar payı ve fiyat açısından ne gibi etkileri olacağı ile ilgili öngörü sunmaktadır.

Aaker ve Keller'in marka denkliği konusundaki kavramsallaştırmalarından yola çıkan Yoo ve Donthu (2001) ise çok boyutlu tüketici temelli marka denkliği ölçeğini geliştirmiştir. Bu ölçek söz konusu bu çalışma için de temel olmuştur. Araştırmacılar ölçeği geliştirirken 3 farklı ürün kategorisinden (Spor ayakkabı, kamera filmi ve renkli tv) 12 marka seçmiş, 1530 katılımcıya (Amerika-Koreli) ulaştırmıştır. Çok adımlı psikometrik testler, ölçeğin farklı kültür ve farklı ürün grupları için geçerli ve güvenilir olduğunu göstermiştir.

Yoo ve Donthu (2001), marka denkliğinin ne olduğu ile ilgili geçmişte çeşitli araştırmalar yapılmasına rağmen, bu çalışmalarda marka denkliğini ölçümleme konusuna odaklanılmadığından bahsetmektedir. Tüketici temelli marka denkliğinin anlamı, tüketici araştırmaları yolu ile, tüketicilerin bilişsel ve davranışsal marka denkliği düzeylerinin ölçülmesidir. Bunun tersine kurum-işletme bazlı marka denkliği ölçümlerinde finansal pazara ve muhasebe kayıtlarına odaklanılmaktadır. Bu nedenle araştırmacılar tarafından farklı kültürlerde geçerlilik ve güvenilirliği sağlanmış tüketici temelli marka denkliği ölçeği geliştirilmiştir. Ölçek marka denkliğine ilişkin 3 boyut 10 maddeden oluşmuştur. Ölçekte ayrıca tüm marka denkliği boyutları 4 madde ile yer almıştır.

- Marka bağlılığı (sadakati) boyutu (3 madde)
- Algılanan kalite boyutu (2 madde)
- Marka farkındalığı /bağlantıları boyutu (5 madde)
- Tüm marka denkliği boyutları (TMD)(4 madde)

1.3.Marka Denkliği Ölçeği Boyutları

1.3.1 Marka Bağlılığı (Marka Sadakati)

Marka ve hedef tüketicileri arasında uzun dönemli ilişki kurmanın anahtar kavramlarından biri marka sadakatidir.

Güçlü bir markanın en temel özelliğinin kendisine sadık bir tüketici yaratması olduğundan bahseden Uztuğ'a göre (2003:34) "markaya ilişkin bilgiler, tüketicilerin ürünler/markalar arasındaki tercihinin şekillenmesinde temel bir rol oynar. Tüketicilerin bir markada belirleyici özellikler algılaması ve bu özelliklerinden etkilenmesi, o markaya duyulacak sadakatin artmasına neden olmaktadır". Bu açıdan bakıldığında güçlü gazete markaları kendilerine sadık bir okuyucu kitlesi yaratılabileceği de başarmış olan markalardır.

Oliver (1999:35) marka sadakatini, "ürün ya da hizmeti tekrar satın almayı hararetle bir şekilde isteme, diğer ürün ve hizmetleri ise istememe şeklinde tanımlamaktadır". Marka sadakatinin 4 aşaması olduğundan bahseden Oliver'a göre ilk adımın bilişseldir. Sırasıyla duygusal, çabaya dayalı, eylem (davranışı içeren) aşamalarından oluşmaktadır.

Marka sadakati, sadece markayı satın alma eylemini içermemektedir. Alan yazında konuyla ilgili tutumsal sadakatten de bahsedilmektedir. "Tutumsal sadakat, müşterilerin marka ile ilgili ifade ettikleri tercihler, taahhütler ve satın alma niyeti ile ilgilidir. Davranışsal sadakat ise markaya ilişkin tekrar eden satın almaları içermektedir" (Dick ve Basu, 1994). Tutumsal ve davranışsal sadakat arasında pozitif ilişki olduğundan bahsedilmekte ve marka sadakatinin öncülleri 3 kategoride incelenmektedirler (Dick ve Basu'dan aktaran Lu ve Xu, 2015:366):

- Bilişsel: Markayla bağlantılı bilimsel belirleyiciler (Marka bilgisi, ürünün özelliklerine ilişkin inançlar vb.)
- Duygusal: Markayla ilgili duygusal bağlantılar (Marka dernekleri vb.)
- Çaba: Markaya yönelik davranışsal eğilimler (Markayı değiştirme maliyeti vb)

Benzer olarak, Oliver (1997'den aktaran Lu ve Xu, 2015:366), "marka sadakati ile ilgili teorisinde, bunun tutum ve davranış arasındaki ilişkiye dayalı bir öğrenme süreci olduğundan bahsetmektedir. Marka sadakatinin önce tutumsal olarak oluşacağı bunun gelişmesi ile ardından duygusal ve çabaya dayalı olarak sadakatin oluşacağını ileri sürmektedir".

"Marka sadakati kavramı son dönemde tek bir markanın kullanımı dışında markanın satın alınma sıklığı açısından da değerlendirilmektedir. Kategori içinde tek bir marka kullanımı ise yüksek marka sadakati olarak

açıklanmaktadır".(Uztuğ, 2003:34). Tekrar eden satın alma davranışının tek başına sadakati açıklamada yetersiz kaldığını düşünen Rubio vd. (2015) "bunun nedeninin o markanın satın alınmasının kolaylık ya da elverişliliği ile ilgili olabileceğini ve belki de müşteriler marka ile uzun dönemli bir ilişki geliştirme isteği içinde olmayabileceğini belirtmektedir. Bu nedenle tutumsal sadakat ölçümleri müşterinin marka ile uzun dönemli bağlılığını taahhüt eden psikoloji değişkenleri içermelidir" (Rubio vd., 2015).

Marka denkliği bileşenlerini tüketiciler ve işletmelere sunduğu ticari faydalar açısından değerlendiren Aaker (1991) marka sadakatinin, işletmelere sunduğu ticari güçten bahsetmekte, marka genişlemesi konusunda (Yeni çeşit, beden vs.) işletmelere ticari avantaj sağladığını da belirtmektedir.

"Marka sadakatinin işletmelere ticari güç sunmasıyla ilgili olarak Odabaşı ve Oyman (2003:375) pazarlama maliyetlerini azaltan bir etkiye sahip olmasından bahsetmektedir. Çünkü yeni müşteri yaratmak zaman ve maliyet gerektiren bir unsurdur". Bu nedenle gazete işletmelerinde de sadık okuyucuların korunması oldukça önemlidir. Gazeteler öncelikle sadık okuyucularını korumak için müşteri odaklı hareket etmektedirler. Tabii bunun yanında gazeteye yeni okuyucular kazandırmak da önemlidir ancak bu noktada zaman ve maliyet unsuru karşımıza çıkmaktadır.

1.3.2 Algılanan Kalite

Kalite konusundaki tanımlamalar incelendiğinde kalitenin markayı rakiplerinden ayırıştırma ve tüketicinin alıştığı marka standartlarını devam ettirme ile ilgili bir kavram olduğu görülmektedir.

"Marka oluşumunda kalite düşüncesi yaratılması önemlidir, marka söz konusu olduğunda kalite müşterinin istedikleri nitelikleri karşılama yeteneği olarak algılanmalıdır" (Elitok,2003:115).

Algılanan kalite ile ilgili tanımlardaki ortak nokta, ürün ya da hizmetin özelliklerine-kalitesine ilişkin tüketicilerin öznel yargısını içermesidir. Hatta Pappu vd. (2005) tarafından "bu kalitenin gerçek kalite olmadığı, tüketicinin öznel değerlendirmesinden oluştuğu belirtilmektedir. Marka bağlantıları ile benzer şekilde, algılanan kalite de müşterilere markayı rakiplerinden ayırıştırma ve satın almak için neden sunmaktadır" (Pappu vd.,2005).

Lu ve Xu (2015) ürün/hizmetin üstünlükleri ya da mükemmelliğine ilişkin ipuçları olduğunu tüketicilerin 2 kategorideki ürün ipucuna bağlı olarak ürünün kalitesine karar verdiklerini belirtmektedir:

- Gerçek ipuçları, ürünün fiziksel görünümü ve özellikleridir
- Dışsal ipuçları, fiziksel olarak ürünün bir parçası değildir

Tüketici zihninde ürünün kalitesi ile ilgili kesin bir yargı yok ise, dışsal ipuçlarına bağlı olarak ürünün kalitesi ile ilgili bir yargıya varabilmektedir. Örneğin ürünün ambalajı, dizaynı, reklamları vb. dolayısıyla algılanan kalite, ürün ya da hizmetle ilgili gerçek kaliteyi değil, tüketicilerin öznel değerlendirmelerini içermektedir denilebilir (Lu ve Xu, 2015). Netemeyar (2004) ise

"Dışsal ipuçlarından farklı olarak algılanan kalitenin doğrudan davranış deneyimleri ile oluştuğunu vurgulamaktadır. Algılanan kalite doğrudan marka deneyimleri yolu ile ortaya çıkabilir. Doğrudan deneyimler sonucu oluşan yargılama daha güçlü ve kolay gerçekleşmektedir. Algılanan kalite, alternatif markalarla bağlantılı olarak, müşterinin ilgili markanın üstünlüğü, mükemmelliği, itibarına ilişkin bütüncül ve öznel yargısıdır. Müşteri temelli marka denkliği (CBBE) bileşenleri içinde, algılanan kaliteden "temel-birincil" yapı olarak bahsedilmektedir. Çünkü satın almaya gönüllülük, satın alma niyeti ve davranışı ile doğrudan ilişkilidir". (Netemeyar vd., 2004:211).

Kaliteye, ticari avantaj açısından yaklaşan bir diğer görüşe göre "algılanan kalite ; satın alma nedeni oluşturarak, farklılaştırma ya da konumlandırma ile kanal üyelerinin ilgisini çekerek , daha yüksek fiyatı destekleyerek ve hat uzantılarına temel oluşturarak değer yaratır."(Odabaşı ve Oyman, 2003:375).

1.3.3 Marka Farkındalığı

"Marka farkındalığı, markanın tanınması ve geçmiş performansının hatırlanmasından oluşmaktadır. Markanın tanınması, tüketiciye bir marka işaret edildiğinde, önceki maruz kalmalarını doğrulayabilmesi ile ilgilidir. Marka ile ilgili daha önce duyduklarını ve gördüklerini doğru bir şekilde ayırt edebilmesidir. Geçmiş performansın hatırlanması ise, tüketiciye bir ürün kategorisi verildiğinde zihninde doğru bir şekilde markayı oluşturabilmesidir" (Keller, 1993: 3). Marka farkındalığı 3 ana nedenden ötürü tüketicinin satın alma kararında önemli bir role sahiptir. Birincisi, ürün kategorisinde ilk olarak tüketicilerin aklına ilgili marka gelmektedir ikincisi, markaları göz önüne aldığı süreçte, diğer bağlantılar olmasa bile, karar vermeyi etkileyebilir, Örneğin tüketiciler açısından düşük bağlılığın olduğu ürün kategorilerinde, sadece markaya ilişkin farkındalığın olması seçimi etkileyebilir. Üçüncüsü, marka farkındalığı; marka imajının oluşumu ve gücüne bağlı olarak tüketicinin kararını etkilemektedir.

"Marka farkındalığı tüketicinin zihnindeki marka görünümünün gücüdür. Marka farkındalığı ile ilgili tanımlamalar yapılırken, belirli bir ürün kategorisinden bahsedildiğinde akıllara ilgili markanın gelmesinden bahsedilmektedir. Farkındalık, tüketicinin markayı tanımlayabilme ya da hatırlayabilme yeteneğidir" (Pappu vd., 2005). "Bir ürün kategorisinden bahsedildiğinde, tüketicinin aklına otomatik olarak markanın gelme derecesi marka farkındalığı olarak tanımlanabilir" (Netemeyar vd.,2004:211).

“Marka farkındalığı müşterinin marka için ilk adımı olmakla birlikte markanın tanınırlığı da farkındalık ile yaratılabilmektedir çünkü markanın inşa edilmesi ancak onun tüketiciler tarafından fark edilmesi ile mümkün olabilmektedir” (Elitok,2003:103).

Tüketicilerin markayı hatırlamasında destekli ve desteksiz hatırlamadan bahsedilmektedir. “Hatırlamada çeşitli farkındalık düzeyleri bulunmaktadır. Tüketiciler reklamlara, ağızdan ağza iletişimleri ve promosyonlara maruz kalmaktadır ve bu şekilde markayı destekli hatırlamaktadır. Destekli hatırlama tek başına tüketicinin karar verme sürecinde yeterli olamaz. Bununla birlikte satın alma noktasında ürün karşısına geldiğinde onu hatırlayabilir ve destekleyici pazarlama faaliyetleri seçim kararında yardımcı olabilir. Desteksiz hatırlamada ise tüketicinin reklam, promosyon vb. bir ipucuna –hatırlatıcıya ihtiyacı yoktur” (Pitta ve Katsanis, 1995).

1.3.4 Marka Bağlantıları

Marka bağlantıları, markanın tüketiciler için ne anlama geldiğidir. Marka bağlantıları; marka kişiliği ve kurumsal bağlantılardan oluşmaktadır. Aaker tarafından, marka kişiliği, marka ile ilişkilendirilen insani özellikler olarak tanımlanmaktadır. Diğer taraftan marka bağlantıları (brand associations), tüketicilerin markayı satın almaları için onlarda yarattığı pozitif duygular ile tüketicilere değer sunabilmelidir (Pappu vd., 2005:145).

Keller (1993:4-5) marka bağlantılarının 3 temel kategoride sınıflandırılabilirliğinden bahsetmektedir:

Özellikler: Ürünün fiziksel görünümü ya da satın alınan hizmetin içeriğinin ne olduğu gibi ürün ya da hizmeti karakterize eden özelliklerdir. Ürünün içeriği ile doğrudan ilgili olmayan özellikler de bu sınıfa dahildir. Ürün ya da hizmetin satın alım ve tüketimindeki dış boyutlardır. Örneğin fiyat bilgisi, ambalajlama-ürünün görünüm bilgisi, kullanıcı imajı (Bu markayı kullanan diğer insanların imajı), ve kullanım imajıdır (Nerede ve ne gibi durumlarda bu ürün kullanılmaktadır?).

Faydalar: Ürün ya da hizmete eklenmiş kişisel değerlerdir. Bu ürün ya da hizmetin kendileri için ne yapacağını düşünmektedirler? Kullanıcı motivasyonları ile ilgili olarak faydalar kendi içinde 3 kategoride incelenmektedir. 1. Fonksiyonel faydalar: Daha çok ürünün temel özellikleri ile ilgili olup, ürünü kullanarak elde edilen gerçek faydalardır. Bu ihtiyaçlar Maslow’un temel düzeydeki psikolojik ve güvenlik ihtiyaçları ile ilişkilendirilir. 2. Deneyimsel faydalar: Ürünün özellikleri ile ilgilidir, ürün ya da hizmeti kullanmanın ne hissettirdiğidir. Duyusal zevkler gibi deneyimsel ihtiyaçları tatmin etmeye yöneliktir. 3. Sembolik faydalar: Sosyal onay ya da kişinin kendini ifade etmesi ihtiyacının altında yatan, doğrudan ürünün özellikleri ile ilgili olmayan faydalardır.

Tutumlar: Tüketici davranışlarının temelini oluşturdukları için tutumlar oldukça önemlidir ve tüketicinin markaya ilişkin bütün değerlendirmelerinin sonucu oluşur. Tüketicilerin ürün ya da hizmetle ilgili belirgin inançları bulunur ve bu belirgin inançlar yargılayıcı bir şekilde değerlendirmeye tabi tutulur (Bu özelliği ve faydası olan markalar nasıl iyi ya da kötüdür gibi).

Keller’in sınıflamasında ürünle ilgili ve tüketici değerlendirmeleri ile ilgili iki temel boyut olduğundan bahsedilebilir. Benzer şekilde bir diğer sınıflama Park ve Srinivasan (1994), tarafından yapılmıştır. Araştırmacılar, marka bağlantılarının, marka denkliğine 2 yolla katkıda bulunduğu şeklinde bir önerme geliştirmişlerdir.

“Birincisi, özellik temelli marka denkliği bileşeni- Marka bağlantıları ürünün özellikleri ilgilidir ve tüketicilerin kişisel algıları ve objektif ürün özellikleri arasında fark bulunmaktadır. Pek çok marka inşa sürecinde eğilim, tüketicilerin kişisel algılarını belirlemek yönündedir ve bu aslında objektif değerlendirmeden uzak gözükmektedir. İkincisi ise özellik temelli olmayan marka denkliği bileşeni-, ürünün özellikleri ile doğrudan ilgili olmayıp markanın bütünsel görünümü ile ilgilidir. Örneğin Marlboro’nun kovboyu ürün ve özellikleri ile ilgili hiçbir şey yapmaz, ancak markanın maskülen olarak değerlendirilmesinde önemli role sahiptir”.

Markanın hatırlattığı, tüketicileri uyardığı bu bağlantıların marka yönetim sürecinde önemi büyüktür ve ticari açıdan işletmelere marka genişlemesi noktasında avantajlar sunmaktadır. Bunun önemine değinen Riel vd. (2005) marka bağlantılarının tüketicilere yönelik markalamada oldukça önemli bir rol oynadığını ve marka genişlemesi için kolaylaştırıcı bir etkide bulunduğunu belirtmektedir.

2. Araştırma Süreci

2.1. Araştırmanın Konusu

Marka denkliği kavramı içinde, tüketicinin markaya olan bağlılığını içeren “tüketici temelli marka denkliği” konusunda yürütülen bu çalışmada, Türkiye’deki gazete markalarına yönelik marka denkliği unsurlarının, Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü öğrencileri perspektifinden betimlenmesi amaçlanmış ve nicel araştırma yöntemi tercih edilmiştir.

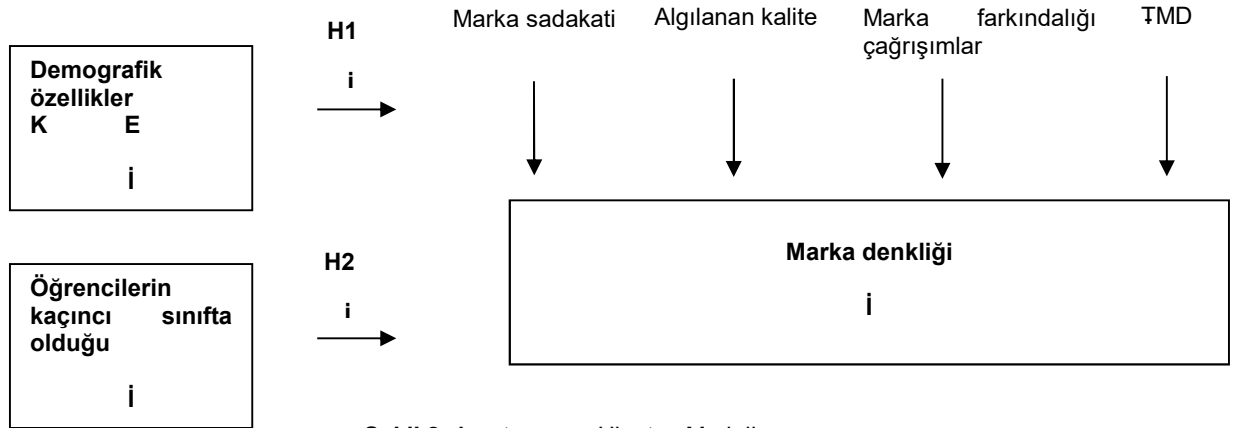
Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü’nde öğrenim gören öğrencilerin okumayı tercih ettikleri gazete markalarına yönelik, marka denkliği boyutlarının tanımlanmasına yönelik tasarlanan bu çalışmada betimsel araştırma modeli kullanılmış ve analizleri yapılmıştır. Betimsel araştırma modelleri, bir konudaki herhangi bir durumu saptamayı hedeflemektedir (Erdoğan, 1998: 60-61).

2.2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırma gazetecilik bölümü öğrencilerinin, gazete marka denkliği boyutlarına yönelik tutumlarını ortaya koyma ve betimleme amacını taşımaktadır. Öğrencilerin cinsiyeti ile kaçınıcı sınıfta olduğu ve marka denkliği boyutları arasında bir ilişki olup olmadığı ayrıca marka denkliğini oluşturan boyutların öğrencilerin algılaması açısından önem derecesini ortaya koymak bu araştırma ile ulaşılmaya istenen sonuçlardır.

2.3. Araştırma Modeli

Araştırma kapsamında temel alınan betimsel araştırma modeline uygun olarak aşağıdaki hipotezler oluşturulmuş ve test edilmiştir. Bu noktadan hareketle Yoo ve Donthu (2001) tarafından geliştirilmiş marka denkliği ölçeği kullanılarak veriler toplanmış ve çalışmanın araştırma modeli aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

H1: Öğrencilerin marka denkliği boyutlarını algılamaları ile cinsiyetleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H2: Öğrencilerin marka denkliği boyutlarını algılamaları ile kaçınıcı sınıfta oldukları arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

2.4. Evren Ve Örneklem

Araştırmanın evreni Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik bölümü 1., 2., 3., 4. sınıf öğrencileridir. Bölüme kayıtlı öğrencilerin tamamına ulaşılması planlanmış, bu nedenle bölümün zorunlu dersleri esnasında, anket formu ile veri toplanmıştır. Bölüme kayıtlı 518 öğrenci bulunmaktadır. Zorunlu dersler esnasında 350 adet öğrenciye ulaşılabilmektedir. Bu anlamda araştırma örnekleme kolayda örnekleme kategorisinde değerlendirilmiştir. Dağıtılan 350 adet anket formundan, 300 adet geri dönüş alınmış, anketlerin geri dönüş oranı %85 olarak belirlenmiştir. Eksik ya da hatalı doldurulan anket formları ise elenmiştir. Bu işlemden sonra veri setini 295 anket formu oluşturmuştur.

2.5. Ölçme Aracı

Marka denkliği ve boyutlarının ölçümüne yönelik, kapsamlı bir alan yazın taraması gerçekleştirilmiş ve konuyla ilgili tablo (Tablo 1) sunulmuştur. Marka denkliği ile ilgili olarak araştırmacıların en fazla

başvurdukları çalışmalar incelenmiştir. Aaker (1991) ve Keller (1993), marka denkliği boyutlarının kavramsallaştırılmasında en fazla başvurulan yazarlar olmuştur.

Aaker ve Keller'in marka denkliği konusundaki kavramsallaştırmalarından yola çıkan Yoo ve Donthu (2001) ise çok boyutlu tüketici temelli marka denkliği ölçeğini geliştirmiştir. Söz konusu bu ölçeğin marka denkliği ile ilgili çeşitli konuları içeren (Pappu vd., 2005; Pappu ve Quester, 2006; Washburn ve Plank, 2002; Tong ve Hawley, 2009; Spry vd, 2011) araştırmalarda kullanıldığı görülmüştür.

Bu amaçla "çok boyutlu tüketici temelli marka denkliği ölçeğini" geliştiren araştırmacılar Yoo ve Donthu ile bağlantıya geçilerek orijinal ölçeğin kullanım izni istenmiştir. Araştırmacılar (Yoo ve Donthu) orijinal ölçeği paylaşmış ve aşağıda ayrıntıları verilen 14 maddeden oluşan ölçeğin kullanmasını önermişlerdir. Ölçekte:

- Marka bağlılığı (sadakati) boyutu (3 madde)
- Algılanan kalite boyutu (2 madde)
- Marka farkındalığı /bağlantıları boyutu (5 madde) ile yer almıştır.

Ölçekte ayrıca tüm marka denkliği boyutlarına yönelik 4 madde bulunmaktadır.

- Tüm marka denkliği boyutları (TMD) (4 madde)

Ölçek maddelerinin Türkçe'ye çevrilmesinde dil eşdeğerliliğini sağlamak üzere, süreç şu şekilde işlemiştir. Ölçek maddeleri yabancı diller bölümünden bir okutman tarafından Türkçe'ye çevrilmiş, daha sonra Türkçe'ye çevrilen metin başka bir uzman tarafından tekrar İngilizce'ye çevrilmiş ve orijinal ölçek ile karşılaştırılmıştır. Türkçe'ye çevrilen ölçek maddelerinin öğrenciler tarafından doğru bir şekilde anlaşılıp anlaşılmadığını test etmek üzere bir pilot çalışma yapılmıştır. Marka denkliği unsurlarına ilişkin maddeler gazetelere yönelik özellikleri içerecek şekilde uyarlanmıştır. Ölçek içindeki bir madde ters yönlü hazırlanmıştır (X gazetesine ait özellikleri zihnimde canlandırmakta güçlük çekiyorum. (R).) Analizler esnasında, maddenin yönünü değiştirme işlemi gerçekleştirilmiştir.

2.6. Bulgular

Üniversite öğrencileri üzerinde yapılan araştırmada örneklemin %52'si kadın, %47'si erkek katılımcıdır. Kız ve erkek öğrenci dağılımında bu anlamda bir denge olduğundan bahsedilebilir. Demografik sorular kapsamında katılımcılara aileleriyle birlikte yaşadıkları yer ve ailelerin ortalama geliri, katılımcıların yaşı ve kaçınıcı sınıfta oldukları soru olarak yöneltilmiştir. Öğrencilerin %77.4 aileleri ile birlikte şehir merkezinde yaşamaktadır. Ortalama aylık aile gelirlerinin 1501-3000 olarak belirten öğrencilerin ilk sırada olduğu söylenebilir. Bu oranı, 1500 ve altı takip etmektedir. Katılımcıların yaşı ile ilgili dağılım incelendiğinde %69'unun 21 yaş ve üzerinde olduğu dikkat çekmektedir.

Demografik bulgulara ilişkin diğer veriler aşağıdaki gibidir.

Tablo 2. Örneklemin Demografik Özellikleri

	n	%		n	%
Cinsiyet			Yaşanılan yer		
Kadın	153	52	İl	219	77,4
Erkek	139	47,1	İlçe	47	16,6
Toplam	292	99	Kasaba-köy	16	5,7
Missing	2	1,0	Toplam	282	95,9
			Missing	13	4,1
Gelir			Yaş		
<1500 TL	69	23,4			
1501-3000 TL	141	47,8	19-20	44	14,9

3001-4500	52	17,6	21-22	99	33,6
4501TL >	26	8,8	23+	103	35
			Toplam	247	83,7
Toplam	288	97,6	Missing		48 16,3
Missing	7	2,4			
Sınıf					
1	68	23,5			
2	53	18,3			
3	74	25,6			
4	94	31,9			
Toplam	289	98			
Missing	6	2,0			

Araştırma kapsamındaki verilerin, faktör analizi için uygunluğu Kaiser- Meyer-Olkin (KMO) katsayısı ve Barlett (1950:77) küresellik (sphericity) testiyle incelenmiştir. KMO katsayısı, veri matrisinin faktör analizi için uygun olup olmadığını, veri yapısının faktör çıkarma için uygunluğu hakkında bilgi vermektedir (Tatlidil, 2002). Faktörleşebilirlik (factorability) için KMO' nun .60'tan yüksek çıkması beklenir (Pett, vd., 2003). Analiz sonunda elde edilen varyans oranları ne kadar yüksekse, ölçeğin faktör yapısı da o kadar güçlü olmaktadır (Tavşancıl, 2006). Anket kapsamında kullanılan veri setlerinin faktör analizi için uygun olup olmadığı için yapılan korelasyon matrisinden elde edilen veriler eşliğinde şu sonuçlara ulaşılmıştır. Anket çalışması uygulama sonrası örneklem 0.869 puanlık KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) değerine ulaşmıştır. Bu değer anket kapsamında kullanılan veri setlerinin mükemmel oranda ölçekleri yansıttığını ve faktör analizine uygun olduğunu göstermiştir.

Tablo 3. Araştırmanın Güvenilirlik ve Kaiser-Meyer-Olkin Puanlaması

Cronbach's Alpha	n of Items
,869	13
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.	
of	,869
Approx. Chi-Square	1499,284
df	78
Sig.	,000

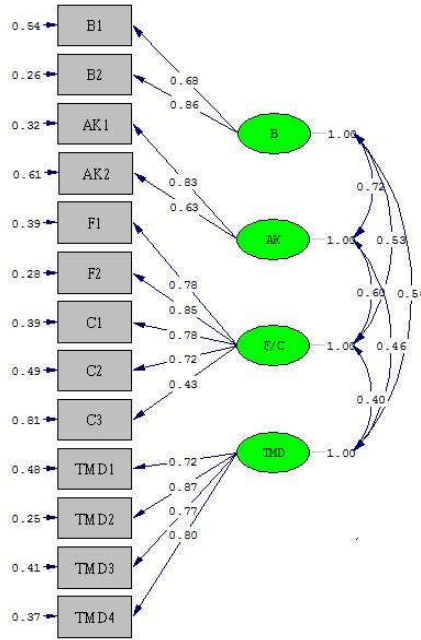
Anket formunda yer alan boyutlar için ayrıca faktör bazında güvenilirlik analizi yapılmıştır.

Tablo 4. Boyutlar Bazında Güvenilirlik Katsayıları

Boyutlar	Cronbach's Alpha	n
Bağlılık (sadakət)	,735	2
Algılanan kalite	,689	2
Marka farkındalığı-Çağrışımları	,840	5
TMD (Tüm marka denkliği)	,869	4

Cronbach Alpha katsayısı .40'dan düşük olması güvenilir olmadığını, .40-.59 arası düşük güvenilirlikte, .60-.79 arası oldukça güvenilir, .80-1.00 arası ise yüksek derecede güvenilir olduğunu gösterir. Ayrıca Sipahi, Yurtkoru ve Çinko'ya (2008:89)'a göre Cronbach Alpha değerinin 0,70 ve üstü olduğu durumlarda ölçeğin güvenilir olduğu kabul edilmektedir. Ancak soru sayısının az olduğu durumlarda bu sınır 0,60 ve üstü olarak kabul edilebilmektedir. Bu doğrultuda algılanan kalite boyutundaki değer, madde sayısı az olması nedeniyle kabul edilebileceği düşünülmektedir. Nunnally (1978) tarafından tipik olarak güvenilirlik katsayılarının 0.70 veya daha yüksek olması, yeterli olarak değerlendirilmektedir. Child da (1970) makul olarak ölçeklerin güvenilirliği konusunda Cronbach Alpha değerinin 0.60 değerinden büyük olmasını, ölçeğin güvenilirliği konusunda bir işaret olarak değerlendirmiştir. Alan yazındaki bu belirlemeler ışığında hem faktör bazında, hem de ölçeğin geneli açısından oldukça güvenilir sonuçlar elde edilmiştir.

Şekil 3.'de, ölçek maddeleri doğrulayıcı faktör analizi sonuçları gösterilmektedir.

Şekil 3. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Kısaltmalar

B: Marka bağlılığı, *AK:* Algılanan kalite, *F/C:* Farkındalık/Çağrışım, *TMD:* Tüm marka değeri

Bağlılık boyutu altındaki maddeler: B1, B2

Algılanan kalite boyutu altındaki maddeler:AK1, AK2

Farkındalık/Çağrışım boyutu altındaki maddeler: F1, F2, C1, C2,C3

Tüm marka değeri boyutu altındaki maddeler: TMD1, TMD2, TMD3, TMD4 olarak kısaltılmıştır.

Araştırma kapsamında ölçek maddeleri hem açıklayıcı hem de doğrulayıcı faktör analizine tabi tutulmuştur. Analiz sonuçlarına dayanarak Sadakat (bağlılık) boyutunda yer alan bir madde faktör yükü açısından kabul edilebilir sınırlar içinde yer almadığı için çıkarılması uygun görülmüştür. Madde seçiminde kabul edilebilir alt limit 0.25 olarak değerlendirilir. Bu değerden daha düşük korelasyona sahip maddelerin ise diğer analiz sonuçlarına bakılmaksızın ölçme aracından çıkarılması önerilmektedir (Öner 1997, Tezbaşaran 1997, Ergin 1995:128, Özdamar 2002, Bahar vd. 2008:10). Ölçme aracında 1 madde çıkarmanın, ölçeğin ölçme yeterliliğini bozmayacağı düşünülmektedir (Hair vd., 1995). Bu doğrultuda süreç 13 madde üzerinden ilerlemiştir.

Çalışmada sunulan güvenilirlik hesapları (Tablo 3 ve Tablo 4) 13 madde üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada öğrencilerin marka denkliği boyutlarını algılamalarında nasıl bir ortalamanın olduğu ayrıca merak edilmiş ve bu amaçla marka denkliği boyutlarına ilişkin ortalama hesapları Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Boyutlara İlişkin Ortalama Değerler

Boyutlar	Ortalama (Mean)	Standart Sapma
Bağlılık (sadakat)	3,09	1,08
Algılanan kalite	3,25	0,99
Marka farkındalığı-Çağrışimleri	4,01	0,77
TMD (Tüm marka denkliği)	2,93	1,02

Marka denkliğini oluşturan boyutlar içinde, çalışma grubu açısından en yüksek ortalamaya marka farkındalığı ve çağrışımına ilişkin boyutun sahip olduğu görülürken sırasıyla algılanan kalite, marka sadakati ve tüm marka denkliği boyutları yer almıştır. Marka denkliği boyutlarını algılamada demografik faktörlerden cinsiyetin etkili olup olmadığını anlamak ve H1'i test etmek amacıyla bağımsız örneklem t testi uygulanmıştır.

Tablo 6. Cinsiyete Göre Marka Denkliği Boyutlarını Algılama

CİNSİYET	n	Ortalama	Standart Sapma	Sig (2-tailed)
Bağlılık (sada kat) KADIN	153	3,0654	,99620	,614
ERKEK	139	3,1295	1,17544	,617
Algılanan kalite KADIN	153	3,2974	,97238	,485
ERKEK	139	3,2158	1,02160	,486
Marka farkındalığı- Çağrışımları KADIN	153	4,0003	,67730	,548
ERKEK	139	4,0540	,84414	,552
TMD (Tüm marka denkliği) KADIN	153	2,9450	1,00838	,885
ERKEK	139	2,9275	1,05790	,885

Yapılan testte marka denkliği boyutlarını algılamada cinsiyete göre anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır. Sig (2-tailed) sütununda gösterilen değerler $p < 0,05$ değerinden büyük olduğu için farklılaşmada anlamlılık bulunmamaktadır. Bu nedenle H_1 'in kabul edilemeyeceği söylenebilir.

Marka denkliği boyutlarını algılamada öğrencilerin kaçınıcı sınıfta olduğunu etkili olup olmadığını anlamak ve H_2 'i test etmek amacıyla ise bağımsız örneklem tek yönlü varyans analizi gerçekleştirilmiştir. Ancak Anova tablosundaki değerler 0,01'den büyük olduğu için anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır. Bu nedenle H_2 de kabul edilmemiştir.

Araştırma kapsamında araştırmaya dahil edilen marka denkliği boyutları arasındaki ilişkiyi gözlemleyebilmek için değişkenler arasındaki korelasyona bakılmıştır. Korelasyon analizi ise Tablo 7'de sunulmaktadır.

Tablo 7. Marka Denkliği Boyutları Arasındaki Korelasyon

	Marka bağlılığı (sada kat)	Algılanan kalite	Marka farkındalığı- Çağrışımları	Tüm marka denkliği (TMD)
Marka bağlılığı (sada kat)	1	,491**	,391**	,448**
Algılanan kalite	,491**	1	,437**	,336**
Marka farkındalığı- Çağrışımları	,391**	,437**	1	,292**
Tüm marka denkliği (TMD)	,448**	,336**	,292**	1

Tablo 7’de gösterildiği üzere, çalışma korelasyonları arasındaki tüm değişkenler 0.01 seviyesinde istatistiki olarak anlamlıdır. Ayrıca değerler incelendiğinde tüm boyutlar arasında pozitif korelasyon olduğu görülmüştür. Çalışma değişkenleri arasındaki korelasyon değerlerine bakıldığında en güçlü ilişki (.491) algılanan kalite ve marka sadakati arasında; en düşük ilişki (.292) ise marka farkındalığı-çağrışımları boyutu ile TMD boyutları arasında gerçekleşmiştir.

Araştırma kapsamında katılımcıların “Tamamen katılıyorum” ifadesini kullandıkları maddelerin neler olduğu merak edilmiş ve bu amaçla çapraz tablolama yapılmıştır. Hesaplama cinsiyete dayalı olarak “Tamamen katılıyorum” ifadelerinin yüzdeleri de sunulmaktadır.

Tablo 8. Maddelerin Tamamen Katılıyorum İfadesini İçerme Yüzdeleri

Madde	K %	E %	Toplam %
X gazetesinin sadık okuyucusu olduğumu düşünürüm.	5,2	11,5	8,2
X gazetesi ilk tercihimdir.	16,6	23,7	20,0
X gazetesinin kalitesi son derece yüksektir.	12,1	10,4	11,3
X gazetesi fonksiyondur. (sayfa boyutu-ekleri vb.)	11,9	14,7	13,2
X gazetesini diğer rakip gazeteler arasından ayırt edebilirim.	26,2	35,3	30,6
X gazetesinin farkındayım (tanıyorum)	29,1	38,5	33,6
X gazetesinin bazı özellikleri hemen aklıma gelmektedir.	28,3	37,8	32,8
X gazetesinin logo veya sembollerini hemen hatırlayabilirim.	35,1	48,6	41,5
X gazetesine ait özellikleri zihnimde canlandırmakta <u>güçlük çekiyorum.</u> (R)	36,6	47,8	41,9
Diğer gazeteler X gazetesi ile aynı olsalar bile onların yerine X gazetesini satın almak mantıklıdır.	8,5	11,9	10,1
Diğer gazeteler, X gazetesi ile aynı özelliklere sahip olsa bile X gazetesini satın almayı tercih ederim.	10,5	13,8	12,1
Diğer gazeteler X gazetesi kadar iyi olsalar bile X gazetesini satın almayı tercih ederim.	10,0	12,9	11,4
Diğer markalar herhangi bir şekilde X gazetesinden farklı olmasalar bile X gazetesini satın almak daha akıllıcadır.	10,7	12,2	11,4

Katılımcıların “X gazetesinin logo veya sembollerini hemen hatırlayabilirim”(41,5) ile “X gazetesine ait özellikleri zihnimde canlandırmakta güçlük çekiyorum(r)” (41,9) maddelerine en yüksek yüzde ile “tamamen katılıyorum” ifadelerinde bulunduğu görülmüştür. En düşük yüzde ise (8,2) “X gazetesinin sadık okuyucusu olduğumu düşünürüm” maddesinde gerçekleşmiştir.

Anket formunda öğrencilerin, okuyucusu oldukları gazete isimlerini belirtmeleri ve anket formunu söz konusu gazete markası açısından doldurmaları istenmiştir. Bu doğrultuda öğrencilerin okuyucusu oldukları gazete adlarına (Markalarına) ilişkin frekans ve yüzdeler Tablo 9’da gösterilmiştir.

Tablo 9. Öğrenciler Tarafından Tercih Edilen Gazete Markaları

Gazete adı	n	%
Sözcü	46	15,6
Hürriyet	45	15,3
Cumhuriyet	26	8,8
Birgün	35	11,9
Milliyet	23	7,8
HaberTürk	17	5,8
Posta	10	3,4
Diğer	93	31,4

Tercih edilen gazete markası isimlerinin sunumunda 10 kişiden fazla okunması araştırmacılar tarafından tabloda yer alma kriteri olarak belirlenmiştir.

Sonuç

Tüketici temelli marka denkliği (TTMD) (CBBE-Consumer based brand equity) kavramına odaklanılan bu çalışmada Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü öğrencilerinin marka denkliği unsurlarına ilişkin tutumlarının belirlenmesi ve betimlenmesi amaçlanmıştır. Alan yazında belirtildiği üzere marka denkliği finansal ve müşteri temelli olmak üzere 2 farklı açılımı beraberinde getirmektedir. Bu çalışmada, finansal boyuttan ziyade tüketicilerin markaya olan bağlılığını ifade eden tüketici temelli marka denkliği temel alınmıştır. Alan yazında tüketici temelli marka denkliğini ölçümleme konusundaki çalışmalara temel olan Aaker (1991) ve Keller'in (1993) kavramsallaştırmasından yola çıkarak "çok boyutlu tüketici temelli marka denkliği ölçeği"ni geliştiren araştırmacılar Yoo ve Donthu'nun (2001) ölçeği baz alınmıştır. Ölçek içinde "marka sadakati-bağlılığı, algılanan kalite, marka farkındalığı-çağrışımları ve tüm marka denkliği unsurları" marka denkliğini oluşturan boyutlar olarak ele alınmaktadır.

Bu çalışmada, gazetecilik bölümü öğrencilerinin tercih edilme sebebi, gelecekte bu mesleği uygulayacak kişilerin şu anda herhangi bir gazete markasına yönelik marka denkliği unsurlarını nasıl algıladıklarını belirlemek, ayrıca öğrencilerin cinsiyeti ve kaçınıcı sınıfta oldukları gibi demografilerin marka denkliği unsurlarına göre değişiklik gösterip göstermediğini belirlemektir. Araştırma kapsamında yapılan analizlerde, marka denkliği unsurları cinsiyet ya da öğrencilerin kaçınıcı sınıfta olduklarına göre anlamlı bir farklılık göstermemiştir. Bununla birlikte, marka denkliği unsurları içinde en yüksek ortalamaya marka farkındalığı ve çağrışımları sahip olmuştur. Bu boyut içinde yer alan maddeler incelendiğinde, gazete markalarının tanınması, rakiplerinden ayırt edilebilmesi ve logonun hatırlanabilmesi gibi gazetelerin görsel özellikleri ile ilgili olduğu görülmektedir. En düşük ortalama ise TMD (Tüm marka denkliği) boyutu ile ilgili gerçekleşmiştir. TMD boyutu içindeki 4 madde incelendiğinde ise tamamının satın alma niyeti ile ilgili olduğu görülmüştür. Bu sonuca dayalı olarak, öğrencilerin satın alma niyeti konusunda kararlı olmadıkları düşünülebilir. Öğrenciler, okuyucusu oldukları gazete markasına ilişkin farkındalık geliştirmekle birlikte, satın alma niyeti ya da bunu belirtme konusunda daha düşük ortalamaya sahip cevaplar vermiştir.

Marka denkliğinin, marka yönetim süreci içindeki önemi göz önüne alındığında, söz konusu örneklem grubuna dayalı olarak öğrencilerin gazete markalarına yönelik satın alma niyetine etki edecek marka iletişimlerinin yaşama geçirilmesi anlamlı gözükmemektedir. Alan yazında markaya ilişkin farkındalık yaratmanın önemi üzerinde durulmakla birlikte, söz konusu bu çalışma grubu açısından farkındalığın yaratılmış ancak satın alma niyetinin aynı etkide oluşturulamamış olduğundan bahsedilebilir. Yapılan

korelasyon testinde tüm marka denkliği unsurlarının pozitif korelasyona sahip olduğu görülmekle birlikte, marka farkındalığı-çağrışımları ile TMD arasında da en düşük ilişki skoru elde edilmiştir. En yüksek korelasyon ise marka sadakati ve algılanan kalite boyutları arasında gerçekleşmiştir. Bu iki marka denkliği unsuru ortalamalar açısından da yakın skorlara sahip olmuştur.

Araştırmada ayrıca, katılımcıların “Tamamen katılıyorum” ifadesinde buldukları maddelerin yüzdeleri hesaplanmıştır. Marka denkliği boyutları içinde en yüksek ortalamaya sahip olan marka farkındalığı-çağrışımları boyutu altındaki 2 maddenin “X gazetesinin logo veya sembollerini hemen hatırlayabilirim”(41,5) ile “X gazetesine ait özellikleri zihnimde canlandırmakta güçlük çekiyorum(r)” (41,9), en yüksek yüzdeye sahip olduğu görülmüştür. Gazete markalarının görsel-fiziksel özellikleri ile ilgili olan bu maddelerin, somut birtakım çağrışımlarla ilgili olmasının da ortalamayı yükseltebileceği düşünülmektedir. En az kişi tarafından “tamamen katılıyorum” ifadesi ise “X gazetesinin sadık okuyucusu olduğumu düşünürüm” maddesine verilmiştir.

Çalışma öğrencilerin gazete markalarına yönelik sadakat geliştirmediklerine; gazetelerin marka yönetim sürecinde sadakat ve kalitenin birlikte değerlendirilmesi gerektiğine; öğrencilerin gazete markalarına ilişkin görsel-fiziksel özelliklerin farkında olduğuna; okuyucusu oldukları gazeteleri satın alma konusunda ise güçlü bir niyete sahip olmadıklarına işaret etmektedir.

Üniversite öğrencileri açısından elde edilen bu sonuçların, gelecekte gazete yönetimlerinde farklı demografilerde uygulanması ile daha genellenebilir sonuçlar elde edilebilecektir.

Kaynakça

- Bartlett, M.S. (1950). Tests of significance in factor analysis. *British Journal of Statistical Psychology*, 3(2), 77-85.
- Child, D. (1970). *The Essentials of Factor Analysis*, London: Holt, Rhinehart and Winston.
- Elitok, B. (2003). *Hadi Markalaşalım*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Erdoğan, İ. (1998). *Araştırma Dizayını ve İstatistik Yöntemleri*. Ankara: Emel Matbaası.
- Ergin, D.Y. (1995). Ölçeklerde Geçerlik ve Güvenirlilik, M.Ü. Atatürk Eğitim Bilimleri Dergisi. 7, 125-148.
- Farquhar, Peter H. (1989). Managing brand equity. *Marketing Research*, 1 (September), 24-33.
- Hair, J.F.Jr., Anderson, R.E., Tahtam, R.L. ve Black, W.C. (1995). *Multivariate Data Analysis With Readings*. New Jersey: Prentice Hall Inc.
- Keller, K.L. (1993). Conceptualizing, measuring, and managing customer-based brand equity. *Journal of Marketing*, Vol. 57, No. 1 pp. 1-22. American Marketing Association. publication doi: <http://www.jstor.org/stable/1252054>
- Kim,H., Kim,W.G ve An, J.A. (2003). The effect of consumer-based brand equity on firms' financial performance. *Journal of Consumer Marketing*, Vol 20İ NO4, 335-351.
- Kim,H. ve Kim,W.G. (2004.). Measuring customerbased restaurant brand equity investigating the relationship between brand equity and firms' performance. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly* . Volume 45, Issue 2 115-131 Cornell University publication doi: 10.1177/0010880404264507
- Konecnik ,M. ve Gartner,W.C. (2007). Customer based-brand equity for a destination. *Annals of Tourism Research*, Vol. 34, No. 2, pp. 400–421.
- Lai, C., Chiu,C., Yang, C. ve Pai, D.(2010). The effects of corporate social responsibility on brand performance: the mediating effect of industrial brand equity and corporate reputation. *Journal of Business Ethics* , 95:457–469. Publication doi:10.1007/s10551-010-0433-1
- Lee, J. ve Back, K. (2008). Attendee-based brand equity. *Tourism Management*, 29 . 331–344.
- Lu, J.ve Xu ,Y. (2015). Chinese young consumers' brand loyalty toward sportswear products: a perspective of selfcongruity. *Journal of Product & Brand Management*, Vol. 24 Iss 4 pp. 365 – 376. publication doi: <http://dx.doi.org/10.1108/JPBPM-05-2014-0593>
- Mishra ,A., Bhushan, S. ve Cyr , D.D. (2014). Linking user experience and consumer-based brand equity: the moderating role of consumer expertise and lifestyle. *Journal of Product & Brand Management*, Vol. 23 Iss 4/5 pp. 333 – 348. online publication. <http://dx.doi.org/10.1108/JPBPM-12-2013-0459>
- Nunnally, J.C. (1978). *Psychometric Theory*. New York: McGraw-HillBookCompany.

- Nam,J., Ekinci,Y. ve Whyatt, G. (2011). Brand equity, brand loyalty. *Annals of Tourism Research*, Vol. 38, No. 3, pp. 1009–1030. publication doi:10.1016/j.annals.2011.01.015
- Netemeyer, R.G., Krishnan, B., Pullig,C., Wang, G., Yagci,M., Dean, D., Ricks ,J. Ve Wirth, F. (2004). Developing and validating measures of facets of customer-based brand equity. *Journal of Business Research*, 57 209– 224.
- Odabaşı Y. ve Oyman M. (2001). *Pazarlama İletişimi Yönetimi*. Media Cat Kitapları,İstanbul: Kapital Medya Hizmetleri A.Ş.
- Oliver , R.L. (1999).Whence consumer loyalty? *Journal of Marketing*, Vol. 63, Fundamental Issues and Directions for Marketing, pp. 33-44.
- Öner, N. (1997). *Türkiye’de Kullanılan Psikolojik Testler, Bir Başvuru Kaynağı*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Matbaası.
- Özdamar, K. (2002). *Paket Programlar ile İstatistik Veri Analizi*. Eskişehir:Kaan Kitapevi.
- Pascale R.P., Ray,G.O., ve Cooksey, W. (2005). Consumer-based brand equity: improving the measurement –empirical evidence. *Journal of Product & Brand Management*, Vol. 14 Iss 3 pp. 143 – 154.- publication doi:http://dx.doi.org/10.1108/10610420510601012.
- Pappu, R. ve Quester, P. (2006). Does customer satisfaction lead to improved brand equity? An empirical examination of two categories of retail brands. *Journal of Product & Brand Management*, Vol. 15 Iss 1 pp. 4 – 14. Publication doi: http://dx.doi.org/10.1108/10610420610650837
- Pappu,R., Quester, P.G. ve Cooksey, R.W. (2007). Country image and consumer-based brand equity: relationships and implications for international marketing. *Journal of International Business Studies*, Vol. 38, No. 5 (Sep., 2007), pp. 726-745. URL: <http://www.jstor.org/stable/4540454>
- Park, C.S ve Srinivasan,V. (1994). A Survey-based method for measuring and understanding brand equity and its extendibility. *Journal of Marketing Research*, Vol. 31, No. 2, pp. 271-288.
- Pett, M.A., Lackey, N.R. ve Sullivan, J.J. (2003). *Making Sense of Factor Analysis*. London: SagePress.
- Pitta, L.A. ve Katsanis,P. (1995). Understanding brand equity for successful brand extension, *Journal of Consumer Marketing*. Vol. 12 Iss 4 pp. 51 – 64 publication doi: <http://dx.doi.org/10.1108/07363769510095306>
- Rea, B., Yong Wang J. ve Stoner,J. (2014). When a brand caught fire: the role of brand equity in product-harm crisis. *Journal of Product & Brand Management*, Vol. 23 Iss 7 pp. 532 – 542. Publication doi:http://dx.doi.org/10.1108/JPBM-01-2014-0477
- Rubio, N., Oubiña, J. ve Gómez-Suárez, M. (2015). Understanding brand loyalty of the store brand’s customer base. *Journal of Product & Brand Management*, 24(7) pp. 679 – 692. publication doi: <http://dx.doi.org/10.1108/JPBM-03-2015-0822>
- Sipahi, B., Yurtkoru, E.S. ve Çinko, M. (2008). *Sosyal Bilimlerde SPSS ile Veri Analizi*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Spry,A., Pappu,R. ve Cornwell,T.B. (2011). Celebrity endorsement, brand credibility and brand equity. *European Journal of Marketing*,Vol. 45 Iss 6 pp. 882 – 909.
- Su,J. ve Tong ,X. (2015). Brand personality and brand equity: evidence from the sportswear industry. *Journal of Product & Brand Management*, Vol. 24 Iss 2 pp. 124 – 133. Publication doi: <http://dx.doi.org/10.1108/JPBM-01-2014-0482>
- Tatlıdil, H. (2002). *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Analiz*. Ankara: Akademi Matbaası.
- Tavşancıl, E. (2006). *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi* .Ankara:Nobel Yayın Dağıtım.
- Tong, X. ve Hawley, J.M. (2009). Measuring customer-based brand equity: empirical evidence from the sportswear market in China. *Journal of Product & Brand Management*, Vol. 18 Iss 4 pp. 262 – 271. Publication doi:<http://dx.doi.org/10.1108/10610420910972783>
- Tezbaşaran, A. (1997). *Likert Tipi Ölçek Geliştirme Kılavuzu*, Ankara:Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Uztuğ, F. (2002). *Markan Kadar Konuş!Marka İletişimi Stratejileri*. Media Cat Kitapları, İstanbul: Kapital Medya Hizmetleri A.Ş.

Washburn,J.H. ve Plank R.E. (2002). Measuring brand equity: an evaluation of a consumer-based brand equity scale. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 10:1, 46-62, publication doi:10.1080/10696679.2002.11501909

Wood,L. (2000). Brands and brand equity: definition and management. *Management Decision*. Vol. 38 Iss 9 pp. 662 -669 . publication doi:http://dx.doi.org/10.1108/00251740010379100

Yasin, N.M., Mohd Nasser Noor,M.N. ve Mohamad, O. (2007). Does image of country-of-origin matter to brand equity? *Journal of Product & Brand Management*, Vol. 16 Iss 1 pp. 38 – 48. Publication doi:http://dx.doi.org/10.1108/10610420710731142

Yoo, B . ve Donthu, N. (2001). Developing and validating a multidimensional consumer-based brand equity scale. *Journal of Business Research*, 52 (2001) 1-14.

Bir Kamu Hastanesinde Hasta Memnuniyetinin Ölçülmesine Yönelik Bir Araştırma

An Research for the Measurement of Public Hospital Patient Satisfaction

Mustafa NAL¹
Ergün HASGÜL²
Burcu NAL³

Geliş Tarihi: 27.06.2016 / Düzenleme Tarihi: 25.10.2016 / Kabul Tarihi: 26.10.2016

Özet

Bu çalışma Kastamonu’da bir kamu hastanesinde yatarak sağlık hizmeti alan bireylerin, memnuniyet düzeylerini ölçmek ve değerlendirmek amacıyla yapılmıştır. Araştırma 245 hastanın katılımıyla anket formu ve SERVQUAL Hizmet Kalitesi ölçeği kullanılarak yapılmıştır. Bu çalışmada SERVQUAL ölçek beklenen hizmet kalitesi için; Cronbach’s Alpha değeri 0.820 ve SERVQUAL ölçek algılanan hizmet kalitesi için ise Cronbach’s Alpha değeri 0.918 olarak bulunmuştur. Bu araştırmada, hastaların beklentilerinin en yüksek olan boyutunun “güvenirlilik” olduğu saptanmıştır. Hastaların beklentilerinin %89.67’sinin karşılandığı tespit edilmiştir. Araştırma yapılan hastanede hizmet kalitesi skorlarının negatif olduğu ve hastaların beklentilerinin tam olarak karşılanmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hasta Memnuniyeti, Hizmet Kalitesi, Servqual Ölçek.

Abstract

The aim of the this study performed to evaluate and to measure the level of satisfaction a public hospital in-patient health care areas of people in Kastamonu. The research was conducted using questionnaires and SERVQUAL service quality scale with the participation of 245 patients. This study was found SERVQUAL scale for the quality of service expected in this study Cronbach's Alpha value of 0.820 and SERVQUAL scale for perceived service quality of the Cronbach's Alpha value of 0.918. In this study, the highest expectations of the patients were found to be reliability section. The patients was found to meet the expectations of 89.67%. Service quality scores were found to be negative on the surveyed hospital. Research carried out at the hospital were negative and their expectations of service quality scores of the patients were determined not fully met.

Keywords: Patient Satisfaction, Service Quality, Servqual Service Quality Scale.

Giriş

Ülkemizin içinde bulunduğu sağlık koşullarında rekabet gücüne sahip olabilmesi ve mücadelede başarılı olabilmesi için teknoloji, araştırma ve geliştirme, çevre, en önemlisi eğitim gibi geleceğe dönük yatırımları gerçekleştirilmesi kaçınılmaz duruma gelmiştir. Ülkelerin gelişmişlik düzeylerini incelemek için faydalanılan göstergelerin en önemlilerinden biri de sunulan sağlık hizmetlerinin kalitesidir. Bu nedenle sağlık hizmetlerine her geçen gün daha da fazla önem verilmekte, sağlık hizmetlerinde standardizasyon hedeflenerek kalitenin sürekliliği amaçlanmaktadır. Bu konuda sağlık hizmetleri sisteminin büyük bir bölümünü oluşturan hastanelerin, en büyük hizmet sektörü olarak Toplam Kalite Yönetimi (TKY) ile sistematik olarak çok daha hassas, dengeli, planlı, kaliteli, ulaşılabilir, hızlı ve hatasız hizmet vermeleri mümkün olmaktadır (Kaya vd, 2013:33).

Son yıllarda, sağlık hizmetleri sunumuna özel sektörün de dâhil edilmesine yönelik yapılan yasal düzenlemeler, rekabet ortamını artırmıştır. Rekabetteki artış, doğal olarak daha kaliteli sağlık hizmetlerinin verilmesini de beraberinde getirmektedir. Böylece hastalar, sağlık hizmeti almak için birçok hastane ya da sağlık kuruluşundan birini tercih etme şansına erişmiştir. Hastalar açısından bakıldığında, sağlık hizmeti

¹ Yazışma Adresi: Öğr.Gör. Kastamonu Üniversitesi, Tosya Meslek Yüksekokulu, Anestezi Programı, Kastamonu, Türkiye. E-Posta: mnal@kastamonu.edu.tr

² Yazışma Adresi: Öğr.Gör. Kastamonu Üniversitesi, Tosya Meslek Yüksekokulu, Evde Hasta Bakımı Programı, Kastamonu, Türkiye. E-Posta: ehasgul@kastamonu.edu.tr

³ Yazışma Adresi: Uzman Hemşire, Kastamonu Tosya Devlet Hastanesi, Kastamonu, Türkiye. E-Posta: burcu_nal@hotmail.com

veren kuruluşlardan en uygun alternatifi seçme konusunda önemli kriterlerden biri de sunulan hizmetin kalitesidir (Arpat vd, 2014:314).

Sağlık hizmetleri yönetiminde, bireyin hastalığına ve hastane ortamına adaptasyonunu arttırmak ve sağlık seviyesini yükseltme çabası, sağlık hizmetlerinde kaliteyi ön plana çıkarmıştır (Aksakal ve Bilgili, 2008:243).

Sağlık Hizmetlerinde Kalite

Sağlık hizmetlerinde kalite kavramı ile ilgili çalışmalar ise 1900' lü yıllarda başlamış ve bu çalışmaların ardından Amerika Birleşik Devletleri' de kalite konusunda, kar amacı gütmeyen önemli bir kuruluş olan Joint Commission for Accreditation of Healthcare (JCAHO) kurulmuştur (Shortell vd., 1995:16). Avedis Donabedian, yüksek kaliteli sağlık hizmetini; hizmet sürecinin bütün bölümlerindeki beklenen kazançlar ve kayıplar dengesi hesaba alındıktan sonra, hastanın iyilik halinin kapsamlı bir ölçüsünü en üst seviyeye çıkarması beklenen hizmet" olarak tanımlamaktadır (Kaya vd., 2013:4).

Hasta tatmininin ölçümü, sadece hastaların sunulan hizmetten memnun olup olmadıklarını saptamak için değil, aynı zamanda sağlık kuruluşlarının kendi performanslarını değerlendirmeleri amacı ile de kullanılmaktadır (Varinli ve Çakır, 2004:49). Sağlık kurumlarının kalite konusundaki geçmişteki durumu ile bu günkü konumunu karşılaştırabilmek ayrıca gelecek için koyduğu hedeflere ne kadar ulaştığını değerlendirebilmek için kalite ölçümü yapılması gerekir.

Bu bilgiler doğrultusunda bu çalışmada; yatarak sağlık hizmeti alan bireylerin memnuniyet düzeylerini ölçmek ve değerlendirmek amaçlanmıştır. Elde edilen verilen sağlık sektörü yöneticilerine ve çalışanlarına yol göstermesi, aynı zamanda sağlık hizmeti alan bireylerin memnuniyetleri ölçmek amacıyla yapılacak olan çalışmalara katkı sağlanması hedeflenmektedir.

Metaryal Metot

Bu çalışma 15 Mart-15 Haziran 2015 tarihleri arasında Kastamonu ilinde bir kamu hastanesinde yatarak tedavi alan 245 hasta bireyle yapılmıştır. Araştırmada evren örnekleme yapılmayıp, olasılıksız olarak araştırmanın yapıldığı tarihlerde araştırmaya katılmayı kabul eden, veri toplama formunda hata tespit edilmeyen, iletişim kurulabilen 245 hasta ile araştırma tamamlanmıştır. Araştırmaya Kastamonu Üniversitesi'nden Etik Kurul (sayı; 2015/6) onayı alındıktan sonra başlanmıştır. Verileri toplamak amacıyla, çalışmanın yapılacağı kurumlardan yazılı ve araştırma kapsamına alınan hasta bireylerden ise sözel izin alınmıştır. Verilerin toplanmasında katılımcı tanıtım formu ve servqual hizmet kalitesi ölçeği kullanılmıştır. Anket formu üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde hasta bireylere ait sosyo-demografik özelliklere ait 7 soru, ikinci bölümde Servqual Hizmet Kalitesi Ölçeği beklenen hizmet kalitesi ile ilgili 22 maddeden oluşan ifadeler, üçüncü bölümde ise algılanan hizmet kalitesi ile ilgili ifadeler bulunmaktadır.

Servqual Hizmet Kalitesi Ölçeği

Hizmet kalitesini ölçmek için kullanılan SERVQUAL Hizmet Kalitesi Ölçeği ilk kez Parasuraman ve arkadaşları tarafından 1985'te oluşturulmuştur. Parasuraman, Zeithaml ve Berry (1985), yaptıkları odak grup araştırmalarında hizmet kalitesinin 10 boyutu olduğunu saptamışlardır. Bu boyutlar; erişim (access), iletişim (communication), yeterlilik (competence), nezaket (courtesy), inanılabilirlik (credibility), güvenilirlik (reliability), cevap vericilik (responsiveness), güvenlik (security), somut özellikler (tangibles), müşteriye anlama (understanding the customer). Daha sonraki yıllarda aynı araştırmacılar bu on boyutu istatistiksel çalışmaların ardından, somut özellikler (tangibles), güvenilirlik (reliability), cevap vericilik (responsiveness), emniyet (assurance) ve empati (empathy) olmak üzere beş botu olarak düzenlemişlerdir (Parasuraman, Zeithaml ve Berry, 1988:13-36).

Servqual Hizmet Kalitesi ölçeği iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde beklenen hizmet kalitesine yönelik 22 soru önermesi ve ikinci bölümde algılanan kaliteyi ölçmek için 22 maddeden oluşan soru önermeleri bulunmaktadır. Ölçekte 5' li likert kullanılmıştır, "1" kesinlikle katılmıyorum, "5" kesinlikle katılıyorum şeklinde yer almaktadır. Ölçeğin değerlendirilmesinde algılanan hizmet kalitesi puanından, beklenen hizmet kalitesi puanı çıkarılarak, hizmet kalitesi skoru elde edilir. Bu skurun negatif olması beklentinin karşılanamadığını yani müşteri memnuniyetinin sağlanamadığını göstermekte iken skurun pozitif olması müşteri memnuniyetinin sağlandığını göstermektedir.

Verilerin analizinde SPSS 16.00' dan yararlanılarak yapılmıştır. Bu çalışmada beklenen hizmet kalitesi ölçeği için Cronbach's Alpha değeri 0.820, algılanan hizmet kalitesi ölçeği için ise Cronbach's Alpha değeri 0.918 olarak bulunmuştur. Elde edilen verilerin istatistiksel olarak değerlendirilmesinde; Anova, Pearson Correlation Testi uygulanmıştır.

Bulgular

Sosyo-demografik Değişkenlere İlişkin Bulgular

Bu çalışma, Kastamonu ilinde bir kamu hastanesinde yatarak tedavi alan 245 gönüllü katılımcı üzerinde yapılmıştır. Araştırmaya katılan hastaların bağımsız değişkenlere göre dağılımı Tablo 1.'de verilmiştir. Araştırmaya katılan hastaların cinsiyete göre çoğunluğunu kadınların oluşturduğu (%54,3), büyük bir kısmının (%91,4) evli olduğu, çoğunluğunu ilkököl mezunu (%49,4) olduğu ve %33,1'nin 45-64 yaş aralığında olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların %46,9'unun ev hanımı olduğu, sosyal güvence olarak %53,9'unun SGK'lı olduğu ve gelir durumu açısından %55,1'nin gelir durumunun 999 TL ve altında olduğu bulunmuştur. Katılımcıların hastanedeki yatış süresi 1-2 gün olanların oranı %40,8, 3-6 gün olanların oranı %46,5, yatış süresi 7 gün ve üzerinde olanların oranı %12,7 olarak saptanmıştır.

Tablo 1. Hastaların Bağımsız Değişkenlere Göre Dağılımı

Değişkenler	n	%	
Cinsiyet	Erkek	112	45,7
	Kadın	133	54,3
Medeni Durum	Evli	224	91,4
	Bekar	21	8,6
Öğrenim Durumu	Okur yazar değil	26	10,6
	Sadece okur yazar	11	4,5
	İlkokul mezunu	121	49,4
	Ortaokul mezunu	34	13,9
	Lise mezunu	40	16,3
	Üniversite ve üstü mezun	13	5,3
Yaş	18- 34 yaş	54	22
	35-44 yaş	42	17,1
	45-64 yaş	81	33,1
	65 ve üstü yaş	68	27,8
Sosyal Güvence	SGK	132	53,9
	GSS	108	44,1
	Sigortasız	5	2,0
Gelir Durumu	0-999 TL	135	55,1
	1000-1499 TL	81	33,1
	1500-2499 TL	19	7,8
	2500 TL ve üzeri	10	4,1
Meslek	Ev hanımı	115	46,9
	Emekli	59	24,1
	İşçi	28	11,4

	Memur	9	3,7
	Öğrenci	6	2,4
	Diğer	28	11,4
Yatış Süresi	1-2 gün	100	40,8
	3-6 gün	114	46,5
	7 ve üzeri gün	31	12,7

Beklenen Hizmet Kalitesi İle İlgili Bulgular

Hastaların beklenen kalite boyutlarına ilişkin puan dağılımları Tablo 2.'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Kalite Boyutlarına Göre Beklenen Hizmet Kalitesi Bulguları

Boyutlar	Min	Max	\bar{X}	ss	n	Beklenen kalite \bar{X}
Fiziksel	3,20	4,00	3,93	0,11	245	4,26
Güvenirlilik	4,00	5,00	4,91	0,19	245	
Heveslilik	3,00	4,00	3,91	0,18	245	
Güven	3,20	4,00	3,91	0,15	245	
Empati	3,00	5,00	4,65	0,42	245	

Tablo 2.'de araştırmaya katılan bireylerin beklenen hizmet kalitesi için verdiği puanların ortalamalarına bakıldığında en çok beklentinin 4,91 puan ile güvenirlilik olduğu saptanmıştır. Kalite konusunda ikinci en yüksek beklenti boyutu ise 4,65 puan ile empati olduğu tespit edilmiştir. Beklentinin en düşük olduğu boyutlar ise 3,91 ortalama puan ile heveslilik ve güven olduğu bulunmuştur. Beklenen hizmet kalitesi puan ortalamasının 4,26 olduğu bulunmuştur.

Tablo 3. Beklenen hizmet kalitesi heveslilik boyutu ile gelir durumu karşılaştırılması

Gelir Durumu	Beklenen	0-999 TL	1000-	1500-	2500 TL	f
0-999 TL	3,94		0,245	0,214	0,003	5,422
1000-1499 TL	3,90	0,245		0,837	0,038	
1500-2499TL	3,86	0,214	0,837		0,293	
2500 TL ve üstü	3,74	0,003	0,038	0,293		

Tablo 3.'de verilen Anavo testi sonucuna göre, beklenen hizmet kalitesi heveslilik boyutu ile gelir durumu arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmuştur ($p < 0,05$). Gelir durumu 2500 TL ve üzerinde olanların, gelir durumu 1499 TL ve altında olanlara göre beklenen heveslilik puanlarının daha düşük olduğu saptanmıştır.

Algılanan Hizmet Kalitesi İle İlgili Bulgular

Hastaların algılanan kalite boyutlarına ilişkin puan dağılımları Tablo 4.'de gösterilmiştir.

Tablo 4. Kalite Boyutlarına Göre Algılanan Hizmet Kalitesi Bulguları

Boyutlar	Min	Max	\bar{X}	ss	n	Algılanan kalite
Fiziksel	2,00	4,00	3,53	0,44	245	3,82
Güvenirlilik	1,80	5,00	4,46	0,57	245	

Heveslilik	1,80	4,00	3,52	0,49	245
Güven	1,60	4,00	3,52	0,42	245
Empati	1,20	5,00	4,05	0,82	245

Hastaların algılanan kalite boyutları incelendiğinde en yüksek puanın 4,46 ile güvenilirlik, ikinci en yüksek puanın ise 4,05 puan ortalaması ile empati boyutu olduğu saptanmıştır. Algılanan kalite düzeyine göre en düşük boyutların 3,52 puan ile heveslilik ve güven boyutları olduğu saptanmıştır. Algılanan hizmet kalitesi ortalama puanın 3,82 olduğu bulunmuştur.

Tablo 5. Algılanan hizmet kalitesi güvenilirlik boyutu ve yaş gruplarının karşılaştırılması

Yaş Grupları	Algılanan	18-34	35-44	45-64	65 ve üstü	f
18-34	4,27		0,990	0,101	0,001	6,295
35-44	4,30	0,990		0,279	0,007	
45-64	4,50	0,101	0,279		0,261	
65 ve üstü	4,67	0,001	0,007	0,261		

Yaş ve eğitim değişkeni ile algılanan hizmet kalitesi boyutlarının karşılaştırılmasında Anova testi uygulanmıştır. Tablo 5'te algılanan hizmet kalitesi güvenilirlik boyutu ile yaş grupları arasındaki karşılaştırma gösterilmiştir. Yaş grupları ile algılanan hizmet kalitesi güvenilirlik boyutu arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olduğu saptanmıştır ($p<0,05$). 65 yaş ve üstünde olanların 18-34 ve 35-44 yaş grubu arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir.

Tablo 6. Algılanan hizmet kalitesi heveslilik boyutu ve yaş gruplarının karşılaştırılması

Yaş grupları	Algılanan	18-34	35-44	45-64	65 ve üstü	f
18-34	3,38		0,966	0,305	0,001	7,001
35-44	3,34	0,966		0,152	0,001	
45-64	3,53	0,305	0,152		0,109	
65 ve üstü	3,71	0,001	0,001	0,109		

Tablo 6.'da algılanan hizmet kalitesi heveslilik boyutu ve yaş gruplarına ait Anova testi ve Post Hoc Tukey sonuçları verilmiştir. Algılanan hizmet kalitesi heveslilik boyutu ile yaş arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur ($p<0,05$). 18-34 yaş grubunun algılanan heveslilik puanı ile 65 yaş ve üstü olanların puanı arasındaki farkın anlamlı olduğu, 35-44 yaş grubundakiler ile 65 yaş ve üstündekilerin algılanan heveslilik puanı farkının istatistiksel açıdan anlamlı olduğu belirlenmiştir ($p<0,05$).

Tablo 7. Algılanan hizmet kalitesi heveslilik boyutu ve yaş gruplarının karşılaştırılması

Yaş Grupları	Algılanan	18-34	35-44	45-64	65 ve üstü	f
18-34	3,41		0,925	0,188	0,004	6,601
35-44	3,36	0,925		0,058	0,001	
45-64	3,56	0,188	0,058		0,345	
65 ve üstü	3,67	0,004	0,001	0,345		

Tablo 7.'de algılanan hizmet kalitesi güven boyutu ve yaş gruplarına ait Anova testi ve Post Hoc Tukey sonuçları verilmiştir. Algılanan hizmet kalitesi güven boyutu ile yaş arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulunmuştur ($p<0,05$). Yaş gruplarından 18-34 yaş ve 65 yaş ve üstü olanların algılanan

hizmet kalitesi güven boyutu puanları arasındaki farkın anlamlı olduğu ayrıca 35-44 yaş ile 65 yaş ve üstü olanların puan farklarının anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 8. Algılanan hizmet kalitesi empati boyutu ve yaş gruplarının karşılaştırılması

Yaş Grupları	Algılanan	18-34	35-44	45-64	65 ve üstü	f
18-34	3,85		0,984	0,357	0,040	
35-44	3,91	0,984		0,671	0,153	2,876
45-64	4,09	0,357	0,671		0,620	
65 ve üstü	4,25	0,040	0,153	0,620		

Tablo 8.'de algılanan hizmet kalitesi empati boyutu ve yaş gruplarına ait Anova testi ve Post Hoc Tukey sonuçları verilmiştir. Algılanan empati ile yaş arasındaki farkın istatistiksel açıdan anlamlı olduğu bulunmuştur ($p<0,05$). 65 ve üstü yaşındakilerin algılanan empati puanının 18-34 yaşındakilerin empati puanından yüksek olduğu ve bu farkın istatistiksel açıdan anlamlı olduğu saptanmıştır ($p<0,05$).

Tablo 9. Algılanan hizmet kalitesi güven boyutu ve eğitim durumu karşılaştırılması

Eğitim Durumu	Algılanan Güven	Okuryazar değil	Sadece okuryazar	İlkokul	Ortaokul	Lise	Üniversite ve Üstü	f
Okuryazar değil	3,70		0,996	0,536	0,025	0,070	0,251	
Sadece okuryazar	3,78	0,996		0,513	0,053	0,112	0,222	
İlkokul	3,55	0,536	0,513		0,202	0,477	0,795	3,658
Ortaokul	3,37	0,025	0,053	0,202		0,996	1,000	
Lise	3,42	0,070	0,112	0,477	0,996		1,000	
Üniversite ve Üstü	3,40	0,251	0,222	0,795	1,000	1,000		

Tablo 9'da algılanan hizmet kalitesi güven boyutu ve yaş gruplarına ait Anova testi ve Post Hoc Tukey sonuçları verilmiştir. Eğitim durumu ile algılanan güven puanları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir. Buna göre okuryazar olmayanların puanlarının, ortaokul mezunlarının puanlarından anlamlı bir şekilde yüksek olduğu saptanmıştır ($p<0,05$).

Tablo 10. Algılanan hizmet kalitesi empati boyutu ve eğitim durumu karşılaştırılması

Eğitim Durumu	Algılanan Empati	Okuryazar değil	Sadece okuryazar	İlkokul	Ortaokul	Lise	Üniversite ve Üstü	f
Okuryazar değil	4,39		1,000	0,597	0,009	0,166	0,594	
Sadece okuryazar	4,47	1,000		0,716	0,052	0,313	0,614	3,458
İlkokul	4,11	0,597	0,716		0,060	0,731	0,984	

Ortaokul	3,67	0,009	0,052	0,60	0,813	0,897
Lise	3,91	0,166	0,313	0,731	0,813	1,000
Üniversite ve Üstü	3,95	0,594	0,614	0,984	0,897	1,000

Tablo 10.'da algılanan hizmet kalitesi empati boyutu ve yaş gruplarına ait Anova testi ve Post Hoc Tukey sonuçları verilmiştir. Eğitim durumu ile algılanan empati arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir. Okur yazar olmayanların algılanan empati boyutu puanları ile orta okul mezunlarının algılanan empati boyutu puanları arasındaki farkın istatistiksel açıdan anlamlı olduğu bulunmuştur ($p < 0,05$).

Hizmet Kalitesine ile İlgili Bulgular

Beklenen hizmet kalitesi boyutlarının puan ortalamalarından, algılanan hizmet kalitesi boyutlarının puan ortalamalarının çıkarılması ile hizmet kalitesi puan ortalaması (servqual skor) elde edilmiştir. Hizmet kalitesi ile ilgili bulgular Tablo 11.'de gösterilmiştir.

Tablo 11. Hizmet Kalitesi Bulguları

Boyutlar	Min	Max	\bar{X}	ss	n	Hizmet Kalitesi \bar{X}
Fiziksel	-2,00	0,40	-0,40	0,43	245	-0,44
Güvenirlilik	-3,20	0,80	-0,45	0,60	245	
Heveslilik	-2,00	0,60	-0,39	0,51	245	
Güven	-2,40	0,60	-0,38	0,44	245	
Empati	-3,80	1,60	-0,59	0,88	245	

Hizmet kalitesi bulguları incelendiğinde Servqual Skorun negatif (-0,44) olduğu ve görülmektedir. Hizmet kalitesi puanı (Servqual Skor) incelendiğinde, birinci sırada -0,38 puan güven boyutu, ikinci sırada -0,39 puan ile heveslilik boyutu, üçüncü sırada -0,40 ile fiziksel boyut, dördüncü sırada -0,45 puan ile güvenirlilik boyutu ve beşinci sırada -0,59 puan ile empati boyutu yer almaktadır.

Tablo 12. Hizmet Kalitesi Boyutlarının Korelasyonu

Boyutlar	Fiziksel	Güvenirlilik	Heveslilik	Güven	Empati
Fiziksel		0,000	0,000	0,000	0,000
Güvenirlilik	0,000		0,000	0,000	0,000
Heveslilik	0,000	0,000		0,000	0,000
Güven	0,000	0,000	0,000		0,000
Empati	0,000	0,000	0,000	0,000	

Tablo 12.'de hizmet kalitesi boyutlarının korelasyonu gösterilmiştir. Yapılan pearson correlation testi ile tüm hizmet kalitesi boyutlarının bir biri ile istatistiksel anlamda yüksek düzeyde pozitif yönlü ilişki olduğu tespit edilmiştir ($p < 0,01$).

Tablo 13. Hizmet Kalitesi ve Eğitim Durumu Karşılaştırılması

Eğitim Durumu	Hizmet Kalitesi	Okuryazar değil	Sadece okuryazar	İlkokul	Ortaokul	Lise	Üniversite ve Üstü	f
	\bar{X}							
Okuryazar değil	-0,84		1,000	0,207	0,001	0,015	0,427	
Sadece okuryazar	-1,03	1,000		0,778	0,059	0,247	0,755	4,482
İlkokul	-2,03	0,207	0,778		0,047	0,455	0,997	
Ortaokul	-3,38	0,001	0,059	0,047		0,923	0,790	
Lise	-2,36	0,015	0,247	0,455	0,923		0,991	
Üniversite ve Üstü	-2,36	0,427	0,755	0,997	0,790	0,991		

Tablo 13.'te hizmet kalitesi skoru ve eğitim durumu gruplarına ait Anova testi ve Post Hoc Tukey sonuçları gösterilmiştir. Eğitim durumu ile hizmet kalitesi puanı arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur ($p < 0.05$). Hizmet kalitesi skorları incelendiğinde, okuryazar olmayanlar ile lise mezunlarının puanları arasındaki farkın anlamlı olduğu saptanmıştır. Ortaokul mezunlarının hizmet kalitesi puanları ile eğitim durumu daha düşük olanlar ile arasındaki puan farkının anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 14. Hizmet Kalitesi ve Yatış Süresi Karşılaştırılması

Yatış süresi	Hizmet Kalitesi Skoru	F	p
1-2 gün	-2,09		
3-6 gün	-2,30	0,216	0,806
7 gün ve üzeri	-2,12		

Çalışmaya katılan bireylerin yatış süreleri ile hizmet kalitesi puanlarına ait Anova testi sonuçları tablo 14.'te verilmiştir. Buna göre hastaların hastane yatış süresi ile hizmet kalitesi puanları arasında istatistiksel açıdan bir ilişki bulunamamıştır.

Tartışma

Bu çalışmada Kastamonu ilinde bir kamu hastanesinde yatarak tedavi gören hastaların aldıkları sağlık hizmeti sonucundaki memnuniyet düzeylerini ölçmek ve hasta memnuniyetini etkileyen etmenleri saptamak amacı ile yapılmıştır.

Katılımcıların beklenen hizmet kalitesi puanları incelendiğinde beklentinin en yüksek olduğu boyutun güvenilirlik (4,91) olduğu yine aynı şekilde algılanan hizmet kalitesinde en yüksek boyutun güvenilirlik (4,46) boyutunun olduğu görülmektedir. Güvenirlik boyutunun hizmet kalitesi puanının (Servqual Skor) -0,45 olduğu ve hastaların beklentilerinin tamamının karşılanamadığı tespit edilmiştir. Daha önce farklı hastanelerde yapılan çalışmalarda da benzer sonuçlar bulunduğu görülmektedir. Akdoğan (2011), üniversite hastanesinde yaptığı bir çalışmada güvenilirlik boyutun servqual skorunu -0,124, Devedbakan ve Aksaraylı (2003) özel bir hastanede yaptığı çalışmada güvenilirlik boyutun servqual skoru -0,7556, Harput (2014) üniversite hastanesinde yaptığı çalışmada güvenilirlik boyutun servqual skorunu -0,344 olarak bulmuşlardır. Bu çalışmada güvenilirlik kalite boyutu açısından algılanan hizmetinin beklentilerinin altında kaldığı görülmektedir. Bunun nedeninin hastaların güvenilirlik boyutu ile ilgili beklentilerinin (4,91) çok yüksek olması ve hizmet sunucularının bu yüksek beklentiyi karşılayamadığı görülmektedir.

Yatarak sağlık hizmeti alan hastaların, ikinci sıradaki en yüksek beklentilerinin empati boyutu (4,65) ile ilgili olduğu görülmektedir. Hastalar tarafından algılanan empatinin (4,05) beklentiyi karşılamadığı sonucuna varılmıştır. Dolayısı ile empati boyutunun servqual skorunun negatif olduğu ve -0,59 hizmet kalitesi puanı ile diğer boyutlar içinde en düşük servqual skora sahip olduğu saptanmıştır. Devedbakan ve Aksaraylı (2003), bir özel hastanede yaptığı araştırmada empati boyutunun servqual skorunu -0,694, Aytekin ve arkadaşları (2012), bir üniversite hastanesinde yaptığı çalışmada -0,375 olarak saptamıştır.

Hastaların araştırma yapılan hastanedeki fiziksel koşullar ile ilgili beklenti puan ortalamasının 3,93 ve algılanan fiziksel kalite boyutu puan ortalamasının ise 3,53 olduğu, servqual skor ise -0,40 olarak saptanmıştır. Fiziksel kalite boyutu ile ilgili beklentinin güvenilirlik ve empati boyutuna göre düşük olmasına rağmen fiziksel kalite boyutu ile ilgili algısında düşük olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmaya katılan katılımcıların beklenen ve algılanan hizmet kalitesi puanlarının en düşük olan boyutların heveslilik ve güven olduğu saptanmıştır. Buna karşın güven boyutunun hizmet kalitesi puanının (servqual skor) en yüksek olan boyut olduğu bulunmuştur.

Bu araştırmada Beklenen hizmet kalitesi oralamsı 4,26 iken algılanan hizmet kalitesi ortalaması 3,82 ve hizmet kalitesi servqual skor ortalamasının ise -0,44 olduğu görülmektedir. Hizmet kalitesi boyutlarında beklentilerin daha yüksek olduğu, hastaların algıladığı hizmet kalitesine göre beklenen hizmet kalitesinin tamamen karşılanmadığı görülmektedir. Rahman ve arkadaşları (2007), Elazığ ilindeki kamu hastanelerinde yaptığı çalışmada, hastanelerin servqual skorlarının -0,386 ile -0,692 arasında olduğunu bildirmiştir. Baysal ve arkadaşları (2012) bir üniversite hastanesinde yaptığı araştırmada hizmet kalitesi servqual skorunu -0,23 olarak bulmuştur.

Bu çalışmada yaş arttıkça algılanan hizmet kalitesi (fiziksel boyut hariç) memnuniyetinin arttığı tespit edilmiştir. Zaim ve Tarım (2010), kamu hastaneleri üzerine yaptığı bir çalışmada yaş ile kalite tatmini arasında pozitif yönlü ilişki bulunduğunu bildirmiştir.

Bu araştırmada eğitim durumu ile hizmet kalitesi puanı arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p<0,05$), ortaokul ve üstü mezunların servqual skorlarının diğer eğitim durumlarına göre daha düşük olduğu saptanmıştır.

Beklenen hizmet kalitesi heveslilik boyutu ile gelir durumu arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmuştur ($p<0,05$). Gelir durumu 2500 TL ve üzerinde olanların, gelir durumu 1499 TL ve altında olanlara göre beklenen heveslilik puanlarının daha düşük olduğu saptanmıştır. Bu çalışmada gelir seviyesi yükseldikçe beklenen hizmet kalitesinin azaldığı saptanmıştır. Aytekin ve diğerleri (2012), bir üniversite hastanesinde yaptığı araştırmada gelir seviyesi azaldıkça sağlık hizmeti alanların memnuniyet düzeylerinin arttığı bildirmiştir.

Bu araştırmada beklenen hizmet kalitesi ortalama puanının 4,26 ve bunu karşın algılanan hizmet kalitesi puan ortalamasının 3,82 olduğu görülmektedir. Bu durum hastaların beklentisinin %89,67' sinin karşılandığı şeklinde yorumlanabilir.

Sonuç Ve Öneriler

Kastamonu ilinde bir kamu hastanesinde yapılan çalışmada, yatarak sağlık hizmeti alan hastaların kalite tatminini ölçmek amaçlanmıştır. Hizmet kalitesine ait algı ve beklentileri ölçmek amacı ile hizmet kalitesinin; güvenilirlik, heveslilik, güven, fiziksel ve empati olmak üzere beş boyutu ölçülmüştür.

Hizmet kalitesi servqual skor ortalamasının -0,44 olduğu yani hastaların beklentilerinin %89,67'sinin karşılandığı ve %10,33' ünün karşılanmadığı görülmektedir. Hizmet kalitesi skorunun en yüksek olan boyutun, güven boyutu olduğu tespit edilmiştir. Yapılan çalışmada beklentinin en yüksek olduğu boyutu güvenilirlik olduğu görülmüştür. Yani hastalar en çok, hastane çalışanlarının söz verdiği hizmeti zamanında, doğru ve güvenilir bir şekilde yerine getirilmesini beklediği söylenebilir. Aynı zamanda hastaların algıladığı hizmet kalitesi güvenilirlik düzeyinin yüksek olduğu saptanmıştır. Ancak beklenen kalite, algılanan kaliteden yüksek olduğu için güvenilirlik boyutu açısından hastaların tam olarak tatmin olmadığı söylenebilir. Hastane çalışanlarının verilen hizmetin zamanında, doğru ve güvenilir bir şekilde yerine getirilmesini konusunda özen göstermesi ile güvenilirlik açısından hasta tatmini sağlanabilir.

Beklenen hizmet kalitesi içinde hastaların ikinci en çok beklentisinin olduğu boyut ise empati olduğu saptanmıştır. Buna karşın hizmet kalitesi servqual skor incelendiğinde ise en düşük puanın bu alanda olduğu tespit edilmiştir. Çalışanların empati becerilerinin geliştirilmesi konusunda çalışanlara hizmet içi eğitim verilmesi ve bu eğitimi destekleyen sosyal faaliyetlerin düzenlenmesi yararlı olabilir.

Hastalar açısından araştırma yapılan hastanenin fiziksel ortamın çekiciliği ve modern araç-gereç yönünden, hastaların tatmin olmadığı görülmektedir. İhtiyaç duyulan modern araç-gereçlerin eksikliğinin giderilmesi ve fiziksel ortamın çekiciliğini sağlayıcı önlemlerin alınması ile hastaların bu konudaki beklentileri karşılanabilir.

Heveslilik boyutu ile ilgili hasta beklentilerinin büyük bir kısmının karşılandığı fakat tamamının karşılanmadığı saptanmıştır. Hastalara yardım etme konusunda çalışanların buna özen göstermesi ve hastalara hizmetin hızlı bir şekilde sunulması konusunda gerekli tedbirlerin alınması ile heveslilik boyutundaki boşluğun giderilmesi sağlanabilir.

Kaynakça

- Akdoğan, C. (2011). Hizmet Pazarlamasında Kalite Anlayışı: Servqual ve Servperf Kalite Modellerinin Karşılaştırılmasına Yönelik Bir Uygulama. (Yüksek Lisans Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Aksakal, T., Bilgili, N. (2008). Hemşirelik hizmetlerinden memnuniyetin değerlendirilmesi; jinekoloji servisi örneği. Erciyes Tıp Dergisi, 30(4), 242-249.
- Arpat, B., Şaşmaz, N., Yürekli, E. (2014). Sağlık hizmetlerinde kalite maliyeti. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 19(3), 313-332.
- Baysal, M.E., Sarucan, A., Avcı, E.O. (2012). Bir tıp fakültesi uygulama ve araştırma hastanesinde servqual metodu yardımıyla sağlık hizmeti alan müşterilerin beklentilerinin analizi. Selçuk Üniversitesi Müh. Mim. Fak. Dergisi, 27(2), 38-46.
- Chen, Y. (2003). Relationships among service orientation, job satisfaction and organizational commitment in the international tourist hotel industry. Journal of American Academy of Business, 11(2), 71-82.
- Devebakan, N., Aksaraylı, M. (2003). Sağlık işletmelerinde algılanan hizmet kalitesinin ölçümünde servqual skorlarının kullanımı ve özel altınordu hastanesi uygulaması. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5(1), 38-54.
- Harput, S. (2014). Yeditepe Üniversitesi Hastanesinde Yatan Hastalarda Beklenen ve Algılanan Hizmet Kalitesinin Servqual Ölçeği İle Değerlendirilmesi (Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kaya, S. (2013). Sağlık Kurumlarında Kalite Yönetimi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Parasuraman, A., Zeithaml, V.A. Berry, L.L. (1988). SERVQUAL: A multiple-item scale for measuring consumer perception of service quality. Journal of Retailing, 64(1), 12-40.
- Rahman, S., Erdem, R. Devebakan, N. (2007). Hizmet kalitesinin servqual ölçeği ile değerlendirilmesi: Elazığ'daki hastaneler üzerinde bir çalışma. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9(3), 37-55.
- Shortell, S.M., Levin, D.Z., Brien, J.L., Hughes, E.F. (1995). Assessing the evidence on CQI: Is the glass half empty or h. Journal of Healthcare Management, 40(1), 4-24.
- Varinli, İ., Çakır A. (2004). Hizmet kalitesi, değer, hasta tatmini ve davranışsal niyetler arasındaki ilişki, Kayseri' de poliklinik hastalarına yönelik bir araştırma. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17(2), 33-52.
- Zaim, H., Tarım, M. (2010). Hasta memnuniyeti: Kamu hastaneleri üzerine bir alan araştırması. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 59(2), 1-24.

Hizmet Kalitesinin Servqual Analizi ile Ölçümü: Kahramanmaraş İlinde Bir Uygulama

The Measurement of Service Quality by Servqual Analysis: A Case Study in Kahramanmaras

Ömer Okan FETTAHLIOĞLU¹
Mehmet POLAT²
Sevda DEMİR³

Geliş Tarihi: 03.09.2016 / **Düzenleme Tarihi:** 11.11.2016 / **Kabul Tarihi:** 14.11.2016

Özet

Bu araştırmanın amacı, Kahramanmaraş ilinde faaliyet gösteren bir otel işletmesinde konaklayan müşterilerin, genel olarak otellerden bekledikleri hizmet kalitesi ile deneyimlediği hizmet kalitesi arasında bir farkın olup olmadığının tespiti ile otelin sunduğu hizmetlere ilişkin memnuniyet düzeylerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Kahramanmaraş ilinde son beş yılda turizm işletme belgeli konaklama tesis sayısındaki artış bu konuda araştırma yapılmasını teşvik etmiştir. Çalışmada hizmet kalitesinin belirlenmesine yönelik ve uluslararası geçerliliği olan SERVQUAL ölçeği tercih edilmiştir. Araştırmada veriler anket yoluyla toplanmış olup çalışmada, otel işletmesinde konaklayan toplam 93 müşteriye uygulama yapılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, işletmenin tüm boyutlarıyla müşterilerin beklentilerini karşılayamadığı ayrıca müşterilerin beklentilerinin gelir düzeylerine göre farklılaşmadığı, eğitim düzeyine göre ise kısmen farklılaştığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Servqual, Kahramanmaraş, Otel, Hizmet Kalitesi

Abstract

The purpose of this research, the customers staying in a hotel business in province of Kahramanmaras, is generally determine the level of satisfaction regarding the services offered by the hotel to determine whether there is a difference between perceived service quality and the quality of service they expect from the hotel. The increase in the last five years the number of tourism businesses certified hotel in Kahramanmaras province has encouraged an investigation in this regard. In the case study SERVQUAL scale that is internationally recognized and for the determination of service quality is preferred. Research data were collected through a questionnaire, studies were conducted on a total of 93 customers staying at the hotel. According to the findings, the company which does not meet the expectations of customers of all sizes also does not change according to the income level of customers' expectations, according to the education level has reached the conclusion that partially differentiated.

Keywords: Servqual, Kahramanmaras, Hotel, Service Quality

Giriş

Amerikan pazarlama enstitüsünün tanımına göre hizmet; bir malın satışı ile bağlantılı veya tek olarak satışa sunulan tatminler ve faydalar sağlayan aktivitelerdir (Özer, 1997: 6). Diğer bir tanımda da doğrudan satışa sunulan ya da ürünlerin satışıyla birlikte sağlanan yararlar ve doyumluklar şeklinde ifade edilmiştir (Tenekecioğlu, 2002: 159). Kotler (1997) ise hizmeti "bir tarafın diğerine sunduğu mülkiyeti gerekli kılmayan soyut bir faaliyet veya hareket" olarak tanımlamaktadır (Kılıç ve Eleren, 2010: 120).

Yapılan çok sayıda tanımlamanın farklı sektörel gereksinimlerden kaynaklandığı görülmektedir. Ancak temel olarak hizmette algılanan paydaş duygu, bedeli ödenerek elde edilen soyut bir doyum olarak ifade edilebilir.

¹ Yazışma Adresi: Yrd. Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF, İşletme Bölümü, Kahramanmaraş, Türkiye. E-Posta: ofettahlioglu@hotmail.com

² Yazışma Adresi: Doktora Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme ABD, Kahramanmaraş, Türkiye. E-Posta: sevdademir@osmaniye.edu.tr

³ Yazışma Adresi: Öğr. Gör., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Bahçe MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Osmaniye, Türkiye. E-Posta: sevdademir@osmaniye.edu.tr

Bir takım hizmet türleri örneğin yiyecek içecek işletmeleri, fast food restoranlar, vb. yerlerde gerçekleşenler kısa sürede fayda sağlarken, bazı hizmet türleri de orta ve uzun vadede fayda sağlamaktadır. Bunlara tamir ve bakım hizmetleri, danışmanlık hizmetleri, sigorta hizmetleri, finansman hizmetleri vb. örnek verebiliriz.

Tanımlar ve örneklerden de anlaşıldığı gibi hizmeti diğer endüstri dallarından ayıran özellikler mevcuttur. Bunları kısaca aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür (Küçükaltan, 2007, akt.: Kılıç ve Eleren, 2010: 120);

- Hizmet sonrası elde edilen ürün soyut bir üründür.
- Hizmette üretim ve tüketim olayları eş zamanlı gerçekleşmektedir.
- Tüketim olayı hizmetin üretildiği yerde gerçekleşmektedir.
- Hizmeti oluşturan öğelerde sahiplik yoktur.
- Hizmetler emek yoğun bir üretimi gerektirmektedir.
- Hizmet üretiminde standardizasyon yok denecek kadar azdır.

Her ne kadar tüketici beklentileri ve gereksinimlerinin analizine, mal üretiminde daha çok önem verilse de aynı şekilde hizmet üretiminde de tüketicilerin beklenti ve gereksinimlerinin çok iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Özellikle turizm gibi dinamik yapısı olan, tüketicilerin gereksinim ve beklentilerinin sürekli değiştiği endüstrilerde sıradan ve statik bir hizmetin aksine nitelikli, seviyeli ve kaliteli bir hizmetin verilmesi gerekliliği kaçınılmazdır.

Değişen ve gelişen global dünya, artan rekabet, kuşaklar arasındaki fikir değişimi ve artık farkındalığı artan bilinçli tüketiciler mevcut işletmeleri kendilerini geliştirmeye ve daha iyi ürün ve hizmet sunmaya zorlamaktadırlar. Bu rekabet ortamından hizmet sektörünün çok hassas olduğu konaklama işletmeleri de kendi payına düşeni almaktadır. Gelir düzeyindeki artışlarla birlikte daha sık seyahat etmeye başlayan tüketiciler, eskiden mevcut sayıları az olan otel işletmeleri çoğaldıkça tesis tercihinde seçici davranmaya eğilim göstermektedirler. Bu seçim kararlarını etkileyen en önemli etken ise şüphesiz işletmelerin sunduğu hizmet kalitesidir. Bu bağlamda çalışmamıza konu olan Kahramanmaraş ilinde faaliyet gösteren 65 personelin hizmet verdiği 73 odalı ve günlük ortalama %55 doluluk oranına sahip dört yıldızlı bir otel işletmesinin hizmet kalitesi belirlenmeye çalışılmıştır.

Kuramsal Çerçeve

Servqual Ölçeği İle Hizmet Kalitesinin Değerlendirilmesi Yöntemi

Hizmet kavramı taşıdığı özellikler itibarıyla hizmette kalitenin ölçülmesi önemli bir sorun olarak süregelmiştir. Bu sebeple son yıllarda hizmet sektöründeki gelişmelerin de etkisi ile bu alandaki araştırmalar yoğunluk kazanmıştır (Saat, 2003: 1-2). Kısaca *hizmet kalitesi*, bir işletmenin müşteri beklentilerini ve gereksinimlerini karşılayabilme veya bu beklentileri aşma yeteneğidir (Öztürk, 1996: 66).

En geniş anlamıyla *hizmet kalitesi*, müşteri beklentilerini karşılamak için üstün ya da mükemmel hizmetin verilmesidir. Bir diğer tanım ise hizmet kalitesini, bir kuruluşun müşteri beklentilerini karşılayabilme ya da geçebilme yeteneği olarak belirtmektedir. Burada önemli olan konu, kalitenin müşteri tarafından algılanan kalite olmasıdır (Odabaşı, 1997: 67).

İşletmelerde hizmet kalitesinin belirlenmesinde müşterilerin algıladıkları hizmet ve bunun sonucunda oluşan fikirleri önemlidir. Herhangi bir işletmede, hizmet kalitesinin artırılmasında temel faktör servis kalitesinin ve müşterilerin bu performans karşısındaki tepkilerinin ölçülmesidir. Hizmet kalitesini geliştirme programlarının başarısızlık riski yüksektir. Hizmet firmaları, sık sık tatmin edilmeyen müşteriyi alıkoymak için, teşvikler sağlayarak kalite geliştirme sürecini başlatırlar (Stuart ve Stephen, 1995, akt.: Öztürk ve Seyhan, 2005:172).

Hizmet kalitesinin belirlenmesi amacıyla kullanılan Servqual Ölçeği, Parasuraman, V.A. Zeithaml ve Leonard L.Berry tarafından geliştirilmiştir. Ölçek genelde müşterin hizmetten beklentileri ve algılama düzeyi arasındaki farkı ölçmeye çalışır. Sorular da kendi içerisinde beş boyutta değerlendirilmektedir. Bazı örnek çalışmalarda ölçekte müşterinin demografik özellikleri de katılmakta ve sonuçlar demografik özelliklerle ilişkili değerlendirilmektedir. Parasuraman ve arkadaşları araştırmaları için hazırlamış oldukları ölçekte, öncelikle hizmet kalitesini tanımlama, hizmet kalitesini etkileyen unsurları belirleme ve buna dayalı hizmet kalitesinin ölçülebilir olması için genel bir model geliştirmeye çalışmışlardır. Bu araştırma sonucunda müşteriler açısından hizmet kalitesinin tanımı, hizmet beklentileri ve etkileyen unsurlar ve hizmet kalitesinin boyutları konusunda önemli bilgiler elde edilmiştir. Elde edilen bu sonuçlara göre, kaliteli bir hizmetin sunulabilmesi için müşterilerin hizmet beklentilerinin karşılanması veya bu beklentilerin ötesinde hizmet verilmesi gerektiği düşüncesi ağırlık kazanmıştır. Sonuç olarak hizmet kalitesi, istek veya beklentiler ile algılamalar arasındaki farklılık ölçüsüdür (Bozdağ vd., 2003: 4).

Parasuraman ve arkadaşları araştırmalarında hizmet kalitesinin beş boyutunun bulunduğu belirtilmektedir. Bunlar (Eleren vd., 2007: 78);

- **Fiziksel Özellikler (Tangibles)** : İşletmenin hizmet sunumundaki bina, araç-gereç ve personel görünümü,

- **Güvenirlilik (Reliability)** : Vaat edilen bir hizmeti doğru ve güvenilir bir şekilde yerine getirebilme yeteneği,
- **Heveslilik (Responsiveness)** : Müşteriye yardım etme ve hızlı hizmet verme istekliliği,
- **Güven (Assurance)** : Çalışanların bilgili ve nazik olmaları ve müşterilere güven duygusu hissettirebilme becerisi,
- **Empati (Empathy)** : İşletmenin kendisini müşterilerin yerine koyması ve müşterilere kişisel ilgi göstermesidir.

Hizmet kalitesi problemlerinin varlığını gösteren beş fark (boşluk) bulunmaktadır. Bu farklar, müşteri beklentileri ile algılamaları arasındaki farklardır ve farkların yönü ve büyüklüğü hizmet kalitesini tanımlamaktadır (Eleren, 2009: 403).

Fark-1: Müşteri beklentileri ve yönetimin müşteri beklentilerini algılaması arasındaki fark,

Fark-2: Yönetimin müşteri beklentilerini algılaması ile hizmet kalitesi standartları arasındaki fark,

Fark-3: Hizmet kalitesi standartları ile hizmetin sunumu arasındaki fark (Hizmet performansı farkı),

Fark-4: Hizmetin sunumu ile dış çevre ile iletişimler arası fark,

Fark-5: Beklenen hizmet ile algılanan hizmet arasındaki farktır (İlk dört boyuta dayalı ortaya çıkar).

Beklenen hizmet ile algılanan hizmet arasındaki ilişki şu şekilde açıklanabilir (Parasuraman, et al., 1985: 48).

1. *Beklenen Hizmet > Algılanan Hizmet* ise; algılanan kalite tatmin edici değildir (müşteriyi tatmin etmez).
2. *Beklenen Hizmet = Algılanan Hizmet* ise; algılanan kalite tatmin edicidir (müşteriyi tatmin eder).
3. *Beklenen Hizmet < Algılanan Hizmet* ise; algılanan kalite tatmin edicidir, bu fark arttıkça ideal kaliteye yaklaşırlar (Müşteriyi tatmin etme oranı çok yüksektir).

Araştırmanın Metodolojisi

Araştırmanın Amacı Ve Yöntemi

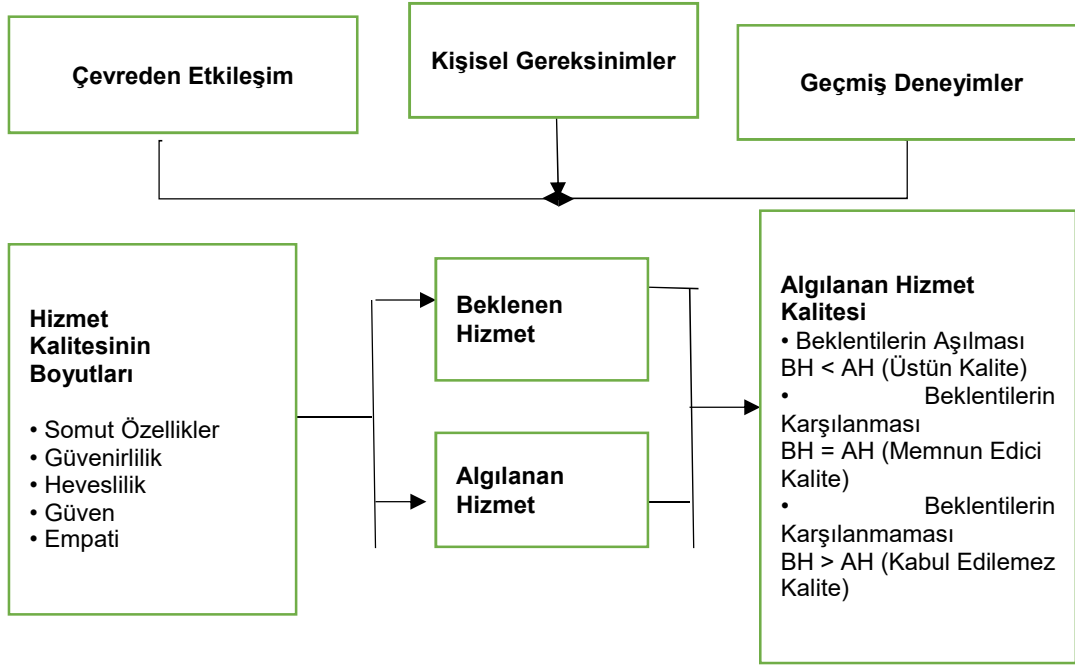
Araştırmanın amacı, Kahramanmaraş ilinde faaliyet gösteren bir otel işletmesinin müşterilerine sunmuş olduğu hizmet kalitesinin tespit edilmesidir. Bu sebeple uluslararası literatürde kabul görmüş SERVQUAL ölçeği kullanılarak otel müşterilerinin beklendikleri hizmet kalitesi ile deneyimledikleri hizmet kalitesi arasında fark olup olmadığının belirlenmesi amaçlanmıştır.

Araştırmanın Ana Kütlesi ve Örneklemi

Araştırmanın ana kütlesi, yaklaşık 65 personelin hizmet verdiği 73 odalı ve günlük ortalama %55 doluluk oranına sahip dört yıldızlı, Kahramanmaraş ilinde faaliyet gösteren bir otel işletmesinin müşterileridir. 18.05.2016 - 08.06.2016 tarihleri arasında otel işletmesinde konaklayan ve tesadüfi yöntemle seçilen, soruları cevaplamaya gönüllü 93 müşteriye anket uygulanmıştır.

Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Araştırmamızın temel varsayımı; müşterilerin genel olarak hizmet kalitesi ile ilgili beklentileri ve deneyimlediği hizmet kalitesi arasındaki farkın tespit edilerek pozitif ya da negatif olarak ortaya çıkacak olan SERVQUAL skorunun hizmet kalitesi boyutunu açıklaması düşüncesine dayandırılmıştır. Bu bağlamda araştırmanın modeli, Şekil 1'de görüldüğü gibidir.

Şekil 1. Hizmet Kalitesinin Boyutları (Fitzsimmons ve Fitzsimmons, 1999; Avcıkurt ve Aymankuy, 2006: 286).

Araştırma modeli doğrultusunda test edilmek istenen hipotezler aşağıdaki gibidir;

Hipotez 1: İşletme tüm hizmet boyutlarıyla müşterilerin beklentilerini karşılamaktadır.

Hipotez 2: Müşteri beklenti düzeyleri gelir düzeylerine göre farklılık göstermektedir.

Hipotez 3: Müşteri beklenti düzeyleri eğitim düzeylerine göre farklılık göstermektedir.

Araştırmada Kullanılan Ölçüm Araçları ve Analizi

Araştırmada Parasuraman, V.A. Zeithaml ve Leonard L. Berry tarafından geliştirilen SERVQUAL Ölçeğinden yararlanılmıştır. Veriler, Dilge KEKEÇ'in "Hizmet Kalitesi Ölçümünde Servqual Ölçeği ve Otelcilik Sektöründe Bir Uygulama" adlı Yüksek Lisans Tezinde kullandığı ölçekte bir takım değişiklikler yapılarak anketin uygulanması ile elde edilmiştir. Genel olarak Servqual ölçeği müşterin hizmetten beklentileri ve algılama düzeyi arasındaki farkı ölçmeye çalışır. Sorular da kendi içerisinde Fiziksel Özellikler, Güvenirlilik, Heveslilik, Güven ve Empati olarak beş boyutta değerlendirilmektedir. Ölçek her boyutun Servqual ortalamalarının kendi içinde değerlendirilip daha sonra beş boyutun aritmetik ortalaması hesaplanarak Servqual skorunun elde edilmesine yönelik toplam 30 soru önermesinden oluşmaktadır.

Anket formunda, konaklama işletmesinden hizmet alan müşterilerin demografik özelliklerini açıklayabilmek için, "yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu ve aylık gelir" durumlarına ilişkin 5 soru ve son olarak müşterilerin tesis seçiminde dikkat ettiği kriterleri önem derecesine göre sıralayan 1 soruya yer verilmiştir. Verilerin analizi SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) 17.0 paket programı ile yapılmış; betimsel analizlerde, güvenirlilik analizi, frekans analizi ve ANOVA gibi tekniklerden yararlanılmıştır.

Araştırmanın Bulguları

Demografik Özellikler Ve Diğer Bulgulara İlişkin Sonuçlar

Araştırma kapsamında yer alan kişilerin yaş dağılımları, cinsiyetleri, eğitim durumları, medeni durumları ve aylık gelirlerine ilişkin demografik özellikleri ve katılımcıların otel seçimini etkileyen en önemli kriterleri tespit etmek üzere sorulan sorulardan elde edilen bulgular Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Demografik Özellikler ve Otel Seçimini Etkileyen En Önemli Kriterin Dağılımları

Yaş	f	%	Eğitim	f	%
18-25	30	32,3	İlköğretim	7	7,5
26-35	46	49,5	Lise	27	29
36-45	9	9,7	Üniversite	52	55,9
46-55	4	4,3	Lisansüstü	7	7,5
56 üzeri	4	4,3			
Cinsiyet	f	%	Medeni Hal	f	%
Kadın	36	38,7	Evli	32	34,4
Erkek	57	61,3	Bekar	61	65,6
Gelir Düzeyi	f	%	Otel Seçimindeki En Önemli Kriter	f	%
1000-2000	25	26,9	Hijyen	18	19,4
2001-3000	26	28	Konum	14	15,1
3001-5000	34	36,6	Uygun Fiyat	17	18,3
5001 üzeri	8	8,6	Personel Davranışı	10	10,8
N:93			Fiziksel Görünüm(Dekorasyon vb.)	34	36,6

Elde edilen bulgulara göre araştırmaya katılanlarda en fazla yığılmanın 26-35 (%49,5) yaş aralığında, en düşük yığılmanın ise 46 ve üzeri (%8,6) yaş aralığında olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların %61,3'ünü erkekler, %38,7'sini kadınlar oluşturmaktadır. Eğitim düzeylerine bakıldığında %7,5'inin ilköğretim, %29'unun lise, %55,9'unun üniversite ve %7,5'inin lisansüstü düzeyinde eğitim aldıkları görülmüştür. Medeni durumda ise, katılımcıların %65,6'sı bekar, %34,4'ü evlidir. Aylık gelir dağılımında ise, %26,9'unun 1000-2000 TL, %28'inin 2001-3000 TL, %36,6'sının 3001-5000 TL ve son olarak %8,6'sının 5001 TL ve üzeri bir gelir elde ettikleri tespit edilmiştir.

Elde edilen bir diğer bulgu ise anketin son bölümünde yer alan otel seçiminde dikkat ettiğiniz en önemli kriter hangisidir soruna verilen cevaplardır. Ankete katılanların büyük çoğunluğu %36,6'sı Fiziksel Görünüm (dekorasyon, tasarım vb.)'ü, bu kriterin haricinde önem sırasına göre %19,4'ü Hijyen'i, %18,3'ü Uygun Fiyat'ı, %15,1'i Konum'u ve %10,8'i Personel Davranışı'nı tercih ettikleri tespit edilmiştir.

Güvenilirlik Analizi

Güvenilirlik analizi, bir ölçekte yer alan maddeler arasındaki iç tutarlılığı ölçmekte ve bu maddeler arasındaki ilişkiler hakkında bilgi sunmaktadır. Analiz edilen veri grubunda ölçme hatası yok ise, güvenilirlik katsayısı 1'e eşit olmakta ve gözlenmiş skordaki değişkenliğin tamamı ölçüm hatasından kaynaklanıyorsa güvenilirlik katsayısı sıfıra eşit olmaktadır. Bu nedenle güvenilirlik katsayısı daima 0 ile 1 arasında yer almaktadır. Soru grupları için en yaygın kullanılan içsel güvenilirlik indeksi Cronbach Alpha' dır (Bayram, 2004: 127). Alpha katsayısına bağlı olarak ölçeğin güvenilirliği aşağıdaki gibi yorumlanmaktadır (Kayış, 2006: 405);

- 0.00 ≤ α < 0.40 ise ölçek güvenilir değildir,
- 0.40 ≤ α < 0.60 ise ölçeğin güvenilirliği düşük,
- 0.60 ≤ α < 0.80 ise ölçek oldukça güvenilir,

$0.80 \leq \alpha < 1.00$ ise ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçektir.

Tablo 2. Algılanan Hizmet Kalitesi ve Beklentilerin Güvenilirlik Analizi

Örnek Sayısı	Değişken Sayısı	C. Alpha Katsayısı (Beklentiler)	C. Alpha Katsayısı (Performans)
93	30	,954	,710

Araştırmada kullanılan SERVQUAL ölçeğindeki sorulara verilen cevaplara uygulanan güvenilirlik analizinde müşterilerin algıladıkları hizmet kalitesine yönelik sorular Cronbach Alpha Katsayısının (.710) oldukça güvenilir olduğu, müşterilerin beklentilerine yönelik sorular ise Cronbach Alpha Katsayısının (.954) yüksek derecede güvenilir bir ölçek olduğu test edilmiştir.

SERVQUAL Ölçeği ile Hizmet Kalitesinin Belirlenmesi

Otel işletmesinde hizmet kalitesinin belirlenmesi için servqual ölçeği uygulanmış ve elde edilen veriler Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Beklenti, Algılama ve SERVQUAL Puanları

Sorular	ALGILAMA					BEKLENTİ				SERVQUAL PUANI			
	N	Min	Max	Ort.	Std. Sap.	Min	Max	Ort.	Std. Sap.	Fark	Ort.	Servqual Puanı	
Fiziksel Özellikler	1	93	2	5	4,301	0,791	1	5	4,569	0,839	-0,268	-0,1693	-1,1131
	2	93	2	5	4,430	0,743	2	5	4,365	0,844	0,065		
	3	93	1	5	4,322	0,849	2	5	4,580	0,741	-0,258		
	4	93	2	5	4,311	0,807	1	5	4,526	0,802	-0,215		
Güvenilirlik	5	93	1	5	4,354	0,88	1	5	4,462	0,854	-0,108	-0,1169	
	6	93	2	5	4,301	0,763	2	5	4,526	0,685	-0,225		
	7	93	1	5	4,301	0,918	1	5	4,333	0,97	-0,032		
	8	93	1	5	4,387	0,794	1	5	4,494	0,867	-0,107		
	9	93	2	5	4,483	0,716	1	5	4,537	0,815	-0,054		
	10	93	1	5	4,301	0,844	1	5	4,365	0,986	-0,064		
	11	93	1	5	4,150	1,052	1	5	4,311	1,052	-0,161		
	12	93	2	5	4,290	0,854	1	5	4,473	0,815	-0,183		
Heveslilik	13	93	1	5	4,225	0,945	1	5	4,462	0,866	-0,237	-0,1846	
	14	93	1	5	4,150	1,031	1	5	4,440	0,914	-0,29		
	15	93	1	5	4,172	0,939	2	5	4,591	0,74	-0,419		
	16	93	1	5	4,301	0,869	1	5	4,397	0,922	-0,096		

	17	93	1	5	4,408	0,81	1	5	4,462	0,973	-0,054	
	18	93	1	5	4,408	0,837	1	5	4,419	1,086	-0,011	
Güven	19	93	1	5	4,397	0,91	1	5	4,666	0,696	-0,269	-0,3075
	20	93	1	5	4,44	0,786	2	5	4,677	0,574	-0,237	
	21	93	1	5	4,301	0,906	1	5	4,612	0,737	-0,311	
	22	93	1	5	4,247	1,017	1	5	4,505	0,904	-0,258	
	23	93	1	5	3,774	1,43	1	5	4,236	1,219	-0,462	
Empati	24	93	1	5	4,225	0,934	1	5	4,494	0,802	-0,269	-0,3348
	25	93	1	5	4,225	0,968	1	5	4,559	0,84	-0,334	
	26	93	1	5	4,225	0,957	1	5	4,612	0,707	-0,387	
	27	93	1	5	4,182	0,977	1	5	4,591	0,81	-0,409	
	28	93	1	5	4,182	0,977	1	5	4,526	0,879	-0,344	
	29	93	1	5	4,236	1,015	1	5	4,559	0,852	-0,323	
	30	93	1	5	4,258	1,041	1	5	4,537	0,903	-0,279	

Fiziksel Özellikler Boyutu: Elde edilen bulgular beş boyutta incelenmiştir. İlk boyut olan fiziksel özellikler boyutunda 4 soru bulunmaktadır. Bu boyutta sadece "Otelde kullanım alanlarının görsel olarak çekici olması" sorusuna verilen cevaplar 0,065 ile beklentilerin üzerinde gerçekleşmiştir. Fiziksel özellikler ile ilgili diğer önermelerin ise hepsi negatif yönlüdür. En az memnuniyet duyulan ve -0,268 ile en düşük skora sahip "Otelin içindeki eşyaların modern görünümlü olması" önermesidir. Bu boyutun ortalaması -0,1693 ile beklentilerin altında kalarak müşteri memnuniyetini sağlayamamaktadır.

Güvenilirlik Boyutu: Güvenilirlik boyutunda 8 soru bulunmaktadır. Tüm sorulara verilen yanıtlara bakıldığında müşteri beklentilerinin deneyimledikleri hizmet kalitesinin üzerinde gerçekleştiği görülmektedir. Sonuca göre bu boyutta müşteri memnuniyeti sağlanamamıştır. Fakat diğer boyutlar ile karşılaştırıldığında en ılımlı boyut olarak güvenilirlik boyutu öne çıkmaktadır. Her ne kadar beklentiler karşılanmasa da işletmenin müşterilerinde güvenilirlik açısından daha olumlu bir imaj bıraktığı söylenebilir. Bölümün en yüksek skoru -0,032 ile "Otelde yapılması gerekenlerin ilk seferinde doğru olarak yapılması" en düşük skoru ise -0,225 ile "Bir müşterinin herhangi bir sorunu olduğunda, sorunu çözmek için her türlü çabanın gösterilmesi" olarak tespit edilmiştir. Bu boyutun servqual ortalaması ise -0,1169'dur ve beklentiler karşılanamamaktadır.

Heveslilik Boyutu: Altı önermenin servqual skorları incelendiğinde hepsinin negatif yönlü oldukları görülmektedir. Beklentilerin en fazla karşılanamayan önermesi -0,419 ile "Otel personelinin müşterilere yardımcı olmak için her zaman istekli olması" en az karşılanamayan önermesi ise -0,011 ile "Otelde personel sayısının yeterli olması" önermesi olmuştur. Müşteriler otel personel sayısının neredeyse yeterli olduğunu düşünmektedirler. Ancak bu personelin müşterilere yardım etmedeki hevesliliklerinden az da olsa şüphe etmektedirler. -0,1846 boyut ortalaması ile beklentileri karşılayamamıştır.

Güven Boyutu: Bu grupta da tüm puanlar negatif çıkmıştır. Boyut içerisindeki beş önermeden en düşük puan -0,462 ile "Otele ulaşımın kolay olması" en yüksek puan ise -0,237 ile "Otel müşterilerinin kaldıkları süre boyunca kendilerini güvende hissetmeleri" olarak ortaya çıkmıştır. Grubun servqual skoru -0,3075 ile diğer üç boyutun ortalamalarından negatif yönlü yüksek çıkmıştır. Misafirler otelde kaldıkları zaman zarfı boyunca kendilerini güvende hissetmektedirler ancak otele ulaşımın zor olduğundan oldukça şikâyetçidirler.

Nitekim ulaşımla ilgili şikâyet diğer önermelere nazaran en yüksek seviyededir. Güven boyutunda beklentiler karşılanamamaktadır.

Empati Boyutu: Empati grubundaki tüm sorulara verilen cevaplar analiz edildiğinde tüm önermelerin servqual skorları negatif çıkmıştır. -0,3348 ortalama puan ile tüm boyutlar arasında en çok beklentilerin karşılanamadığı grup empati grubudur. -0,409 ile en düşük puan “Otel için müşterinin isteğinin her şeyden önemli olması” -0,269 ile en yüksek puan “Otel personelinin, müşterilere gerekli ilgi ve alakayı göstermesi” olmuştur. Müşteriler isteklerinin işletme açısından yeterince önemli olmadığını düşünmektedirler.

Servqual ölçeğine dayalı hizmet kalitesi ölçümünde işletmenin tüm boyutlarıyla müşterilerin beklentilerini karşılayamadığı sonucuna varılmıştır. Bu verilere dayanarak Hipotez 1 reddedilmiştir.

Gelir ve Eğitim Düzeylerinin Beklentiler Üzerinde Yaratdığı Farklılıklara İlişkin ANOVA Testi

ANOVA ikiden fazla bağımsız grubun ortalamalarının birbirinden farklı olup olmadığını test etmek amacıyla kullanılan istatistiksel analiz yöntemidir. ($p < 0,05$) ise test edilen değişken için ortalamalarının farklı olduğuna karar verilir. Test edilen değişken için grupların sahip oldukları ortalama değerler karşılaştırılarak yorum yapılır (Sipahi vd., 2008: 120). Gelir düzeyi ve öğrenim durumu için yukarıda verilen bilgiler doğrultusunda ANOVA testi uygulanmış ve elde edilen sonuçlar yorumlanmıştır.

Tablo 4. Gelir Düzeyinin Beklentiler Üzerinde Yaratdığı Farklılıklara İlişkin ANOVA Testi

N	SORULAR	F	P değeri
1	Otelin içindeki eşyaların modern görünümlü olması	2,640	,054
2	Otelde kullanım alanlarının görsel olarak çekici olması	2,550	,061
3	Otel personelinin dış görünüşünün özenli olması	5,308	,002
4	Otelde, hizmetle ilgili materyallerin yeterli düzeyde olması	1,543	,209
5	Herhangi bir şeyin, belirli bir zamanda yapılmasına söz verildiğinde yapılması	3,113	,030
6	Bir müşterinin herhangi bir sorunu olduğunda, sorunu çözmek için her türlü çabanın gösterilmesi	1,484	,224
7	Otelde yapılması gerekenlerin ilk seferinde doğru olarak yapılması	4,964	,003
8	Otel hizmetlerinin söz verilen saatlerde sunulması	2,584	,058
9	Otelde kayıtların düzgün ve doğru olarak tutulması	3,229	,026
10	Otel personelinin birbirleri ile olan ilişkilerinin seviyeli olması	1,620	,190
11	Müşterilere gerçekleştirilemeyecek vaatlerde bulunulmaması	1,706	,171
12	Otelin, müşteri üzerinde iyi bir imaj bırakması	1,811	,151
13	Hizmetlerin tam olarak ne zaman sunulacağına müşterilere söylenmesi	1,987	,122
14	Otel personelinin müşterilere sunduğu hizmette dakik olması	2,618	,056
15	Otel personelinin müşterilere yardımcı olmak için her zaman istekli olması	,977	,407
16	Otel personelinin müşteriler ile ilgilenemeyecek kadar meşgul olmaması	4,814	,004
17	Meydana gelebilecek aksaklıklardan ve özel durumlardan müşterilerin haberdar edilmesi	1,483	,225

18	Otelde personel sayısının yeterli olması	3,482	,019
19	Otel personelinin davranışlarının müşterilerde güven uyandırması	2,824	,043
20	Otel müşterilerinin kaldıkları süre boyunca kendilerini güvende hissetmeleri	1,765	,160
21	Otel personelinin müşterilere karşı her zaman nazik olması	1,539	,210
22	Otel personelinin müşterilerin sorularını yanıtlamak için gerekli bilgiye sahip olması	1,188	,319
23	Otele ulaşımın kolay olması	,485	,694
24	Otel personelinin, müşterilere gerekli ilgi ve alakayı göstermesi	2,232	,090
25	Hizmet saatlerinin bütün müşterilere uygun olacak şekilde düzenlenmesi	2,097	,106
26	Otelin, müşterileriyle içtenlikle ilgilenen çalışanlara sahip olması	1,817	,150
27	Otel için müşterinin isteğinin her şeyden önemli olması	,666	,575
28	Otel personelinin müşterilerin istek ve ihtiyaçlarını anlaması	1,631	,188
29	Otel personelinin, müşterilerin, zamanı rahat ve huzurlu geçirmeleri için gerekli özeni göstermesi	2,342	,079
30	Müşterilerin şikâyet ve önerilerinin dikkate alınması	2,679	,052

Tablo 4'te görüldüğü gibi gelir düzeyi göz önünde bulundurulduğunda, gelir faktörü ile 3, 5, 7, 9, 16, 18 ve 19 numaralı sorulara verilen yanıtlarda istatistiki açıdan anlamlı farklılıklar vardır. Yani gelir faktörü, müşterilerin bu değişkenlere ilişkin beklentileri üzerinde farklılık yaratmaktadır. Gelir düzeyleri farklılaştığı zaman müşteriler bu değişkenler üzerinde farklı beklentiler içindedirler. Ancak diğer 23 soruya verilen yanıtlara göre gelir düzeyinin müşteri beklentileri üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olmadığı görülmüştür. Bu verilere dayanarak Hipotez 2 reddedilmiştir.

Tablo 5. Eğitim Düzeyinin Beklentiler Üzerinde Yarattığı Farklılıklara İlişkin ANOVA Testi

N	SORULAR	F	P değeri
1	Otelin içindeki eşyaların modern görünümlü olması	6,670	,000
2	Otelde kullanım alanlarının görsel olarak çekici olması	5,963	,001
3	Otel personelinin dış görünüşünün özenli olması	7,739	,000
4	Otelde, hizmetle ilgili materyallerin yeterli düzeyde olması	4,401	,006
5	Herhangi bir şeyin, belirli bir zamanda yapılmasına söz verildiğinde yapılması	6,400	,001
6	Bir müşterinin herhangi bir sorunu olduğunda, sorunu çözmek için her türlü çabanın gösterilmesi	3,008	,034
7	Otelde yapılması gerekenlerin ilk seferinde doğru olarak yapılması	4,480	,006

8	Otel hizmetlerinin söz verilen saatlerde sunulması	3,215	,027
9	Otelde kayıtların düzgün ve doğru olarak tutulması	1,321	,273
10	Otel personelinin birbirleri ile olan ilişkilerinin seviyeli olması	3,191	,027
11	Müşterilere gerçekleştirilemeyecek vaatlerde bulunulmaması	3,526	,018
12	Otelin, müşteri üzerinde iyi bir imaj bırakması	1,741	,164
13	Hizmetlerin tam olarak ne zaman sunulacağına müşterilere söylenmesi	1,264	,292
14	Otel personelinin müşterilere sunduğu hizmette dakik olması	2,874	,041
15	Otel personelinin müşterilere yardımcı olmak için her zaman istekli olması	3,291	,024
16	Otel personelinin müşteriler ile ilgilenemeyecek kadar meşgul olmaması	7,749	,000
17	Meydana gelebilecek aksaklıklardan ve özel durumlardan müşterilerin haberdar edilmesi	2,909	,039
18	Otelde personel sayısının yeterli olması	2,240	,089
19	Otel personelinin davranışlarının müşterilerde güven uyandırması	7,693	,000
20	Otel müşterilerinin kaldıkları süre boyunca kendilerini güvende hissetmeleri	2,665	,053
21	Otel personelinin müşterilere karşı her zaman nazik olması	4,353	,007
22	Otel personelinin müşterilerin sorularını yanıtlamak için gerekli bilgiye sahip olması	2,137	,101
23	Otele ulaşımın kolay olması	,520	,670
24	Otel personelinin, müşterilere gerekli ilgi ve alakayı göstermesi	1,681	,177
25	Hizmet saatlerinin bütün müşterilere uygun olacak şekilde düzenlenmesi	2,293	,083
26	Otelin, müşterileriyle içtenlikle ilgilenen çalışanlara sahip olması	,591	,623
27	Otel için müşterinin isteğinin her şeyden önemli olması	2,375	,075
28	Otel personelinin müşterilerin istek ve ihtiyaçlarını anlaması	2,339	,079
29	Otel personelinin, müşterilerin, zamanı rahat ve huzurlu geçirmeleri için gerekli özeni göstermesi	3,887	,012
30	Müşterilerin şikayet ve önerilerinin dikkate alınması	2,646	,054

Tablo 5'te eğitim düzeyi göz önünde bulundurulduğunda 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 14, 15, 16, 19, 21, 29 numaralı sorulara verilen yanıtlara göre eğitim düzeyinin bu değişkenler üzerinde istatistikî açıdan anlamlı farklılıklar bulunmaktadır. Bu değişkenler söz konusu olduğunda öğrenim düzeyi beklentiler üzerinde etkili olmaktadır. Fakat diğer 14 soruya verilen cevaplara göre eğitim düzeylerinin müşterilerin beklentileri üzerinde anlamlı herhangi bir farklılığa yol açmadığı tespit edilmiştir. Bu veriler ışığında "Müşteri beklenti düzeyleri eğitim düzeylerine göre farklılık göstermektedir" i savunan Hipotez 3 kısmen kabul edilebilir.

Sonuç Ve Öneriler

Kahramanmaraş ilinde faaliyet gösteren bir otel işletmesinde hizmet kalitesinin ölçülmesi amacıyla yapılan bu çalışmada müşterilerin genel olarak otellerden almayı beklediği hizmet kalitesi ile algıladıkları

(deneyimledikleri) hizmet kalitesi arasında bir fark olup olmadığının tespiti için hizmet kalitesi ölçümünde uluslararası geçerliliği olan Servqual ölçeği kullanılmıştır. Şehirde son yıllarda yeni açılan otel sayısındaki artışlar ve daha önce bu bölgede konaklama sektöründe akademik anlamda böyle bir çalışma yapılmamış olması araştırma yapılmasını teşvik etmiştir. Herhangi bir alanda iyileştirme yapmadan önce o alandaki performansın ölçülmesi gerekir. Aksi takdirde eksikliklerin hangi alanda olduğunu tespit etmek güçleşecektir. Hizmet kalitesinin artırılması amacıyla otel işletmesinin mevcut durumu tespit edilmiştir.

Çalışmada anketle veri toplama tekniği kullanılmıştır. Zamanın kısıtlı olması nedeniyle yaklaşık üç hafta boyunca anketi cevaplamaya gönüllü olan otel müşterileri arasından 93 kişiye uygulama yapılmıştır. Elde edilen bulgulara göre otel işletmesinde konaklayan müşterilerin hizmet kalitesi ile ilgili beklentileri oldukça yüksek çıkmıştır. Konuyla ilgili daha eski çalışmalarda da (Douglas ve Connor, 2003; Lau vd., 2005) özellikle hizmet sektörü içerisinde yer alan ve turizm sektöründe faaliyet gösteren tesislerdeki hizmetlere ilişkin müşteri beklentilerinin yüksek düzeyde olduğu sonuçlarına rastlamak mümkündür.

Otel müşterilerine toplam beş boyutta (Fiziksel Özellikler, Güvenilirlik, Heveslilik, Güven ve Empati) 30 soru yöneltilmiştir. Sonuçlara göre müşteri beklentileri ile algılanan hizmet kalitesi arasındaki oluşan en büyük farklar sırasıyla Empati (-0,3348), Güven (-,3075), Heveslilik (-0,1846), Fiziksel Özellikler (-0,1693), Güvenilirlik (-0,1169) olmuştur. Bu sonuca göre en yüksek fark empati boyutunda oluşmuş olup otel müşterilerinin yönetimden beklediği, kendilerini otel müşterilerinin yerine koyup bu şekilde hareket edilmesi anlayışının geliştirilmesidir. Beklenti ve algı arasında oluşan en az fark ise Güvenilirlik boyutunda oluşmuştur. Sonuçların negatif yönlü olmasına rağmen otelin müşterilerine yaşattığı en olumlu yönü burada ortaya çıkmıştır. Otuz değişken içerisinde negatif olmayan tek önerme "Otelde kullanım alanlarının görsel olarak çekici olması" olmuştur. Sonuçlara göre otel işletmesinin genel Servqual puanı (-1,1131) ile beklentilerin altında kalmıştır. Yani işletme tüm boyutları ile müşteri beklentilerini karşılayamamış olup Hipotez 1 reddedilmiştir.

Araştırmada yapılan bir diğer analiz ise eğitim ve gelir düzeyinin müşteri beklentileri üzerinde herhangi bir farklılık yaratıp yaratmadığıdır. Yapılan ANOVA testlerinde gelir düzeyinin müşteri beklentileri üzerinde küçük bir kısım hariç anlamlı bir farklılığa neden olmadığı görülmüştür. Yani gelir düzeyi müşteri beklentilerini etkilememektedir. Bu sonuca bakarak Hipotez 2 reddedilmektedir. Eğitim düzeyinin beklentiler üzerinde bir farklılık yaratıp yaratmadığı ile ilgili yapılan testte ise değişkenlerin %53,3' lük bir kısmında anlamlı farklılıklara neden olduğu görülmektedir. Bu verilere göre Hipotez 3 kısmen kabul edilebilir.

Tablo 6. Verilerden Elde Edilen Sonuçlara Göre Hipotezlere İlişkin Sonuçlar

Hipotez 1: İşletme tüm hizmet boyutlarıyla müşterilerin beklentilerini karşılamaktadır.	KABUL
Hipotez 2: Müşteri beklenti düzeyleri gelir düzeylerine göre farklılık göstermektedir.	RED
Hipotez 3: Müşteri beklenti düzeyleri eğitim düzeylerine göre farklılık göstermektedir.	KISMEN KABUL

Hizmet kalitesinin ölçülmesi ile ilgili yapılan bu çalışmada işletmenin tüm boyutlarıyla müşteri beklentilerini karşılayamadığı sonucuna varılmıştır. Ancak burada beklenti ve algı arasındaki farkın büyüklüğü önem arz etmektedir. Elde edilen bulgulara göre aradaki fark önemli derecede büyük değildir dolayısıyla telafi edilebilir bir boyuttadır. Yönetimin bu sonuçları dikkate alarak aradaki farkın büyümesine öncelikle engel olup daha sonra bu farkın kapanmasını ve durumun pozitif yönde ilerlemesini sağlaması hem işletmenin imajı gereği hem de sürdürülebilir bir hizmet kalitesi sağlaması açısından önemli görülmektedir. İşletme yönetiminin gerekli iyileştirmeler yapıldıktan sonra tekrar hizmet kalitesi ölçümü yaptırması gerektiği düşünülmektedir.

Kaynakça

Avcıkurt, C., ve Aymanıuy, Ş. (2006). Konaklama İşletmelerinde Hizmet Kalitesi Ölçümü ve Bir Uygulama, *II. Balıkesir Ulusal Turizm Kongresi*, 281-299.

Bayram, N. (2004). *Sosyal Bilimlerde SPSS İle Veri Analizi*. 1.Baskı. Bursa: Nokta Matbaacılık.

Bozdağ, N., Atan, M., ve Altan, Y. (2003). Hizmet Sektöründe Toplam Hizmet Kalitesinin SERVQUAL Analizi ile Ölçümü ve Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama. *VI. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu*, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Douglas, L. and Connor, R. (2003). Attitudes to Service Quality – The Expectation Gap. *Nutrition and Food Science*, 33 (4), 165-172.

Eleren, A. (2009). Müşteri Beklentilerine Dayalı Bir Hizmet Kalitesi Ölçüm Modeli: Termal Otel İşletmeciliğinde Bir Uygulama. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (18), 395-420.

Eleren, A., Bektaş, Ç. ve Görmüş, A.Ş. (2007). Hizmet Sektöründe Hizmet Kalitesinin SERVQUAL Yöntemi ile Ölçülmesi ve Hazır Yemek İşletmesinde Bir Uygulama, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 44/514, 75-88.

Fitzsimmons, J.A. and Fitzsimmons, M.J. (1999). *Service Management- Operations, Strategy and Information Technology*, Singapore, Irwin McGraw Hill.

Kayış, A. (2008). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri içinde Güvenilirlik Analizi*. Ş. KALAYCI (ed.), 3. Baskı, Ankara: Eflatun Yayınevi, 402-419

Kekeç, D. (2008). Hizmet Kalitesi Ölçümünde Servqual Ölçeği Ve Otelcilik Sektöründe Bir Uygulama. *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.

Kılıç, B. ve Eleren, A. (2010). Termal Otel İşletmelerinde Hizmet Kalitesinin Ölçülmesi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(3), 119-142.

Kotler, P. (1997). *Marketing Management; Analysis, Planning. Implementation and Control*. 9 th edition. New Jersey. Prentice Hall.

Küçükaltan, D. (2007). Turizm Endüstrisinde Hizmet Kavramı. Şevkinaz Gümüsoğlu ve Diğerleri(ed.). *Hizmet Kalitesi* i(29-37). Ankara: Detay Yayıncılık.

Lau M. P., Akbar, A.K. and Fie, D.Y.G. (2005). Service Quality: A Study of the Luxury Hotels in Malaysia. *The Journal of American Academy of Business*, 7(2), 46-55.

Odabaşı, Y. (1997). *Satış ve Pazarlamada Müşteri İlişkileri*, İstanbul: Der Yayınları.

Özer, S. (1997). *Hizmetlerde Kalite Banka Hizmetlerinde Kalite Üzerine Bir Tüketici Araştırması*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Öztürk, S. (1996). Hizmet İşletmelerinde Kalite Boyutları ve Kalitenin Artırılması. *Verimlilik Dergisi*, 2, 66-68.

Öztürk, Y. ve Seyhan, K. (2005). Konaklama İşletmelerinde Sunulan Hizmet Kalitesinin Servqual Yöntemi ile Ölçülmesi, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 16(2), 170-182.

Parasuraman, A., Zeithaml, V. and Berry, L. (1985). A Conceptual Model of Service Quality and Its Implications for Future Research, *Journal of Marketing*, 49 (Fall), 41-50.

Saat, M. (2003). Kavramsal Hizmet Modeli ve Hizmet Kalitesini Ölçme Aracı Olarak Servqual Analizi. <http://dergi.iibf.gazi.edu.tr/pdf/1310.pdf> (Erişim Tarihi: 20.06.2003).

Sipahi, B. E., Yurtkoru, S., ve Çinko, M. (2008). *Sosyal Bilimlerde SPSS' le Veri Analizi*, 2. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

Stuart, F. and Stephen S., (1995). Planning for Service Quality: An Interactive Approach, *Journal of Service Management*, 7 (4), 58-75.

Tenekecioğlu, B. (1992). *Makro Pazarlama*. Eskişehir: Met Yayıncılık.

Frigya Bölgesi'nde Bizans Dönemi Kaya Mimarisi¹ Byzantine Period Rock-Cut Architecture in Phrygia

Seçkin EVCİM²

Geliş Tarihi: 10.11.2016 / Düzenleme Tarihi: 18.11.2016 / Kabul Tarihi: 18.11.2016

Özet

Anadolu'nun zengin tarihi coğrafyasında önemli yer tutan Frigya bölgesi, son yıllarda yoğun bir şekilde incelenmektedir. Bölgenin hem askeri hem de ticari anlamdaki stratejik önemi, Bizans döneminde sahip olduğu yol sistemi ile belirtilir. Ayrıca, kısmen günümüze ulaşabilmiş Bizans dönemi yapıları, Frigya'nın önemli bir dini merkez de olduğuna işaret etmektedir. Bilinen kalıntılarının çoğu arkeolojik çalışmalarda bulunmuş kilise kalıntıları ve kiliselerde kullanılan mimari plastik parçalardan oluşmaktadır. Ayrıca, bugün bölgedeki birçok kasaba ve köyde Bizans dönemi mimari plastik parçalarını devşirme olarak görmek mümkündür; bununla birlikte ait oldukları Bizans yerleşimleri tespit edilememiştir. Bu durum yerleşim alanlarının zaman içerisinde yağmalandığını göstermektedir.

Frigya bölgesindeki şehirlerin yağmalanması büyük oranda Arap akınları sırasında gerçekleşmiştir. M.S. 7-9. yüzyıllar boyunca süren Arap akınları, insanları emniyet için kaya yerleşim yerlerinde saklamak zorunda bırakmıştır. Aslen kaya yerleşimi geleneği bölgede Frig çağından beri vardır; kalıntılar kaya mimarisinin bu dönemden itibaren kesintisiz devam ettiğini gösterir. Frigler tarafından oluşturulan kaya yapıları Yunan ve Roma dönemleri boyunca kullanıldıkları gibi, yenileri de eklenmiştir. Dışa karşı korunaklı olan kayaların içine oydukları mekânları gerek gündelik yaşam gerekse dini ibadetlerini gerçekleştirebildikleri yerler olarak tasarladıkları muhtemeldir. Büyük olasılıkla mevcut mekânlar, Bizanslılar tarafından Hıristiyan inancına uygun ibadet mekânlarına dönüştürülmüş ve Bizans mimarisinin plan tiplerini içeren yeni örnekler eklenmiştir.

Kaya Kiliseleri içerisinde temel olarak iki çeşit yapı grubu tespit edilmektedir. Bunlardan biri Bizans mimarisinde iyi bilinen plan tiplerini ortaya koymaktadır. Frigya bölgesinin kaya kiliseleri, Bizans kilise mimarisinin başlıca bütün tiplerini içermektedir: Başta tek nefli olmak üzere, iki nefli, üç nefli (bazilikal), haç planlı, kapalı Yunan haç planlı kiliseler inşa edilmiştir. Diğeri ise analitik çözümlene gerektiren, farklı plan tipinde olanlardır. Kiliselerin duvarlarında kazıma ve boyama ile yapılmış çeşitli motifler, figürler ve yazıtlar da görülmektedir. Bu çalışmada Frigya'da, Eskişehir, Kütahya ve Afyonkarahisar şehirleri çevresinde bulunan, tuf tipi kayalıkların oyulması ile oluşturulmuş Bizans dönemi kiliselerinin plan tipleri, işlevleri ve dekoratif özellikleri ile tanımlanıp tanıtılmaları amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Frigya, Bizans Mimarisi, Kaya Mimarisi, Kilise Mimarisi, Kaya Kilisesi

Abstract

The Phrygia region, which has a significant place in the rich historical geography of Anatolia, is being keenly studied in recent years. Its strategic importance in both military and commercial terms is demonstrated by the road system that it had in the Byzantine period. The structures of the Byzantine period that survived partly today, indicate that Phrygia is also an important religious center. Most of the constructional remains from Byzantine period of Phrygia to date, found in archaeological excavations, consist of churches and architectural sculpture pieces used in churches. Today, it is possible to see architectural sculptures of the Byzantine period in many towns and villages as spolia, although Byzantine settlements to which they belong are, not located yet. This indicates that such settlements were looted over time.

The plundering of regional cities was probably really effective in the course of Arab raids. Between the 7th-9th centuries AD, the constant Arab raids forced people to hide in rock-cut settlements for safety. Hereabouts, this tradition can be linked to the age of Phrygians. Traces still exist to show that rock-cut architecture continued without a break. In parallel, it can be alleged that rock structures carved out by the Phrygians were used in Hellen and Roman times, also that new ones were added. It is possible that these people designed protected rock formations as places of worship and living. Most probably, these places

¹ Bu makale "Dağlık Frigya Bölgesi Bizans Dönemi Kaya Mimarisi" adlı doktora tezinden üretilmiştir. Tez çalışması Anadolu Üniversitesi Proje Birimi tarafından desteklenmiştir. (Proje no: 1101E002)

² Yazışma Adresi: Öğr. Gör. Dr. Ordu Üniversitesi Ünye MYO, Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü, Ordu, Türkiye. E-Posta: seckinevcim@odu.edu.tr, seckinevcim@gmail.com

were transformed into places of Christian worship during Byzantine times and new models, including Byzantine architectural types and shapes, were added.

Among the rock-cut churches, two different styles have been identified for the structures. One of them exposes plan-shapes which are well known in Byzantine architecture; includes major types of Byzantine church architecture: Aisleless, two naves, three naves (basilica), Greek-cross and Cross-in-square. While the other has been different plan-shapes which are formed of some special analytic structure. This study, aims to identify and introduce the Byzantine Era rock-cut churches which are situated in Phrygia, around Kütahya, Afyonkarahisar and Eskişehir, with their plan types, functions and decorative features.

Keywords: Phrygia, Byzantine Architecture, Rock-cut Architecture, Church Architecture, Rock-cut Church

Giriş

Anadolu'nun zengin tarihi coğrafyasında önemli yeri olan Frigya bölgesi, son yıllarda artan bir ilgiyle izlenmektedir. Yakın zamana kadar kültürel birikimi açısından fazla tanınmayan bölgeye ilginin artmasında kuşkusuz alan çalışmalarıyla ortaya çıkan kültürel mirasın etkisi büyüktür. Bölgenin ilgi çeken en önemli unsurlarından biri, çağlar boyu kesintisiz devam eden farklı uygarlıklara kendi doğal ortamında ev sahipliği yapmasıdır. Bu birikim, bölgenin coğrafi konumuyla da bağlantılıdır. Frigya bölgesinin Anadolu'daki konumuyla önemli bir ulaşım ve ticaret noktası olduğu tarihi bilgilerle belgelenmektedir.

Günümüzde halen varlığını sürdüren kaya mimarisi, jeolojik formasyon içindeki tuf oluşumlarında izlenebilir. Tarih öncesi çağlara uzanan ve kalınlığı yer yer iki yüz metreyi bulan tuf oluşumu, yapısı gereği rüzgâr ve sel sularının etkisiyle farklı kaya şekilleriyle ortaya çıkar (Yüksel 2002: 17-24). Oluşan bu kaya kütleleri içine farklı işlevde mekânların oyulması Frig döneminde başlar. Bölgede Friglerden kalma anıtlar, bu birikimin en çarpıcı örnekleridir. Friglerle başlayan bu gelenek, Roma ve Bizans dönemlerinde de kesintisiz sürdürülmüştür. Bu yapısıyla, Frigya'nın Anadolu'da Kapadokya bölgesinden sonra kaya oluşumları ve mimarisi bakımından en zengin bölge olduğunu söylemek yanlış olmasa gerekir.

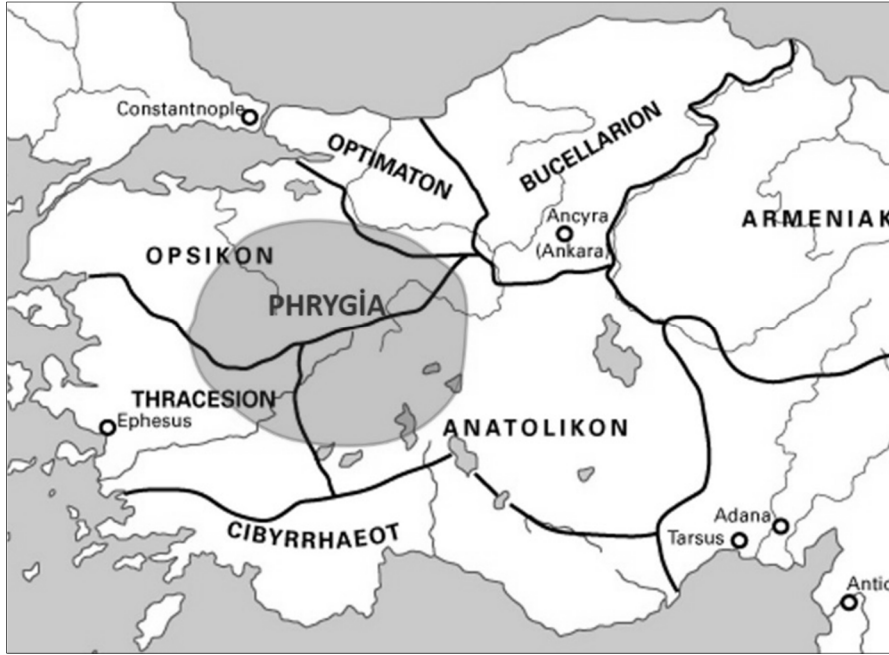
Tarihte önemli yolların kesiştiği bölgenin 16. yüzyıldan itibaren Avrupalı seyyahlar tarafından ziyaret edildiği görülür. Bunlardan ilki 1597'de İstanbul'dan Halep'e yolculuk eden John Sanderson'dur (Foster 1931); 1800'de beş İngiliz'den oluşan askeri misyon İstanbul'dan Mısır'a yolculuk yapmak üzere Anadolu'dan geçmiştir; içlerinden W. M. Leake, 1824'de notlarını yayınlamıştır (Leake 2010). Leake, vadiyi izlerken oda mezarları, oyulmuş kayalar anlatır. Daha sonra on bir yıl içinde ikisi Fransız biri İngiliz olmak üzere üç araştırma gezisi yapılmıştır. 1826'da oğlu Leon ile birlikte Alexandre de Laborde (Laborde 1837), 1834'de C. Texier (Texier, 1839) ve 1837'de J. R. Steuart (Steuart 1842), gezilerine Hüseyin Paşa Hanı'ndan başlamışlar ve Yazılıkaya bölgesini tanıtmışlardır. 1858'de Barth ve Mordtmann, Seyitgazi'den bir rehberle Doğanlı Kale'yi bulmuşlar, kayalara oyulmuş odaları, duvarları kemerlerle süslenmiş şapeli gezmişlerdir (Barth, 1860). 1861'de G. Perrot, bu Frigya kaya kalesinin planı ve iki görüntüsünü yayınlamıştır (Perrot 1867). İlk kez 1881'de olmak üzere 1884-1887 ve son olarak da 1907'de bölgeyi araştıran W. M. Ramsay, Köhnüş Vadisi ve Ayazın kaya yerleşiminden söz eder (Ramsay 1895).

Frigya bölgesine ait ilk bilimsel çalışmalar ise 20. yüzyılın ilk yarısında başlamıştır. Bunlarda ilki 1836-37 yıllarında E. Chaput tarafından gerçekleştirilmiştir (Chaput 1941). Bu çalışma bölgeye ilişkin yapılan ve günümüze ulaşan fotoğraflarıyla ilk belgeleme çalışması olması nedeniyle önemlidir. 1930'lu yıllarda MAMA'nın farklı bölümlerinde epigrafik buluntular yer almış, Eskişehir-Seyitgazi (*Nakoleia*) çevresi ile başta Ayazın olmak üzere Bizans dönemi yerleşimlerine dair bilgiler verilmiştir (Cox-Cameron 1937). A. Gabriel'in 1937 yılında başlattığı Yazılıkaya kazısında (Gabriel 1952) Gabriel'le birlikte çalışan E. M. Haspels, pek çok kez bölgeyi ayrıca ziyaret etmiş ve bölgedeki Frig kaya anıtları, kaya mezarları ve kaya kiliseleri ile ilgili kapsamlı bir yayın yapmıştır (Haspels 1971). Avusturya Bilimler Akademisi'nin 1990'da yayınlanan *Tabula Imperii Byzantini* serisinin Frigya cildi, bölgenin Bizans dönemi yerleşimlerini ele alan en kapsamlı çalışmadır (Belke-Mersich 1990). Bölgeye yönelik yapılan Bizans dönemi eserlerine dair ilk kapsamlı çalışma ise Ebru Parman'ın Frigya ve bölge müzelerdeki taş eserleri tanıttığı kitabıdır (Parman 2002). Tamamen Frigya'nın kaya mimarisine yönelik ilk çalışma 2004-2006 yılları arasında Eskişehir, Afyonkarahisar ve Kütahya illerinde Yelda Uçkan yöneticiliğinde gerçekleştirilen yüzey araştırmalarıdır (Uçkan vd. 2010). Son olarak bu makalenin yazarı tarafından 2015 yılında tamamlanan ve bölgenin Bizans dönemi kaya mimarisinin kataloğunu ve tipolojisini konu alan doktora tezi tamamlanmıştır (Evcim 2015).

Tarihi Coğrafya

Frigya olarak tanımlanan bölge, günümüzde Eskişehir (*Dorylaion*), Kütahya (*Kotiaion*), Afyonkarahisar (*Akroinos*), Uşak (*Temenothyrai*) ve Denizli-Ladik (*Laodikeia*) illeri arasında kalan alandan oluşur (Şekil 1). Roma döneminde kuzey Frigya, *Phrygia Epiktetos* olarak adlandırılmıştır. Phrygia Epiktetos, Eskişehir (*Dorylaion*), Kütahya (*Kotiaion*) ve Karahöyük (*Midaion*) olmak üzere üç ana yerleşim keskinde oluşturulmuştur. Aynı dönemde Afyonkarahisar (*Akroinos*), bölgenin metropolisi olarak karşımıza çıkar. Frigya'nın batısında yer alan Uşak (*Temenothyrai*) ise gerek dinsel gerekse ticari açıdan önemli bir

merkezdir. Bölgenin önemli kentlerinden olan, Denizli-Ladik (*Laodikeia*) ve Honaz (*Khonai*) ise güneyde yer almaktadır.

Şekil 1: Frigya'nın Anadolu'daki yeri ve Bizans dönemi temaları

Son yıllarda sayıları hızla artan kazı ve yüzey araştırmaları Frigya bölgesi ile ilgili yapılan araştırmalara eklenmesi gereken önemli veriler sunar. Bu araştırmaların tümü, bölgenin tarih öncesi çağlardan itibaren yerleşime sahip olduğunu gösterir. Bölge, M.S. 4-13. yüzyıllar arasında Bizans egemenliği altındadır. Bu dönemde bölge, Anatolikon ve Opsikion olmak üzere iki temaya (*thema*) bölünmüştür. Bizans imparatorluğunun Anadolu'da yeniden yapılanması sırasında ortaya çıkan temalar sistemi (*themata*), Roma vilayetlerinin yerine düzenlenmiştir. Birer *strategos* tarafından yönetilen temalar hem yerel yönetim hem de askeri organizasyonlar olarak yapılandırılmışlardır. Bu yönetim biçiminin, Bizans döneminde tarihsel olayların gelişiminde de belirleyici rol oynadığı izlenebilir.

Frigya bölgesinin gerek askeri gerek ticari yönden stratejik önemi, Bizans imparatorluğu döneminde sahip olduğu yol ağı ile belgelenir. Bölgenin, verimli ve zengin yerleşimlere sahip Ege bölgesine geçiş sağlayan yollara sahip olması nedeniyle sık sık Türklerin akınına uğradığı izlenir. Türklerin, Frigya Bölgesinin yol ağına sahip olmak istemesi, bu akınların en önemli gerekçesidir. Orta Çağ'da Batı Anadolu'nun savunması için stratejik önemi olan Frigya'nın, Bizanslılarla Türkler arasında sürekli mücadeleye sahne olmasının temel nedeni budur.

Buna bağlı olarak, gerek Bizans dönemi kaynakları gerekse kısmen günümüze ulaşan eserlerden Frigya'nın önemli bir dini merkez olduğu anlaşılmaktadır. Bizans döneminde hakim olan Ortodoks mezhebine karşı fikirlerle ortaya çıkan Montanizm inancının bölgede etkin oluşu ve bu inancın temelde Frig döneminde etkin olan Ana Tanrıça Kybele Kültü ile benzerliği dikkat çekicidir. Bölgenin kendi içinde, geçmiş geleneklerine sahip çıkarak yeni gelen inanç sistemlerini eskiyle buluşturan yorumlar üretmiş olması ile de Anadolu'da farklı bir yeri vardır.

M.S. 7. yüzyılda İslamiyet'in Arap yarımadasında güç kazanarak yayılma çabaları Arapların Anadolu'ya akınlar başlatmalarına neden olmuştur. Anadolu'ya yapılan Arap akınları sırasında Bizans İmparatorluğu ile Araplar arasındaki ilk şiddetli çatışmalar Frigya bölgesinde meydana gelmiştir. Bu çatışmaların etkisiyle bölgede yer alan önemli yerleşimlerin ekonomik ve askeri yönden zayıfladıkları izlenir. M.S. 837 yılında Anatolikon temasının en önemli kalesi olan Amorium'un Halife Mu'tasım tarafından kuşatılması, Bizans İmparatorluğu'nun ciddi bir yara almasına neden olmuştur. Suriye'ye uzanan yol üzerinde her zaman stratejik bir öneme sahip olan kent Bizans ve Araplar arasında birçok kez el değiştirir (Ostrogorsky 1991: 195). İmparator Theophilos (829-842) zamanında, Amorium ticaret ve savunma merkezi olarak tekrar önem kazanmış ve kapsamlı onarımlar geçirmiştir.

11. yüzyılda Haçlı seferlerinin başlamasıyla Frigya bölgesinin stratejik olarak tekrar önemli konuma geldiği izlenir. Bu yüzyıl, aynı zamanda Bizans İmparatorluğunun kültürel, siyasi ve askeri yönlerden yeniden

yapılanmasını içeren Komnenos Hanedanlığı dönemidir. Haçlı seferlerinin başlamasıyla kesintiye uğrayan bu süreçte, özellikle Doğu'ya uzanan yol üzerinde yer alan Frigya bölgesinin yeniden stratejik önem kazanması rastlantı değildir (Vryonis 1971: 180-85). 11. yüzyılın sonlarına doğru Anadolu'ya Türkler'in gelişiyle birlikte ise Bizans tarihinde yeni bir dönem başlar.

Bizans Dönemi Kaya Mimarisi Örnekleri

Bölgenin Bizans dönemi arkeolojisine ilişkin verilerin azlığı dikkat çekicidir. Günümüzde birçok köy ve kasabada, özellikle mimari plastik buluntularla Bizans dönemi eserleri izlenmesine rağmen, Bizans yerleşimlerinin saptanmaması ilginçtir. Bu durum yerleşimlerin zaman içinde yağmalandığını göstermektedir. Bölge kentlerini tahrip eden bu yağma, olasılıkla Arap akınları sırasında oldukça etkili yaşanmıştır. M.S. 7-9. yüzyıllar arasında bölgede sürekli etkin olan Arap akınlarının insanları korunma amaçlı olarak kaya yerleşimlerine sığınmaya yönlendirdiği düşünülebilir. Bölgede, bu gelenek Friglere kadar indirilebilir. Günümüze gelen izler, kaya mimarisinin kesintiye uğramadan devam ettiğini gösterir. Buna bağlı olarak Bizans dönemi öncesinde Frigler tarafından yapılan kaya yerleşimlerinin Romalılar ve sonrasında Bizanslılar tarafından da kullanıldığı; yanı sıra bunlara yenilerinin eklendiği söylenebilir.

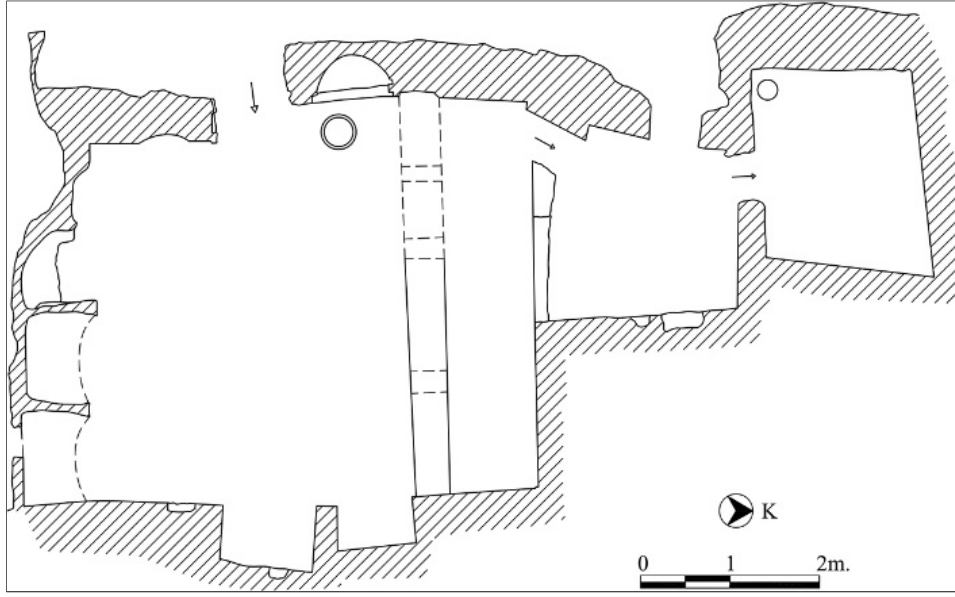
Dışa karşı korunaklı olan kayaların içine oydukları mekânları gerek gündelik yaşam gerekse dini ibadetlerini gerçekleştirebildikleri yerler olarak tasarladıkları muhtemeldir. Büyük olasılıkla mevcut mekânlar, Bizanslılar tarafından Hıristiyan inancına uygun ibadet mekânlarına dönüştürülmüş ve Bizans mimarisinin plan tiplerini içeren yeni örnekler eklenmiştir. Günümüzde kısmen yıkılmış olan Frig dönemi Küçük Kapıkaya anıtı içindeki ana tanrıça Kybele figürünün kaldırılarak niş etrafına haç motiflerinin kazanmış olması ikinci kullanıma iyi bir örnek oluşturur (Haspels 1971: 254).

Eskişehir, Kütahya ve Afyonkarahisar İl sınırları içinde kalan dağlık Frigya platosunda tuf ve kayalardan oluşan jeolojik doku, Anadolu'da örnekleriyle günümüzde saptanan Kapadokya, Galatia ve Lykaonia ile benzer özellikler yansıtır. Bizans döneminde bu kayaların içine çok sayıda barınma, ibadet ve mezar mekânları yapıldığı günümüze gelen örneklerle belgelenmektedir. Kilise işlevi taşıdığı saptanan örnekler arasında, Bizans dönemi kilise tipolojisine uygun plana sahip olanların yanı sıra farklı mekânsal çözümler içerenlerin olması da ilgi çekicidir.

Frigya ile anılan Montanizm mezhebinin bu yaklaşımda etkisinin olduğu düşünülebilir. Kısaca hatırlamak gerekirse: Rahip Montanus tarafından kurulan Montanizm, Frigya'da uzun süre etkili olmuş bir mezheptir. Bizans İmparatorluğu'nun resmi olarak tanıdığı Ortodoksluğun katı inanç sisteminin aksine, Ortodoks mezhebine karşı duran fikirleriyle dikkati çeken Montanizm'in temeli, bölgenin paganizmden özellikle de ana tanrıça Kybele kültüründen gelen kalıcı ve köklü inanç kültürüne dayalıdır. Montanizm'in kilisenin pagan inaçlara uyguladığı baskılara karşı gelişi, Priskilla ve Maksimilla adlı iki kadın peygambere olan inancı, evliliğe karşı oluşları, bu birikimin bir yansımasıdır (Parman 2002: 37-43). Bu nedenle, söz konusu inanç yapısının, yaşamsal ve dini mekânlarda farklı alternatifler ortaya koyması olasıdır. Montanizm'in Orta Çağ'ın Ortodoks düşüncesiyle ters düşmesi, Ortodoks inancın geliştirdiği kilise mimarisi dışında oluşturdukları mekânlarda ibadet ihtiyaçlarını karşılamış olabileceklerini akla getirir.

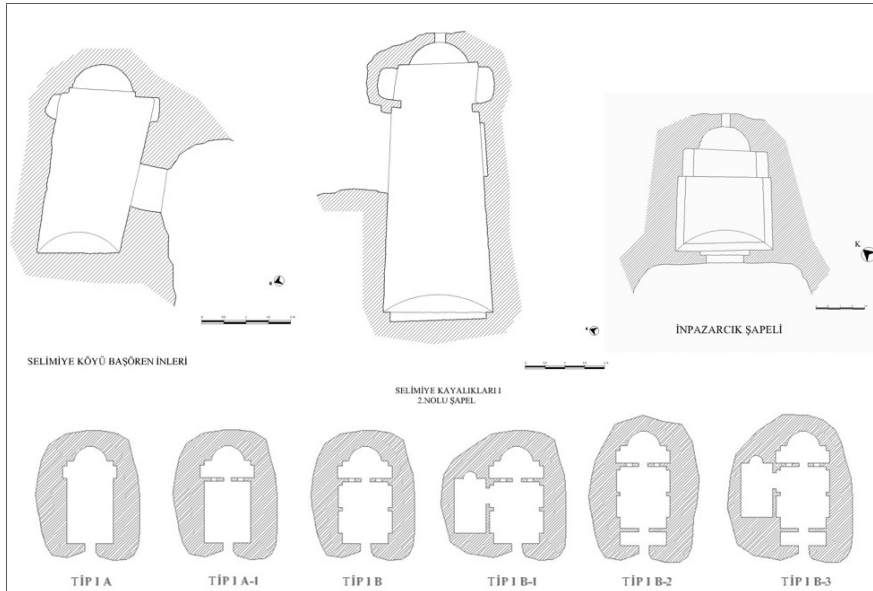
Bu yaklaşımın ilgi çekici örneklerinden biri, Eskişehir, Merkez, İnlı Yayla Kaya yerleşimidir. Bu kaya yerleşiminin izole pozisyonu ve mekânların düzenlenişi ile bir çeşit manastır hayatına hizmet ettiği anlaşılmakla birlikte mekanlar içerisinde bildiğimiz anlamda bir kilise ya da şapele rastlanmamıştır. Asimetrik ve düzensiz plan şemasına sahip mekânların dini işlev taşıdığı kaya yüzeyinde yer alan haç tasvirlerine dayanarak saptanabilir. Mekânlar içinde oluşturulan bazı ayrımların, günümüzde farklı amaçlar için değişime uğrasa da liturjik bölümler olduğu düşünülebilir. Teolojik olarak ibadetin biçimi üzerine yorum yapabilecek durumda olmasak da alıştığımız biçimlerden farklı dini mekânların yaratıldığı izlenebilir. Mekânların içinde alışıldık apsiller yerine küçük boyutlu nişlerin açıldığı ve dini işlevini vurgulayan haç tasvirlerinin işlendiği belgelerin (Şekil 2).

Bizans Mimarisinde bilinen plan şemalarına sahip örnekler ise, tipolojik bir sınıflandırma yapmamızı olası kılar. Örnekler arasında en yaygın tiplerden ilki, tek nefli (Tip 1) olanlardır. Dikdörtgen biçimli tek mekânlı, beşik tonoz örtülü, yarım daire apsillere sahip bu tür örneklerin boyutları, onları kilise olarak tanımlamamızı da güçleştirir. Özellikle içinde günlük hayatın sürdürülebileceği yaşam mekânlarının da yer aldığı kompleksler içindeki örneklerin, büyük cemaatlerden çok küçük gruplara hitap eden şapeller olarak değerlendirilmeleri olasıdır. Selimiye Kayalıkları, Başören, İnpazarcık ve Ayazini Şapeli örneklerinde gördüğümüz mekânsal çözümler tek kişilik ibadet mekânları olarak değerlendirilebilir (Şekil 3). Orta Bizans dönemi mimarisinde pek çok örneği saptanabilen ve bireysel ibadet mekânları olarak çözümlenmiş örneklere tanıklık etmek olasıdır (Mathews 1982: 130).

Şekil 2: İnlı Yayla kaya yerleşimi, K3 yapısı planı

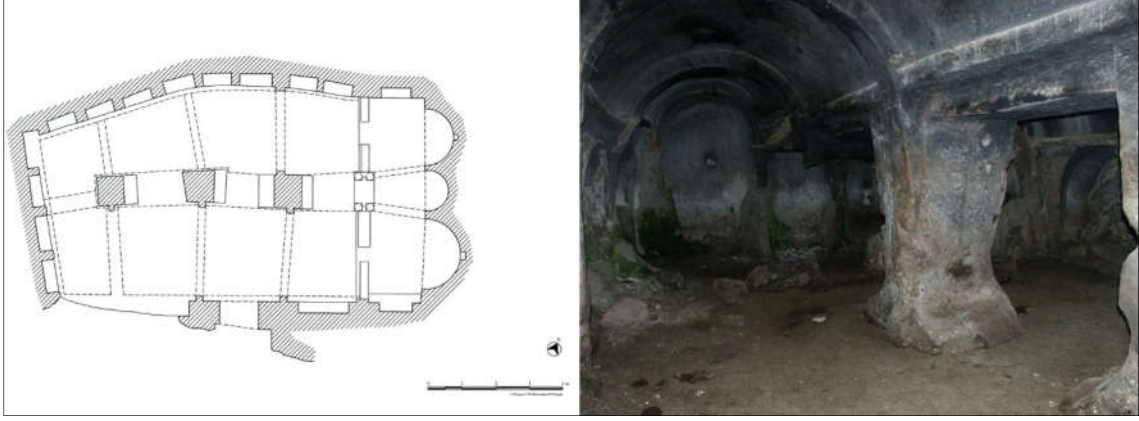
Bu örneklerden pek çoğunun templon, altar ve bema'nın kuzey ve güney duvarlarına açılmış nişler gibi liturjik öğeler içermesi ve kapasitesi göz önüne alındığında küçük gruplara hizmet ettikleri düşünülebilir. Mekânların bazılarının apsisinde yer alan oturma sekisinin boyutu düşünüldüğünde, terminolojik olarak *synthronon* kelimesiyle tanımlanabilse bile liturjik açıdan aynı işlevi karşıladığını düşünmek zordur. Anadolu'da özellikle kaya kiliselerinde belgelenen bu tür uygulamaların daha çok bireysel ibadete hizmet edecek alanlar olarak tasarlandıkları önerilebilir. Orta Çağ Bizans liturjisinde oluşan bu yaklaşımın en iyi örneklerini yine kaya kiliselerinde saptamak olasıdır. Örneğin, Kapadokya bölgesinde Tokalı Kilisesi ana apsisi ve yan apsislerinde yer alan altar ve oturma sekisi gibi unsurların liturjiyle bağlantılı olarak tasarlanmaları söz konusudur. Tek mekânlı yapıların bazılarında tespit edilen narteks mekânının, günümüze gelen örnekler göz önüne alındığında, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı olduğu görülür. Örneklerin bazılarında mezar nişleri yer alır.

Şekil 3: Tek nefli kaya kilisesi örnekleri ve plan çeşitlendirmeleri

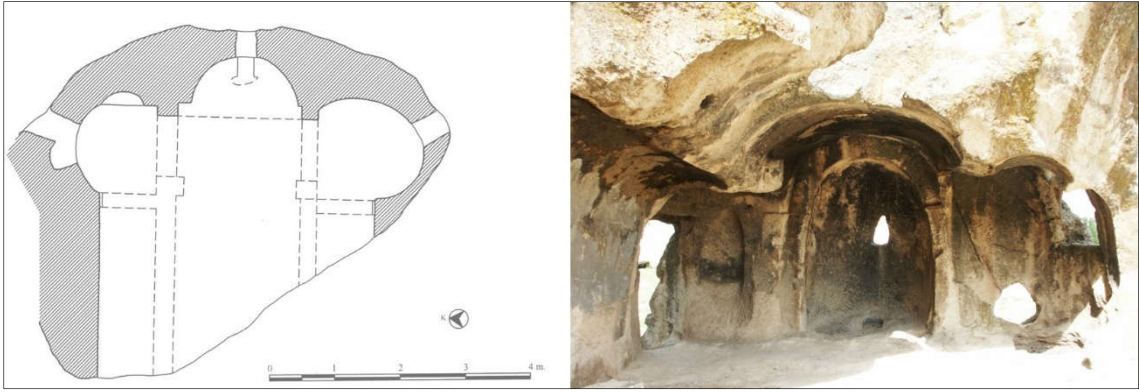
Frigya Bölgesi kaya kiliseleri arasında tek örnekte karşımıza çıkan iki nefli plan şeması (Tip 2) Afyonkarahisar'da, İncehisar İlçesi Seydiler Köyü Ağınönü Kilisesi ile belgelenir (Şekil 4). Bölgenin anıtsal örnekleri arasında değerlendirebileceğimiz Ağınönü Kilisesi, düzgün olmayan dikdörtgen planlı, iki nefli, üç

apsislidir. Dörtgen planlı, masif üç paye ile iki nef ayrılmıştır. Payelerin hizasında, orta apsis önünde oluşturulan dört destekli *kiborion* kuruluşu, izleri ile belgelenebilir. Kilisenin batı ve kuzey duvarında yer alan eş boyut ve yükseklikteki yuvarlak kemerli nişler, duvar yapılarının sütun kemer sıralarını taklit ediyor olmalıdır. Eldeki verilere dayanarak kullanım biçimini tanımlamak güç de olsa, bu kuruluş, içine kiborion'u da alan bir koridor oluşturması nedeniyle dikkat çekicidir.

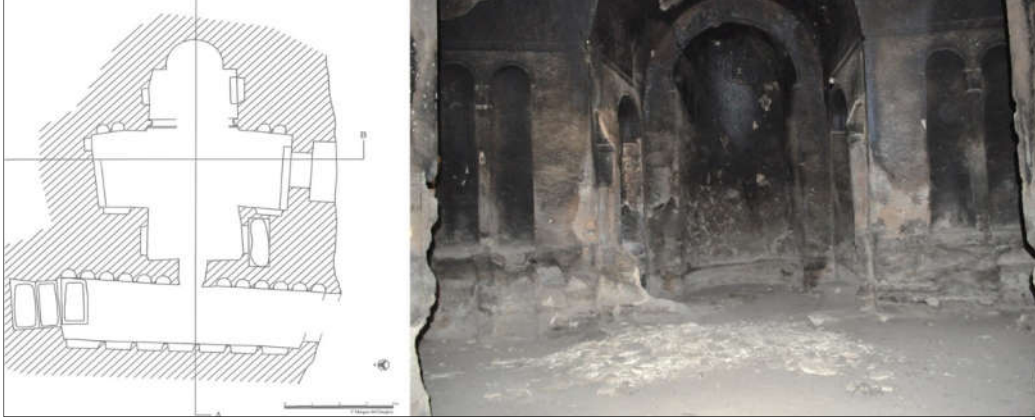
Şekil 4: Ağınönü Kilisesi.

Kaya kiliseleri arasında, bazilikal planın (Tip 3) uygulandığı beş örnek yer alır. Bunlar, Selimiye Köyü İbrahim İleri Kilisesi, Ayazini C (Şekil 5), D ve 3 no'lu kiliseler ile İnpazarcık Yayla Alacain Kilisesi'dir. Tümü günümüze ulaşamayan, ancak mevcut verilerden bölgenin anıtsal yapılarından biri olarak değerlendirdiğimiz İbrahim İleri Kilisesi'nde orta nef, yan neflere oranla daha geniş tutulmuştur. Büyük kısmı yıkılan kilisenin batı ve güney bölümleri günümüze gelememiştir. Ancak mevcut izlerde üç nefli olduğu izlenebilir. Bu grup altında değerlendirdiğimiz Kiliselerden Ayazin D Kilisesi üç apsislidir. Diğer dört kilise, İbrahim İleri, Ayazin C, Ayazin 3 no'lu ve Alaca İni kiliseleri ise tek apsislidirler. Ayazin C ve D kiliselerinde üç nef de tonozla örtülürken, İbrahim İleri ve Alaca İni kiliselerinde yalnızca orta nef tonozludur, yan nefler ise düzdür.

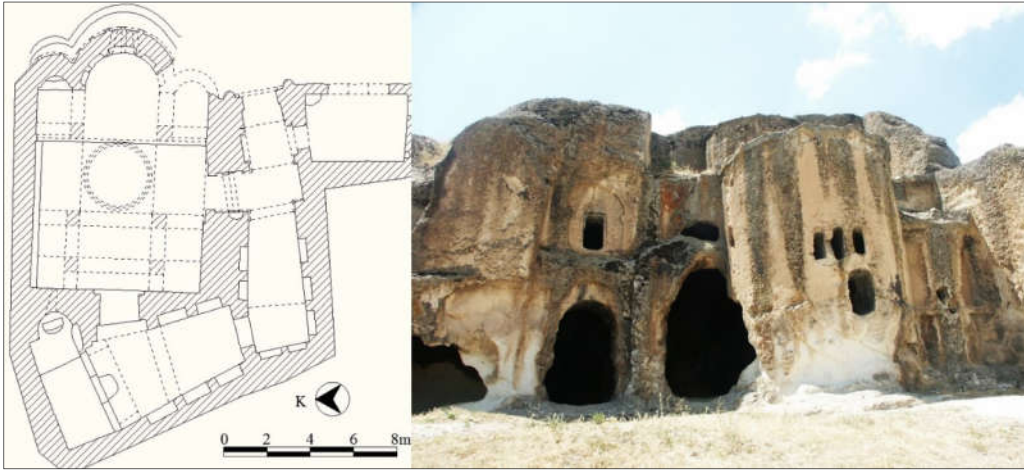
Şekil 5: Ayazin C Kilisesi.

Kaya kiliseleri arasında bir diğer grup, haç planlı kaya kiliseleridir (Tip 4). Merkezi kare planlı ve kubbeli bölümün haç kollarıyla genişletildiği bu örneklerde, doğu haç kolu apsisle sonlandırılmıştır. Kıyır Karanlık İni, Eymir Çiftlik, Kütahya İni Alt ve Üst kiliseler ile Sökmen Vadisi Kilisesi haç planlı kiliselerdir. Kıyır Köyü, Böcü İni kaya yerleşiminde yer alan Karanlık İni Kilisesi'nin (Şekil 6) dışarıdan iki ve üç katlı birimlerle bağlantısı ilgi çekicidir. Gerek bu açıdan gerekse yapının konumu ve anıtsallığı göz önüne alınarak bir manastırın mezar kilisesi olarak değerlendirilmesi olasıdır. Bölgedeki diğer yapılardan farklı olarak hem naos hem de nartekste mezar yerleri tespit edilmiştir.

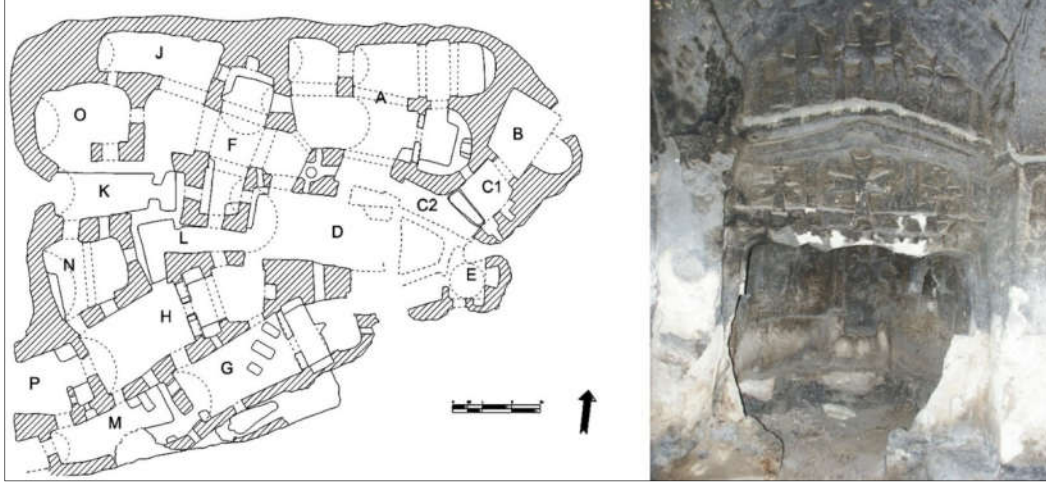
Şekil 6: Karanlık İn Kilisesi.

Frigya bölgesi kaya kiliseleri içerisinde iki adet kapalı Yunan haçı planlı yapı (Tip 5) tespit edilmiş olup bunlar genel hatlarıyla taşra tipine yakındır; pastophorium hücreleri yoktur ve destekler paye şeklinde oluşturulmuştur. Bu yapılardan ilki bölgenin en tanınmış kilisesi olan Ayazın A Kilisesi, diğeri ise daha özensiz bir mimariye sahip olan Kırıyır Köyü Ali'nin İni Kilisesi'dir. Özellikle Ayazın A Kilisesi (Şekil 7), kapalı Yunan haçı planıyla Bizans duvar mimarisi örneklerine en yakın tipte yapılmış anıtsal kaya kilisesidir. Doğudaki üçlü apsis düzenlemesinin dışardan da algılanacak şekilde oyulması, orta kubbenin kayalık yüzeyine doğu yarısı işlenmiş kasağı ve hatta çatı kiremitlerinin bile taklit edilmesiyle ünik bir eserdir.

Şekil 7: Ayazın A Kilisesi.

Bazı örnekler, Afyonkarahisar, İscehisar, Kırkinler'de olduğu gibi karmaşık bir plan şeması (Tip 6) yansıtır. Büyük bir kaya kütleli içine oyularak yapılan ve birden fazla, iç içe karmaşık yapı sergileyen Kırkinler'i manastır olarak değerlendirmek güçtür. Ortodoks kilisesince tanımlanan manastır kuruluşlarıyla karşılaştırıldığında ibadet mekânları dışındakileri tanımlamak zordur. Böylesine büyük ve farklı mekânları barındıran yapı kompleksini, ibadetin yanı sıra günlük yaşam koşulları da içerdiğini söylemekle birlikte doğrudan manastır olarak değerlendiremeyiz. Bununla birlikte Kırkinler kaya kompleksinin Bizans öncesi dönemlerde de yerleşim birimi olarak kullanıldığını belgeleyen bulgular mevcuttur. Bölgedeki pek çok yerleşimde olduğu gibi öncesinde var olan mekânları, Bizanslıların kendi yaşam biçimi ve inancı doğrultusunda yeniden kurguladıkları düşünülebilir. Mevcut durum, bu kadar iç içe olması nedeniyle dinsel içeriği ağır bir yaşam biçimi sürdüren grupların yaşamış olabileceğini de düşündürür (Şekil 8).

Şekil 8: Kırkinler Kaya Kompleksi.

Kiliselerin tespit edildiği kaya bloklarının bazı örneklerde çok katlı kompleksler olarak tasarlandıkları dikkati çeker. Bu kompleksler arasında çok tipik bir örnek, Seydiler'de yer alan Leylek Kayalığı'dır (Şekil 9).

Şekil 9: Leylek Kayası Kilise Kompleksi.

Üç kattan oluşan Leylek kayalığında, ilk iki katta tek mekânli şapel en üst katta ise bir oda yer alır. Kayaya oyma olarak düzenlenmiş yatak, niş ve yatak ucu konsoluyla bu oda, olasılıkla ibadet mekânlarına hizmet eden bir din adamının kullanımı için yapılmış olmalıdır. Günümüze ulaşan izler, katlar arasında içten geçişin sağlandığını da gösterir.

Bölgedeki kaya kiliselerinin hemen hepsinde tempon, altar, bazılarında synthronon ve katedra gibi liturjik öğelerin izleri mevcuttur. Kiliselerdeki tempon kuruluşunun diğer tüm yapılarda bir nedenle kırılmış olması, kesinlikle insan eliyle yapılmış bir müdahaledir. Yapısal açıdan sağlam olan kiliselerde bile bu ayırımın hasar görmesinde etkili olan unsurlardan biri, mekânların sonraki farklı işlevle kullanımlarında alanın genişletilmesine duyulan ihtiyaçtır. Günümüzde belgelenen örnekler arasında mekânların çoğunda görülen hayvan bağlama ve yemliğine ilişkin oymalar bunu düşündürmektedir. Ele alınan örneklerin büyük çoğunluğunda naos ile bema arasında tek basamakla oluşturulan kod farkı, aynı zamanda mekân ayırımını vurgulayan bir yaklaşımdır. Kiliselerdeki tempon ayırımlarının, büyük oranda yıkılmış olması mevcut durumlarına dayanarak tipoloji yapmamızı zorlaştırır. Bazı yapılarda, örneğin Ayazın A Kilisesi, Ayazın 2 Nolu Şapel ve Kırkinler Alt Kilise'de oyulmuş bir tempon öğesi olmadığı izlenebilir. Tempon ayırımı içeren

Berberini Kilisesi, Deliktaş Kilisesi ve Kıyır Köyü Ali İni Kilisesi gibi bir grup yapıda ise bütünüyle olmasa da levhaları kısmen saptanabilir. Bu kuruluşların üst kısmını belgelemek çoğu örnekte mümkün olmamıştır. Bununla birlikte, şans eseri templonu sağlam olarak günümüze ulaşan Eyerli Aşağı Kilise (Şekil 10), biçimsel olarak bir tipi tanımlamamızı sağlar. Doğal nedenlerle içi toprak ve su dolan mekânın bütün öğeleri korunarak günümüze ulaşmıştır. Bu sayede bölgenin templon kuruluşu bütünüyle sağlam tek örneği olarak belgelenen Eyerli Dağı'ndaki kilisenin sağlam templonu, diğer örnekler için de önemli bir veri oluşturur.

Şekil 10: Eyerli Aşağı Kilise, templon.

Templon kuruluşu orta aksta, dikdörtgen bir kapı ve iki yanında dikdörtgen pencerelere sahiptir. Bu düzenlemenin yakın benzerlerinin bütünüyle sağlam olmasa da bölgede örnekleri saptanabilir. Leylek Kayası 1 ve 2 no'lu kiliselerde benzer kuruluş kapı ve pencere düzenlemesi yuvarlak kemerli olarak uygulanmıştır. Üst yapısı günümüze ulaşamayan diğer örneklerin de bu biçime sahip olma ihtimalini gözden kaçırmamak gerekir. Templon kuruluşlarında yer alan levha bölümlerinin büyük bir kısmı düzdür. Bazı örneklerde ise levhalar silmelerle vurgulanmıştır.

Frigya bölgesindeki kaya kiliselerinde kaya kütesine oyularak biçimlendirilmiş altar, kiborium, synthronon ve kathedra gibi liturjik elemanlar görülebilmektedir. Bu açıdan, bölgedeki kaya kiliselerinin zenginliği dikkat çekicidir. Yapıların hemen tümünde altar yer alır. Genellikle apsis duvarına bitişik biçimlendirilmiş altınlar, dikdörtgen prizma şeklindedir (Şekil 11). İyi durumda korunmuş örnekler arasında Leylek Kayası 2 No'lu Şapel ve Ayazın F Kilisesi sayılabilir. Altınların apsis duvarından bağımsız olduğu örnekler arasında kiboriumlu biçimlendirilenler ilginç kuruluşlar olarak saptanabilir. Ağınönü Kilisesi ile Memeç Kayalığı'ndaki Çifte Kilise'nin kuzey bölümündeki izlerden, dört sütunlu baldeken biçiminde kiborium yapıldığı anlaşılmaktadır.

Bölgedeki bazı kaya kiliselerinin apsisinde yer alan tek basamaklı sekilerin terminolojik olarak tam karşılığı olmasa da yapı boyutu göz önüne alınarak synthronon biçiminde düzenlendiği görülür. Ovacık İnce Çifte Kilisede saptanan, yarım daire şeklindeki apsis içinde, iki köşesi üçgen planlı kademeli, birer basamak şeklinde oyulmuş seki, diğer örneklerden farklıdır. Kirkinler A Mekânı, Ayazın A Kilisesi, Ayazın G Kilisesi ve Eyerli Alt Kilise'deki ana kayaya oyma kathedra, mekânlarda belgelenen liturjik öğelerden bir diğeridir (Şekil 12).

Şekil 11: Ayazın F Kilisesi, altar.

Şekil 12: Ayazın G Kilisesi, katedrali apsisi.

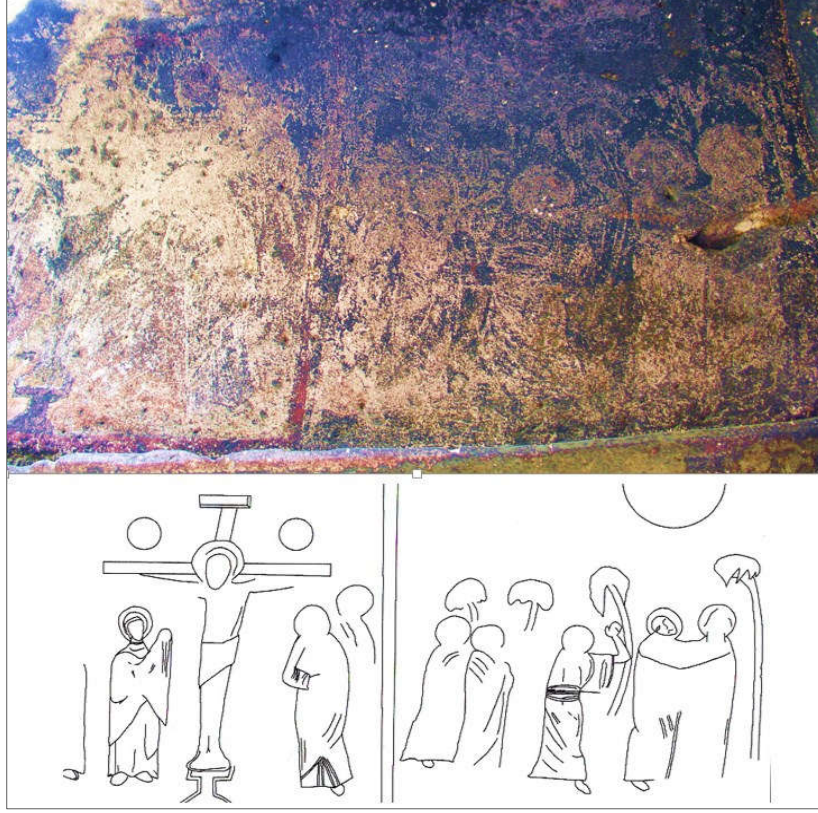
Plan tipleri açısından özellikle kaya mimarisinin en zengin örneklerini barındıran Kapadokya bölgesiyle paralellik kurabileceğimiz Frigya kaya kiliselerinin çoğunda fresko izine rastlanmayışı şaşırtıcıdır. İç mekânları süsleyen zengin ikonografisiyle Bizans resim sanatının önemli örneklerini barındıran Kapadokya kaya kiliselerinin tersine Frigya bölgesindeki kaya kiliseleri son derece yalındır. Bununla birlikte günümüze ulaşan bazı izlere dayanarak en azından bir kısmının resim programına sahip olduğu söylenebilir. İkonografi ve üslubu yorumlamak güç olsa da bazı örneklerde sahneler genel hatlarıyla tanımlanabilir niteliktedir.

Afyonkarahisar, Ayazın H Kilisesi'nin duvarında yer alan fresko izleri bu açıdan önemlidir. Naosun güney duvarında haleli altı figür bulunmaktadır (Şekil 13). Figürlerden en batıdaki daha küçük resmedilmiştir. Olasılıkla azizlerin tasvir edildiği benzer bir kompozisyonun kuzey duvar üzerinde de olduğu mevcut fresko izlerinden anlaşılmaktadır. Templonun alınlık kısmında kabartma madalyon içerisinde *Emmanuel İsa* tasvir edilmiştir. İki yanında melek tasvirleri yer alır. Yarım daire planlı apsisin iki yanında yer alan figürlerin, mevcut haliyle ikonografisi ve üslubu üzerinde yorum yapmak biraz güçtür; bununla birlikte figüratif özellikler 11-12. yüzyılı işaret etmektedir.

Şekil 13: Ayazın F Kilisesi, duvar resmi

Alan çalışmaları sırasında tespit edilen kiliseler arasında Afyonkarahisar, Ayazını Ballık Mevkii Kilisesi, resim programı açısından ilgi çekici bir örnektir. Naosun beşik tonozu bordürlerle birbirinden ayrılmış panolar şeklinde düzenlenmiştir. Tahribattan dolayı üslup özellikleri belirlenemeyen bu panolarda betimlenen sahneler, çizimle tanımlanabilmiştir. Çok kötü durumda olmakla birlikte *Çarmıhta İsa*, *Yahuda'nın öpücüğü* ve *metamorphosis* (dönüşüm) sahneleri seçilebilmektedir (Şekil 14).

Şekil 14: Ayazın Ballık Mevkii Şapeli, duvar resimleri.

Çarmıh'ta İsa sahnesinde Meryem'in İsa'ya doğru işaret etmesi ve İsa'nın kolları ve başı düşük hali Kappadokia'da 11-13. yüzyıl örnekleriyle paraleldir (Coşkuner 2009: 116). Bu özelliklerin dışında üslup ve renk özellikleri maalesef seçilememektedir. Kilisenin duvarlarındaki nişler içerisinde de ayakta duran figürler görülmektedir. Bunlar havari, aziz ya da peygamber figürleri olabilirler ancak yine oldukça kötü durumda olduklarından anlaşılacaklardır.

Yapıların içinde veya girişinde kızıl-kahverengi kökboyasının doğrudan kaya üzerine uygulanmasıyla oluşturulmuş bezemeler son derece ilginç kompozisyonlar içerirler. Bu grupta ele aldığımız örnekler, Anadolu'daki diğer kaya yerleşimlerinde de saptayabileceğimiz türden bezemeler olduğu gibi, alışılmışın dışında figürler de içerirler.

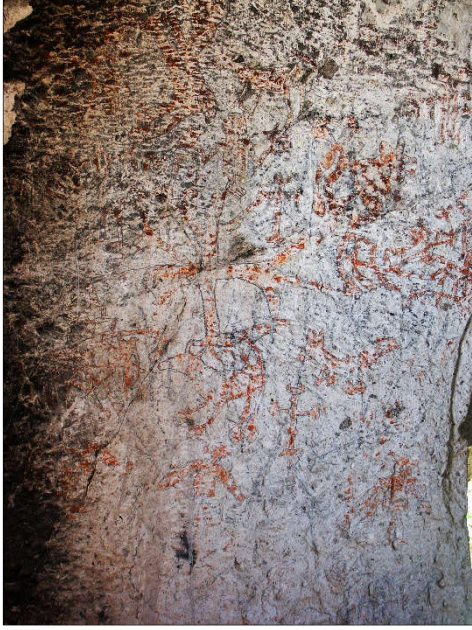
Frigya Bölgesi içinde yer alan ve günümüzde Afyonkarahisar İl sınırları içindeki, Selimiye Köyü ve yakın çevresindeki kaya kiliseleri, farklı mimari özellikleriyle dikkati çekerler. Kırmızı boya ile yapılan bezemeler söz konusu olduğunda da aynı durumu saptamak mümkündür. Selimiye Köyü yakınlarında yer alan Olukpınar I No'lu Kilise'de, yapı girişinde gördüğümüz karşılıklı iki figürü, Hıristiyan resim sanatını kaynak olarak tanımlamak son derece güçtür. Batıdaki giriş kapısının kuzey ve güneyine yaklaşık aynı hizada boyanmış iki figürden kuzeydeki, sağ elinde bir haç, sol elinde ise tam olarak anlaşılacakla birlikte olasılıkla bir kese tutan, başlıklı uzun elbisesiyle tasvir edilmiştir. Yüz hatları geometrik formlarla tanımlanmış figürün haç taşıyan sağ eli altında bir haç tasviri daha yer alır. Kapının güneyindeki diğer figür ise, sivri kulaklı, kuyruklu, yarı hayvan yarı insan görünümünde sıra dışı bir örnek olarak karşımıza çıkar (Şekil 15). Bu tiplere, diğerine oranla biraz daha korkutucu biçimiyle kötüye veya tek tanrılı dinlerin kötülük unsuru olarak şeytanî olana vurgu yapar gibidir. Kilisenin girişine tasvir edilen bu figürlerin, yerel sanatın ürünleri olarak "iyi" ve "kötü" kavramlarına vurgu yapan unsurlar olarak değerlendirilmeleri akla yatkın görünür.

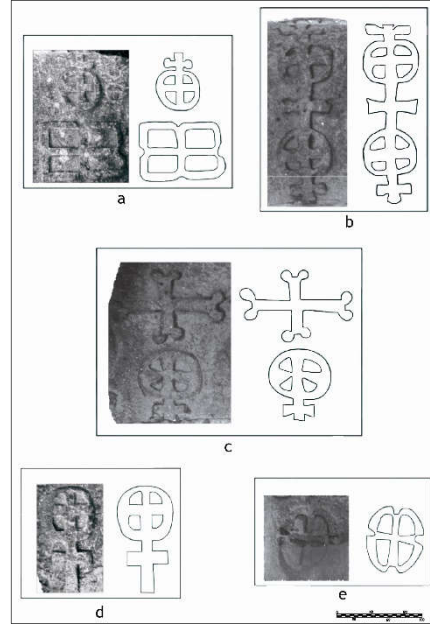
Şekil 15: Olukpınar I No'lu Kilise kök boya figürler

Kırmızı boya ile yapılan resim örneklerinden zengin kompozisyon içeren bir diğeri, Selimiye Kayalıkları II'de tek mekânlı şapelin batı duvarını nerdeyse kaplayacak şekilde düzenlenmiştir. Merkezde yer alan haç kollarından çıkan uzantılarla genişletilen kompozisyonda hayvan figürlerinin yanı sıra elinde haç taşıyan insan tasvirleri de saptanmaktadır (Şekil 16). Bizans sanatında çarmıh ikonografisiyle örtüşen kutsal ağaç imgesinin farklı yorumları saptanabilir. Hıristiyan ikonografisinde temeli, Adem'in cennetten kovuluşuna neden olan "İyiliği ve Kötülüğü Bilme Ağacı" ile başlayan "Kutsal Ağaç", Adem ölüm döşeğindeyken bir melek tarafından Havva'ya gönderilen ağacın tohumlarının Hıristiyanlar için kutsal olan Golgotha Tepesi'nde tekrar yeşermesi ile devam eder. Bilindiği gibi, Yahudilerin, Golgotha Tepesi'ndeki bu ağaçtan yaptıkları çarmıhta İsa, insanlığın kurtuluşu için kendini feda eder. Bu noktada devreye giren kozmik ağaç/hayat ağacı, başka bir deyişle "Kurtarıcı"dır. Böylelikle Hıristiyan İkonografisinde, çarmıh imgesi evrenin merkezi olarak kabul edilen Golgotha Tepesi'ndeki "kutsal ağaç" ögesi haline gelir (Öztaşkın 2010: 69-72). Selimiye Kayalıkları I'de saptanan bu kompozisyon, Hıristiyan ikonografisinde önemli yer tutan ve çarmıh ögesi ile birleştirilen kutsal ağaç tasvirinin yerel bir yorumu olarak değerlendirilebilir.

Frigya bölgesinde saptadığımız kaya kiliselerindeki süsleme tekniklerinden biri de kaya yüzeyine oyularak kabartma veya kazıma motiflerin oluşturulduğu örneklerdir. Ağırlıklı olarak Hıristiyanlığa özgü haç motiflerinin yanı sıra Hıristiyan ikonografisi içeren bir tasvir de belgelenmiştir. Kırkinler Kaya Kompleksi içinde yer alan kabartma haç tasvirleri, çeşitlendirmeleriyle farklı bir örnek olarak karşımıza çıkar. Kırkinler'in geniş ve karmaşık plan kurgusu içinde kilise ve şapel işlevi taşıyan mekânlarında saptanan haç motifleri, Frigya bölgesinde görmeye alışık olmadığımız biçimleriyle Kırkinler'i bölgede özel bir konuma getirir (Şekil 17).

Şekil 16: Selimiye Kayalıkları II Şapeli kök boya süslemeleri

Şekil 17: Kirkinler, haç kabartmaları

İnpazarcık'daki Hamam İni kilisesinde görülen ve kaya yüzeyine kazıma tekniği ile yapılan melek tasviri bölge için üniktür (Şekil 18). Giriş kapısının güney lentosunun kuzey yüzüne kazıma şeklinde yapılmış bir melek tasviri, elinde bir haçla birlikte kazınmıştır. Bizans ikonografisinde "haç bekçisi melekler" olarak tanımlanan kompozisyonu anımsatan bir örnek olarak karşımıza çıkar (Effenberger 1978: 116-119, Res.31). Genelde bu tür kompozisyonlarda ortada bir haçın iki yanında duran melek tasvirleri görülür. İnpazarcık örneğinde tasvir, tek melek ile çözümlenmiştir.

Şekil 18: Hamam İni Kilisesi, melek figürü

Frigya bölgesindeki kaya kiliselerinde saptanan ilginç özelliklerden biri de mimari plastik taklidi bezemelerdir. Yapılan çalışmalar sırasında saptanan eserlerde bu tür dekorasyon sayısal olarak bir ağırlık oluşturmaya da

nitelik bakımından özel örnekler sunar. Bunlardan biri ve belki de en önemlisi Selimiye Köyü'ne yakın İbrahim İleri Kilisesi'nde yer alır (Şekil 19). Apsis ile naos arasındaki templon alınlığının altında, kuzey duvara bitişik iki sütunce üst kısımda arşitravla birlikte biçimlendirilmiştir. Mimari plastik taklidi olarak eşkenar dörtgenle oluşturulmuş kompozisyonla bezeli arşitravin alınlık boyunca güney duvara kadar uzandığı mevcut izlerden anlaşılır.

Şekil 19: İbrahim İleri Kilisesi, süsleme detayı

Yapının kuzey bölümünde yer alan, paye ve bezemeli silme düzenlemesi ise oldukça dikkat çekicidir. Kuzey nef olarak değerlendirebileceğimiz bu bölüm, beş duvar payesi taklidi ile hareketlendirilmiş; orta nefin bakan kısmında ise, üstte çift sıra silmenin birleşerek kemer aksında düğüm motifi oluşturduğu bir düzenleme uygulanmıştır. Silmeler spiral ve sarmal motiflerle bezelidir. Kemer üzerinde gördüğümüz bu düzenlemenin nef boyunca devam ettiği ve en az üç kemerli bir kompozisyon oluşturduğu mevcut izlere dayanarak önerilebilir. Günümüze gelen kemerin doğusunda trapez kesitli, üzeri bitkisel motifli sütun başlığı düzenlemesi, orijinalde burada bir sütun olduğunu düşünmemizi sağlar. Bölgede daha önceden araştırma yapan K.Belke ve N.Mersich, İbrahimiler kilisesinin bu bölümünü paraklession olarak değerlendirmişlerdir. Bu bölümdeki mimari plastik taklidi dekorasyonu ise ayırıcı ve vurgulayıcı bir unsur olarak yorumlamışlardır (Belke-Merish 1990: 379). Günümüzde bütünüyle mevcut olmayan güney nefin örtü sistemi seviyesindeki izler, olasılıkla kuzeydeki bu düzenlemenin simetrisine sahip olduğunu gösterir.

Kilisenin içinde tespit edilen mimari plastik taklidi bezemeler, bölgede benzerleri saptanmakla birlikte kompozisyon özellikleri dikkate alındığında ünik olduğu söylenebilir. Bu tür bezeme örnekleri, İbrahim İleri'ne çok yakın Selimiye Köyü Kayalıklarındaki şapellerde, yanı sıra bölgedeki şapel ve mezar mekânlarında tespit edilmektedir. Örnekler bütün olarak ele alınıp değerlendirildiğinde, uygulanan dekorasyonun ölçek ve çeşitliliği İbrahim İlerini bölgede özel kılar. Zengin ve etkileyici motif ve kompozisyonlar, Bizans dönemi mimari plastiği örneklerinde uygulanan süsleme özelliklerini yansıtır. Orta Bizans dönemi mimari plastik eserlerde sıklıkla karşılaştığımız spiral, sarmal ve örgü motifleri, Frigya Bölgesi örneklerinde de belgelenir. Bölgenin mimari plastik eserlerinin çoğunluğu, günümüz yerleşimlerinde ikinci kullanım ögesi olarak görülür. Gerek sivil gerekse anıtsal Türk dönemi yapılarında gördüğümüz bu eserler, bölgenin duvar yapılarına ilişkin bir veridir. Kaynaklardan edinilen bilgiler, bölgenin Bizans dönemi duvar yapılarının azımsanamayacak sayıda olduğunu gösterir. Kaya kiliselerinin yapıldıkları dönemin duvar yapılarına öykünen örnekler olmaları, Frigya bölgesinin günümüze gelemeyen duvar yapıları hakkında da fikir edinmemizi sağlaması açısından şüphesiz çok önemlidir. İbrahim İleri Kilisesi'nde saptanan mimari plastik taklidi uygulamanın, bölge eserlerine biçim, üslup ve kompozisyon benzerlikleri bu açıdan önemlidir.

Sonuç

Kaya kiliseleri, Anadolu dini mimarisinde oldukça fazla sayıda rastladığımız, hatta Anadolu'nun dünya çapında tanınan kültür miraslarından. Tek nefli, anıtsal haç planlı ve kapalı Yunan haçı planlı yapılara kadar çeşitlilik barındıran kaya kiliseleri, duvar yapılarına göre günümüze fazla sayıda ve daha sağlam bir şekilde gelebilmişlerdir. Bu bakımdan yer aldıkları bölgenin dini mimarisini, estetik anlayışını ve kültür

yapısını yansıtan önemli örnekler olarak görülmelidirler. Bununla birlikte Kapadokya dışındaki bölgelerdeki kaya kiliseleri günümüze kadar dikkat çekmemiş ve fazla ele alınmamıştır. Özellikle duvar resimleri ile ilgi toplayan Kapadokya bölgesinin dışında başka bölgelerde de kaya kiliseleri ve bunlarla bağlantılı yapıların yer aldığı son yıllarda gerçekleştirilen araştırmalarla ortaya çıkmaktadır. Anadolu'da bu tip örnekler barındıran bölgeler içerisinde Phrygia'nın yeri ayrıdır. Çalışmamızda seçme eserleriyle kısmen tanıtılan bölge, sahip olduğu farklı özellikteki kaya kilisesi örnekleri ile Ortaçağ ve Bizans mimarisi açısından oldukça önemlidir.

Kiliseler boyut açısından geniş bir yelpazede yer alırlar. Küçük ve orta boyutlu yapıların yanında, anıtsal bir duvar yapısı boyutlarında yapılar da görülmektedir. Büyük ölçekli bu yapıların yanında, tespit edilen küçük boyutlu kiliseler ve şapel de farklı plan tipi ve süsleme özellikleriyle bölgenin Bizans dönemi kaya mimarisini anlamamızda kaynaklık etmektedirler.

Dağlık Frigya ya da Frig Anayurdu olarak tanımlanan Afyonkarahisar, Eskişehir, Kütahya arasındaki kayalık hemen her köşesinde yapılar bulunmakla birlikte kaya kilisesi sayısının arttığı bölge Bizans dönemi güzergâhlarının kesiştiği Afyonkarahisar'ın İhsaniye İlçesi, Ayazın Kasabası çevresidir. Yolların kavşağında kaya kiliselerinin artması göstermektedir ki, iddia edildiğinin aksine, insanlar kaya yapılarını saklanmak ve gözden uzak olmak için değil iklim ve coğrafi şartların, bunlara ek olarak kaya mimarisi kültürüne sahip oldukları için oymuş ve kullanmışlardır.

Çeşitli tiplerde yapılmış bu yapıların plan, iç tasarım, Ayazın A Kilisesi'nde gördüğümüz gibi dış cephe düzenlemesi ve süsleme bakımından dönemlerine ait genel özellikler gösterdiği ve aynı zamanda bazı yerel özellikler de taşıdıkları anlaşılmaktadır. İkonoklast dönem sonrası Kapadokya'da kapalı Yunan haçı plan tipinin yaygınlaşmış, bu planın değişik alt tiplerinde kiliseler yapılırken Frigya bölgesi değişimi aynı oranda yaşayamamış, yalnızca iki kapalı Yunan haçı planlı yapı ortaya koyabilmiştir. Yapıların süslenmesi açısından da bölgenin kaya kilisesi denince ilk akla gelen duvar resmi zenginliğinin çok gerisinde olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Kirkinler ve İbrahim İleri örneklerinde olduğu gibi kendine özgü süsleme anlayışı ve unsurları içerdiği belirlenmiştir.

Kaynakça

Barth, H. (1860). *Reise von Trapezunt Durch die Nördliche Hälfte Klein-Asiens nach Scutari im Herbst 1858*. Gotha: Justus Perthes.

Belke, K. ve Mersich R. (1990). *Tabula Imperii Byzantini 7 Phrygien und Pisidien*. Wien: Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Chaput, E. (1941). *Phrygie I, Exploration Archeologique, Geologie et Geographie Physique*. Paris: E. de Boccard.

Coşkun, B. (2009). *11. Yüzyılda Kapadokya Bölgesindeki İsa'nın Doğumu ve İsa'nın Çarmıha Gerilmesi Sahneleri* (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Cox, C. W. M. ve Cameron A. (1937). *Monumenta Asiae Minoris antiqua Vol. V. Monuments from Dorylaeum and Nacolea*. Manchester: Manchester University.

Effenberger, A., Marsak, A.B., Zalesskaja, V. ve Zaseckaja, I. (1978). *Spätantike und Frühbyzantinische Silbergefäße aus der Staatlichen Ermitage Leningrad, Ausstellungskataloge der Frühchristlichen byzantinischen Sammlung*. Berlin: Staatliche Museen.

Evcim, S. (2015). *Dağlık Frigya Bölgesi Bizans Dönemi Kaya Mimarisi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Anadolu Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Foster, W. (ed.) (1961). *The Travels of Sanderson in the Levant 1584-1602*. London: Hakluyt Society.

Gabriel, A. (1952). *Phrygie: Exploration Archéologique. Tome II. La cité de Midas. Topographie. Le site et les fouilles*. Paris: De Boccard.

Haspels, C. H. E. (1971). *The Highlands of Phrygia, Sites and Monuments*. Princeton: Princeton University.

Laborde, A. de (1838). *Voyage de l'Asie Mineure*. Paris: Firmin Didot.

Leake, W. M. (2010). *Journal of a Tour in Asia Minor with Comparative Remarks on the Ancient and Modern Geography of that Country*. New York: Cambridge University. (Özgün eser 1824 tarihli)

Matthews, T. F. (1982). Private Liturgy in Byzantine Architecture: Toward a Re-appraisal. *Cahiers archéologiques. Fin de l'antiquité et moyen-âge* 30, 125-138.

Olçay Uçkan B. Y. (Ed.) (2010). Phrygia (Phrygia) Bölgesi Kaya Kiliseleri. Eskişehir: Tepebaşı Belediyesi. Ostrogorsky, G. (1991). *Bizans Devleti Tarihi*. Fikret İşıltan (Çev.). Ankara: TTK.

Öztaşkın, M. (2010). Bir Merkez Sembol Olarak Bizans ve Selçuklu Döneminde Hayat Ağacı Motifi. Ödekan, A., Akyürek, E. ve Necipoğlu, N. (Ed.). *1. Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu* içinde (ss. 69-72). İstanbul: Vehbi Koç Vakfı.

Parman, E. (2002). *Ortaçağda Bizans Döneminde Phrygia (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Perrot, G. (1864). *Souvenirs d'un Voyage en Asie Mineure*. Paris: Michel Lévy.

Ramsay, W. M. (1895). *The Cities and Bishoprics of Phrygia: Being an Essay of the Local History of Phrygia from the Earliest Time to the Turkish Conquest (Band 1,1): The Lycos Valley and South-Western Phrygia*. Oxford: Clarendon.

Steuart, J. R. (1842). *A Description of Some Ancient Monuments, with Inscriptions, Still Existing in Lydia and Phrygia*. London: James Bohn.

Texier, C. (1839). *Description de l'Asie Mineure: Faite par Ordre du Gouvernement Français en 1833-1837; Beaux-Arts, Monuments Historiques, Plans et Topographie des Cités Antiques (Band 1)*. Paris: Firmin Didot.

Vryonis, S. (1971). *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*. Los Angeles-London: University of California.

Yüksel, İ. (2002). *Şifalı Frigya*. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi.

Eğitim Sendikalarının Görsel Sanatlar Öğretmenlerinin Niteliklerine İlişkin Beklentileri

The Expectancies of Education Unions in Relation to Visual Arts Teachers' Qualifications

Selahattin YILMAZ¹
Altay EREN²

Geliş Tarihi: 20.10.2016 / Düzenleme Tarihi: - / Kabul Tarihi: 08.11.2016

Özet

Bu araştırmanın amacı, eğitim sendikalarının görsel sanatlar öğretmenlerinin niteliklerine ilişkin beklentilerinin incelenmesidir. Araştırma verileri 2014 yılında Batı Karadeniz Bölgesindeki bir ilin merkez ilçesindeki iki eğitim sendikasının yönetim kurulu üyeleriyle (N = 13) yapılan odak grup görüşmeleri aracılığıyla toplanmıştır. Araştırmada gömülü teori (Grounded Theory) yöntemi benimsenmiş ve veri toplama, kodlama, çözümlenme, kategori ve tema oluşturma süreçleri buna göre gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın verileri NVivo 7 nitel veri analizi programı kullanılarak analiz edilmiştir. Bulgular, eğitim sendikaları yöneticilerinin görsel sanatlar öğretmenlerinin niteliklerine ilişkin beklentilerinin 21 tema (değer, iletişim becerisi, özel eğitim bilgisi vb.) ve bunları oluşturan 82 (özgürlük, demokrasi, yaratıcılık, sanat felsefesi bilgisi, erken öğretmen eğitimi vb.) kategori aracılığıyla açıklanabildiğini göstermiştir. Bulgular ayrıca, söz konusu temaların 15 üst (meta) tema (sanat eğitim politikaları, görsel sanatlar öğretmenin mesleki inançları vb.) aracılığıyla açıklanabildiğini de göstermiştir. Ancak, araştırma bulgularının özet ve daha anlamlı bir biçimde yorumlanmasına olanak sağlaması nedeniyle, bulgular sanat eğitimi politikaları, görsel sanatlar öğretmenin kişilik özellikleri, mesleki inançları, değerleri, meslek bilgisi, alan bilgisi, duyuşsal özellikleri, sosyal ve kültürel etkinlikler gerçekleştirilme, örgütlenme becerisi ve görsel sanatlar öğretmen adaylarının seçimi ve yetiştirilmesi olarak adlandırılan, 10 önemli üst (meta) temadan hareketle tartışılmıştır. Bu bağlamda, bulgular, sendika yöneticilerinin görsel sanatlar öğretmenlerinin yeniliklere açık olma, kendini sürekli geliştirme, mesleğe sadakat, insancıl olma, sanatı ve sanat eğitimi toplumsal değişimin bir aracı olarak algılama, sınıf içi ve dışı etkili öğretim yöntemleri ve teknikleri kullanma, yalnızca alan bilgisine değil, aynı zamanda meslek bilgisine de sahip olma ve bu bilgileri heyecanla ve istekle hayata geçirmeyi arzulama gibi niteliklere sahip olmalarını beklediklerini ortaya koymuştur. Ayrıca, sendika yöneticilerinin mevcut sanat eğitimi politikalarının bir uzantısı olarak algılanan öğretmen eğitimi programlarının söz konusu nitelikleri öğretmen adaylarına kazandırma potansiyellerinin zayıf olduğuna inandıkları da saptanmıştır. Araştırmanın bulguları doğrultusunda, etkili sanat eğitimi politikalarının oluşturulması ve geliştirilmesi, görsel sanatlar öğretmene ortaöğretim düzeyinde başlanması, görsel sanatlar derslerinin okul öncesinden başlayarak alan öğretmenleri tarafından yürütülmesi ve bu bağlamda öğretmen eğitimi programlarının çocukların gelişim evrelerine göre uzmanlaşmaya olanak verecek şekilde tasarlanması önerilerinde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Görsel sanatlar öğretmeni; eğitim sendikaları; Nitelik beklentileri

Abstract

The aim of this study is to examine the expectancies of education unions in relation to visual arts teachers' qualifications. The data were collected through focus group interviews with the board members of two education unions (N = 13) located in the central district of a city in the Western Black Sea region. The grounded theory method was adopted in the present study, and the data collection, coding, analyzing processes, as well as category and theme creation processes, were all conducted accordingly. The data were analyzed by using NVivo 7 qualitative data analysis software. The findings showed that the expectancies of education union board members could be explained through 21 themes (e.g., value, communication ability, and special education knowledge) and 82 categories (e.g., freedom, democracy, creativity, philosophy of art knowledge, and initial teacher education) that formed them. The findings also demonstrated that the mentioned themes could be also meaningfully explained through 15 meta-themes (e.g., art education policies, visual arts teacher's professional beliefs). However, because it enables to

¹ Yazışma Adresi: Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Bolu, Türkiye. E-Posta: sartyilmaz@gmail.com

² Yazışma Adresi: Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Bolu, Türkiye. E-Posta: eren_a@ibu.edu.tr

explicate the research findings briefly and more meaningfully, the findings were discussed based on the 10 meta-themes labeled as art education policies, visual arts teachers' personality characteristics, vocational beliefs, values, professional knowledge, subject-matter knowledge, affective characteristics, to carry out social and cultural activities, organizing ability, and selection and training of prospective visual arts teachers. Within this context, the findings revealed that the education union board members expected visual arts teachers to have such qualifications as being open to innovations, engaging with continuous self-development, holding commitment to the profession, being humanistic, perceiving art and art education as the means for social transformation, utilizing effective in-class and out-of-class teaching methods and techniques, having not only field related knowledge, but also professional knowledge, and willing to implement these knowledge excitedly and eagerly. Furthermore, it was also determined that the union board members believed that the potentials of teacher education programs, which are perceived as an extension of the current art education policies, for preservice teachers to gain the mentioned qualifications were weak. In line with the findings of the study, it was suggested that effective art education policies should be created and developed, visual arts teacher education should be started at secondary school level, visual arts should be taught by in-field teachers from the beginning of preschool level, and within this context, teacher education programs should be designed to provide opportunities for gaining expertise according to the developmental stages of children.

Keywords: Visual arts teacher; education unions; qualification expectancies

Giriş

Bireylerin yeteneklerini ortaya çıkarma ve en üst düzeyde geliştirme, böylece ülke sorunlarını çözme eğitimin amaçları arasındadır. Başka bir deyişle eğitim, bilgi üretimi yanında becerileri üst düzeye çıkarmayı, ilgi ve yetenekleri geliştirmeyi, bireyde var olan yaratıcılık yeteneğini açığa çıkararak, topluma yapıcı, yaratıcı ve üretici kişiler kazandırmayı, böylece bilim, sanat ve kültür alanında yeni ürünler ortaya koyabilen bireyler yetiştirmeyi amaçlar. Yaratıcılık eğitiminin etkili yollarından biri olan sanat eğitiminin içeriği; insan ruhunun yüceltilmesi, insanın özgürleşmesi, bireylerin psikolojik gereksinimlerinin doyurulması, dengeli, çağdaş, duyarlı bir toplum yaratılması gibi hedeflerden oluşmaktadır. Söz konusu hedefler, insanın uygar bir kişi olması; dolayısıyla uygar bir toplum oluşturması gibi genel bir amaç etrafında şekillenmektedir (Yükselgün ve Türkcan, 2012). Çünkü "sanat eğitiminin amacı, daha fazla sayıda iyi sanat yapıtı yaratılması değil, daha iyi insanlar ve daha iyi toplumlar yaratılmasıdır" (Akan, 2013 : 141; San, 1977 : 8).

Sanat eğitiminin amaçlarına etkin biçimde ulaşabilmesi, her şeyden önce, nitelikli bir sanat eğitimi programına ve daha önemlisi, "o programın uygulayıcıları olan sanat eğitimcilerinin etkililiğine bağlıdır" (Conrad, 1945, akt. San, 1977 : 145). Sanat eğitimcilerinin etkililiği ise, onların mesleki inanç, değer, tutum, sanatçı kimliği, iletişim becerileri, alan ve meslek bilgi ve becerileri yanında, kişilik özellikleri gibi birçok faktörle de yakından ilişkilidir. Bu faktörlerden mizaç özellikleri, karakter özellikleri, inançlar ve değerler gibi önemli özellikler yalnızca, hizmet içinde değil, aynı zamanda hizmet öncesinde biçimlenmektedir (Ruohotie-Lyhty ve Moate, 2016). Değinilen özellikler, hem bir sanatçının, hem de bir öğretmenin özelliklerine sahip olma şeklinde tanımlanabilen 'sanatçı-öğretmen kimliği' (Booth, 2003) kavramının da içeriğini biçimlendiren önemli özelliklerdir (Blair ve Fitch, 2015).

Bu noktada, genelde öğretmen kimliğinin, özelde ise sanatçı-öğretmen kimliğinin içeriğini oluşturan bilişsel ve duyuşsal özelliklerin birbirlerinden bağımsız özellikler olmadıkları, aksine birbirleriyle ilişkili olduklarının vurgulanması gerekmektedir. Çünkü söz konusu özelliklerin, öğretmenlerin öğretimle ilgili davranışlarına yön verebilmektedir. Nitekim öğretmenlerin öğretimle ilgili davranışlarının, onların kişilik özellikleri, inançları, mesleki bilgi ve becerileri gibi birçok faktörden etkilendiği uzun zamandan bu yana bilinmektedir (Bkz. Kumar, Karabenick ve Burgoon, 2015). Bunun anlamı, öğretmen niteliği kavramının, söz konusu faktörler anlaşılmasızın tanımlanmasının mümkün olmadığıdır. Üstelik öğretmen niteliği kavramının tanımlanmasında ve söz konusu niteliğin geliştirilmesi için gereken standartların oluşturulmasında, farklı paydaşların beklentilerinin neler olduğunun belirlenmesi de gerekmektedir. Daha açık bir ifadeyle, öğrenciler, veliler, eğitim yöneticileri ve deneticileri, Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) merkez ve taşra örgütleri, yükseköğretim kurumları, sivil toplum örgütleri gibi eğitim kurumlarının beklentilerinin saptanması, görsel sanatlar öğretmen niteliklerinin belirlenmesinde etkili yollardan biri olabilir. Söz konusu paydaşlar arasında, eğitim sendikaları, gerek öğretmenlerin haklarının korunması açısından, gerekse öğretmen eğitim politikalarının oluşturulması ve geliştirilmesindeki rolleri açısından oldukça önemli bir işleve sahiptir (Eurydice, 2008). Eğitim sendikalarının geleneksel rollerinin yanında (toplumu bilgilendirme vb.), öğretmenlerin mesleki gelişimini destekleme ve eğitim-öğretimin kalitesini artırma gibi işlevleri de bulunmaktadır (Eğitimciler Birliği Sendikası, <http://www.egitimbirsen.org.tr> adresinden, 16.07.2016 tarihinde erişildi; bu konuda daha kapsamlı açıklamalar için bkz. Eraslan, 2012). Dolayısıyla, eğitim sendikalarının genelde öğretmen niteliklerine, özelde ise görsel sanatlar öğretmen niteliklerine yönelik beklentilerinin dikkate alınmasının, geçmişe kıyasla günümüzde çok daha önemli olduğu söylenebilir.

Diğer taraftan, konuyla ilgili literatürde eğitim sendikalarının görsel sanatlar öğretmen niteliklerine ilişkin beklentilerinin incelendiği bir çalışma bulunmamaktadır. Oysa böyle bir araştırma iki nedenden dolayı önemlidir. Birincisi; eğitim sendikalarının görsel sanatlar öğretmen niteliklerine ilişkin beklentilerinin bilinmesi, söz konusu beklentilerin hizmet öncesi öğretmen eğitimi programlarının geliştirilmesine katkı sağlamanın yanında, hizmet içinde görsel sanatlar öğretmenlerinin sanat eğitiminin amaçlarına ulaşırma çabalarında öğretmen sendikalarının desteğini hissetmelerine yol açabilir. Hissedilen bu destek de sırasıyla, öğretmenlerin motivasyon düzeylerini artırarak, onların öğretim hizmetlerinin niteliğini artırma yönünde daha istekli olmalarına yol açabilir. İkincisi; öğretmenler, mesleki ve bireysel haklarının korunması açısından, eğitim sendikalarını önemli kuruluşlar olarak algılama eğilimindedirler. Bu nedenle, öğretmenlerin, sendikaların eğitimle ilgili beklentilerinin dikkate alındığını görmeleri, eğitim reformlarının önündeki önemli engellerden birisi olan ve öğretmen inançlarına bağlı olarak ortaya çıkabilen direncin azalmasına yol açarak (Anderson ve Cohen, 2015), eğitim alanındaki reformların başarıya ulaşmasına önemli bir katkı sağlayabilir.

Araştırmanın Amacı

Yukarıda yapılan açıklamalar ışığında, eğitim sendikalarının görsel sanatlar öğretmen niteliklerine ilişkin beklentilerinin neler olduğunun incelenmesinin yalnızca önemli olmadığı, aynı zamanda gerekli ve mantıklı olduğu da ifade edilebilir. Dolayısıyla, bu araştırmanın amacı; eğitim sendikalarının görsel sanatlar öğretmenlerinin niteliklerine ilişkin beklentilerinin incelenmesi olarak belirlenmiştir.

Yöntem

Araştırmanın amacı doğrultusunda veri toplama ve çözümlemede gömülü teori (grounded theory) yaklaşımı benimsenmiş ve çalışma gruplarının oluşturulmasında maksimum çeşitlilik örnekleme kullanılmıştır (Merriam ve Tisdell, 2015; Patton, 2014). Bu nedenle, Bolu İli Merkez ilçesindeki tüm eğitim sendikalarına ulaşılmaya çalışılmıştır. Bolu İli Merkez İlçesinde şubesi bulunan eğitim sendikaları Eğitim Bir-Sen, Türk Eğitim-Sen ve Eğitim-Sen'dir. Türk Eğitim-Sen ve Eğitim-Sen yöneticileriyle odak grup görüşmeleri gerçekleştirilmiş; ancak, Eğitim Bir-Sen yöneticileriyle çeşitli nedenlerden dolayı görüşmeler gerçekleştirilememiştir.

Araştırmanın verileri odak grup görüşmeleri yoluyla elde edilmiştir (Merriam ve Tisdell, 2015; Patton, 2014). Ayrıntılı olarak, sendika yöneticileriyle yapılan görüşmelerde yarı yapılandırılmış odak grup görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme formu görsel sanatlar öğretmenin kişilik özellikleri, duyuşsal özellikleri, alan bilgisi, meslek bilgisi ve becerisine ilişkin beklentiler gibi 12 soru (Görsel sanatlar öğretmenlerinden öğrenme öğretme süreçlerine ilişkin beklentileriniz nelerdir? Görsel Sanatlar öğretmenlerinin hizmet öncesi eğitimi hakkında ne düşünüyorsunuz? Duyuşsal özellikleri bakımından beklentileriniz nelerdir? vb.) ve her sorunun açılımıyla tutarlı sonda sorularından oluşmuştur. Odak grup görüşmeleri için sendika yöneticilerinden randevu alınmış ve bu aşamadan sonra görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Tüm görüşmeler yöneticilerin ofislerinde ve birinci yazar tarafından gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler çoğunlukla karşılıklı diyaloga dayalı olarak ve bazen de, diyalogun daha dinamik bir hale getirilmesi amacıyla, beyin fırtınası tekniği ve tartışma yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler, sendika isimlerinin anonim kalması amacıyla S1 olarak kodlanan sendika yöneticileriyle yaklaşık 69 dakika, S2 olarak kodlanan sendika yöneticileriyle de yaklaşık 102 dakika sürmüştür.

Odak grup görüşmelerine S1 sendikası beş yönetici, S2 sendikası ise sekiz yönetici gönüllü olarak katılmıştır. S1 sendikası katılımcılarının tümü erkek olup, ikisi sınıf öğretmeni, biri memur, biri beden eğitimi öğretmeni ve biri de rehber öğretmendir. S1 sendikası katılımcıların hizmet süreleri 16 ile 28 yıl arasında değişmektedir. S2 sendikası katılımcılarının ise ikisi kadın, altısı erkek olup, biri özel eğitim öğretmeni, ikisi sınıf öğretmeni, biri Türkçe öğretmeni, biri biyoloji öğretmeni, ikisi edebiyat öğretmeni ve biri de rehber öğretmendir. S2 sendikasının katılımcılarının hizmet süreleri ise 6 ile 30 yıl arasında değişmektedir.

Görüşmeler aracılığıyla elde edilen ifadeler, birinci yazar ve bir eğitim bilimci alan uzmanı tarafından çapraz kontrol yaklaşımıyla kodlanmış ve kodlamalar arasındaki uzlaşının % 83 olduğu saptanmıştır. Bu aşamadan sonra, tüm ifadeler ilgili oldukları kodlar bağlamında ve araştırmacılar arasında tam bir uzlaşma sağlanıncaya kadar yeniden incelenmiştir. Uzlaşma sağlanamayan durumlarda tartışma yöntemi benimsenmiş ve ifadeler yeniden kodlanmıştır. Bu aşamadan sonra tüm ifadeler NVivo7 programına aktarılmış, kodlamalar gözden geçirilerek kategori, tema ve üst (meta) temalar oluşturulmuş, araştırma bulguları üst temalar üzerinden, ifadelerden doğrudan alıntılarla ve literatür desteğiyle yorumlanmıştır.

Bulgular ve Yorumlar

Analizler sonucunda, toplam 21 tema altında sınıflandırılabilen (Örneğin; inanç, değer, iletişim becerisi, alan bilgisi, sosyal kültürel etkinlikler düzenleme, özel eğitim bilgisi vb.) 82 kategori elde edilmiştir. (Örneğin; özgürlük, demokrasi, yaratıcılık, yetenek, çocuk sevgisi, hoşgörü, duyarlılık, çoklu zekâ, sanat felsefesi

bilgisi, çevrenin düzenlenmesi, erken öğretmen eğitimi vb.) Analiz sonuçları ayrıca, söz konusu temaların 15 üst (meta) tema aracılığıyla açıklanabildiğini de göstermiştir. Araştırma bulgularının hem özet ve daha anlamlı bir biçimde yorumlanmasına olanak sağlaması nedeniyle, hem de araştırmanın amacı açısından daha önemli olmaları nedeniyle, bulgular 10 üst temadan hareketle tartışılmıştır. Bunlar; sanat eğitimi politikaları, görsel sanatlar öğretmeninin kişilik özellikleri, mesleki inançları, değerleri, meslek bilgisi, alan bilgisi, duyuşsal özellikleri, sosyal ve kültürel etkinlikler gerçekleştirebilme, örgütlenme becerisi ve görsel sanatlar öğretmen adaylarının seçimi ve yetiştirilmesi olarak adlandırılan üst temalardır. Söz konusu temalara ilişkin açıklamalara ve bu doğrultuda yapılan yorumlara aşağıda yer verilmiştir.

1. Sanat Eğitimi Politikalarına İlişkin Bulgular

Eğitim sendikalarının yöneticileriyle yapılan görüşmeler sırasında sanat eğitimi politikalarına ilişkin bir soru yöneltilmemiş olmasına karşın, nitel araştırmaların doğası gereği, gerek eğitim politikaları, gerekse sanat eğitimi politikalarıyla ilgili önemli bulgular elde edilmiştir. Bunların başında nitelikli öğretmen yetiştirme beklentisi gelmekte; mevcut öğretmen eğitimi sisteminin nitelikli öğretmen yetiştiremediği düşünülmekte ve sanat eğitimi politikaları bu sorun etrafında şekillenmektedir. Nitelikli öğretmen yetiştirme eğitim sisteminin en önemli sorunu olması yanında, okullarda daha çok öğretim programlarının geliştirilmesi ve sınava tezrîk gibi konulara odaklanılmakta ve okullarda disiplinin sorunlarının artış gösterdiğine dikkat çekilmektedir:

“İnsanlar okullardan boş çıkıyor deniyor... Çünkü PISA diye sınavlar yapılıyor. Bu sınavlarda Türkiye'nin sondan ikinci olması bunun en büyük kanıtıdır. Ne müfredatlar, ne eğitim, bizim tek bir sıkıntımız var eğitimde. Öğretmen yetiştirme sistemimizde sıkıntımız. Biz kaliteli öğretmen yetiştiremiyoruz” (S1).

“Biz sürekli olarak bilgi yüklüyoruz çocuklara. Biz de eğitim maalesef eksik. Çocuklar yarış atı gibi tek hedefleri sınav kazanmak, üniversiteye girmek. Öğrenci bizim karşımızda çok rahat sigara içebiliyor. Öğretmen ders anlatırken cep telefonunu açıp çok rahat oyun oynayabiliyor. Eğitim yönümüz gittikçe dibe doğru gidiyor. Dolayısıyla nitelikli bir sanat eğitiminden söz etmemiz de mümkün görünmüyor. Bu nedenle sistemin gözden geçirilmesi gerekir” (S1).

Bununla birlikte, nitelikli bir sanat eğitimi için sanat eğitiminin erken yaşlarda başlaması, öğrencilerin görsel sanatlar öğretmenleriyle okulöncesi düzeyde karşılaşması ve sınıf öğretmenlerinin nitelikli bir sanat eğitiminden geçmesi gerektiği her iki sendika yönetimi tarafından da vurgulanmaktadır:

“Bu derslerin önem kazanması isteniyorsa anasınıfından itibaren yönlendirme eğitimi yapılması, çocuğun yeteneklerinin ortaya çıkarılması, geliştirilmesi lazım. Bu çok önemli. Sendikamızın da böyle bir düşüncesi vardı. Bu durumda bu branşlardaki öğretmenlerin değeri de artacaktır. Bu yapılırsa o branşların öğretmenleri gerçekten severek mesleklerini yapacaklar hem de yetenekli çocuklar ortaya çıkacak ve kendi istedikleri alanda meslek seçecekler” (S2).

Sendika yöneticileri sanat eğitiminin, eğitim sürecinin erken evrelerinden itibaren çocuklarda yetenek geliştirme süreci olarak ele alınması gerektiğini, görsel sanatlar öğretmenlerinin hem bu evrede, hem de ilkökul evresinde okulöncesi ya da sınıf öğretmenleri tarafından değil, görsel sanatlar öğretmenleri tarafından yürütülmesi gerektiği şöyle ifade edilmektedir:

“Şu andaki sistem öyle bir sistem ki sanatsal etkinlikleri, sanatçıyı ayaklar altına almış durumda. Yetkililer bu dersleri bizzat kaldırmak istiyor. Aslında bu derslerin anasınıfından itibaren alan öğretmenleriyle yürütülmesi gerekir. Nasıl din eğitimi, vb. anasınıfından itibaren koyuyorlarsa bunu da koyması lazım. Çünkü sınıf öğretmeni görsel sanatlar ile ilgili eğitimi tam olarak almış değil. Bu işin uzmanı olursa öğrenciye yönlendirme de yapabilir” (S2).

“Şimdi 4+4+4 sistemine geçildikten sonra ilk 4 sınıfta görsel sanatlar, beden eğitimi, müzik gibi dersler tamamen sınıf öğretmenlerine bırakıldı. Şimdi sınıf öğretmenleri birbirleri ile rekabet içerisinde oldukları için görsel sanatlar, beden eğitimi, müzik derslerini hiç işlemiyor. Onun yerine matematik, hayat bilgisi, Türkçe gibi derslere yöneliyor. Çocuk, bu derslerden 10-12 yaşına kadar tamamen uzak bir şekilde geliyor” (S1).

Bu görüşler, sınıf öğretmenlerinin hemen her öğrenme alanıyla (matematik, Türkçe vb.) ilgili olarak öğrencilere beceri kazandırma görevlerinin kapsamına dikkat çekmesi açısından ve özellikle günümüzde, hemen her konuda giderek artan bilgi bütünü bir öğretmen tarafından öğrencilere öğretilmesinin güçlüğünü vurgulaması açısından anlamlıdır. Literatürde sınıf öğretmenlerinin görsel sanatlar dersine ilişkin öz-yeterlik inançlarının yüksek olduğuna ilişkin kanıt bulunmasına rağmen (Dilmaç ve İnanç, 2015), herhangi bir konuya ilişkin öz-yeterliğin, o alana ilişkin performansla aynı anlama gelmediği unutulmamalıdır (Bandura, 1997). Hem bu nedenle, hem de görsel sanatlar öğretmenlerinin aldıkları öğretmen eğitiminin içeriği gereği sendika yöneticilerinin söz konusu düşüncelerinin dikkate değer olduğu söylenebilir.

Diğer taraftan, sendika yöneticileri, yukarıda alıntılanan görüşlerinden de anlaşılacağı gibi, eğitim politikalarının karar vericileri konumunda bulunanların sanat eğitimini geri plana ittiklerini ve görsel sanatlar

dersi gibi sanat eğitimi derslerini fazlaca önemsemediklerini ifade etmekte ve bu durumun sınıf öğretmenlerinin görsel sanatlar dersine bakış açılarını da etkilediğini vurgulamaktadırlar. Bir sendika yöneticisi vurgulanan bu hususun adeta altını çizen açıklamayı çocuğuna ilişkin bir örnekle somutlaştırmıştır:

“Benim kızım yaptığı resmini bitirip öğretmenine gösteriyor. Öğretmen her yerini boyamamışsın, resmini bitir diyor. Çocuk eve geliyor. Anne resmimi bitirdim ama öğretmen bana resmini bitir dedi diyor. Çocuk resmi ne zaman biter?” (S2).

Öğretmenin sanat eğitimi açısından bilgi, deneyim ve pedagojik içerik bilgisi gibi alanlardaki eksikliği, uygulamada bazı sorunlara neden olabilmektedir (Zimmerman ve Zimmerman, 2000). Görsel sanatlar eğitiminin, çocuğun sanatsal gelişimi, çocuk resmi özellikleri ve sanatsal yaratıcılık gibi konularda yüzeysel bilgi ve düşük düzeyde beceriye sahip öğretmenler tarafından yürütülmesi, çocuğun sanata ilişkin olumsuz tutum geliştirmesine zemin hazırlayabilmektedir. Sözelimi, resim çalışmalarında çocuklara verilen yönergeler arasında sıkça duyulan “yüzeyin tamamı boyanmalı”, “boş yer kalmamalı”, “resimde cetvel, pergel kullanılmaz”, gibi klişe söylemler, yaratıcı düşünme becerisinin gelişimini ve öğrenmeye yönelik motivasyonu olumsuz yönde etkileyebilen söylemlerdir. Buna göre, görsel sanatlar derslerinin bu dersin öğretmenleri tarafından yürütülmesi ve bu bağlamdaki öğretmen eğitiminin çocuğun gelişim evrelerine göre biçimlendirilerek gerçekleştirilmesi önemlidir. Bu konuda sendikaların aşağıdaki önerisi dikkat çekicidir:

“Çocuk 4 tane kritik dönemden geçiyor...görsel sanatlar öğretmenlerini ilköğretim (ilkokul) için ayrı, orta öğretim (ortaokul) için ayrı ve lise (ortaöğretim) için ayrı ayrı olarak yetiştirmeliyiz” (S2).

Görsel sanatlar alanına öğretmen yetiştiren programlar, temel eğitimin birinci sınıfından ortaöğretime son sınıfına kadar on iki yıllık bir eğitim sürecini temel almaktadır. Dolayısıyla, okul öncesinden başlayarak ortaöğretime kadar fiziksel, ruhsal, sosyal yönden hızlı değişim yaşayan öğrencilerin gelişim dönemleriyle sanat eğitimi arasında sıkı bağlantılar kurulması ve hizmet öncesi görsel sanatlar öğretmen eğitimi programlarının söz konusu evrelere göre düzenlenmesi, sanat eğitimi politikaları içinde tartışılması gereken önemli bir konudur.

Bununla birlikte, öğretmen yetiştirme sürecine yükseköğretim öncesinde başlanması gerektiği, bunun için öğretmen okulları ve öğretmen liseleri modelinin yeniden benimsenmesi eğitim sendikalarının beklentileri arasındadır:

“Ben bakana (Milli Eğitim Bakanı) sordum. Öğretmen okullarını niye kaldırdınız diye. Bana bunlar işlevlerini kaybetmişti de. Çok gelişmemişti de, artık öğretmenliğe kaynak olmaktan çıkmıştı da, bu yüzden kapatık şeklinde yanıt verdiler. Gerekece bu. Bunun yerine öğretmen akademisi gibi bir kurum düşünüyor. Buradan mezun olup öğretmen olacak diyor” (S2).

“Öğretmen liselerinin kapanması. Bunun karşılığı ne yapılabilir. Güzel sanatlar liselerinin sayısı artırılabilir. Bu bir çözüm olabilir ancak, güzel sanatlar liseleri sanatçılığa hazırlarken öğrencileri öğretmenliğe de hazırlamalıdır. Yani programda meslek dersleri de yer almalıdır” (S2).

Öğretmen yetiştirmede dört yıllık eğitim-öğretim süreci yeterli görülmemekte, öğretmen eğitimine ortaöğretim düzeyinde başlanması gerektiği belirtilmektedir. Bu önerinin MEB tarafından da benimsendiği; dönemin Milli Eğitim Bakanının açıklamasından yapılan aktarmada görülmektedir. Buna göre lise eğitimini de kapsayan ‘öğretmen akademisi’ modelinin öğretmenlik mesleğine yönelik bilişsel ve duyuşsal hazırlık bakımından tutarlı bir girişim olduğu söylenebilir. Buna göre, sanat eğitimi açısından güzel sanatlar liselerinin bu boşluğu doldurabileceği düşünülmektedir. Ancak, güzel sanatlar liselerinin programında eğitimle ve öğretmenlik mesleğiyle ilgili hedeflere ve ders içeriklerine yer verilmediği görülmektedir (MEB, 2012). Güzel sanatlar lisesi mezunlarının güzel sanatlar fakülteleri ve eğitim fakültelerinin görsel sanatlar öğretmen eğitimi programlarına kaynak oluşturduğu düşünüldüğünde, bu programlarda eğitimle ve öğretmenlik mesleğiyle ilgili hedeflere ve ders içeriklerine yer verilmesinin önemi ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda öğretmen liseleri ve güzel sanatlar liselerinin programlarının etkili biçimde birleştirildiği ve ‘güzel sanatlar öğretmen liseleri’ olarak adlandırılacak okulların bu işlevi yerine getirebileceği söylenebilir.

Diğer taraftan, sanat eğitimi politikalarına ilişkin sendika yöneticilerinin beklentileri şu dört başlıkta netleşmektedir: (i) Karar vericilerin sanat eğitimine bakışının değiştirilmesi, (ii) okullarda sanat etkinliklerine ve görsel sanatlar öğretmenlerine kaynak ayrılması, (iii) görsel sanatlar dersinin programdaki ağırlığının artırılması ve (iv) görsel sanatlar alanına yönelik kitap ve öğretim materyali üretilmesi. Söz konusu başlıklara ilişkin örneklere aşağıda yer verilmiştir:

“Karar vericiler müzik, beden eğitimi gibi görsel sanatlar dersinin yararına inanmıyor, programlardan tümünden kaldırmak istiyor. Eğitim politikaları bu yönde. Bu politikaların arasında sanat yok” (S1).

“Sanatsal etkinlikler için kaynak ayrılmalı... Okulların sanat gezileri öğretmene bırakılmamalı. Milli Eğitimin bir okula yıl içinde en az iki kez Müze gezisi ve sergi gezmeyi zorunlu tutmalı... Görsel sanatlar öğretmenlerinin eğitim ödeneği artırılmalı” (S1).

“Sanat, öğretmenin bireysel çabalarıyla istenilen niteliğe ulaşamaz. Öğretmenlerin akademisyenlerin ve hatta sanatçıların örgütlenmesi, topluma sanatın öneminin anlatılması, yöneticilere tabandan baskı yapılmasının yolunu açmalıdır. Aslında bu konuda sendika olarak bizim de sorumluluğumuz var” (S2).

Sanat eğitimi konusunda yeni politikaların üretilmesi, sanata ve sanat eğitimcilerine kaynak aktarılması sanat eğitiminin geleceği açısından önemli görülmektedir. Sendika yöneticileri sanata ve eğitime kaynak sağlamanın yolunun örgütlenmeden geçtiğini vurgulamaktadırlar. Bir yönetici, eğitim sendikalarının işlevinin sadece ‘hak arama’ ile sınırlanamayacağını, bu işlevin dayanışma, sosyal-kültürel etkinlikler düzenleme ve eğitim politikaları geliştirme unsurlarını da kapsaması gerektiğinin altını çizmekte ve kendi sendikasında bu konularda yeterli çalışma yapılmadığı konusunda bir özeleştiri de bulunmaktadır:

“Sendikaların sadece hak arama yerleri değil aynı zamanda birbirimizle dayanışma yeri birbirimizle tanışma yeri olması gerekir. Sosyal etkinliklerin, tiyatro etkinliklerinin, resim etkinliklerinin yapılacağı yer olması gerekir. Görsel sanatlar öğretmenleri sorunlarını yansıtmadı. Bu konuda talep gelmeyince bizim de bu konuda yeterli çalışmamız olmadı” (S2).

Görüşme sırasında ifade edilen bu özeleştiri, sendika yöneticilerinde bir farkındalığa yol açmış ve bu farkındalık, bu eksikliğin genel merkeze iletilmesi ve sendika tarafından örgütlenebilecek görsel sanatlar çalıştay düzenlenmesi düşüncesine kadar uzanmıştır:

*“O zaman bizim de bir eksikimiz. Biz de resim öğretmenlerimizi toplayalım. Diğer sendikaların üyelerine de haber çıkaralım. Onlar da gelsinler sorunlarını getirsinler.
-Belki bir çalıştay bile yapılabilir. Sendika başkanı, başkanlar kurulunda bu durumu gündeme getirsin. Resim öğretmenlerini böyle bir sorun bekliyor desin.
-Belki çalıştayın etkisi olur.
-Sizin çalışmanızın da belki buna katkısı olur” (S2).*

Yukarıda ifade edildiği gibi, görsel sanatlar öğretmenlerinin sendikal örgütlenme içinde aktif görev almadıkları ya da sanat eğitiminin sorunlarını eğitim sendikalarına taşımadıkları, bunun da eğitim sendikalarında sanat eğitimi alanında politika üretme ile ilgili ihtiyaç doğurmadığı düşünülmektedir. Oysa eğitim sendikalarının bu konuda duyarlı oldukları ve sanat eğitimi konusunda yeni politikalar üretilmesinde istekli oldukları yukarıdaki alıntılardan anlaşılmaktadır.

2. Görsel Sanatlar Öğretmenlerinin Kişilik Özellikleriyle İlgili Beklentilere İlişkin Bulgular

Eğitim sendikalarının yöneticileri, görsel sanatlar öğretmenlerinin kişilik özellikleriyle ilgili beklentilerini hoşgörülülük, sempatik, güler yüzlü, çocukları seven ve sevilen, çevresine duyarlı bir görsel sanatlar öğretmeni betimleyerek ifade etmektedirler:

“Görsel sanatlar gibi derslerde bir takım becerilerin ya da kişilik özelliklerinin geliştirilebileceği için öğretmenin hoş görürlü, daha sempatik daha güler yüzlü bir insan olması bu derslerin hem sevilmesi hem de öğrencinin şekillenmesi açısından güzel olacaktır diye düşünüyorum” (S1).

“En önemli özelliği çocukları sevmesidir. Çocukları seviyorsa onlar için gereken her şeyi yapabilir...Görsel sanatlar öğretmenleri çevreye duyarlı olmalı, sanat olaylarıyla yakından ilgilenmeli, öğrencileri bu tür faaliyetlerle buluşturmalıdır” (S2).

Yukarıdaki ifadelerde, öğretmenin kişilik özelliklerinin, öğrencileri yönlendirmede, sosyalleştirmede ve birtakım kişilik özelliklerinin gelişiminde önemli katkı sağlayacağını altı çizilmektedir. Öğrencilerin istenilen kişilik özelliklerini geliştirmelerinde, öğretmenin model olma özelliğine gönderme yapılmaktadır. Nitekim öğretmenlerin model olma özelliğinin eğitim amaçlarının gerçekleşmesinde önemli bir yeri vardır. Çünkü öğrencilerdeki değişim sadece onlara söylenenler üzerinden değil, uygulamalar ve somutlaşan davranışlar üzerinden gerçekleşir (Kılıç, Kaya, Yıldırım ve Genç, 2004). Bandura’ya (1997) göre öğrenmede temel kavramlar taklit, gözlem ve model almadır. Model almaya dayalı öğrenme birbirine bağlı dikkat, hatırd tutma, davranışı oluşturma ve motivasyondan oluşan dört aşamalı bir sürece dayanmaktadır. Bu nedenle öğretmenin güler yüzlülük, hoşgörülük ve duyarlılık gibi özellikleri öğrencilerin görsel sanatlar alanındaki motivasyonları açısından da önem taşımaktadır.

Sendika yöneticilerinden biri, görsel sanatlar öğretmenin ‘sanatçı’ kimliği oluşturmasıyla ilgili görüş bildirirken, diğer bir yönetici hizmet-öncesi eğitim sürecinde ‘öğretmen’ kimliğini öne çıkaran beklentisini dile getirmektedir:

“Güzel sanatlar bölümlerinde okuyan arkadaşlar öğretmen olacak şekilde değil de sanatçı olacak şekilde güdüleniyorlar. Bence bu çok yanlış bir şey. Çünkü bu bölüme giren öğrenci resim öğretmeni olacak. Ona bu bilincin verilmesi gerekiyor. Sen resim öğretmeni olacaksın, şu yaş grubuna şu şekilde eğitim vereceksin ve şu teknikleri kullanacaksın bilincinin mutlaka oturtulması gerekiyor” (S1).

“Aslında hem öğretmen, hem de memur olması aslında biraz uyumsuz oluyor. Hani sanatçı özgün olur. Yasayla, programla verilen bir eğitim ile insanın içindeki özgürlük niteliği görsel sanatlar öğretmenliğinde eksik kalır. Öğretmenin bu ikisinin dengesini kurması gerekir” (S1).

Sanatın bir özgürlük alanı olması nedeniyle sanat eğitimcileriyle, yöneticileri zaman zaman karşı karşıya getirdiği bilinmektedir. Bunun sanatın doğasından değil, daha çok yöneticilerin sanata yabancılığından ve gelenekçi yönetim yaklaşımından kaynaklanan bir durum olduğu ifade edilebilir. Ancak, ortak değer sistemlerinin oluşturulabildiği ve öğretmenlerle, yöneticiler arasında sağlıklı bir iletişimin bulunduğu bir okul kültürünün söz konusu olduğu okullarda bu türden sorunlar yaşanma olasılığının oldukça düşük olduğu unutulmamalıdır (Şahin-Fırat, 2010).

Özetle, eğitim sendikalarının görsel sanatlar öğretmenlerinden kişilik özelliklerine ilişkin beklentileri hoşgörülü, sempatik, güler yüzlü, çocukları seven ve sevilen çevresine duyarlı, sanatçı ve eğitimci kişiliğini örtüşüren nitelikler etrafında biçimlenmektedir. Esasen bu beklentilerin ‘sanatçı-öğretmen’ kavramının içeriğiyle de uyumlu olduğu söylenebilir.

3. Görsel Sanatlar Öğretmeninin Mesleki İnançlarıyla İlgili Beklentilere İlişkin Bulgular

Eğitim sendikalarının yöneticilerinin görsel sanatlar öğretmenlerinin mesleki inançlarına yönelik beklentileri, 1980 sonrası benimsenen neo-liberal politikaların Türkiye’deki tüm kurumları etkilediği, etkileri günümüzde de belirgin olan magazin ve popüler kültürün hızla yaygınlaştığı ve bunların etkileriyle biçimlenen öğretmen eğitimi politikalarının da görsel sanatlar öğretmenlerinin mesleki inançlarını olumsuz yönde etkilediğine yönelik düşünceleri etrafında biçimlenmektedir:

“Daha sonra çalıştığım öğretmenlerinde bir isteksizlik, bir bıkkınlık var. Şimdi ben öğretmen arkadaşlarıma soruyorum. Öğretmenlerimiz sıcak bakmıyorlar. Tamamıyla öğretmenlere yüklemek de yanlış olur. 80 ihtilalinden sonra öğretmen yetiştirme ilkesi, yeniliklere açık olmayan, düşünmeyen, yargılamayan, çabalamayan boş bir gençlik yetiştirme felsefesine yönlendirildi ve bunu da başardılar sonunda” (S2).

“1980 yılından bu yana gelişen dünya konjonktüründe kapitalizmin etkin bir şekilde ya da faal olarak daha aktif bir şekilde boy göstermesi beraberinde sömürüyü de getirdi. ... Örgütlenme engellendi. Toplumumuzda yaygın bir şekilde magazin kültürü devam ediyor... Bu kültür içinde sanat yok, yenilik yok, öğretmenler bu baskılar altında inançlarını yitirdi. Öğretmenlere bu inançların yeniden kazandırılması her şeyin baştan yenilenmesi gerekir” (S1).

S1 sendikasıdan bir yöneticinin açıklamasında, 12 Eylül darbesinin etkilerinin eğitim ve örgütlenme üzerinde yarattığı etkilerin sürdüğü ve bu olumsuz etkilerin mevcut magazin kültürünün etkileriyle de birleşerek sanat eğitimcilerinin inançlarını olumsuz yönde etkilediği belirtilmektedir. Yukarıdaki alıntıda belirtildiği gibi, eleştirel düşünme becerisi yeterli olmayan, dolayısıyla yeterince sorgulamayan gençlik yetiştirilmek istendiği iddiasına da temel teşkil eden bu eleştiri, olumlu yönde gerçekleşebilecek bir sosyal dönüşüm beklentisinin dışavurumu olarak değerlendirilebilir. Sendika yöneticilerinin bu beklentilerinin, okul programlarının sosyal değişimin aracı olarak ele alınması gerektiği düşüncesine dayanan sosyal yeniden yapılandırıcılığın temel iddialarıyla uyumlu olduğu söylenebilir. Buna göre, öğretmenlerin başlıca görevi, toplumsal durumu iyileştirmek için sosyal değişimi desteklemek ve öğretim programlarını değişime zemin oluşturacak şekilde hazırlamaktır (Bay, Gündoğdu, Ozan, Dilekçi ve Özdemir, 2012; Cheung ve Wong, 2002; Eren, 2010). Dolayısıyla, bu açıklamalardan ve sendika yöneticilerinin değinilen ifadelerinden, yöneticilerin görsel sanatlar öğretmenlerinin söz konusu görevlerin içeriğine yönelik inançlar geliştirmelerini bekledikleri ifade edilebilir. Ayrıca, görsel sanatlar öğretmenlerinin bu bağlamdaki inançlarını yaşama geçirebilmeleri, sendika yöneticileri tarafından öğretmenlerin mesleki açıdan kendilerini geliştirmeleriyle de ilişkilendirilmektedir:

“Her öğretmenin kendini yetiştirmesi onun kişisel gelişimi açısından şart. Kendini geliştirmedeğin zaman öğrencilerinle ilişkilerine de yansıtacağı gibi, düşüncelerini ve hedeflerini hayata geçirmeni engeller. Bu nedenlerle öğretmenin mesleki alanda kendini yetiştirmesi gerekiyor” (S2).

Buna göre, öğretmenlerin sanat eğitimi ve yaşam felsefesine ilişkin hedefleri olması gerektiğinin de vurgulandığı ve öğretmenlerin bu hedeflere ulaşma konusundaki çabalarının, ancak kendilerini geliştirmeleriyle anlam kazanacağına altının çizildiği de söylenebilir. Eğitim sistemine getirilen eleştiriler

arasında yer alan sanatın ve yeniliğin olmadığı ya da geri plana itildiğine ilişkin olarak sendika yöneticileri tarafından yapılan açıklamalar ise, görsel sanatlar öğretmenlerinin sanat ve yenilikçilik inançlarına ilişkin beklentilere gönderme yapmaktadır.

Bu bağlamda gerçekleştirilen analiz sonuçları ayrıca, sendika yöneticilerinin görsel sanatlar dersi öğretmenlerinin mesleki inançlarının yukarıda özetlenenlere ek olarak, yenilikçilik, öz-yeterlik, kendini gerçekleştirme gibi bireysel inanç boyutlarını ve insancıl inançlar ve sanat inancı gibi program inançları boyutlarını içerdiğini de göstermiştir. Örneğin, İnsancıl program inançlarına sahip öğretmenler, öğrenci beklentilerini, onların sosyal ve duygusal gelişimini programın ana ögesi olarak ele almaktadırlar (Cheung ve Wong, 2002). Çocuk odaklı eğitim, öğrenciye saygı, öğrenci katılımlı planlama, esnek sınıf, duyuşsal eğitim, öğrencilerin kendini gerçekleştirmesi gibi inançlar ve bir program inancı olarak betimlenebilen sanat inancı, sanatın eğitimsel, kültürel, aydınlatıcı, iletişimsel, sosyal, politik ve terapi gibi sağlıkla ilgili işlevlerini vurgulayan, en az sosyal yeniden yapılandırıcı ve insancıl program inançları kadar öğretmenleri harekete geçirme potansiyeli içeren bir inanç bütünü olarak tanımlanabilir.

4. Görsel Sanatlar Öğretmeninin Değerlerine İlişkin Beklentilerle İlgili Bulgular

Sendika yöneticilerinin görsel sanatlar öğretmenlerinin değerlerine ilişkin beklentileri, laiklik, bilimsellik, demokrasi, özgürlük, vatandaşlık, eşitlik gibi ulusal ve evrensel değerlerle mesleki ve kişisel gelişim başlıkları altında toplanmaktadır. Sendika yöneticileri öğretmenlerden bu değerlere sahip olmasını beklemektedirler:

“Bizim sendika olarak değerlerimiz, tüm dünyada olduğu gibi demokratik laik ve bilimsellik temelindedir. Tüm öğretmenlerden beklediğimiz gibi görsel sanatlar öğretmenlerinden de bu değerlerden ödün vermemesini bekleriz. Eğitimin tüm insanlar için hiçbir ayırım yapmaksızın bir hak olduğunu düşünüyoruz ve mücadelemizin temel eksenini uluslararası sözleşmelerde tanımlanan bilimsellik, laiklik ve özgürlüğü temel alan eğitim anlayışı oluşturmaktadır” (S2).

Yukarıdaki açıklamadan bilimsellik, laiklik ve özgürlük gibi evrensel değerlerin, eğitim sendikalarının değerlerinin genel çatısını oluşturduğu, diğer değerlerin ise bu çatı altında örgütlendiği anlaşılmaktadır. Eşitlik değeri olarak adlandırılacak eğitim hakkının bir insan hakkı olduğunun altının çizilmesi, sanat eğitiminin de herkesin hakkı olduğu ve hiç kimsenin bu haktan yoksun bırakılmayacağı düşüncesinin önemsendiği şeklinde yorumlanabilir.

Evrensel ve ulusal değerlerin yanında, görsel sanatlar öğretmenin bireysel ve mesleki gelişiminin önemi şu şekilde vurgulanmaktadır: *“Öğretmenin mesleki alanda kendini yetiştirmesi gerekiyor. Okuldan çıktığı bilgilerle öğretmenlik yapmaması gerekiyor. Bunu yaptığı zamanda öğretmenliğin saygınlığı düşüyor. Bunun için öğretmenin mutlaka kendini yetiştirmesi ve bunu sağlayacak ortamı yaratması gerekiyor (S2).*

Öğretmenin kendini geliştirmemesinin, mesleki saygınlığını zedeleyen bir faktör olduğuna ilişkin saptama, öğretmenin kişisel ve mesleki gelişim zorunluluğunun temelini oluşturmaktadır. Nitekim diğer alanlarından daha çok ve daha hızlı değişime açık olan sanat eğitimi alanında öğretmenin kendini yenilemesi ve geliştirmesinin ayrı bir önemi vardır. Eğitim sisteminde öğretmenin kişisel ve mesleki gelişimini özendirici ya da denetleyici mekanizmaların olmadığını belirten bir sendika yöneticisinin ironi içeren söylemi, bu bağlamdaki görüşleri özetler niteliktedir:

“Eğitim fakültesini bitirdiğinizde, bitirdiği ile 25 yıllık bir öğretmenlik yapabilirsiniz sadece bir tükenmez kaleminiz varsa. Hiçbir kitaba ihtiyacınız yok, hiçbir kaynağa ihtiyacınız yok. Sabah girin sınıfınıza akşam çıkın. Size niye böyle yetiştiriyorsunuz diyen yok, sizi sorgulayan yok, teşvik eden yok” (S1).

Sonuç olarak; sendika yöneticilerinin görsel sanatlar öğretmen değerlerine ilişkin beklentileri üç ana başlık altında özetlenebilir. Birincisi bilimsellik, laiklik, demokrasi, eşitlik gibi ‘evrensel’ değerlerin benimsenmesine yönelik beklentiler; ikincisi vatanseverlik gibi ‘ulusal’ değerlerin benimsenmesine yönelik beklentiler ve üçüncüsü ise kişisel ve mesleki gelişimi hedefleme gibi ‘bireysel’ değerlerdir.

5. Görsel Sanatlar Öğretmenlerinin Meslek Bilgisine İlişkin Beklentilerle İlgili Bulgular

Sendika yöneticilerinin görsel sanatlar öğretmenlerinin meslek bilgisine ilişkin beklentileri, öğretimi planlama, öğretim materyali hazırlama, öğrencileri motive etme gibi kavramlar etrafında biçimlenmektedir. Bu bağlamda, görsel sanatlar dersi için yıllık planların yapıldığı; ancak, ünite ve/veya konulara ilişkin daha özelliği planların yapılmadığına ilişkin görüşler aşağıdaki alıntılarda yer almaktadır:

“Planlama yönünden sıkıntıları var. MEB tarafından öğretmenlere doğru dürüst bir planlama yapılmıyor. Kılavuz kitaplar aracılığı ile yapılıyor. Ama bu alana yönelik yeterli kılavuz kitap yok” (S1).

“Yani planlamada ve değerlendirmede konularındaki eksikleri var. Sene başında yıllık plan yapıyorlar ama pek günlük plan yaptıklarını görmedim. Bazen internette dolaşan planları alıyorlar, çalışma yapıklarını indiriyorlar” (S1).

Buna göre, görsel sanatlar öğretmenlerinin planlama konusunda sıkıntıları olduğu belirtilmekte; ancak, ikinci alınıda belirtildiği gibi öğretmenlerin, başkalarının yaptığı planları internette aldıkları şeklindeki saptama, planlamanın gereğine inandıklarına ancak, plan yapmayı bir yük olarak gördükleri düşüncesine gönderme yapmaktadır. Öğretmenin öğretim materyali bilgisine sahip olması, özellikle görsel öğretim materyalleri kullanması da beklenmekte ve bu beklenti şöyle özetlenmektedir: “...öğretmen öğrencileri bu tür faaliyetlere (müze gezisi, sergi vb) götüremiyorsa eğitim CD leri hazırlamalı, zaman zaman bunları öğrencilerle paylaşmalıdır” (S2).

Görsel sanatlar dersinin aynı zamanda görsel algı eğitimi olduğunu düşünen sendika yöneticileri, müze ve galeri gezileriyle öğrencilerin öğrenme süreçlerinin niteliğinin artırılmasına yönelik olanak sağlanmasını ve bu tür etkinliklerin mümkün olmadığı durumlarda CD vb. materyallerle bu açığın kapatılmasını istemektedirler.

Öğretim yöntem ve teknikleri konusunda ise öğretmenlerin gösteri, bilgisayar destekli öğretim, proje yöntemi gibi çeşitli ve etkili yöntem ve teknik bilgisine sahip olmaları da beklenmektedir. Örneğin, “Öğretmen bilgisayar teknolojilerinden yararlanmalı, çocuklarla projeler geliştirmelidir. Sanat anlatılarak öğretilmez, öğrencilerin değişik sanat örneklerini görmesini sağlamalıdır. Onların teknolojiyi de kullanarak değişik çizimler yapmaları sağlanmalıdır (S2)” şeklinde görüş bildiren bir sendika yöneticisi, görsel sanatlar öğretmenlerinin yöntem ve teknik bilgisine sahip olmasının gerekliliğine dikkat çekmektedir.

Sendika yöneticilerine göre; genelde sanata, özde ise görsel sanatlar dersine ilişkin toplumda oluşan değersizlik algısı karşısında, görsel sanatlar öğretmenlerinin sanat öğretimi süreçlerinde öğrencileri motive etme stratejileri özel bir anlam taşımaktadır. Ayrıntılı olarak, sendika yöneticileri sanat alanının doğasında güdülenmenin olduğu düşüncesini vurgulamakta ve öğretmenin öğrencilere yönelik olumlu tutum içinde olmasının, yapılacak etkinliklerin öğrenci beklentilerine göre düzenlenmesinin, öğrenme ortamlarında öğrenen özerkliğinin sağlanmasının ve öğrencilerin ortaya koydukları ürünlerin sergilenmelerinin önemli motivasyon kaynakları olarak ele alınmasının gerekliliğine dikkat çekmektedirler. Nitekim görsel sanatlar öğretmenlerinin motivasyon bilgisinin yeterli olmadığı ve öğretmeni eğitimi programlarında söz konusu bilgi ve beceriler kazandırılmadığında sınıflarda neler yaşanabildiğine ilişkin olarak bir sendika yöneticisi tarafından verilen örnek oldukça önemlidir:

“Branşları tanıttık biz. Bir sınıfta durduk. Branşlar gelip kendilerini tanıtıyorlar. Etkinliğe çevirdik biz bunu. Resim öğretmeni fizik, biyoloji gibi branşlardan sonra geldi. Ben keyifli olacağını düşünüyordum. Resim öğretmeni geldi dedi ki biz sadece lay lay yapmayız, şunu da isterim, bunu da gibi şeyler söyledi. Onu çok yadırgamıştım” (S2).

Sonuç olarak; sendika yöneticilerinin görsel sanatlar öğretmenlerinin meslek bilgisine ilişkin beklentilerinin öğretimin planlanması, etkili öğretim materyallerinin hazırlanması, öğrencilerin motive edilmesi gibi öğrenme-öğretme süreçlerinin etkili biçimde gerçekleştirilmesi açısından son derece önemli unsurları içerdiği ve bu unsurlarla ilgili bilgi ve beceri eksikliklerinin, öğretimin niteliğini olumsuz yönde etkilediğini düşündükleri ifade edilebilir.

6. Görsel Sanatlar Öğretmenlerinin Alan Bilgisine İlişkin Beklentilerle İlgili Bulgular

Sendika yöneticilerinin görsel sanatlar öğretmenlerinin yeterli alan bilgisine sahip olduklarını, hatta görsel sanatlar öğretmenlerinin meslek bilgisine ilişkin bilgi eksiklerini alan bilgisiyle kapattıklarını ve bu bağlamdaki beklentilerinin söz konusu düşünceleri etrafında biçimlendiği söylenebilir. Aşağıdaki ifadeler bu çıkarımı destekler niteliktedir:

“Görsel sanatlar öğretmenlerinin aslen aslan ile ilgili bir yetersizliğine rastlamıyoruz” (S1).

“Planlamada ya da değerlendirme konularındaki eksiklerini kendi alan bilgisi ile bir şekilde kapatıyor” (S1).

Sendika yöneticileri spesifik olarak, öğretmenlerin, öğretim sürecini planlama ve değerlendirme gibi konulara ilişkin eksikleri olduğunu ve bu açığı da alan bilgisini ön plana çıkartarak kapatmaya çalıştıklarına inanmaktadırlar. Başka bir ifadeyle planlamaya ihtiyaç duymadan eğitim öğretim süreçlerini yönettikleri görüşünde oldukları söylenebilir. Ancak bu durum meslek bilgisi başlığında ifade edilen ‘öğretimi planlama’ beklentisiyle çelişen bir durum yaratmaktadır.

Alan bilgisine ilişkin beklentiler görsel okur-yazarlık, yeni ve çoklu görsel biçimlendirme teknikleri, tasarım bilgisi, sanat kültürü, sanat felsefesi bilgisi, güzel yazı kategorilerinden oluşmaktadır. Nitekim sendika

yöneticileri görsel sanatlar öğretmenini 'görsel okur-yazarlık eğitimi' olarak adlandırılan sanat yapıtlarını çözümüleme eğitimi yapabilecek yetkinlikte olmasını beklemektedirler:

"Benim bir önerimde görsel sanatlar dersinden önce görsel sanatlar okur-yazarlığı dersi verilmeli. Biz çocuklara ilkokuldan başlayarak boya kalemi veriyoruz. Öncelikle resim göstereceğimiz çocuklara. Şu ressam bu ressam. Leonardo şudur. Bu ilkokul döneminde verilmeli ki ressamları tanısin. Ressamları ve resim tekniklerini tanıyabilsin. Oğlum çıkar resim yap demeyle olmuyor. Bu durumda çocuk yalnızca ev, ağaç yapacak. Ne görüyorsa onu çizecek sınırlı bir şekilde. Hayvanat bahçesine gittiyse hayvan yapacak. Yoksa onu bile yapamayacak. Bizim ilkokulda çocuklarda gördüğümüz şey bu. Resim deyince Türk toplumunun algısı, manzara. Çocuğun önce görsel okur-yazarlığının olması gerekiyor" (S2).

Yukarıda alıntılanan açıklamalarından, öğrencilerin sanatçıları ve yapıtlarını tanınması, sanattaki farklı anlatım biçimlerini tanınması, öğretmenin derslerinde sanatçıların yapıtlarından örnekler göstermesi, öğrencileri farklı anlatım tarzlarına yönlendirmesinin beklediği açıktır. Bu ifadeyle paralel biçimde, aynı sendika yöneticisi tarafından, görsel sanatlar derslerinin yalnızca sınıf içinde değil, aynı zamanda müze ve galeri gezileriyle desteklenmesinin önemli olduğu da vurgulanmıştır:

"Müze yoksa bir kentte sanat galerisi yoksa biz o çocuklardan bir resme, bir heykele nasıl ilgi göstermesini bekleyebiliriz ki. Çocuk gidecek bir resmin, bir tablonun karşısında duracak. Sonra da ben de böyle bir şeyler üretmeliyim diyecek. Ondan sonra sanatla ilgili olmuş olacak. Bir kentte sadece Atatürk ve İzzet Baysal heykeli varsa bu olmaz tabii ki de. Bu çocuklardan böyle bir yönelim içerisinde olmalarını tabii ki de bekleyemeyiz...Gürcistan'da bile köyde bir sanat galerisi var neticede. Böyle bir şey olması lazım" (S2).

Yukarıdaki ifadede dikkat çeken bir diğer nokta ise, Türkiye'de müze ve galeri sayısının yetersiz olmasının, öğretim sürecinin sınıf dışı etkinliklerle desteklenmesine yönelik önerinin önünde önemli bir engel olarak belirebileceğidir. Görsel sanatlar dersinde sanat yapıtı incelemelerinde sanat yapıtlarının, fotoğrafları, tıpkıbasımları, ansiklopedi, dergi, katalog ya da saydamlardan yararlanılmakta, sanal müze gezileri yapılmakta, öğrenciler gerçek sanat yapıtlarıyla çok az karşılaşmakta ya da bu olanağı bulamadan görsel sanatlar eğitimini tamamlamaktadır. Galeriyi ya da müze gibi bir ortamda gerçek bir sanat yapıtıyla buluşmanın yarattığı estetik duyguyu bir tıpkıbasımın yaratması beklenemez (Garner, Kaplan ve Pugh, 2016). Bununla birlikte, görsel sanatlar dersinde yalnızca resim değil atık ve artık malzemelerle iki ve üç boyutlu tasarım çalışmaları, bilgisayarla tasarımlar gibi farklı görsel biçimlendirme tekniklerine de yer verilebilir ki bu, öğretmenin farklı görsel biçimlendirme teknikleriyle ilgili alan bilgisine bağlıdır. Bu konu, sendika yöneticilerinin beklentileri içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda örnek bir ifadeye aşağıda yer verilmiştir:

"Bir başka önerim de şimdiki jenerasyon elindeki cep telefonu ile oluyor. Bizim de bunu eleştirmek yerine bir olgu olarak kabul edip uymamız gerekiyor. Bilgisayar üzerinden yaptığımız grafik tasarımları da sanattır. Ya da biliyorsunuz. Üç boyutlu yazıcılar çıktı. Bunun programlarında bile sanat yapılabilir. Akıllı tahtalara uyumlu programlar geliştirip çocuklar orada yaratıcı faaliyetlerde bulunabilirler resim olarak. Bazı ressamların fotoğraflarından kesip, kopyalayıp kolaj yapsa bile aynı zamanda kendisi de o ressamları görerek eser çıkartabilir" (S2).

Yukarıdaki alıntıdaki saptama ve öneri, biçimlendirme tekniklerine yönelik alan bilgisinin teknoloji bilgisiyle birleştirilerek kullanılmasına yönelik olması nedeniyle dikkat çekicidir. Buna göre, teknoloji, çağımızın bir gerçeği olarak görülmekte ve günümüz çocuk ve gençlerinin özellikle iletişim teknolojilerine duydukları yoğun ilgiden görsel sanatlar dersinde yararlanılmasının önemi vurgulanmaktadır. Bilgisayarla grafik tasarımdan üç boyutlu ürün tasarımlarına kadar, bu tür yazılımların görsel sanatlar dersinin çalışma alanları olması önerilmektedir. Günümüzde "bilgisayar oyunları, film, erişim ağı gibi her gün gelişen teknoloji gençlerin yaşantısına estetiği bir başka yönden kullanarak girmiştir. Bu nedenle öğretim programları, içine biçim ve içeriğiyle yeni teknolojileri almak zorundadır" (Kırışoğlu, 2009 : 96). Öğrencilerin teknolojiye duydukları merak ve ilgilerine yanıt veren görsel sanatlar dersi onların içsel güdülenme düzeylerinin artmasına ve bu tür sanatsal etkinliklerle daha fazla zaman geçirme arzularına katkı sağlayabileceği gibi, akıcı ve esnek düşünmelerine, böylece çok sayıda yaratıcı ürün ortaya koymalarına olanak sağlayabilir.

Sanatın salt teknik boyuttan oluşmadığı, toplumsal yapının sanatsal üretimdeki etkisi yanında, sanatla uğraşan kişilerin felsefi bir bakış açısı geliştirmesi ve sanat eğitimi süreçlerini bu kapsamda örgütlemesinin önemi de sendika yöneticilerinin beklentileri içerisinde yer almaktadır. Örneğin, bir sendika yöneticisi, "Biraz da mesleğinin felsefesini yapıyor olması gerekiyor. Sanatla ilgili bir felsefe taşıyor olması gerekiyor. Sanat sadece teknik bir iş değil çünkü (S1)" şeklindeki ifadesi bu beklentiyi özetler niteliktedir.

Sonuç olarak, sendika yöneticilerinin görsel sanatlar öğretmenlerinin alan bilgisine yönelik beklentilerinin, meslek bilgisine yönelik beklentileriyle görece tutarlı olduğu ve bu beklentilerin, öğretmenlerin hizmet öncesi eğitim sürecinden başlayarak hem alan, hem de meslek bilgisini yeterli düzeyde edinmelerinin sağlanması yönündeki inançları etrafında biçimlendiği öne sürülebilir. Bu noktada değinilmesi gereken bir diğer husus

ise, sendika yöneticilerinin ifadelerinde alan bilgisine ilişkin beklentilerin kısmen de olsa duyuşsal bir içeriğe de sahip olduğunun saptanmış olmasıdır. Nitekim bu durum görsel sanatlar öğretmenlerinin duyuşsal özelliklerine ilişkin beklentilerle ilgili bulgular başlığı altındaki açıklamalarda daha açık biçimde görülebilir.

7. Görsel Sanatlar Öğretmenlerinin Duyuşsal Özelliklerine İlişkin Beklentilerle İlgili Bulgular

Sendika yöneticilerinin, görsel sanatlar öğretmenlerinin duyuşsal özelliklerine ilişkin beklentileri, hizmet öncesi öğretmen eğitimi programlarının öğretmen adaylarının duyuşsal olarak hazırlanması açısından yeterli olmadığına ilişkin eleştirileri etrafında şekillenmekte ve etkili duyuşsal özelliklerin gelişimine yönelik bakış açıları öğretmen yetiştirme görevinin üniversitelere verilmesinden önceki öğretmen yetiştirme modeliyle karşılaştırılmaları içermektedir.

“Aslında öğretmen yetiştirmek için dört yıllık eğitim de yeterli değil, öğretmen okullarını düşünün çocuk ilkokuldan sonra kendini öğretmenliğe hazırlıyor. 6-7 yıl bu duyguyu yaşıyordu. Heyecan vardı, istek vardı. Bilmiyorum siz öğrencilerinize dört yılda bu heyecanı, isteği kazandırabiliyor musunuz?” (S1).

Öğretmen okulları ve öğretmen liseleri örneğinden hareketle öğretmenlik mesleği eğitim sürecinin ilköğretim sonrası başlatılmasıyla adayın duyuşsal olarak hazırlanması bakımından sendika yöneticileri tarafından önemli görülmektedir. Ancak, yapılan bu karşılaştırmanın, meslek seçiminin ilkokul hatta ortaokul gibi erken bir evrede yapılmasının sağlıklı bir meslek seçimi olmayabileceği gerçeğiyle (Kuzgun, 2014) ve dönemin koşullarıyla, günümüz koşullarının birbirlerinden oldukça farklı olduğu gerçeğiyle çelişen bir boyutu olduğu dikkatten uzak tutulmamalıdır. Diğer taraftan, sendika yöneticilerinin bu bağlamdaki görüşlerinin yalnızca geçmişe duyulan özlemi yansıtan romantik bir bakış açısını yansıttığını söylemek de mümkün değildir. Esasen, yukardaki ifadeden de anlaşılabilir olduğu gibi, sendika yöneticileri görsel sanatlar öğretmeninden, hizmet öncesi eğitim sürecinden başlayarak, öğretmenlik duygusu ve heyecanına sahip olmalarını beklemektedirler ki bu beklentiler, öğretmen kimliğinin önemli bir parçalarıdır ve duygularla da (mesleği sevme vb.) yakından ilişkilidirler (Zembylas, 2003). Öğretmen kimliğinin etkili biçimde ve duygularla ilişkisi dikkate alarak atılabilecek önemli bir adım, okullarda kariyer planlaması ve meslek danışmanlığı alanlarının yaygınlaştırılması ve işlevselleştirilmesi olabilir. Bilinçli biçimde ve öğretmenlik mesleğinin özelliklerini tanıyarak yapılan bir seçimin, mesleği sevme ve yüksek düzeyde ilgi duyma gibi önemli duyuşsal özellikleri daha belirgin hale getirmede etkili olacağı açıktır:

Sendika yöneticileri, görsel sanatlar öğretmenlerinin kendilerine değer verildiğini hissetmelerinin de gerekli olduğunu vurgulamaktadırlar: *“Bu sistem içinde benim lüzumumun anlaşılması, orda sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesini önemli görüyorum” (S2).*

Hizmet öncesi eğitim sürecinden itibaren öğretmenlerin duyuşsal eğitimine önem verilmesi, görsel sanatlar öğretmenlerinin heyecanlı ve dengeli bir sanat eğitimcisi olarak, kendilerini değerli görmeleri açısından önemli olduğu kadar, gerçekçi mesleki inançları içeren sağlıklı bir öğretmen kimliği geliştirmeleri ve yüksek motivasyon düzeylerine sahip olmaları gibi açılardan da önemlidir. Nitekim duyguların, öz-yeterlik (Bandura, 1997), başarı (Pekrun, 2006; Pekrun, Franzel, Goets ve Perry, 2007) ve motivasyon (Wigfield ve Eccles, 2000) gibi pek çok değişkenle ilişkili olduğu uzun zamanda bu yana bilinen bir gerçektir. Bunlarla birlikte, bazı sendika yöneticileri öğretmenlerin mesleki kimliklerinin duyuşsal boyutunu oluşturan en önemli unsurun çocuk sevgisi olduğunu belirtmektedirler. Öyle ki, sendika yöneticileri bu duygudan yoksun kişilerin öğretmenlik mesleğini seçmemesi gerektiği görüşündedirler: *“...en önemli özelliği çocukları sevmesidir. Çocukları seven bir kişi onlar için gereken her şeyi yapabilir. Okul öncesi öğretmenlerin dışında çocuk sevgisi olmasa da olur gibi bir düşünce öğretmenin şiddete yönelmesinin nedeni olabiliyor. Bu tür kişilerin öğretmenlik alanını seçmesi engellenmelidir” (S2).*

Öğretmenlerin öğrenciler üzerinde uyguladıkları şiddetin nedeni çocuk sevgisinden yoksunlukla temellendirilmekte; öğretmenlerin duyuşsal özelliklerine ilişkin beklentiler çocuk sevgisinde odaklanmaktadır. Bu duyguyu yaşayan bir öğretmenin öğrencileri için çok şeyi yapabileceği düşüncesi, öğretmenin özgeçilim ve adanmışlık inançlarına da gönderme yapmaktadır. Sendika yöneticilerinin bu bağlamdaki beklentileri, Lasley'in (1980) çocuk sevgisinin ve öğrencilerle sevgiye dayalı olarak kurulan bir iletişim sürecinin başarılı öğretim için güdüleyici bir ortamın sağlanmasında önemli olduğuna yönelik açıklamalarıyla da tutarlıdır (Ayrıca bkz. Roorda, Koomen, Spilt ve Oort, 2011).

8. Sosyal Ve Kültürel Etkinlikler Gerçekleştirebilmeye İlişkin Beklentilerle İlgili Bulgular

Eğitim sendikaları görsel sanatlar öğretmenlerinden, ders dışında çeşitli sosyal ve kültürel etkinlikler gerçekleştirmelerini beklemektedirler. Bu etkinlikler sergi açma, kültürel etkinlikler düzenleme, sanat gezileri

düzenleme, sanat projeleri yapma, konferans düzenleme ve velilerin eğitimine ilişkin programlar yapma başlıkları altında toplanmaktadır:

“Öğretmen zorunlu değil ama mutlaka sergi yapmaya teşvik edilmelidir. Milli Eğitim de sergi açan öğretmene puan verebilir. Bu, bir şekilde öğretmeni teşvik eder zaten” (S2).

“Milli Eğitimin bir okula yıl içinde en az iki kez müze gezisi ve sergi gezmeyi zorunlu tutmalı. Çünkü öğretmene bıraktığında öğretmen müdüre söylüyor. Müdür araba bulamıyor, bulduğunda da para topalayamıyor. Zorunlu olduğunda mecburen yapılacak” (S2).

Görsel sanatlar öğretmenlerinin gerek öğrenci çalışmalarından, gerekse kendi çalışmalarından oluşan sergi açmasının önemi vurgulanmakta ve bu bağlamda müze ve sanat galerileri gezilerinin zorunlu etkinlikler haline dönüştürülmesi beklenmektedir. Sendika yöneticileri sergi açılması konusunda yöneticileri ve öğretmenleri harekete geçirmek için çeşitli önerilerde bulunmuşlardır. Bunlar arasında, müze ve sanat galerileri gezilerini zorunlu kılan yönetmelik düzenlenmesi ve buna bağlı olarak okul yönetimlerinin bu tür etkinliklere kaynak aktarması, öğretmenin gerçekleştirdiği sanat etkinliklerinin puanlanması ve öğretmenlerin prim ödenmesi gibi çeşitli yollarla ödüllendirilmesine ilişkin öneriler yer almaktadır.

Öğretmenin sanatsal birikimini okul ortamına ve çevreye yansıtması; okul duvarlarının resimler, afişler, yazılar gibi görsellerle donatılması da sendika yöneticilerinin beklentileri arasındadır. Görsel sanatlar öğretmeni estetik birikimini yaşadığı, çalıştığı ortama yansıtmalıdır. Bu konudaki model öğretmenlerin duyarlılığı şöyle ifade edilmektedir: *“İlçedeki resim öğretmenleri 3 gün içinde okulun içini dışını bütün binayı bitirdiler okul çok güzel oldu. Bir okulda resim öğretmeni olması illa ki hissediliyor (S1)”*. Görsel sanatlar öğretmenlerinin ders dışı etkinliklerle okul ve çevresine görsel yönden estetik bir biçim kazandırmasının gerekliliğine ilişkin beklentiler, aşağıdaki alıntılardan anlaşılabilir gibi oldukça belirgindir:

“Okulun velilere çevreye tanıtılmasında görsel sanatlar müzik öğretmenleri en aktif olan öğretmenler olmalıdır. Örneğin sürekli sergi açma şansları var. Ders saatleri dışında kurs açabilirler hatta velilere de açık olabilir. Müze gezileri, sergi gezileri düzenleyebilirler” (S2).

“Öğretmen ‘sanat günleri’ diye bir proje yapsa, 15 günde bir, ayda bir sanatçıları anlatsa, onların eserlerini anlatsa katılan çok veli olur. Okula sanatçıları davet etse, çocukları sanatçılarla buluştursa çocukların sanata bakışı değişir” (S2).

“Çocuklar da tiyatroya gitmeye, sergiye katılma gibi etkinliklerde destek görmeliler” (S2).

Sendika yöneticileri görsel sanatlar öğretmenlerinin sergi, kurs, müze ve galeri gezileri, sanatçı konferansları, sinema günleri, okulun ve çevresinin öğrencilerle resimlenmesi gibi sosyal ve kültürel etkinliklerin, öğrencilerin sanata karşı olumlu tutum geliştirmelerine katkı sağlayacağını da belirtmişlerdir. Nitekim konuyla ilgili literatürde okuldaki sosyal ve kültürel etkinliklerin akademik başarı, okula bağlılık, demokrasiye bağlılık, kişisel ve sosyal gelişim gibi değişkenler üzerindeki olumlu etkileri sıklıkla rapor edilen bulgular arasında yer almaktadır (Bkz. Sarı, 2012). MEB’in (2005) İlköğretim ve Ortaöğretim Kurumları Sosyal Etkinlikler Yönetmeliğinde de öğrencinin güven ve sorumluluk duygusunu geliştirme, öğrencilerde yeni ilgi alanları oluşturma ve öğrenciye beceri kazandırma amaçları yer almaktadır. Bu nedenle, görsel sanatlar öğretmenlerinin ders dışında gerçekleştireceği etkinliklerin, öğrencilerin görsel sanatlar dersine ilişkin tutumlarının yanında, sanatı yaşamlarının bir parçası haline getirmelerinde olumlu etkileri olabileceği dikkate alınmalıdır.

Sendika yöneticileri ders dışı etkinliklerin, veli katılımını dikkate alarak düzenlenmesinin ayrı bir önemi olduğuna da dikkat çekmektedirler. Odak grup görüşmelerinde öğretmen veli ilişkileri konusundaki bir sorunun doğurduğu diyalogdan yapılan alıntılar sanat eğitimcilerine bu bağlamda önemli ipuçları vermektedir:

Veli ilişkilerinde öğretmenin en büyük çabası veliyi ikna etmek olmalıdır. Ama velilerin eğitimini kabul etmiyorlar. İdarenin zorlamasıyla yalnızca bir veli toplantısı yapılıyor” (S2).

“Baby First izliyorum. Orada 3 yaşından sonra anne, baba ve çocuk kreşlerde birlikte eğitim alıp, birlikte yapıyorlar. Bizim resim öğretmenlerimiz de ilkokuldan başlayarak şunu yapabilirler. Dersimize anneleriniz de gelecek, birlikte yapacaksınız diyebilir. İşte makarnaları boyamak, yapıştırmak annesinin yanında, hamur yoğurmak vb. Veli de işin içine girecek. Veliye kendisini anlatması için çocuk veliyle ortak bir yaratım içine girmelidir. Belki velilerle ortak sergiler yapılabilir. Sadece çocukların değil, velilerin de işlerini katın sergiye mutlaka” (S2).

“Sanat etkinlikleri özellikle sınıf öğretmenleri, yöneticiler ve velilere açık olmalıdır. Çocuğa yeni bir sanatı tanıtıraksa bunu veliye, yöneticilere de tanıtılmalıdır. Bu kritik kesimlerin sanata bakışını değiştiremezseniz sanat eğitiminden yeterli verimi alamazsınız” (S2).

Birinci alıntıda, görsel sanatlar öğretmenlerinin velilerle ilişkiler konusunda yaşadıkları deneyimler nedeniyle veli katılımı konusunda çekinceleri olduğuna dikkat çekilirken, ikinci alıntıda ve kısmen de üçüncü alıntıda

bir televizyon programındaki veli katımlı eğitim örneğini sanat eğitimine transfer ederek “çocuğun veliyle ortak bir yaratım” sürecine girmesi gerektiğinin altı çizilmiştir.

Eğitim sürecinde aile faktörünün önemi ve etkilerine ilişkin bilimsel çalışmalar, Coleman ve meslektaşlarının 1966’da yaptığı öncü niteliğindeki araştırma ile hız kazanmasına karşın (Aktaran: Erdoğan ve Demirkasımoğlu, 2010 : 402), Türkiye’de veli katımlı eğitim anlayışına yönelik çalışmalar oldukça sınırlıdır. Benzer biçimde, okullarda veli katımlı eğitim anlayışına yönelik girişimlerinde sınırlı olduğu ifade edilebilir. Ancak, Erdoğan ve Demirkasımoğlu’nun (2010) ifadesiyle, “ailelerin eğitim sürecine katılması sayesinde çocuğun çevresinde onun eğitimini destekleyen bir çevre oluşturulması ve çocuğun bütüncül gelişiminin etkili biçimde sağlanması mümkün olabilir” (s.407). Diğer alanlarda (fizik vb.) aile katımlı eğitim yaklaşımının uygulanmasında karşılaşılabilecek güçlüklerin aksine, bunun görsel sanatlar eğitiminde en azından ders dışı etkinliklerde kolaylıkla benimsenebilecek bir yaklaşım olduğu söylenebilir.

Ayrıca bu tür etkinlikler ailelerin, çocuklarının boş zamanlarını daha verimli biçimde değerlendirmelerini sağlamaları ve onların ilgi ve yeteneklerini daha iyi tanımları bakımından da önemlidir. Aslan ve Cansever’in (2007) yaptığı araştırmadan elde edilen bulgulara göre, Hollanda’da eğitim durumu yüksek olan babaların %80’i çocuklarıyla boş zaman etkinliklerine katılırken bu oran Türkiye’de %12,7’dir (s. 121-122). Dolayısıyla, okullarda düzenlenen aile katımlı sosyal ve kültürel etkinlikler, ailelerle çocuklarının nitelikli zaman geçirmelerine ve eğitimlerine anlamlı düzeyde destek olmalarına yol açarak, öğrenme-öğretme süreçlerinin niteliğinin artmasına katkı sağlayabilir. Bu da Erdoğan ve Demirkasımoğlu’nun (2010) belirttiği gibi sırasıyla, öğrencilerin akademik başarı düzeylerini, yaratıcı düşünme becerilerini artırırken, disiplin sorunlarının azalmasına yol açabilir.

9. Görsel Sanatlar Öğretmenlerinin Örgütlenme Becerisiyle İlgili Beklentilere İlişkin Bulgular

Sendika yöneticilerinin görsel sanatlar öğretmenlerinin örgütlenme becerisiyle ilgili beklentileri, öğretmenlerin gerek mesleki, gerekse özlük haklarına yönelik örgütlenme konusunda istekli olmadıkları görüşü etrafında biçimlenmektedir. Sendika yöneticileri, bu doğrultuda örgütlenme bilincinin öğrencilik yıllarında oluşması gerektiği belirtilmektedirler.

“Aslında üniversiteli örgütlü öğrenciler arasında (sendikaların düzenlediği) gösterilere katılanlar arasında resim bölümünden çok da yok...Sanırım bu öğrencilerin kendilerini sanatçı hissetmeleri siyasi olaylara biraz daha uzaktan bakmaları etkili oluyor. Bu da beraberinde örgüt kültüründen uzak durmayı gerektiriyor sonuç olarak” (S2).

Görsel sanatlar öğretmenlerinin ve öğretmen adaylarının örgütlenmeye yönelik mesafeli duruşları, sanatçı kimlikleri ve hizmet öncesi eğitimde özlük haklarına yönelik eğitim almamalarına bağlanmaktadır. Diğer taraftan her iki sendikanın yöneticileri de, sendika siyaset ilişkilerine değinmekte, bunun, öğretmenlerin örgütlenmeye uzak durmasına ya da bilinçsiz örgütlenmeye neden olduğuna şöyle dile getirilmektedir:

“Türkiye’deki sendikacılık çok farklı bir yapıya sahip. Türkiye’de sendikacılık yapılmıyor... Mücadelesine bakılmıyor. Benim nereden çıkarım olur? Atama yaptırabilir miyim?” (S2).

“Belki de ideoloji daha ağır basıyor yönelimlerde...Dolayısıyla politik bir şekilde şekillenmesinin bir sebebi siyasetin bizim birçok dünyamızı şekillendirmeye çalışmaları ile ilgili” (S2).

Öğretmen sendikalarının siyasal eğilimleri nedeniyle öğretmenlerin iktidara yakın sendikaları yeğlemelerine neden olduğu belirtilmekte, bunun da sendikal örgütlenmenin sağlıklı ve dengeli biçimde gerçekleşmesinin önünde bir engel olduğu vurgulanmaktadır:

“Öğretmenler, okulda bunun eğitimini almadığı için örgütlülük işi sanki illegal bir işmiş gibi şuur altımıza yer ettiğinden ilk atandığında annesi, babası, abisi ‘aman oğlum sakın böyle şey işlerde olma’ gibisinden bir yaklaşım içerisinde oluyor” (S1).

“Yeni öğretmenler böyle bir sistemde bu sendikaya üye olursam adaylığımı kaldırıyorlar mı kaldırmazlar mı düşüncesi içerisinde” (S1).

Yukarıda yapılan alıntılardan da anlaşılacağı gibi, öğretmenlerin sendikal örgütlenmesi, eğitim sendikaları yöneticilerinin üzerinde önemle durdukları bir konudur. Bu öneme karşın, konuyla ilgili literatürde mevcut eğitim sendikalarının henüz tam olarak bir meslek örgütü olarak algılanmadığını gösteren çalışmalar bulunmaktadır (Baysal, Türkmen ve Yücel, 2010). Oysa öğretmenlerin sendikalara üye olma nedenleri arasında eğitim hizmetlerinin niteliğini geliştirme arzusunun yer alması gerektiği, bunun eğitim alanındaki sendikal örgütlenmenin önemli bir boyutunu oluşturduğu ifade edilmektedir (Baysal, vd., 2010). Yukarıda değinildiği gibi görsel sanatlar öğretmenlerinin örgütlenme kültürüne sahip olmamaları ve özellikle sendika siyaset ilişkileri konusundaki çekinceleri, sendikal örgütlenmenin önünde engel olarak algılanmaktadır.

Özetle, eğitim sendikalarının görsel sanatlar öğretmenlerinin örgütlenme becerilerine yönelik beklentilerinin, yalnızca öğretmenlerin herhangi bir sendikaya üye olmalarıyla sınırlı bir beklenti olmadığı, aynı zamanda eğitim-öğretim hizmetlerinin niteliğini geliştirme amaçlı bir örgütlenmeyle de ilgili olması ve hem öğretmenlerin, hem de sendikaların bu yönde sorumluluk almaları gerektiğine yönelik beklentileri de içerdiği ifade edilebilir.

10. Görsel Sanatlar Öğretmen Adaylarının Seçimi Ve Yetiştirilmesine İlişkin Beklentilerle İlgili Bulgular

Görsel sanatlar öğretmen adaylarının seçimine ilişkin beklentilerin öğretmen kimliğiyle ilgili olarak belirtilen özelliklerle ilişki biçiminde ifade edildiği saptanmıştır. Bununla birlikte, sanat ve eğitiminin düşünsel becerilerle de ilişkisi kurulmakta ve sanat eğitimi programlarına zekâ kapasitesi yüksek olan öğrencilerin seçilmesi önerilmektedir:

“...bütün ressamlar heykeltıraşlar en zeki insanlardır. Bizde de en zeki insanlar tıp ya da mühendislik okuması gerektiği için aile tarafından o tarafa yönlendiriliyor. Bu nedenle bizden böyle büyük sanatçılar çıkmıyor” (S2).

Esasen görsel sanatlar öğretmen eğitimi programlarına başvuran öğrencilerin iki gruptan oluşmaktadır. Birinci grup, Güzel Sanatlar Liselerinde öğrenim görmüş öğrencilerden oluşurken ki bu grup, görsel sanatlar öğretmen eğitimi programlarında öğrenim gören öğrencilerin büyük bir çoğunluğunu oluşturmaktadır, ikinci ve daha azınlıkta olan bir grup ise merkezi yerleştirme sınavlarıyla herhangi bir yükseköğretim programına yerleşemeyen öğrencilerden oluşmaktadır. Dolayısıyla, bu bağlamdaki öğretmen eğitimi programlarında öğrenim gören öğretmen adaylarının sayısal becerilerinin, diğer programlarda öğrenim gören öğrencilere göre düşük olması beklenebilir. Daha önemlisi, özetlenen görüş bağlamında vurgulanan ‘zekâ’ kavramının sendika yöneticisi tarafından üniversiteye giriş sınavlarından alınan puanlara göre tanımlandığı ve bu yönüyle de yanlış bir inanişaya dayandığı açıktır. Nitekim söz konusu sınavlar zekâyı ölçme amacıyla geliştirilmiş sınavlar değil, sıralama amaçlı olarak geliştirilmiş sınavlardır. Diğer taraftan, sendika yöneticisinin ifadesinin, görsel sanatlar öğretmen eğitimi programlarına başvuran öğrencilerin nitelikli bir seçime tabi tutularak alınması yönündeki beklentisi, bu programlara ilişkin alımlarda yapılan yetenek sınavlarına ilişkin olarak daha etkili standartlar belirlenmesine yönelik bir gönderme olarak da algılanabilir. Nitekim diğer bir sendika yöneticisi, yansıtmacı bir sınav modelinden hareketle, özel yetenek seçme sınavları için başka ölçütlerin de gerekliliğine dikkat çekmektedir: *“Bir vazo koyuyorlar, onun resmini yaptırıyorlar. Yalnızca o çizimi yaptırarak mı alınıyor, yoksa bunun kişiliği uyardı uymazdı gibisinden bakılıyor mu? Orada hangi kriterler önem taşıyor... Orada öğretmen yetiştiren müfredatta bu var” (S1).*

Bu bağlamda dile getirilen, görsel algıya dayalı yetenek sınavları yerine, öğretmen adaylarının bilişsel özellikleri ve kişilik özelliklerinin de sınavlarda dikkate alınması beklentisinin, bu ve benzeri özelliklerin, güzel sanatlar eğitimi bölümlerinin programlarında tanımlanmış olduğu varsayımına dayalı olarak yapıldığı söylenebilir. Oysa öğretmen eğitimine yönelik programlar Yüksek Öğretim Kurulu tarafından belirlenmektedir. Ancak, söz konusu programlar bir öğretim programının boyutlarına ve standartlarına uygun olarak geliştirilmekten çok, dersler ve bu derslerle ilgili tanımlamalar listesi olarak hazırlanmakta ve aynen ya da küçük değişikliklerle uygulanmaktadır. Yakın geçmişten itibaren öğretmen eğitim programları yükseköğretim programlarının standartlaştırılması ve niteliğinin artırılmasına yönelik olarak uygulanan Bologna süreci kapsamında öğrenme çıktılarının, içeriğinin ve ölçme değerlendirme uygulamalarının standartlaştırılmasına önemli katkı sağlamasına rağmen (YÖK, 2014), bu sürecin üniversitelerde araştırma, inceleme, bilgi eksikliği vb. nedenlere bağlı olarak (Atıncakaynak, Uysal, Akman ve Durmuşoğlu, 2016 : 18-19) tam anlamıyla hayata geçirilemediği söylenebilir. Üstelik söz konusu sürecin, sanat eğitim alanlarına öğrenci alımlarıyla ilgili ölçütlerin belirlenmesine yönelik yeterince sağlam bir zemin sağladığını söylemek de mümkün görünmemektedir.

Ancak, eğitim bilimsel ilkeler ışığında ve sanat alanlarındaki öğretim elemanlarının katkısıyla, bu bağlamda etkin standartlar geliştirilmesi yönünde bir engel de görünmemektedir. Dolayısıyla, bu bağlamda Bologna süreci aracılığıyla belirlenen ilkeler ve esaslar çerçevesinde sendika yöneticilerinin bu beklentilerinin karşılanabileceğini söylemek mümkündür. Aksi halde, sanat eğitimi alanlarına yönelik öğretmen eğitime ve özelde de yetenek sınavlarının yetersizliğine yönelik olumsuz algılamaların sürmesi kaçınılmaz görünmektedir. Nitekim sendika yöneticileri mevcut olumsuzlukların öğretmen yetiştirme görevinin üniversitelere verilmesinden kaynaklandığını düşünmektedirler.

“Öğretmen yetiştiren kurumlar dejenerer olmuş durumda. Ne köy enstitülerinin ne de öğretmen okullarının yetiştirdiği öğretmenler yetiştirilmiyor artık. İş içinde yetiştirilmesi gerekiyor. Bunlar yok” (S2).

Bu noktada vurgulanması gereken önemli bir konu da, sendika yöneticilerinin kuram ve uygulama dengesine değinerek, geçmişte okul deneyimi ve öğretmenlik uygulamalarının ikişer dönemlik süreler halinde yapılrken yeni programda birer dönemlik dersler haline dönüştürüldüğünü, dolayısıyla uygulamaların azaltıldığını belirtmeleridir. Bu konu öğretmen eğitim programlarına ilişkin temel ve oldukça güncel bir tartışmayı

yansıtması açısından da önemlidir. Bu tartışma mevcut programlarda teori ve pratik dengesinin yeterince kurulmadığına yöneliktir (Yıldırım, 2011). Bu tartışmayla ilgili olarak, konuyla ilgili literatürde, örneğin, yansıtıcı öğretmen yetiştirme modeli gibi bazı modellerin benimsenmesinin bir çözüm olabileceğine yönelik çıkarımlar bulunmaktadır (Kapsamlı açıklamalar için bkz. Loughran ve Hamilton, 2016). Nitekim yansıtıcı öğretmen yetiştirme modeli kuramsal ve deneysel bilgilerin, uygulama ve yansıtma döngüsü içinde kazanılabileceğini, böylece mesleki yeterliliğe etkili biçimde ulaşılabileceğini öngören bir model olması nedeniyle (Bkz. Ekiz, 2006; Yıldırım, 2011), değinilen dengenin kurulmasına katkı sağlayabilir.

Diğer taraftan, görsel sanatlar öğretmen eğitiminde geçmiş deneyimlerden yararlanılması ve öğretmen yetiştirme süresinin artırılmasına gönderme yapan aşağıdaki açıklama sınıf öğretmenlerinin sanat eğitimiyle de ilişkilendirilmektedir:

“Ben öğretmen okulu mezunuyum. Bu dersleri çok güzel öğretiyorlardı. Flüt çalmayı, diğer müzik enstrümanlarını çalmayı. Bunun yanında resim düzenlemesi. Bize bunları 6 yıllık sürede öğretilmişti. Öğretmen okullarında sanat eğitimi çok güzel veriliyordu” (S2).

Yukarıdaki alıntıdan hareketle, güzel sanatlar liseleri gibi görsel sanatlar öğretmenlerinin yetiştirilmesine temel oluşturan liselerle birlikte sınıf öğretmenlerinin eğitiminde sanatın daha fazla ve etkin biçimde sınıf öğretmen eğitim programları içerisinde yer alması gerekliliğine dikkat çekildiği söylenebilir. Özellikle sınıf öğretmenlerinin eğitiminde sanat konularıyla ilgili içeriğe daha fazla yer verilmesi, bir yandan sınıf öğretmenlerinin sanata olan bakış açısının olumlu yönde değişmesine katkı sağlayarak sanatla ilgili dersleri daha fazla önemsemelerine yol açarken, diğer yandan da sanatı bir öğrenme-öğretme aracı olarak kullanarak geniş bir kapsama sahip ilkökul programlarının hedeflerine daha etkili biçimde ulaşmaları sağlanabilir.

Eğitim fakültelerinde açılan pedagojik formasyon programlarıyla gerçekleştirilen öğretmen eğitimine de değinen sendika yöneticileri, bu programların bazı sakıncalarına da dikkat çekmektedirler.

“...son zamanlarda bir pedagojik formasyon furusu başladı. Herkese pedagojik formasyonla öğretmenlik diploması dağıtılıyor. Öyle birkaç ayda birkaç ders almakla öğretmen olunmaz. Birkaç ay öğretmenliği tanımaya bile yetmez, hele hele çocukları tanımaya anlamaya hiç yetmez. Kaldı ki bunlar ne kadar program biliyor? Ne kadar okullarda uygulama yapıyor? Milli Eğitimi ne kadar tanıyorlar?” (S2).

Sendika yöneticisinin bu görüşü, bu alanda yapılan bilimsel araştırmalarla kısmen tutarlıdır. Nitekim bazı araştırmalarda pedagojik formasyon programlarından mezun olan öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının ve motivasyonlarının eğitim fakültelerinden mezun olan ya da öğrenim görmekte olan öğretmen adaylarından daha olumlu olduğuna yönelik bulgular elde edilirken (Bkz. Bağçeci, Yıldırım, Kara ve Keskinpalta, 2015), bazılarında ise aksi yönde bulgular rapor edilmiştir (Bkz. Yıldırım, 2013). Dolayısıyla, mevcut araştırma bulgularının pedagojik formasyon programlarında öğrenim gören ya da mezun olan öğretmen adaylarının daha az istekli oldukları ya da daha düşük motivasyona sahip oldukları gibi kesin bir çıkarıma olanak sağlamadığı söylenebilir. Bu açıdan, daha fazla sayıda ve öğretmen kimliğinin değişik boyutlarını kapsayan araştırmalara ihtiyaç duyulduğu açıktır (Ayrıntılı açıklamalar için bkz. Izadinia, 2013).

Özetle, sendika yöneticilerinin, görsel sanatlar öğretmen adaylarının seçimi ve yetiştirilmesine ilişkin beklentilerinin, mevcut seçme ve yetiştirme süreçlerinin nitelik yönünden yetersiz olduğuna yönelik eleştirileri bağlamında tanımlandığı ve bu doğrultuda, öğretmenlerin seçilmeleri ve yetiştirilmelerinde daha etkili ve nitelik odaklı ölçütler belirlenmesinin yanında, bunların ya duyuşsal özellikleri ya da bilişsel özellikleri değil, her ikisini de kapsayan ölçütler olmasını bekledikleri çıkarımında bulunabilir.

Sonuç ve Öneriler

Araştırmadan elde edilen bulgular, eğitim sendikaları yöneticilerinin görsel sanatlar öğretmenlerinin niteliklerine ilişkin beklentilerinin sanat eğitimi politikaları, görsel sanatlar öğretmenin kişilik özellikleri, mesleki inançları, değerleri, meslek bilgisi, alan bilgisi, duyuşsal özellikleri, sosyal ve kültürel etkinlikler gerçekleştirilebilme, örgütlenme becerisi ve görsel sanatlar öğretmen adaylarının seçimi ve yetiştirilmesi olarak adlandırılan, 10 önemli üst temadan hareketle tartışılabileceğini göstermiştir. Üst temaların içeriğini oluşturan beklentilere ilişkin örnekler dikkate alındığında, sendika yöneticilerinin görsel sanatlar öğretmenlerinin niteliklerinin yeniliklere açık olma, kendini sürekli geliştirme, mesleğe sadakat, insancıl olma, sanatı ve sanat eğitimini toplumsal değişimin bir aracı olarak algılama, sınıf içi ve dışı etkili öğretim yöntemleri ve teknikleri kullanma, yalnızca alan bilgisine değil, aynı zamanda meslek bilgisine de sahip olma ve bu bilgileri heyecanla ve istekle hayata geçirmeyi arzulama gibi özelliklerden oluşmasını bekledikleri çıkarımında bulunulabilir. Bunlarla birlikte, sendika yöneticileri görsel sanatlar öğretmenlerinin geçerli ve güvenilir ölçütlere göre planlanmış bir seçme süreci sonucunda öğretmen eğitim programlarına kabul

edilmelerini ve öğretmen yetiştirilmenin teori ile pratiğin dengelendiği, anlamlı öğrenme yaşantılarının kazandırıldığı, ortaöğretim kademesinden başlayarak etkin bir öğretmen kimliği oluşturmayı amaçlayan bir süreç olmasını bekledikleri sonucu da çıkarılabilir. Söz konusu beklentilerle ilgili olarak yapılabilecek bir diğer çıkarım ise, sendika yöneticilerinin görsel sanatlar öğretmenlerinin örgütlenme bilincine sahip olarak yetiştirilmeleri ve bu bilincin hizmet öncesi eğitim sürecinden başlayarak kazandırılması gerektiği vurgusunun belirgin olduğudur.

Sendika yöneticilerinin, görsel sanatlar öğretmenlerinin niteliklerine ilişkin olarak yukarıda özetlenen beklentilerinin eğitim bilimsel anlamda bazı önemli önerilere zemin hazırladığından söz edilebilir. Bunlardan birincisi, görsel sanatlar öğretmenlerinin öğretmen kimliklerinin hizmet öncesi dönemden başlayarak, 'ya sanatçı olmak ya da öğretmen olmak' ayrımına düşmelerini engelleyecek biçimde, her iki boyutun da görsel sanatlar öğretmen kimliğinin içerisinde birbirleriyle tutarlı biçimde geliştirilmelerine olanak sağlayacak etkili yöntemleri (mikro öğretim yöntemi vb.) ve düzenlemeleri (öğretmenlik uygulamalarına programlarda daha fazla yer verilmesi vb.) içeren programlar geliştirilebilir.

İkincisi, sanat eğitiminin okul öncesinden başlayarak görsel sanatlar öğretmenleriyle yürütülmesidir. Böyle bir önerinin, ancak görsel sanatlar öğretmenlerinin hizmet öncesi ve hizmet içi eğitim programlarında farklı yaş gruplarına yönelik sanat eğitiminin nasıl yapılacağına yönelik yöntemler ve tekniklerin öğretilmesiyle ve bu bağlamdaki becerilerini geliştirmelerine olanak sağlanmasıyla mümkün olabileceği dikkatten uzak tutulmamalıdır.

Üçüncüsü, görsel sanatlar öğretmenlerinin eğitimleri süresince kendilerine öğretilecek öğrenmeyle öğretilecek ilgili çeşitli kuramlar, modeller, stratejiler, yöntemler ve tekniklerin nasıl uygulanacağına yönelik olarak kapsamlı biçimde bilgilendirilmeli ve bununla birlikte de öğretmenlik uygulamaları süresince kendilerine bu konularda etkili bir rehberlik hizmeti sağlanmalıdır. Böyle bir yaklaşım görsel sanatlar öğretmenlerinin yeterli inançlarını olumlu yönde etkileyerek daha kapsamlı ve sağlıklı bir öğretmen kimliği geliştirmelerine katkı da sağlayabilir.

Son olarak, eğitim sendikalarının, öğretmenlerin yalnızca özlük haklarına yönelik güvence sağlayan örgütler değil, öğretim hizmetinin niteliğini artırma yönünde destek sağlayan ve öğretmenlere bu ve benzeri konularda yardımcı olma özelliğine sahip sivil toplum örgütleri olarak düşünölmelerine yönelik etkili bir bilgilendirme yapılması önerisinde de bulunulabilir. Ancak, bu önerinin hedeflenen karşılığını bulabilmesi için, sendikaların öğretmenlere bu konularda destek olmaları, kapsamlı hizmet içi eğitim programları hazırlamaları ve bu programlar konusunda seminerler, toplantılar vb. etkinliklerle eğitim yöneticilerini ve öğretmenleri bilgilendirmeleri gerekmektedir. Bu ve benzeri girişimlerle sendikaların eğitime yönelik katkılarının artırılması sağlanabilir.

Bu araştırmada elde edilen bulgular, yukarıda değinilen önemli sonuçları olmasına ve bunların görsel sanatlar öğretmenlerinin eğitimine yönelik önemli katkı sağlama potansiyeli içermelerine rağmen, araştırmanın yalnızca nitel araştırma yöntemine dayalı olarak gerçekleştirilmesi, sınırlı sayıda katılımcıyı içermesi, yalnızca sendika yöneticilerinin beklentilerine odaklanması, sanat eğitiminin yalnızca bir boyutunun dikkate alınması gibi sınırlılıkları nedeniyle gelecekte yapılacak araştırmalarda dikkatle yorumlanmalıdır. Dolayısıyla, gelecekte yapılacak araştırmalarda karma araştırma yöntemleri ve bunlarla uyumlu desenlerinin kullanılması, daha fazla sayıda ve sendika yöneticilerinin yanında, okul yöneticileri, öğrenciler gibi farklı katılımcıların beklentilerinin de dikkate alınması, müzik, sınıf öğretmenliği gibi farklı branşlardaki öğretmenlere yönelik beklentilere de odaklanması, etkili hizmet içi ve hizmet öncesi öğretmen eğitimi programlarının geliştirilmesine yönelik önemli katkılar sağlayabilir.

Kaynakça

Akhan, N. E. (2013). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının sanat algıları ve sanat konularının öğretilmesine yönelik görüşleri. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Özel Sayı*, 146-162.

Altınkaynak, Ş. Ö., Uysal, H., Akman, B., & Durmuşoğlu, M. C. (2016). Öğretmen adayları ve öğretim elemanlarının Bologna sürecine ilişkin görüşlerinin incelenmesi: Hacettepe Üniversitesi örneği. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 43, 1-20.

Anderson, G., & Cohen, M. I. (2015). Redesigning the identities of teachers and leaders: A framework for studying new professionalism and educator resistance. *Education Policy Analysis Archives*, 23(85), 1-29.

Aslan, N., & Cansever, B. A. (2007). Okuldaki sosyal etkinliklere katılımı ebeveyn-çocuk etkileşimi (Kültürlerarası Bir Karşılaştırma). *Ege Eğitim Dergisi*, 8(1), 113-131.

Bağçeci, B., Yıldırım, İ., Kara, K., & Keskinpaltı, D. (2015). Pedagojik formasyon ve eğitim fakültesi öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının karşılaştırılması. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17, 307-324.

- Bandura, A. (1997). *Self-Efficacy: The Exercise Of Control*. New York, NY: W. H. Freeman.
- Bay, E., Gündoğdu, K., Ozan, C., Dilekçi, D., & Özdemir, D. (2012). İlköğretim öğretmen adaylarının program yaklaşımlarının analizi, *Uluslararası Eğitim Programları ve Öğretim Çalışmaları Dergisi*, 2(3), 15-29.
- Baysal, Ö., Türkmen, L., & Yücel, C. (2010). Sınıf Öğretmenlerinin mesleki örgütlenmeye yönelik tutumları: Uşak ili örneği. *Kuram ve Uygulamada Eğitim* 16 (3), 329-352.
- Blair, L., & Fitch, S. (2015). Threshold concepts in art education: Negotiating the ambiguity in pre-service teacher identity formation. *International Journal of Education through Art*, 11(1), 91-102.
- Booth, A. (2003). *Teaching history at university: Enhancing learning and understanding*. London: Routledge.
- Cheung, D., & Wong, H. W. (2002). Measuring teacher beliefs about alternative curriculum designs. *Curriculum Journal*, 13(2), 225-248.
- Dilmaç, O., & İnanç, C. (2015). Sınıf öğretmenlerinin görsel sanatlar dersine yönelik öz yeterlik düzeyleri. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(2), 382-400.
- Ekiz, D. (2006). *Öğretmen Eğitimi Ve Öğretimde Yaklaşımlar*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Eraslan, L. (2012). Günümüz öğretmen sendikacılığının değerlendirilmesi. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 1(1), 59-72.
- Eren, A. (2010). Öğretmen adaylarının program inançlarının görünüm analizi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 18(2), 379-388.
- Erdoğan, Ç., & Demirkasımoğlu, N. (2010). Ailelerin eğitim sürecine katılımına ilişkin öğretmen ve yönetici görüşleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 16(3), 399-431.
- Eurydice (2008) *Levels of autonomy and responsibilities of teachers in Europe*. Brussels: European Commission.
- Garner, J. K., Kaplan, A., & Pugh, K. (2016). Museums as contexts for transformative experiences and identity development. *Journal of Museum Education*, 41(4), 341-352.
- Izadinia, M. (2013). A review of research on student teachers' Professional identity. *British Educational Research Journal*, 39(4), 694-713.
- Kılıç, M., Kaya, A., Yıldırım, N., & Genç, G. (2004). Eğitimci gözüyle öğretmen ve öğrenci. *XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı, 6-9 Temmuz 2004 İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Malatya*.
- Kırıçoğlu, O. (2009). *Sanat kültür ve yaratıcılık, Görsel Sanatlar ve Kültür Eğitimi-Öğretimi*, Ankara: Pegem Akademi.
- Kumar, R., Karabenick, S. A., & Burgoon, J. N. (2015). Teachers' implicit attitudes, explicit beliefs, and the mediating role of respect and cultural responsibility on mastery and performance-focused instructional practices. *Journal of Educational Psychology*, 107(2), 533.
- Kuzgun, Y. (2014). *Meslek gelişimi ve danışmanlığı* (4. Baskı). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Lasley, T. (1980). Preservice teacher beliefs about teaching. *Journal of Teacher Education*, 31(4), 38-41.
- Loughran, J., & Hamilton, M. L. (2016) (Eds.). *International handbook of teacher education* (Vol 1). Singapore: Springer.
- MEB (2005). *Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim ve Orta Öğretim Kurumları Sosyal Etkinlikler Yönetmeliği*. <http://mevzuat.meb.gov.tr/html/25699>. adresinden 11 .05. 2014 tarihinde alınmıştır.
- MEB (2012). Güzel sanatlar ve spor lisesi haftalık ders çizelgesi, Anadolu öğretmen lisesi haftalık ders çizelgesi. http://ogm.meb.gov.tr/meb_ıys_dosyalar/2012_09/05092630ogmhd20122013.pdf adresinden 13.2.2015 tarihinde alınmıştır.
- Merriam, S. B., & Tisdell, E. J. (2015). *Qualitative research: A guide to design and implementation*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Patton, M.Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri*, (Çev. Ed. Mesut Bütün, Beşir Demir), Ankara, Pegem A.

Pekrun, R. (2006). The control-value theory of achievement emotions: Assumptions, corollaries, and implications for educational research and practice. *Educational Psychology Review*, 18, 315–341.

Pekrun, R., Frenzel, A., Goetz, T., & Perry, R. P. (2007). The control-value theory of achievement emotions: An integrative approach to emotions in education. In P.A. Schutz & R. Pekrun (Eds.), *Emotion in education* (pp. 13-36). Amsterdam: Academic Press.

Roorda, D. L., Koomen, H. M. Y., Spilt, J. L., & Oort, F. J. (2011). The influence of affective teacher-student relationships on students' school engagement and achievement. *Review of Educational Research*, 81, 493-529.

Ruohotie-Lyhty, M., & Moate, J. (2016). Who and how? Preservice teachers' as active agents developing professional identities. *Teaching and Teacher Education*, 55, 318-327.

San, İ. (1977). *Sanatsal yaratma, çocukta yaratıcılık*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Sarı, M. (2012). Ortaöğretim öğrencilerinin ders dışı etkinliklere katılımının incelenmesi. *AKU Kuramsal Eğitim Bilim Dergisi*, 5(1), 72-89.

Şahin-Fırat, N. (2010). Okul müdürü ve öğretmenlerin okul kültürü ile değer sistemlerine ilişkin algıları. *Eğitim ve Bilim*, 35(156), 71-83.

Wigfield, A., & Eccles, J. S. (2000). Expectancy–value theory of achievement motivation. *Contemporary Educational Psychology*, 25, 68-81.

Yıldırım, A. (2011). Öğretmen eğitiminde çatışma alanları ve yeniden yapılanma. *Uluslararası Eğitim Programları ve Öğretim Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 1-17.

Yıldırım, A. (2013). Türkiye'de öğretmen eğitimi araştırmaları: yönelimler, sorunlar ve öncelikli alanlar. *Eğitim ve Bilim*, 38(169), 175-191.

YÖK (2014). *Higher education system in Turkey*. Ankara: The Council of Higher Education.

Yükselgün, Ö., & Türkcan, B. (2012). İlköğretim görsel sanatlar dersi öğretim programındaki "görsel sanat kültürü" öğrenme alanının uygulanması. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 337-366.

Zembylas, M. (2003). Emotions and teacher identity: A poststructural perspective. *Teachers and Teaching: Theory and Practice*, 9(3), 213-238.

Zimmerman, E., & Zimmerman, L. (2000). Art education and early childhood education: The young child as creator and meaning maker within a community context. *Young Children*, 55(6), 87-92.

Alman Borsalarında İşlem Gören Alternatif Enerji Firmalarının Fiyatlarına Etki Eden Faktörler

The Factors Affecting the Stock Prices of Alternative Energy Firms Listed on German Stock Exchanges

Şahnaz KOÇOĞLU¹
Cihan TANRIÖVEN²

Geliş Tarihi: 16.11.2016 / Düzenleme Tarihi: - / Kabul Tarihi: 18.11.2016

Özet

Bu çalışmada, fosil yakıtlara alternatif enerji üreten, Alman borsalarında işlem gören, alternatif enerji firmalarının hisse senedi performansını etkileyen faktörler, özellikle petrol ve doğal gaz fiyatlarının etkisi incelenmiştir. Bu amaçla, DAX 30 endeksi, petrol fiyatları ve doğal gaz fiyatları, alternatif enerji firmalarının hisse senedi fiyatını etkileyebilecek faktörler olarak seçilmiştir.

Çalışmada GARCH (1,1) modeli uygulanmıştır ve modelin uygunluğunu test etmek amacıyla yapılan testlerin sonucunda, model uygun görülmüştür. Analiz sonucunda, literatürde beklendiği gibi DAX endeksi Alman borsalarında işlem gören Alternatif Enerji Firmalarının getirisini etkiler bulunmuştur. Alternatif Enerji Firmalarının hisse senedi fiyatlarındaki oynaklığı, yani riski etkileyen faktör olarak petrol fiyatlarından ziyade, doğal gaz fiyatları ön plana çıkmıştır. Çalışma sonucunda petrol fiyatlarının alternatif enerji firmalarının hisse senedi fiyatları üstünde ciddi bir etkiye sahip olmadığı ancak bunun aksine doğal gaz fiyatlarının etkili olduğu görülmektedir. Bunun nedeni, Avrupa'nın, özellikle Almanya'nın doğal gaz konusunda sadece dışarı bağımlı olması değil aynı zamanda büyük oranda tek bir tedarikçiye bağımlı olması olarak görülebilir.

Anahtar Kelimeler: Alternatif Enerji, Yenilenebilir Enerji, GARCH(1,1), DAX

JEL Sınıflaması: Q42, Q43, D53, G10, G15

Abstract

In this study, the factors affecting the stock prices of alternative energy companies listed on German stock exchanges were analyzed. For that purpose, DAX 30 index, oil prices and natural gas prices were chosen as the factors that might have effect on stock prices of alternative energy companies.

GARCH(1,1) model was used for the analysis as the data in the analysis demanded so. The results suggested that DAX index has effect on the stock returns of alternative energy companies and that result was already expected. However, natural gas appeared as a more important factor than oil prices with regard to the volatility of stock prices of alternative energy companies. Natural gas prices have more obvious effect on the risk of alternative energy companies than oil prices. One possible cause of that result may be the fact that Europe especially Germany is not only net natural gas importer but also they mostly depend on only one supplier.

Keywords: Alternative Energy, Renewable Energy, GARCH (1,1), DAX

JEL Classification: Q42, Q43, D53, G10, G15

Giriş

Bu çalışmada, fosil yakıtlara alternatif enerji üreten, Alman borsalarında işlem gören, alternatif enerji firmalarının hisse senedi performansını etkileyen faktörler, özellikle petrol ve doğal gaz fiyatlarının etkisi incelenmiştir. Petrol fiyatları ile hisse senedi piyasaları arasındaki ilişki literatürde derinlemesine incelenmiştir. Petrol fiyatlarının ekonomiye, finansal piyasalara, petrol ve doğal gaz şirketlerinin hisse senedi fiyatlarına nasıl etki ettiği birçok çalışmaya konu olmuştur. Fakat alternatif enerji firmalarının hisse senedi

¹Yazışma Adresi: Arş. Gör.Dr., Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Ankara, Türkiye. E-Posta: sahnaz@gazi.edu.tr

²Yazışma Adresi: Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Ankara, Türkiye. E-Posta: cihant@gazi.edu.tr

performansını etkileyen faktörler ve petrol fiyatlarının performansa nasıl etki ettiği literatürde henüz yer tutmaya başlamıştır. Çalışmada, Alman firmalarının seçilmesinin en önemli nedenleri, yenilenebilir enerji konusunda Alman firmalarının üstün performansı ve 2011 Fukuşima faciasından sonra, Almanya'nın yenilenebilir enerjiye yapmayı vaat ettiği ciddi yatırımlardır. US Energy Information Administration (www.eia.gov) tarafından yayınlanan verilere göre, 2012 yılında Almanya, dünyada toplam yenilenebilir elektrik üretiminde dünyada ilk 10 içerisinde, Avrupa'da ise ilk ülkeler arasında yer almaktadır.

Avrupa'nın fosil yakıtlara olan bağımlılığı, uzun zamandır hem maddi hem de politik sorunlar oluşturmaktadır. Özellikle, soğuk savaş döneminden bu yana Rusya'ya karşı izlenen politikaya rağmen, fosil yakıtlardan özellikle doğal gaz açısından Rusya'ya bağımlı durumda olmak, Avrupa'nın uzun vadede enerji politikalarını sekteye uğratmaktadır. Buna ek olarak, Avrupa'da çevresel sorunlara olan farkındalıktaki artış ile yenilenebilir enerjinin önemi kavranmıştır. Avrupa'daki en güçlü sanayi üreticilerinden olan Almanya için ise, enerji güvenliği ekstra önem arz etmektedir. Bu amaçla da, yenilenebilir enerjiye ciddi boyutta yatırım yapan bir ülkedir. Buna ek olarak, 2011 Fukuşima nükleer faciasından sonra, Almanya radikal bir karar alarak, kademeli olarak nükleer enerji üretimini durdurma kararı almıştır. Böylelikle, alternatif enerji firmaları Almanya'da çok önemli bir pozisyon sahibi olmuşlardır.

Bu çalışmada da, Alman borsalarında işlem gören alternatif enerji firmalarının hisse senedi fiyatları ile petrol fiyatları, DAX endeksi ve doğal gaz fiyatları arasındaki ilişki, GARCH (1,1) modeli ile analiz edilmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde, alternatif enerji firmalarının hisse senetleri üstüne yapılan çalışmaların paylaşıldığı literatür taraması verilmiştir. Bir sonraki bölümde, analizde kullanılan veriler ve model anlatılmış, ampirik bulgular paylaşılmıştır. Son bölümde ise, ampirik bulgular yorumlanmış ve gelecek çalışmalar için önerilerde bulunulmuştur.

Literatür Taraması

Hamilton'ın (1983) petrol fiyatlarının ekonomide önemli bir faktör olduğunu gösterdiği çalışmasından bu yana, petrol fiyatları ile ekonomi arasındaki ilişki birçok kez incelenmiştir. Literatürde, yıllar ilerledikçe, petrol fiyatlarının sadece ekonomiye olan etkisi değil, finansal piyasalara ve daha spesifik olarak belli başlı sektörlerle olan etkisi analiz edilmiştir. Son yıllarda ise, petrol fiyatlarının, petrol ve doğal gaz üreticisi firmaların hisse senedi fiyatlarına nasıl etki ettiği incelenmiştir. Özellikle enerji sektörü ile petrol fiyatları arasındaki ilişki, Sadorsky (2001) tarafından yapılan, Kanada'daki enerji firmalarını incelediği çalışmadan sonra birçok makaleye konu olmuştur. Boyer ve Fillion (2007) Kanada'daki sadece petrol firmalarını değil, ayrıca gaz şirketlerinin de hangi faktörlerden etkilendiğini incelemişlerdir. Petrol fiyatlarının hisse senedi piyasalarına etkisi; petrol ve gaz üreticisi firmaların hisse senetlerinin hangi faktörlerden etkilendiği birçok çalışmaya konu olmuş olsa da, alternatif enerji firmalarının hisse senetlerini etkileyen faktörler, henüz incelenmeye başlamıştır.

Aslında petrol fiyatları ile alternatif enerji firmaları arasındaki ilişkiye dair birçok yaygın inanış mevcuttur. Tüm bu önkabuller, petrol fiyatlarındaki yükselişin alternatif enerji firmalarını olumlu etkilediğine dairdir. Fakat bu varsayımların literatürde test edilmesi henüz görülmeye başlamıştır. Henriques ve Sadorsky (2008) petrol fiyatlarının alternatif enerji firmalarının hisse senedi fiyatlarını nasıl etkilediğini 4 değişkenli Vektör Otoregresyon modeli ile incelemişlerdir. Petrol fiyatlarındaki hareketler, teknoloji hisse senedi fiyatları ve faiz oranları ile birlikte, alternatif enerji firmalarının hisse senedi fiyatlarını etkileyebilir olarak bulunmuştur. Fakat petrol fiyatlarındaki değişimin etkisinin, yaygın inanışın aksine, alternatif enerji firmalarının hisse senedi fiyatları üstünde ciddi bir etki sahibi olmadığını öne sürmüşlerdir. Cheon ve Urpelainen (2012) uluslararası petrol fiyatlarının enerji teknolojisindeki gelişmelere etki etmesi gerektiği hipotezini test etmişlerdir. Çalışmanın sonucunda beklenenle doğru orantılı olarak, uluslararası petrol fiyatlarının yenilenebilir enerjiye yapılan ARGE harcamalarına ve inovasyonuna etkisi olduğu kanıtlanmıştır. Kumar, Managi ve Matsuda (2012) temiz enerji hisse senetleri, teknoloji hisse senetleri, petrol fiyatları ve karbon fiyatları arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Bu amaçla, The Wilder Hill New Energy Global Innovation Index, The Wilder Hill Clean Energy Index ve S&P Global Clean Energy Index kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda bu endekslerde meydana gelen değişikliklere, petrol fiyatlarının, teknoloji hisse senetlerinin ve faiz oranlarının etkili olduğu, fakat karbon fiyatlarının etkisiz olarak bulunmuştur. Sadorsky (2012a) yenilenebilir enerji firmalarının riskini analiz ettiği çalışmasında, The Wilderhill Clean Energy ETF kapsamındaki şirketleri değerlendirmiştir. Firma satışlarındaki artışın, sistematik riski azalttığını, petrol fiyatlarındaki artışın ise sistematik riski arttırdığını gözlemlenmiştir. Çalışmaya göre, özellikle satışlardaki artışın olumlu etkisini elimine edecek kadar büyük bir petrol fiyatı artışı, toplam sistematik riskte artışa neden olmaktadır. Sadorsky (2012b) temiz enerji firmaları ile teknoloji firmaları ve petrol fiyatları arasındaki ilişkiyi bir kez daha, çok değişkenli GARCH modeli ile incelemiştir. Henriques ve Sadorsky (2008) tarafından yapılan çalışmaya benzer sonuçlar elde etmiştir ve temiz enerji firmaları ile teknoloji firmaları hisse senetleri arasındaki korelasyon ilişkisi, petrol ile olan korelasyondan daha büyük bulunmuştur. Ortas ve Moneva (2013) 21 adet Temiz Enerji hisse senedi endeksinin finansal performansını incelemişlerdir. Kıyaslama amacıyla kullanılan MSCI WI endeksi ve S&P 500 endeksine göre Temiz Enerji endekslerinin birçoğu pazarın durağan olduğu dönemlerde daha iyi performans sergilemişlerdir ve bu durumun endekslerin daha riskli yatırımlar olarak görülmesinden kaynaklandığını belirtmişlerdir. Bohl, Kaufmann ve Stephan (2013) Alman yenilenebilir enerji firmalarının uzun vadedeki performansını incelemişlerdir. Bu amaçla ÖkoDAX ve DAXsubsector Renewable

Energies endekslerinin 2004-2011 yılları arasındaki performansı kullanılmıştır. 2004-2007 yılları arasında ciddi getiri sağlanmış olsa da, bu tarihten sonra yenilenebilir enerji firmalarının getirileri, ciddi anlamda düşmeye başlamıştır. Bu sonuçlara dayanarak yazarlar, 2004-2007 yılları arasındaki performansı finansal bir balon olarak görmüşlerdir ve sektörün hala belirsizlik içinde olduğunu altını çizmişlerdir.

Managi ve Okimoto (2013), petrol fiyatları ile temiz enerji firmalarının hisse senetleri arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla, Henriques ve Sadorsky (2008) tarafından kullanılan verilerin benzeri ile bir çalışma yapmışlardır. Çalışmada 2008 krizi ile birlikte pazarda meydana gelen yapısal kırılmaya dikkat çekilmiş ve kırılmanın ardından petrol fiyatları ile temiz enerji firmalarının hisse senetleri arasında pozitif bir ilişki gösterilmiştir. Sonuç olarak, yapısal değişikliklerin bu iki değişken arasındaki ilişkiyi etkilediği öne sürülmüştür. Wen, Guo, Wei ve Huang (2014) petrol fiyatları ile temiz enerji firmaları arasındaki ilişkiyi, fosil yakıt şirketleri ile yeni enerji firmaları hisse senetleri arasındaki etkileşim açısından, Çin için incelemişlerdir. Sonuç olarak, Çin enerji piyasasını oluşturan bu iki ana grup arasında asimetrik anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bir grup açısından olan olumsuz bir haber, diğer grubun hisse senedini olumlu etkiler bulunmuştur. Asimetrik ilişki şöyle açıklanmıştır; olumlu haberler durumunda, yeni enerji hisse senetlerine dair olumlu bir haber fosil yakıt hisse senetlerini olumsuz etkilerden, fosil yakıt hisse senetlerindeki olumlu bir değişim, yeni enerji hisse senetlerini de olumlu etkilemektedir. Gormus ve Sarkar (2014) alternatif enerji firmalarının performansını ölçmek amacıyla S&P Global Alternative Energy Index değerinin kullanıldığı çalışmalarında, petrol fiyatlarındaki şokların ciddi etkisi olduğunu gözlemlemişlerdir. Çalışmada, petrol fiyatlarının doğal gaz, güneş, nükleer ve kömür sektöründeki firmaları etkilediği gösterilmiştir. Inchauspe, Ripple ve Trüch (2015) temiz enerji firmalarının performans ölçütü olarak Wilderhill New Energy Global'i kullandıkları çalışmada, teknoloji hisse senetlerinin, petrolün ve MSCI World Index değişkenlerinin yenilenebilir enerji firmaları üstündeki etkisini incelemişlerdir. Henriques ve Sadorsky (2008) ile benzer şekilde, petrol fiyatlarının etkisi nispeten az bulunurken diğer iki değişkenin etkisi daha yüksek bulunmuştur. Reboredo (2015) yenilenebilir enerji firmalarının hisse senedi fiyatları ile petrol fiyatları arasındaki ilişkiyi incelemiş ve aralarındaki bağıllığı açıklamaya çalışmıştır. Çalışmanın sonucunda beklendiği üzere, iki Pazar arasında güçlü bir bağ olduğu ve birbirlerine bağlı olarak hareket ettikleri bulunmuştur.

Veri Ve Yöntem

Bu çalışmada, Almanya borsalarında işlem gören alternatif enerji firmalarının hisse senetlerini etkileyebilecek faktörler olarak petrol fiyatları, doğal gaz fiyatları ve DAX endeksi seçilmiştir. Analiz dönemi olarak da, 3.1.2011- 30.6.2015 tarihleri arası seçilmiş ve analizler için Eviews 7 programı kullanılmıştır. Petrol fiyatları için, Avrupa Brent petrolün varil başına günlük dolar fiyatı kullanılmıştır ve veriler US Energy Information Administration (www.eia.gov) veri tabanından elde edilmiştir. Doğal gaz fiyatları olarak ise, Henry Hub Doğal Gaz spot fiyatı dolar cinsinden kullanılmıştır ve veriler yine Energy Information Administration (www.eia.gov) veri tabanından elde edilmiştir. Alman Alternatif Enerji Firmalarının günlük hisse senedi fiyatları ve DAX 30 endeksi günlük fiyat verileri Datastream programından elde edilmiştir. Analizde kullanılan firmaların adları ek' de verilmiştir.

Alman Alternatif Enerji Firmalarının performansını değerlendirmek amacıyla, analizde kullanılan 21 adet firmanın günlük fiyat verilerinin ortalaması alınmıştır. Bu ortalama serisi, Alman Alternatif Enerji Firmalarının ortalama performansını ölçen bir endeks olarak kabul edilmiştir. Çalışmada finansal veriler kullanılmıştır ve finansal veriler, incelendikleri zaman diliminde değişken oynaklık gösteren verilerdir. Analizde de öncelikle, alternatif enerji firmalarının hisse senedi fiyatlarının ortalaması alınarak oluşturulan temsili endeksin bağımlı değişken, petrol fiyatları, DAX ve gaz fiyatlarının bağımsız değişken olarak alındığı, en küçük kareler yöntemi ile regresyon yapılmıştır. Fakat analizin geçerliliği için artık terimleri (residual) üstünde yapılan ARCH testi sonucunda, modelin heteroskedastisite problemi olduğu ve sonuçların güvenilirliğinin sorgulandığı gözlemlenmiştir. Bu nedenlerden ötürü, GARCH (1,1) modeli analizler için tercih edilmiştir. ARCH (autoregressive conditional heteroskedasticity) modeli Engle (1982) tarafından geliştirilmiş ve özellikle finansal verilerde görülen kümelenmiş oynaklık problemini çözmeyi amaçlayan bir modeldir. ARCH modeli daha sonra Bollerslev (1986) tarafından geliştirilmiş ve GARCH (generalized autoregressive conditional heteroskedasticity) modeli ortaya atılmıştır. GARCH modeli özellikle finansal verilerin ve makroekonomik verilerin oynaklığının analizinde tercih edilen bir yöntemdir. Öncelikle, GARCH analizinin yapılabilmesi için, analiz edilen verilerin seviyede durağan olması gerekmektedir. Yapılan Genişletilmiş Dickey-Fuller (1979) ve Phillips-Perron (1988) testi sonucunda, verilerde birim kök problemi tespit edilmiş ve bu amaçla tüm verilerin değişimleri üstünden analiz yapılmıştır. Değişimleri alınan verilerin birim kök testi sonuçları Tablo 1 ve 2'te verilmiştir.

Tablo 1. Seviyede genişletilmiş Dickey-Fuller birim kök testi sonuçları

	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Yok
$\Delta AAEF$	-34.126 (0.000)	-34.131 (0.000)	-34.059 (0.000)
ΔDAX	-32.254 (0.000)	-32.252 (0.000)	-32.223 (0.000)
$\Delta Petrol$	-32.059	-32.129	-32.065

	(0.000)	(0.000)	(0.000)
ΔGaz	-29.994 (0.000)	-29.984 (0.000)	-30.005 (0.000)

Tablo 2. Seviyede Phillips Perron birim kök testi sonuçları

	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Yok
ΔAAEF	-34.135 (0.000)	-34.136 (0.000)	-34.074 (0.000)
ΔDAX	-32.206 (0.000)	-32.207 (0.000)	-32.166 (0.000)
ΔPetrol	-32.282 (0.000)	-32.273 (0.000)	-32.292 (0.000)
ΔGaz	-33.597 (0.000)	-33.611 (0.000)	-33.588 (0.000)

Birim kök testi sonucunda, GARCH analizine uygun olduğu gözlenen verilere, GARCH (1,1) modeli uygulanmıştır. Uygulanan modelin denklemi aşağıda verilmiştir.

AAEF= Alman Alternatif Enerji Firmalarının günlük hisse senedi fiyatlarının ortalaması

$$\Delta AAEF_t = (AAEF_t - AAEF_{t-1}) / AAEF_{t-1}$$

$$\Delta DAX_t = (DAX_t - DAX_{t-1}) / DAX_{t-1}$$

$$\Delta Petrol_t = (Petrol_t - Petrol_{t-1}) / Petrol_{t-1}$$

$$\Delta Gaz_t = (Gaz_t - Gaz_{t-1}) / Gaz_{t-1}$$

$$\text{Ortalama Denklemi: } \Delta AAEF_t = \beta_1 + \beta_2 \Delta DAX_t + u_t$$

$$\text{Varyans Denklemi (Garch(1,1)): } \sigma_t^2 = \beta_3 + \beta_4 u_{t-1}^2 + \beta_5 \sigma_{t-1}^2 + \beta_6 \Delta Petrol_t + \beta_7 \Delta Gaz_t$$

Bulgular

GARCH (1,1) analizinin sonuçları 3 farklı hata dağılımı için Tablo 3'te paylaşılmıştır. Analiz sonucunda, Alman Alternatif Enerji Firmalarının getirilerindeki oynaklığa etki eden faktörlerin ortaya konması amaçlanmıştır.

Tablo 3. Garch(1,1) Modelinin farklı hata dağılımlarına göre sonuçları

	Katsayı (Gaussian)	Katsayı (Student's t)	Katsayı (Generalized Error Distribution)
β_1	-0.001 (0.03) [0.00]	-0.002 (0.00) [0.00]	-0.001 (0.00) [0.00]
ΔDAX	0.777 (0.00) [0.02]	0.748 (0.00) [0.03]	0.699 (0.00) [0.03]
β_3	0.000 (0.00) [0.00]	3.46E-05 (0.00) [0.00]	1.39E-05 (0.00) [0.00]
u_{t-1}^2	0.545 (0.00) [0.03]	0.266 (0.00) [0.06]	0.139 (0.00) [0.02]
σ_{t-1}^2 (GARCH _{t-1})	0.376 (0.00) [0.02]	0.770 (0.00) [0.03]	0.859 (0.00) [0.01]
ΔPetrol	0.001 (0.06) [0.00]	0.000 (0.74) [0.00]	-0.000 (0.94) [0.00]
ΔGaz	-0.000 (0.00) [0.00]	0.000 (0.09) [0.00]	0.001 (0.00) [0.00]
Adj. R ²	0.123	0.123	0.121

() Olasılık değerleri verilmiştir; [] Standart hata değerleri verilmiştir.

Ortalama denklemi sonucunda, DAX endeksinin getirisi tüm dağılım sonuçlarında istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. DAX endeksinin getirisi, alternatif enerji firmalarının getirilerinin koşullu ortalaması üstünde pozitif

bir etkiye sahiptir. Aslında çıkan sonuç beklentilerle uyumlu görünmektedir. Alman borsasını hatta Alman ekonomisini temsil ettiği kabul edilen DAX endeksindeki olumlu gelişmelerin, Alman Alternatif Enerji Firmalarını da olumlu etkilemesi doğal bir finansal sonuç olarak yorumlanmaktadır. ARCH terimi, (u_{t-1}^2) tüm dağılımlarda istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğu gösterilmiştir. ARCH terimi bir önceki dönemdeki haberlerin, şu anki Alternatif Enerji Firmalarının getirilerinin koşullu varyansı üstündeki etkisini ölçmektedir. Sonuç olarak, bir önceki dönemdeki gelişmeler, Alternatif Enerji Firmalarının riskini etkileyen önemli bir faktör olarak bulunmuştur. GARCH terimi, (σ_{t-1}^2) tüm dağılımlarda, istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olarak bulunmuştur. Petrol fiyatlarının getirisi ise normal dağılım dışında hiç bir dağılımda anlamlı bir etkiye sahip olarak bulunmamıştır. Bunun aksine, doğal gaz fiyatlarının getirisi, tüm dağılımlarda anlamlı olarak bulunmuştur. Doğal gaz fiyatlarının getirisi, Alman Alternatif Enerji Firmalarının getirisindeki riski etkilemektedir. Tüm dağılımlara göre, ARCH ve GARCH terimlerinin toplamı ($\beta_4 + \beta_5$) bire çok yakın olarak bulunmuştur. Bunun anlamı, oynaklıktaki şokların etkisi kalıcı olarak görülmektedir ve bu durum günlük finansal verilerde yapılan analizlerde sıklıkla görülmektedir.

Analiz sonuçlarının geçerliliğinin test etmek amacıyla, öncelikle Korelogram Standardize Artık Terimler Testi ve Korelogram Standardize Artık Terimlerin Karesi Testleri tüm dağılımlar için yapılmıştır. Bir ve 36 arasındaki gecikme değerlerinin hiç birinde seri korelasyon görülmemiştir. 1, 6, 12, 24 ve 36 için değerler, Tablo 4'te paylaşılmıştır. Artık terimler için ARCH LM Heteroskedastisite testi sonuçları da, Tablo 5'da paylaşılmıştır.

Tablo 4. Korelogram standardize artık terimler testi ve korelogram standardize artık terimlerin karesi testi sonuçları

	Gecikme	Artık Terimler				Karesi Alınmış Artık Terimler			
		Otokorelasyon	Kısmi Otokorelasyon	Q - istatistiği	Olasılık	Otokorelasyon	Kısmi Otokorelasyon	Q istatistiği	Olasılık
Normal	1	0.011	0.011	0.149	0.699	-0.017	-0.017	0.353	0.552
	6	0.028	0.026	3.400	0.757	-0.011	-0.012	1.828	0.935
	12	-0.012	-0.012	5.229	0.950	-0.010	-0.010	6.659	0.879
	24	-0.006	-0.009	22.748	0.535	0.015	0.017	21.048	0.636
	36	0.030	0.019	27.982	0.828	0.002	0.008	32.342	0.643
Student's t	1	0.033	0.033	1.242	0.265	0.005	0.005	0.031	0.860
	6	0.012	0.010	4.026	0.673	-0.032	-0.032	3.407	0.756
	12	-0.003	-0.001	5.563	0.936	-0.022	-0.026	5.797	0.926
	24	-0.009	-0.012	16.715	0.861	0.008	0.014	15.960	0.890
	36	0.020	0.015	22.806	0.957	0.000	0.007	26.269	0.883
GED	1	0.044	0.044	2.310	0.128	0.025	0.025	0.712	0.399
	6	0.008	0.005	5.479	0.484	-0.031	-0.029	3.692	0.718
	12	-0.004	-0.001	6.933	0.862	-0.025	-0.026	6.548	0.886
	24	-0.010	-0.012	16.353	0.875	0.001	0.004	11.135	0.988
	36	0.015	0.012	20.833	0.980	-0.001	0.001	17.678	0.996

Tablo 5. ARCH LM Heteroskedastisite testi sonuçları

Normal	F istatistiği	0.351	Olasılık F (1,1169)	0.553
	Obs*R-squared	0.352	Olasılık Ki-Kare (1)	0.552
Student's t	F istatistiği	0.030	Olasılık F (1,1169)	0.860
	Obs*R-squared	0.030	Olasılık Ki-Kare (1)	0.860
GED	F istatistiği	0.709	Olasılık F (1,1169)	0.399
	Obs*R-squared	0.710	Olasılık Ki-Kare (1)	0.399

Tüm dağılımlar için, heteroskedastisite gözlemlenmemiştir. Bu sonuçlara göre, GARCH (1,1) modeli veriler için uygun bir model olarak gözlemlenmiştir. Fakat artık terimler için yapılan normal dağılım testi sonucunda, artık terimlerin normal dağılmadığı gözlemlenmiştir. Bu modelin bir limitasyonu olarak görülmelidir.

Sonuç

Bu çalışmada, Alman borsalarında işlem gören, alternatif enerji firmalarının hisse senedi fiyatlarına etki eden faktörler analiz edilmiştir. Bu amaçla, DAX endeksi, petrol fiyatları ve doğal gaz fiyatları, alternatif enerji firmalarının hisse senedi fiyatını etkileyebilecek faktörler olarak seçilmiştir. Alman Alternatif Enerji Firmalarının borsadaki performansını ölçmek amacıyla, analizde kullanılan firmaların günlük hisse senedi fiyatlarının ortalaması alınarak, bir endeks değeri oluşturulmuştur. Kullanılan veriler günlük finansal veriler olmasından dolayı, birim kök özelliği taşımaktadırlar. Sahte regresyon probleminden kaçınmak amacıyla, tüm verilerin değişimleri yani getirileri üstünden analizler yapılmış ve veriler durağanlaştırılmıştır. Daha sonra yapılan regresyon analizlerinde, heteroskedastisite gözlemlenmiştir. Bu amaçla, GARCH (1,1) modeli uygulanmıştır ve modelin uygunluğunu test etmek amacıyla yapılan testlerin sonucunda, model uygun görülmüştür. Analiz sonucunda, beklendiği gibi DAX endeksi Alman borsalarında işlem gören alternatif enerji firmalarının getirisini etkiler bulunmuştur. Alternatif Enerji Firmalarının hisse senedi fiyatlarındaki oynaklığı yani riski etkileyen faktör olarak petrol fiyatlarından ziyade, doğal gaz fiyatları ön plana çıkmıştır. Bu literatürü teyit eder bir sonuç olmuştur. Aslında petrol fiyatları beklendiği üzere alternatif enerji firmalarının hisse senedi fiyatları üstünde ciddi bir etkiye sahip görünmemektedir. Fakat bu durumun aksine, doğal gaz fiyatları etkili görünmektedir. Bunun nedeni, Avrupa'nın özellikle Almanya'nın doğal gaz konusunda sadece dışarı bağımlı olması değil aynı zamanda büyük oranda tek bir tedarikçiye bağımlı olması olarak görülebilir. İleriki çalışmalarda, daha kompleks modellerle, Alman Alternatif Enerji Firmalarının doğal gaz fiyatları ile olan ilişkisi, derin bir şekilde incelenebilir. Bu çalışmanın, Türkiye'de yenilenebilir enerji yatırımlarının artması ve bu firmaların borsada işlem görmesi durumunda ilave veri ve değişkenlerle Türkiye piyasası için yapılacak çalışmalara temel teşkil edeceği ve yol göstereceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Bohl, M. T., Kaufmann, P., & Stephan, P. M. (2013), "From Hero To Zero: Evidence Of Performance Reversal And Speculative Bubbles In German Renewable Energy Stocks" *Energy Economics*, 37, 40-51.
- Bollerslev, T. (1986), "Generalized Autoregressive Conditional Heteroskedasticity", *Journal Of Econometrics*, 31(3), 307-327.
- Boyer, M. M., & Filion, D. (2007), "Common And Fundamental Factors In Stock Returns Of Canadian Oil And Gas Companies", *Energy Economics*, 29(3), 428-453.
- Cheon, A., & Urpelainen, J. (2012), "Oil Prices And Energy Technology Innovation: An Empirical Analysis", *Global Environmental Change*, 22(2), 407-417.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979), "Distribution Of The Estimators For Autoregressive Time Series With A Unit Root", *Journal Of The American Statistical Association*, 74(366a), 427-431.
- Engle, R. F. (1982). "Autoregressive Conditional Heteroscedasticity With Estimates Of The Variance Of United Kingdom Inflation" *Econometrica: Journal Of The Econometric Society*, 987-1007.
- Gormus, N. A., & Sarkar, S. (2014). "Alternative Energy Indexes And Oil", *Journal Of Accounting And Finance*, 14(4), 52.
- Hamilton, J. D. (1983). "Oil And The Macroeconomy Since World War II.", *The Journal Of Political Economy*, 228-248.
- Henriques, I., & Sadorsky, P. (2008). "Oil Prices And The Stock Prices Of Alternative Energy Companies", *Energy Economics*, 30(3), 998-1010.
- Inchauspe, J., Ripple, R. D., & Trück, S. (2015). "The Dynamics Of Returns On Renewable Energy Companies: A State-Space Approach". *Energy Economics*, 48, 325-335.
- Kumar, Surender, Shunsuke Managi, And Akimi Matsuda.(2012), "Stock Prices Of Clean Energy Firms, Oil And Carbon Markets: A Vector Autoregressive Analysis" *Energy Economics* 34.1 (2012): 215-226.

Managi, S., & Okimoto, T. (2013). "Does The Price Of Oil Interact With Clean Energy Prices In The Stock Market?", Japan And The World Economy, 27, 1-9.

Ortas, E., & Moneva, J. M. (2013). "The Clean Techs Equity Indexes At Stake: Risk And Return Dynamics Analysis", Energy, 57, 259-269.

Phillips, P. C., & Perron, P. (1988). "Testing For A Unit Root In Time Series Regression", Biometrika, 75(2), 335-346.

Reboredo, J. C. (2015). "Is There Dependence And Systemic Risk Between Oil And Renewable Energy Stock Prices?", Energy Economics, 48, 32-45.

Sadorsky, P. (2001). "Risk Factors In Stock Returns Of Canadian Oil And Gas Companies", Energy Economics, 23(1), 17-28.

Sadorsky, P. (2012a). "Modeling Renewable Energy Company Risk", Energy Policy, 40, 39-48.

Sadorsky, P. (2012b). "Correlations And Volatility Spillovers Between Oil Prices And The Stock Prices Of Clean Energy And Technology Companies", Energy Economics, 34(1), 248-255.

US Energy Information Administration (2016), Europe Brent Spot Price FOB, <http://www.eia.gov/dnav/pet/hist/LeafHandler.ashx?n=PET&s=rbrte&f=D>, Erişim Tarihi: 2 Ağustos, 2016

US Energy Information Administration (2016), Henry Hub Natural Gas Spot Price, <https://www.eia.gov/dnav/ng/hist/rngwhhdm.htm>. Erişim Tarihi: 2 Ağustos, 2016

US Energy Information Administration (2016), International Energy Statistics, Total Renewable Electricity Net Generation (Billion Kilowatthours), <http://www.eia.gov/cfapps/ipdbproject/IEDIndex3.cfm?tid=6&pid=29&aid=12>. Erişim Tarihi: 15 Ağustos 2016

Wen, X., Guo, Y., Wei, Y., & Huang, D. (2014). "How Do The Stock Prices Of New Energy and fossil fuel companies correlate? Evidence from China", Energy Economics, 41, 63-75.

2G ENERGY	CROPENERGIES	NORDEX	SMA SOLAR TECHNOLOGY
3W POWER	DALDRUP & SOHNE	PHOENIX SOLAR	SOLAR FABRIK
7C SOLARPARKEN K	ELECTRAWINDS	PNE WIND	SOLARWORLD K
A I S	ENERGIEKONTOR	S&O AGRAR	EVERBIO VER.BIOENERGI
BDI-BIOENERGY INTL.	ENVITEC BIOGAS	SFC ENERGY	
CENTROTHERM PHTO.	HELIOCENTRIS EN.SLTN.		

EK A: Çalışmada kullanılan firmalar

Bölgesel Kalkınmada Kümelenme Yaklaşımı; Bayburt İli'ndeki Arıcılık Sektörü Üzerine Bir Uygulama¹

Cluster Approach in Regional Development: An Application On Apiculture Sector in Bayburt

Turgut BAYRAMOĞLU²
Yılmaz Onur ARI³
Atakan DURMAZ⁴

Geliş Tarihi: 20.06.2016 / **Düzenleme Tarihi:** - / **Kabul Tarihi:** 14.11.2016

Özet

Bu çalışma ile iktisat literatüründe Kümelenme Yaklaşımı olarak bilinen teorinin Bayburt'ta faaliyet gösteren arıcılık işletmelerine uygulanması amaçlanmıştır. Bu kapsamda teorik olarak kümelenme yaklaşımı kısaca tanıttıldıktan sonra yerel kalkınmanın bir unsuru olan arıcılık faaliyetlerinin kümelenme özellikleri gösterip göstermedikleri saha araştırması metodu ve anket yöntemi uygulanarak değerlendirilmektedir. Yapılan çalışma kapsamında kullanılan verilerin elde edilmesinde, yapısal mülakat tekniğine dayalı saha araştırması yöntemiyle anket tekniği kullanılmıştır. Kümelenme potansiyelinin ortaya çıkarılmasında literatürde çokça üzerinde durulan Porter'in Elmas Modeli temel alınmıştır. Elmas modelinin unsurları bir arada değerlendirildiği zaman araştırmada varılan sonuç açısından; ilin arıcılık açısından istihdam oluşturma kapasitesi, arıcılık açısından iklime elverişliliği, bölge dışından arıcılık işletmelerini çekebilme kapasitesi, düşük iş gücü maliyetleri, arıcılık ürünlerine talep yaratma gibi özellikleri açısından iyi, ilde üniversitenin olması, üreticiye pazarlama kolaylığı sağlayan firmaların olması, firma yapısı, stratejisi ve rekabet açısından firma sayılarının çok olması, hibe teşviklerden faydalanma açısından orta, yabancı yatırımcı çekme, ekonomik olarak alt yapının katkısı, nitelikli ürün talebi, tamir ve tadilat firmalarının varlığı açılarından ise düşük seviyede olduğu anlaşılmaktadır. Bütün bu değerlendirmeler sonucunda Bayburt İl'indeki arıcılık faaliyetinin kümelenme özelliği gösterip göstermediği açısından bir değerlendirme yapıldığında kümelenme aşaması olarak fikir aşamasındaki kümelenme kategorisine girdiği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kümelenme Yaklaşımı, Yerel Kalkınma, Bayburt, Arıcılık

¹ Bu çalışma, 2016 yılında konunun önemi sebebi ile Bayburt Üniversitesi, BAP Birimi tarafından 2014/1-03 sıra numarası ile desteklenmiştir.

² Yazışma Adresi: Yrd. Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Bayburt, Türkiye. E-Posta: tbayramoglu@bayburt.edu.tr

³ Yazışma Adresi: Arş. Gör., Bayburt Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Bayburt, Türkiye. E-Posta: yoari@bayburt.edu.tr

⁴ Yazışma Adresi: Arş. Gör., Bayburt Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Bayburt, Türkiye. E-Posta: adurmaz@bayburt.edu.tr

Abstract

The aim of this study is to apply the theory called “Clustering Approach” in economics literature for businesses in apiculture sector in Bayburt. In this context, after a short description of clustering theoretically, it will be assessed whether beekeeping operations show clustering features or not, by using public survey method and applying for a field research. To get the data, a questionnaire based on a structured interview method was used. Porter’s Diamond Model, which was often mentioned in literature, was used as base in order to reveal the clustering potential. As a result of the research according to Diamond Model’s principles, Bayburt’s capacity to create employment, it’s suitability to beekeeping in terms of climate, it’s capacity to attract other cities’ apiculture firms, it’s low labor costs and it’s potential to create demand for apiculture products are all good. Bayburt is at medium level in terms of having a university, having firms which supports beekeepers marketing opportunities, the number of firms in terms of competition, strategy and firm structure, and in terms of grant incentives. And finally Bayburt is at low level in terms of attract foreign investment, economic contribution of infrastructure, demand for qualified product, existence of fixing and modification. As a result of all these assessments, it can be stated that beekeeping operations in Bayburt is included in clustering in gestation clustering category.

Keywords: Clustering Approach, Regional Development, Bayburt, Apiculture

Giriş

Bilindiği üzere Kümelene Yaklaşımı; kendi aralarında bazı ticari ve üretim açısından benzerlikler ve bağlar bulunan işletmelerin aynı coğrafi alanda faaliyetlerini sürdürmeleri dolayısıyla birbirlerini tamamlamaları ve aralarında rekabet içerisinde olmalarıdır. Bu kümeler sadece kendi içlerinde olan işletmelere indirgenmeyerek ortaya çıkardıkları ekonomik değerlerle bu alanda katkı sağlayan diğer sektör, kurum ve kuruluşlar da küme içerisinde yer alırlar (Brown vd. 207:3). Üretimde bulunan işletmeleri, tedarikçileri, yan sanayi dallarını ve gerekli alt yapı sağlayan diğer kuruluşları da içerisine almaktadır. Çok geniş bir kurum ve kuruluş ağına sahip olan yaklaşım, mesleki eğitim kurumları, kamu kurumları, yüksek öğretim kurumları dahil eğitim kurumlarını, standardizasyon kurumlarını ve özel kuruluşları da içine almaktadır. Kısaca Kümelene bir sektörün bütün alt ve üst bağlantıları ile birlikte tamamının oluşturduğu, aynı coğrafyada faaliyet gösteren ekonomik değerlerdir. Bu özellikleri ile kümelene yerel/bölgesel kalkınma çalışmalarında dikkate alınması gereken bir konudur (Bozkurtoğlu, 2013).

Kümelene yaklaşımı yeni olamayan bir konu olmasına rağmen, Türkiye’de yeterince çalışılmış bir konu değildir. Dünyada kümelene özelliği gösteren başarılı örnekler vardır; Silikon Vadisi, Seul Dünya Medya Şehri, Londra Bankacılık Sektörü ve Hollywood bunlardan bazılarıdır. Türkiye’de ise Ankara Makine, Denizli Uşak Ev Tekstili, Eskişehir-Bilecik-Kütahya Seramik, İzmir Organik Gıda, Konya Otomotiv Parça ve Aksamları, Manisa Elektrik ve Muğla Yatçılık Kümesi gibi kümelene özelliği gösteren bölgeler vardır. Bu özelliği gösteren Türkiye’de 356 küme potansiyeli gösteren bölge tespit edilmiştir. Bunlardan 35 adedi kümelene özellikleri gösteren faal alanlardır (Asheim and Coenen, 2005:1174; Bozkurtoğlu, 2013).

TÜİK verilerine göre Bayburt’ta toplamda 99 köyde 25,971 adet koloniden 442,36 ton bal, 47,512 ton bal mumu üretilmektedir. Verim kovan başına 17,03 kilogramdır.(TÜİK, 2013). Bayburt Arıcılar Birliği’nin verilerine göre Bayburt’un bal potansiyeli 200-250 bin tondur. Ekonomik anlamda gelişimini tamamlamamış Bayburt gibi illerin böyle bir potansiyeli kullanması gerekmektedir. Dahası bal üretimi için uygun iklim ve faunaya sahip olan ilin organik bal üretimi gibi bir şansı bulunmaktadır.

Mevsimlik arıcıların sayısını da düşündüğümüzde arıcılık faaliyeti kümelenme özellikleri gösterebilecek bir sektördür. Bu konunun daha önce çalışılmamış olması ve Bayburt'un arıcılık konusundaki potansiyeli bu konuyu özgün yapmaktadır. Çalışma ile hem yerel/bölgesel kalkınmaya ve literatüre bir katkı yapılmak istenmektedir. Kümelenme özelliği araştırılan Bayburt'taki arıcılık sektörünün diğer kurum, kuruluş ve özel sektörle ne kadar bağı olduğu ve ilin ekonomik kalkınmasına ne kadar katkı yapacağı araştırılmak istenmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti son yıllarda yakalamış olduğu ekonomik ve sosyal gelişmeler sayesinde dünyada değerini yükselten ülkelerin başında gelmektedir. Bu durum gerek makroekonomik göstergelerde ve gerekse ekonomik büyüme hedeflerinde ortaya konulmuştur. Bu hedefler doğrultusunda makro anlamda yapılan çalışmaların yanı sıra Türkiye'deki bölgeler arasındaki gelişmişlik düzeylerini iyileştirmeye yönelik de çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Bu kapsamda özellikle bölgesel kalkınma ajanslarının, sivil toplum kuruluşlarının ve üniversitelerin önemli çalışmaları bulunmaktadır.

Bayburt ili sahip olduğu düşük nüfus ve ekonomik kısıtlar nedeniyle diğer illerle kıyaslandığında yeni fikirlere ve bölgesel kalkınma teşviklerine en çok ihtiyaç duyan illerin başında gelmektedir. İş imkânlarının yetersiz olması ve ilin girişimciler tarafından karlı bir yatırıma uygun bulunmaması nedeniyle sürekli göç veren bir il durumundadır.

Yerel kalkınma dinamikleri göz önünde bulundurulduğunda Bayburt özellikle tarım sektöründe önemli potansiyeli olan bir şehirdir. Bu bağlamda Bayburt il'inin sahip olduğu bitki çeşitliliği ve geniş çayır-mera alanları, kirlenmemiş toprak ve su kaynakları sayesinde arıcılık, çiçek balı ve diğer arıcılık ürünleri sektöründe önemli potansiyelinin olduğu yapılan çalışmalarda ortaya konulmuştur. Yapılan çalışmalar 2011 yılında Bayburt sahip olunan koloni varlığı bakımından Türkiye'de 60. sırada olmasına karşın bal verimliliği bakımından 17. sıradadır. Bu durum ilin bu sektördeki potansiyelini bir kez daha ortaya koymaktadır (KUDAKA, 2013). Bütün bu gelişmeler dikkate alındığında bu çalışma ile Kümelenme Yaklaşımı Bayburt'ta faaliyet gösteren arıcılık işletmelerine sınanması amaçlanmıştır. Bu kapsamda teorik olarak kümelenme yaklaşımı kısaca tanıttıldıktan sonra yerel kalkınmanın bir unsuru olan arıcılık faaliyetlerinin kümelenme özellikleri gösterip göstermedikleri saha araştırması metodu ve anket yöntemi uygulanarak değerlendirilecektir.

Kümelenme Literatürü

Bölgesel/Yerel kalkınma son zamanlarda iktisat literatüründe önemli yere sahip bir konu haline gelmiştir. Bu sebeple yapılacak olan çalışmanın yerel dinamikleri öne çıkararak, bölgenin potansiyelini ortaya koyacak bir çalışma olması amaçlanmıştır. Bu sebeple Bayburt İli'nin en üstün taraflarından birisi olan faunası ve kirlenmemiş bir coğrafyaya sahip olması dolayısıyla ilin reel anlamda üretim katkısı sağladığı düşünülen arıcılık gibi bir konu seçilmiştir. Diğer yandan kümelenme yaklaşımı son zamanlarda birçok iktisatçı tarafından çalışılmıştır. Ancak Bayburt İli ve Bayburt'un arıcılık potansiyeli üzerine bir çalışma literatürde mevcut değildir. Çalışmada Bayburt'taki arıcılık faaliyetlerinin kümelenme özelliği gösterip göstermediği araştırılacaktır. Bu açıdan literatüre bir katkı yapmayı amaçlanmaktadır.

Literatürde kümelenme yaklaşımı ile ilgili yapılan çalışmaların kökeni 1909'da Alfred Weber'in çalışmalarına dayanmaktadır. Temelde bu çalışma yöresel yığılma avantajlarındaki farklılıkları göz önüne alarak dışsal ekonomiler kapsamında değerlendirilmiştir (Dinler, 2012: 14). Kümelenme ile ilgili yurtdışında da yapılmış birçok çalışma mevcuttur (Brown vd., 2007; Vargas vd. 2009 ; Mattoon ve Wang, 2014; Fornahl vd., 2015).

Vargas vd. (2009) Kanada'nın Vancouver şehrindeki yakıt pili kümelenmesini analiz etmişlerdir. Çalışmada sonuç olarak Vancouver'ın diğer bölgesel inovasyon kümelerinin aksine daha global boyutta olduğunu ve uluslararası otomotiv yakıt pili AR-GE çalışmaları için önemli bir merkez olacağı dile getirilmiştir. Bunun en önemli nedeni de gerek kamu gerekse özelde bölgeye büyük yatırımların olması ve bu teknolojinin sonucunda ülke için daha önemli ve büyük çıktılar elde edilmesidir.

Mattoon ve Wang (2014), çalışmasında ABD'nin beş önemli sanayi şehrini ele almış ve her şehrin ticari kümelenmesini, yani ihrac endüstrisi ve ekonomik performans arasındaki ilişkiyi istihdam ve ücret açısından ele almıştır. Sonuç olarak aynı küme içinde olsalar bile farklı şehirlerde istihdam yapısının ve ücretlerin farklılık gösterilebileceği görülmüştür. Chicago gibi büyük şehirlerdeki yüksek ücretlerin hem yaşam maliyeti hem de daha yüksek işgücü verimliliği açısından açıklayıcı olabileceği çalışmada belirtilmiştir.

Fornahl vd. (2015) çalışmasında kümelenme döngüsünü incelemiş, kümelerin yaşam döngüsünün endüstriden neden farklılaştığı ve bu kümelerin içsel ve dışsal dinamiklerden nasıl etkilendiğini araştırmıştır. Fornahl vd. göre kümelenmeyle ilgili gelecekteki araştırmalar, endüstrilerin, teknolojilerin ve kurumların evrimini anlamaya yardımcı olması açısından gereklidir. Kümelenmeyle ilgili bir diğer teorik çalışmada ise Brown vd. (2007) kümelerle ilgili yeni fikirler üretmek için kümelere farklı tanımsal yaklaşımlar getirmiştir. Bu yaklaşımların sonucunda ise kümelere dikey, yatay ve yanal (lateral) aktörlerle bağlantılı bir şekilde dizayn edilmiş 'değer katan ağlar' tanımlaması getirmiştir. Türkiye'de kümelenme kavramıyla ilgili yapılan çalışmaların önemli bir kısmı literatür taraması şeklindedir. (Bu çalışmalardan bazıları Çağlar, 2006; Keskin ve Dulupçu, 2010; Eroğlu ve Yalçın, 2013; Bozkurtoğlu, 2013'nun yaptığı çalışmalardır).

Çağlar yaptığı çalışmada (2006) yerelleşme ile bölgesel kalkınma için kümelenmelerin güçlendirilmesinin önemini vurgulamış, ancak özel sektör ile diğer kurum ve kuruluşların kümelenmeye uygun sektörlerdeki şirketlerin rekabet gücünü ne ölçüde etkileyebileceği üzerinde durulmamıştır.

Literatürde kümelenme ile ilgili sayısal analizler ve modeller kullanılarak yapılmış nadir çalışmalardan birisi Elvan vd. (2005) aittir. Çalışma ile geleneksel sektörel analizlerin ötesine geçerek, sektör-mekan bağlamında, tarım ve imalat sanayini alt sektörler bazında analiz ederek, sektörlerin bölgesel düzeyde yığılımları, bölgelerin ise kendi içinde sektörel yığılımları hesaplanarak bölgeler arası etkileşim ve bölgelerin mukayeseli üstünlükleri ortaya koymuştur. Buna göre Bayburt'u kapsayan TRA1 bölgesinde mobilya sektörünün kısmen yoğunlaştığı görülmüştür.

Kümelenme analizi ile bazı kuruluşlar da ilgilenmiştir. Bunlardan birisi Muğla Valiliği (2010) hazırladığı rapordur. Valilik Muğla ili turizm sektörünün kümelenme analizini yapmıştır. İlde yapılan araştırma sonuçlarına göre rekabetçilik gücü yüksek olan geleneksel turizm sektörüne ilave olarak deniz turizmi, spor turizmi ve sağlık turizminin de öncelikli olarak geliştirilmesi öngörülmüştür. Öngörülen sektörler detaylı sektörel kümelenme çalışmaları ile analiz edilmiş, değer zincirleri ortaya çıkarılmış, sektörde faaliyet gösteren oyuncular ve bu oyuncuların rolleri belirlenmiş, zincirdeki eksik oyuncular tespit edilmiş, oyuncular arasındaki iletişimin dereceleri ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca kümelenme geliştirme çalışmalarının altlığı hazırlanmış ve tüm sistem modellenmiştir.

Diğer bir çalışma ise MEVKA (2011) TR52 Düzey 2 Bölgesi yani Konya ve Karaman illerinde hazırlanan raporda öncelikli olarak bölgede ihracat, istihdam ve firma sayısı kriterleri bakımından sektörler analiz edilmiş ve bölgede öne çıkan sektörler tespit edilmiştir. Analitik Hiyerarşi Yöntemi ile yapılan analiz neticesinde kümelenme potansiyeli olan sektörler belirlenmiş ve sonuç olarak süt ve süt ürünleri sektörüne ilişkin değer zinciri ve kümelenme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Süt sektörünün bölgenin geleceğinde önemli rol

oynayacağı çalışma sonucunda teyit edilmiştir. Çalışmada elmas modeli analizi yoluyla süt sektörünün uluslararası rekabetçilik analizi de yapılmıştır.

Ada (2011) Türkiye'nin AB üyesi ülkeler karşısında sürdürülebilir kalkınma düzeyini incelemek amacıyla, kümelenme analizi yardımıyla homojen ülke kümelerini belirlemiş ve Türkiye'nin hangi ülkelerle aynı kümede yer aldığını saptamıştır. Analiz sonuçlarına göre, Türkiye'nin AB ortalamasında bir sürdürülebilir kalkınma düzeyine sahip olduğu ve AB ile çok büyük farklılıklar göstermediği sonucuna ulaşmıştır. Çalışmanın bir diğer önemli sonucu da gelişmiş AB ülkelerinin tek bir küme içinde toplanmaması, bu nedenle de sürdürülebilir kalkınma açısından ülkeler arasında ciddi kümelenme farklılıklarının bulunmaması olmuştur.

Tutar vd. (2011) çalışmasında kümelenmenin yerel kalkınma ile ilişkisini incelemiştir. Çalışmada Türkiye'nin kümelenme modeli çerçevesinde SWOT analizi yapılmıştır. Buna göre Türkiye'nin güçlü bir kümelenme avantajına sahip olduğu çalışmada belirtilmiştir. Ancak geri kalmış bölgelere hangi sektörlerde kümelenme modeli oluşturulabileceği ve yerel kalkınmaya nasıl bir etki edeceği çalışmada yer almamıştır.

Gültekin (2011) çalışmasında dış ticarete rekabet için Türkiye'nin tarım kümelenmesi gerekliliğini ortaya koymuştur. Gültekin, Türkiye'de tarım sektöründeki çok sayıda küçük işletmenin dev uluslararası şirketlerin dış rekabetinden korunmak, ihraç mallarına güvenli dış pazarlar bulabilmek ve iç pazar darlığını kırabilmek için işbirliği yapmaları gerektiğini, bunun da kümelenme ile gerçekleştirilebileceğini dile getirmiştir.

Bozkurtoğlu (2013) çalışmasında Türkiye'deki kümelenmelere örnekler vermiş fakat çalışmasında bu kümelenmelerin bölgesel kalkınmayı ne ölçüde etkilediği ve bölgelerdeki diğer kurumlar ve özel sektör ile ne derece bağlantı kurabildiği konularına değinmemiştir.

Tablo 1: Kümelenme Literatür Özeti

Yazarlar	Metot	Sektör	Bölge/Ülke
Elvan vd (2005)	Herfindahl Endeksleri	Tarım ve İmalat	Türkiye
Çağlar (2006)	Teorik	-	-
Brown vd. (2007)	Teorik	-	-
Vargas vd (2009)	Teorik	Otomotiv	Vancouver /Kanada
Keskin ve Dulupçu (2010)	Teorik	-	-
Muğla Valiliği (2010)	Elmas Modeli Yöntemi	Turizm	Muğla/Türkiye
MEVKA (2011)	Analitik Hiyerarşi Yöntemi	Süt	Konya-Karaman/Türkiye
Tutar vd (2011)	Teorik	-	-
Gültekin (2011)	Teorik	Tarım	Türkiye
Ada (2011)	Hiyerarşik ve Hiyerarşik Olmayan Küme Yöntemleri	-	Türkiye-AB
Eroğlu ve Yalçın (2013)	Teorik	-	-
Bozkurtoğlu (2013)	Teorik	-	-
Mattoon ve Wang (2014)	Teorik	Sanayi	ABD
Fornahl vd (2015)	Teorik	-	-

Veri Toplama Yöntemi

Çalışma kapsamında kullanılan verilerin elde edilmesinde, yapısal mülakat tekniğine dayalı saha araştırması yönteminden yararlanılmıştır. İşletme sahipleri ile yüz yüze görüşmek suretiyle bilgilerin toplandığı araştırmada kapalı uçlu soruların yer aldığı anket formu kullanılmıştır.

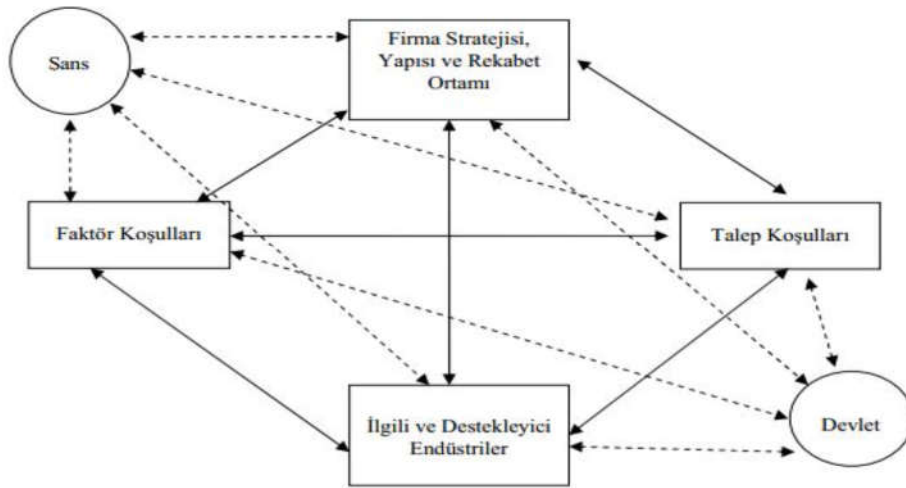
Örneklemin ana kütlesi "Bayburt Arı Yetiştiricileri Birliği"ne kayıtlı üreticiler ile gezici ve mevsimsel olarak Bayburt'a her yıl gelen arıcılardır. Bu sayı Bayburt Tarım Müdürlüğü'nden alınan bilgiye göre ortalama bin civarındadır. Bu üreticilerin sayısından hareketle ana kütle 1000 olarak belirlenmiş, buradan hareketle anket uygulanacak kitle 300 olarak hesaplanmıştır. (Kurtuluş, 2004). Dolayısıyla araştırmada arıcılık işletmelerinin ürün verme dönemleri olan Mayıs ayı ile Ağustos ayları arasında anketler ana kütlede hesaplanan 300 işletme sahibine uygulanmıştır. Anket uygulanacak üreticilerin seçiminde basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada toplanan verilerin analiz edilmesinde frekans dağılımı, yüzde dağılım ve korelasyon analizleri yapılmıştır.

Araştırmanın yürütülmesinde Bayburt Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinden seçilecek olan anketörler ile anketler sahada yapılmıştır. Anket uygulanacak üreticilerin seçiminde basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılmıştır.

Araştırmada toplanan verilerin analiz edilmesinde, verilerin niteliği esas alınarak birkaç analiz yönteminden yararlanılacaktır. Araştırmada kullanılacak olan bu analiz yöntemleri; frekans dağılımı, yüzde dağılım ve korelasyon analizleridir. Analizlerde SPSS 20.0 Paket Programı kullanılmıştır.

Değerlendirme ve Analiz

Araştırma kapsamında Bayburt İli'nde arıcılık faaliyeti yapanların kümelenme özelliği gösterip göstermedikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, olası bir kümelenme potansiyeli varsa bunun hangi düzeyde olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Kümelenme potansiyelinin ortaya çıkarılmasında literatürde çokça üzerinde durulan Porter'ın Elmas Modeli temel alınmıştır. Porter'ın Elmas Modeli, altı faktörden meydana gelmektedir. Bu faktörler; (1) faktör koşulları, (2) talep koşulları, (3) ilgili ve destekleyici endüstriler, (4) firma yapısı stratejisi ve rekabet, (5) şans faktörü ve (6) hükümet faktörüdür. Şekil 3'de Porter'ın Elmas Modeli yer almaktadır.

Şekil 1 : Porter'ın Elmas Modeli. (Porter, E. M. (1998), *The Competitive Advantages of Nations*)

Şekil 1'de yer alan faktörlerin kapsamı aşağıda ifade edilmiştir.

1. *Faktör koşulları*: Bu faktör, temel faktör koşulları ve gelişmiş faktör koşulları şeklinde iki alt boyuta ayrılmaktadır. Temel faktör koşulları; doğal kaynaklar, coğrafik şartlar, iklim ve demografik özelliklerin uygunluğudur. Temel faktörlere ilişkin veriler araştırmanın önceki aşamalarında detaylı olarak açıklanmıştır.

Gelişmiş faktör koşulları ise; iletişim altyapısı, vasıflı işgücü ve araştırma kurumları alt değişkenlerinden oluşmaktadır.

2. *Talep koşulları:* Bu faktör altında sektörün talep yapısını belirlemeye yönelik alt değişkenler yer almaktadır.

3. *İlgili ve destekleyici endüstriler:* Bu faktör; teknoloji, üretim, dağıtım ve pazarlama ve satış sonrası hizmetler veren firmaların etkinliklerinin belirlenmesine yönelik alt değişkenlerden oluşmaktadır.

4. *Firma yapısı stratejisi ve rekabet:* Bu faktör; arıcılık sektöründe faaliyet gösteren firmaların kurumsal yapıları, pazarlama ve rekabet stratejilerini belirlemeye yönelik değişkenler yer almaktadır.

5. *Şans faktörü:* Bu faktör; doğal afetler, savaş, ekonomik krizler vb. dışsal faktörlerden meydana gelmektedir.

6. *Hükümet faktörü:* bu faktör altında, sübvansiyonlar, sermaye piyasası düzenlemeleri, eğitim politikaları değişkenleri yer almaktadır.

Bir bölgede oluşmuş olan yoğunlaşmayı yığın olmaktan çıkarıp küme haline sokan unsur aralarında bilinçli bir şekilde olmak üzere büyük oranda bir işbirliği ve iletişimin olmasıdır. Kümelenme, işletmelerin karlılıklarını düşüren değil teşvik eden bir anlayışa sahiptir. Rekabet kuralları işletmeler arasında devam etmektedir. Buradaki amaç sorunların ortak bir şekilde aşılmasıdır. Kümelerin en büyük özelliği coğrafi yakınlık, uzmanlaşma, değer zincirindeki farklı aktörler ve işbirliği ve güven ortamı oluşturmaktır.

Kümelenmelerin gösterdikleri özelliklere göre farklı aşamalarda olduğu bilinmektedir. Bu aşamalar;

Tablo 2: Kümelenmenin Aşamaları

I.	II.	III.	IV.
Fikir Aşamasındaki Kümeler	Başlangıç Düzeyindeki Kümeler	Gelişmekte Olan Kümeler	Olgun Kümeler

Kaynak: (Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Programı).

Bu durumları somutlaştıran ya da oluşturan özellikler aşağıda sunulmuştur. (T.C. Ekonomi Bakanlığı);

I. Fikir aşamasındaki kümeler (yığın);

- Aynı sektörde faaliyet gösteren bir yığın mevcuttur.
- Yığın, bölgesel veya ulusal otoriteler tarafından kümelenme çalışması için seçilmiştir.

II. Başlangıç düzeyindeki kümeler;

- İhtiyaç Analizi, SWOT, Tedarik/Değer Zinciri Analizi, Pazar Araştırması, vb.) gerçekleştirilmiştir
- Küme yönetimi oluşturulmuş ve görev tanımları yapılmıştır
- Kümenin marka kimliği oluşturulmuştur
- Küme stratejisi oluşturulmuştur
- Firmalar kümeye entegre edilmiştir.

III. Gelişmekte olan kümeler;

- Profesyonel tam zamanlı küme yöneticisi/koordinatörü çalışmaktadır,
- Kümenin tanıtımı yapılmıştır.

- İleri düzey analizler gerçekleştirilmiştir,
- Küme geliştirme projeleri için alternatif finansman kaynakları kullanılmaktadır,
- İzleme ve değerlendirme faaliyetleri sürekli olarak gerçekleştirilmektedir,
- Küme Yönetimi Ulusal düzeyde sektör otoritesi haline gelmiştir
- Uluslararası bağlantılar kurulmuştur.

IV. Olgun kümeler;

- Küme kendi kendini finanse edebilmektedir,
- Sürdürülebilirliği kanıtlanmıştır,
- Uluslararası platformda sektör otoritesi haline gelmiştir,
- Lobi gücüne sahiptir
- Küme içinde uzmanlık grupları/alt kümelenmeler oluşmuştur.

Araştırma kapsamında ve anket formunun oluşturulmasında Porter'ın Elmas Modelinde yer alan alt faktörler temel alınmıştır. Bu bağlamda anket formunda kümelenme potansiyeline ilişkin ifadeler beş grupta toplanmıştır. Bu gruplar; (1) faktör koşulları, (2) talep koşulları, (3) ilgili ve destekleyici endüstriler, (4) firma yapısı stratejisi ve rekabet ve (5) hükümet faktörüdür. Porter'ın Elmas Modeli'nde yer alan şans faktörü daha önce ifade edildiği üzere, savaş ve doğal afetler gibi dışsal durumların kümelenme üzerindeki etkilerini ifade etmektedir. Yani şans faktörü ölçümlenebilen bir faktör değildir. Bu nedenle anket formunda, şans faktörünü belirlemeye yönelik her hangi bir ifade yer almamıştır (Porter, 1990:127).

Anket formundaki ifadelerin, Porter'ın Elmas Modelinde yer alan faktörlere göre dağılımları, ortalamaları ve standart sapmaları Tablo 3'te gösterilmiştir.

Faktör koşulları genel ortalaması, 3,72 ölçeklerin güvenilirlik katsayısı Cronbach Alpha ise 0,756'dır. Talep koşulları genel ortalaması, 3,45 ölçeklerin güvenilirlik katsayısı Cronbach Alpha ise 0,860'dır. İlgili ve Destekleyici Endüstriler genel ortalaması, 2,70 ölçeklerin güvenilirlik katsayısı Cronbach Alpha ise 0,766'dır. Firma Yapısı, Stratejisi ve Rekabet genel ortalaması, 3,18 ölçeklerin güvenilirlik katsayısı Cronbach Alpha ise 0,930'dur. Hükümet Faktörü genel ortalaması, 2,559 ölçeklerin güvenilirlik katsayısı Cronbach Alpha ise 0,737'dir.

Yapılan bu analiz sonucunda Porter'ın Elmas Modeli uyarınca Bayburt İl'indeki arıcılık işletmelerinin kümelenme özelliği gösterip göstermedikleri modelin alt bileşenleri açısından değerlendirilmiştir. Faktör Koşulları açısından sektörün istihdam oluşturma kapasitesinin ortalama değerinin 4,33 ile oldukça yüksek olduğu anlaşılmaktadır, bölgenin arıcılık açısından iklime elverişliliğinin ortalama 4,29 ile çok iyi olduğu, düşük iş gücü maliyetleri ve ekonomik olarak alt yapının katkısının ise sırasıyla 3,49 ve 2,77 ile iyi olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Değişkenlerin Porter'ın Elmas Modelinde Yer Alan Faktörlere Dağılımları

Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma
Faktör Koşulları		
İstihdam avantajı sağlama	4,3399	0,96267
Altyapı katkısı sağlama	2,7763	1,38448
İklim elverişliliği	4,2903	1,03008
Düşük işgücü maliyeti	3,4968	1,16793
Talep Koşulları		
Yabancı yatırım çekme	3,1026	1,19312
Arıcılık ürünlerine talep yaratma	3,9191	1,08559
Nitelikli ürün talebi yaratma	2,8392	1,29510
Bölge dışından talep çekme	3,9615	2,96037

İlgili ve Destekleyici Endüstriler		
Üreticiye pazarlama kolaylığı sağlayan firmaların olması	3,7451	1,14822
Teknoloji geliştiren kurum yeterliliği	2,1954	1,12934
Üniversite ile işbirliği yapma	2,8220	1,22370
Sivil toplum ile işbirliği yapma	2,1929	1,04792
Ambalajlama ve paketleme firmalarının yeterliliği	2,2032	1,20704
Üreticiye pazarlama kolaylığı sağlayan firmaların olması	3,7451	1,14822
Teknoloji geliştiren kurum yeterliliği	2,1954	1,12934
Firma Yapısı, Stratejisi ve Rekabet		
Gelirlerin yatırıma dönüşmesi	3,2244	1,35653
Ürün fiyatlarının rekabet edebilirliği	2,7524	1,24685
Yoğun rekabet ortamı	3,5737	1,19256
Hükümet Faktörü		
Hibe ve teşviklerden faydalanma	3,1511	1,33428
Üniversite olmasının avantajı	3,7605	1,30965
Kalkınma ajansı desteklerinden yararlanma	1,9484	1,13659
KOSGEB desteklerinden yararlanma	1,8077	1,06457
Kırsal Kalkınma desteklerinden yararlanma	1,8617	1,02714
Tarım İl müdürlüğü ile iletişim kurma	2,8835	1,29410

Talep koşulları açısından ise en yüksek değeri bölge dışından diğer işletmeleri (arıcılık işletmelerini) çekebilme kapasitesi ortalama 3,96 ile en iyi diğerleri ise arıcılık ürünlerine talep yaratma 3,91, yabancı yatırımcı çekme 3,10 ve son olarak nitelikli ürün talebi ise 2,83 ile sonuncu sırada gelmektedir. Faktör koşullarından biraz daha düşük olmakla beraber talep koşullarının da iyi olduğu söylenebilir.

İlgili ve destekleyici endüstriler bölümünde üreticiye pazarlama kolaylığı sağlayan firmaların olması ortalama olarak 3,74 ile en iyi seviyede çıkmakta, tamir ve tadilat firmalarının varlığı ikinci sırayı almaktadır. Diğer koşullar ise ortalama 2,4 ile orta seviyededir.

Firma yapısı, stratejisi ve rekabet firma sayılarının çok olması dolayısıyla 3,57 ile en yüksek değerde çıkmakta, gelirlerin yatırıma dönüşmesi ve ürün fiyatlarının rekabet edebilme durumu bunu takip etmektedir.

Tablo 4: Bayburt İli Arıcılık Kümelenmesi Korelasyon Analizi

		Eğitim	Arıcılık geliri	Arıcılık yapılan süre (yıl)	İşletme Büyüklüğü	Kovan Başı Bal Üretimi	Koloni Başına Destek	Kümelenme Hakkında Bilgi	Arıcılık Ürünlerine Talep
Eğitim	Pearson Korelasyon	1	,050	-,135*	-,028	,100	-,070	,018	,002
	p		,387	,017	,623	,099	,221	,758	,977
	N	314	299	310	314	274	307	304	306
Arıcılık Geliri	Pearson Korelasyon	,050	1	,130*	,285**	,099	-,078	-,044	,088
	p	,387		,024	,000	,109	,182	,451	,134
	N	299	302	300	302	265	295	292	294
Arıcılık yapılan süre (yıl)	Pearson Korelasyon	-,135*	,130*	1	,419**	,112	-,122*	-,043	,061
	p	,017	,024		,000	,063	,033	,460	,290
	N	310	300	313	313	274	306	304	305
İşletme Büyüklüğü	Pearson Korelasyon	-,028	,285**	,419**	1	,130*	-,263**	-,055	,095
	p	,623	,000	,000		,031	,000	,335	,097
	N	314	302	313	317	276	310	307	309
Kovan Başı Bal Üretim	Pearson Korelasyon	,100	,099	,112	,130*	1	,066	,083	,125*
	p	,099	,109	,063	,031		,274	,175	,040
	N	274	265	274	276	276	273	268	270
Koloni Baş Destek	Pearson Korelasyon	-,070	-,078	-,122*	-,263**	,066	1	,106	-,070
	p	,221	,182	,033	,000	,274		,065	,225
	N	307	295	306	310	273	310	302	304

**p<0,01 *p<0,05

Hükümet koşulunun incelendiği bu faktörde üniversitenin olması 3,76 ile en yüksek oranda etkili olduğu görülmekte, hibe teşviklerden faydalanma ise 3,15 ile ikinci sırayı teşkil etmektedir. Diğerlerinin ortalamalarının düşük olduğu anlaşılmaktadır.

Kümelenmelerin gösterdikleri özelliklere göre farklı aşamalarda olduğu bilinmektedir. Bu aşamalar; Aynı sektörde faaliyet gösteren bir yığının mevcut olduğu, sürdürülebilirliğinin olduğu anlaşılmaktadır. Faktör koşullarının iyi olması, talep koşullarının iyi olması, bölgede örgütlenmenin var olması ve Bayburt Üniversitesinin varlığı hatta üniversitenin analiz laboratuvarları ve Arıcılık Araştırma, Geliştirme ve Uygulama Merkezi'nin faaliyete başlaması gibi etkenler sebebi ile "Fikir Aşamasındaki Kümeler" sınıfına girdiği anlaşılmaktadır.

Bayburt ilinde gerçekleştirilen arıcılık faaliyetlerine yönelik sosyo-demografik ve sosyo-ekonomik değişkenler arasındaki ilişkileri tespit etmek amacıyla Pearson Korelasyon analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 4'te gösterilmiştir.

Pearson Korelasyon analizi neticesinde istatistiki olarak anlamlı çıkan değişkenlere ilişkin sonuçlar şu şekildedir:

İlk olarak, işletme sahiplerinin eğitim düzeyleri ile arıcılık yapılan süre arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Buna göre, eğitim seviyesi yüksek olan işletmeciler eğitim seviyesi düşük olanlara nispeten arıcılık faaliyetlerine yeni başlamışlardır.

Öte yandan, arıcılık geliri ile arıcılık yapılan süre ve işletme büyüklüğü arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Buna göre arıcılık yapılan süre arttıkça elde edilen gelir ve işletme büyüklüğü de artmaktadır.

Ayrıca, arıcılık yapılan süre ile işletme büyüklüğü arasında pozitif yönlü ve arıcılık yapılan süre ile koloni başına destek arasında negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Buna göre işletme sahiplerinin arıcılık yapma süreleri arttıkça işletme büyüklüklerin arttığı, diğer yandan arıcılık yapılan süre arttıkça, koloni başına daha az desteklerden faydalandıkları sonucuna ulaşmaktadır.

Yine işletme büyüklüğü ile kovan başına bal üretimi arasında pozitif yönlü ve işletme büyüklüğü ile koloni başına destek arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır. Bu değerlere göre işletme büyüklükleri arttıkça arıcıların daha fazla bal ürettikleri, diğer yandan işletme büyüklükleri arttıkça koloni başına daha fazla destek uygulamasından daha az faydalandıkları anlaşılmaktadır.

Son olarak ise, kovan başına bal üretimi ile arıcılık ürünlerine olan talep arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır. Yani bal üretimi arttıkça ürünlere talebin arttığı anlaşılmaktadır. Arıcılık ürünlerine talebin ürüne bağlı olarak artış gösterdiği sonucuna ulaşılabilir. Pearson Korelasyon analizi neticesinde istatistiki olarak eğitim seviyesi ve gelir, eğitim seviyesi ve işletme büyüklüğü gibi bazı bazı değişkenlerin de anlamsız çıktığı görülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma ile iktisat literatüründe Kümelenme Yaklaşımı olarak bilinen teorinin Bayburt'ta faaliyet gösteren arıcılık işletmelerine uygulanması amaçlanmıştır. Bu kapsamda teorik olarak kümelenme yaklaşımı kısaca tanıttıldıktan sonra yerel kalkınmanın bir unsuru olan arıcılık faaliyetlerinin kümelenme özellikleri gösterip göstermedikleri saha araştırması metodu ve anket yöntemi uygulanarak değerlendirilmiştir. Çalışmada öncelikle Bayburt'un mevcut potansiyeli ve gelecekte uygun şartlar oluşturulursa gelişme potansiyeli göstermesi beklenen, üretim, tüketim ve pazarlama konularında gelişme seyri olan arıcılık sektörü alınmıştır. Arıcılık sektörü istihdam oluşturması, GSYİH'ya katkı yapması, bölgenin dışarıyla olan bağlantılarını güçlendirmesi, uygun destekler verilirse ithalat ve ihracata konu olması açısından içerisinde potansiyel barındırmaktadır. Yapılan çalışma sonucunda; ilin sahip olduğu florası ve çayır-mera alanlarının genişliği, toprağının ve su kaynaklarının çok kirlenmiş olması arıcılık faaliyetinde çiçek balı alanında ve henüz çok gelişmemiş olan diğer arıcılık ürünlerinde rekabet edebilir potansiyele sahip olduğu tespit edilmiştir. Yapılan çalışma ile görülmektedir ki; arıcılık faaliyeti ile uğraşanların eğitim seviyeleri düşüktür. Var olan arıcılık faaliyetini teknolojik olmayan yöntemlerle yapılmaktadır. Bu, bu konuda bilgilendirme ve bilinçlendirme faaliyetlerinin mevcut üretimi çok hızlı bir şekilde artıracağını göstermektedir. İldeki arıcıların bireysel işletmelere sahip oldukları ve ortak çalışma alışkanlığı ve kültüründen yoksun oldukları anlaşılmaktadır. İlin pazarlama ağlarını kolaylaştıracak olan markalaşma ve paketleme, etiketleme gibi alt yapıdan yoksun olması elde edilen ürünlerin bireysel imkânlarla perakende satıldığı ve bunun aslında ekonomik olarak kayıtdışı olduğu anlaşılmaktadır. İlde faaliyet gösteren arıcılar devletin verdiği teşvikleri yeterli görmekteyler, ancak bu teşviklerin kapasite artımına nasıl yansıdığı anlaşılamamıştır. Arıcılığın temel ürünü olan bal dışındaki diğer ürünlerin çok az üretildiği ve bu konuda üretim potansiyelinin olmasına karşın pazarlamadan duyulan endişeler sebebi ile üretilmediği anlaşılmaktadır. Önemli sorunlardan biriside Bayburt balının

standartlarının bilimsel anlamda ortaya konularak markalaşmanın yapılamamasıdır. Bayburt Üniversitesi'nin açmış olduğu araştırma laboratuvar ve Arıcılık Araştırma Merkezi bu konuda ümit vadetmektedir.

Yapılan çalışma sonucunda elde edilen bulgular şu şekilde ifade edilebilir:

- Arıcıların arıcılık konusunda daha fazla bilinçlendirilmesi için eğitim faaliyetlerinin hızlandırılması,
- Bu bağlamda ilde bulunan üniversitenin daha etkin kullanılması ve iletişim en yüksek düzeye çıkarılması,
- İilde bulunan Arıcılar Birliği'nin daha etkin çalışarak ortak çalışma kültürünü arıcılar arasında yerleştirecek imkânları ve eğitimleri vermesi ya da verdirmesi,
- Bölgenin organik tarıma müsait olan toprak ve su gibi kaynaklarının muhafaza edilerek ve bu konuda bilinç seviyesini geliştirerek arı ürünlerinin sürdürülebilirliğinin sağlanması,
- Arıcılar için kolaylık oluşturacak ihtiyaç duyulan kovan, çerçeve, şeker ve diğer arıcılık malzemelerinin daha düşük maliyetlerle ile gelişinin sağlanması ve rekabet avantajlarının artırılması,
- Bayburt balının değerinin bilimsel analizlerle sabitlenmesi ve bunun reklamının yapılması,
- Bölgeye gelen gezginci arıcıların konaklama açısından ve diğer açılardan faydalı ve zararlı yönlerinin tespit edilerek optimum bir konumlandırmanın sağlanması,
- Arı ırkının bozulmasının önlenmesi için gerekirse il dışına çıkışların en az seviyeye getirilerek ilde uygun ortamlarda kışlama imkânının sağlanması,
- İle dışarıdan kaçak yollarla gelen ve Bayburt balı diye satılan ya da ilde üretilip ancak şeker yedirilerek çoğaltılan balların Bayburt balı diye satılmasının önüne geçilmesi,
- Bal ve diğer arıcılık ürünlerinin toplam üretim değerlerinin bilinebilmesi için iletişim alt yapısını oluşturulması ve kayıt dışılığın önlenmesi,
- Arıcılık ürünlerinden elde edilebilecek ikincil ürünlerin üretilmesi için ilde endüstriyel kuruluşların oluşturulması, ya da oluşmasına uygun ortamın hazırlanması,
- Arıcılıkla ilgili hastalıkların profesyonel danışmanlıklar kullanılarak bertaraf edilmesi
- Arıcılık yapan kişilerin yaş ortalamalarını 50,9 olduğu anlaşıldığından, arıcılıkta genç istihdamını artırıcı önlemlerin alınması,
- Arıcılık ilde % 97,8 ile erkeklerin yaptığı bir faaliyet olduğundan, bu işin kadınlarında yapabileceğinin vurgulanması,
- Arıcıların ortalama % 50'sinin ilkokul mezunu olduğu anlaşıldığından, eğitim seviyelerinin artırılmasına dönük faaliyetlerin yapılması, Örneğin Bayburt Üniversitesinin Arıcılık Bölümü açarak buna destek olması,
- Arıcıların çoğu arıcılık faaliyetini birincil uğraş olarak yapmamaktadırlar. Bunun sebebinin yeterli gelir elde edilememesi olarak düşünülmektedir. Arıcılık faaliyetinden ortalama olarak 1.800 TL gelir elde edilmektedir.

- Arıcılık işletmelerinin kapasitelerinin en düşüğü 1 en yükseği 300 olmak üzere ortalama arıcılığa başladıklarında 15 şimdi ise yine ortalama olarak 61 olduğu anlaşılmaktadır. Kapasite artışı konusunda çalışmalar yapılmalıdır.
- Gezginci olmayan arıcıların kışlama sebebi ile kayıplarının önlenmesi için ilde kışın kayıpların önlenmesi için çareler aranmalıdır.

Yapılan Kümelenme analizi sonucu Porter'in Elmas Modeli kullanılmıştır. Bu modelin bir sektörün kümelenme özelliği gösterip göstermediği alt bileşenler yardımı ile anlaşılabilir. Genel anlamda sektörün faktör koşulları olan doğal kaynaklar, coğrafik şartlar, iklim ve demografik özelliklerin ve bunların biraz daha gelişmiş şekli olan iletişim altyapısı, vasıflı işgücü ve araştırma kurumları konusunda beş üzerinden ortalama 3,72 ile iyi seviyede olduğu anlaşılmaktadır. Diğer bir unsur olan talep koşulları genel ortalaması ise 3,45 seviyesindedir. Talep koşulları mala karşı nitelikli talebin olup olmamasıdır. Arıcılık sektöründe faaliyet gösteren firmaların kurumsal yapıları, pazarlama ve rekabet stratejilerini belirlemeye yönelik değişkenleri içerisinde barındıran firma yapısı, stratejisi ve rekabet genel ortalaması 3,18 ile koşulların sağlanması konusunda üçüncü sırada gelmektedir. Başka bir unsur olan ilgili ve destekleyici endüstriler; teknoloji, üretim, dağıtım ve pazarlama ve satış sonrası hizmetler veren firmaların etkinlikleri alt bileşeninden oluşmakta ve genel ortalaması diğer üç koşuldaki daha düşük çıkarak 2,70 olarak ölçülmüştür. Sübvansiyonlar, sermaye piyasası düzenlemeleri, eğitim politikaları gibi alt bileşenlere sahip olan hükümet faktörü genel ortalaması ise en düşük seviyede çıkarak 2,55 olarak ölçülmüştür.

Bu sonuçlar ilin faktör koşullarının arı ürünlerine karşı kaliteli bir talebi oluşturduğu ve arıcılar tarafından kabul edildiğini ancak firma yapısı, stratejisi ve rekabet konusunda ortalama bir kabulün olduğunu, ilgili ve destekleyici endüstriler ve hükümet faktörünün zayıf algılandığını göstermektedir.

Sonuç olarak; arıcıların arıcılık konusunda daha fazla bilinçlendirilmesi için eğitim faaliyetlerinin hızlandırılması, ilde bulunan üniversitenin daha etkin kullanılması ve iletişimin en yüksek düzeye çıkarılması, ilde bulunan Arıcılar Birliği'nin daha etkin çalışarak ortak çalışma kültürünü arıcılar arasında yerleştirecek imkânları ve eğitimleri vermesi ya da verdirilmesi ildeki arıcılık faaliyetinin gelişmesine katkı sağlayabilecektir. Ayrıca, bölgenin organik tarıma müsait olan toprak ve su gibi kaynaklarının muhafaza edilerek ve bu konuda bilinç seviyesini geliştirerek arı ürünlerinin sürdürülebilirliğinin sağlanması, arıcılar için kolaylık oluşturacak ihtiyaç duyulan kovan, çerçeve, şeker ve diğer arıcılık malzemelerinin daha düşük maliyetlerle temininin sağlanması ve rekabet avantajlarının artırılması gibi bir dizi önlemler de bu gelişime katkı sağlayabilecektir.

Kaynakça

Ada, A.A. (2011), "Kümelenme Analizi ile AB Ülkeleri ve Türkiye'nin Sürdürülebilir Kalkınma Açısından Değerlendirilmesi", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 29, ss. 319-332.

Asheim, B.T. and Coenen, L., (2005), "Knowledge bases and regional innovation systems: Comparing Nordic clusters", Research Policy 34 (2005) 1173–1190

Bozkurtoğlu, S. (2013), "Kümelenme Modeli ve Türkiye'de Kümelenme Çalışmaları", İzmir Ticaret Odası

Brown, K., Burgess, J., Festing, M., Royer, S., Steffen, C., Waterhouse, J. (2007), "Towards A New Conceptualisation of Clusters", Proceedings Managing Our Intellectual and Social Capital: 21st ANZAM 2007 Conference, Sydney, ss. 1-13.

Çağlar, E. (2006), "Türkiye'de Yerelleşme ve Rekabet Gücü: Kümelenmeye Dayalı Politikalar ve Organize Sanayi Bölgeleri", Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, TEPAV, Ankara, ss. 305-316.

Dinler, Z. (2012), Bölgesel İktisat, 9. Baskı, Bursa: Ekin Yayınevi.

Elvan, L., Sorguç, N, Kazancık, L.B., Öztürk, A. (2005), "Bölgesel Gelişme ve Sektör-Bölge Yiğınlaşmaları", Devlet Planlama Teşkilatı, ss. 1-45.

Eroğlu, O. ve Yalçın, A. (2013), "Kümelenme ve Rekabetçilik İlişkisi: Kavramsal Bir İnceleme", Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi, C. XV, S II, ss. 175-193.

Fornahl, D., Hassink, R., Menzel M. (2015), "Broadening Our Knowledge on Cluster Evolution", European Planning Studies, 1-11.

Gültekin, S. (2011), "Küreselleşme Çağında Dış Ticarete Rekabet İçin Kümelenme Stratejisi: Türkiye'nin Tarım Kümelenmesi Gerekliliği, 22 (2), ss. 29-40.

Keskin, H ve Dulupçu, M. (2010), "Kümelenmeler: Bir Literatür İncelemesi". Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 15(1).

KUDAKA, (2013), Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi Arıcılık Ve Arı Ürünleri Sektörü Raporu

Kurtuluş, K., Pazarlama Araştırması, (Genişletilmiş 7. Baskı), s.191-192. İstanbul 2004.

Mattoon, R. ve Wang, N. (2014), "Industry Clusters and Economic Development in the Seventh District's Largest Cities", Economic Perspectives, S II, pp. 52-66.

MEVKA, (2011), Konya Süt ve Süt Ürünleri Sektörü Değer Zinciri Analizi ve Kümelenme Dökümanı, Mevlana Kalkınma Ajansı.

Muğla Valiliği (2010), "Muğla İli Turizm Sektörünün Kümelenme Analizi ve Makro Düzey Stratejik Planı", Muğla, ss. 1-121.

Porter, Michael. 1990. The Competitive Advantage of Nations. Ney York: The Free Press. Porter, Michael. 1998.

Tutar, F., Tutar, E., Eren, M.V. (2011), "Bölgesel/Yerel Ekonomik Kalkınmanın Popülerleşen Yeni Aktörü: Kümelenme", Akdeniz Üniversitesi Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 3(2), 94-116.

Vargas, R., Perez C.D., Holbrook, J.A. (2009), "Globalization of Innovation and Dynamics of a Regional Innovation Network: The Case of the Canadian Fuel Cell Cluster", ss.1-7.

“Gurbet Kuşları” Filmi Örneğinde İç Göç Olgusunun Sosyolojik Açından İncelenmesi

Sociological Investigation of Internal Migration for the "Gurbet Kuşları" Film

Ufuk UĞUR¹

Geliş Tarihi: 31.10.2016 / Düzenleme Tarihi: 02.11.2016 / Kabul Tarihi: 23.11.2016

Özet

Sinema, sosyal politik ve kültürel açıdan toplumun aynası olarak kabul görür ve genellikle var olan gerçekliği perdeye yansıtır. Filmler içerik olarak başlangıcından itibaren yaşanan toplumsal olaylara benzer şekilde gelişim gösterir. Dönemsel olarak yaşanan toplumsal değişimler her zaman sinemaya konu olmuştur. İnsanların sinema salonlarında izlemek istediği filmler kendilerine yakın bulunduğu hikâyelerden oluşur. Bir eğlence aracı olarak klasik sinema tanıdık öyküler anlatarak kitleleri salonlara çekmek ister. Bu sayede yıldız sistemine dayalı renkli dünyalar ilgi çekicidir ve birey bu tanıdık öykülerde kendini bulur. Yakın tarihimizde yaşanan iç göç olgusu da edebiyat ve sinemaya sıklıkla konu olmuştur. Aynı zamanda kentlerde kendi kültürünü oluşturan bu göç hareketi Türk sinemasında da örneklenmiştir. *Gurbet Kuşları* adlı film ilk göç filmlerindedir ve olduğu dönemi başarıyla yansıtmıştır. Bu çalışma *Gurbet Kuşları* filmi üzerinden Türkiye’de yaşanan göç olgusuna sosyolojik ve sinemasal açıdan bakmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Sinema, Sosyoloji.

Abstract

Cinema, political and social perspective is regarded as a cultural mirror of society, and generally reflects the existing reality to the screen. Movies content shows a similar development as experienced from the beginning to the social events. The social changes that occurred periodically has been the subject of films always. People close to them that wants to watch movies in a movie theater is made up of the stories he found. Classical cinema as an entertainment tool familiar to the audience by telling the stories of the halls. In this way, it is interesting colorful world based on the star system and the individual finds himself in this familiar story. In recent history, experienced the phenomenon of internal migration literature and has been subject also to the cinema frequently.

This migration also creates its own culture in urban areas is exemplified in the Turkish cinema. Homesickness Bird film has reflected the success of the first period and the migration is from movies. In this study, the foreign land birds migration experienced in Turkey over the film aims to look at sociological and cinematic terms.

Key Words: Migration, Cinema, Sociology.

Giriş

1960’lar Türkiye’de her tür sosyal, siyasal ve kültürel tartışmaların başladığı ve değişimlerin yaşandığı yıllar olarak kabul görmektedir. Bu dönemdeki kent ve köylerdeki toplumsal yapı belirgin düzeylerde farklılıklar göstermiş, özellikle modernleşme çabaları ve makineleşmenin sonucunda işsizliğin artmasıyla tarımsal alandaki topraksız köylüler başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlere göç ederek şehirlerin toplumsal ve kültürel yapısını hızla değiştirmiştir. Büyük kentlere doğru gerçekleşen bu toplu yer değiştirme hareketi Türk sinemasında da sinemasal dilin değişime uğradığı yıllara denk gelmektedir. Türk sinema tarihi aynı zamanda Türkiye’nin yakın dönem tarihine de tanıklık etmektedir. Kentleşme olgusu, iç göç ve geçeköndü kültürü sıklıkla sinemasal alanda konu edinilmiştir. Ülkenin farklı coğrafyalarındaki sosyal ve kültürel farklılıklar sinemada kullanılmış ve büyük kentler bu filmlerde dekor olarak görülmüştür. “Göç” olarak adlandırılan ve çoğunlukla zorunlu olduğu gözlemlenen bu toplumsal yer değiştirme hareketi sinemada seyirciyle özdeşleşme yaratan aksiyonel hikâyeler olarak konu edinilmiş, kitlelere bu dönemde göç filmleri sunulmuştur. Bu yıllar kameranın özgürleşerek anlatılan hikâyenin içinde aktif olarak rol aldığı, İtalyan Yeni Gerçekçilik akımında olduğu gibi doğal mekânlar ve doğal ışık kullanımı ile birlikte farklı açılar ve mizansenlerin tercih edildiği ve yeni bir sinemasal dilin oluştuğu yıllardır. Nedenleri değişken olmakla beraber

¹ Yazışma Adresi: Yrd. Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Sinema ve Televizyon Bölümü, Ordu, Türkiye. E-Posta: ugurufuk@myynet.com

iç göç olgusunun başlıca etmenleri yoksulluk, geçim sıkıntısı, modernleşme arzusu ve nüfus artışı olarak ortaya çıkmakta ve göç eden insanlar kendi kültürlerini büyük kentlerin varoşlarına taşımaktadır. Öncelikle edebiyata konu olan bu gecekondululaşma ve arabesk kültür daha sonrasında sinema edebiyat ilişkileri bağlamında filmlerde de sıklıkla konu edinilmektedir. Bu yıllarda Türk sinemasında göç olgusunu konu edinen filmler (“*Gurbet Kuşları*” \ Halit Refiğ \ 1964, “*Bitmeyen Yol*” \ Duygu Sağıroğlu \ 1965, “*Gelin*” \ Lütfi Akad \ 1973, “*Düğün*” \ Lütfi Akad \ 1973, “*Diye*” \ Lütfi Akad \ 1974 vb.) olarak karşımıza çıkmaktadır.

“*Gurbet Kuşları*” filminin seçilme nedeni Türkiye’deki iç göç olgusuna değinen ilk filmlerden biri olmasıdır, bu film;

- Ülkede yaşanan toplumsal değişime örnek ve “göç” konusunu işlediği,
- Kent mekânını kullanmaları ve kır-kent ayrımını incelediği,
- Bireyin kente uyum sağlama, yabancılaşma kavramına değindiği için seçilmiştir.

Türkiye, gelişmekte olan bir ülke olarak, bulunduğu coğrafya ekseninde kendisini, tüm dünyanın “modern” ya da “medeni” olarak nitelendirdiği bir yaşam biçimine doğru ilerleme çabasıdadır. Bu çaba Osmanlı’nın son dönemlerini de içine almakla birlikte ağırlıklı olarak Cumhuriyet’le hız kazanmıştır. Modernleşmenin “Batılılaşma” olarak kabul edildiği ve bu doğrultuda politikaların geliştirildiği düşünüldüğünde, ülkede yaşanan toplumsal, siyasal ve kültürel değişimi de bu kabul ediş üzerinden yani Batılı olma-olmaya çalışmayla değerlendirmek doğru olacaktır. Çünkü bu kabul ediş, ülkede gerek toplumsal hayatta gerek siyasal ve kültürel alanda yaşanan sıkıntıların nedenlerini ve değişimi anlamamıza kaynaklık etmektedir. Değişmekte olan; yeni toplumsal hayata, kentlere, yeni mekân ve zaman kavranışlarının oluşmasına neden olan, eylem ve programlara tanıklık eden birey için bu değişim zorlu bir süreç olmaktadır. Bu sürecin kendisini açıklamaya ve anlamaya çalışan tüm disiplinler özünde köklü bir değişimin bu süreci başlattığı kabulüyle neden-sonuç ilişkileri aramışlardır. Bu değerlendirmelerden biri, insanın doğayla olan mücadelesini de tanımlayan “yabancılaşma” kavramıdır. Türkiye’ye baktığımızda sosyo ekonomik buhranlar, modernitenin tam olarak realize olamaması, McLuhan’ın belirttiği gibi küresel köy yani küçülen dünyada farklı sanat, kültür ve etkileşim ile bu etkilenme sonucunda doğan yapay çaresizlikler, yer değiştirmenin yarattığı kentleşme ve eğitim sorunu, aşırı nüfus artışı, yoksulluk ve özellikle kuşaklar arası iletişimsizlik gibi sorunlar yabancılaşmaya kaynaklık edebilir. Sosyal olanla problemli bir etkileşim içinde karşı karşıya kalan birey, kendi kişisel mekânını ya kuramamakta ya da kurmuş olduğu yapının zedelenmesine maruz kalmaktadır. Türkiye’de yaşanan bu değişiklikleri kendisine konu edinen ve toplumla yakın ilişkide olan en önemli sanat disiplini sinemadır. Sinemayı kentsel yapan, teknolojisi, tüketim aracı olarak kentliyi beslemesi ve kentten beslenmesidir. Bu kabul edişle bakıldığında, Türkiye’de “toplumsal gerçekçilik” akımının doğduğu 1960 yılların ve yönetmenlerin yaklaşımları önem kazanmaktadır. Filmler aracılığıyla, kenti, kentliyi, toplumu ve bireyi okuyabiliyoruz. Türkiye’nin kentleşme serüvenini ve göç olgusunu kendisine konu edinen filmler, bu durumu aktarmak için bireyin kente varışıyla birlikte yaşadıklarını araştırarak, adeta o dönem yaşayanları belgelemektedir. Çalışmamıza konu olan “*Gurbet Kuşları*” filmi Kahramanmaraş’tan İstanbul’a göç eden bir ailenin gittikleri bu büyük şehirde karşılaştıkları sorunlar, olumsuzluklar, kültürel yozlaşmalar ve şehir kültürünün yarattığı yabancılaşma süreci içinde toplumun en küçük birimi olan bir ailenin çözülme süreci ve tekrar toparlanmak için verdikleri mücadele üzerinde durmaktadır.

1.Türkiye’nin Modernleşme Sürecinde Kent Ve Göçmen

1.1 Toplumsal Değişimin Tanımı Ve Modernleşme

Türkiye’nin modernleşme sürecinde yaşadığı toplumsal değişim sonucu ortaya çıkan iç göçün yarattığı toplumsal sorunlar ve bireyin bu sorunları ve bireyin bu sorunlar içinde yaşadığı problemleri saptamaktır. Bu çalışmayı desteklemesi açısından, kullanılacak kavramlar üzerinde durulacaktır. Bu kavramlar toplum, toplumsal değişim, kent ve kültürü, modernleşme ve yabancılaşma, anomi, bürokrasi, sınıf (sosyo-ekonomik), sapkınlık, seçkinler, azınlık, işlevselcilik kavramlarıdır.

1.1.1 Toplum Nedir?

“Toplumsal” olanın ne olduğunu ve nasıl değiştiğini kavrayabilmek için öncelikle, “toplum”un ne olduğu sorusu yanıtlanmalıdır. Çünkü toplumsal olandaki değişimi tanımlamak için nelerin, nasıl etkiler sonucunda değiştiğini bilmek gerekmektedir. Birçok düşünür bu konuda araştırmalar yapmış ve bunun için modeller üretmişlerdir. Her şeyden önce toplumun ne olmadığına bakmak gerekir derken, toplumu, onu oluşturan bireylerin özellikleri, nitelikleri başkadır, bir arada yaşayan bireylerin nitelikleri ve özellikleri başkadır. Toplum, insan ömründen uzun yaşayan, görel bir kararlılığa sahip olan ve kendi kendini devam ettiren bir insan topluluğudur. Böylece toplumun bu tanımla herkesçe kabul edilen ortak, genel bir tanımlama olarak karşımıza çıkmaktadır (Kongar, 2004:549).

1.1.2 Toplumsal Değişimin Tanımı

Toplumu oluşturan yapıları birbirleriyle etkileşim ve ilişki içinde olduklarını kabul ettiğimizde, toplumsal değişimi de hem bu yapılarıdaki hem de birbirleri arasındaki ilişkilerin değişimi olarak tariflemek mümkündür. Toplumu oluşturan yapılar aile, din, hukuk, sanat ve benzeri gibi “üst yapı” öğeleri ile ekonomi, üretim, teknoloji ve benzeri gibi “alt yapı” öğeleridir. Bu öğeleri maddi olan ve maddi olmayan olarak iki ana yapıya ayrılan “kültür”ün tanımı çerçevesinde açıklayabiliriz. İnsanoğlunun doğayla olan mücadelesinde ona karşı yarattığı, ürettiği değerler bütünü “kültür” olarak tanımladığımızda, maddi olan kültür tüm araç ve gereçleri kapsarken, maddi olmayan kültür gelenekler, inançlar ve manevi değerlerle belirlenir. Maddi olmayan kültürün belirleyicisini, maddi kültür olarak açıklayan (Kongar, 2004:549), maddi olanın altındaki temel itkiyi de teknoloji ile açıklamaktadır. Böylece teknoloji, insanlar arası ilişki düzenleyen anlamları, değerleri ve kuralları biçimlendiren güç olmaktadır ve toplumsal değişim insanlar arası ilişkilerin değişmesi anlamına gelmektedir. Bu değişim hem üretim ve mülkiyet ilişkisinin değişmesine hem de anlamların belli bir anda, belli bir toplumda temelinde ya teknoloji ya da ideolojinin yattığını ileri sürerken değişimin bir defa başladıktan sonra teknoloji ve ideolojinin birbirlerini etkilemeye başladığına da dikkat çeker.

1.1.3 Kentlerde Göç Olgusuyla Yeniden Kurulan Yer-Mekân İlişkisi

Stuart Hall’un “Göç tek yönlü bir yolculuktur.” Geri dönecek bir ‘yuva’ yoktur yaklaşımı, bu çalışma kapsamında ele alınmaya çalışılan kavramların daha net bir şekilde anlaşılmasını kolaylaştıracak sadeliktedir. Göçü “yer değiştirme” olarak ele almak bu noktada önem kazanmaktadır. Çünkü göçmende yer edinme ve oraya karşı geliştirilen aidiyet duygusu ve kökleşme derinden etkilenmektedir. Kente göç eden bireylerin yaşadığı temel bir sorundan bahsetmek gerekir ki o da toplumla olan ilişkilerde yaşanan temel sıkıntıları açıklayan “yabancılaşma” kavramının tanımlarından anlaşılmaktadır.

1.1.4 Kentteki Bireyin Yabancılaşması

Yabancılaşma kavramı genel tanımıyla insanın çevresinden, işinden, emeğinin ürününden ya da benliğinden uzaklaşma ya da ayrılma duygusunu dile getirmektedir. Çağdaş yaşamın çözümlenmesinde çok kullanılan bu kavram değişik anlamlara gelir ve şu kavramları içerir, güçsüzlük, anlamsızlık, kuralsızlık, toplumdan yalıtılma duygusu ve kendine yabancılaşma. Yabancılaşma, kontrol altına alınamayan içgüdüler, tutkular ve yerleşik alışkanlıkla nedeniyle, insanın kendisine, kendi gerçek özüne yabancı hale gelmesi durumunu, insana özgü özellikleri, insani ilişkileri ve eylemleri, insandan bağımsız olan ve insanın yaşamını yöneten şeylerin, cansız nesnelerin özellikleri, ilişkileri ve eylemlerine dönüştürme hareketi ya da sürecini tanımlar (<http://www.otomatikportakal.com>). “İnsanoğlu, gerçekte hayalinde olduğu varlık değildir; ayrıca olması gereken varlık da değildir. Ama olmaya muktedir olduğu varlık olmak zorundadır” (Barlas, 1980:45).

1.1.5 Anomi

Belli bir toplumun düzgülerini reddeden insanlar anomik olarak nitelendirilir; yani bir nevi var olan kurallara karşı çıkmak, toplumun kanunlarına ters düşmektir.

1.1.6 Sınıf (Sosyo-Ekonomik)

Sınıf, bir takım ortak yanları olan bir grup insandır. Sosyo-ekonomik sınıf; eğitim, gelir ve iş, değişik sosyal sınıfların değişik yaşam biçimleri olması, çocuk yetiştirme yolları ve değerleri gibi belli sayıdaki bileşenlerden yola çıkarak saptanır.

1.1.7 Sapkınlık

Herkes tarafından kabul edilmiş (normal sayılan) davranışlardan farklı davranış ortaya koymaya denir. Bazı sapkınlıklara olan tutumumuz zamanla değişebilir.

1.1.8 İşlevselcilik

Eğer bir şey parçası olduğu şeyin varlığını devam ettirmesine ve dengesini korumasına yardım ederse o şey işlevseldir (Berger, 1993: 93-96).

1.2 Türkiye’de Modernleşme, Kentleşme Ve İç Göç

Türkiye’nin modernleşme sürecinde 1960’lı yıllar ülkenin siyasi bakımdan toplumsal olandan hızlı bir değişim yaşamış olduğuna tanıklık eder. 1960’lı yıllar ülkede “ilerici” atmosferin yani modernleşme, sosyal adaletin geliştirilmesi gibi halkçı, toplumcu görüşlerin öne çıktığı “olumlu” sosyal bir ortam yaratmıştır. Bu yıllarda oluşan olumlu atmosferin nedenlerini ve sonuçlarını anlamak, aslında 1950 yılında çok partili döneme geçişle yaşanan bir önceki kırılma noktasını kavramakla doğrudan ilişkilidir.

1.2.1 Türkiye'nin Kentleşme Süreçleri Ve İç Göç

Kongar, ülkemizin toplumsal ve ekonomik yapısını biçimlendiren temel öğelerinden biri olan kentleşmenin, yalnız tarımdaki değişmelerin ve sanayileşmenin bir sonucu değil, toplumsal değişme sürecinin de bir göstergesi olduğunu belirtir. Kongar' a göre Türkiye'de kentleşme süreci, çoğunluğu 15-24 yaş grubunda yer alan genç nüfusun köylerden kentlere göç etmesi ve büyük kentlerde bir nüfus yığılmasının oluşması biçiminde işlemiştir (Kongar, 2004: 549-550).

Önceleri gurbetçilik, yani mevsimlik işlerde çalışmak üzere geçici olarak kente gitmek biçiminde başlayan göç olayı, zamanla gurbetçilerin kente yerleşmeleri ve ailelerini ve akrabalarını yanlarına almaları biçimine dönüşmüş (Karpat, 2003: 101-103), bir bakıma gurbetçiler, kente göç olayının öncülüğünü yapmışlardır.

Türkiye'de kente göçün nedenleri;

- Sanayileşme
- Kırsal alanların iticiliği
- Kentlerin çekiciliği
- İletici güçler
- Güvenlik gerekçesiyle yapılan zorunlu göç
- Kültürel değerleri de kente göç dalgasını pekiştirir.

Türkiye'de kente göçün sonuçları;

- En önemli sorun "yer edinebilme" sorunu olmuştur.
- Konut gereksinimi ortaya çıkmıştır.
- Plansız bir şekilde nüfus artışı olmuştur.
- Çevre kirliliği
- Alt yapı sorunlarının ortaya çıkmasına
- Kültür çatışması

2. Sosyolojik Eleştiri

Filmlerin sosyal bilimlere dayalı bir çerçevenin kullanılmasıyla sosyolojik ölçütlere göre değerlendirilmesini amaçlayan (Özden, 2004:154) bu bakış açısına göre, film anlatıları hem bir sosyal sanat hem de kültür ürünü olarak incelenmektedir. Bu yaklaşım filmlerin sanatçının öznel anlatım koşullarında ve estetik nitelikler bakımından incelemek yerine, filmin çekildiği dönem ya da içerik açısından ele aldığı dönemin sosyo-politik değerlerinin irdelenmesini öne çıkarmaktadır (Özden, 2004: 154). Sosyolojik eleştiri anlayışının temelinde filmlerin sınıf, ırk, cinsiyet ya da ulus gibi eksenler etrafında değerlendirilmesi (<http://m.friendfeed-media.com>) bulunmaktadır. Bu yaklaşım, üretilen filmleri belirli dönemlere ait özellikleri taşıyan filmler ve izleyiciler bağlamında ele alarak, daha çok deneme yanılma yöntemine uygun araştırmalar çerçevesinde ele almaktadır. Sosyolojik yaklaşıma sahip bir film eleştirmeni, bir sosyolog gibi, filmleri bir toplumun değer yargılarını, normlarını, ideallerini ve dünya görüşünü yansıtan birer kültür ürünü olarak (Özden, 2004:154) ele almaktadır. Sosyoloji bilimi açısından bu yöntemini ortaya çıkaran sebeplerin farklı odak noktaları bulunmaktadır. Manon Maren Grisebach' ın edebiyat ürünlerinin incelenmesinde sosyolojik yöntemi ortaya çıkaran nedenler için söylediklerinin filmlerin sosyolojik incelenmesi için de geçerli olduğu düşünülebilir (<http://m.friendfeed-media.com>);

- Yöntem, ekonomik ve sosyal ilişkilerin öneminin bilinmesiyle motive edilir.
- Bu yöntem, gerekliliğini ekonomik sektöre gösteren ve diğer toplumsal faaliyetlere yayılan 'ilişkinin' bilinmesine uygundur.
- Sosyolojik yöntemde gerçekleştirilen diyalektik materyalist düşünce şekli, edebiyatla şimdiye kadarki yöntemlerden daha akılcı bir ilişkiyi mümkün kılar
- Zamanımızın sosyal ölçüt temayülleri de sosyolojinin yöntemlerine girmektedir" (Grisebach, 1995)

Sosyolojik açıdan bu yöntemi belirleyen sebepler toplumdaki sosyal bağların ekonomik çıkışlı diğer aktiviteler ile olan bağlantısının incelenmesi ve filmlerdeki ideolojik göndermeler ve aynı zamanda diğer sanatlardan alınabilecek yardımların da zorunluluğuna işaret edilmektedir. Sosyoloji bilimi açısından eleştiri büyük ölçüde tanımlayıcıdır, yapıt ile ilgili bir yargısı taşımaz, sadece var olan durum tespit edilir. Sosyolojik

açısından yapılan film değerlendirmesi, filmsel süreçte insanların kendisini, sosyal davranışlarını, var olduğu toplumun değerlerini anlama biçimi olarak bakmaktadır. Bu açıdan filmler kendi kendisiyle konuşan kültür olarak görülmektedir. Kültür kendini filmler aracılığıyla üretmekte ve devam ettirmektedir (Özden, 2004:154). Bu sinemasal süreçte filmin yapısı içinde yer alan göstergeler, sorunlar ve bunların çözümü, kabul edilen kıstasları meşrulaştırmak için üretilen kültürel imgeler sinema izleyicisine günlük hayatında da yol gösterici olabilecek tavırlar, tavır ve davranış klişeleri empoze etmektedir (<http://m.friendfeed-media.com>) . Sosyolojik eleştiride bulunacak bir film eleştirmeninin bilmesinin ve filmlerde aramasının gerekli olduğu bazı temel kavramlar, sosyoekonomik sınıf, cinsiyet, azınlıklar, ırk, toplumsallaşma, toplumsal rol, stereotip, değerler, yaşam biçimi, yabancılaşma, bürokrasi, seçkinler, sapkınlık, işlevselcilik olarak saptanmaktadır (<http://m.friendfeed-media.com>). Film eleştirmeni bu tür kavramları kullanarak filmlerde toplumsal yansımaların izini, filmlerin eğlendirme, eğitime, bilgilendirme, etkileme vb. işlevleri içinde bulmaya çalışmaktadır (Berger, 1993: 93-96). Sosyolojik yaklaşımı kullanan film eleştirmeni nasıl ele aldığı filmlerde karakterlerin temsil ettiği filmleri çözümlenmek üzere psikanalitik yaklaşımdan ve bu karakterlerin temsil ettiği değerleri çözümlenmek üzere ideolojik yaklaşımdan yararlanıyorsa, filmleri içinde yer aldığı tarihsel dönemin sosyolojik özelliklerini saptamak üzere tarihsel eleştiriden ve temsil ettiği düşünceleri çözümlenmek üzere ideolojik eleştiriden yararlanabilir. Filmlere sosyolojik yaklaşımın gerçekleştirdiği iki iş vardır;

- Sosyolojik film eleştirisi filmlerin ticari işleyişine katkıda bulunmak üzere filmleri kendi yaklaşım ölçütlerine uygunlukları içinde ele alarak seyircinin filmlere çekilmesine yardımcı olmaktadır.
- Filmleri bir araç olarak kullanarak sanat, toplum ve kültür üzerine düşünceler üretilmesini sağlayacak bir zeminden yararlanmaktadır.

Sosyolojik film eleştirisi seyircinin filmleri kendi kültürel kaygıları ya da arzularını ifade eden yönleri kavrayarak seyretmesine ve değerlendirmesine, böylelikle film olduğu kadar sosyal bir varlık olarak kendisini ve içinde yer aldığı toplumsal yapıyı anlamasına yardımcı olmaktadır (m.friendfeed-media.com).

3.İncelenen Filmin Künyesi

3.1. “Gurbet Kuşları”

Yönetmen : Halit Refiğ
Senaryo yazarı : Orhan Kemal, Halit Refiğ
Kamera : Çetin Gürtop
Yapım :Artist Film
Eser :Turgut Özakman

Film, 1964 yılında 1. Antalya Film Şenliği en iyi film ve en iyi yönetmen ödüllerini almıştır.

Şekil 1. Yönetmen: Halit Refiğ

Yazar ve yönetmen olarak iyimser ve enerjik bir tavrıyla, Türk Sineması'nda yaşanan sorunların sosyolojik-tarihsel nedenlerini bulgulamaya çalışmış ve böyle sorunsal bir sinemada söz konusu iddiasının bir başka yanılması olarak film yapma cesaretini göstermiştir.

3.1.1. Karakterler

Baba(Mümtaz Ener): Ailesini ayakta tutmaya çalışan fakat bütün çabalarına rağmen başaramayan bir karakter. Yaptığı her işte başarısız olan baba son işi şoförlükte de başarısız olur.

Anne(Muadelet Tibet): Sözü filmde pek olmayan biridir. Çünkü o annedir sadece ev işi yapmaya mahkûmdur ve kocasına iyi bir eş konumunda, kocasının her zaman destekçisidir.

Tanju Gürsu (Murat): Evin büyük oğludur. Evdeki iken birlikten bahsederken dışarıda ise bunu sergilememektedir. Tam tersi bütün vaktini kendi gibi taşradan gelen bir kadına gönül verir ve tek uğraşı o kadın olur. İşini ihmal eder ve sonunda atölyelerini elden çıkarmak zorunda kalırlar.

Cüneyt Arkın (Selim): Ortanca kardeş, karşı tamirhane sahibinin karısına âşık olur ve bütün gününü onun yanında geçirmeye başlar. O da evin içine girince başka biri olur. Birlik beraberlikten bahseder ama sosyal çevreye karışınca aileden kopuk kendi zaaflarının esiri olur.

Pervin Par (Fatma): Görüşlerine pek önem verilmez çünkü kadının konuşmaya hakkı yoktur. Ama komşuyla (Mualla) sosyal hayata karışmaya başlayan Fatma ailece yasak bir ilişki yaşar ve bedelini intihar ederek öder.

Özden Çelik (Kemal): Eğitilmiş göçün getirebileceği sorunları düşünebilen aileye anlatmaya çalışan tek kişidir. Filmin sonunda da bunu daha belirgin görüyoruz çünkü aile onun sözüyle geldikleri yere geri dönmeye karar verir ve ciddi anlamda bir ilişkisi olan tek bireydir.

Filiz Akın (Ayla): Güzel, akıllı ve üst sınıftandır. Kemal'le ilişkisini ailesi onaylamıyordu. Fakat bunu kendi aralarında çözüyorlar. Bu da bize eğitilmiş olan kişilerin daha iyi anlaşabildiklerini ve sorunların üstesinden gelebileceklerini gösteriyor.

Hüseyin Baradan (Haybeci): Ailenin vapurla yolculukları sırasında karşılaşırlar. Daha sonra pek çok yerde karşılaşırlar. Ama hiçbir birikintisi olmayan, zeki, kurnaz her şeyi yapan Haybeci daha sonra kendi işinin patronu olduğu görüyoruz. Ve film boyunca sınıf atladığını sürekli farklı elbiselerle karşımıza çıkar.

3.1.2 Filmin konusu:

Film, Maraş'ta yaşamakta olan bir ailenin, işlerinin bozulması nedeniyle, son birikimleriyle birlikte İstanbul'a göç etmelerini konu almaktadır. Bir anne, baba ve 4 kardeşten oluşan aile, İstanbul'a göç etmeden önce, kente gelip birikimleriyle bir iş yeri ve ev kiralamıştır. Filmde İstanbul Haydarpaşa Gar'ında başlayan filmde önce ailenin kiraladıkları eve yerleşmelerini ve sonrasında da burada da yaşadıkları hayata tanık oluruz. Zamanla İstanbul'da da çeşitli sebeplerle işleri bozulan aile, geçim sıkıntısı içine de düşer. Film maddi sıkıntılardan daha çok, ailenin en sonunda İstanbul'da "tutunamayıp" Maraş'a geri dönmeleriyle sonlanır. Bu ailenin yanında yine benzer sebeplerle ama hiç birikimi olmadan İstanbul'a göç eden bir karakter de, bu ailenin tersine kentin yaşam koşullarına uyum sağlamayı ve en önemlisi ekonomik olarak iyi bir konuma yükselerek, ailenin tersine İstanbul'da yaşamaya devam edecektir.

3.1.3 Mekân

Filmin girişi Haydarpaşa Gar'ıyla başlıyor daha sonra İstanbul'un gecekondulaşmış mahallesi, tamirci dükkânı, üniversite, pavyon, ev, İstanbul'un en görkemli yeri üst sınıfın yaşadığı semt arasında gidip geliniyor.

3.1.4 Zaman

1950 sonrası göç olgusu incelenmeye çalışılmış, film 1964'te tarihinde çekilmiştir.

3.1.5 Olay Örgüsü

Filmin girişinde bir ailenin Maraş'tan İstanbul'a geldiğini ve bununla beraber kendi hayatlarını düzene koymak için çabalarını görüyoruz. İş kurmak için verdikleri kaporayla dolandırıldıklarını anlayınca kendilerini tamirci dükkânında bulurlar; fakat burada da bireysel heveslere kapıldıkları için işleri ellerinden çıkar. İş hayatında hiçbir zaman istedikleri şeyi elde edemezler. Kendilerini şehrin cazibesine kaptırırlar. Bunun farkındadırlar; fakat bunu evin içine girdiklerinde düşünürler sonrası ise yine herkes yaşamak istediklerini yaşar. Baba ise taksi alıp şoförlük yapmaya çalışır ancak onda da tutunamaz. Fatma'da kendini şehrin cazibesinde bulmuştur; ancak o da istediğini bulamayıp intihar eder. Aile elindeki her şeyi kaybeder. Filmin sonuna gelindiğinde ise şehre ayak uyduramayacaklarını anlayan aile Kemal'in (küçük erkek) söylediklerine kulak vererek geldiklere yere geri dönmeye karar verirler.

4.”Gurbet Kuşları” Filminin İncelenmesi

Bu filmin seçilme nedenleri;

- Ülkede yaşanan toplumsal değişime tanıklığı yapabilecek düzeyde olduğu ve konusu buna bağlı olarak gelişmesi,
- Kent mekânını kullanması ve kır-kent ayrımını göç üzerinde incelemesi,
- Kentleşme modellerinin karşılaştırılmasına olanak vermesi,
- Bireyin kente uyum sağlama, yabancılaşma kavramlarına değinmesi,

4.1 Filmin Eleştirisinde İzlenen Yöntem

Film, birinci bölümünde ortaya konan kavramlar çerçevesinde başlıklandırılarak incelenmektedir. Bu nedenle göçmenlerin göç etme nedenleri, göç ettikleri şehirde nasıl yer edindikleri, iş sorunları, bireyler arası ilişkiler, kadın-erkek ilişkileri ve bireyin kentle olan ilişkileri ele alınmaktadır.

4.1.1 Göçün Nedenleri ve Göç Edilen Kentte “Yer Edinme”

Kente göç edenler, kırsal kesimden gelen insanlardır ve daha iyi yaşam koşulları bulmak adına risk almışlardır. Bu filmde “daha iyi yaşam” özlemi ve umut vardır.

4.1.2 Gurbet Kuşları

Filmde, belli bir birikimle kente göç eden aile, birbirleri arasındaki dayanışmanın gücüne inanarak ve bu dayanışmanın kent içinde mutlaka karşılık bulacağını düşünerek, bilinçli bir tercihle gelmişlerdir. Filmde eski yaşadıkları yere ve yolculuğa değinilmemiştir. Filmde geçen hikâye yani kente geldikten sonra bireylerin kendi başlarına ve aile olarak yaşadıkları “serüven” 5 ayrı anlatıcı tarafından aktarılmıştır. Bu 5 kişi, kent yaşamıyla yakın ilişkide bulunan, sosyal ilişkiler içine gerek iş yüzünden gerekse de komşuluk ilişkileri yüzünden giren aile bireyleridir. 6 kişilik aileden yalnızca 5 kişinin anlatıcı olması önemlidir. Anlatıcı olmayan kişi annedir çünkü o hep “evdedir”. Yani dışarıyla, kentle, sosyal ilişkileri hiçbir zaman olmamıştır. Filmde 5 ana bölümün birincisini babanın anlatıcısı olduğu bölüm oluşturmaktadır. Diğer bölümleri sırasıyla Selim(ortanca erkek kardeş), Murat (en büyük ağabey), Fatma (kız kardeş) ve en sonunda da Kemal (en küçük erkek kardeş) anlatmışlardır. Bu sıralama, bir anlamda aile içinde yaşanan çözülmenin nedenlerini ve sorunların giderek çözülemez hale gelme sürecini aktarmaktadır. Filmde gardan sonra kentle ilk karşılaşma anı denizle olmuştur. Anadolu yakasından karşıya geçen vapurda, coğrafi özellikleri, boğaz görüntüleriyle görselleştirilen İstanbul imgesi, aynı zamandan göçmenlerin korkuyla yaklaştıkları, alışık olmadıkları bir büyüklüğün karşısındaki şaşkınlıklarını da temsil etmektedir. Bu aile, aynı zamanda bir tamirci atölyesi açarak kendi işini kurabilmiş, yoksul olarak nitelenmemesi gereken, orta-alt tabaka insan sınıfındadır. Buna karşın aileyle eş zamanlı İstanbul’a göç eden bir kişi daha vardır. Trende karşılaşılan bu karakter (haybeci) film içinde aile fertleriyle çoğu kez karşılaşacaktır. Haybeci kentte yer edinebilme sürecinde, en alt tabakadan başlayıp (hamallık) gittikçe yükselen bir ekonomik gelişme içinde görülür. Kentin çekici olanaklarını, fırsatları kollayarak ve her işi deneyerek elde ettiğine tanık olunan haybeci film boyunca farklı şekillerde görülür. Filmde ayrıca kentlere neden göç edildiğine ilişkin farklı görüşlere de yer verilmiştir. Ailenin üniversitede okuyan oğlu Kemal’in üniversiteden sevgilisi olduğu genç kız ve ailesiyle ortaya görüş ayrılığı ortaya çıktığını görülür. Genç kız (Ayla) ailesiyle İstanbul’un merkezi sayılan ve üst tabakasının yaşamakta olduğu Cihangir semtinde oturmaktadır. “Amerika’daki abisinin oraya gidiş nedeni göç değil, ülkenin gücünün temsidir.”

4.2 Göçmenlerin Yaşadıkları Temel Sorunlar

4.2.1 Göçmenlerin Birbirleriyle Olan İlişkileri

Filmde ailenin yapısını, bir anlamda yaşam biçimlerini anlamak için ailenin evde bulunma durumlarına bakılmıştır. Ev, aile için, bir araya gelinen, sıkıntıların ortak olarak paylaşıldığı, buna karşın, bireylerin kendi özel alanları olmadığı yer olarak gösterilir. Evin içinde çekilen sahnelerde, aile ilişkileri genel olarak eylemler içinde ve birlikteliktir. Yönetmenin aile ilişkileri için vurgusu özellikle yemek yedikleri zamanda ortaya çıkmaktadır. Temel konu ekonomik anlamda refaha kavuşmak olduğu için, aile içinde işle ilgili meseleler anlayışlı bir biçimde konuşulmakta ve kararlar birbirlerinin önünde alınmaktadır. Dikkati çeken ise aile içi ilişkilerde fertlerin rolleridir. Baba, genelde kaygılarını dile getirirken, anne hem eşine hem de aileye destek olma yönünde konuşmalar yapmaktadır. Bu ilişki biçimi Türk gelenek görenekleri içinde, kırsal ilişkiler içinde tariflenebilecek bir biçimdir. Birbirlerinin ilişkilerine müdahale doğal bir şeymiş gibi yönetmen tarafından bilinçli olarak verilmiştir. İki büyük kardeş (Murat ve Selim) evdeki bu ilk yemekte İstanbul’a gelmenin çok iyi olduğundan bahsederken, eğitilmiş olan (lise mezunu) küçük erkek kardeş (Kemal) ise göçün sonucunda yaşanabilecek sorunlara karşı uyarılmaktadır. Bu konuşmalarda dikkati çeken diğer bir durum da kız kardeşin

(Fatma) tartışılan konu hakkında görüşleri hiç önemsenmez. Bunun nedeni kadın olması ve bu tür konularda söz hakkının olmaması gerektiğinin düşünülmesidir. Erkek egemen bir toplumun tipik bir ailesini temsil eden bu ailede, kız çocuk, sosyal ilişkiler içerisinde bulunmaması gereken hatta bakkala gitmemesi gereken biridir. Bu tavır ailenin büyük oğullarından gelmektedir. Bir korumacılıkla geliştirilen bu tavrı baba otoritesini kurmak adına, sözün sadece kendisinde olduğunu göstermektedir. Kızın tek destekçisi üniversitede okuyan küçük erkek kardeşidir.

4.2.2 Göçmenlerin Yaşadığı İş Sorunları

Bu filmin ana olay örgülerinden birini ailenin yaşadığı iş sorunları oluşturmaktadır. Birikimleriyle önce kaparo vererek kiraladıklarını sandıkları atölye konusunda aslında dolandırıldıklarını anlamaları aileye vurulan ilk darbedir. Bir anda kendilerini, karşısındaki benzer işe sahip atölyeyle rekabet içinde bulan aile, bu savaştan da yenik ayrılmıştır. O atölye sahibinin eşine aşık olan Selim, zamanla çalışması gereken zamanı kadınla birlikte geçirmeye başlar. Filmde, aile fertlerinin yaşadıkları aşklar ve cinsel deneyimler sonucunda kaybettikleri işlere tanık olmaya başlarlar. Murat da Selim gibi pavyonda çalışan bir kadına aşık olur ve onunla yaşadığı ilişki ve sorunlar filmde verimli bir şekilde bir işte çalışmasına engel olarak gösterilir. Daha sonra baba da dolmuş şoförlüğü yapmaya başlar. Bir işin sürekliliğini sağlamakta zorluk yaşayan aile bireylerinin bu iş kayıpları, filmde kişisel hayatlarındaki sorunlara daha çok ilgi göstermeleri olarak anlatılmıştır. Bu yaklaşımının altında ise yabancılaşma kavramı yatmaktadır. Akıl duygu karşıtlığı üzerine temellendirdiği yabancılaşma kavramında kırsal alanı bize göstermektedir. Burada yaşayan insanların ortak bir davranış şekli vardır bunun da "duygu" üzerine olduğu görülür.

4.2.3 Kadın-Erkek İlişkilerinde Yaşanan Sorunlar

Aile fertleri kendi beklentileri doğrultusunda çözüm yolları aramışlardır. Murat, aile içinde en feodal düşünce sistemine sahip olan, kadına bu gözle yaklaşan bir insan olmasına karşın, bir hayat kadınına aşık olur. Kadının yaşam tarzını, bu yolla para kazanmasını onaylamıyor olmasına rağmen, İstanbullu bir sevgiliye sahip olması gururunu yaşamaktadır. İstanbullu olmak demek onun gözünde, kent yaşamına tutunmuş ve özellikle o dönemde çizilen modern kadın anlamına gelmektedir. Ancak Murat, kadının kendisi gibi hatta aynı memleketten göçen taşralı olduğunu öğrenince tavır değiştirmeye başlar. Bundan sonra Murat'ın beklentisi, kadının sadece onun hayatında olması ve evlenmesidir. Çevre ilişkilerini göze alan Murat kadına geri dönmeyi bile teklif eder. Filmin konu aldığı diğer ilişki ise, üniversitede okuyan Kemal'in okuldan arkadaşı ve İstanbullu olan Ayla arasında geçmektedir. Ekonomik ve kültürel açıdan farklı statülere ve yaşam biçimlerine sahip olan kadın ve erkek ilişkisi, filmin başında Kemal'in göçmen olduklarını saklamasıyla bozulmuştur. Ancak filmin sonu mutlu sonla biter. Bu da bize eğitilmiş kişilerin ilişkilerinde yaptırma dönük çaba ve anlayış yatmaktadır. Filmde iş hayatı olmamasına rağmen sosyal bir ortam içine giren diğer bir kişi de evin kızı Fatma'dır. Filmin dördüncü anlatıcısı olan Fatma, yaşadıkları mahallede edindiği Mualla isimli kadın arkadaşla hiçbir aile bireyinin içinde bulunmadığı bir şekilde, dönemin özgür ve kişisel tercihlerinde bağımsız olarak davranabildiği bir toplulukla ilişkide bulunma şansına sahip olur. Kentin tüketim alışkanlıklarının sergilendiği filmin bu bölümünde, Fatma'nın ailesinden kaçamak olarak yaşadığı bu deneyimlere tanık oluruz. Fatma Mualla ile sinemaya, pastaneye gitmektedir. Aile kavramının önemsendiği, kadının yerinin evi olduğu düşüncesinin hakim olduğu bir anlayışla yetişen Fatma, yeni girdiği ortama tanıştığı bir kişiyle evlenme hayalleri içindedir ve bu yüzden ilk cinsel deneyimini onunla yaşamıştır. Evlenme isteği geri çevrilen kız, bunu yaşamakta gösterdiği riski benzer bir şekilde ailesine geri dönme de gösteremez. Çünkü ailenin ahlaki değerlerine uymayan davranışlarda bulunmuştur. Fatma birey olarak ailesine geri dönmeyi değil, para karşılığında cinsel ilişkide bulunmayı tercih eder. Oysa arkadaşı Mualla gibi cinsel özgürlüğünü yaşamayı seçebilme şansı vardır. Fatma'nın bu davranışı, yine duygu-akıl karşıtlığında yabancılaşma kavramına uymaktadır. Fatma, aldatıldığını öğrendiği anda değil, ağabeyleri onu buldukları anda intihar yolunu seçmiştir. Fahişeliği bir anlamda kentte yaşamak için yapması gereken bir yol olarak gören Fatma, ailesiyle ve bir anlamda kendisiyle yüzleştiği anda ölümü tercih etmiştir. İntihar sahnesi, Fatma'nın içinde bulunduğu karmaşıklığı, çelişkileri ve açmazları vermek adına, İstanbul'a tepeden bakan bir teras katında çekilmiştir. İstanbul'un buradaki görünümü çarpık kentleşmeyi, kent içindeki yığılmayı, çok katmanlılığı göstermektedir.

4.2.4 Filmin Sonlanması

Film ailenin Maraş'a geri dönmeleriyle sonuçlanır. Aile Fatma'nın ölümüyle birlikte özeleştiride bulunur. Bu biçimde, üniversite öğrencisi Kemal üzerinde filmin mesajı iletilmektedir. Kentte tutunamamaları, aile ilişkilerindeki çözülmenin nedenlerini dayanışmanın azalması ve aile fertlerinin kişisel hayatlarını kurma çabasında "akıllı" davranılmamasına bağlanmaktadır. Kent yaşantısıyla çatışma halinde olan aile, filmin başında benzer bir dayanışma örneği göstererek Maraş'a geri dönerler. Filmdeki Haybeci karakteri de filmin sonunda, kentte sunduğu olanaklardan yararlanabilmiş, uyanıklığı sayesinde ayakta kalabilmiş bir bireydir. Haybeci'nin kentte tutunabilmesi bir açıdan bakıldığında, tek başına olmasına da bağlanabilir. Maraş'lı aile gibi sorumlu olduğu ailesel ve ilişkisel bağları olmayan Haybeci, daha rahat karar alabilen ve bunları cesurca uygulayabilen bireydir.

Sonuç

Yapılan çalışmada Türkiye'nin modernleşme politikaları çerçevesinde değişen toplumsal yapı ve kentleşme, göç ve bireyde oluşan yabancılaşma kavramları incelenmiştir. Bu incelemeyi destekleyen disiplin ise sinema olmuş sinema ve kent ilişkisini ortaya koymak amaçlanmıştır.

Değerlendirmeler sonucunda aşağıdaki sonuçlara varılmıştır:

1- Üçüncü dünya ülkesi olarak kabul edilen az gelişmiş coğrafyalarda, bu geleneksel yapıya karşın, iktidarlar tarafından geliştirilen “medenileşme” çabaları “batılılaşma” olarak kabul görmüştür. Bu zaman diliminde pratik biçimde dönüşmek zorunda kalan toplum içinde sosyo-ekonomik değişkenlerin ürettiği sınıf kavramı ortaya çıkmış, şehirler plansız bir biçimde büyümüştür. Kırsal üretimin göz ardı edilmesi, metropollere yoğun yatırım sağlamış bu da gittikçe fakirleşen tarım nüfusunun kentlere göçünü zorunlu kılmıştır.

2- Yer değiştiren topluluklar işsiz, topraksız, yoksul ve daha iyi bir yaşam oluşturma amacıyla metropole yığılanlardır. Bu kitlenin ortak noktaları ekonomik yetersizliklerden dolayı iş bulma ya da kurmada zorluk çekmeleridir.

3- Bu filmde de göçün en temel nedeni olarak anlatılan yeni ve daha refah bir yaşama duyulan özlemdir.

4- Yer değiştiren insanlar kendi yaşam biçimlerini, gelenekselliğin sağladığı ilişki biçimlerini göç ettikleri varoşlara da götürmüşlerdir.

5- İncelenen filmde kentte var olabilmenin tek yolunun, kentin sunduklarından yararlanabilmek için “uyanık ve akıllı” olunması yönündedir.

Kaynakça

- Berger, A. (1993), *Kitle İletişiminde Çözümleme Yöntemleri*, Eskişehir, Nadir Kitapları.
- Grisebach, M.(1995), *Edebiyat Biliminin Yöntemleri* Atatürk Kültür, Ankara, Merkezi Yayını.
- Hall, S. (2005), *Minimal Selves*, Anan: Iain Chambers, Kültür, Kimlik, İstanbul, Ayrıntı Yay.
- Özden, Z.(2004), *Film Eleştirisi: Film Eleştirisinde Temel Yaklaşımlar ve Tür Film Eleştirisi*, Ankara, İmge Yayınevi.
- Tolan A.B. (1980), *Çağdaş Toplumun Bunalımı Anomi ve Yabancılaşma*, Ankara, Nadir Kitapları.

Elektronik Kaynaklar

- <http://www.otomatikportakal.com>
- <http://m.friendfeed-media.com>

ORDU
ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Cumhuriyet Yerleşkesi, Cumhuriyet Mah. P.K. 52200
Müzik ve Sahne Sanatları Binası Kat:3 Merkez / ORDU / TÜRKİYE
Tel : 0452 226 52 67- 6111

www.odu.edu.tr
<http://dergipark.gov.tr/odusobiad>
odudergi@gmail.com